

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये

दुकनिपात-अट्ठकथा

१. पठमपण्णासकं

१. कम्मकारणवग्गो

१. वज्जसुत्तवण्णना

१. दुकनिपातस्स पठमे वज्जानीति दोसा अपराधा । दिट्ठधम्मिकन्ति दिट्ठेव धम्मे इमस्मिंयेव अत्तभावे उप्पन्नफलं । सम्परायिकन्ति सम्पराये अनागते अत्तभावे उप्पन्नफलं । आगुचारिन्ति पापकारिं अपराधकारकं । राजानो गहेत्वा विविधा कम्मकारणा कारेन्तेति चोरं गहेत्वा विविधा कम्मकारणा राजपुरिसा करोन्ति, राजानो पन ता कारेन्ति नाम । तं चोरं एवं कम्मकारणा कारियमानं एस पस्सति । तेन वुत्तं – “पस्सति चोरं आगुचारिं राजानो गहेत्वा विविधा कम्मकारणा कारेन्ते”ति । अद्धदण्डकेहीति मुग्गरेहि, पहारसाधनत्थं वा चतुहत्थदण्डं द्वेधा छेत्वा गहितदण्डकेहि । बिलङ्गथालिकन्ति कज्जियउक्खलिककम्मकारणं । तं करोन्ता सीसकटाहं उप्पाटेत्वा तत्तं अयोगुळं सण्डासेन गहेत्वा तत्थ पक्खिपन्ति, तेन मत्थलुङ्गं पक्कुथित्वा उत्तरति । सङ्खमुण्डिकन्ति सङ्खमुण्डकम्मकारणं । तं करोन्ता उत्तरोट्टुभतोकण्णचूळिकगलवाटकपरिच्छेदेन चम्मं छिन्दित्वा सब्बकेसे एकतो गण्ठं कत्वा दण्डकेन वेठेत्वा उप्पाटेन्ति, सह केसेहि चम्मं उट्ठहति । ततो सीसकटाहं थूलसक्खराहि घंसित्वा धोवन्ता सङ्खवण्णं करोन्ति । राहुमुखन्ति राहुमुखकम्मकारणं । तं करोन्ता सङ्कुना मुखं विवरित्वा अन्तोमुखे दीपं जालेन्ति, कण्णचूळिकाहि वा पट्टाय मुखं निखादनेन खनन्ति, लोहितं पग्घरित्वा मुखं पूरेति ।

जोतिमालिकन्ति सकलसरीरं तेलपिलोतिकाय वेठेत्वा आलिम्पेन्ति । हत्थपज्जोतिकन्ति हत्थे तेलपिलोतिकाय वेठेत्वा दीपं विय पज्जालेन्ति । एरकवत्तिकन्ति एरकवत्तकम्मकारणं । तं करोन्ता हेट्ठागीवतो पट्टाय चम्मवट्टे कन्तित्वा गोप्फके ठपेन्ति, अथ नं योत्तेहि बन्धित्वा कट्टन्ति । सो अत्तनो चम्मवट्टे अक्कमित्वा अक्कमित्वा पतति । चीरकवासिकन्ति चीरकवासिककम्मकारणं । तं करोन्ता तथेव चम्मवट्टे कन्तित्वा कटियं ठपेन्ति, कटितो पट्टाय कन्तित्वा गोप्फकेसु ठपेन्ति, उपरिमेहि हेट्ठिमसरीरं चीरकनिवासननिवत्थं विय होति । एण्येय्यकन्ति एण्येय्यककम्मकारणं । तं करोन्ता उभोसु कप्परेसु च उभोसु जाणुकेसु च अयवल्लयानि दत्वा अयसूलानि कोट्टेन्ति । सो चतूहि अयसूलेहि भूमियं पतिट्ठहति । अथ नं परिवारेत्वा अग्निं करोन्ति । “एण्येय्यको जोतिपरिग्गहो यथा”ति आगतट्ठानेपि इदमेव वुत्तं । तं कालेन कालं सूलानि अपनेत्वा चतूहि अट्ठिकोटीहियेव ठपेन्ति । एवरूपा कम्मकारणा नाम नत्थि ।

बळिसमंसिकन्ति उभतोमुखेहि बळिसेहि पहरित्वा चम्ममंसन्हारूनि उप्पाटेन्ति । कहापणिकन्ति सकलसरीरं तिण्हाहि वासीहि कोटितो पट्टाय कहापणमत्तं, कहापणमत्तं पातेन्ता कोट्टेन्ति । खारापतच्छिकन्ति सरीरं तत्थ तत्थ आवुधेहि पहरित्वा कोच्छेहि खारं घंसन्ति, चम्ममंसन्हारूनि पग्घरित्वा अट्ठिकसङ्खलिकाव तिट्ठति । पलिघपरिवत्तिकन्ति

एकेन पस्सेन निपज्जापेत्वा कण्णच्छिद्देन अयसूलं कोट्टेत्वा पथविया एकाबद्धं करोन्ति । अथ नं पादे गहेत्वा आविञ्छन्ति । **पलालपीठकन्ति** छेको कारणिको छविचम्मं अच्छिन्दित्वा निसदपोतेहि अट्टीनि भिन्दित्वा केसेसु गहेत्वा उक्खिपति, मंसरासियेव होति । अथ नं केसेहेव परियोनन्धित्वा गण्हन्ति, पलालवट्टिं विय कत्वा पुन वेठेन्ति । **सुनखेहिपीति** कतिपयानि दिवसानि आहारं अदत्वा छातकसुनखेहि खादापेन्ति । ते मुहुत्तेन अट्टिकसङ्कलिकमेव करोन्ति । **सूले उत्तासेन्तेति** सूले आरोपेन्ते ।

न परेसं पाभतं विलुम्पन्तो चरतीति परेसं सन्तकं भण्डं परम्मुखं आभतं अन्तमसो अन्तरवीथियं पतितं सहस्सभण्डिकम्पि दिस्वा “इमिना जीविस्सामी”ति विलुम्पन्तो न विचरति, को इमिना अत्थोति पिट्टिपादेन वा पवट्टेत्वा गच्छति ।

पापकोति लामको । **दुक्खोति** अनिद्वो । **किञ्च तन्ति** किं नाम तं कारणं भवेय्य । **याहन्ति** येन अहं । **कायदुच्चरितन्ति** पाणातिपातादि तिविधं अकुसलं कायकम्मं । **कायसुचरितन्ति** तस्स पटिपक्खभूतं तिविधं कुसलकम्मं । **वचीदुच्चरितन्ति** मुसावादादि चतुब्बिधं अकुसलं वचीकम्मं । **वचीसुचरितन्ति** तस्स पटिपक्खभूतं चतुब्बिधं कुसलकम्मं । **मनोदुच्चरितन्ति** अभिज्झादि तिविधं अकुसलकम्मं । **मनोसुचरितन्ति** तस्स पटिपक्खभूतं तिविधं कुसलकम्मं । **सुद्धं अत्तानं परिहरतीति** एत्थ दुविधा सुद्धि — परियायतो च निप्परियायतो च । सरणगमनेन हि परियायेन सुद्धं अत्तानं परिहरति नाम । तथा पञ्चहि सीलेहि, दसहि सीलेहि — चतुपारिसुद्धिसीलेन, पठमज्झानेन...पे०... नेवसज्जानासज्जायतनेन, सोतापत्तिमग्गेन, सोतापत्तिफलेन...पे०... अरहत्तमग्गेन परियायेन सुद्धं अत्तानं परिहरति नाम । अरहत्तफले पतिट्ठितो पन खीणासवो छिन्नमूलके पञ्चक्खन्धे न्हापेन्तोपि खादापेन्तोपि भुज्जापेन्तोपि निसीदापेन्तोपि निपज्जापेन्तोपि निप्परियायेनेव सुद्धं निम्मलं अत्तानं परिहरति पटिजग्गतीति वेदितब्बो ।

तस्माति यस्मा इमानि द्वे वज्जानेव, नो न वज्जानि, तस्मा । **वज्जभीरुनोति** वज्जभीरुका । **वज्जभयदस्साविनोति** वज्जानि भयतो दस्सनसीला । **एतं पाटिकङ्कन्ति** एतं इच्छितब्बं, एतं अवस्संभावीति अत्थो । **यन्ति** निपातमत्तं, कारणवचनं वा येन कारणेन परिमुच्चिस्सति सब्बवज्जेहि । केन पन कारणेन परिमुच्चिस्सतीति? चतुत्थमग्गेन चेव चतुत्थफलेन च । मग्गेन हि परिमुच्चति नाम, फलं पत्तो परिमुत्तो नाम होतीति । किं पन खीणासवस्स अकुसलं न विपच्चतीति? विपच्चति, तं पन खीणासवभावतो पुब्बे कतं । तच्च खो इमस्मियेव अत्तभावे, सम्पराये पनस्स कम्मफलं नाम नत्थीति । पठमं ।

२. पधानसुत्तवण्णना

२. दुतिये **पधानानीति** वीरियानि । वीरियज्झि पदहितब्बतो पधानभावकरणतो वा पधानन्ति वुच्चति । **दुरभिसम्भवानीति** दुस्सहानि दुप्पूरियानि, दुक्करानीति अत्थो । **अगारं अज्झावसतन्ति** अगारे वसन्तानं । **चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारानुप्पदानत्थं पधानन्ति** एतेसं चीवरादीनं चतुन्नं पच्चयानं अनुप्पदानत्थाय पधानं नाम दुरभिसम्भवन्ति दस्सेति । चतुरतनिकम्पि हि पिलोतिकं, पसततण्डुलमत्तं वा भत्तं, चतुरतनिकं वा पण्णसालं, तेलसप्पिनवनीतादीसु वा अप्पमत्तकम्पि भेसज्जं परेसं देथाति वत्तुम्पि नीहरित्वा दातुम्पि दुक्करं उभतोब्यूळहसङ्गामप्पवेसनसदिसं । तेनाह भगवा —

“दानञ्च युद्धञ्च समानमाहु,

अप्पापि सन्ता बहुके जिनन्ति ।

अप्पम्पि चे सहहानो ददाति,

तेनेव सो होति सुखी परत्था”ति ॥ (जा० १.८.७२; सं० नि० १.३३) ।

अगारस्मा अनगारियं पब्बजितानन्ति गेहतो निक्खमित्वा अगारस्स घरावासस्स हितावहेहि कसिगोरक्खादीहि विरहितं अनगारियं पब्बज्जं उपगतानं । **सब्बूपधिपटिनिस्सग्गत्थाय पधानन्ति** सब्बेसं खन्धूपधिकिलेसूपधिअभिसङ्खारूपधिसङ्खगतानं उपधीनं पटिनिस्सग्गसङ्खगतस्स निब्बानस्स अत्थाय विपस्सनाय चेव मग्गेन च सहजातवीरियं । **तस्माति** यस्मा इमानि द्वे पधानानि दुरभिसम्भवानि, तस्मा । दितियं ।

३. तपनीयसुत्तवण्णना

३. ततिये **तपनीयाति** इध चेव सम्पराये च तपन्तीति तपनीया । **तप्पतीति** चित्तसन्तापेन तप्पति अनुसोचति कायदुच्चरितं कत्वा नन्दयक्खो विय नन्दमाणवो विय नन्दगोघातको विय देवदत्तो विय द्वेभातिका विय च । ते किर गावं वधित्वा मंसं द्वे कोट्टासे अकंसु । ततो कनिट्ठो जेट्ठकं आह — “मय्हं दारका बहू, इमानि मे अन्तानि देही”ति । अथ नं सो “सब्बं मंसं द्वेधा विभत्तं, पुन किं मग्गसी”ति पहरित्वा जीवितक्खयं पापेसि । निवत्तित्वा च नं ओलोकेन्तो मतं दिस्वा “भारियं मे कम्मं कत”न्ति चित्तं उप्पादेसि । अथस्स बलवसोको उप्पज्जि । सो ठितट्ठानेपि निसिन्नट्ठानेपि तदेव कम्मं आवज्जेति, चित्तस्सादं न लभति । असितपीतखायितसायितम्पिस्स सरीरे ओजं न फरति, अट्ठिचम्ममत्तमेव अहोसि । अथ नं एको थेरो दिस्वा — “उपासक, त्वं पहूतअन्नपानो, अट्ठिचम्ममत्तमेव ते अवसिट्ठं, अत्थि नु खो ते किञ्चि तपनीयकम्म”न्ति? सो “आम, भन्ते”ति सब्बं आरोचेसि । अथ नं थेरो “भारियं ते उपासक कम्मं कतं, अनपराधट्ठाने अपरद्ध”न्ति आह । सो तेनेव कम्मेन कालं कत्वा निरये निब्बत्तो । वचीदुच्चरितेन सुप्पबुद्धसक्ककोकालिकचिञ्चमाणविकादयो विय तप्पति । सेसमेत्थ चतुत्थे च उत्तानत्थमेव । ततियं ।

५. उपज्जातसुत्तवण्णना

५. पञ्चमे **द्विन्नाहन्ति** द्विन्नं अहं । **उपज्जासिन्ति** उपगन्त्वा गुणं अज्जासिं, जानिं पटिविज्झिन्ति अत्थो । इदानि ते धम्मे दस्सेन्तो **या च असन्तुट्ठिताति** आदिमाह । इमज्झि धम्मद्वयं निस्साय सत्था सब्बज्जुतं पत्तो, तस्मा तस्सानुभावं दस्सेन्तो एवमाह । तत्थ **असन्तुट्ठिता कुसलेसु धम्मेसूति** इमिना इमं दीपेति — “अहं ज्ञानमत्तकेन वा ओभासनिमित्तमत्तकेन वा असन्तुट्ठो हुत्वा अरहत्तमग्गमेव उप्पादेसिं । याव सो न उप्पज्जि, न तावाहं सन्तुट्ठो अहोसिं । पधानस्मिं च अनुक्कण्ठितो हुत्वा अनोसक्कनाय ठत्वायेव पधानकिरियं अकासि”न्ति इममत्थं दस्सेन्तो **या च अप्पटिवानिताति** आदिमाह । तत्थ **अप्पटिवानिताति** अप्पटिक्कमना अनोसक्कना । **अप्पटिवानी सुदाहं, भिक्खवे, पदहामीति** एत्थ सुदन्ति निपातमत्तं । अहं, भिक्खवे, अनोसक्कनायं ठितो बोधिसत्तकाले सब्बज्जुतं पत्थेन्तो पधानमकासिन्ति अयमेत्थ अत्थो ।

इदानि यथा तेन तं पधानं कतं, तं दस्सेन्तो **कामं तचो चाति** आदिमाह । तत्थ **पत्तब्बन्ति** इमिना पत्तब्बं गुणजातं दस्सेति । **पुरिसथामेनाति** आदिना पुरिसस्स जाणथामो जाणवीरियं जाणपरक्कमो च कथितो । **सण्ठानन्ति** ठपना अप्पवत्तना ओसक्कना, पटिप्पस्सद्धीति अत्थो । एत्तावता तेन चतुरङ्गसमन्नागतं वीरियाधिट्ठानं नाम कथितं । एत्थ हि कामं तचो चाति एकं अङ्गं, न्हारु चाति एकं, अट्ठि चाति एकं, मंसलोहितन्ति एकं, इमानि चत्तारि अङ्गानि ।

पुरिसथामेनातिआदीनि अधिमत्तवीरियाधिवचनानि । इति पुरिमेहि चतूहि अङ्गेहि समन्नागतेन हुत्वा एवं अधिद्धितं वीरियं चतुरङ्गसमन्नागतं वीरियाधिष्ठानं नामाति वेदितव्वं । एतावता तेन बोधिपल्लङ्के अत्तनो आगमनीयपटिपदा कथिता ।

इदानीं तां पटिपदाय पटिलद्धगुणं कथेतुं **तस्स मय्हं, भिक्खवेति** आदिमाह । तत्थ **अप्पमादाधिगताति** सतिअविप्पवाससङ्घातेन अप्पमादेन अधिगता, न सुत्तप्पमत्तेन लद्धा । **सम्बोधीति** चतुमग्गजाणञ्चेव सब्बञ्जुतञ्जाणञ्च । न हि सक्का एतं सुत्तप्पमत्तेन अधिगन्तुन्ति । तेनाह — “अप्पमादाधिगता सम्बोधी”ति । **अनुत्तरो योगक्खेमोति** न केवलं बोधियेव, अरहत्तफलनिब्बानसङ्घातो अनुत्तरो योगक्खेमोपि अप्पमादाधिगतोव ।

इदानीं अत्तना पटिलद्धगुणेषु भिक्खुसङ्घं समादपेन्तो **तुम्हे चेपि भिक्खवेति** आदिमाह । तत्थ **यस्सत्थायाति** यस्स अत्थाय, यं उपसम्पज्ज विहरितुकामा हुत्वाति अत्थो । **तदनुत्तरन्ति** तं अनुत्तरं । **ब्रह्मचरियपरियोसानन्ति** मग्गब्रह्मचरियस्स परियोसानभूतं अरियफलं । **अभिज्जा सच्छिकत्वाति** अभिज्जाय उत्तमपज्जाय पच्चक्खं कत्वा । **उपसम्पज्ज विहरिस्सत्थाति** पटिलभित्वा पापुणित्वा विहरिस्सथ । **तस्माति** यस्मा अप्पटिवानपधानं नामेतं बहूपकारं उत्तमत्थसाधकं, तस्मा । पञ्चमं ।

६. संयोजनसुत्तवण्णना

६. छट्ठे **संयोजनियेसु धम्मेषूति** दसन्नं संयोजनानं पच्चयभूतेसु तेभूमकधम्मेषु । **अस्सादानुपस्सिताति** अस्सादतो पस्सिता पस्सनभावोति अत्थो । **निब्बिदानुपस्सिताति** निब्बिदावसेन उक्कण्ठनवसेन पस्सनभावो । **जातियाति** खन्धनिब्बत्तितो । **जरायाति** खन्धपरिपाकतो । **मरणेनाति** खन्धभेदतो । **सोकेहीति** अन्तोनिज्झायनलक्खणेहि सोकेहि । **परिदेवेहीति** तन्निस्सितलालप्पितलक्खणेहि परिदेवेहि । **दुक्खेहीति** कायपटिपीळनदुक्खेहि । **दोमनस्सेहीति** मनोविघातदोमनस्सेहि । **उपायासेहीति** अधिमत्तायासलक्खणउपायासेहि । **दुक्खस्माति** सकलवट्टदुक्खतो । **पजहतीति** मग्गेन पजहति । **पहायाति** एत्थ पन फलक्खणो कथितो । इमस्मिं सुत्ते वट्टविवट्टं कथितं । छट्ठं ।

७. कण्हसुत्तवण्णना

७. सत्तमे **कण्हाति** न काळवण्णताय कण्हा, कण्हाताय पन उपनेन्तीति निष्फत्तिकाळताय कण्हा । सरसेनापि वा सब्बाकुसलधम्मा कण्हा एव । न हि तेसं उप्पत्तिया चित्तं पभस्सरं होति । **अहिरिकन्ति** अहिरिकभावो । **अनोत्तप्पन्ति** अनोत्तापिभावो । सत्तमं ।

८. सुक्कसुत्तवण्णना

८. अट्ठमे **सुक्काति** न वण्णसुक्कताय सुक्का, सुक्कताय पन उपनेन्तीति निष्फत्तिसुक्कताय सुक्का । सरसेनापि वा सब्बकुसलधम्मा सुक्का एव । तेसं हि उप्पत्तिया चित्तं पभस्सरं होति । **हिरी च ओत्तप्पञ्चाति** एत्थ पापतो जिगुच्छनलक्खणा हिरी, भायनलक्खणं ओत्तप्पं । यं पनेत्थ वित्थारतो वत्तव्वं सिया, तं विसुद्धिमग्गे वुत्तमेव । अट्ठमं ।

९. चरियसुत्तवण्णना

९. नवमे **लोकं पालेन्तीति** लोकं सन्धारेन्ति ठपेन्ति रक्खन्ति । **नयिध पज्जायेथ माताति** इमस्मिं लोके जनिका

माता “अयं मे माता”ति गरुचितीकारवसेन न पञ्जायेथ । सेसपदेसुपि एसेव नयो । सम्भेदन्ति सङ्करं मरियादभेदं वा । यथा अजेळकातिआदीसु एते हि सत्ता “अयं मे माता”ति वा “मातुच्छा”ति वा गरुचितीकारवसेन न जानन्ति । यं वत्थुं निस्साय उप्पन्ना, तत्थेव विप्पटिपज्जन्ति । तस्मा उपमं आहरन्तो “यथा अजेळका”तिआदिमाह । नवमं ।

१०. वस्सूपनायिकसुत्तवण्णना

१०. दसमं अट्ठप्पत्तियं वुत्तं । कतरअट्ठप्पत्तियं? मनुस्सानं उज्झायने । भगवता हि पठमबोधियं वीसति वस्सानि वस्सूपनायिका अप्पञ्जत्ता अहोसि । भिक्खू अनिबद्धवासा वस्सेपि उतुवस्सेपि यथासुखं विचरिंसु । ते दिस्वा मनुस्सा “कथञ्चि नाम समणा सक्कपुत्तिया हेमन्तम्पि गिम्हम्पि वस्सम्पि चारिकं चरिस्सन्ति हरितानि तिणानि सम्मदन्ता एकिन्द्रियं जीवं विहेठेन्ता बहू खुद्दके पाणे सङ्घातं आपादेन्ता । इमे हि नाम अज्जतित्थिया दुरक्खातधम्मा वस्सावासं अल्लीयिस्सन्ति संकसायिस्सन्ति, इमे नाम सकुणा रुक्खग्गेसु कुलावकानि कत्वा वस्सावासं अल्लीयिस्सन्ति संकसायिस्सन्ती”तिआदीनि वत्वा उज्झायिंसु । तमत्यं भिक्खू भगवतो आरोचेसुं । भगवा तं अट्ठप्पत्तिं कत्वा इमं सुत्तं देसेन्तो पठमं ताव “अनुजानामि, भिक्खवे, वस्सं उपगन्तु”न्ति (महाव० १८४) एत्तकमेवाह । अथ भिक्खून् “कदा नु खो वस्सं उपगन्तब्ब”न्ति उप्पन्नं वितक्कं सुत्वा “अनुजानामि, भिक्खवे, वस्साने वस्सं उपगन्तु”न्ति आह । अथ खो भिक्खून् एतदहोसि — “कति नु खो वस्सूपनायिका”ति । भगवतो एतमत्यं आरोचेसुं । तं सुत्वा सकलम्पि इदं सुत्तं देसेन्तो द्वेमा, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ वस्सूपनायिकाति वस्सूपगमनानि । पुरिमिकाति अपरज्जुगताय आसाळ्हिया उपगन्तब्बा पुरिमकत्तिकपुण्णमिपरियोसाना पठमा तेमासी । पच्छिमिकाति मासगताय आसाळ्हिया उपगन्तब्बा पच्छिमकत्तिकपरियोसाना पच्छिमा तेमासीति । दसमं ।

कम्मकारणवग्गो पठमो ।

२. अधिकरणवग्गवण्णना

११. दुतियस्स पठमे बलानीति केनट्ठेन बलानि । अकम्पियट्ठेन बलानि नाम, तथा दुरभिभवनट्ठेन अनज्झोमदनट्ठेन च । पटिसङ्खानबलन्ति पच्चवेक्खणबलं । भावनाबलन्ति बूहनबलं वड्डनबलं । सुद्धं अत्तानन्ति इदं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । तत्राति तेसु द्वीसु बलेसु । यमिदन्ति यं इदं । सेखानमेतं बलन्ति सत्तन्नं सेखानं जाणबलमेतं । सेखञ्चि सो, भिक्खवे, बलं आगम्माति सत्तन्नं सेखानं जाणबलं आरब्भ सन्धाय पटिच्च । पजहतीति मग्गेन पजहति । पहायाति इमिना पन फलं कथितं । यं पापन्ति यं पापकं लामकं । यस्मा पनेतानि द्वेपि वड्ढेत्वा अरहत्तं पापुणाति, तस्मा एत्थ एतदग्गं नागतन्ति वेदितब्बं ।

१२. दुतिये सतिसम्बोज्झङ्गं भावेतीतिआदीसु अयं हेट्ठा अनागतानं पदानं वसेन अत्थवण्णना — विवेकनिस्सितन्ति विवेकं निस्सितं । विवेकोति विवित्ता । स्वायं तदङ्गविवेको विक्खम्भन-समुच्छेद-पटिप्पस्सद्धि-निस्सरणविवेकोति पञ्चविधो । तस्मिं पञ्चविधे विवेके । विवेकनिस्सितन्ति तदङ्गविवेकनिस्सितं, समुच्छेदविवेकनिस्सितं, निस्सरणविवेकनिस्सितञ्च सतिसम्बोज्झङ्गं भावेतीति अयमत्थो वेदितब्बो । तथा हि सतिसम्बोज्झङ्गभावानुयुत्तो योगी विपस्सनाक्खणे किच्चतो तदङ्गविवेकनिस्सितं, अज्झासयतो निस्सरणविवेकनिस्सितं, मग्गकाले पन किच्चतो समुच्छेदविवेकनिस्सितं, आरम्मणतो निस्सरणविवेकनिस्सितं सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति । पञ्चविधविवेकनिस्सितम्पीति एके । ते हि न केवलं बलवविपस्सनामग्गफलक्खणेसुयेव बोज्झङ्गे उद्धरन्ति,

विपस्सनापादककसिणज्झानआनापानासुभ्रह्मविहारज्झानेसुपि उद्धरन्ति, न च पटिसिद्धा अट्टकथाचरियेहि । तस्मा तेसं मतेन एतेसं ज्ञानानं पवत्तिक्खणे किच्चतो एव विक्खम्भनविवेकनिस्सितं । यथा च “विपस्सनाक्खणे अज्झासयतो निस्सरणविवेकनिस्सित”न्ति वुत्तं, एवं “पटिप्पस्सद्भिविवेकनिस्सितम्पि भावेती”ति वत्तुं वट्टति । एस नयो **विरागनिस्सितन्ति** आदीसु । विवेकत्था एव हि विरागादयो ।

केवलं हेत्थ **वोस्सग्गो** दुविधो परिच्चागवोस्सग्गो च पक्खन्दनवोस्सग्गो चाति । तत्थ **परिच्चागवोस्सग्गो**ति विपस्सनाक्खणे च तदङ्गवसेन, मग्गक्खणे च समुच्छेदवसेन किलेसप्पहानं । **पक्खन्दनवोस्सग्गो**ति विपस्सनाक्खणे तन्निन्नभावेन, मग्गक्खणे पन आरम्मणकरणेन निब्बानपक्खन्दनं । तदुभयम्पि इमस्मिं लोकियलोकुत्तरमिस्सके अत्थवण्णनानये वट्टति । तथा हि अयं सतिसम्बोज्झङ्गो यथावुत्तेन पकारेन किलेसे परिच्चजति, निब्बानञ्च पक्खन्दति । **वोस्सग्गपरिणामिन्ति** इमिना पन सकलेन वचनेन वोस्सग्गत्यं परिणमन्तं परिणतञ्च, परिपच्चन्तं परिपक्कञ्चाति इदं वुत्तं होति । अयञ्चि बोज्झङ्गभावनानुयुत्तो भिक्खु यथा सतिसम्बोज्झङ्गो किलेसपरिच्चागवोस्सग्गत्यं निब्बानपक्खन्दनवोस्सग्गत्यञ्च परिपच्चति, यथा च परिपक्को होति, तथा नं भावेतीति । एस नयो सेसबोज्झङ्गेसु ।

इध पन निब्बानंयेव सब्बसङ्खतेहि विवित्तत्ता **विवेको**, सब्बेसं विरागभावतो **विरागो**, निरोधभावतो **निरोधो**ति वुत्तं । मग्गो एव च वोस्सग्गपरिणामी, तस्मा सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति विवेकं आरम्मणं कत्वा पवत्तिया विवेकनिस्सितं, तथा **विरागनिस्सितं निरोधनिस्सितं** । तञ्च खो अरियमग्गक्खणुप्पत्तिया किलेसानं समुच्छेदतो परिच्चागभावेन च निब्बानपक्खन्दनभावेन च परिणतं परिपक्कन्ति अयमेव अत्थो दट्टब्बो । एस नयो सेसबोज्झङ्गेसु । इति इमे सत्त बोज्झङ्गा लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता । इमेसुपि द्वीसु बलेसु एतदग्गभावो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

१३. ततिये **विविच्चेव कामेही**ति आदीनं चतुन्नं ज्ञानानं पाळित्थो च भावनानयो च सब्बो सब्बाकारेन विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.६९-७०) वित्थारितोयेव । इमानि पन चत्तारि ज्ञानानि एको भिक्खु चित्तेकग्गत्याय भावेति, एको विपस्सनापादकत्थाय, एको अभिज्जापादकत्थाय, एको निरोधपादकत्थाय, एको भवविसेसत्थाय । इध पन तानिपि विपस्सनापादकानि अधिप्पेतानि । अयं हि भिक्खु इमानि ज्ञानानि समापज्जित्वा समापत्तितो वुट्ठाय सङ्खारे सम्मसित्वा हेतुपच्चयपरिग्गहं कत्वा सप्पच्चयं नामरूपञ्च ववत्थपेत्वा इन्द्रियबलबोज्झङ्गानि समोधानेत्वा अरहत्तं पापुणाति । एवमेतानि ज्ञानानि लोकियलोकुत्तरमिस्सकानेव कथितानि । इमस्मिम्पि बलद्वये एतदग्गभावो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

१४. चतुत्थे **संखित्तेन च वित्थारेन** चाति संखित्तधम्मदेसना वित्थारधम्मदेसना चाति द्वेयेव धम्मदेसनाति दस्सेति । तत्थ मातिकं उद्दिसित्वा कथिता देसना संखित्तदेसना नाम । तमेव मातिकं वित्थारतो विभजित्वा कथिता वित्थारदेसना नाम । मातिकं वा ठपेत्वापि अट्टपेत्वापि वित्थारतो विभजित्वा कथिता वित्थारदेसना नाम । तासु संखित्तदेसना नाम महापज्जस्स पुगलस्स वसेन कथिता, वित्थारदेसना नाम मन्दपज्जस्स । महापज्जस्स हि वित्थारदेसना अतिपपञ्चो विय होति । मन्दपज्जस्स सङ्खेपदेसना ससकस्स उप्पतनं विय होति, नेव अन्तं न कोटिं पापुणितुं सक्कोति । सङ्खेपदेसना च उग्घटितज्जुस्स वसेन कथिता, वित्थारदेसना इतरेसं तिण्णं वसेन । सकलम्पि हि तेपिटकं सङ्खेपदेसना वित्थारदेसनाति एत्थेव सङ्खं गच्छति ।

१५. पञ्चमे **यस्मिं, भिक्खवे, अधिकरणे**ति विवादाधिकरणं, अनुवादाधिकरणं, आपत्ताधिकरणं, किच्चाधिकरणन्ति इमेसं चतुन्नं अधिकरणानं यस्मिं अधिकरणे । **आपन्नो च भिक्खू**ति आपत्तिं आपन्नो भिक्खु च । तस्मेतन्ति तस्मिं एतं । **दीघत्तायाति** दीघं अद्धानं तिट्ठनत्थाय । **खरत्तायाति** दास-कोण्ड-चण्डाल-वेनाति एवं

खरवाचापवत्तनत्थाय । **वाळत्तायाति** पाणि लेडुदण्डादीहि पहरणवसेन कक्खळभावत्थाय । **भिक्षू च न फासुं विहरिस्सन्तीति** अज्जमज्जं विवादापन्ने भिक्षुसङ्घे येपि उद्देसं वा परिपुच्छं वा गहेतुकामा पधानं वा अनुयुज्जितुकामा, ते फासुं न विहरिस्सन्ति । भिक्षुसङ्घस्मिं हि उपोसथपवारणाय ठिताय उद्देसादीहि अत्थिका उद्देसादीनि गहेतुं न सक्कोन्ति, विपस्सकानं चित्तुप्पादो न एकगो होति, ततो विसेसं निब्बत्तेतुं न सक्कोन्ति । एवं भिक्षू च न फासुं विहरिस्सन्ति । **न दीघत्तायाति** आदीसु वुत्तपटिपक्खनयेन अत्थो वेदितब्बो ।

इधाति इमस्मिं सासने । **इति पटिसज्जिक्खतीति** एवं पच्चवेक्खति । **अकुसलं आपन्नोति** एत्थ अकुसलन्ति आपत्ति अधिप्पेता, आपत्तिं आपन्नोति अत्थो । **कज्जिदेव देसन्ति** न सब्बमेव आपत्तिं, आपत्तिया पन कज्जिदेव देसं अज्जतरं आपत्तिन्ति अत्थो । **कायेनाति** करजकायेन । **अनत्तमनोति** अतुट्ठचित्तो । **अनत्तमनवाचन्ति** अतुट्ठवाचं । **ममेवाति** मंयेव । **तत्थाति** तस्मिं अधिकरणे । **अच्चयो अच्चगमाति** अपराधो अतिककमित्वा मदित्वा गतो, अहमेवेत्थ अपराधिको । **सुङ्कदायकं भण्डस्मिन्ति** यथा सुङ्कटानं परिहरित्वा नीते भण्डस्मिं सुङ्कदायकं अपराधो अभिभवति, सो च तत्थ अपराधिको होति, न राजानो न राजपुरिसाति अत्थो ।

इदं वुत्तं होति — यो हि रज्जा ठपितं सुङ्कटानं परिहरित्वा भण्डं हरति, तं सह भण्डसकटेन आनेत्वा रज्जो दस्सेन्ति । तत्थ नेव सुङ्कटानस्स दोसो अत्थि, न रज्जो न राजपुरिसानं, परिहरित्वा गतस्सेव पन दोसो, एवमेवं यं सो भिक्षु आपत्तिं आपन्नो, तत्थ नेव आपत्तिया दोसो, न चोदकस्स । तीहि पन कारणेहि तस्सेव भिक्षुनो दोसो । तस्स हि आपत्तिं आपन्नभावेनपि दोसो, चोदके अनत्तमनतायपि दोसो, अनत्तमनस्स सतो परेसं आरोचनेनपि दोसो । चोदकस्स पन यं सो तं आपत्तिं आपज्जन्तं अद्दस, तत्थ दोसो नत्थि । अनत्तमनताय चोदनाय पन दोसो । तम्पि अमनसिकरित्वा अयं भिक्षु अत्तनोव दोसं पच्चवेक्खन्तो “इति ममेव तत्थ अच्चयो अच्चगमा सुङ्कदायकं भण्डस्मि”न्ति एवं पटिसज्जिक्खतीति अत्थो । दुतियवारे चोदकस्स अनत्तमनता च अनत्तमनताय चोदितभावो चाति द्वे दोसा, तेसं वसेन “अच्चयो अच्चगमा”ति एत्थ योजना कातब्बा । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

१६. छट्ठे अज्जतरोति एको अपाकटनामो ब्राह्मणो । **येन भगवा तेनुपसङ्कमीति येनाति** भुम्मत्थे करणवचनं । तस्मा यत्थ भगवा, तत्थ उपसङ्कमीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । येन वा कारणेन भगवा देवमनुस्सेहि उपसङ्कमितब्बो, तेन कारणेन उपसङ्कमीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । केन च कारणेन भगवा उपसङ्कमितब्बो? नानप्पकारगुणविसेसाधिगमाधिप्पायेन, सादुफलूपभोगाधिप्पायेन दिजगणेहि निच्चफलितमहारुक्खो विय । **उपसङ्कमीति** गतोति वुत्तं होति । **उपसङ्कमित्वाति** उपसङ्कमनपरियोसानदीपनं । अथ वा एवं गतो ततो आसन्नतरं ठानं भगवतो समीपसङ्घातं गन्त्वातिपि वुत्तं होति ।

भगवता सद्धिं सम्मोदीति यथा च खमनीयादीनि पुच्छन्तो भगवा तेन, एवं सोपि भगवता सद्धिं समप्पवत्तमोदो अहोसि, सीतोदकं विय उण्होदकेन सम्मोदितं एकीभावं अगमासि । याय च “कच्चि, भो गोतम, खमनीयं, कच्चि यापनीयं, कच्चि भोतो गोतमस्स च सावकानज्ज अप्पाबाधं अप्पातङ्कं लहुट्ठानं बलं फासुविहारो”ति आदिकाय कथाय सम्मोदि, तं पीतिपामोज्जसङ्घातस्स सम्मोदस्स जननतो सम्मोदितुं युत्तभावतो च **सम्मोदनीयं**, अत्थव्यज्जनमधुरताय सुचिरम्पि कालं सारेतुं निरन्तरं पवत्तेतुं अरहरूपतो सरितब्बभावतो च **सारणीयं** । सुय्यमानसुखतो वा सम्मोदनीयं, अनुस्सरियमानसुखतो सारणीयं, तथा व्यज्जनपरिसुद्धताय सम्मोदनीयं, अत्थपरिसुद्धताय सारणीयन्ति एवं अनेकेहि परियायेहि सम्मोदनीयं सारणीयं कथं वीतिसारेत्वा परियोसापेत्वा निट्ठपेत्वा येनत्थेन आगतो, तं पुच्छितुकामो एकमन्तं निसीदि ।

एकमन्तन्ति भावनपुंसकनिद्देशो “विसमं चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ती”तिआदीसु (अ० नि० ४.७०) विय। तस्मा यथा निसिन्नो एकमन्तं निसिन्नो होति, तथा निसीदीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो। भुम्मत्थे वा एतं उपयोगवचनं। **निसीदीति** उपाविसि। पण्डिता हि पुरिसा गरुट्ठानीयं उपसङ्गमित्वा आसनकुसलताय एकमन्तं निसीदन्ति। अयञ्च नेसं अञ्जतरो, तस्मा एकमन्तं निसीदि।

कथं निसिन्नो पन एकमन्तं निसिन्नो होतीति? छ निसज्जदोसे वज्जेत्वा। सेय्यथिदं — अतिदूरं, अच्चासन्नं, उपरिवातं, उन्नतप्पदेसं, अतिसम्मुखं अतिपच्छाति। अतिदूरे निसिन्नो हि सचे कथेतुकामो होति, उच्चासद्देन कथेतब्बं होति। अच्चासन्ने निसिन्नो सङ्घट्टनं करोति। उपरिवाते निसिन्नो सरीरगन्धेन बाधति। उन्नतप्पदेसे निसिन्नो अगारवं पकासेति। अतिसम्मुखा निसिन्नो सचे दट्ठुकामो होति, चक्खुना चक्खुं आहच्च दट्ठब्बं होति। अतिपच्छा निसिन्नो सचे दट्ठुकामो होति, गीवं पसारेत्वा दट्ठब्बं होति। तस्मा अयम्पि एते छ निसज्जदोसे वज्जेत्वा निसीदि। तेन वुत्तं “एकमन्तं निसीदी”ति।

एतदवोचाति दुविधा हि पुच्छा — अगारिकपुच्छा, अनगारिकपुच्छा च। तत्थ “किं, भन्ते, कुसलं, किं अकुसलं”न्ति (म० नि० ३.२९६) इमिना नयेन अगारिकपुच्छा आगता। “इमे नु खो, भन्ते, पञ्चुपादानक्खन्धा”ति (म० नि० ३.८६) इमिना नयेन अनगारिकपुच्छा। अयं पन अत्तनो अनुरूपं अगारिकपुच्छं पुच्छन्तो एतं “को नु खो, भो गोतम, हेतु को पच्चयो”तिआदिवचनं अवोच। तत्थ हेतु पच्चयोति उभयप्पेतं कारणवेवचनमेव। **अधम्मचरियाविसमचरियाहेतूति** अधम्मचरियासङ्घाताय विसमचरियाय हेतु, तंकारणा तप्पच्चयाति अत्थो। तत्रायं पदत्थो — अधम्मस्स चरिया अधम्मचरिया, अधम्मकारणन्ति अत्थो। विसमं चरिया, विसमस्स वा कम्मस्स चरियाति विसमचरिया। अधम्मचरिया च सा विसमचरिया चाति अधम्मचरियाविसमचरिया। एतेनुपायेन सुक्कपक्खेपि अत्थो वेदितब्बो। अत्थतो पनेत्थ अधम्मचरियाविसमचरिया नाम दस अकुसलकम्मपथा, धम्मचरियासमचरिया नाम दस कुसलकम्मपथाति वेदितब्बा।

अभिवक्कन्तं, भो गोतमाति एत्थ अयं अभिवक्कन्तसद्दो खयसुन्दराभिरूपअब्भनुमोदनेसु दिस्सति। “अभिवक्कन्ता, भन्ते, रत्ति, निक्खन्तो पठमो यामो, चिरनिसिन्नो भिक्खुसङ्घो”तिआदीसु (उदा० ४५; चूळव० ३८३; अ० नि० ८.२०) हि खये दिस्सति। “अयं इमेसं चतुन्नं पुग्गलानं अभिवक्कन्ततरो च पणीततरो चा”तिआदीसु (अ० नि० ४.१००) सुन्दरे।

“को मे वन्दति पादानि, इद्धिया यससा जलं।

अभिवक्कन्तेन वण्णेन, सब्बा ओभासयं दिसा”ति॥ —

आदीसु (वि० व० ८५७) अभिरूपे। “अभिवक्कन्तं, भन्ते”तिआदीसु (दी० नि० १.२५०; पारा० १५) अब्भनुमोदने। इधापि अब्भनुमोदनेयेव। यस्मा च अब्भनुमोदने, तस्मा साधु साधु, भो गोतमाति वुत्तं होतीति वेदितब्बं।

“भये कोधे पसंसायं, तुरिते कोतूहलच्छरे।

हासे सोके पसादे च, करे आमेडितं बुधो”ति॥ —

इमिना च लक्खणेन इध पसादवसेन पसंसावसेन चायं द्विक्खत्तुं वुत्तोति वेदितब्बो। अथ वा **अभिवक्कन्तन्ति** अभिवक्कन्तं अतिइट्ठं अतिमनापं, अतिसुन्दरन्ति वुत्तं होति।

तत्थ एकेन अभिक्कन्तसहेन देसनं थोमेति, एकेन अत्तनो पसादं। अयज्हेत्थ अधिप्पायो — अभिक्कन्तं, भो गोतम, यदिदं भोतो गोतमस्स धम्मदेसना, अभिक्कन्तं यदिदं भोतो गोतमस्स धम्मदेसनं आगम्म मम पसादोति। भगवतोयेव वा वचनं द्वे द्वे अत्थे सन्धाय थोमेति — भोतो गोतमस्स वचनं अभिक्कन्तं दोसनासनतो, अभिक्कन्तं गुणाधिगमनतो, तथा सद्भाजननतो, पज्जाजननतो, सात्थतो, सब्बज्जनतो, उत्तानपदतो, गम्भीरत्थतो, कण्णसुखतो, हृदयङ्गमतो, अनत्तुक्कंसनतो, अपरवम्भनतो, करुणासीतलतो, पज्जावदाततो, आपाथरमणीयतो, विमद्वक्खमतो, सुय्यमानसुखतो, वीमंसियमानहिततोति एवमादीहि योजेतब्बं।

ततो परम्पि चतूहि उपमाहि देसनंयेव थोमेति। तत्थ **निक्कुज्जितन्ति** अधोमुखठपितं, हेट्टामुखजातं वा। **उक्कुज्जेय्याति** उपरिमुखं करेय्य। **पटिच्छन्ति** तिणपण्णादिछादितं। **विवरेय्याति** उग्घाटेय्य। **मूळहस्साति** दिसामूळहस्स। **मग्गं आचिक्खेय्याति** हत्थे गहेत्वा “एस मग्गो”ति वदेय्य। **अन्धकारेति** काळपक्खचातुदसीअड्डरत्तघनवनसण्डमेघपटलेहि चतुरङ्गे तमे। अयं ताव अनुत्तानपदत्थो।

अयं पन अधिप्पाययोजना — यथा कोचि निक्कुज्जितं उक्कुज्जेय्य, एवं सद्धम्मविमुखं असद्धम्मे पतितं मं असद्धम्मा वुट्ठापेन्तेन, यथा पटिच्छन्नं विवरेय्य, एवं कस्सपस्स भगवतो सासनन्तरधानतो पभुति मिच्छादिट्ठिगहनपटिच्छन्नं सासनं विवरन्तेन, यथा मूळहस्स मग्गं आचिक्खेय्य, एवं कुम्मग्गमिच्छामग्गप्पटिपन्नस्स मे सग्गमोक्खमग्गं आविकरोन्तेन, यथा अन्धकारे तेलपज्जोतं धारेय्य, एवं मोहन्धकारे निमुग्गस्स मे बुद्धादिरतनरूपानि अपस्सतो तप्पटिच्छादकमोहन्धकारविद्धंसकदेसनापज्जोतधारणेन मय्हं भोता गोतमेन एतेहि परियायेहि पकासितत्ता अनेकपरियायेन धम्मो पकासितोति।

एवं देसनं थोमेत्वा इमाय देसनाय रतनत्तये पसन्नचित्तो पसन्नाकारं करोन्तो **एसाहन्ति** आदिमाह। तत्थ **एसाहन्ति** एसो अहं। **भवन्तं गोतमं सरणं गच्छामीति** भवं मे गोतमो सरणं परायणं अघस्स ताता हितस्स च विधाताति इमिना अधिप्पायेन भवन्तं गोतमं गच्छामि भजामि सेवामि पयिरुपासामि, एवं वा जानामि बुज्झामीति। येसज्हि धातूनं गति अत्थो, बुद्धिपि तेसं अत्थो। तस्मा गच्छामीति इमस्स जानामि बुज्झामीति अयमत्थो वुत्तो। **धम्मञ्च भिक्खुसङ्गञ्चाति** एत्थ पन अधिगतमग्गे सच्छिकतनिरोधे यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने च चतूसु अपायेसु अपतमाने धारेतीति **धम्मो**। सो अत्थतो अरियमग्गो चेव निब्बानञ्च। वुत्तज्हेतं — “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्गता, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो तेसं अग्गमक्खायती”ति (अ० नि० ४.३४) वित्थारो। न केवलञ्च अरियमग्गो चेव निब्बानञ्च, अपिच खो अरियफलेहि सद्धिं परियत्तिधम्मोपि। वुत्तज्हेतं छत्तमाणवकविमाने —

“रागविरागमनेजमसोकं, धम्ममसङ्गतमप्पटिकूलं।

मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तं, धम्ममिमं सरणत्थमुपेही”ति॥ (वि० व० ८८७)।

एत्थ **रागविरोगोति** मग्गो कथितो। **अनोजमसोकन्ति** फलं। **धम्ममसङ्गतन्ति** निब्बानं। **अप्पटिकूलं मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तन्ति** पिटकत्तयेन विभत्ता सब्बधम्मक्खन्धाति। दिट्ठिसीलसङ्गातेन संहतोति **सङ्गो**। सो अत्थतो अट्ठअरियपुग्गलसमूहो। वुत्तज्हेतं तस्मियेव विमाने —

“यत्थ च दिन्नमहप्फलमाहु, चतूसु सुचीसु पुरिसयुगेसु।

अट्ठ च पुग्गलधम्मदसा ते, सङ्गमिमं सरणत्थमुपेही”ति॥ (वि० व० ८८८)।

भिक्षून् सङ्घो **भिक्षुसङ्घो** । एत्तावता ब्राह्मणो तीणि सरणगमनानि पटिवेदेसि ।

इदानीं तेसु सरणगमनेसु कोसल्लत्थं सरणं, सरणगमनं, यो च सरणं गच्छति, सरणगमनप्पभेदो, सरणगमनफलं, संकिलेसो, भेदोति अयं विधि वेदितब्बो ।

सेय्यथिदं — पदत्थतो ताव हिंसतीति **सरणं**, सरणगतानं तेनेव सरणगमनेन भयं सन्तासं दुक्खं दुग्गतिपरिकिलेसं हनति विनासेतीति अत्थो, रतनत्तयस्सेवेतं अधिवचनं । अथ वा हिते पवत्तनेन अहिता च निवत्तनेन सत्तानं भयं हिंसतीति बुद्धो, भवकन्तारा उत्तारणेन लोकस्स अस्सासदानेन च धम्मो, अप्पकानम्पि कारानं विपुलफलपटिलाभकरणेन सङ्घो । तस्मा इमिनापि परियायेन रतनत्तयं सरणं । तप्पसादतग्गरुताहि विहतकिलेसो तप्परायणताकारप्पवत्तो चित्तुप्पादो सरणगमनं । तंसमङ्गीसत्तो सरणं गच्छति, वुत्तप्पकारेन चित्तुप्पादेन “एतानि मे तीणि रतनानि सरणं, एतानि परायण” न्ति एवं उपेतीति अत्थो । एवं ताव **सरणं सरणगमनं यो च सरणं गच्छति** इदं तयं वेदितब्बं ।

सरणगमनप्पभेदे पन दुविधं सरणगमनं लोकुत्तरं लोकियज्जाति । तत्थ लोकुत्तरं दिट्ठसच्चां मग्गक्खणे सरणगमनुपक्विलेससमुच्छेदेन आरम्मणतो निब्बानारम्मणं हुत्वा किच्चतो सकलेपि रतनत्तये इज्झति । लोकियं पुथुज्जनानं सरणगमनुपक्विलेसविक्रम्भनेन आरम्मणतो बुद्धादिगुणारम्मणं हुत्वा इज्झति । तं अत्थतो बुद्धादीसु वत्थूसु सद्धापटिलाभो, सद्धामूलिका च सम्मादिट्ठि दससु पुज्जकिरियावत्थूसु दिट्ठिजुकम्मन्ति वुच्चति ।

तयिदं चतुधा पवत्तति अत्तसन्निय्यातनेन तप्परायणताय सिस्सभावूपगमनेन पणिपातेनाति । तत्थ **अत्तसन्निय्यातनं** नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं अत्तानं बुद्धस्स निय्यातेमि, धम्मस्स, सङ्घस्सा” ति एवं बुद्धादीनं अत्तपरिच्चजनं । **तप्परायणता** नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं बुद्धपरायणो, धम्मपरायणो, सङ्घपरायणो इति मं धारेथा” ति एवं तप्परायणभावो । **सिस्सभावूपगमनं** नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं बुद्धस्स अन्तेवासिको, धम्मस्स, सङ्घस्स इति मं धारेथा” ति एवं सिस्सभावूपगमो । **पणिपातो** नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं अभिवादन-पच्चुट्ठान-अज्जलिकम्म-सामीचिकम्मं बुद्धादीनयेव तिण्णं वत्थूनं करोमि इति मं धारेथा” ति एवं बुद्धादीसु परमनिपच्चकारो । इमेसज्झि चतुन्नम्पि आकारानं अज्जतरम्पि करोन्तेन गहितयेव होति सरणगमनं ।

अपिच “भगवतो अत्तानं परिच्चजामि, धम्मस्स, सङ्घस्स अत्तानं परिच्चजामि, जीवितं परिच्चजामि, परिच्चत्तोयेव मे अत्ता, परिच्चत्तयेव मे जीवितं, जीवितपरियन्तिकं बुद्धं सरणं गच्छामि, बुद्धो मे सरणं लेणं ताण” न्ति एवम्पि अत्तसन्निय्यातनं वेदितब्बं । “सत्थारज्ज वताहं पस्सेय्यं, भगवन्तमेव पस्सेय्यं, सुगतज्ज वताहं पस्सेय्यं, भगवन्तमेव पस्सेय्यं, सम्मासम्बुद्धज्ज वताहं पस्सेय्यं, भगवन्तमेव पस्सेय्य” न्ति (सं० नि० २.१५४) एवम्पि महाकस्सपस्स सरणगमने विय सिस्सभावूपगमनं दट्ठब्बं ।

“सो अहं विचरिस्सामि, गामा गामं पुरा पुरं ।

नमस्समानो सम्बुद्धं, धम्मस्स च सुधम्मत्” न्ति ॥ (सु० नि० १९४; सं० नि० १.२४६) ।

एवम्पि आळवकादीनं सरणगमनं विय तप्परायणता वेदितब्बा । “अथ खो ब्रह्मायु ब्राह्मणो उट्ठायासना एकंसं उत्तरासङ्गं करित्वा भगवतो पादेसु सिरसा निपतित्वा भगवतो पादानि मुखेन च परिचुम्बति, पाणीहि च परिसम्बाहति, नामज्ज सावेति — ‘ब्रह्मायु अहं, भो गोतम, ब्राह्मणो; ब्रह्मायु अहं, भो गोतम, ब्राह्मणो’” ति (म० नि० २.३९४) एवम्पि

पणिपातो वेदितब्बो ।

सो पनेस जातिभयाचरियदक्खिण्येयवसेन चतुब्बिधो होति । तत्थ दक्खिण्येयपणिपातेन सरणगमनं होति, न इतरेहि । सेट्ठवसेनेव हि सरणं गणहाति, सेट्ठवसेन च भिज्जति । तस्मा यो साकियो वा कोलियो वा “बुद्धो अम्हाकं जातको”ति वन्दति, अग्गहितमेव होति सरणं । यो वा “समणो गोतमो राजपूजितो महानुभावो अवन्दियमानो अनत्थम्पि करेय्या”ति भयेन वन्दति, अग्गहितमेव होति सरणं । यो वा बोधिसत्तकाले भगवतो सन्तिके किञ्चि उग्गहितं सरमानो बुद्धकाले वा —

“एकेन भोगे भुज्जेय्य, द्वीहि कम्मं पयोजये ।

चतुत्थञ्च निधापेय्य, आपदासु भविस्सती”ति ॥ (दी० नि० ३.२६५) —

एवरूपं अनुसासनिं उग्गहेत्वा “आचरियो मे”ति वन्दति, अग्गहितमेव होति सरणं । यो पन “अयं लोके अग्गदक्खिण्यो”ति वन्दति, तेनेव गहितं होति सरणं ।

एवं गहितसरणस्स च उपासकस्स वा उपासिकाय वा अज्जतिथियेसु पब्बजितम्पि जातिं “जातको मे अय”न्ति वन्दतो सरणगमनं न भिज्जति, पगेव अपब्बजितं । तथा राजानं भयवसेन वन्दतो । सो हि रट्ठपूजितत्ता अवन्दियमानो अनत्थम्पि करेय्याति । तथा यं किञ्चि सिप्पं सिक्खापकं तिथियं “आचरियो मे अय”न्ति वन्दतोपि न भिज्जतीति एवं **सरणगमनप्यभेदो वेदितब्बो** ।

एत्थ च लोकोत्तरस्स सरणगमनस्स चत्तारि सामञ्जफलानि विपाकफलं, सब्बदुक्खक्खयो आनिसंसफलं । वुत्तज्हेतं —

“यो च बुद्धञ्च धम्मञ्च, सङ्गञ्च सरणं गतो ।

चत्तारि अरियसच्चानि, सम्मप्यज्जाय पस्सति ॥ (ध० प० १९०) ।

“दुक्खं दुक्खसमुप्पादं, दुक्खस्स च अतिक्कमं ।

अरियञ्चट्ठङ्गिकं मग्गं, दुक्खूपसमगामिनं ॥ (ध० प० १९१) ।

“एतं खो सरणं खेमं, एतं सरणमुत्तमं ।

एतं सरणमागम्म, सब्बदुक्खा पमुच्चती”ति ॥ (ध० प० १९२) ।

अपिच निच्चतो अनुपगमनादिवसेनपेतस्स आनिसंसफलं वेदितब्बं । वुत्तज्हेतं —

“अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो कञ्चि सङ्गारं निच्चतो उपगच्छेय्य, सुखतो उपगच्छेय्य, कञ्चि धम्मं अत्ततो उपगच्छेय्य, मातरं जीविता वोरोपेय्य, पितरं, अरहन्तं जीविता वोरोपेय्य, पदुट्ठचित्तो तथागतस्स लोहितं उप्पादेय्य, सङ्गं भिन्देय्य, अज्जं सत्थारं उद्दिसेय्य, नेतं ठानं विज्जती”ति (म० नि० ३.१२८-१३०; अ० नि० १.२७२-२७७) ।

लोकियस्स पन सरणगमनस्स भवसम्पदापि भोगसम्पदापि फलमेव । वुत्तज्हेतं —

“ये केचि बुद्धं सरणं गतासे,
न ते गमिस्सन्ति अपायभूमिं ।
पहाय मानुसं देहं,
देवकायं परिपूरेस्सन्ती”ति ॥ (सं० नि० १.३७) ।

अपरम्पि वृत्तं —

“अथ खो सक्को देवानमिन्दो असीतिया देवतासहस्सेहि सद्धिं येनायस्मा महामोग्गल्लानो तेनुपसङ्गमि... पे०... एकमन्तं ठितं खो सक्कं देवानमिन्दं आयस्मा महामोग्गल्लानो एतदवोच — ‘साधु खो, देवानमिन्द, बुद्धसरणगमनं होति । बुद्धसरणगमनहेतु खो देवानमिन्द एवमिधेकच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जन्ति । ते अज्जे देवे दसहि ठानेहि अधिगण्हन्ति दिब्बेन आयुना दिब्बेन वण्णेन सुखेन यसेन आधिपतेय्येन दिब्बेहि रूपेहि सद्देहि गन्धेहि रसेहि फोड्डब्बेही”ति (सं० नि० ४.३४१) ।

एसेव नयो धम्मे सङ्गे च । अपिच वेलामसुत्तादिवसेनापि (अ० नि० ९.२० आदयो) सरणगमनस्स फलविसेसो वेदितब्बो । एवं **सरणगमनफलं** वेदितब्बं ।

तत्थ लोकियसरणगमनं तीसु वत्थूसु अज्जाणसंसयमिच्छाजाणादीहि संकिलिस्सति, न महाजुतिकं होति न महाविप्फारं । लोकुत्तरस्स नत्थि संकिलेसो । लोकियस्स च सरणगमनस्स दुविधो भेदो सावज्जो अनवज्जो च । तत्थ सावज्जो अज्जसत्थारादीसु अत्तसन्निय्यातनादीहि होति, सो अनिदुफलो । अनवज्जो कालकिरियाय, सो अविपाकत्ता अफलो । लोकुत्तरस्स पन नेवत्थि भेदो । भवन्तरेपि हि अरियसावको अज्जं सत्थारं न उद्विसतीति एवं सरणगमनस्स **संकिलेसो च भेदो च वेदितब्बो** ।

उपासकं मं भवं गोतमो धारेतूति मं भवं गोतमो “उपासको अयं”न्ति एवं धारेतु, जानातूति अत्थो । उपासकविधिकोसल्लत्थं पनेत्थ को उपासको, कस्मा उपासकोति वुच्चति, किमस्स सीलं, को आजीवो, का विपत्ति, का सम्पत्तीति इदं पकिण्णकं वेदितब्बं ।

तत्थ **को उपासको**ति यो कोचि सरणगतो गहट्ठो । वुत्तज्हेतं —

“यतो खो, महानाम, उपासको बुद्धं सरणं गतो होति, धम्मं सरणं गतो, सङ्गं सरणं गतो होति । एत्तावता खो, महानाम, उपासको होती”ति (सं० नि० ५.१०३३) ।

कस्मा उपासकोति । रतनत्तयस्स उपासनतो । सो हि बुद्धं उपासतीति उपासको । धम्मं, सङ्गं उपासतीति उपासकोति ।

किमस्स सीलन्ति । पज्ज वेरमणियो । यथाह —

“यतो खो, महानाम, उपासको पाणातिपाता पटिविरतो होति, अदिन्नादाना, कामेसुमिच्छाचारा, मुसावादा, सुरामेरयमज्जप्पमादट्ठाना पटिविरतो होति । एत्तावता खो, महानाम, उपासको सीलवा होती”ति (सं० नि०

५.१०३३)।

को आजीवोति। पञ्च मिच्छावणिज्जा पहाय धम्मेन समेन जीविककप्पनं। वुत्तज्हेतं —

“पञ्चिमा, भिक्खवे, वणिज्जा उपासकेन अकरणीया। कतमा पञ्च। सत्थवणिज्जा, सत्तवणिज्जा, मंसवणिज्जा, मज्जवणिज्जा, विसवणिज्जा। इमा खो, भिक्खवे, पञ्च वणिज्जा उपासकेन अकरणीया”ति (अ० नि० ५.१७७)।

का विपत्तीति। या तस्सेव सीलस्स च आजीवस्स च विपत्ति, अयमस्स विपत्ति। अपिच याय एस चण्डालो चेव होति मलज्ज पतिकुट्टो च, सापि तस्स विपत्तीति वेदितब्बा। ते च अत्थतो अस्सद्भियादयो पञ्च धम्मा होन्ति। यथाह —

“पञ्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो उपासको उपासकचण्डालो च होति उपासकमलज्ज उपासकपतिकुट्टो च। कतमेहि पञ्चहि? अस्सद्भो होति, दुस्सीलो होति, कोतूहलमङ्गलिको होति, मङ्गलं पच्चेति नो कम्मं, इतो च बहिद्भा दक्खिण्यं परियेसति, तत्थ च पुब्बकारं करोती”ति (अ० नि० ५.१७५)।

का सम्पत्तीति। या चस्स सीलसम्पदा च आजीवसम्पदा च, सा सम्पत्ति। ये चस्स रतनभावादिकरा सद्भादयो पञ्च धम्मा। यथाह —

“पञ्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो उपासको उपासकरतनज्ज होति उपासकपदुमज्ज उपासकपुण्डरीकज्ज। कतमेहि पञ्चहि? सद्भो होति, सीलवा होति, न कोतूहलमङ्गलिको होति, कम्मं पच्चेति नो मङ्गलं, न इतो बहिद्भा दक्खिण्यं गवेसति, इध च पुब्बकारं करोती”ति (अ० नि० ५.१७५)।

अज्जतगोति एत्थ अयं अग्गसद्भो आदिकोटिकोट्टाससेट्टेसु दिस्सति। “अज्जतगो सम्म, दोवारिक, आवरामि द्वारं निगण्ठानं निगण्ठीन”न्तिआदीसु (म० नि० २.७०) हि आदिमिहि दिस्सति। “तेनेव अङ्गुलग्गेन तं अङ्गुलग्गं परामसेय्य (कथा० ४४१)। उच्छग्गं वेळग्ग”न्तिआदीसु कोटियं। “अम्बिलग्गं वा मधुरग्गं वा तित्तकग्गं वा (सं० नि० ५.३७४), अनुजानामि, भिक्खवे, विहारग्गेन वा परिवेणग्गेन वा भाजेतु”न्तिआदीसु (चूळव० ३१८) कोट्टासे। “यावता, भिक्खवे, सत्ता अपदा वा...पे०... तथागतो तेसं अग्गमक्खायती”तिआदीसु (अ० नि० ४.३४) सेट्टे। इध पनायं आदिमिहि दट्ठब्बो। तस्मा अज्जतगोति अज्जतं आदिं कत्वाति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो। **अज्जतन्ति** अज्जभावं। अज्जदगोति वा पाठो, दकारो पदसन्धिकरो, अज्ज अग्गं कत्वाति अत्थो।

पाणुपेतन्ति पाणेहि उपेतं, याव मे जीवितं पवत्तति, ताव उपेतं, अनज्जसत्थुकं तीहि सरणगमनेहि सरणं गतं उपासकं कप्पियकारकं मं भवं गोतमो धारेतु जानातु। अहज्जि सचेपि मे तिखिणेन असिना सीसं छिन्देय्य, नेव बुद्धं “न बुद्धो”ति वा धम्मं “न धम्मो”ति वा सङ्गं “न सङ्गो”ति वा वदेय्यन्ति एवं अत्तसन्निय्यातनेन सरणं गन्त्वा चतूहि च पच्चयेहि पवारेत्वा उट्ठायासना भगवन्तं अभिवादेत्वा तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा पक्कामीति।

१७. सत्तमे **जाणुस्सोणीति** जाणुस्सोणिठानन्तरं किर नामेकं ठानन्तरं, तं येन कुलेन लद्धं, तं जाणुस्सोणिकुलन्ति वुच्चति। अयं तस्मिं कुले जातत्ता रज्जो सन्तिके च लद्धजाणुस्सोणिसक्कारत्ता जाणुस्सोणीति वुच्चति। **तेनुपसङ्गमीति** “समणो किर गोतमो पण्डितो ब्यत्तो बहुस्सुतो”ति सुत्वा “सचे सो लिङ्गविभत्तिकारकादिभेदं जानिस्सति, अम्हेहि जातमेव

जानिस्सति, अज्जातं किं जानिस्सति । जातमेव कथेस्सति, अज्जातं किं कथेस्सती”ति चिन्तेत्वा मानद्धजं पग्गह् सिङ्गं उक्खिपित्वा महापरिवारेहि परिवृतो येन भगवा तेनुपसङ्कमि । **कतत्ता च, ब्राह्मण, अकतत्ता चा**ति सत्था तस्स वचनं सुत्वा “अयं ब्राह्मणो इध आगच्छन्तो न जानितुकामो अत्थगवेसी हुत्वा आगतो, मानं पन पग्गह् सिङ्गं उक्खिपित्वा आगतो । किं नु ख्वस्स यथा पज्जहस्स अत्थं जानाति, एवं कथिते वड्ढि भविस्सति, उदाहु यथा न जानाती”ति चिन्तेत्वा “यथा न जानाति, एवं कथिते वड्ढि भविस्सती”ति अत्वा “**कतत्ता च, ब्राह्मण, अकतत्ता चा**”ति आह ।

ब्राह्मणो तं सुत्वा “समणो गोतमो कतत्तापि अकतत्तापि निरये निब्बत्तिं वदति, इदं उभयकारणेनापि एकद्वाने निब्बत्तिया कथितत्ता दुज्जानं महन्थकारं, नत्थि मय्हं एत्थ पतिट्ठा । सचे पनाहं एत्तकेनेव तुण्ही भवेय्यं, ब्राह्मणानं मज्झे कथनकालेपि मं एवं वदेय्युं — ‘त्वं समणस्स गोतमस्स सन्तिकं मानं पग्गह् सिङ्गं उक्खिपित्वा गतोसि, एकवचनेनेव तुण्ही हुत्वा किञ्चि वत्तुं नासक्खि, इमस्मिं ठाने कस्मा कथेसी”ति । तस्मा पराजितोपि अपराजितसदिसो हुत्वा पुन सग्गगमनपज्जं पुच्छिस्सामी”ति चिन्तेत्वा **को नु खो, भो गोतमा**ति इमं दुतियपज्जं आरभि ।

एवम्पि तस्स अहोसि — “उपरिपज्जेन हेट्ठापज्जं जानिस्सामि, हेट्ठापज्जेन उपरिपज्जं”न्ति । तस्मापि इमं पज्जं पुच्छि । सत्था पुरिमनयेनेव चिन्तेत्वा यथा न जानाति, एवमेव कथेन्तो पुनपि “**कतत्ता च, ब्राह्मण, अकतत्ता चा**”ति आह । ब्राह्मणो तस्मिम्पि पतिट्ठातुं असक्कोन्तो “अलं, भो, न ईदिसस्स पुरिसस्स सन्तिकं आगतेन अजानित्वा गन्तुं वट्ठति, सकवादं पहाय समणं गोतमं अनुवत्तित्वा मय्हं अत्थं गवेसिस्सामि, परलोकमग्गं सोधेस्सामी”ति सन्निट्ठानं कत्वा सत्थारं आयाचन्तो **न खो अहन्ति**आदिमाह । अथस्स निहतमानतं जत्वा सत्था उपरि देसनं वट्ठेन्तो **तेन हि, ब्राह्मणा**तिआदिमाह । तत्थ **तेन ही**ति कारणनिद्देशो । यस्मा संखित्तेन भासितस्स अत्थं अजानन्तो वित्थारदेसनं याचसि, तस्माति अत्थो । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

१८. अट्ठमे **आयस्मा**ति पियवचनमेतं । **आनन्दो**ति तस्स थेरस्स नामं । **एकंसेना**ति एकन्तेन । **अनुविच्चा**ति अनुपविसित्वा । **विज्जू**ति पण्डिता । **गरहन्ती**ति निन्दन्ति, अवण्णं भासन्ति । सेसमेत्थ नवमे च सब्बं उत्तानत्थमेव ।

२०. दसमे **दुन्निक्खित्तज्ज** पदब्यञ्जनन्ति उप्पटिपाटिया गहितपाळिपदमेव हि अत्थस्स व्यञ्जनत्ता व्यञ्जनन्ति वुच्चति । उभयमेतं पाळियाव नामं । **अत्थो च दुन्नीतो**ति परिवत्तेत्वा उप्पटिपाटिया गहिता अट्ठकथा । **दुन्निक्खित्तस्स, भिक्खवे, पदब्यञ्जनस्स अत्थोपि दुन्नयो** होतीति परिवत्तेत्वा उप्पटिपाटिया गहिताय पाळिया अट्ठकथा नाम दुन्नया दुन्नीहारा दुक्कथा नाम होति । एकादसमे वुत्तपटिपक्खनयेन अत्थो वेदितब्बोति ।

अधिकरणवग्गो दुतियो ।

३. बालवग्गवण्णना

२२. ततियस्स पठमे **अच्चयं अच्चयतो न पस्सती**ति “अपरज्झित्वा अपरद्धं मया”ति अत्तनो अपराधं न पस्सति, अपरद्धं मयाति वत्वा दण्डकम्मं आहरित्वा न खमापेतीति अत्थो । **अच्चयं देसेन्तस्सा**ति एवं वत्वा दण्डकम्मं आहरित्वा खमापेन्तस्स । **यथाधम्मं नप्पटिग्गणहाती**ति “पुन एवं न करिस्सामि, खमथ मे”ति वुच्चमानो अच्चयं इमं यथाधम्मं यथासभावं न पटिग्गणहाति । “इतो पट्ठाय पुन एवरूपं मा अकासि, खमामि तुय्ह”न्ति न वदति । सुक्कपक्खो वुत्तपटिपक्खनयेनेव वेदितब्बो ।

२३. दुतिये अब्भाचिक्खन्तीति अभिभवित्वा आचिक्खन्ति, अभूतेन वदन्ति । दोसन्तरोति अन्तरे पतितदोसो । एवरूपो हि “नत्थि समणस्स गोतमस्स उत्तरिमनुस्सधम्मो”ति आदीनि वदन्तो सुनक्खत्तो विय तथागतं अब्भाचिक्खति । सद्धो वा दुग्गहिनेनाति यो हि जाणविरहिताय सद्धाय अतिसद्धो होति मुद्धप्पसन्नो, सोपि “बुद्धो नाम सब्बलोकुत्तरो, सब्बे तस्स केसादयो बात्तिस कोट्टासा लोकुत्तरायेवा”ति आदिना नयेन दुग्गहितं गण्हित्वा तथागतं अब्भाचिक्खति । ततियं उत्तानत्थमेवाति ।

२५. चतुत्थे नेय्यत्थं सुत्तन्तन्ति यस्स अत्थो नेतब्बो, तं नेतब्बत्थं सुत्तन्तं । नीतत्थो सुत्तन्तोति दीपेतीति कथितत्थो अयं सुत्तन्तोति वदति । तत्थ “एकपुग्गलो, भिक्खवे, द्वेमे, भिक्खवे, पुग्गला, तयोमे, भिक्खवे, पुग्गला, चत्तारोमे, भिक्खवे, पुग्गला”ति एवरूपो सुत्तन्तो नेय्यत्थो नाम । एत्थ हि किञ्चापि सम्मासम्बुद्धेन “एकपुग्गलो, भिक्खवे”ति आदि वुत्तं, परमत्थतो पन पुग्गलो नाम नत्थीति एवमस्स अत्थो नेतब्बोव होति । अयं पन अत्तनो बालताय नीतत्थो अयं सुत्तन्तोति दीपेति । परमत्थतो हि पुग्गले असति न तथागतो “एकपुग्गलो, भिक्खवे”ति आदीनि वदेय्य । यस्मा पन तेन वुत्तं, तस्मा परमत्थतो अत्थि पुग्गलोति गण्हन्तो तं नेय्यत्थं सुत्तन्तं नीतत्थो सुत्तन्तोति दीपेति । नीतत्थन्ति अनिच्चं दुक्खं अनत्ताति एवं कथितत्थं । एत्थ हि अनिच्चमेव दुक्खमेव अनत्तायेवाति अत्थो । अयं पन अत्तनो बालताय “नेय्यत्थो अयं सुत्तन्तो, अत्थमस्स आहरिस्सामी”ति “निच्चं नाम अत्थि, सुखं नाम अत्थि, अत्ता नाम अत्थी”ति गण्हन्तो नीतत्थं सुत्तन्तं नेय्यत्थो सुत्तन्तोति दीपेति नाम । पञ्चमं उत्तानत्थमेवाति ।

२७. छट्ठे पटिच्छन्नकम्मन्तस्साति पापकम्मस्स । पापं हि पटिच्छादेत्वा करोन्ति । नो चेपि पटिच्छादेत्वा करोन्ति, पापकम्मं पटिच्छन्नमेवाति वुच्चति । निरयोति सहोकासका खन्धा । तिरच्छानयोनियं खन्धाव लब्भन्ति । सत्तमट्टमानि उत्तानत्थानेव ।

३०. नवमे पटिग्गाहाति पटिग्गाहका, दुस्सीलं पुग्गलं द्वे ठानानि पटिग्गण्हन्तीति अत्थो ।

३१. दसमे अत्थवसेति कारणानि । अरञ्जवनपत्थानीति अरञ्जानि च वनपत्थानि च । तत्थ किञ्चापि अभिधम्मे निष्परियायेन “निक्खमित्वा बहि इन्दखीला, सब्बमेतं अरञ्ज”न्ति (विभ० ५२९) वुत्तं, तथापि यं तं “पञ्चधनुसतिकं पच्छिम”न्ति (पारा० ६५४) आरञ्जकङ्गनिष्पादकं सेनासनं वुत्तं, तदेव अधिप्पेतन्ति वेदितब्बं । वनपत्थन्ति गामन्तं अतिक्कमित्वा मनुस्सानं अनुपचारद्धानं, यत्थ न कसीयति न वपीयति । पन्तानीति परियन्तानि अतिदूरानि, दिट्ठधम्मसुखविहारन्ति लोकियलोकुत्तरं फासुविहारं । पच्छिमञ्च जनतं अनुकम्पमानोति पच्छिमे मम सावके अनुकम्पन्तो ।

३२. एकादसमे विज्जाभागियाति विज्जाकोट्टासिका । समथोति चित्तेकगता । विपस्सनाति सङ्खारपरिग्गाहकजाणं । कमत्थमनुभोतीति कतमं अत्थं आराधेति सम्पादेति परिपूरेति । चित्तं भावीयतीति मग्गचित्तं भावीयति ब्रूहीयति वड्डीयति । यो रागो, सो पहीयतीति यो रज्जनकवसेन रागो, सो पहीयति । रागो हि मग्गचित्तस्स पच्चनीको, मग्गचित्तं रागस्स च । रागक्खणे मग्गचित्तं नत्थि, मग्गचित्तक्खणे रागो नत्थि । यदा पन रागो उप्पज्जति, तदा मग्गचित्तस्स उप्पत्तिं निवारेति, पदं पच्छिन्दति । यदा पन मग्गचित्तं उप्पज्जति, तदा रागं समूलकं उब्बट्टेत्वा समुग्धातेन्तमेव उप्पज्जति । तेन वुत्तं — “रागो पहीयती”ति ।

विपस्सना, भिक्खवे, भाविताति विपस्सनाजाणं ब्रूहतं वड्ढितं । पज्जा भावीयतीति मग्गपज्जा भावीयति ब्रूहीयति

वड्डीयति । या अविज्जा, सा पहीयतीति अट्टसु ठानेसु वट्टमूलिका महाअविज्जा पहीयति । अविज्जा हि मग्गपज्जाय पच्चनीका, मग्गपज्जा अविज्जाय । अविज्जाक्खणे मग्गपज्जा नत्थि, मग्गपज्जाक्खणे अविज्जा नत्थि । यदा पन अविज्जा उप्पज्जति, तदा मग्गपज्जाय उप्पत्तिं निवारेति, पदं पच्छिन्दति । यदा मग्गपज्जा उप्पज्जति, तदा अविज्जं समूलिकं उब्बट्टेत्वा समुग्घातयमानाव उप्पज्जति । तेन वुत्तं — “अविज्जा पहीयती”ति । इति मग्गचित्तं मग्गपज्जाति द्वेपि सहजातधम्माव कथिता ।

रागुपक्किलिट्ठं वा, भिक्खवे, चित्तं न विमुच्चतीति रागेन उपक्किलिट्ठत्ता मग्गचित्तं न विमुच्चतीति दस्सेति । अविज्जुपक्किलिट्ठा वा पज्जा न भावीयतीति अविज्जाय उपक्किलिट्ठत्ता मग्गपज्जा न भावीयतीति दस्सेति । इति खो, भिक्खवेति एवं खो, भिक्खवे । रागविरागा चेतोविमुत्तीति रागस्स खयविरागेन चेतोविमुत्ति नाम होति । फलसमाधिस्सेतं नामं । अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्तीति अविज्जाय खयविरागेन पज्जाविमुत्ति नाम होति । इमस्मिं सुत्ते नानाक्खणिका समाधिविपस्सना कथिताति ।

बालवग्गो ततियो ।

४. समचित्तवग्गवण्णना

३३. चतुत्थस्स पठमे असप्पुरिसभूमीति असप्पुरिसानं पतिट्ठानट्ठानं । सप्पुरिसभूमियम्पि एसेव नयो । अकतञ्जूति कतं न जानाति । अकतवेदीति कतं पाकटं कत्वा न जानाति । उपज्जातन्ति वण्णितं थोमितं पसत्थं । यदिदन्ति या अयं । अकतञ्जूता अकतवेदिताति परेन कतस्स उपकारस्स अजाननञ्चेव पाकटं कत्वा अजाननञ्च । केवलाति सकला । सुक्कपक्खेपि वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो ।

३४. दुतिये मातु च पितु चाति जनकमातु च जनकपितु च । एकेन, भिक्खवे, अंसेन मातरं परिहरेय्याति एकस्मिं अंसकूटे ठपेत्वा मातरं पटिजग्गेय्य । एकेन अंसेन पितरं परिहरेय्याति एकस्मिं अंसकूटे ठपेत्वा पितरं पटिजग्गेय्य । वस्ससतायुको वस्ससतजीवीति वस्ससतायुककाले जातो सकलं वस्ससतं जीवन्तो । इदं वुत्तं होति — सचे पुत्तो नाम “मातापितूनं पटिकरिस्सामी”ति उट्ठाय समुट्ठाय दक्खिणे अंसकूटे मातरं, वामे पितरं ठपेत्वा वस्ससतायुको सकलम्पि वस्ससतं जीवमानो परिहरेय्य । सो च नेसं उच्छादनपरिमद्वनन्हापनसम्बाहनेनाति सो च पुत्तो नेसं मातापितूनं अंसकूटेसु ठितानयेव दुग्गन्धपटिविनोदनत्थं सुगन्धकरणेन उच्छादनेन, परिस्समविनोदनत्थं हत्थपरिमद्वनेन, सीतुण्हकाले च उण्होदकसीतोदकन्हापनेन, हत्थपादादीनं आकड्डनपरिकड्डनसङ्घातेन सम्बाहनेन उपट्ठानं करेय्य । ते च तत्थेवाति ते च मातापितरो तत्थेव तस्स अंसकूटेसु निसिन्नाव मुत्तकरीसं चजेय्युं । नत्वेव , भिक्खवेति, भिक्खवे, एवम्पि नत्वेव मातापितूनं कतं वा होति पटिकतं वा ।

इस्सराधिपच्चे रज्जेति चक्कवत्तिरज्जं सन्धायेवमाह । आपादकाति वड्डका अनुपालका । पुत्ता हि मातापितूहि वड्डिता चेव अनुपालिता च । पोसकाति हत्थपादे वड्डेत्वा हृदयलोहितं पायेत्वा पोसका । पुत्ता हि मातापितूहि पुट्टा भता अन्नपानादीहि पटिजगिता । इमस्स लोकस्स दस्सेतारोति सचे हि मातापितरो जातदिवसेयेव पुत्तं पादे गहेत्वा अरज्जे वा नदियं वा पपाते वा खिपेय्युं, इमस्मिं लोके इट्ठानिट्ठारम्मणं न पस्सेय्य । एवं अकत्वा आपादितत्ता पोसितत्ता एस इमस्मिं लोके इट्ठानिट्ठारम्मणं मातापितरो निस्साय पस्सतीति त्यास्स इमस्स लोकस्स दस्सेतारो नाम होन्ति । समादपेतीति गणहापेति । इमस्मिं सुत्ते सद्धासीलचागपज्जा लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता । धम्मसेनापतिसारिपुत्तत्थेरसदिसोव

भिक्षु तेसु पतिट्ठापेति नामाति वेदितब्बो ।

३५. ततिये तेनुपसङ्कमीति सो हि ब्राह्मणो “समणो किर गोतमो कथितं विस्सज्जेति, पुच्छायस्स विरज्जनं नाम नत्थि । अहमस्स विरज्जनपज्जं अभिसङ्खरिस्सामी”ति पणीतभोजनं भुज्जित्वा गब्भद्वारं पिदहित्वा निसिन्नो चिन्तेतुं आरभि । अथस्स एतदहोसि — “इमस्मिं ठाने उच्चासदमहासदो वत्तति, चित्तं न एकगं होति, भूमिघरं कारेस्सामी”ति भूमिघरं कारेत्वा तत्थ पविसित्वा — “एवं पुट्ठो एवं कथेस्सति, एवं पुट्ठो एवं कथेस्सती”ति एकं गणित्वा एकं विस्सज्जेन्तो सकलदिवसं किञ्चि पस्सितुं नासक्खि । तस्स इमिनाव नीहारेन चत्तारो मासा वीतिवत्ता । सो चतुन्नं मासानं अच्चयेन उभतोकोटिकं पज्जं नाम अद्दस । एवं किरस्स अहोसि — “अहं समणं गोतमं उपसङ्कमित्वा ‘किंवादी भव’न्ति पुच्छिस्सामि । सचे ‘किरियवादिम्ही’ति वक्खति, ‘सब्बाकुसलानं नाम तुम्हे किरियं वदेथा’ति नं निग्गण्हिस्सामि । सचे ‘अकिरियवादिम्ही’ति वक्खति, ‘कुसलधम्मानं नाम तुम्हे अकिरियं वदेथा’ति नं निग्गण्हिस्सामि । इदञ्चि उभतोकोटिकं पज्जं पुट्ठो नेव उगिलितुं सक्खिस्सति न निगिलितुं । एवं मम जयो भविस्सति, समणस्स गोतमस्स पराजयो”ति उट्ठाय अप्फोटेत्वा भूमिघरा निक्खम्म “एवरूपं पज्जं पुच्छन्तेन न एककेन गन्तुं वट्ठती”ति नगरे घोसनं कारेत्वा सकलनागरेहि परिवृतो येन भगवा तेनुपसङ्कमि । किंवादीति किलब्धिको । किमक्खायीति किं नाम सावकानं पटिपदं अक्खायीति पुच्छि । अथस्स भगवा चतूहि मासेहि पज्जं अभिसङ्खरित्वा “दिट्ठो मे समणस्स गोतमस्स पराजयपज्जो”ति मानं पग्गह् आगतभावं जत्वा एकपदेनेव तं पज्जं भिन्दन्तो किरियवादी चाहं, ब्राह्मणातिआदिमाह । अथ ब्राह्मणो अत्तनो मानं अपनेत्वा भगवन्तं आयाचन्तो यथाकथं पनातिआदिमाह । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

३६. चतुत्थे दक्खिणेय्याति दक्खिणा वुच्चति दानं, तस्स पटिग्गहणयुत्ता कति पुग्गलाति पुच्छति । सेखोति इमिना सत्त सेक्खे दस्सेति । एत्थ च सीलवन्तपुथुज्जनोपि सोतापन्नेनेव सङ्गहितो । आहुनेय्या यजमानानं होन्तीति दानं ददन्तानं आहुनस्स अरहा दानपटिग्गाहका नाम होन्तीति अत्थो । खेत्तन्ति वत्थु पतिट्ठा, पुज्जस्स विरुहनट्ठानन्ति अत्थो ।

३७. पञ्चमे पुब्बारामेति सावत्थितो पुरत्थिमदिसाभागे आरामे । मिगारमातुपासादेति विसाखाय उपासिकाय पासादे । सा हि मिगारसेट्ठिना मातुट्ठाने ठपितत्तापि, सब्बजेट्ठकस्स पुत्तस्स अय्यकसेट्ठिनोव समाननामकत्तापि मिगारमाताति वुच्चति । ताय कारितो सहस्सगब्भो पासादो मिगारमातुपासादो नाम । थेरो तस्मिं विहरति । तत्र खो आयस्सा सारिपुत्तोति तस्मिं पासादे विहरन्तो धम्मसेनापतिसारिपुत्तत्थेरो ।

भिक्षू आमन्तेसीति कस्मिं काले आमन्तेसि? कानिचि हि सुत्तानि पुरेभत्ते भासितानि अत्थि, कानिचि पच्छाभत्ते, कानिचि पुरिमयामे, कानिचि मज्झिमयामे, कानिचि पच्छिमयामे । इदं पन समचित्तपटिपदासुत्तं पच्छाभत्ते भासितं । तस्मा सायन्हसमये आमन्तेसि ।

न केवलं चेतं थेरेनेव भासितं, तथागतेनापि भासितं । कत्थ निसीदित्वाति? विसाखाय रतनपासादे निसीदित्वा । तथागतो हि पठमबोधियं वीसति वस्सानि अनिबद्धवासो हुत्वा यत्थ यत्थ फासुकं होति, तत्थ तत्थेव गन्त्वा वसि । पठमं अन्तोवस्सज्जि इसिपतने धम्मचक्कं पवत्तेत्वा अट्टारस महाब्रह्मकोटियो अमतपानं पायेत्वा बाराणसिं उपनिस्साय इसिपतने वसि । दुतियं अन्तोवस्सं राजगहं उपनिस्साय वेळुवने, ततियचतुत्थानिपि तत्थेव, पञ्चमं अन्तोवस्सं वेसालिं उपनिस्साय महावने कूटागारसालायं, छट्ठं अन्तोवस्सं मकुलपब्बते, सत्तमं तावतिसभवने, अट्ठमं भग्गे सुसुमारगिरं निस्साय भेसकळावने, नवमं कोसम्बियं, दसमं पालिलेय्यके वनसण्डे, एकादसमं नालायं ब्राह्मणगामे, द्वादसमं वेरज्जायं, तेरसमं चालियपब्बते, चुद्धसमं जेतवने, पञ्चदसमं कपिलवत्थुस्मिं, सोळसमं आळवकं दमेत्वा चतुरासीतिपाणसहस्सानि

अमतपानं पायेत्वा आळवियं, सत्तरसमं राजगहेयेव, अट्टारसमं चालियपब्बतेयेव, तथा एकूनवीसतिमं, वीसतिमं पन अन्तोवस्सं राजगहंयेव उपनिस्साय वसि । एवं वीसति वस्सानि अनिबद्धवासो हुत्वा यत्थ यत्थ फासुकं होति, तत्थ तत्थेव वसि ।

ततो पट्टाय पन द्वे सेनासनानि धुवपरिभोगानि अकासि । कतरानि द्वे? जेतवनञ्च पुब्बारामञ्च । कस्मा? द्विन्नं कुलानं गुणमहन्तताय । अनाथपिण्डिकस्स हि विसाखाय च गुणं सन्धाय गुणं पटिच्च सत्था तानि सेनासनानि धुवपरिभोगेन परिभुज्जि । उतुवस्सं चारिकं चरित्वापि हि अन्तोवस्से द्वीसुयेव सेनासनेसु वसति । एवं वसन्तो पन जेतवने रत्तिं वसित्वा पुनदिवसे भिक्खुसङ्घपरिवुतो दक्खिणद्वारेन सावत्थिं पिण्डाय पविसित्वा पाचीनद्वारेन निक्खमित्वा पुब्बारामे दिवाविहारं करोति । पुब्बारामे रत्तिं वसित्वा पुनदिवसे पाचीनद्वारेन सावत्थिं पिण्डाय पविसित्वा दक्खिणद्वारेन निक्खमित्वा जेतवने दिवाविहारं करोति । तस्मिं पन दिवसे सम्मासम्बुद्धो जेतवनेयेव वसि । यत्थ कत्थचि वसन्तस्स चस्स पञ्चविधकिच्चं अविजहितमेव होति । तं हेट्ठा वित्थारितमेव । तेसु किच्चेसु पच्छिमयामकिच्चकाले भगवा लोकं ओलोकेन्तो सावत्थिवासीनञ्च समन्ता च सावत्थिया गावुतअट्टयोजनयोजनपरमे ठाने अपरिमाणानं सत्तानं अभिसमयभावं अदस ।

ततो “कस्मिं नु खो काले अभिसमयो भविस्सती”ति ओलोकेन्तो “सायन्हसमये”ति दिस्वा “मयि नु खो कथेन्ते अभिसमयो भविस्सति, सावके कथेन्ते भविस्सती”ति “सारिपुत्तथेरे कथेन्ते भविस्सती”ति अदस । ततो “कत्थ निसीदित्वा कथेन्ते भविस्सती”ति ओलोकेन्तो “विसाखाय रतनपासादे निसीदित्वा”ति दिस्वा “बुद्धानं नाम तयो सावकसन्निपाता होन्ति, अग्गसावकानं एको । तेसु अज्ज धम्मसेनापतिसारिपुत्तथेरेस्स सावकसन्निपातो भविस्सती”ति अदस । दिस्वा पातोव सरीरपटिजग्गनं कत्वा निवत्थनिवासनो सुगतचीवरं पारुपित्वा सेलमयपत्तं आदाय भिक्खुसङ्घपरिवुतो दक्खिणद्वारेन नगरं पविसित्वा पिण्डाय चरन्तो भिक्खुसङ्घस्स सुलभपिण्डपातं कत्वा वातप्पहता विय नावा पटिनिवत्तित्वा दक्खिणद्वारेन निक्खमित्वा बहिद्वारे अट्टासि । ततो असीति महासावका भिक्खुनिपरिसा उपासकपरिसा उपासिकापरिसाति चतस्सो परिसा सत्थारं परिवारयिंसु ।

सत्था सारिपुत्तथेरे आमन्तेसि — “सारिपुत्त, तथा पुब्बारामं गन्तुं वट्ठति, तव च परिसं गहेत्वा गच्छाही”ति । “साधु, भन्ते”ति थेरो अत्तनो परिवारेहि पञ्चहि भिक्खुसतेहि परिवुतो पुब्बारामं अगमासि । एतेनेव नियामेन असीति महासावके पुब्बाराममेव पेसेत्वा सयं एकेन आनन्दथेरेनेव सद्धिं जेतवनं अगमासि । आनन्दथेरोपि विहारे सत्थु वत्तं कत्वा वन्दित्वा “पुब्बारामं गच्छामि, भन्ते”ति आह । एवं करोहि आनन्दाति । सत्थारं वन्दित्वा तत्थेव अगमासि । सत्था एककोव जेतवने ओहीनो ।

तं दिवसज्झि चतस्सो परिसा थेरस्सेव धम्मकथं सोतुकामा अहेसुं । कोसलमहाराजापि बलकायेन परिवुतो पुब्बाराममेव गतो । तथा पञ्चसतउपासकपरिवारो अनाथपिण्डिको । विसाखा पन महाउपासिका द्वीहि जङ्घसहस्सेहि परिवुतो अगमासि । सत्तपण्णासाय कुलसतसहस्सानं वसनट्टाने सावत्थिनगरे गेहपालकदारके ठपेत्वा सेसजानो गन्धचुण्णमालादीनि गहेत्वा पुब्बाराममेव अगमासि । चतूसु द्वारगामेसु गावुतअट्टयोजनयोजनपरमट्टाने सब्बेयेव मनुस्सा गन्धचुण्णमालादिहत्था पुब्बाराममेव अगमंसु । सकलविहारो मिस्सकपुप्फेहि अभिकिण्णो विय अहोसि ।

धम्मसेनापतिसारिपुत्तथेरोपि खो विहारं गन्त्वा विहारपरिवेणे अङ्गणट्टाने अट्टासि । भिक्खू थेरस्स आसनं पज्जापयिंसु । थेरो तत्थ निसीदित्वा उपट्टाकत्थेरेन वत्ते कते भिक्खुसङ्घस्स ओवादं कत्वा गन्धकुटिं पविसित्वा समापत्तिं अप्पेत्वा निसीदि । सो परिच्छिन्नकालवसेन समापत्तितो वुट्ठाय अचिरवतिं गन्त्वा रजोजल्लं पवाहेत्वा पटिप्पस्सद्धरथो

ओतिण्णतित्थेनेव उत्तरित्वा निवत्थनिवासनो सङ्घाटिं पारुपित्वा अट्ठासि । भिक्खुसङ्घोपि सम्मुखसम्मुखद्वानेन ओतरित्वा सरीरे रजोजल्लं पवाहेत्वा पच्चुत्तरित्वा थेरं परिवारयिंसु । अन्तोविहारेपि थेरस्स धम्मासनं पज्जापयिंसु । चतस्सोपि परिसा अत्तनो अत्तनो ओकासं जत्वा मगं ठपेत्वा निसीदिंसु । सारिपुत्तत्थेरोपि पच्चभिक्खुसतपरिवारो धम्मसभं आगन्त्वा सीहमत्थकप्पतिट्ठिते समुस्सितसेतच्छत्ते रतनपल्लङ्के चित्तबीजनिं गहेत्वा पुरत्थाभिमुखो निसीदि । निसीदित्वा परिसं ओलोकेत्वा — “महती वतायं परिसा, इमिस्सा न अप्पमत्तिका परित्तकधम्मदेसना अनुच्छविका, कतरधम्मदेसना नु खो अनुच्छविका भविस्सती”ति तीणि पिटकानि आवज्जमानो इमं संयोजनपरियाय धम्मदेसनं अदस ।

एवं देसनं सल्लक्खेत्वा तं देसेतुकामो भिक्खू आमन्तेसि **आवुसो, भिक्खवेति** । आवुसोति हि अवत्वा, भिक्खवेति वचनं बुद्दालापो नाम होति, अयं पनायस्मा “दसबलेन समानं आलपनं न करिस्सामी”ति सत्थु गारववसेन सावकालापं करोन्तो, “आवुसो भिक्खवे”ति आह । **एतदवोचाति** एतं “अज्झत्तसंयोजनञ्च, आवुसो, पुग्गलं देसेस्सामि बहिद्भासंयोजनञ्चा”ति धम्मदेसनापदं अवोच ।

तस्मिं पन रतनपासादे अधिवत्थो एको सोतापन्नो देवपुत्तो अत्थि, सो बुद्धेहि वा सावकेहि वा देसनाय आरद्धमत्ताययेव जानाति — “अयं देसना उत्तानिका भविस्सति, अयं गम्भीरा । अयं ज्ञाननिस्सिता भविस्सति, अयं विपस्सनानिस्सिता । अयं मग्गनिस्सिता अयं फलनिस्सिता, अयं निब्बाननिस्सिता”ति । सो तस्मिं दिवसे थरेन देसनाय आरद्धमत्ताय एवं अज्जासि — “येन नीहारेन मय्हं अय्येन धम्मसेनापतिना सारिपुत्तत्थेरेन देसना आरद्धा, अयं देसना विपस्सनागाळ्हा भविस्सति, छहि मुखेहि विपस्सनं कथेस्सति । देसनापरियोसाने कोटिसतसहस्सदेवता अरहत्तं पापुणिस्सन्ति, सोतापन्नादीनं पन देवमनुस्सानं परिच्छेदो न भविस्सति । देसनाय अनुच्छविकं कत्वा मय्हं अय्यस्स साधुकारं दस्सामी”ति देवानुभावेन महन्तं सद्दं कत्वा — “साधु साधु अय्या”ति आह ।

देवराजेन साधुकारे दिन्ने परिवारकपासादसहस्से अधिवत्था देवता सब्बाव साधुकारं अदंसु । तासं साधुकारसद्देन सब्बा पुब्बारामे वसनदेवता, तासं सद्देन गावुतमत्ते देवता, ततो अट्ठयोजने योजनेति एतेनुपायेन एकचक्कवाळे, द्वीसु चक्कवाळेसु, तीसु चक्कवाळेसूति दससहस्सचक्कवाळेसु देवता साधुकारमदंसु । तासं साधुकारसद्देन पथविट्ठकनागा च आकासट्ठकदेवता च । ततो अब्भवलाहका, उण्हवलाहका, सीतवलाहका, वस्सवलाहका, चातुमहाराजिका चत्तारो महाराजानो, तावतिसा देवता, सक्को देवराजा, यामा देवता, सुयामो देवराजा, तुसिता देवता, सन्तुसितो देवराजा, निम्मानरती देवता, सुनिम्मितो देवराजा, वसवत्ती देवता, वसवत्ती देवराजा, ब्रह्मपारिसज्जा, ब्रह्मपुरोहिता, महाब्रह्मानो, परित्ताभा, अप्पमाणाभा, आभस्सरा, परित्तसुभा, अप्पमाणसुभा, सुभकिण्हा, वेहप्फला, अविहा, अतप्पा, सुदस्सा, सुदस्सी, अकनिट्ठा देवताति असज्जे च अरूपावचरसत्ते च ठपेत्वा सोतायतनपवत्तिद्वाने सब्बा देवता साधुकारमदंसु ।

ततो खीणासवमहाब्रह्मानो — “महा वतायं साधुकारसद्दो, पथवितलतो पट्ठाय याव अकनिट्ठलोकं आगतो, किमत्थं नु खो एसो”ति आवज्जेन्तो “धम्मसेनापतिसारिपुत्तत्थेरो पुब्बारामे विसाखाय रतनपासादे निसीदित्वा संयोजनपरियायधम्मदेसनमारभि, अम्हेहिपि तत्थ कायसक्खीहि भवितुं वट्ठती”ति चिन्तेत्वा तत्थ अगमंसु । पुब्बारामो देवताहि परिपुण्णो, समन्ता पुब्बारामस्स गावुतं अट्ठयोजनं, योजनन्ति सकलचक्कवाळं हेट्ठा पथवितलेन तिरियं चक्कवाळपरियन्तेन परिच्छिन्नं दसहि चक्कवाळसहस्सेहि सन्निपतिताहि देवताहि निरन्तरमहोसि, आरग्गनिटुदनमत्ते ठाने उपरिमकोटिया सट्ठि देवता सुखुमत्तभावे मापेत्वा अट्ठंसु ।

अथायस्मा सारिपुत्तो “महन्तं वतिदं हलाहलं, किं नु खो एत”न्ति आवज्जेन्तो दससहस्सचक्कवाळे ठितानं देवतानं

एकचक्कवाळे सन्निपतितभावं अद्दस । अथ यस्मा बुद्धानं अधिद्वानकिच्चं नत्थि, परिसपरिमाणेनेव पस्सन्ति चेव सहज्य सावेन्ति । सावकानं पन अधिद्वानं वट्ठति । तस्मा थेरो समापत्तिं समापज्जित्वा समापत्तितो वुड्ढाय महग्गतचित्तेन अधिद्वीसि — “चक्कवाळपरियन्ता परिसा सब्बापि मं पस्सतु, धम्मज्ज मे देसेन्तस्स सद्दं सुणातू”ति । अधिद्वितकालतो पट्ठाय दक्खिणजाणुपस्से च चक्कवाळमुखवट्ठियज्ज निसीदित्वा “धम्मसेनापतिसारिपुत्तथेरो नाम कीदिसो दीघो रस्सो सामो ओदातो”ति वत्तब्बकारणं नाहोसि, सब्बेसम्पि सब्बदिसासु निसिन्नानं अभिमुखेयेव पज्जायित्थ, नभमज्झे ठितचन्दो विय अहोसि । धम्मं देसेन्तस्सापिस्स दक्खिणजाणुपस्से च चक्कवाळमुखवट्ठियज्ज निसिन्ना सब्बे एककंसेनेव सद्दं सुणिंसु ।

एवं अधिद्वहित्वा थेरो अज्झत्तसंयोजनज्ज, आवुसोति इमं धम्मदेसनं आरभि । तत्थ अज्झत्तन्ति कामभवो । बहिद्द्वीति रूपारूपभवो । किञ्चापि हि सत्ता कामभवे अप्पं कालं वसन्ति कप्पस्स चतुत्थमेव कोट्ठासं, इतरेसु तीसु कोट्ठासेसु कामभवो सुज्जो होति तुच्छो, रूपभवे बहुं कालं वसन्ति, तथापि तेसं यस्मा कामभवे चुतिपटिसन्धियो बहुका होन्ति, अप्पका रूपारूपभवेसु । यत्थ च चुतिपटिसन्धियो बहुका, तत्थ आलयोपि पत्थनापि अभिलासोपि बहु होति । यत्थ अप्पा, तत्थ अप्पो । तस्मा कामभवो अज्झत्तं नाम जातं, रूपारूपभवा बहिद्द्वी नाम । इति अज्झत्तसङ्घाते कामभवे छन्दरागो अज्झत्तसंयोजनं नाम, बहिद्द्वीसङ्घातेसु रूपारूपभवेसु छन्दरागो बहिद्द्वीसंयोजनं नाम । ओरम्भागियानि वा पज्ज संयोजनानि अज्झत्तसंयोजनं नाम, उद्दम्भागियानि पज्ज बहिद्द्वीसंयोजनं नाम । तत्रायं वचनत्थो — ओरं वुच्चति कामधातु, तत्थ उपपत्तिनिष्पादनतो तं ओरं भजन्तीति ओरम्भागियानि । उद्दं वुच्चति रूपारूपधातु, तत्थ उपपत्तिनिष्पादनतो तं उद्दं भजन्तीति उद्दम्भागियानि ।

एवं वुत्तप्पभेदेन अज्झत्तसंयोजनेन संयुत्तो पुग्गलो अज्झत्तसंयोजनो, बहिद्द्वीसंयोजनेन संयुत्तो पुग्गलो बहिद्द्वीसंयोजनो । उभयम्पि चेतं न लोकियस्स वट्ठनिस्सितमहाजनस्स नामं । येसं पन भवो द्वेधा परिच्छिन्नो, तेसं सोतापन्नसकदागामिअनागामीनं अरियसावकानं एतं नामं । यथा हि महाअरज्जे खदिरवनसालवनादीनि थम्भो तुलासङ्घाटोति नामं न लभन्ति, खदिरवनं सालवनन्ति नाममेव लभन्ति । यदा पन ततो रुक्खा तिण्हाय कुठारिया छिन्दित्वा थम्भादिसण्ठानेन तच्छिता होन्ति, तदा थम्भो तुलासङ्घाटोति नामं लभन्ति । एवमेवं अपरिच्छिन्नभवो बहलकिलेसो पुथुज्जनो एतं नामं न लभति, भवं परिच्छिन्दित्वा किलेसे तनुके कत्वा ठिता सोतापन्नादयोव लभन्ति ।

इमस्स च पनत्थस्स विभावनत्थं इदं वच्छकसालोपमं वेदितब्बं । वच्छकसालं हि कत्वा अन्तो खाणुके कोट्टेत्वा वच्छके योत्तेहि बन्धित्वा तेसु उपनिबन्धन्ति, योत्तेसु अप्पहोन्तेसु कण्णेसुपि गहेत्वा तत्थ वच्छके पवेसेन्ति, अन्तोसालाय ओकासे अप्पहोन्ते बहि खाणुके कोट्टेत्वापि एवमेव करोन्ति । तत्थ कोचि अन्तोबद्धो वच्छको बहिनिपन्नो होति, कोचि बहिबद्धो अन्तोनिपन्नो, कोचि अन्तोबद्धो अन्तोव निपन्नो, कोचि बहिबद्धो बहियेव निपन्नो । कोचि अन्तोपि अबद्धोव चरति, बहिपि अबद्धोव । तत्थ अन्तोबद्धस्स बहिनिपन्नस्स बन्धनं दीघं होति । सो हि उण्हादिपीळितो निक्खमित्वा बहि वच्छकानं अब्भन्तरे निपज्जति । बहिबद्धे अन्तोनिपन्नेपि एसेव नयो । यो पन अन्तोबद्धो अन्तोनिपन्नो, तस्स बन्धनं रस्सं होति । बहिबद्धे बहिनिपन्नेपि एसेव नयो । उभोपि हि ते दिवसम्पि खाणुकं अनुपरिगन्त्वा तत्थेव सयन्ति । यो पन अन्तो अबद्धो तत्थेव वच्छकानं अन्तरे विचरति । अयं सीलवा वच्छको कण्णे गहेत्वा वच्छकानं अन्तरे विस्सट्ठो दिवसम्पि अज्जत्थ अगन्त्वा तत्थेव चरति । बहि अबद्धे तत्थेव विचरन्तेपि एसेव नयो ।

तत्थ वच्छकसाला विय तयो भवा वेदितब्बा । वच्छकसालायं खाणुका विय अविज्जाखाणुको । वच्छकबन्धनयोत्तं

विय दस संयोजनानि । वच्छका विय तीसु भवेसु निब्बत्तसत्ता । अन्तोबद्धो बहिसयितवच्छको विय रूपारूपभवेसु सोतापन्नसकदागामिनो । ते हि किञ्चापि तत्थेव वसन्ति, संयोजनं पन तेसं कामावचरूपनिबद्धमेव । केनट्टेन? अप्पहीनट्टेन । रूपारूपभवेसु पुथुज्जनोपि एतेहेव सङ्गहितो । सोपि हि किञ्चापि तत्थ वसति, संयोजनं पनस्स कामावचरूपनिबद्धमेव । बहिबद्धो अन्तोसयितवच्छको विय कामावचरे अनागामी । सो हि किञ्चापि कामावचरे वसति, संयोजनं पनस्स रूपारूपभवूपनिबद्धमेव । अन्तोबद्धो अन्तोनिपन्नो विय कामावचरे सोतापन्नसकदागामिनो । ते हि सयम्पि कामावचरे वसन्ति, संयोजनम्पि तेसं कामावचरूपनिबद्धमेव । बहिबद्धो बहिनिपन्नो विय रूपारूपभवेसु अनागामी । सो हि सयम्पि तत्थ वसति, संयोजनम्पिस्स रूपारूपभवूपनिबद्धमेव । अन्तोबद्धो अन्तोविचरणवच्छको विय कामावचरे खीणासवो । बहिबद्धो बहिविचरणवच्छको विय रूपारूपभवे खीणासवो । संयोजनेसु पन सक्कायदिट्ठि विचिकिच्छा सीलवत्तपरामासोति इमानि तीणि गच्छन्तं निवारेन्ति, गतं पटिआनेन्ति । कामच्छन्दो व्यापादोति इमानि पन द्वे संयोजनानि समापत्तिया वा अविक्खम्भेत्वा मग्गेन वा असमुच्छिन्दित्वा रूपारूपभवे निब्बत्तितुं न सक्कोति ।

कतमो चावुसोति इदं थेरो यथा नाम पुरिसो द्वे रतनपेळा पस्से ठपेत्वा सम्पत्तपरिसाय द्वे हत्थे पूरेत्वा सत्तविधं रतनं भाजेत्वा ददेय्य, एवं पठमं रतनपेळं दत्वा दुतियम्पि तथेव ददेय्य । एवमेवं “अज्झत्तसंयोजनञ्च, आवुसो, पुग्गलं देसेस्सामि बहिद्वासंयोजनञ्चा”ति इमानि द्वे पदानि मातिकावसेन ठपेत्वा इदानीं अट्ठविधाय परिसाय भाजेत्वा दस्सेतुं वित्थारकथं आरभि ।

तत्थ **इथाति** इमस्मिं सासने । **सीलवा होतीति** चतुपारिसुद्धिसीलहेहि सीलसम्पन्नो होति । इति थेरो एत्तावता च किर चतुपारिसुद्धिसीलं उद्दिसित्वा “पातिमोक्खसंवरसंवृतो”ति इमिना तत्थ जेट्ठकसीलं वित्थारेत्वा दस्सेसीति दीपविहारवासी सुम्मत्थेरो आह । अन्तेवासिको पनस्स तिपिटकचूळनागत्येरो आह — “उभयत्थापि पातिमोक्खसंवरोव वुत्तो । पातिमोक्खसंवरोयेव हि सीलं, इतरानि पन तीणि सीलन्ति वुत्तट्ठानं नाम अत्थी”ति अननुजानन्तो उत्तरि आह — इन्द्रियसंवरो नाम छद्वाररक्खामत्तकमेव, आजीवपारिसुद्धि धम्मेन समेन पच्चयुप्पत्तिमत्तकं, पच्चयसन्निस्सितं पटिलद्धपच्चये “इदमत्थ”न्ति पच्चवेक्खित्वा परिभुज्जनमत्तकं, निप्परियायेन पन पातिमोक्खसंवरोव सीलं । यस्स सो भिन्नो, अयं छिन्नसीसो विय पुरिसो हत्थपादे सेसानि रक्खिस्सतीति न वत्तब्बो । यस्स पन सो अरोगो, अयं अच्छिन्नसीसो विय पुरिसो जीवितं सेसानि पुन पाकतिकानि कत्वा रक्खितुं सक्कोति । तस्मा सीलवाति इमिना पातिमोक्खसंवरं उद्दिसित्वा तं वित्थारेन्तो “पातिमोक्खसंवरसंवृतो”तिआदिमाहाति ।

तत्थ **पातिमोक्खसंवरसंवृतोति** पातिमोक्खसंवरेन समन्नागतो । **आचारगोचरसम्पन्नोति** आचारेन च गोचरेन च सम्पन्नो । **अणुमत्तेसूति** अप्पमत्तकेसु । **वज्जेसूति** अकुसलधम्मेसु । **भयदस्सावीति** भयदस्सी । **समादायाति** सम्मा आदियित्वा । **सिक्खति सिक्खापदेसूति** तं तं सिक्खापदं समादियित्वा सिक्खति । अपिच **समादाय सिक्खति सिक्खापदेसूति** यंकिञ्च सिक्खापदेसु सिक्खाकोट्टासेसु सिक्खितब्बं कायिकं वा वाचसिकं वा, तं सब्बं सम्मा आदाय सिक्खति । अयमेत्थ सङ्केपो, वित्थारतो पन सब्बानेतानि पातिमोक्खसंवरादीनि पदानि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१४ आदयो) वुत्तानि, चतुपारिसुद्धिसीलञ्च सब्बाकारेन विभजित्वा दस्सितं । **अज्जतरं देवनिकायन्ति** छसु कामावचरदेवघटासु अज्जतरं देवघटं । **आगामी होतीति** हेट्ठा आगामी होति । **आगन्ता इत्थत्तन्ति** इत्थतं मानुसकपञ्चक्खन्धभावमेव आगन्ता होति । तत्रूपपत्तिको वा उपरूपपत्तिको वा न होति, पुन हेट्ठागामीयेव होतीति दस्सेति । इमिना अङ्गेन सुक्खविपस्सकस्स धातुकम्मट्ठानिकभिक्षुनो हेट्ठिमं मग्गद्वयञ्चेव फलद्वयञ्च कथितं ।

अञ्जतरं सन्तं चेतोविमुत्तिन्ति अट्टसु समापत्तीसु अञ्जतरं चतुत्थज्झानसमापत्तिं । सा हि पच्चनीककिलेसानं सन्तत्ता सन्ता, तेहेव च किलेसेहि चेतसो विमुत्तत्ता चेतोविमुत्तीति वुच्चति । अञ्जतरं देवनिकायन्ति पञ्चसु सुद्धावासदेवनिकायेसु अञ्जतरं । अनागन्ता इत्थत्तिन्ति पुन इमं पञ्चकखन्धभावं अनागन्ता, हेट्ठूपपत्तिको न होति, उपरूपपत्तिको वा होति तत्थेव वा परिनिब्बायीति दस्सेति । इमिना अङ्गेन समाधिकम्मिकस्स भिक्खुनो तयो मग्गा तीणि च फलानि कथितानि ।

कामानंयेव निब्बिदायाति दुविधानम्पि कामानं निब्बिन्दनत्थाय उक्कण्ठनत्थाय । विरागायाति विरज्जनत्थाय । निरोधायाति अप्पवत्तिकरणत्थाय । पटिपन्नो होतीति पटिपत्तिं पटिपन्नो होति । एत्तावता सोतापन्नस्स च सकदागामिनो च पञ्चकामगुणिकरागक्खयत्थाय अनागामिमग्गविपस्सना कथिता होति । भवानंयेवाति तिण्णं भवानं । इमिना अनागामिनो भवरागक्खयत्थाय अरहत्तमग्गविपस्सना कथिता होति । तण्हाक्खयाय पटिपन्नो होतीति इमिनापि सोतापन्नसकदागामीनंयेव पञ्चकामगुणिकतण्हाक्खयकरणत्थं अनागामिमग्गविपस्सना कथिता । सो लोभक्खयायाति इमिनापि अनागामिनो भवलोभक्खयत्थाय अरहत्तमग्गविपस्सनाव कथिता । अञ्जतरं देवनिकायन्ति सुद्धावासेस्वेव अञ्जतरं देवनिकायं । अनागन्ता इत्थत्तिन्ति इमं खन्धपञ्चकभावं अनागन्ता, हेट्ठूपपत्तिको न होति, उपरूपपत्तिको वा होति, तत्थेव वा परिनिब्बायति ।

इति पठमेन अङ्गेन सुक्खविपस्सकस्स धातुकम्मट्ठानिकभिक्खुनो हेट्ठिमानि द्वे मग्गफलानि कथितानि, दुतियेन समाधिकम्मिकस्स तीणि मग्गफलानि, “सो कामानं”न्ति इमिना सोतापन्नसकदागामीनं पञ्चकामगुणिकरागक्खयाय उपरि अनागामिमग्गविपस्सना, “सो भवानंयेवा”ति इमिना अनागामिस्स उपरि अरहत्तमग्गविपस्सना, “सो तण्हाक्खयाया”ति इमिना सोतापन्नसकदागामीनं पञ्चकामगुणिकतण्हाक्खयाय उपरि अनागामिमग्गविपस्सना, “सो लोभक्खयाया”ति इमिना अनागामिनो भवलोभक्खयाय उपरि अरहत्तमग्गविपस्सना कथिताति एवं छहि मुखेहि विपस्सनं कथेत्वा देसनं यथानुसन्धिं पापेसि । देसनापरियोसाने कोटिसतसहस्सदेवता अरहत्तं पापुणिसु, सोतापन्नादीनं परिच्छेदोव नाहोसि । यथा च इमस्मिं समागमे, एवं महासमयसुत्ते मङ्गलसुत्ते च चूळराहुलोवादसुत्ते च कोटिसतसहस्सदेवता अरहत्तं पापुणिसु, सोतापन्नादीनं देवमनुस्सानं परिच्छेदो नाहोसि ।

समचित्ता देवताति चित्तस्स सुखुमभावसमताय समचित्ता । सब्बापि हि ता अत्तनो अत्तभावे सुखुमे चित्तसरिक्खके कत्वा मापेसुं । तेन समचित्ता नाम जाता । अपरेनपि कारणेन समचित्ता — “थेरेन समापत्ति ताव कथिता, समापत्तिथामो पन न कथितो । मयं दसबलं पक्कोसित्वा समापत्तिया थामं कथापेस्सामा”ति सब्बापि एकचित्ता अहेसुन्तिपि समचित्ता । अपरम्पि कारणं — “थेरेन एकेन परियायेन समापत्तिपि समापत्तिथामोपि कथितो, को नु खो इमं समागमं सम्पत्तो, को न सम्पत्तो”ति ओलोकयमाना तथागतस्स असम्पत्तभावं दिस्वा “मयं तथागतं पक्कोसित्वा परिसं परिपुण्णं करिस्सामा”ति सब्बापि एकचित्ता अहेसुन्तिपि समचित्ता । अपरम्पि कारणं — अनागते कोचिदेव भिक्खु वा भिक्खुनी वा देवो वा मनुस्सो वा “अयं देसना सावकभासिता”ति अगारवं करेय्य, सम्मासम्बुद्धं पक्कोसित्वा इमं देसनं सब्बज्जुभासितं करिस्साम । एवं अनागते गरुभावनीया भविस्सतीति सब्बाव एकचित्ता अहेसुन्तिपि समचित्ता । अपरम्पि कारणं — सब्बापि हि ता एकसमापत्तिलाभिनियो वा अहेसुं एकारम्मणलाभिनियो वाति एवम्पि समचित्ता ।

हट्ठाति तुट्ठपहट्ठा आमोदिता पमोदिता । साधूति आयाचनत्थे निपातो । अनुकम्पं उपादायाति न थेरस्स अनुकम्पं कारुज्जं अनुद्वयं पटिच्च, न च इमस्मिं ठाने थेरस्स अनुकम्पितब्बकिच्चं अत्थि । यस्मिं हि दिवसे थेरो सूकरखतलेणद्वारे

भागिनेय्यस्स दीघनखपरिब्बाजकस्स वेदनाकम्मट्टाने (म० नि० २.२०६) कथियमाने तालवण्टं गहेत्वा सत्थारं बीजमानो ठितो परस्स वड्ढितभोजनं भुज्जित्वा खुदं विनोदेन्तो विय परस्स सज्जितपसाधनं सीसे पटिमुज्चन्तो विय च सावकपारमिजाणस्स निप्पदेसतो मत्थकं पत्तो, तस्मिंयेव दिवसे भगवता अनुकम्पितो नाम । अवसेसानं पन तं ठानं सम्पत्तानं देवमनुस्सानं अनुकम्पं उपादाय गच्छतु भगवाति भगवन्तं याचिसु ।

बलवा पुरिसोति दुब्बलो हि खिप्पं समिज्जनपसारणं कातुं न सक्कोति, बलवाव सक्कोति । तेनेतं वुत्तं । **सम्मुखे पातुरहोसी**ति सम्मुखट्टाने पुरतोयेव पाकटो अहोसि । **भगवा एतदवोचा**ति एतं “इध सारिपुत्ता”ति आदिना नयेन अत्तनो आगमनकारणं अवोच । एवं किरस्स अहोसि — “सचे कोचि बालो अकतज्जू भिक्खु वा भिक्खुनी वा उपासको वा उपासिका वा एवं चिन्तेय्य — ‘सारिपुत्तत्थेरो महन्तं परिसं अलत्थ, सम्मासम्बुद्धो एत्तकं अधिवासेतुं असक्कोन्तो उसूयाय परिसं उट्ठापेतुं आगतो’ति । सो इमं मयि मनोपदोसं कत्वा अपाये निब्बत्तेय्या”ति । अथत्तनो आगमनकारणं कथेन्तो एतं “इध सारिपुत्ता”ति आदिवचनं अवोच ।

एवं अत्तनो आगमनकारणं कथेत्वा इदानीं समापत्तिया थामं कथेतुं **ता खो पन, सारिपुत्त, देवता दसपि हुत्वा**ति आदिमाह । तत्थ यसवसेन वा अत्थं आहरितुं वट्ठति समापत्तिवसेन वा । यसवसेन ताव महेसक्खा देवता दस दस एकट्टाने अट्ठंसु, ताहि अप्पेसक्खतरा वीसति वीसति एकट्टाने अट्ठंसु, ताहि अप्पेसक्खतरा...पे०... सट्ठि सट्ठि एकट्टाने अट्ठंसु । समापत्तिवसेन पन याहि पणीता समापत्ति भाविता, ता सट्ठि सट्ठि एकट्टाने अट्ठंसु । याहि ततो हीनतरा, ता पज्जास पज्जास...पे०... याहि ततो हीनतरा समापत्ति भाविता...पे०... ता दस दस एकट्टाने अट्ठंसु । याहि वा हीना भाविता, ता दस दस एकट्टाने अट्ठंसु । याहि ततो पणीततरा भाविता, ता वीसति वीसति । याहि ततो पणीततरा...पे०... ता सट्ठि सट्ठि एकट्टाने अट्ठंसु ।

आरगगकोटिनि तुदनमत्तेति आरगगकोटिया पतनमत्ते ओकासे । **न च अज्जमज्जं ब्याबाधेन्ती**ति एवं सम्बाधे ठाने तिट्ठन्तियोपि अज्जमज्जं न ब्याबाधेन्ति न घट्टेन्ति, असम्पीळा असम्बाधाव अहेसुं । “तव हत्थो मं बाधति, तव पादो मं बाधति, त्वं मं मद्दन्ती ठिता”ति वत्तब्बकारणं नाहोसि । **तत्थ नूना**ति तस्मिं भवे नून । **तथाचित्तं भावितन्ति** तेनाकारेण चित्तं भावितं । **येन ता देवता**ति येन तथाभावितेन चित्तेन ता देवता दसपि हुत्वा...पे०... तिट्ठन्ति, न च अज्जमज्जं ब्याबाधेन्तीति । **इधेव खो**ति सासने वा मनुस्सलोके वा भुम्मं, इमस्मिंयेव सासने इमस्मिंयेव मनुस्सलोकेति अत्थो । तासज्झि देवतानं इमस्मिंयेव मनुस्सलोके इमस्मिंयेव च सासने तं चित्तं भावितं, येन ता सन्ते रूपभवे निब्बत्ता, ततो च पन आगन्त्वा एवं सुखुमे अत्तभावे मापेत्वा ठिता । तत्थ किञ्चापि कस्सपदसबलस्स सासने तीणि मग्गफलानि निब्बत्तेत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्तदेवतापि अत्थि, सब्बबुद्धानं पन एकाव अनुसासनी एकं सासनन्ति कत्वा “इधेव खो, सारिपुत्ता”ति अज्जबुद्धानं सासनम्पि इममेव सासनं करोन्तो आह । एत्तावता तथागतेन समापत्तिया थामो कथितो ।

इदानीं सारिपुत्तत्थेरं आरब्ध तन्तिवसेन अनुसासनिं कथेन्तो **तस्मातिह, सारिपुत्ता**ति आह । तत्थ **तस्माति** यस्मा ता देवता इधेव सन्तं समापत्तिं निब्बत्तेत्वा सन्ते भवे निब्बत्ता, तस्मा । **सन्तिन्द्रिया**ति पञ्चन्नं इन्द्रियानं सन्तताय निब्बुतताय पणीतताय सन्तिन्द्रिया । **सन्तमानसा**ति मानसस्स सन्तताय निब्बुतताय पणीतताय सन्तमानसा । **सन्तंयेव उपहारं उपहरिस्सामा**ति कायचित्तूपहारं सन्तं निब्बुतं पणीतंयेव उपहरिस्साम । **सब्रह्मचारी**सूति समानं एकुद्देसतादिं ब्रह्मं चरन्तेसु सहधम्मिकेसु । **एवज्झि वो, सारिपुत्त, सिक्खितव्वन्ति** इमिना एत्तकेन वारेन भगवा देसनं सब्बज्जुभासितं अकासि । **अनस्सुन्ति** नट्ठा विनट्ठा । **ये इमं धम्मपरियायं नास्सोसुन्ति** ये अत्तनो पापिकं तुच्छं निरत्थकं दिट्ठिं निस्साय इमं एवरूपं

धम्मदेसनं सोतुं न लभिसूति यथानुसन्धिना देसनं निट्ठापेसि ।

३८. छट्ठे वरणायं विहरतीति वरणा नाम एकं नगरं, तं उपनिस्साय विहरति ।

कामरागाभिनिवेसविनिबन्धपलिगेधपरियुट्ठानज्झोसानहेतूति कामरागाभिनिवेसहेतु, कामरागविनिबन्धहेतु, कामरागपलिगेधहेतु, कामरागपरियुट्ठानहेतु, कामरागअज्झोसानहेतूति अत्थो । इदं वुत्तं होति — ख्वायं पञ्च कामगुणे निस्साय उप्पज्जति कामरागो, तस्साभिनिवेसादिहेतु । कामरागेन अभिनिविट्ठत्ता विनिबद्धत्ता तस्मिंयेव च कामरागे महापङ्के विय पलिगेधत्ता अनुपविट्ठत्ता तेनेव च कामरागेन परियुट्ठितत्ता गहितत्ता कामरागेनेव च अज्झोसितत्ता गिलित्वा परिनिट्ठपेत्वा गहितत्ताति । दिट्ठिरागादिपदेसुपि एसेव नयो । दिट्ठिरागोति पनेत्थ द्वासट्ठि दिट्ठियो निस्साय उप्पज्जनकरागो वेदितब्बो । पुरत्थिमेसु जनपदेसूति थेरस्स वसनट्ठानतो सावत्थिजनपदो पुरत्थिमदिसाभागे होति, थेरो च निसीदन्तोपि ततोमुखोव निसिन्नो, तस्मा एवमाह । उदानं उदानेसीति उदाहारं उदाहरि । यथा हि यं तेलं मानं गहेतुं न सक्कोति, विस्सन्दित्वा गच्छति, तं अवसेसकोति वुच्चति । यच्च जलं तळाकं गहेतुं न सक्कोति, अज्झोत्थरित्वा गच्छति, तं ओघोति वुच्चति, एवमेवं यं पीतिवचनं हदयं गहेतुं न सक्कोति, अधिकं हुत्वा अन्तो असण्ठहित्वा बहि निक्खमति, तं उदानन्ति वुच्चति, एवरूपं पीतिमयवचनं निच्छारेसीति अत्थो ।

३९. सत्तमे गुन्दावनेति एवं नामके वने । उपसङ्कमीति “महाकच्चानत्थेरो किर नाम अत्तनो पितुमत्तम्पि अय्यकमत्तम्पि दिस्वा नेव अभिवादेति न पच्चुट्ठेति न आसनेन निमन्तेती”ति सुत्वा “न सक्का एतकेन निट्ठं गन्तुं, उपसङ्कमित्वा नं परिग्गण्हिस्सामी”ति भुत्तपातरासो येनायस्मा महाकच्चानो तेनुपसङ्कमि । जिण्णेति जराजिण्णे । वुद्धेति वयोवुद्धे । महल्लकेति जातिमहल्लके । अद्धगतेति दीघकालद्धानं अतिक्कन्ते । वयोअनुप्पत्तेति पच्छिमवयं अनुप्पत्ते । तयिदं, भो कच्चान, तथेवाति, भो कच्चान, यं तं अम्हेहि केवलं सुतमेव, तं इमिना दिट्ठेन समेति । तस्मा तं तथेव, न अज्जथा । न हि भवं कच्चानो ब्राह्मणेति इदं अत्तानं सन्धाय वदति । अयं किरस्स अधिप्पायो — अम्हे एवं महल्लके दिस्वा भोतो कच्चानस्स अभिवादनमत्तम्पि पच्चुट्ठानमत्तम्पि आसनेन निमन्तनमत्तम्पि नत्थीति । न सम्पन्नमेवाति न युत्तमेव न अनुच्छविकमेव ।

थेरो ब्राह्मणस्स वचनं सुत्वा “अयं ब्राह्मणो नेव वुद्धे जानाति न दहरे, आचिक्खिस्सामिस्स वुद्धे च दहरे चा”ति देसनं वट्ठेन्तो अत्थि ब्राह्मणातिआदिमाह । तत्थ जानताति सब्बं नेय्यं जानन्तेन । पस्सताति तदेव हत्थे ठपितं आमलकं विय पस्सन्तेन । वुद्धभूमीति येन कारणेन वुद्धो नाम होति, तं कारणं । दहरभूमीति येन कारणेन दहरो नाम होति, तं कारणं । आसीतिकोति असीतिवस्सवयो । नावुतिकोति नवुतिवस्सवयो । कामे परिभुज्जतीति वत्थुकामे किलेसकामेति दुविधेपि कामे कमनवसेन परिभुज्जति । काममज्झावसतीति दुविधेपि कामे घरे घरस्सामिको विय वसति अधिवसति । कामपरियेसनाय उस्सुकोति दुविधानम्पि कामानं परियेसनत्थं उस्सुक्कमापन्नो । बालो न थेरोत्वेव सङ्ख्यं गच्छतीति सो न थेरो बालो मन्दोत्वेव गणनं गच्छति । वुत्तं हेतं —

“न तेन थेरो सो होति, येनस्स पलितं सिरो ।

परिपक्को वयो तस्स, मोघजिण्णेति वुच्चती”ति ॥ (ध० प० २६०) ।

दहरोति तरुणो । युवाति योब्बनेन समन्नागतो । सुसुकाळकेसोति सुट्ठु काळकेसो । भद्रेन योब्बनेन समन्नागतोति येन योब्बनेन समन्नागतो युवा, तं योब्बनं भद्रं लद्धकन्ति दस्सेति । पठमेन वयसाति पठमवयो नाम तैत्तिंस वस्सानि, तेन समन्नागतोति अत्थो । पण्डितो थेरोत्वेव सङ्ख्यं गच्छतीति सो एवरूपो पुगलो पण्डितोति च थेरोति च गणनं गच्छति ।

वुत्तम्पि चेतं —

“यम्हि सच्चञ्च धम्मो च, अहिंसा संयमो दमो ।

स वे वन्तमलो धीरो, थेरो इति पवुच्चती”ति ॥ (ध० प० २६१) ।

४०. अट्टमे चोरा बलवन्तो होन्तीति पक्खसम्पन्ना, परिवारसम्पन्ना, धनसम्पन्ना, निवासट्टानसम्पन्ना, वाहनसम्पन्ना च होन्ति । राजानो तस्मिं समये दुब्बला होन्तीति तस्मिं समये राजानो तासं सम्पत्तीनं अभावेन दुब्बला होन्ति । अतियातुन्ति बहिद्वा जनपदचारिकं चरित्वा इच्छितिच्छितक्खणे अन्तो नगरं पविसितुं । नित्यातुन्ति “चोरा जनपदं विलुम्पन्ति मद्दन्ति, ते निसेधेस्सामा”ति पठमयामे वा मज्झिमयामे वा पच्छिमयामे वा निक्खमितुं फासुकं न होति । ततो उट्ठाय चोरा मनुस्से पोथेत्वा अच्छिन्दित्वा गच्छन्ति । पच्चन्तिमे वा जनपदे अनुसज्जातुन्ति गामं वासकरणत्थाय सेतुं अत्थरणत्थाय पोक्खरणिं खणापनत्थाय सालादीनं करणत्थाय पच्चन्तिमे जनपदे अनुसज्जातुम्पि न सुखं होति । ब्राह्मणगहपतिकानन्ति अन्तो नगरवासीनं ब्राह्मणगहपतिकानं । बाहिरानि वा कम्मन्तानीति बहिगामे आरामे खेत्तकम्मन्तानि । पापभिक्षू बलवन्तो होन्तीति पक्खुत्तरा यसुत्तरा पुञ्जवन्तो बहुकेहि उपट्ठाकेहि च उपट्ठाकीहि च समन्नागता राजराजमहामत्तसन्निस्सिता । पेसला भिक्षू तस्मिं समये दुब्बला होन्तीति तस्मिं समये पियसीला भिक्षू तासं सम्पत्तीनं अभावेन दुब्बला होन्ति । तुण्हीभूता तुण्हीभूताव सङ्गमज्जे सङ्गसायन्तीति निस्सद्वा हुत्वा सङ्गमज्जे निसिन्ना किञ्चि एकवचनम्पि मुखं उक्खिपित्वा कथेतुं असक्कोन्ता पज्झायन्ता विय निसीदन्ति । तयिदन्ति तदेतं कारणं । सुक्कपक्खो वुत्तविपल्लासेन वेदितब्बो ।

४१. नवमे मिच्छापटिपत्ताधिकरणहेतूति मिच्छापटिपत्तिया कारणहेतु पटिपज्जनहेतूति अत्थो । जायं धम्मं कुसलन्ति सहविपस्सनकं मगं । एवरूपो हि सहविपस्सनकं मगं आराधेतुं सम्पादेतुं पूरेतुं न सक्कोति । सुक्कपक्खो वुत्तविपल्लासेन वेदितब्बो । इमस्मिं सुत्ते सह विपस्सनाय मगो कथितो ।

४२. दसमे दुग्गहितेहीति उप्पटिपाटिया गहितेहि । व्यञ्जनप्पतिरूपकेहीति व्यञ्जनसो पतिरूपकेहि अक्खरचित्रताय लद्धकेहि । अत्थञ्च धम्मञ्च पटिबाहन्तीति सुग्गहितसुत्तन्तानं अत्थञ्च पाळिञ्च पटिबाहन्ति, अत्तनो दुग्गहितसुत्तन्तानंयेव अत्थञ्च पाळिञ्च उत्तरितरं कत्वा दस्सेन्ति । सुक्कपक्खो वुत्तविपल्लासेन वेदितब्बो । इमस्मिं सुत्ते सासनस्स वुद्धि च परिहानि च कथिताति ।

समचित्तवग्गो चतुत्थो ।

५. परिसवग्गवण्णना

४३. पञ्चमस्स पठमे उत्तानाति पाकटा अप्पटिच्छन्ना । गम्भीराति गुळ्हा पटिच्छन्ना । उद्धताति उद्धच्चेन समन्नागता । उन्नळाति उगगतनळा, उट्ठिततुच्छमानाति वुत्तं होति । चपलाति पत्तचीवरमण्डनादिना चापल्लेन युत्ता । मुखराति मुखखरा खरवचना । विकिण्णवाचाति असंयतवचना दिवसम्पि निरत्थकवचनपलापिनो । मुटुस्सतीति विस्सट्ठसतिनो । असम्पजानाति निप्पज्जा । असमाहिताति चित्तेकगतामत्तस्सापि अलाभिनो । पाकतिन्द्रियाति पकतिया ठितेहि विवटेहि अरक्खितेहि इन्द्रियेहि समन्नागता । सुक्कपक्खो वुत्तविपल्लासेन वेदितब्बो ।

४४. द्रुतिये भण्डनजाताति भण्डनं वुच्चति कलहस्स पुब्बभागो, तं तेसं जातन्ति भण्डनजाता । तथा “मयं तुम्हे दण्डापेस्साम बन्धापेस्सामा”तिआदिवचनप्पवत्तिया सज्जातकलहा । अयं ताव गिहीसु नयो । पब्बजिता पन आपत्तिवीतिक्कमवाचं वदन्ता कलहजाता नाम । विवादापन्नाति विरुद्धवादं आपन्ना । मुखसत्तीहि वितुदन्ताति गुणानं छिन्दनट्टेन दुब्भासिता वाचा मुखसत्तियोति वुच्चन्ति, ताहि वितुदन्ता विज्झन्ता । समग्गाति एककम्मं एकुद्देसो समसिक्खताति एतेसं करणेन समग्गताय सहिता । पियचक्खूहीति मेत्ताचक्खूहि ।

४५. ततिये अग्गवतीति उत्तमपुग्गलवती, अग्गाय वा उत्तमाय पटिपत्तिया समन्नागता । ततो विपरीता अनग्गवती । बाहुलिकाति चीवरादिबाहुल्लाय पटिपन्ना । सासनं सिथिलं गणहन्तीति साथलिका । ओक्कमने पुब्बङ्गमाति एत्थ ओक्कमनं वुच्चति अवगमनट्टेन पच्च नीवरणानि, तेन पच्चनीवरणपूरणे पुब्बङ्गमाति वुत्तं होति । पविवेकेति उपधिविवेके निब्बाने । निक्खित्तधुराति तिविधेपि विवेके ओरोपितधुरा । न वीरियं आरभन्तीति दुविधम्मि वीरियं न करोन्ति । अप्पत्तस्स पत्तियाति पुब्बे अप्पत्तस्स ज्ञानविपस्सनामग्गफलविसेसस्स पत्तिअत्थाय । इतरं पदद्वयं तस्सेव वेवचनं । पच्छिमा जनताति सद्धिविहारिकअन्तेवासिकजनो । दिट्ठानुगतिं आपज्जतीति आचरियुपज्झायेहि कतं अनुकरोन्तो दिट्ठस्स तेसं आचारस्स अनुगतिं आपज्जति नाम । सेसं वुत्तपटिपक्खनयेन वेदितब्बं ।

४६. चतुत्थे अरियाति अरियसावकपरिसा । अनरियाति पुथुज्जनपरिसा । “इदं दुक्खं”न्ति यथाभूतं नप्पजानन्तीति ठपेत्वा तण्हं तेभूमका पच्चक्खन्था दुक्खसच्चं नाम, एत्तकमेव दुक्खं, इतो उद्धं दुक्खं नत्थीति यथासभावतो नप्पजानन्ति । एस नयो सब्बत्थ । सेसपदेसु पन तस्स दुक्खस्स समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयो नाम, तस्सायेव तण्हाय, द्विन्नम्मि वा तेसं सच्चानं अच्चन्तक्खयो असमुप्पत्ति दुक्खनिरोधो नाम, अट्ठङ्गिको अरियमग्गो दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा नामाति एवं इमस्मिं सुत्ते चतूहि सच्चोहि चत्तारो मग्गा च चत्तारि च फलानि कथितानि ।

४७. पच्चमे परिसाकसटोति कसटपरिसा कचवरपरिसा पलापपरिसाति अत्थो । परिसामण्डोति पसन्नपरिसा सारपरिसाति अत्थो । छन्दागतिं गच्छन्तीति छन्देन अगतिं गच्छन्ति, अकत्तब्बं करोन्तीति अत्थो । सेसपदेसुपि एसेव नयो । इमानि पन चत्तारि अगतिगमनानि भण्डभाजनीये च विनिच्छयट्ठाने च लब्धन्ति । तत्थ भण्डभाजनीये ताव अत्तनो भारभूतानं भिक्खूनं अमनापे भण्डके पत्ते तं परिवत्तेत्वा मनापं देन्तो छन्दागतिं गच्छति नाम । अत्तनो पन अभारभूतानं मनापे भण्डके पत्ते तं परिवत्तेत्वा अमनापं देन्तो दोसागतिं गच्छति नाम । भण्डकभाजनीयवत्थुज्ज ठितिकज्ज अजानन्तो मोहागतिं गच्छति नाम । मुखरानं वा राजादिनिस्सितानं वा “इमे मे अमनापे भण्डके दिन्ने अनत्थम्मि करेय्यु”न्ति भयेन परिवत्तेत्वा मनापं देन्तो भयागतिं गच्छति नाम । यो पन एवं न गच्छति, सब्बेसं तुलाभूतो पमाणभूतो मज्झतो हुत्वा यं यस्स पापुणाति, तज्जेव तस्स देति, अयं चतुब्बिधम्मि अगतिगमनं न गच्छति नाम । विनिच्छयट्ठाने पन अत्तनो भारभूतस्स गरुकापत्तिं लहुकापत्तीति कत्वा कथेन्तो छन्दागतिं गच्छति नाम । इतरस्स लहुकापत्तिं गरुकापत्तीति कत्वा कथेन्तो दोसागतिं गच्छति नाम । आपत्तिवुट्ठानं पन समुच्चयक्खन्धकज्ज अजानन्तो मोहागतिं गच्छति नाम । मुखरस्स वा राजपूजितस्स वा “अयं मे गरुकं कत्वा आपत्तिं कथेन्तस्स अनत्थम्मि करेय्या”ति गरुकमेव लहुकाति कत्वा कथेन्तो भयागतिं गच्छति नाम । यो पन सब्बेसं यथाभूतमेव कथेति, अयं चतुब्बिधम्मि अगतिगमनं न गच्छति नाम ।

४८. छट्ठे ओक्काचितविनीताति दुब्बिनीता । नो पटिपुच्छाविनीताति न पुच्छित्वा विनीता । गम्भीराति पाळिवसेन गम्भीरा सल्लसुत्तसदिसा । गम्भीरत्थाति अत्थवसेन गम्भीरा महावेदल्लसुत्तसदिसा । लोकुत्तराति लोकुत्तरअत्थदीपका । सुज्जतापटिसंयुत्ताति सत्तसुज्जं धम्ममत्तमेव पकासका असङ्कतसंयुत्तसदिसा । न अज्जा चित्तं उपट्ठपेन्तीति

विज्ञाननत्थाय चित्तं न उपट्टपेन्ति, निद्वयन्ति वा अञ्जविहिता वा होन्ति । उग्गहेतब्बं परियापुणितब्बन्ति उग्गहेतब्बे च परियापुणितब्बे च । **कविताति** कवीहि कता । इतरं तस्सेव वेवचनं । **चित्तकखराति** विचित्रअकखरा । इतरं तस्सेव वेवचनं । **बाहिरकाति** सासनतो बहिभूता । **सावकभासिताति** तेसं तेसं सावकेहि भासिता । **सुस्सूसन्तीति** अकखरचित्ताय चेव सरसम्पत्तिया च अत्तमना हुत्वा सुणन्ति । **न चेव अञ्जमञ्जं पटिपुच्छन्तीति** अञ्जमञ्जं अत्थं वा अनुसन्धिं वा पुब्बापरं वा न पुच्छन्ति । **न च पटिविचरन्तीति** पुच्छनत्थाय चारिकं न विचरन्ति । **इदं कथन्ति** इदं व्यञ्जनं कथं रोपेतब्बं किन्ति रोपेतब्बं? **इमस्स को अत्थोति** इमस्स भासितस्स को अत्थो, का अनुसन्धि, किं पुब्बापरं? **अविवटन्ति पटिच्छन्नं । न विवरन्तीति** न उग्घाटेन्ति । **अनुत्तानीकतन्ति** अपाकटं कतं । **न उत्तानिं करोन्तीति** पाकटं न करोन्ति । **कङ्काठानियेसूति** कङ्काय कारणभूतेसु । सुक्कपक्खो वुत्तविपल्लासेन वेदितब्बो ।

४९. सत्तमे **आमिसगरूति** चतुपच्चयगरुका लोकुत्तरधम्मं लामकतो गहेत्वा ठितपरिसा । **सद्धम्मगरूति** नव लोकुत्तरधम्मे गरुके कत्वा चत्तारो पच्चये लामकतो गहेत्वा ठितपरिसा । **उभतोभागविमुत्तोति** द्वीहि भागेहि विमुत्तो । **पञ्जाविमुत्तोति** पञ्जाय विमुत्तो सुक्खविपस्सकखीणासवो । **कायसक्खीति** कायेन ज्ञानफस्सं फुसित्वा पच्छा निरोधं निब्बानं सच्छिकत्वा ठितो । **दिट्ठिप्पत्तोति** दिट्ठन्तं पत्तो । इमे द्वेपि छसु ठानेसु लब्धन्ति । **सद्धाविमुत्तोति** सद्वहन्तो विमुत्तो । अयम्पि छसु ठानेसु लब्धन्ति । धम्मं अनुस्सरतीति **धम्मानुसारी** । सद्धं अनुस्सरतीति **सद्धानुसारी** । इमे द्वेपि पठममगगसमङ्गिनो । **कल्याणधम्मोति** सुन्दरधम्मो । **दुस्सीलो पापधम्मोति** निस्सीलो लामकधम्मो । इमं कस्मा गणहन्ति? सब्बेसु हि एकसदिसेसु जातेसु सीलवन्तेसु बलवगारवं न होति, एकच्चेसु पन दुस्सीलेसु सति सीलवन्तानं उपरि बलवगारवं होतीति मञ्जन्ता गणहन्ति । **ते तेन लाभं लभन्तीति** ते भिक्खू एकच्चानं वण्णं एकच्चानं अवण्णं कथेत्वा चत्तारो पच्चये लभन्ति । **गथिताति** तण्हाय गन्थिता । **मुच्छिताति** तण्हावसेनेव मुच्छिता । **अज्झोपन्नाति** अज्झोसाय गिलित्वा परिनिट्टपेत्वा ठिता । **अनादीनवदस्साविनोति** अपच्चवेक्खितपरिभोगे आदीनवं अपस्सन्ता । **अनिस्सरणपञ्जाति** चतूसु पच्चयेसु छन्दरागअपकङ्कनाय निस्सरणपञ्जाय विरहिता इदमत्थं एतन्ति अजानन्ता । **परिभुञ्जन्तीति** सच्छन्दरागा हुत्वा परिभुञ्जन्ति ।

सुक्कपक्खे **उभतोभागविमुत्तोति** आदीसु अयं सत्तन्नम्पि अरियपुग्गलानं सङ्खेपपकासना — एको भिक्खु पञ्जाधुरेन अभिनिविट्ठो अट्ठ समापत्तियो निब्बत्तेत्वा सोतापत्तिमगं पापुणाति । सो तस्मिं खणे धम्मानुसारी नाम होति, सोतापत्तिफलादीसु छसु ठानेसु कायसक्खि नाम, अरहत्तफलक्खणे उभतोभागविमुत्तो नाम । समापत्तीहि विक्खम्भनविमुत्तिया मग्गेन समुच्छेदविमुत्तियाति द्विक्खत्तुं वा द्वीहि वा भागेहि विमुत्तोति अत्थो । अपरो पञ्जाधुरेन अभिनिविट्ठो अट्ठ समापत्तियो निब्बत्तेत्तुं असक्कोन्तो सुक्खविपस्सकोव हुत्वा सोतापत्तिमगं पापुणाति । सो तस्मिं खणे धम्मानुसारी नाम होति, सोतापत्तिफलादीसु छसु ठानेसु दिट्ठिप्पत्तो नाम, अरहत्तफलक्खणे पञ्जाविमुत्तो नाम । अपरो सद्धाधुरेन अभिनिविट्ठो अट्ठ समापत्तियो निब्बत्तेत्वा सोतापत्तिमगं पापुणाति । सो तस्मिं खणे सद्धानुसारी नाम होति, सोतापत्तिफलादीसु छसु ठानेसु कायसक्खि नाम, अरहत्तफलक्खणे उभतोभागविमुत्तो नाम । अपरो सद्धाधुरेन अभिनिविट्ठो समापत्तियो निब्बत्तेत्तुं असक्कोन्तो सुक्खविपस्सकोव हुत्वा सोतापत्तिमगं पापुणाति । सो तस्मिं खणे सद्धानुसारी नाम होति, सोतापत्तिफलादीसु छसु ठानेसु सद्धाविमुत्तो नाम, अरहत्तफलक्खणे पञ्जाविमुत्तो नाम ।

५०. अट्ठमे **विसमाति** सपक्खलनट्ठेन विसमा । **समाति** निपक्खलनट्ठेन समा । **अधम्मकम्मानीति** उद्धम्मनि कम्मानि । **अविनयकम्मानीति** उब्बिनयानि कम्मानि ।

५१. नवमे अधम्मिकाति निद्धम्मा । धम्मिकाति धम्मयुत्ता ।

५२. दसमे अधिकरणन्ति विवादाधिकरणादिचतुर्बिधं अधिकरणं । आदियन्तीति गणहन्ति । सज्जापेन्तीति जानापेन्ति । न च सज्जति उपगच्छन्तीति सज्जापनत्थं न सन्निपतन्ति । न च निज्झापेन्तीति न पेक्खापेन्ति । न च निज्झति उपगच्छन्तीति अज्जमज्जं निज्झापनत्थाय न सन्निपतन्ति । असज्जतिबलाति असज्जत्तियेव बलं एते सन्ति असज्जतिबला । अप्पटिनिस्सग्गमन्तिनोति येसं हि एवं होति — “सचे अम्हेहि गहितं अधिकरणं धम्मिकं भविस्सति, गण्हिस्साम । सचे अधम्मिकं, विस्सज्जेस्सामा”ति, ते पटिनिस्सग्गमन्तिनो नाम होन्ति । इमे पन न तथा मन्तेन्तीति अप्पटिनिस्सग्गमन्तिनो । थामसा परामासा अभिनिविस्साति दिट्ठिथामेन च दिट्ठिपरामासेन च अभिनिविसित्वा । इदमेव सच्चन्ति इदं अम्हाकं वचनमेव सच्चं । मोघमज्जन्ति अवसेसानं वचनं मोघं तुच्छं । सुक्कपक्खो उत्तानत्थोयेवाति ।

परिसवग्गो पञ्चमो ।

पठमपण्णासकं निट्ठितं ।

२. दुतियपण्णासकं

(६) १. पुगलवग्गवण्णना

५३. दुतियपण्णासकस्स पठमे चक्कवत्तिना सद्धिं गहितत्ता “लोकानुकम्पाया”ति न वुत्तं । एत्थ च चक्कवत्तिनो उप्पत्तिया द्वे सम्पत्तियो लभन्ति, बुद्धानं उप्पत्तिया तिस्सोपि ।

५४. दुतिये अच्छरियमनुस्साति आचिण्णमनुस्सा अब्भुतमनुस्सा ।

५५. ततिये बहूनो जनस्स अनुतप्पा होतीति महाजनस्स अनुतापकारी होति । तत्थ चक्कवत्तिनो कालकिरिया एकचक्कवाळे देवमनुस्सानं अनुतापं करोति, तथागतस्स कालकिरिया दससु चक्कवाळसहस्सेसु ।

५६. चतुत्थे थूपाहराति थूपस्स युत्ता अनुच्छविका । चक्कवत्तिनो हि चेतियं पटिजगित्वा द्वे सम्पत्तियो लभन्ति, बुद्धानं चेतियं पटिजगित्वा तिस्सोपि ।

५७. पञ्चमे बुद्धाति अत्तनो आनुभावेन चत्तारि सच्चानि बुद्धा ।

५८. छट्ठे फलन्तियाति सद्धं करोन्तिया । न सन्तसन्तीति न भायन्ति । तत्थ खीणासवो अत्तनो सक्कायदिट्ठिया पहीनत्ता न भायति, हत्थाजानीयो सक्कायदिट्ठिया बलवत्ताति । सत्तमट्ठमेसुपि एसेव नयो ।

६१. नवमे किंपुरिसाति किन्नरा । मानुसिं वाचं न भासन्तीति मनुस्सकथं न कथेन्ति । धम्मासोकस्स किर एकं किन्नरं आनेत्वा दस्सेसुं । सो “कथापेथ न”न्ति आह । किन्नरो कथेतुं न इच्छति । एको पुरिसो “अहमेतं कथापेस्सामी”ति हेट्ठापासादं ओतारेत्वा द्वे खाणुके कोट्टेत्वा उक्खलिं आरोपेसि । सा उभतोपस्सेहि पतति । तं दिस्वा किन्नरो “किं अज्जं एकं खाणुकं कोट्टेतुं न वट्टती”ति एत्तकमेव आह । पुन अपरभागे द्वे किन्नरे आनेत्वा दस्सेसुं । राजा “कथापेथ ने”ति

आह । ते कथेतुं न इच्छिंसु । एको पुरिसो “अहमेते कथापेस्सामी”ति ते गहेत्वा अन्तरापणं अगमासि । तत्थेको अम्बपक्कज्ज मच्छे च अद्दस, एको कबिड्डफलज्ज अम्बिलिकाफलज्ज । तत्थ पुरिमो “महाविसं मनुस्सा खादन्ति, कथं ते किलासिनो न होन्ती”ति आह । इतरो “कथं इमे एतं निस्साय कुट्टिनो न होन्ती”ति आह । एवं मानुसिं वाचं कथेतुं सक्कोन्तापि द्वे अत्थे सम्पस्समाना न कथेन्तीति ।

६२. दसमे अप्पटिवानोति अनुकण्ठतो अपच्चोसक्कितो ।

६३. एकादसमे असन्तसन्निवासन्ति असप्पुरिसानं सन्निवासं । न वदेय्याति ओवादेन वा अनुसासनिया वा न वदेय्य, मा वदतूति अत्थो । थेरम्पाहं न वदेय्यन्ति अहम्पि थेरं भिक्खुं ओवादानुसासनिवसेन न वदेय्यं । अहितानुकम्पीति अहितं इच्छमानो । नो हितानुकम्पीति हितं अनिच्छमानो । नोति नं वदेय्यन्ति “अहं तव वचनं न करिस्स”न्ति नं वदेय्यं । विहेठेय्यन्ति वचनस्स अकरणेन विहेठेय्यं । पस्सम्पिस्स नप्पटिकरेय्यन्ति पस्सन्तोपि जानन्तोपि अहं तस्स वचनं न करेय्यं । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । सुक्कपक्खे पन साधूति नं वदेय्यन्ति “साधु भद्दकं सुकथितं तया”ति तस्स कथं अभिनन्दन्तो नं वदेय्यन्ति अत्थो ।

६४. द्वादसमे उभतो वचीसंसारोति द्वीसुपि पक्खेसु अज्जमज्जं अवकोसनपच्चक्कोसनवसेन संसरमाना वाचा वचीसंसारो । दिट्ठिपळासोति दिट्ठिं निस्साय उप्पज्जनको युगगाहलक्खणो पळासो दिट्ठिपळासो नाम । चेतसो आघातोति कोपो । सो हि चित्तं आघातेन्तो उप्पज्जति । अप्पच्चयोति अतुट्ठाकारो, दोमनस्सन्ति अत्थो । अनभिरद्धीति कोपोयेव । सो हि अनभिराधनवसेन अनभिरद्धीति वुच्चति । अज्झत्तं अवूपसन्तं होतीति सब्बम्पेतं नियकज्झत्तसङ्घाते अत्तनो चित्ते च सद्धिविहारिकअन्तेवासिकसङ्घाताय अत्तनो परिसाय च अवूपसन्तं होति । तस्मेतन्ति तस्मिं एतं । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति ।

पुग्गलवग्गो पठमो ।

(७) २. सुखवग्गवण्णना

६५. दुतियस्स पठमे गिहिसुखन्ति गिहीनं सब्बकामनिप्फत्तिमूलकं सुखं । पब्बजितसुखन्ति पब्बजितानं पब्बज्जामूलकं सुखं ।

६६. दुतिये कामसुखन्ति कामे आरब्भ उप्पज्जनकसुखं । नेक्खम्मसुखन्ति नेक्खम्मं वुच्चति पब्बज्जा, तं आरब्भ उप्पज्जनकसुखं ।

६७. ततिये उपधिसुखन्ति तेभूमकसुखं । निरुपधिसुखन्ति लोकुत्तरसुखं ।

६८. चतुत्थे सासवसुखन्ति आसवानं पच्चयभूतं वट्टसुखं । अनासवसुखन्ति तेसं अपच्चयभूतं विवट्टसुखं ।

६९. पच्चमे सामिसन्ति संकिलेसं वट्टगामिसुखं । निरामिसन्ति निक्किलेसं विवट्टगामिसुखं ।

७०. छट्ठे अरियसुखन्ति अपुथुज्जनसुखं । अनरियसुखन्ति पुथुज्जनसुखं ।

७१. सत्तमे कायिकन्ति कायविज्जाणसहजातं । चेतसिकन्ति मनोद्वारिकसुखं । तं लोकियलोकुत्तरमिस्सकं कथितं ।

७२. अट्टमे सप्पीतिकन्ति पठमदुतियज्झानसुखं । निप्पीतिकन्ति ततियचतुत्थज्झानसुखं । तत्थ लोकियसप्पीतिकतो लोकियनिप्पीतिकं, लोकुत्तरसप्पीतिकतो च लोकुत्तरनिप्पीतिकं अगगन्ति एवं भुम्मन्तरं अभिन्दित्वा अगगभावो वेदितब्बो ।

७३. नवमे सातसुखन्ति तीसु झानेसु सुखं । उपेक्खासुखन्ति चतुत्थज्झानसुखं ।

७४. दसमे समाधिसुखन्ति अप्पनं वा उपचारं वा पत्तसुखं । असमाधिसुखन्ति तदुभयं अप्पत्तसुखं ।

७५. एकादसमे सप्पीतिकारम्मणन्ति सप्पीतिकं झानद्वयं पच्चवेक्खन्तस्स उप्पन्नसुखं । निप्पीतिकारम्मणेपि एसेव नयो । द्वादसमेपि इमिनाव उपायेन अत्थो वेदितब्बो ।

७७. तेरसमे रूपारम्मणन्ति रूपावचरचतुत्थज्झानारम्मणं, यंकिञ्चि रूपं आरब्भ उप्पज्जनकं वा । अरूपारम्मणन्ति अरूपावचरज्झानारम्मणं, यंकिञ्चि अरूपं आरब्भ उप्पज्जनकं वाति ।

सुखवग्गो दुतियो ।

(८) ३. सनिमित्तवग्गवण्णना

७८-७९. ततियस्स पठमे सनिमित्ताति सकारणा । दुतियादीसुपि एसेव नयो । निदानं हेतु सङ्खारो पच्चयो रूपन्ति सब्बानिपि हि एतानि कारणवेवचनानेव ।

८४. सत्तमे सवेदनाति पच्चयभूताय सम्पयुत्तवेदनाय सतियेव उप्पज्जन्ति, नासतीति अत्थो । अट्टमनवमेसुपि एसेव नयो ।

८७. दसमे सङ्खतारम्मणाति पच्चयनिब्बत्तं सङ्खतधम्मं आरम्मणं कत्वाव उप्पज्जन्ति । नो असङ्खतारम्मणाति असङ्खतं पन निब्बानं आरब्भ न उप्पज्जन्ति । न होन्तीति मग्गक्खणे न होन्ति नाम, फले पत्ते नाहेसुन्ति । एवमेतेसु दससुपि ठानेसु याव अरहत्ता देसना देसिताति ।

सनिमित्तवग्गो ततियो ।

(९) ४. धम्मवग्गवण्णना

८८. चतुत्थस्स पठमे चेतोविमुत्तीति फलसमाधि । पज्जाविमुत्तीति फलपज्जा ।

८९. दुतिये पग्गाहोति वीरियं । अविक्खेपोति चित्तेकग्गता ।

९०. ततिये नामन्ति चत्तारो अरूपक्खन्धा । रूपन्ति रूपक्खन्धो । इति इमस्मिं सुत्ते धम्मकोट्टासपरिच्छेदजाणं नाम

कथितं ।

९१. चतुर्थे विज्जाति फलजाणं । विमुत्तीति तंसम्पयुत्ता सेसधम्मा ।

९२. पञ्चमे भवदिट्ठीति सस्सतदिट्ठि । विभवदिट्ठीति उच्छेददिट्ठि । छट्ठसत्तमानि उत्तानत्थानेव ।

९५. अट्ठमे दोवचस्सताति दुब्बचभावो । पापमित्तताति पापमित्तसेवनभावो । नवमं वुत्तविपरियायेन वेदितब्बं ।

९७. दसमे धातुकुसलताति अट्ठारस धातुयो धातूति जाननं । मनसिकारकुसलताति तासंयेव धातूनं
अनिच्चादिवसेन लक्खणत्तयं आरोपेत्वा जाननं ।

९८. एकादसमे आपत्तिकुसलताति पञ्चन्नञ्च सत्तन्नञ्च आपत्तिकखन्धानं जाननं । आपत्तिवुट्ठानकुसलताति
देसनाय वा कम्मवाचाय वा आपत्तीहि वुट्ठानजाननन्ति ।

धम्मवग्गो चतुत्थो ।

(१०) ५. बालवग्गवण्णना

१९. पञ्चमस्स पठमे अनागतं भारं वहतीति “सम्मज्जनी पदीपो च, उदकं आसनेन च, छन्दपारिसुद्धिउतुक्खानं,
भिक्षुगणना च ओवादो, पातिमोक्खं थेरभारोति वुच्चती”ति इमं दसविधं थेरभारं नवको हुत्वा थेरेन अनज्झिट्ठो करोन्तो
अनागतं भारं वहति नाम । आगतं भारं न वहतीति थेरो समानो तमेव दसविधं भारं अत्तना वा अकरोन्तो परं वा
असमादपेन्तो आगतं भारं न वहति नाम । दुतियसुत्तेपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो ।

१०१. ततिये अकप्पिये कप्पियसज्जीति अकप्पिये सीहमंसादिहि “कप्पियं इद”न्ति एवंसज्जी । कप्पिये
अकप्पियसज्जीति कुम्भीलमंसबिळारमंसादिहि कप्पिये “अकप्पियं इद”न्ति एवंसज्जी । चतुत्थं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

१०३. पञ्चमे अनापत्तिया आपत्तिसज्जीति आपुच्छित्वा भण्डकं धोवन्तस्स, पत्तं पचन्तस्स, केसे छिन्दन्तस्स,
गामं पविसन्तस्सातिआदीसु अनापत्ति, तत्थ “आपत्ति अय”न्ति एवंसज्जी । आपत्तिया अनापत्तिसज्जीति तेसज्जेव
वत्थूनं अनापुच्छाकरणे आपत्ति, तत्थ “अनापत्ती”ति एवंसज्जी । छट्ठेपि वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । सत्तमादीनि
उत्तानत्थानेव ।

१०९. एकादसमे आसवाति किलेसा । न कुक्कुच्चायितब्बन्ति सङ्खभोगस्स अपट्ठपनं अविचारणं न
कुक्कुच्चायितब्बं नाम, तं कुक्कुच्चायति । कुक्कुच्चायितब्बन्ति तस्सेव पट्ठपनं विचारणं, तं न कुक्कुच्चायति ।
द्वादसमादीनि हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बानीति ।

बालवग्गो पञ्चमो ।

दुतियपण्णासकं निट्ठितं ।

३. ततियपण्णासकं

(११) १. आसादुप्पजहवग्गवण्णना

११९. ततियस्स पण्णासकस्स पठमे आसाति तण्हा । दुप्पजहाति दुच्चजा दुन्नीहरा । लाभासाय दुप्पजहभावेन सत्ता दसपि वस्सानि वीसतिपि सट्ठिपि वस्सानि “अज्ज लभिस्साम, स्वे लभिस्सामा”ति राजानं उपट्ठहन्ति, कसिकम्मादीनि करोन्ति, उभतोब्यूळ्हं सङ्गामं पक्खन्दन्ति, अजपथसङ्कुपथादयो पटिपज्जन्ति, नावाय महासमुद्धं पविसन्ति । जीवितासाय दुप्पजहत्ता सम्पत्ते मरणकालेपि वस्ससतजीविं अत्तानं मज्जन्ति । सो कम्मकम्मनिमित्तादीनि पस्सन्तोपि “दानं देहि पूजं, करोही”ति अनुकम्पकेहि वुच्चमानो “नाहं मरिस्सामि, जीविस्सामि”च्चेव आसाय कस्सचि वचनं न गण्हाति ।

१२०. दुतिये पुब्बकारीति पठमं उपकारस्स कारको । कतञ्जूकतवेदीति तेन कतं जत्वा पच्छा कारको । तेसु पुब्बकारी “इणं देमी”ति सज्जं करोति, पच्छा कारको “इणं जीरापेमी”ति सज्जं करोति ।

१२१. ततिये तित्तो च तप्पेता चाति पच्चेकबुद्धो च तथागतसावको च खीणासवो तित्तो नाम, तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो तित्तो च तप्पेता च ।

१२२. चतुत्थे दुत्तप्पयाति दायकेन दुत्तप्पया तप्पेतुं न सुकरा । निक्खिपतीति निदहति न परिभुज्जति । विस्सज्जेतीति परेसं देति ।

१२३. पज्जमे न विस्सज्जेतीति सब्बंयेव परेसं न देति, अत्तनो पन यापनमत्तं गहेत्वा अवसेसं देति ।

१२४. छट्ठे सुभनिमित्तन्ति इट्ठारम्मणं ।

१२५. सत्तमे पटिघनिमित्तन्ति अनिट्ठनिमित्तं ।

१२६. अट्ठमे परतो च घोसोति परस्स सन्तिका अस्सद्धम्मसवनं ।

१२७. नवमे परतो च घोसोति परस्स सन्तिका सद्धम्मसवनं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

आसादुप्पजहवग्गो पठमो ।

(१२) २. आयाचनवग्गवण्णना

१३१. दुतियस्स पठमे एवं सम्मा आयाचमानो आयाचेय्याति सद्धो भिक्खु उट्ठित्वा “यादिसो सारिपुत्तत्थेरो पज्जाय, अहमि तादिसो होमि । यादिसो महामोग्गल्लानत्थेरो इट्ठिया, अहमि तादिसो होमी”ति एवं आयाचन्तो पिहेन्तो पत्थेन्तो यं अत्थि, तस्सेव पत्थितत्ता सम्मा पत्थेय्य नाम । इतो उत्तरि पत्थेन्तो मिच्छा पत्थेय्य । एवरूपा हि पत्थना यं नत्थि, तस्स पत्थितत्ता मिच्छापत्थना नाम होति । किं कारणा? एसा, भिक्खवे, तुला एतं पमाणन्ति यथा हि सुवण्णं वा हिरज्जं वा तुलेन्तस्स तुला इच्छितब्बा, धज्जं मिनन्तस्स मानन्ति तुलने तुला, मिनने च मानं पमाणं होति, एवमेव मम सावकानं

भिक्षुं एसा तुला एतं पमाणं यदिदं सारिपुत्तमोगल्लाना । ते गहेत्वा “अहम्पि जाणेन वा इद्धिया वा एतम्पमाणो होमी”ति अत्तानं तुलेतुं वा पमाणेतुं वा सक्का, न इतो अज्जथा ।

१३२. दुतियादीसुपि एसेव नयो । इदं पनेत्थ विसेसमत्तं — **खेमा च भिक्षुनी उप्पलवण्णा चाति** एतासु हि खेमा पज्जाय अग्गा, उप्पलवण्णा इद्धिया । तस्मा “पज्जाय वा इद्धिया वा एतादिसी होमी”ति सम्मा आयाचमाना आयाचेय्य । तथा चित्तो गहपति पज्जाय अग्गो, हत्थको राजकुमारो महिद्धिकताय । तस्मा “पज्जाय वा इद्धिया वा एतिसो होमी”ति सम्मा आयाचमानो आयाचेय्य । खुज्जुत्तरापि महापज्जताय अग्गा, नन्दमाता महिद्धिकताय । तस्मा “पज्जाय वा इद्धिया वा एतादिसी होमी”ति सम्मा आयाचमाना आयाचेय्य ।

१३५. पज्जमे **खतन्ति** गुणानं खतत्ता खतं । **उपहतन्ति** गुणानं उपहतत्ता उपहतं, छिन्नगुणं नट्टगुणन्ति अत्थो । **अत्तानं परिहरतीति** निग्गुणं अत्तानं जग्गति गोपायति । **सावज्जोति** सदोसो । **सानुवज्जोति** सउपवादो । **पसवतीति** पटिलभति । **अननुविच्चाति** अजानित्वा अविनिच्छिनित्वा । **अपरियोगाहेत्वाति** अननुपविसित्वा । **अवण्णारहस्साति** अवण्णयुत्तस्स मिच्छापटिपन्नस्स तित्थियस्स वा तित्थियसावकस्स वा । **वण्णं भासतीति** “सुप्पटिपन्नो एस सम्मापटिपन्नो”ति गुणं कथेति । **वण्णारहस्साति** बुद्धादीसु अज्जतरस्स सम्मापटिपन्नस्स । **अवण्णं भासतीति** “दुप्पटिपन्नो एस मिच्छापटिपन्नो”ति अगुणं कथेति । **अवण्णारहस्स अवण्णं भासतीति** इधेकच्चो पुग्गलो दुप्पटिपन्नानं मिच्छापटिपन्नानं तित्थियानं तित्थियसावकानं “इतिपि दुप्पटिपन्ना इतिपि मिच्छापटिपन्ना”ति अवण्णं भासति । **वण्णारहस्स वण्णं भासतीति** सुप्पटिपन्नानं सम्मापटिपन्नानं बुद्धानं बुद्धसावकानं “इतिपि सुप्पटिपन्ना इतिपि सम्मापटिपन्ना”ति वण्णं भासति ।

१३६. छट्ठे **अप्पसादनीये ठानेति** अप्पसादकारणे । **पसादं उपदंसेतीति** दुप्पटिपदाय मिच्छापटिपदाय “अयं सुप्पटिपदा सम्मापटिपदा”ति पसादं जनेति । **पसादनीये ठाने अप्पसादन्ति** सुप्पटिपदाय सम्मापटिपदाय “अयं दुप्पटिपदा मिच्छापटिपदा”ति अप्पसादं जनेतीति । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

१३७. सत्तमे **द्वीसूति द्वीसु ओकासेसु द्वीसु कारणेसु । मिच्छापटिपज्जमानोति** मिच्छापटिपत्तिं पटिपज्जमानो । **मातरि च पितरि चाति** मित्तविन्दको विय मातरि, अजातसत्तु विय पितरि । सुक्कपक्खो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

१३८. अट्ठमे **तथागते च तथागतसावके चाति** देवदत्तो विय तथागते, कोकालिको विय च तथागतसावके । सुक्कपक्खे आनन्दत्थेरो विय तथागते, नन्दगोपालकसेट्ठिपुत्तो विय च तथागतसावके ।

१३९. नवमे **सच्चित्तवोदानन्ति** सकच्चित्तस्स वोदानं, अट्ठन्नं समापत्तीनं एतं नामं । **न च किञ्चि लोके उपादियतीति** लोके च रूपादीसु धम्मेषु किञ्चि एकं धम्मम्पि न गण्हाति न परामसति । एवमेत्थ अनुपादानं नाम दुतियो धम्मो होति । दसमेकादसमानि उत्तानत्थानेवाति ।

आयाचनवग्गो दुतियो ।

(१३) ३. दानवग्गवण्णना

१४२. ततियस्स पठमे दानानीति दिव्यनकवसेन दानानि, देव्यधम्मस्सेतं नामं । सवत्थुका वा चेतना दानं, सम्पत्तिपरिच्चागस्सेतं नामं । आमिसदानन्ति चत्तारो पच्चया दिव्यनकवसेन आमिसदानं नाम । धम्मदानन्ति इधेकच्चो अमतपत्तिपटिपदं कथेत्वा देति, इदं धम्मदानं नाम ।

१४३. दुतिये चत्तारो पच्चया यजनकवसेन यागो नाम धम्मोपि यजनकवसेन यागोति वेदितब्बो ।

१४४. ततिये आमिसस्स चजनं आमिसचागो, धम्मस्स चजनं धम्मचागो । चतुत्थे उपसगगमत्तं विसेसो ।

१४६. पञ्चमे चतुन्नं पच्चयानं भुज्जनं आमिसभोगो, धम्मस्स भुज्जनं धम्मभोगो । छट्ठे उपसगगमत्तं विसेसो ।

१४८. सत्तमे चतुन्नं पच्चयानं संविभजनं आमिससंविभागो, धम्मस्स संविभजनं धम्मसंविभागो ।

१४९. अट्ठमे चतूहि पच्चयेहि सङ्गहो आमिससङ्गहो, धम्मेन सङ्गहो धम्मसङ्गहो ।

१५०. नवमे चतूहि पच्चयेहि अनुगण्हनं आमिसानुगहो, धम्मेन अनुगण्हनं धम्मानुगहो ।

१५१. दसमे चतूहि पच्चयेहि अनुकम्पनं आमिसानुकम्पा, धम्मेन अनुकम्पनं धम्मानुकम्पाति ।

दानवग्गो ततियो ।

(१४) ४. सन्थारवग्गवण्णना

१५२. चतुत्थस्स पठमे चतूहि पच्चयेहि अत्तनो च परस्स च अन्तरपटिच्छादनवसेन सन्थरणं आमिससन्थारो, धम्मेन सन्थरणं धम्मसन्थारो । दुतिये उपसगगमत्तं विसेसो ।

१५४. ततिये वुत्तप्पकारस्स आमिसस्स एसना आमिसेसना, धम्मस्स एसना धम्मेसना । चतुत्थे उपसगगमत्तमेव विसेसो ।

१५६. पञ्चमे मत्थकप्पत्ता आमिसपरियेसना आमिसपरियेद्वि, मत्थकप्पत्ताव धम्मपरियेसना धम्मपरियेद्वीति वुत्ता ।

१५७. छट्ठे आमिसेन पूजनं आमिसपूजा, धम्मेन पूजनं धम्मपूजा ।

१५८. सत्तमे आतिथेय्यानीति आगन्तुकदानानि । अतिथेय्यानीतिपि पाठो ।

१५९. अट्ठमे आमिसं इज्झनकसमिज्झनकवसेन आमिसिद्धि, धम्मोपि इज्झनकसमिज्झनकवसेन धम्मिद्धि ।

१६०. नवमे आमिसेन वड्डनं आमिसवुद्धि, धम्मेन वड्डनं धम्मवुद्धि ।

१६१. दसमे रतिकरणट्ठेन आमिसं आमिसरतनं, धम्मो धम्मरतनं ।

१६२. एकादसमे आमिसस्स चिननं वड्डनं **आमिससन्निचयो**, धम्मस्स चिननं वड्डनं **धम्मसन्निचयो** ।

१६३. द्वादसमे आमिसस्स विपुलभावो **आमिसवेपुल्लं**, धम्मस्स विपुलभावो **धम्मवेपुल्लन्ति** ।

सन्थारवग्गो चतुत्थो ।

(१५) ५. समापत्तिवग्गवण्णना

१६४. पञ्चमस्स पठमे **समापत्तिकुसलता**ति आहारसप्पायं उतुसप्पायं परिगगण्हित्वा समापत्तिसमापज्जने छेकता । **समापत्तिवुट्ठानकुसलता**ति यथापरिच्छेदेन गते काले वियत्तो हुत्वा उट्ठहन्तो वुट्ठानकुसलो नाम होति, एवं कुसलता ।

१६५. दुतिये **अज्जवन्ति** उजुभावो । **मद्वन्ति** मुदुभावो ।

१६६. ततिये **खन्तीति** अधिवासनखन्ति । **सोरच्चन्ति** सुसील्यभावेन सुरतभावो ।

१६७. चतुत्थे **साखल्यन्ति** सण्हाचावसेन सम्मोदमानभावो । **पटिसन्थारोति** आमिसेन वा धम्मेन वा पटिसन्थरणं ।

१६८. पञ्चमे **अविहिंसाति** करुणापुब्बभागो । **सोचेय्यन्ति** सीलवसेन सुचिभावो । छट्ठसत्तमानि उत्तानत्थानेव ।

१७१. अट्ठमे **पटिसङ्खानबलन्ति** पच्चवेक्खणबलं ।

१७२. नवमे मुट्ठस्सच्चे अकम्पनेन सतियेव **सतिबलं** । उट्ठच्चे अकम्पनेन समाधियेव **समाधिबलं** ।

१७३. दसमे **समथोति** चित्तेकग्गता । **विपस्सनाति** सङ्खारपरिग्गाहकज्जाणं ।

१७४. एकादसमे **सीलविपत्तीति** दुस्सील्यं । **दिट्ठिविपत्तीति** मिच्छादिट्ठि ।

१७५. द्वादसमे **सीलसम्पदाति** परिपुण्णसीलता । **दिट्ठिसम्पदाति** सम्मादिट्ठिकभावो । तेन कम्मस्सकतसम्मादिट्ठि, ज्ञानसम्मादिट्ठि, विपस्सनासम्मादिट्ठि, मग्गसम्मादिट्ठि, फलसम्मादिट्ठीति सब्बापि पञ्चविधा सम्मादिट्ठि सङ्गहिता होति ।

१७६. तेरसमे **सीलविसुद्धीति** विसुद्धिसम्पापकं सीलं । **दिट्ठिविसुद्धीति** विसुद्धिसम्पापिका चतुमग्गसम्मादिट्ठि, पञ्चविधापि वा सम्मादिट्ठि ।

१७७. चुट्ठसमे **दिट्ठिविसुद्धीति** विसुद्धिसम्पापिका सम्मादिट्ठियेव । **यथादिट्ठिस्स च पधानन्ति** हेट्ठिमग्गसम्पयुत्तं वीरियं । तज्झि तस्सा दिट्ठिया अनुरूपत्ता “यथादिट्ठिस्स च पधान”न्ति वुत्तं ।

१७८. पन्नरसमे **असन्तुट्ठिता च कुसलेसु धम्मेसूति** अज्जत्र अरहत्तमग्गा कुसलेसु धम्मेसु असन्तुट्ठिभावो ।

१७९. सोळसमे **मुट्ठस्सच्चन्ति** मुट्ठस्सतिभावो । **असम्पज्जन्ति** अज्जाणभावो ।

१८०. सत्तरसमे अपिलापनलक्खणा सति । सम्मा पजाननलक्खणं सम्पजज्जन्ति ।

समापत्तिवग्गो पञ्चमो । ततियपण्णासकं निट्ठितं ।

१. कोधपेय्यालं

१८१. इतो परेसु कुज्झनलक्खणो कोधो । उपनन्धनलक्खणो उपनाहो । सुकतकरणमक्खनलक्खणो मक्खो । युगगाहलक्खणो पलासो । उसूयनलक्खणा इस्सा । पञ्चमच्छेरभावो मच्छरियं । तं सब्बम्पि मच्छरायनलक्खणं । कतपटिच्छादनलक्खणा माया । केराटिकलक्खणं साठेय्यं । अलज्जनाकारो अहिरिकं । उपवादतो अभायनाकारो अनोत्तप्यं । अक्कोधादयो तेसं पटिपक्खवसेन वेदितब्बा ।

१८५. सेक्खस्स भिक्खुनोति सत्तविधस्सापि सेक्खस्स उपरिउपरिगुणेहि परिहानाय संवत्तन्ति, पुथुज्जनस्स पन पठमतरंयेव परिहानाय संवत्तन्तीति वेदितब्बा । अपरिहानायाति उपरिउपरिगुणेहि अपरिहानत्थाय ।

१८७. यथाभतं निक्खित्तोति यथा आनेत्वा निक्खित्तो, एवं निरये पतिट्ठितो वाति वेदितब्बो ।

१९०. एकच्चोति यस्सेते कोधादयो अत्थि, सो एकच्चो नाम ।

कोधपेय्यालं निट्ठितं ।

२. अकुसलपेय्यालं

१९१-२००. सावज्जाति सदोसा । अनवज्जाति निदोसा । दुक्खुद्रयाति दुक्खवट्ठिका । सुखुद्रियाति सुखवट्ठिका । सब्बाबज्जाति सदुक्खा । अब्बाबज्जाति निदुक्खा । एत्तावता वट्ठिविवट्ठमेव कथितं ।

अकुसलपेय्यालं निट्ठितं ।

३. विनयपेय्यालं

२०१. द्वेमे, भिक्खवे, अत्थवसे पटिच्चाति, भिक्खवे, द्वे अत्थे निस्साय द्वे कारणानि सन्धाय । सिक्खापदं पज्जत्तन्ति सिक्खाकोट्टासो ठपितो । सङ्गसुट्टतायाति सङ्गस्स सुट्टभावाय, “सुट्ट, भन्ते”ति वत्वा सम्पटिच्छनत्थायाति अत्थो । सङ्गफासुतायाति सङ्गस्स फासुविहारत्थाय । दुम्मङ्कनन्ति दुस्सीलानं । पेसलानन्ति पीयसीलानं । दिट्ठधम्मिकानं आसवानन्ति दिट्ठधम्मे इमस्मिंयेव अत्तभावे वीतिककमपच्चया पटिलद्धब्बानं वधबन्धनादिदुक्खधम्मसङ्घातानं आसवानं । संवरायाति पिदहनत्थाय । सम्परायिकानन्ति तथारूपानंयेव अपायदुक्खसङ्घातानं सम्पराये उप्पज्जनकआसवानं । पटिघातायाति पटिसेधनत्थाय । वेरानन्ति अकुसलवेरानम्पि पुगलवेरानम्पि । वज्जानन्ति दोसानं । ते एव वा दुक्खधम्मा वज्जनीयत्ता इध वज्जाति अधिप्पेता । भयानन्ति चित्तुत्रासभयानम्पि भयहेतूनं तेसंयेव दुक्खधम्मानम्पि । अकुसलानन्ति अक्खमट्ठेन अकुसलसङ्घातानं दुक्खधम्मानं । गिहीनं अनुकम्पायाति गिहीसु उज्झायन्तेसु पज्जत्तसिक्खापदं गिहीनं

अनुकम्पाय पञ्जत्तं नाम । पापिच्छानं पक्खुपच्छेदायाति पापिच्छा पक्खं निस्साय सङ्गं भिन्देय्युन्ति तेसं पक्खुपच्छेदनत्थाय । अप्पसन्नानं पसादायाति पुब्बे अप्पसन्नानम्पि पण्डितमनुस्सानं सिक्खापदपञ्जत्तिसम्पदं दिस्वा पसादुपत्तिअत्थाय । पसन्नानं भिय्योभावायाति पसन्नानं उपरूपरिपसादभावाय । सद्धम्मट्टितियाति सद्धम्मस्स चिरट्टितत्थं । विनयानुग्गहायाति पञ्चविधस्सापि विनयस्स अनुग्गणहनत्थाय ।

२०२-२३०. पातिमोक्खं पञ्जत्तन्ति भिक्खुपातिमोक्खं भिक्खुनिपातिमोक्खन्ति दुविधं पातिमोक्खं पञ्जत्तं । पातिमोक्खुद्देसोति भिक्खूनं पञ्च, भिक्खुनीनं चत्तारोति नव पातिमोक्खुद्देसा पञ्जत्ता । पातिमोक्खदुपनन्ति उपोसथदुपनं । पवारणा पञ्जत्ताति चातुदसिका पन्नरसिकाति द्वे पवारणा पञ्जत्ता । पवारणदुपनं पञ्जत्तन्ति सापत्तिकस्स भिक्खुनो पवारणा उत्तिया वत्तमानाय पवारणदुपनं पञ्जत्तं । तज्जनीयकम्मादीसु भिक्खू वाचासत्तीहि वितुदन्तानं पण्डुकलोहितकानं भिक्खूनं तज्जनीयकम्मं (चूळव० १ आदयो) पञ्जत्तं । बालस्स अब्बत्तस्स सेय्यसकस्स भिक्खुनो नियस्सकम्मं पञ्जत्तं । कुलदूसके अस्सजिपुनब्बसुके भिक्खू आरब्भ पब्बाजनीयकम्मं (चूळव० २१ आदयो) पञ्जत्तं । गिहीनं अक्कोसकस्स सुधम्मत्थेरस्स पटिसारणीयकम्मं (चूळव० ३३ आदयो) पञ्जत्तं । आपत्तिया अदस्सनादीसु उक्खेपनीयकम्मं पञ्जत्तं । गरुकापत्तिं आपन्नस्स पटिच्छन्नाय आपत्तिया परिवासदानं पञ्जत्तं । परिवासे अन्तरापत्तिं आपन्नस्स मूलाय पटिकस्सनं पञ्जत्तं । पटिच्छन्नायपि अप्पटिच्छन्नायपि आपत्तिया मानत्तदानं पञ्जत्तं । चिण्णमानत्तस्स अब्भानं पञ्जत्तं । सम्मा वत्तन्तस्स ओसारणीयं पञ्जत्तं । असम्मावत्तनादीसु निस्सारणीयं पञ्जत्तं ।

एहिभिक्खूपसम्पदा सरणगमनूपसम्पदा ओवादूपसम्पदा पज्हाब्याकरणूपसम्पदा जत्तिचतुत्थकम्पूपसम्पदा गरुधम्मूपसम्पदा उभतोसङ्गे उपसम्पदा दूतेन उपसम्पदाति अट्टविधा उपसम्पदा पञ्जत्ता । जत्तिकम्मं नव ठानानि गच्छतीति एवं नवट्टानिकं जत्तिकम्मं पञ्जत्तं । जत्तिदुतियकम्मं सत्त ठानानि गच्छतीति एवं सत्तट्टानिकमेव जत्तिदुतियकम्मं पञ्जत्तं । जत्तिचतुत्थकम्मं सत्त ठानानि गच्छतीति एवं सत्तट्टानिकमेव जत्तिचतुत्थकम्मं पञ्जत्तं । पठमपाराजिकादीनं पठमपञ्जत्ति अपञ्जत्ते पञ्जत्तं । तेसंयेव अनुपञ्जत्ति पञ्जत्ते अनुपञ्जत्तं । धम्मसम्मुखता विनयसम्मुखता सङ्गसम्मुखता पुगलसम्मुखताति इमस्स चतुब्बिधस्स सम्मुखीभावस्स वसेन सम्मुखाविनयो पञ्जत्तो । सतिवेपुल्लप्पत्तस्स खीणासवस्स अचोदनत्थाय सतिविनयो पञ्जत्तो । उम्मतकस्स भिक्खुनो अमूळहविनयो पञ्जत्तो । अप्पटिज्जाय चुदितकस्स आपत्तिया अतरणत्थं पटिज्जातकरणं पञ्जत्तं । बहुतरानं धम्मवादीनं लद्धिं गहेत्वा अधिकरणवूपसमनत्थं । येभुय्यसिका पञ्जत्ता । पापुस्सन्नस्स पुगलस्स निग्गणहनत्थं तस्सपापियसिका पञ्जत्ता । भण्डनादिवसेन बहुं अस्सामणकं कत्वा आपत्तिं आपन्नानं भिक्खूनं ठपेत्वा थुल्लवज्जं ठपेत्वा गिहिपटिसंयुत्तञ्च अवसेसापत्तीनं वूपसमनत्थाय तिणवत्थारको पञ्जत्तो ।

विनयपेय्यालं निट्ठितं ।

४. रागपेय्यालं

२३१. रागस्स, भिक्खवे, अभिज्जायाति पञ्चकामगुणिकरागस्स अभिजाननत्थं पच्चक्खकरणत्थं । परिज्जायाति परिजाननत्थं । परिक्खयायाति परिक्खयगमनत्थं । पहानायाति पजहनत्थं । खयाय वयायाति खयवयगमनत्थं । विरागायाति विरज्जनत्थं । निरोधायाति निरुज्जनत्थं । चागायाति चजनत्थं । पटिनिस्सग्गायाति पटिनिस्सज्जनत्थं ।

२३२-२४६. थम्भस्साति कोधमानवसेन थद्धभावस्स । सारब्भस्साति कारणुत्तरियलक्खणस्स सारब्भस्स ।

मानस्साति नवविधमानस्स । अतिमानस्साति अतिक्कमित्वा मज्जनमानस्स । मदस्साति मज्जनाकारमदस्स । पमादस्साति सतिविप्पवासस्स, पच्चसु कामगुणेषु चित्तवोस्सग्गस्स । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

रागपेय्यालं निड्डितं ।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

दुकनिपातस्स संवण्णना निड्डिता ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये तिकनिपात-अट्ठकथा

१. पठमपण्णासकं

१. बालवग्गो

१. भयसुत्तवण्णना

१. तिकनिपातस्स पठमे भयानीतिआदीसु भयन्ति चित्तुत्रासो । उपद्वोति अनेकगताकारो । उपसग्गोति उपसद्वाकारो तत्थ तत्थ लग्गनाकारो ।

तेसं एवं नानत्तं वेदितब्बं — पब्बतविसमनिस्सिता चोरा जनपदवासीनं पेसेन्ति — “मयं असुकदिवसे नाम तुम्हाकं गामं पहरिस्सामा”ति । ते तं पवत्तिं सुतकालतो पट्टाय भयं सन्तासं आपज्जन्ति । अयं चित्तुत्रासो नाम । “यथा नो ते चोरा कुपिता अनत्थम्पि आवहेय्यु”न्ति हत्थसारं गहेत्वा द्विपदचतुप्पदेहि सद्धिं अरञ्जं पविसित्वा तत्थ तत्थ भूमियं निपज्जन्ति डंसमकसादीहि खज्जमाना, गुम्बन्तरानि पविसन्ता खाणुकण्टके मद्दन्ति । तेसं एवं विचरन्तानं विक्खित्तभावो अनेकगताकारो नाम । ततो चोरेसु यथावुत्ते दिवसे अनागच्छन्तेसु “तुच्छकसासनं भविस्सति, गामं पविसिस्सामा”ति सपरिक्खारा गामं पविसन्ति । अथ तेसं पविट्ठभावं जत्वा गामं परिवारेत्वा द्वारे अग्गिं दत्वा मनुस्से घातेत्वा चोरा सब्बं विभवं विलुम्पित्वा गच्छन्ति । तेसु घातितावसेसा अग्गिं निब्बापेत्वा कोट्टकच्छायाभित्तिच्छायादीसु तत्थ तत्थ लगित्वा निसीदन्ति नट्टं अनुसोचमाना । अयं उपसद्वाकारो लग्गनाकारो नाम ।

नळागाराति नळेहि छन्नपटिच्छन्नअगारा । सेससम्भारा पनेत्थ रुक्खमया होन्ति । तिणागारेपि एसेव नयो । कूटागारानीति कूटसङ्गहितानि अगारानि । उल्लित्तावलित्तानीति अन्तो च बहि च लित्तानि । निवातानीति निवारितवातप्पवेसानि । फुसितगळानीति छेकेहि वड्ढकीहि कतत्ता पिट्ठसङ्घाटम्हि सुट्ठु फुसितकवाटानि । पिहितवातपानानीति युत्तवातपानानि । इमिना पदद्वयेन कवाटवातपानानं निच्चपिहिततं अकथेत्वा सम्पत्तियेव कथिता ।

इच्छितिच्छितक्खणे पन तानि पिधीयन्ति च विवरीयन्ति च ।

बालतो उप्पज्जन्तीति बालमेव निस्साय उप्पज्जन्ति । बालो हि अपण्डितपुरिसो रज्जं वा ओपरज्जं वा अज्जं वा पन महन्तं ठानं पत्थेन्तो कतिपये अत्तना सदिसे विधवपुत्ते महाधुत्ते गहेत्वा “एथ अहं तुम्हे इस्सरे करिस्सामी”ति पब्बतगहनादीनि निस्साय अन्तमन्ते गामे पहरन्तो दामरिकभावं जानापेत्वा अनुपुब्बेन निगमेपि जनपदेपि पहरति । मनुस्सा गेहानि छुट्टेत्वा खेमट्टानं पत्थयमाना पक्कमन्ति । ते निस्साय वसन्ता भिक्खूपि भिक्खुनियोपि अत्तनो अत्तनो वसनट्टानानि पहाय पक्कमन्ति । गतगतट्टाने भिक्खापि सेनासनम्पि दुल्लभं होति । एवं चतुन्नम्पि परिसानं भयं आगतमेव होति । पब्बज्जितेसुपि द्वे बाला भिक्खू अज्जमज्जं विवादं पट्टपेत्वा चोदनं आरभन्ति । इति कोसम्बिवासिकानं विय महाकलहो उप्पज्जति । चतुन्नं परिसानं भयं आगतमेव होतीति एवं यानि कानिचि भयानि उप्पज्जन्ति, सब्बानि तानि बालतो उप्पज्जन्तीति यथानुसन्धिना देसनं निट्ठपेसि ।

२. लक्खणसुत्तवण्णना

२. दुतिये कायद्वारादिपवत्तं कम्मं लक्खणं सज्जाननकारणं अस्साति **कम्मलक्खणो** । **अपदानसोभनी पज्जाति** या पज्जा नाम अपदानेन सोभति, बाला च पण्डिता च अत्तनो अत्तनो चरितेनेव पाकटा होन्तीति अत्थो । बालेन हि गतमग्गो रुक्खगच्छगामनिगमादीनि ज्ञापेत्वा गच्छन्तस्स इन्दगिनो गतमग्गो विय होति, ज्ञामट्टानमत्तमेव अङ्गारमसिछारिकासमाकुलं पज्जायति । पण्डितेन गतमग्गो कुसोब्भादयो पूरेत्वा विविधसस्ससम्पदं आवहमानेन चतुदीपिकमेघेन गतमग्गो विय होति । यथा तेन गतमग्गे उदकपूरानि चेव विविधसस्सफलाफलानि च तानि तानि ठानानि पज्जायन्ति, एवं पण्डितेन गतमग्गे सम्पत्तियोव पज्जायन्ति नो विपत्तियोति । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

३. चिन्तीसुत्तवण्णना

३. ततिये **बाललक्खणानीति** “बालो अय”न्ति एतेहि लक्खीयति जायतीति बाललक्खणानि । तानेवस्स सज्जाननकारणानीति **बालनिमित्तानि** । **बालापदानानीति** बालस्स अपदानानि । **दुच्चिन्तितचिन्तीति** चिन्तयन्तो अभिज्झाब्यापादमिच्छादस्सनवसेन दुच्चिन्तितमेव चिन्तेति । **दुब्भासितभासीति** भासमानोपि मुसावादादिभेदं दुब्भासितमेव भासति । **दुक्कटकम्मकारीति** करोन्तोपि पाणातिपातादिवसेन दुक्कटकम्ममेव करोति । **पण्डितलक्खणानीति** आदि वुत्तानुसारेनेव वेदितब्बं । **सुचिन्तितचिन्तीति** आदीनि चेत्थ मनोसुचरितादीनं वसेन योजेतब्बानि ।

४. अच्चयसुत्तवण्णना

४. चतुत्थे **अच्चयं अच्चयतो न पस्सतीति** अत्तनो अपराधं अपराधतो न पस्सति । **अच्चयतो दिस्वा यथाधम्मं नप्पटिकरोतीति** “अपरद्धं मया”ति जत्वापि यो धम्मो, तं न करोति, दण्डकम्मं आहरित्वा अच्चयं न देसेति नक्खमापेति । **अच्चयं देसेन्तस्स यथाधम्मं नप्पटिगणहातीति** परस्स “विरद्धं मया”ति जत्वा दण्डकम्मं आहरित्वा खमापेन्तस्स नक्खमति । सुक्कपक्खो वुत्तपटिपक्खतो वेदितब्बो ।

५. अयोनिसोसुत्तवण्णना

५. पञ्चमे अयोनिःसो पञ्चं कत्ता होतीति “कति नु खो, उदायि, अनुस्सतिट्ठानानी”ति वुत्ते “पुब्बेनिवासो अनुस्सतिट्ठानं भविस्सती”ति चिन्तेत्वा लाळुदायित्थेरो विय अनुपायचिन्ताय अपञ्चमेव पञ्चन्ति कत्ता होति । अयोनिःसो पञ्चं विस्सज्जेता होतीति एवं चिन्तितं पन पञ्चं विस्सज्जेन्तोपि “इध, भन्ते, भिक्खु अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति । सेय्यथिदं, एकम्पि जाति”न्ति आदिना नयेन सोयेव थेरो विय अयोनिःसो विस्सज्जेता होति, अपञ्चमेव पञ्चन्ति कथेति । परिमण्डलेहि पदव्यञ्जनेहीति एत्थ पदमेव अत्थस्स व्यञ्जनतो पदव्यञ्जनं । तं अक्खरपारिपूरिं कत्वा दसविधं व्यञ्जनबुद्धिं अपरिहापेत्वा वुत्तं परिमण्डलं नाम होति, एवरूपेहि पदव्यञ्जनेहीति अत्थो । सिलिट्ठेहीति पदसिलिट्ठताय सिलिट्ठेहि । उपगतेहीति अत्थञ्च कारणञ्च उपगतेहि । नाब्भनुमोदिताति एवं योनिःसो सब्बं कारणसम्पन्नं कत्वापि विस्सज्जितं परस्स पञ्चं नाभिनुमोदति नाभिनन्दति सारिपुत्तत्थेरस्स पञ्चं लाळुदायित्थेरो विय । यथाह —

“अट्ठानं खो एतं, आवुसो सारिपुत्त, अनवकासो, यं सो अतिक्कम्मेव कबळीकाराहारभक्खानं देवानं सहव्यतं अञ्जतरं मनोमयं कायं उपपन्नो सज्जावेदयितनिरोधं समापज्जेय्यापि वुट्ठहेय्यापि, नत्थेतं ठान”न्ति (अ० नि० ५.१६६) ।

योनिःसो पञ्चं कत्ताति आदीसु आनन्दत्थेरो विय योनिःसो पञ्चं चिन्तेत्वा योनिःसो विस्सज्जिता होति । थेरो हि “कति नु खो, आनन्द, अनुस्सतिट्ठानानी”ति पुच्छितो “अयं पञ्चो भविस्सती”ति योनिःसो चिन्तेत्वा योनिःसो विस्सज्जेन्तो आह — “इध, भन्ते, भिक्खु विविच्चेव कामेहि...पे०... चतुत्थज्झानं उपसम्पज्ज विहरति । इदं, भन्ते, अनुस्सतिट्ठानं एवंभावितं एवंबहुलीकतं दिट्ठधम्मसुखविहाराय संवत्तती”ति । अब्भनुमोदिता होतीति तथागतो विय योनिःसो अब्भनुमोदिता होति । तथागतो हि आनन्दत्थेरेन पञ्चे विस्सज्जिते “साधु साधु, आनन्द, तेन हि त्वं, आनन्द, इमम्पि छट्ठं अनुस्सतिट्ठानं धारेहि । इधानन्द, भिक्खु सतोव अभिक्कमति सतोव पटिक्कमती”ति आदिमाह । छट्ठादीनि उत्तानत्थानेव ।

९. खतसुत्तवण्णना

९. नवमे सुक्कपक्खो पुब्बभागे दसहिपि कुसलकम्मपथेहि परिच्छिन्नो, उपरि याव अरहत्तमग्गा लब्धति । बहुञ्च पुञ्जं पसवतीति एत्थ लोकियलोकुत्तरमिस्सकपुञ्जं कथितं ।

१०. मलसुत्तवण्णना

१०. दसमे दुस्सीलभावो दुस्सील्यं, दुस्सील्यमेव मलं दुस्सील्यमलं । केनट्ठेन मलन्ति? अनुदहनट्ठेन दुग्गन्धट्ठेन किलिट्ठकरणट्ठेन च । तज्झि निरयादीसु अपायेसु अनुदहतीति अनुदहनट्ठेनपि मलं । तेन समन्नागतो पुग्गलो मातापितूनम्पि सन्तिके भिक्खुसङ्घस्सापि अन्तरे बोधिचेतियट्ठानेसुपि जिगुच्छनीयो होति, सब्बदिसासु चस्स “एवरूपं किर तेन पापकम्मं कत”न्ति अवण्णगन्धो वायतीति दुग्गन्धट्ठेनपि मलं । तेन च समन्नागतो पुग्गलो गतगतट्ठाने उपतापञ्चेव लभति, कायकम्मादीनि चस्स असुचीनि होन्ति अपभस्सरानीति किलिट्ठकरणट्ठेनपि मलं । अपिच तं देवमनुस्ससम्पत्तियो चेव निब्बानसम्पत्तिञ्च मिलापेतीति मिलापनट्ठेनपि मलन्ति वेदितब्बं । इस्सामलमच्छेरमलेसुपि एसेव नयो ।

बालवग्गो पठमो ।

२. रथकारवग्गो

१. जातसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे जातोति पज्जातो पाकटो । अननुलोमिकेति सासनस्स न अनुलोमेतीति अननुलोमिकं, तस्मिं अननुलोमिके । कायकम्मेति पाणातिपातादिमिह कायदुच्चरिते । ओळारिकं वा एतं, न एवरूपे समादपेतुं सक्कोति । दिसा नमस्सितुं वट्ठति, भूतबलिं कातुं वट्ठतीति एवरूपे समादपेति गणहापेति । वचीकम्मेपि मुसावादादीनि ओळारिकानि, अत्तनो सन्तकं परस्स अदातुकामेन “नत्थी”ति अयं वज्जनमुसावादो नाम वत्तुं वट्ठतीति एवरूपे समादपेति । मनोकम्मेपि अभिज्झादयो ओळारिका, कम्मट्ठानं विसंवादेत्वा कथेन्तो पन अननुलोमिकेसु धम्मेसु समादपेति नाम दक्खिणविहारवासित्थेरो विय । तं किर थेरं एको उपट्ठाको अमच्चपुत्तो उपसङ्कमित्वा “मेत्तायन्तेन पठमं कीदिसे पुग्गले मेत्तायितब्ब”न्ति पुच्छि । थेरो सभागविसभागं अनाचिक्खित्वा “पियपुग्गले”ति आह । तस्स च भरिया पिया होति मनापा, सो तं आरब्भ मेत्तायन्तो उम्मादं पापुणि । कथं पनेस बहुजनअहिताय पटिपन्नो होतीति? एवरूपस्स हि सद्धिविहारिकादयो चेव उपट्ठाकादयो च तेसं आरक्खदेवता आदिं कत्वा तासं तासं मित्तभूता याव ब्रह्मलोका सेसदेवता च “अयं भिक्खु न अजानित्वा करिस्सती”ति तेन कतमेव करोन्ति, एवमेस बहुजनअहिताय पटिपन्नो होतीति ।

सुक्कपक्खे पाणातिपाता वेरमणिआदीनयेव वसेन कायकम्मवचीकम्मानि वेदितब्बानि । कम्मट्ठानं पन अविस्संवादेत्वा कथेन्तो अनुलोमिकेसु धम्मेसु समादपेति नाम कोळितविहारवासी चतुनिकायिकतस्सत्थेरो विय । तस्स किर जेट्ठभाता नन्दाभयत्थेरो नाम पोतलियविहारे वसन्तो एकस्मिं रोगे समुट्ठिते कनिट्ठं पक्कोसापेत्वा आह — “आवुसो, मय्हं सल्लहुकं कत्वा एकं कम्मट्ठानं कथेही”ति । किं, भन्ते, अज्जेन कम्मट्ठानेन, कबळीकाराहारं परिग्गण्हितुं वट्ठतीति? किमत्थिको एस, आवुसोति? भन्ते, कबळीकाराहारो उपादारूपं, एकस्मिञ्च उपादारूपे दिट्ठे तेवीसति उपादारूपानि पाकटानि होन्तीति । सो “वट्ठिस्सति, आवुसो, एत्तक”न्ति तं उय्योजेत्वा कबळीकाराहारं परिग्गण्हित्वा उपादारूपं सल्लक्खेत्वा विवट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । अथ नं थेरं बहिविहारा अनिक्खन्तमेव पक्कोसित्वा, “आवुसो, महाअवस्सयोसि मय्हं जातो”ति कनिट्ठत्थेरस्स अत्तना पटिलद्धगुणं आरोचेसि । बहुजनहितायाति एतस्सपि हि सद्धिविहारिकादयो “अयं न अजानित्वा करिस्सती”ति तेन कतमेव करोन्तीति बहुजनहिताय पटिपन्नो नाम होतीति ।

२. सारणीयसुत्तवण्णना

१२. दुतिये खत्तियस्साति जातिया खत्तियस्स । मुद्धावसित्तस्साति राजाभिसेकेन मुद्धनि अभिसित्तस्स । सारणीयानि भवन्तीति सरितब्बानि असम्मुस्सनीयानि होन्ति । जातोति निब्बत्तो । यावजीवं सारणीयन्ति दहरकाले जानितुम्पि न सक्का, अपरभागे पन मातापितुआदीहि जातकेहि वा दासादीहि वा “त्वं असुकजनपदे असुकनगरे असुकदिवसे असुकनक्खत्ते जातो”ति आचिक्खिते सुत्वा ततो पट्ठाय यावजीवं सरति न सम्मुस्सति । तेन वुत्तं — “यावजीवं सारणीयं होती”ति ।

इदं, भिक्खवे, दुतियन्ति अभिसेकट्ठानं नाम रज्जो बलवतुट्ठिकरं होति, तेनस्स तं यावजीवं सारणीयं । सङ्गामविजयट्ठानेपि एसेव नयो । एत्थ पन सङ्गामन्ति युद्धं । अभिविजिनित्वाति जिनित्वा सत्तुमदनं कत्वा । तमेव सङ्गामसीसन्ति तमेव सङ्गामट्ठानं । अज्झावसतीति अभिभवित्वा आवसति ।

इदानीं यस्मा सम्मासम्बुद्धस्स रज्जो जातिट्ठानादीहि कत्तब्बकिच्चं नत्थि, इमस्मिं पन सासने तप्पटिभागे तयो पुग्गले दस्सेतुं इदं कारणं आभतं, तस्मा ते दस्सेन्तो एवमेव खो, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ अनगारियं पब्बजितो होतीति

एत्थ चतुपरिसुद्धिसीलम्पि पब्बज्जानिस्सितमेवाति वेदितब्बं । **सारणीयं** होतीति “अहं असुकरट्टे असुकजनपदे असुकविहारे असुकमाळके असुकदिवाट्टाने असुकचङ्कमे असुकरुक्खमूले पब्बजितो”ति एवं यावजीवं सरितब्बमेव होति न सम्मुस्सितब्बं ।

इदं दुक्खन्ति एत्तकं दुक्खं, न इतो उद्धं दुक्खं अत्थि । **अयं दुक्खसमुदयो**ति एत्तको दुक्खसमुदयो, न इतो उद्धं दुक्खसमुदयो अत्थीति । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । एवमेत्थ चतूहि सच्चेहि सोतापत्तिमग्गो कथितो । कसिणपरिकम्मविपस्सनाजाणानि पन मग्गसन्निस्सितानेव होन्ति । **सारणीयं** होतीति “अहं असुकरट्टे...पे०... असुकरुक्खमूले सोतापन्नो जातो”ति यावजीवं सारणीयं होति असम्मुस्सनीयं ।

आसवानं खयाति आसवानं खयेन । **चेतोविमुत्तिन्ति** फलसमार्धिं । **पज्जाविमुत्तिन्ति** फलपज्जं । **सयं अभिज्जा** सच्छिक्त्वाति अत्तनाव अभिविसिद्धाय पज्जाय पच्चक्खं कत्वा । **उपसम्पज्ज** विहरतीति पटिलभित्वा विहरति । **सारणीयन्ति** “मया असुकरट्टे...पे०... असुकरुक्खमूले अरहत्तं पत्त”न्ति अत्तनो अरहत्तपत्तिट्ठानं नाम यावजीवं सारणीयं होति असम्मुस्सनीयन्ति यथानुसन्धिनाव देसनं निट्ठपेसि ।

३. आसंससुत्तवण्णना

१३. ततिये सन्तोति अत्थि उपलब्धन्ति । **संविज्जमानाति** तस्सेव वेवचनं । **लोकस्मिन्ति** सत्तलोके । **निरासोति** अनासो अपत्थनो । **आसंसोति** आसंसमानो पत्थयमानो । **विगतासोति** अपगतासो । **चण्डालकुलेति** चण्डालानं कुले । **वेनकुलेति** विलीवकारकुले । **नेसादकुलेति** मिगलुद्धकानं कुले । **रथकारकुलेति** चम्मकारकुले । **पुक्कुसकुलेति** पुप्फच्छडुककुले ।

एत्तावता कुलविपत्तिं दस्सेत्वा इदानीं यस्मा नीचकुले जातोपि एकच्चो अट्ठो होति महद्धनो, अयं पन न तादिसो, तस्मास्स भोगविपत्तिं दस्सेतुं **दलिद्देति** आदिमाह । तत्थ **दलिद्देति** दालिद्वियेन समन्नागते । **अप्पन्नपानभोजनेति** परित्तकअन्नपानभोजने । **कसिरवुत्तिकेति** दुक्खजीविके, यत्थ वायामेन पयोगेन जीवितवृत्तिं साधेन्ति, तथारूपेति अत्थो । **यत्थ कसिरेन घासच्छादो लब्धतीति** यस्मिं कुले दुक्खेन यागुभत्तघासो च कोपीनमत्तं अच्छादनञ्च लब्धति ।

इदानीं यस्मा एकच्चो नीचकुले जातोपि उपधिसम्पन्नो होति अत्तभावसमिद्धियं ठितो, अयञ्च न तादिसो, तस्मास्स सरीरविपत्तिम्पि दस्सेतुं **सो च होति दुब्बण्णोति** आदिमाह । तत्थ **दुब्बण्णोति** पंसुपिसाचको विय झामखाणुवण्णो । **दुद्धसिकोति** विजातमातुयापि अमनापदस्सनो । **ओकोटिमकोति** लकुण्डको । **काणोति** एकक्खिकाणो वा उभयक्खिकाणो वा । **कुणीति** एकहत्थकुणी वा उभयहत्थकुणी वा । **खज्जोति** एकपादखज्जो वा उभयपादखज्जो वा । **पक्खहतोति** हतपक्खो पीठसप्पी । **पदीपेय्यस्साति** वट्टितेलकपल्लकादिनो पदीपउपकरणस्स । **तस्स न एवं होतीति** । कस्मा न होति? नीचकुले जातत्ता ।

जेट्ठोति अज्जस्मिं जेट्ठे सति कनिट्ठो आसं न करोति, तस्मा जेट्ठोति आह । **आभिसेकोति** जेट्ठोपि न अभिसेकारहो आसं न करोति, तस्मा आभिसेकोति आह । **अनभिसित्तोति** अभिसेकारहोपि काणकुणिआदिदोसरहितो सकिं अभिसित्तो पुन अभिसेके आसं न करोति, तस्मा अनभिसित्तोति आह । **अचलप्पत्तोति** जेट्ठोपि आभिसेको अनभिसित्तो मन्दो उत्तानसेय्यको, सोपि अभिसेके आसं न करोति । सोळसवस्सुद्धेसिको पन पज्जायमानमस्सुभेदो अचलप्पत्तो नाम होति,

महन्तम्पि रज्जं विचारेतुं समत्थो, तस्मा “अचलप्पत्तो”ति आह । तस्स एवं होतीति कस्मा होति? महाजातिताय ।

दुस्सीलोति निस्सीलो । पापधम्मोति लामकधम्मो । असुचीति असुचीहि कायकम्मादीहि समन्नागतो ।

सङ्कस्सरसमाचारोति सङ्काहि सरितब्बसमाचारो, किञ्चिदेव असारुपं दिस्वा “इदं इमिना कतं भविस्सती”ति एवं परेसं आसङ्कनीयसमाचारो, अत्तनायेव वा सङ्काहि सरितब्बसमाचारो, सासङ्कसमाचारोति अत्थो । तस्स हि दिवाड्डानादीसु सन्निपतित्वा किञ्चिदेव मन्तयन्ते भिक्खू दिस्वा “इमे एकतो हुत्वा मन्तेन्ति, कच्चि नु खो मया कतकम्मं जानित्वा मन्तेन्ती”ति एवं सासङ्कसमाचारो होति । पटिच्छन्नकम्मन्तोति पटिच्छादेतब्बयुत्तकेन पापकम्मेन समन्नागतो । अस्समणो समणपटिज्जोति अस्समणो हुत्वाव समणपतिरूपकताय “समणो अह”न्ति एवं पटिज्जो । अब्रह्मचारी ब्रह्मचारिपटिज्जोति अज्जे ब्रह्मचारिनो सुनिवत्थे सुपारुते सुम्भकपत्तधरे गामनिगमराजधानीसु पिण्डाय चरित्वा जीविकं कप्पेन्ते दिस्वा सयम्पि तादिसेन आकारेन तथा पटिपज्जनतो “अहं ब्रह्मचारी”ति पटिज्जं देन्तो विय होति । “अहं भिक्खू”ति वत्वा उपोसथग्गादीनि पविसन्तो पन ब्रह्मचारिपटिज्जो होतियेव, तथा सङ्घिकं लाभं गणहन्तो । अन्तोपूतीति पूतिना कम्मेन अन्तो अनुपविट्ठो । अवस्सुतोति रागादीहि तिन्तो । कसम्बुजातोति सज्जातरागादिकचवरो । तस्स न एवं होतीति । कस्मा न होति? लोकुत्तरधम्मउपनिस्सयस्स नत्थिताय । तस्स एवं होतीति । कस्मा होति? महासीलस्मिं परिपूरकारिताय ।

४. चक्कवत्तिसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे चतूहि सङ्गहवत्थूहि जनं रज्जेतीति राजा । चक्कं वत्तेतीति चक्कवत्ती । वत्तितं वा अनेन चक्कन्ति चक्कवत्ती । धम्मो अस्स अत्थीति धम्मिको । धम्मेनेव दसविधेन चक्कवत्तिवत्तेन राजा जातोति धम्मराजा । सोपि न अराजकन्ति सोपि अज्जं निस्सयराजानं अलभित्वा चक्कं नाम वत्तेतुं न सक्कोतीति अत्थो । इति सत्था देसनं पट्टपेत्वा यथानुसन्धिं अपापेत्वाव तुण्ही अहोसि । कस्मा? अनुसन्धिकुसला उट्ठित्वा अनुसन्धिं पुच्छिस्सन्ति, बहू हि इमस्मिं ठाने तथारूपा भिक्खू, अथाहं तेहि पुट्ठो देसनं वट्ठेस्सामीति । अथेको अनुसन्धिकुसलो भिक्खु भगवन्तं पुच्छन्तो को पन, भन्तेतिआदिमाह । भगवापिस्स ब्याकरोन्तो धम्मो भिक्खूतिआदिमाह ।

तत्थ धम्मोति दसकुसलकम्मपथधम्मो । धम्मन्ति तमेव वुत्तप्पकारं धम्मं । निस्सायाति तदधिद्वानेन चेतसा तमेव निस्सयं कत्वा । धम्मं सक्करोन्तोति यथा कतो सो धम्मो सुट्ठु कतो होति, एवमेतं करोन्तो । धम्मं गरुं करोन्तोति तस्मिं गारवुप्पत्तिया तं गरुकरोन्तो । धम्मं अपचायमानोति तस्सेव धम्मस्स अज्जलिकरणादीहि नीचवुत्तितं करोन्तो । धम्मद्वजो धम्मकेतूति तं धम्मं धजमिव पुरक्खत्वा केतुमिव उक्खिपित्वा पवत्तिया धम्मद्वजो धम्मकेतु च हुत्वाति अत्थो । धम्माधिपतेय्योति धम्माधिपतिभूतागतभावेन धम्मवसेनेव च सब्बकिरियानं करणेन धम्माधिपतेय्यो हुत्वा । धम्मिकं रक्खावरणगुत्तिं संविदहतीति धम्मो अस्सा अत्थीति धम्मिका, रक्खा च आवरणञ्च गुत्ति च रक्खावरणगुत्ति । तत्थ “परं रक्खन्तो अत्तानं रक्खती”ति वचनतो खन्तिआदयो रक्खा । वुत्तज्हेतं — “कथञ्च, भिक्खवे, परं रक्खन्तो अत्तानं रक्खति । खन्तिया अविहिंसाय मेत्तचित्तताय अनुद्वयाया”ति (सं० नि० ५.३८५) । निवासनपारुपनगेहादीनि आवरणं । चोरादिउपद्वानिवारणत्थं गोपायना गुत्ति । तं सब्बम्पि सुट्ठु विदहति पवत्तेति ठपेतीति अत्थो ।

इदानी यत्थ सा संविदहितब्बा, तं दस्सेन्तो अन्तोजनस्मिन्तिआदिमाह । तत्रायं सङ्खेपत्थो — अन्तोजनसङ्घातं पुत्तदारं सीलसंवरे पटिड्डापेन्तो वत्थगन्धमालादीनि चस्स ददमानो सब्बोपद्ववे चस्स निवारयमानो धम्मिकं रक्खावरणगुत्तिं संविदहति नाम । खत्तियादीसुपि एसेव नयो । अयं पन विसेसो — अभिसित्तखत्तिया भद्रअस्साजानीयादिरतनसम्पदानेनपि

उपगण्हितब्बा, अनुयन्ता खत्तिया तेसं अनुरूपयानवाहनसम्पदानेनपि परितोसेतब्बा, बलकायो कालं अनतिक्कमेत्वा भत्तवेतनसम्पदानेनपि अनुगहेतब्बो, ब्राह्मणा अन्नपानवत्थादिना देय्यधम्मेन, गहपतिका भत्तबीजनङ्गलबलिबद्वादिसम्पदानेन, तथा निगमवासिनो **नेगमा** जनपदवासिनो च **जानपदा**। समितपापबाहितपापा पन **समणब्राह्मणा** समणपरिक्खारसम्पदानेन सक्कातब्बा, मिगपक्खिनो अभयदानेन समस्सासेतब्बा।

धम्मेनेव चक्कं वत्तेतीति दसकुसलकम्मपथधम्मेनेव चक्कं पवत्तेति। **तं होति चक्कं अप्पटिवत्तियन्ति** तं तेन एवं पवत्तितं आणाचक्कं अप्पटिवत्तियं होति। **केनचि मनुस्सभूतेनाति** देवता नाम अत्तना इच्छितिच्छितमेव करोन्ति, तस्मा ता अगगण्हित्वा “मनुस्सभूतेना”ति वुत्तं। **पच्चत्थिकेनाति** पटिअत्थिकेन, पटिसत्तुनाति अत्थो। **धम्मिकोति** चक्कवत्ती दसकुसलकम्मपथवसेन धम्मिको, तथागतो पन नवलोकुत्तरधम्मवसेन। **धम्मराजाति** नवहि लोकुत्तरधम्मेहि महाजनं रज्जेतीति धम्मराजा। **धम्मयेवाति** नवलोकुत्तरधम्ममेव निस्साय तमेव सक्करोन्तो तं गरुकरोन्तो तं अपचायमानो। सोवस्स धम्मो अब्भुगतट्ठेन धजोति **धम्मद्धजो**। सोवस्स केतूति **धम्मकेतु**। तमेव अधिपतिं जेड्डकं कत्वा विहरतीति **धम्माधिपतेय्यो**। **धम्मिकं रक्खावरणगुत्तिन्ति** लोकियलोकुत्तरधम्मदायिकरक्खञ्च आवरणञ्च गुत्तिञ्च। **संविदहतीति** ठपेति पज्जपेति। **एवरूपन्ति** तिविधं कायदुच्चरितं न सेवितब्बं, सुचरितं सेवितब्बन्ति एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो। **संविदहित्वाति** ठपेत्वा कथेत्वा। **धम्मेनेव अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तेतीति** नवलोकुत्तरधम्मेनेव असदिसं धम्मचक्कं पवत्तेति। **तं होति चक्कं अप्पटिवत्तियन्ति** तं एवं पवत्तितं धम्मचक्कं एतेसु समणादीसु एकेनपि पटिवत्तेतुं पटिबाहितुं न सक्का। सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति।

५. सचेतनसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे **इसिपतनेति** बुद्धपच्चेकबुद्धसङ्घातानं इसीनं धम्मचक्कपवत्तनत्थाय चेव उपोसथकरणत्थाय च आगन्त्वा पतने, सन्निपातट्ठानेति अत्थो। पदनेतिपि पाठो, अयमेव अत्थो। **मिगदायेति** मिगानं अभयत्थाय दिन्ने। **छहि मासेहि छारत्तूनेहीति** सो किर रज्जा आणत्तदिवसेयेव सब्बूपकरणानि सज्जेत्वा अन्तेवासिकेहि सद्धिं अरज्जं पविसित्वा गामद्वारगाममज्झदेवकुलसुसानादीसु ठितरुक्खे चेव झामपतितसुक्खरुक्खे च विवज्जेत्वा सम्पन्नपदेसे ठिते सब्बदोसविवज्जिते नाभिअरनेमीनं अनुरूपे रुक्खे गहेत्वा तं चक्कं अकासि। तस्स रुक्खे विचिन्तिवा गणहन्तस्स चेव करोन्तस्स च एत्तको कालो वीतिवत्तो। तेन वुत्तं — “छहि मासेहि छारत्तूनेही”ति। **नानाकरणन्ति** नानत्तं। **नेसन्ति** न एसं। **अत्थेसन्ति** अत्थि एसं। **अभिसङ्खारस्स गतीति** पयोगस्स गमनं। **चिङ्गुलायित्वाति** परिब्भमित्वा। **अक्खाहतं मज्जेति** अक्खे पवेसेत्वा ठपितमिव।

सदोसाति सगण्डा उण्णतोणतट्ठानयुत्ता। **सकसावाति** पूतिसारेन चेव फेग्गुना च युत्ता। **कायवड्काति** आदीनि कायदुच्चरितादीनं नामानि। **एवं पपतिताति** एवं गुणपतनेन पतिता। **एवं पतिट्ठिताति** एवं गुणेहि पतिट्ठिता। तत्थ लोकियमहाजना पपतिता नाम, सोतापन्नादयो पतिट्ठिता नाम। तेसुपि पुरिमा तयो किलेसानं समुदाचारक्खणे पपतिता नाम, खीणासवा पन एकन्तेनेव पतिट्ठिता नाम। **तस्माति** यस्मा अप्पहीनकायवड्कादयो पपतन्ति, पहीनकायवड्कादयो पतिट्ठहन्ति, तस्मा। कायवड्कादीनं पन एवं पहानं वेदितब्बं — पाणातिपातो अदिन्नादानं मिच्छाचारो मुसावादो पिसुणावाचा मिच्छादिट्ठीति इमे ताव छ सोतापत्तिमग्गेन पहीयन्ति, फरुसावाचा ब्यापादोति द्वे अनागामिमग्गेन, अभिज्झा सम्फप्पलापोति द्वे अरहत्तमग्गेनाति।

६. अपण्णकसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे अपण्णकपटिपदन्ति अविरद्धपटिपदं एकंसपटिपदं निय्यानिकपटिपदं कारणपटिपदं सारपटिपदं मण्डपटिपदं अपच्चनीकपटिपदं अनुलोमपटिपदं धम्मनुधम्मपटिपदं पटिपन्नो होति, न तक्कग्गाहेन वा नयग्गाहेन वा । एवं गहेत्वा पटिपन्नो हि भिक्खु वा भिक्खुनी वा उपासको वा उपासिका वा मनुस्सदेवनिब्बानसम्पत्तीहि हायति परिहायति, अपण्णकपटिपदं पटिपन्नो पन ताहि सम्पत्तीहि न परिहायति । अतीते कन्तारब्धानमगं पटिपन्नेसु द्वीसु सत्थवाहेसु यक्खस्स वचनं गहेत्वा बालसत्थवाहो सद्धिं सत्थेन अनयव्यसनं पत्तो, यक्खस्स वचनं अगगहेत्वा “उदकदिट्ठुद्वाने उदकं छट्ठेस्सामा”ति सत्थके सज्जापेत्वा मगं पटिपन्नो पण्डितसत्थवाहो विय । यं सन्धाय वुत्तं —

“अपण्णकं ठानमेके, दुतियं आहु तक्किक्का ।

एतदज्जाय मेधावी, तं गण्हे यदपण्णक”न्ति ॥ (जा० १.१.१) ।

योनि चस्स आरब्धा होतीति एत्थ योनीति खन्धकोट्टासस्सपि कारणस्सपि पस्सावमग्गस्सपि नामं । “चतस्सो खो इमा, सारिपुत्त, योनियो”तिआदीसु (म० नि० १.१५२) हि खन्धकोट्टासो योनि नाम । “योनि हेसा भूमिज फलस्स अधिगमाया”तिआदीसु (म० नि० ३.२२६) कारणं । “न चाहं ब्राह्मणं ब्रूमि, योनिजं मत्तिसम्भव”न्ति (म० नि० २.४५७; ध० प० ३९६) च “तमेनं कम्मजवाता निवत्तित्वा उद्धंपादं अधोसिरं सम्परिवत्तेत्वा मातु योनिमुखे सम्पटिपादेन्ती”ति च आदीसु पस्सावमग्गो । इध पन कारणं अधिप्पेतं । आरब्धाति पग्गहिता परिपुण्णा ।

आसवानं खयायाति एत्थ आसवन्तीति आसवा, चक्खुतोपि...पे०... मनतोपि सन्दन्ति पवत्तन्तीति वुत्तं होति । धम्मतो याव गोत्रभु, ओकासतो याव भवग्गा सवन्तीति वा आसवा, एते धम्मे एतज्ज ओकासं अन्तोकरित्वा पवत्तन्तीति अत्थो । अन्तोकरणत्थो हि अयं आकारो । चिरपारिवासियट्ठेन मदिरादयो आसवा, आसवा वियातिपि आसवा । लोकस्मिप्पि हि चिरपारिवासिका मदिरादयो आसवाति वुच्चन्ति, यदि च चिरपारिवासियट्ठेन आसवा, एतेयेव भवितुमरहन्ति । वुत्तज्हेतं — “पुरिमा, भिक्खवे, कोटि न पज्जायति अविज्जाय, इतो पुब्बे अविज्जा नाहोसी”तिआदि (अ० नि० १०.६१) । आयतं वा संसारदुक्खं सवन्ति पसवन्तीतिपि आसवा । पुरिमानि चेत्थ निब्बचनानि यत्थ किलेसा आसवाति आगच्छन्ति, तत्थ युज्जन्ति, पच्छिमं कम्मेपि । न केवलज्ज कम्मकिलेसायेव आसवा, अपिच खो नानप्पकारा उपद्दवापि । सुत्तेसु हि “नाहं, चुन्द, दिट्ठधम्मिकानंयेव आसवानं संवराय धम्मं देसेमी”ति (दी० नि० ३.१८२) एत्थ विवादमूलभूता किलेसा आसवाति आगता ।

“येन देवूपपत्यस्स, गन्धब्बो वा विहङ्गमो ।

यक्खत्तं येन गच्छेय्यं, मनुस्सत्तज्ज अब्बजे ।

ते मय्हं आसवा खीणा, विद्धस्ता विनळीकता”ति ॥ (अ० नि० ४.३६) —

एत्थ तेभूमकं च कम्मं अवसेसा च अकुसला धम्मा । “दिट्ठधम्मिकानं आसवानं संवराय सम्परायिकानं आसवानं पटिघाताया”ति (पारा० ३९; अ० नि० २.२०२-२३०) एत्थ परूपवादविप्पटिसारवधबन्धादयो चेव अपायदुक्खभूता च नानप्पकारा उपद्दवा ।

ते पनेते आसवा यत्थ यथा आगता, तत्थ तथा वेदितब्बा । एते हि विनये ताव “दिट्ठधम्मिकानं आसवानं संवराय, सम्परायिकानं आसवानं पटिघाताया”ति (पारा० ३९; अ० नि० २.२०२-२३०) द्वेधा आगता । सळायतने “तयो मे, आवुसो, आसवा कामासवो भवासवो अविज्जासवो”ति (सं० नि० ४.३२१) तिधा आगता । अज्जेसु च सुत्तन्तेसु

(चूळनि० जतुकुणिमाणवपुच्छानिद्देशो ६९; पटि० म० १.१०७) अभिधम्मे (ध० स० ११०२-११०६; विभ० ९३७) च तेयेव दिट्ठासवेन सह चतुधा आगता । निब्बेधिकपरियायेन “अत्थि, भिक्खवे, आसवा निरयगामिनिया, अत्थि आसवा तिरच्छानयोनिगामिनिया, अत्थि आसवा पेत्तिविसयगामिनिया, अत्थि आसवा मनुस्सलोकगामिनिया, अत्थि आसवा देवलोकगामिनिया”ति (अ० नि० ६.६३) पञ्चधा आगता । कम्ममेव चेत्य आसवाति वुत्तं । छक्कनिपाते “अत्थि, भिक्खवे, आसवा संवरापहातब्बा”तिआदिना (अ० नि० ६.५८) नयेन छधा आगता । सब्बासवपरियाये (म० नि० १.१४ आदयो) तेयेव दस्सनेन पहातब्बेहि सद्धिं सत्तधा आगता । इध पन अभिधम्मनयेन चत्तारो आसवा अधिप्पेताति वेदितब्बा ।

खयायाति एत्थ पन आसवानं सरसभेदोपि खीणाकारोपि मग्गफलनिब्बानानिपि “आसवक्खयो”ति वुच्चति । “यो आसवानं खयो वयो भेदो परिभेदो अनिच्चता अन्तरधान”न्ति एत्थ हि आसवानं सरसभेदो “आसवक्खयो”ति वुत्तो । “जानतो अहं, भिक्खवे, पस्सतो आसवानं खयं वदामी”ति (म० नि० १.१५; सं० नि० २.२३; इतिवु० १०२) एत्थ आसवप्पहानं आसवानं अच्चन्तक्खयो असमुप्पादो खीणाकारो नत्थिभावो “आसवक्खयो”ति वुत्तो ।

“सेखस्स सिक्खमानस्स, उज्जुमग्गानुसारिनो ।

खयस्मिं पठमं जाणं, ततो अज्जा अनन्तरा”ति ॥ (इतिवु० ६२) —

एत्थ मग्गो “आसवक्खयो”ति वुत्तो । “आसवानं खया समणो होती”ति (म० नि० १.४३८) एत्थ फलं ।

“परवज्जानुपस्सिस्स, निच्चं उज्झानसज्जिनो ।

आसवा तस्स वड्ढन्ति, आरा सो आसवक्खया”ति ॥ (ध० प० २५३) —

एत्थ निब्बानं । इमस्मिं पन सुत्ते फलं सन्धाय “आसवानं खयाया”ति आह, अरहत्तफलत्थायाति अत्थो ।

इन्द्रियेसु गुत्तद्वारोति मनच्छट्ठेसु इन्द्रियेसु पिहितद्वारो । **भोजने मत्तज्जूति** भोजनस्मिं पमाणज्जू, पटिगहणपरिभोगपच्चवेक्खणमत्तं जानाति पजानातीति अत्थो । **जागरियं अनुयुत्तोति** रत्तिन्दिवं छ कोट्ठासे कत्वा पञ्चसु कोट्ठासेसु जागरणभावं अनुयुत्तो, जागरणेयेव युत्तप्पयुत्तोति अत्थो ।

एवं मातिकं ठपेत्वा इदानि तमेव ठपितपटिपाटिया विभजन्तो **कथञ्च, भिक्खवे, भिक्खूति**आदिमाह । तत्थ **चक्खुना रूपं दिस्वाति**आदीनं अत्थो विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१५) वित्थारितो, तथा **पटिसङ्खा योनिसो आहारं आहारेति नेव दवायाति**आदीनं (विसुद्धि० १.१८) । **आवरणीयेहि धम्मेहीति** पञ्चहि नीवरणेहि धम्मेहि । नीवरणानि हि चित्तं आवरित्वा तिड्ढन्ति, तस्मा आवरणीया धम्माति वुच्चन्ति । **सीहसेय्यं कप्पेतीति** सीहो विय सेय्यं कप्पेति । **पादे पादं अच्चाधायाति** वामपादं दक्खिणपादे अतिआधाय । समं ठपिते हि पादे जाणुकेन जाणुकं गोप्फकेन च गोप्फकं घटीयति, ततो वेदना उड्ढहन्ति । तस्मा तस्स दोसस्स परिवज्जनत्थं थोकं अतिक्कमित्वा एस पादं ठपेति । तेन वुत्तं — “पादे पादं अच्चाधाया”ति ।

सतो सम्पजानोति सतिया चेव सम्पजज्जेन च समन्नागतो । कथं पनेस निद्दायन्तो सतो सम्पजानो नाम होतीति? पुरिमप्पवत्तिवसेन । अयं हि चङ्कमे चङ्कमन्तो निद्दाय ओक्कमनभावं जत्वा पवत्तमानं कम्मट्ठानं ठपेत्वा मज्जे वा फलके वा निपन्नो निद्वं उपगन्त्वा पुन पबुज्झमानो कम्मट्ठानं ठितट्ठाने गणहन्तोयेव पबुज्झति । तस्मा निद्दायन्तोपि सतो सम्पजानो नाम

होति । अयं ताव मूलकम्मद्वाने नयोव । परिगहकम्मद्वानवसेनापि पनेस सतो सम्पजानो नाम होति । कथं? अयं हि चङ्कमन्तो निद्वाय ओक्कमनभावं जत्वा पासाणफलके वा मज्जे वा दक्खिणेन परस्सेन निपज्जित्वा पच्चवेक्खति — “अचेतनो कायो अचेतने मज्जे पतिट्ठितो, अचेतनो मज्जो अचेतनाय पथविद्या, अचेतना पथवी अचेतने उदके, अचेतनं उदकं अचेतने वाते, अचेतनो वातो अचेतने आकासे पतिट्ठितो । तत्थ आकासमि ‘अहं वातं उक्खिपित्वा ठितं’ति न जानाति, वातोपि ‘अहं आकासे पतिट्ठितो’ति न जानाति । तथा वातो न जानाति । ‘अहं उदकं उक्खिपित्वा ठितो’ति...पे०... मज्जो न जानाति, ‘अहं कायं उक्खिपित्वा ठितो’ति, कायो न जानाति ‘अहं मज्जे पतिट्ठितो’ति । न हि तेसं अज्जमज्जं आभोगो वा समन्नाहारो वा मनसिकारो वा चेतना वा पत्थना वा अत्थी’ति । तस्स एवं पच्चवेक्खतो तं पच्चवेक्खणचित्तं भवङ्गे ओतरति । एवं निद्वायन्तोपि सतो सम्पजानो नाम होतीति ।

उद्धानसज्जं मनसिकरित्वाति “एत्तकं ठानं गते चन्दे वा तारकाय वा उट्ठिस्सामी”ति उद्धानकालपरिच्छेदिकं सज्जं मनसिकरित्वा, चित्ते ठपेत्वाति अत्थो । एवं करित्वा सयितो हि यथापरिच्छिन्नेयेव काले उट्ठति ।

७. अत्तव्याबाधसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे अत्तव्याबाधायाति अत्तदुक्खाय । **परव्याबाधायाति** परदुक्खाय । **कायसुचरितन्ति**आदीनि पुब्बभागे दसकुसलकम्मपथवसेन आगतानि, उपरि पन याव अरहत्ता अवारितानेव ।

८. देवलोकसुत्तवण्णना

१८. अट्ठमे अट्ठीयेय्याथाति अट्ठा पीळिता भवेय्याथ । **हरायेय्याथाति** लज्जेय्याथ । **जिगुच्छेय्याथाति** गूथे विय तस्मिं वचने सज्जातजिगुच्छा भवेय्याथ । **इति किराति** एत्थ **इतीति** पदसन्धिब्यञ्जनसिलिट्ठता, **किराति** अनुस्सवत्थे निपातो । दिब्बेन किर आयुना अट्ठीयथाति एवमस्स सम्बन्धो वेदितब्बो । **पगेव खो पनाति** पठमतरंयेव ।

९. पठमपापणिकसुत्तवण्णना

१९. नवमे पापणिकोति आपणिको, आपणं उग्घाटेत्वा भण्डविककायकस्स वाणिजस्सेतं अधिवचनं । **अभब्बोति** अभाजनभूतो । **न सक्कच्चं कम्मन्तं अधिट्ठातीति** यथा अधिट्ठितं सुअधिट्ठितं होति, एवं सयं अत्तपच्चक्खं करोन्तो नाधिट्ठाति । तत्थ पच्चूसकाले पदसदेन उट्ठाय दीपं जालेत्वा भण्डं पसारेत्वा अनिसीदन्तो पुब्बण्हसमयं न सक्कच्चं कम्मन्तं अधिट्ठाति नाम । अयं हि यं चोरा रत्तिं भण्डं हरित्वा “इदं अम्हाकं हत्थतो विस्सज्जेस्सामा”ति आपणं गन्त्वा अप्पेन अग्घेन देन्ति, यम्पि बहुवेरिनो मनुस्सा रत्तिं नगरे वसित्वा पातोव आपणं गन्त्वा भण्डं गण्हन्ति, यं वा पन जनपदं गन्तुकामा मनुस्सा पातोव आपणं गन्त्वा भण्डं किणन्ति, तप्पच्चयस्स लाभस्स अस्सामिको होति ।

अज्जेसं भोजनवेलाय पन भुज्जितुं आगन्त्वा पातोव भण्डं पटिसामेत्वा घरं गन्त्वा भुज्जित्वा निद्वायित्वा सायं पुन आपणं आगच्छन्तो **मज्झन्हिकसमयं न सक्कच्चं कम्मन्तं अधिट्ठाति** नाम । सो हि यं चोरा पातोव विस्सज्जेतुं न सम्पापुणिसु, दिवाकाले पन परेसं असज्चारक्खणे आपणं गन्त्वा अप्पग्घेन देन्ति, यच्च भोजनवेलाय पुज्जवन्तो इस्सरा “आपणतो इदच्चिदच्च लब्धुं वट्ठती”ति पहिणित्वा आहरापेन्ति, तप्पच्चयस्स लाभस्स अस्सामिको होति ।

याव यामभेरिनिकखमना पन अन्तोआपणे दीपं जालापेत्वा अनिसीदन्तो **सायन्हसमयं न सक्कच्चं कम्मन्तं**

अधिद्वृति नाम । सो हि यं चोरा पातोपि दिवापि विस्सज्जेतुं न सम्पापुणिसु, सायं पन आपणं गन्त्वा अप्पग्घेन देन्ति, तप्पच्चयस्स लाभस्स अस्सामिको होति ।

न सक्कच्चं समाधिनिमित्तं अधिद्वृतीति सक्कच्चकिरियाय समाधिं न समापज्जति । एत्थ च पातोव चेतियङ्गणबोधियङ्गणेषु वत्तं कत्वा सेनासनं पविसित्वा याव भिक्खाचारवेला, ताव समापत्तिं अप्पेत्वा अनिसीदन्तो पुब्बण्हसमयं न सक्कच्चं समाधिनिमित्तं अधिद्वृति नाम । पच्छाभत्तं पन पिण्डपातपटिक्कन्तो रत्तिद्वानदिवाद्वानं पविसित्वा याव सायन्हसमया समापत्तिं अप्पेत्वा अनिसीदन्तो मज्झन्हिकसमयं न सक्कच्चं समाधिनिमित्तं अधिद्वृति नाम । सायं पन चेतियं वन्दित्वा थेरूपद्वानं कत्वा सेनासनं पविसित्वा पठमयामं समापत्तिं समापज्जित्वा अनिसीदन्तो सायन्हसमयं न सक्कच्चं समाधिनिमित्तं अधिद्वृति नाम । सुक्कपक्खो वुत्तपटिपक्खनयेनेव वेदितब्बो । अपिचेत्थ “समापत्तिं अप्पेत्वा”ति वुत्तद्वाने समापत्तिया असति विपस्सनापि वट्ठति, समाधिनिमित्तन्ति च समाधिआरम्मणम्पि वट्ठतियेव । वुत्तम्पि चेतं — “समाधिपि समाधिनिमित्तं, समाधारम्मणम्पि समाधिनिमित्तं”न्ति ।

१०. दुतियपापणिकसुत्तवण्णना

२०. दसमे चक्खुमाति पज्जाचक्खुना चक्खुमा होति । विधुरोति विसिद्धधुरो उत्तमधुरो जाणसम्पयुत्तेन वीरियेन समन्नागतो । निस्सयसम्पन्नोति अवस्सयसम्पन्नो पतिद्वानसम्पन्नो । पणियन्ति विक्कायिकभण्डं । एत्तकं मूलं भविस्सति एत्तको उदयोति तस्मिं “एवं कीतं एवं विक्कायमान”न्ति वुत्तपणिये येन कयेन तं कीतं, तं कयसङ्घातं मूलं एत्तकं भविस्सति । यो च तस्मिं विक्कयमाने विक्कयो, तस्मिं विक्कये एत्तको उदयो भविस्सति, एत्तिका वट्ठीति अत्थो ।

कुसलो होति पणियं केतुज्ज विक्केतुज्जाति सुलभद्वानं गन्त्वा किणन्तो दुल्लभद्वानं गन्त्वा विक्किणन्तो च एत्थ कुसलो नाम होति, दसगुणम्पि वीसतिगुणम्पि लाभं लभति ।

अट्ठाति इस्सरा बहुना निक्खित्तधनेन समन्नागता । महद्धनाति वळज्जनकवसेन महद्धना । महाभोगाति उपभोगपरिभोगभण्डेन महाभोगा । पटिबलोति कायबलेन चेव जाणबलेन च समन्नागतत्ता समत्थो । अम्हाकज्ज कालेन कालं अनुप्पदातुन्ति अम्हाकज्ज गहितधनमूलिकं वट्ठिं कालेन कालं अनुप्पदातुं । निपतन्तीति निमन्तेन्ति । निपातेन्तीतिपि पाठो, अयमेव अत्थो ।

कुसलानं धम्मनं उपसम्पदायाति कुसलधम्मनं सम्पादनत्थाय पटिलाभत्थाय । थामवाति जाणथामेन समन्नागतो । दळ्हपरक्कमोति थिरेन जाणपरक्कमेन समन्नागतो । अनिक्खित्तधुरोति “अगमगं अपापुणित्वा इमं वीरियधुरं न ठपेस्सामी”ति एवं अट्ठपितधुरो ।

बहुस्सुताति एकनिकायादिवसेन बहु बुद्धवचनं सुतं एतेसन्ति बहुस्सुता । आगतागमाति एको निकायो एको आगमो नाम, द्वे निकाया द्वे आगमा नाम, पञ्च निकाया पञ्च आगमा नाम, एतेसु आगमेषु येसं एकोपि आगमो आगतो पगुणो पवत्तितो, ते आगतागमा नाम । धम्मधराति सुत्तन्तपिटकधरा । विनयधराति विनयपिटकधरा । मातिकाधराति द्वेमातिकाधरा । परिपुच्छतीति अत्थानत्थं कारणाकारणं पुच्छति । परिपज्जतीति “इमं नाम पुच्छिस्सामी”ति अज्जाति तुलेति परिगणहाति । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

इमस्मिं पन सुत्ते पठमं पज्जा आगता, पच्छा वीरियज्ज कल्याणमित्तसेवना च । तत्थ पठमं अरहत्तं पत्वा पच्छा वीरियं

कत्वा कल्याणमिच्छा सेवितव्वीति न एवं अत्थो ददुब्बो, देसनाय नाम हेट्ठिमेन वा परिच्छेदो होति उपरिमेन वा द्वीहिपि वा कोटीहि । इध पन उपरिमेन परिच्छेदो वेदितव्वो । तस्मा कथेन्तेन पठमं कल्याणमिच्छा उपनिस्सयं दस्सेत्वा मज्झे वीरियं दस्सेत्वा पच्छा अरहत्तं कथेतव्वन्ति ।

रथकारवग्गो दुतियो ।

३. पुग्गलवग्गो

१. समिद्धसुत्तवण्णना

२१. ततियस्स पठमे ज्ञानफस्सं पठमं फुसति, पच्छा निरोधं निब्बानं सच्छिकरोतीति **कायसक्खि** । दिट्ठन्तं पत्तोति **दिट्ठिप्पत्तो** । सदहन्तो विमुत्तोति **सद्धाविमुत्तो** । **खमतीति** रुच्चति । **अभिवक्कन्ततरोति** अतिसुन्दरतरो । **पणीततरोति** अतिपणीततरो । **सद्धिन्द्रियं अधिमत्तं** होतीति समिद्धत्थेरस्स किर अरहत्तमग्गक्खणे सद्धिन्द्रियं धुरं अहोसि, सेसानि चत्तारि सहजातिन्द्रियानि तस्सेव परिवारानि अहेसुं । इति थरो अत्तना पटिविद्धमग्गं कथेन्तो एवमाह । महाकोट्टिकत्थेरस्स पन अरहत्तमग्गक्खणे समाधिन्द्रियं धुरं अहोसि, सेसानि चत्तारि इन्द्रियानि तस्सेव परिवारानि अहेसुं । तस्मा सोपि समाधिन्द्रियं अधिमत्तन्ति कथेन्तो अत्तना पटिविद्धमग्गमेव कथेसि । सारिपुत्तत्थेरस्स पन अरहत्तमग्गक्खणे पज्जिन्द्रियं धुरं अहोसि । सेसानि चत्तारि इन्द्रियानि तस्सेव परिवारानि अहेसुं । तस्मा सोपि पज्जिन्द्रियं अधिमत्तन्ति कथेन्तो अत्तना पटिविद्धमग्गमेव कथेसि ।

न ख्वेत्थाति न खो एत्थ । **एकंसेन व्याकातुन्ति** एकन्तेन व्याकरितुं । **अरहत्ताय पटिपन्नोति** अरहत्तमग्गसमङ्गिं दस्सेति । एवमेतस्मिं सुत्ते तीहिपि थरेहि अत्तना पटिविद्धमग्गोव कथितो, सम्मासम्बुद्धो पन भुम्मन्तरेनेव कथेसि ।

२. गिलानसुत्तवण्णना

२२. दुतिये **सप्पायानीति** हितानि वुद्धिकरानि । **पतिरूपन्ति** अनुच्छविकं । **नेव वुट्ठाति तम्हा आबाधाति** इमिना अतेकिच्छेन वातापमारादिना रोगेन समन्नागतो निट्ठापत्तगिलानो कथितो । **वुट्ठाति तम्हा आबाधाति** इमिना खिपितककच्छुतिणपुप्फकजरादिभेदो अप्पमत्तआबाधो कथितो । **लभन्तो सप्पायानि भोजनानि नो अलभन्तोति** इमिना पन येसं पटिजग्गनेन फासुकं होति, सब्बेपि ते आबाधा कथिता । एत्थ च **पतिरूपो उपट्ठाको** नाम गिलानुपट्ठाकअङ्गेहि समन्नागतो पण्डितो दक्खो अनलसो वेदितव्वो । **गिलानुपट्ठाको अनुज्जातोति** भिक्खुसङ्घेन दातव्वोति अनुज्जातो । तस्मिहि गिलाने अत्तनो धम्मताय यापेतुं असक्कोन्ते भिक्खुसङ्घेन तस्स भिक्खुनो एको भिक्खु च सामणरो च “इमं पटिजग्गथा”ति अपलोकेत्वा दातव्वो । याव पन ते तं पटिजग्गन्ति, ताव गिलानस्स च तेसज्च द्विन्नं येनत्थो, सब्बं भिक्खुसङ्घस्सेव भारो ।

अज्जेपि गिलाना उपट्ठातव्वीति इतरेपि द्वे गिलाना उपट्ठापेतव्वो । किं कारणा? योपि हि निट्ठपत्तगिलानो, सो अनुपट्ठियमानो “सचे मं पटिजग्गेय्युं, फासुकं मे भवेय्य । न खो पन मं पटिजग्गन्ती”ति मनोपदोसं कत्वा अपाये निव्वत्तेय्य । पटिजग्गियमानस्स पनस्स एवं होति “भिक्खुसङ्घेन यं कातव्वं, तं कतं । मय्हं पन कम्मविपाको ईदिसो”ति । सो भिक्खुसङ्घे मेत्तं पच्चुपट्ठापेत्वा सग्गे निव्वत्तिस्सति । यो पन अप्पमत्तकेन व्याधिना समन्नागतो लभन्तोपि अलभन्तोपि

वुद्धातियेव, तस्स विनापि भेसज्जेन वूपसमनव्याधि भेसज्जे कते खिप्पतरं वूपसम्मति । सो ततो बुद्धवचनं वा उग्गण्हितुं सक्खिस्सति, समणधम्मं वा कातुं सक्खिस्सति । इमिना कारणेन “अज्जेपि गिलाना उपट्ठातब्बा”ति वुत्तं ।

नेव ओक्कमतीति नेव पविसति । **नियामं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तन्ति** कुसलेसु धम्मेसु मग्गनियामसङ्घातं सम्मत्तं । इमिना पदपरमो पुग्गलो कथितो । दुतियवारेन उग्घटितज्जू गहितो सासने नालकत्थेरसदिसो बुद्धन्तरे एकवारं पच्चेकबुद्धानं सन्तिके ओवादं लभित्वा पटिविद्धपच्चेकबोधिजाणो च । ततियवारेन विपज्जितज्जू पुग्गलो कथितो, नेय्यो पन तन्निस्सितोव होति ।

धम्मदेसना अनुज्जाताति मासस्स अट्ठ वारे धम्मकथा अनुज्जाता । **अज्जेसम्पि धम्मो देसेतब्बोति** इतरेसम्पि धम्मो कथेतब्बो । किं कारणा? पदपरमस्स हि इमस्मिं अत्तभावे धम्मं पटिविज्झितुं असक्कोन्तस्सापि अनागते पच्चयो भविस्सति । यो पन तथागतस्स रूपदस्सनं लभन्तोपि अलभन्तोपि धम्मविनयज्च सवनाय लभन्तोपि अलभन्तोपि धम्मं अभिसमेति, सो अलभन्तो ताव अभिसमेति । लभन्तो पन खिप्पमेव अभिसमेस्सतीति इमिना कारणेन तेसं धम्मो देसेतब्बो । ततियस्स पन पुनप्पुनं देसेतब्बोव ।

३. सङ्खारसुत्तवण्णना

२३. ततिये **सब्बाबज्झन्ति** सदुक्खं । **कायसङ्खारन्ति** कायद्वारे चेतनारासिं । **अभिसङ्खारोतीति** आयूहति रासिं करोति पिण्डं करोति । **वचीमनोद्वारेसुपि** एसेव नयो । **सब्बाबज्झं लोकन्ति** सदुक्खं लोकं । **सब्बाबज्झा फस्सा फुसन्तीति** सदुक्खा विपाकफस्सा फुसन्ति । **सब्बाबज्झं वेदनं वेदियतीति** सदुक्खं विपाकवेदनं वेदियति, साबाधं निरस्सादन्ति अत्थो । **सेय्यथापि सत्ता नेरयिकाति** यथा निरये निब्बत्तसत्ता एकन्तदुक्खं वेदनं वेदियन्ति, एवं वेदियतीति अत्थो । किं पन तत्थ उपेक्खावेदना नत्थीति? अत्थि, दुक्खवेदनाय पन बलवभावेन सा अब्बोहारिकट्टाने ठिता । इति निरयोव निरयस्स उपमं कत्वा आहटो । तत्र पटिभागउपमा नाम किर एसा ।

सेय्यथापि देवा सुभकिण्हाति इधापि देवल्लोकोव देवल्लोकस्स उपमं कत्वा आहटो । यस्मा पन हेट्ठिमेसु ब्रह्मलोकेसु सप्पीतिकज्झानविपाको वत्तति, सुभकिण्हेसु निष्पीतिको एकन्तसुखोव, तस्मा ते अग्गहेत्वा सुभकिण्हाव कथिता । इति अयम्पि तत्र पटिभागउपमा नामाति वेदितब्बा ।

वोकिण्णसुखदुक्खन्ति वोमिस्सकसुखदुक्खं । **सेय्यथापि मनुस्साति** मनुस्सानं हि कालेन सुखं होति, कालेन दुक्खं । **एकच्चे च देवाति** कामावचरदेवा । तेसम्पि कालेन सुखं होति, कालेन दुक्खं । तेसं हि हीनतरानं महेसक्खतरा देवता दिस्वा आसना वुद्धातब्बं होति, मग्गा उक्कमितब्बं, पारुतवत्थं अपनेतब्बं, अज्जलिकम्मं कातब्बन्ति तं सब्बम्पि दुक्खं नाम होति । **एकच्चे च विनिपातिकाति** वेमानिकपेता । ते हि कालेन सम्पत्तिं अनुभवन्ति कालेन कम्मन्ति वोकिण्णसुखदुक्खाव होन्ति । इति इमस्मिं सुत्ते तीणि सुचरितानि लोकियलोकुत्तरमिस्सकानि कथितानीति वेदितब्बानि ।

४. बहुकारसुत्तवण्णना

२४. चतुत्थे **तयोमे, भिक्खवे, पुग्गलाति** तयो आचरियपुग्गला । **पुग्गलस्स बहुकाराति** अन्तेवासिकपुग्गलस्स बहूपकारा । **बुद्धन्ति** सब्बज्जुबुद्धं । **सरणं गतो होतीति** अवस्सयं गतो होति । **धम्मन्ति** सतन्तिकं नवलोकुत्तरधम्मं । **सङ्गन्ति** अट्ठअरियपुग्गलसमूहं । इदज्च पन सरणगमनं अग्गहितसरणपुब्बस्स अकताभिनिवेसस्स वसेन वुत्तं । इति इमस्मिं

सुते सरणदायको सोतापत्तिमग्गसम्पापको अरहत्तमग्गसम्पापकोति तयो आचरिया बहुकाराति आगता, पब्बज्जादायको बुद्धवचनदायको कम्मवाचाचरियो सकदागामिमग्गसम्पापको अनागामिमग्गसम्पापकोति इमे आचरिया न आगता, किं एते न बहुकाराति? नो, न बहुकारा। अयं पन देसना दुविधेन परिच्छिन्ना। तस्मा सब्बेपेते बहुकारा। तेसु सरणगमनस्मियेव अकताभिनिवेशो वट्ठति, चतुपारिसुद्धिसीलकसिणपरिकम्मविपस्सनाजाणानि पन पठमग्गसन्निस्सितानि होन्ति, उपरि द्वे मग्गा च फलानि च अरहत्तमग्गसन्निस्सितानीति वेदितब्बानि।

इमिना पुग्गलेनाति इमिना अन्तेवासिकपुग्गलेन। **न सुप्पतिकारं वदामीति** पतिकारं कातुं न सुकरन्ति वदामि। अभिवादानादीसु अनेकसतवारं अनेकसहस्सवारम्पि हि पञ्चपतिट्ठितेन निपतित्वा वन्दन्तो आसना वुट्ठाय पच्चुग्गच्छन्तो दिट्ठदिट्ठक्खणे अञ्जलिं पग्गहन्तो अनुच्छविकं सामीचिकम्मं करोन्तो दिवसे दिवसे चीवरसतं चीवरसहस्सं पिण्डपातसतं पिण्डपातसहस्सं ददमानो चक्कवाळपरियन्तेन सब्बरतनमयं आवासं करोन्तो सप्पिनवनीतादिनानप्पकारं भेसज्जं अनुप्पदज्जमानो नेव सक्कोति आचरियेन कतस्स पतिकारं नाम कातुन्ति एवमत्थो वेदितब्बो।

५. वजिरूपमसुत्तवण्णना

२५. पञ्चमे अरूकूपमचित्तोति पुराणवणसदिसचित्तो। **विज्जूपमचित्तोति** इत्तरकालोभासनेन विज्जुसदिसचित्तो। **वजिरूपमचित्तोति** किलेसानं मूलघातकरणसमत्थताय वजिरेन सदिसचित्तो। **अभिसज्जतीति** लग्गति। **कुप्पतीति** कोपवसेन कुप्पति। **ब्यापज्जतीति** पकतिभावं पज्जहति, पूतिको होति। **पतित्थीयतीति** थिनभावं थद्धभावं आपज्जति। **कोपन्ति** दुब्बलकोधं। **दोसन्ति** दुस्सनवसेन ततो बलवतरं। **अप्पच्चयन्ति** अतुट्ठाकारं दोमनस्सं। **दुट्ठारुकोति** पुराणवणो। **कट्टेनाति** दण्डककोटिया। **कठलेनाति** कपालेन। **आसवं देतीति** अपरापरं सवति। पुराणवणो हि अत्तनो धम्मतायेव पुब्बं लोहितं यूसन्ति इमानि तीणि सवति, घट्टितो पन तानि अधिकतरं सवति।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — दुट्ठारुको विय हि कोधनपुग्गलो, तस्स अत्तनो धम्मताय सवनं विय कोधनस्सपि अत्तनो धम्मताय उट्ठुमातस्स विय चण्डिकतस्स चरणं, कट्टेन वा कठलाय वा घट्टनं विय अप्पमत्तं वचनं, भिय्योसोमत्ताय सवनं विय “मादिसं नाम एस एवं वदती”ति भिय्योसोमत्ताय उट्ठुमायनभावो दट्ठब्बो।

रत्तन्धकारतिमिसायन्ति रत्तिं चक्खुविज्जाणुप्पत्तिनिवारणेन अन्धभावकरणे बहलतमे। **विज्जन्तरिकायाति** विज्जुप्पत्तिकखणे। इधापि इदं ओपम्मसंसन्दनं — चक्खुमा पुरिसो विय हि योगावचरो दट्ठब्बो, अन्धकारं विय सोतापत्तिमग्गवज्झा किलेसा, विज्जुसञ्चरणं विय सोतापत्तिमग्गजाणस्स उप्पत्तिकालो, विज्जन्तरिकाय चक्खुमतो पुरिसस्स समन्ता रूपदस्सनं विय सोतापत्तिमग्गकखणे निब्बानदस्सनं, पुन अन्धकारावत्थरणं विय सकदागामिमग्गवज्झा किलेसा, पुन विज्जुसञ्चरणं विय सकदागामिमग्गजाणस्स उप्पादो, विज्जन्तरिकाय चक्खुमतो पुरिसस्स समन्ता रूपदस्सनं विय सकदागामिमग्गकखणे निब्बानदस्सनं, पुन अन्धकारावत्थरणं विय अनागामिमग्गवज्झा किलेसा, पुन विज्जुसञ्चरणं विय अनागामिमग्गजाणस्स उप्पादो, विज्जन्तरिकाय चक्खुमतो पुरिसस्स समन्ता रूपदस्सनं विय अनागामिमग्गकखणे निब्बानदस्सनं वेदितब्बं।

वजिरूपमचित्ततायपि इदं ओपम्मसंसन्दनं — वजिरं विय हि अरहत्तमग्गजाणं दट्ठब्बं, मणिगण्ठिपासाणगण्ठि विय अरहत्तमग्गवज्झा किलेसा, वजिरस्स मणिगण्ठिम्पि वा पासाणगण्ठिम्पि वा विनिविज्झित्वा अगमनभावस्स नत्थिता विय अरहत्तमग्गजाणेन अच्छेज्जानं किलेसानं नत्थिभावो, वजिरेन निब्बिद्धवेधस्स पुन अपतिपूरणं विय अरहत्तमग्गेन छिन्नानं

किलेसानं पुन अनुप्पादो दट्ठब्बोति ।

६. सेवितब्बसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे सेवितब्बोति उपसङ्कमितब्बो । भजितब्बोति अल्लीयितब्बो । पयिरुपासितब्बोति सन्तिके निसीदनवसेन पुनप्पुनं उपासितब्बो । सक्कत्वा गरुं कत्वाति सक्कारज्चेव गरुकारज्च कत्वा । हीनो होति सीलेनातिआदीसु उपादायुपादाय हीनता वेदितब्बा । तत्थ यो हि पज्ज सीलानि रक्खति, सो दस सीलानि रक्खन्तेन न सेवितब्बो । यो दस सीलानि रक्खति, सो चतुपरिसुद्धिसीलं रक्खन्तेन न सेवितब्बो । अज्जत्र अनुदया अज्जत्र अनुकम्पाति ठपेत्वा अनुदयज्च अनुकम्पज्च । अत्तनो अत्थायेव हि एवरूपो पुग्गलो न सेवितब्बो, अनुदयानुकम्पावसेन पन तं उपसङ्कमितुं वट्ठति ।

सीलसामज्जगतानं सतन्ति सीलेन समानभावं गतानं सन्तानं । सीलकथा च नो भविस्सतीति एवं समानसीलानं अम्हाकं सीलमेव आरब्भ कथा भविस्सति । सा च नो पवत्तिनी भविस्सतीति सा च अम्हाकं कथा दिवसम्पि कथेन्तानं पवत्तिस्सति न पटिहज्जिस्सति । सा च नो फासु भविस्सतीति सा च दिवसम्पि पवत्तमाना सीलकथा अम्हाकं फासुविहारो सुखविहारो भविस्सति । समाधिपज्जाकथासुपि एसेव नयो ।

सीलक्खन्थन्ति सीलरासिं । तत्थ तत्थ पज्जाय अनुग्गहेस्सामीति एत्थ सीलस्स असप्पाये अनुपकारधम्मे वज्जेत्वा सप्पाये उपकारधम्मे सेवन्तो तस्मिं तस्मिं ठाने सीलक्खन्थं पज्जाय अनुग्गण्हाति नाम । समाधिपज्जाक्खन्थेसुपि एसेव नयो । निहीयतीति अत्तनो हीनतरं पुग्गलं सेवन्तो खारपरिस्सावने आसित्तउदकं विय सततं समितं हायति परिहायति । तुल्यसेवीति अत्तना समानसेवी । सेट्ठमुपनमन्ति सेट्ठं पुग्गलं ओणमन्तो । उदेति खिप्पन्ति खिप्पमेव वट्ठति । तस्मा अत्तनो उत्तरिं भजेथाति यस्मा सेट्ठं पुग्गलं उपनमन्तो उदेति खिप्पं, तस्मा अत्तनो उत्तरितरं विसिट्ठतरं भजेथ ।

७. जिगुच्छितब्बसुत्तवण्णना

२७. सत्तमे जिगुच्छितब्बोति गूथं विय जिगुच्छितब्बो । अथ खो नन्ति अथ खो अस्स । कित्तिसद्दोति कथासद्दो । एवमेव खोति एत्थ गूथकूपो विय दुस्सील्यं दट्ठब्बं । गूथकूपे पतित्वा ठितो धम्मनिअहि विय दुस्सीलपुग्गलो । गूथकूपतो उद्धरियमानेन तेन अहिना पुरिसस्स सरीरं आरुळ्हेनापि अदट्ठभावो विय दुस्सीलं सेवमानस्सापि तस्स किरियाय अकरणभावो । सरीरं गूथेन मक्खेत्वा अहिना गतकालो विय दुस्सीलं सेवमानस्स पापकित्तिसद्दअब्भुग्गमनकालो वेदितब्बो ।

तिन्दुकालातन्ति तिन्दुकरुक्खअलातं । भिय्योसोमत्ताय चिच्चिटायातीति तं हि ज्ञायमानं पकतियापि पपटिकायो मुज्जन्तं चिच्चिटाति “चिटिचिटा”ति सद्दं करोति, घट्टितं पन अधिमत्तं करोतीति अत्थो । एवमेव खोति एवमेवं कोधनो अत्तनो धम्मतायपि उद्धतो चण्डिकतो हुत्वा चरति, अप्पमत्तकं पन वचनं सुतकाले “मादिसं नाम एवं वदति एवं वदती”ति अतिरेकतरं उद्धतो चण्डिकतो हुत्वा चरति । गूथकूपोति गूथपुण्णकूपो, गूथरासियेव वा । ओपम्मसंसन्दनं पनेत्थ पुरिमनयेनेव वेदितब्बं । तस्मा एवरूपो पुग्गलो अज्झुपेक्खितब्बो न सेवितब्बोति यस्मा कोधनो अतिसेवियमानो अतिउपसङ्कमियमानोपि कुज्झतियेव, “किं इमिना”ति पटिक्कमन्तेपि कुज्झतियेव । तस्मा पलालगि विय अज्झुपेक्खितब्बो न सेवितब्बो न भजितब्बो । किं वुत्तं होति? यो हि पलालगिं अतिउपसङ्कमित्वा तप्पति, तस्स सरीरं

झायति । यो अतिपटिक्कमित्वा तप्पति, तस्स सीतं न वूपसम्मति । अनुपसङ्कमित्वा अपटिक्कमित्वा पन मज्झत्तभावेन तप्पन्तस्स सीतं वूपसम्मति, तस्मा पलालगि विय कोधनो पुग्गलो मज्झत्तभावेन अज्झुपेक्खितब्बो, न सेवितब्बो न भजितब्बो न पयिरुपासितब्बो ।

कल्याणमित्तोति सुचिमित्तो । **कल्याणसहायोति** सुचिसहायो । सहाया नाम सहगामिनो सद्धिचरा । **कल्याणसम्पवङ्कोति** कल्याणेषु सुचिपुग्गलेसु सम्पवङ्को, तन्निन्नतप्पोणतप्पभारमानसोति अत्थो ।

८. गूथभाणीसुत्तवण्णना

२८. अट्टमे **गूथभाणीति** यो गूथं विय दुग्गन्धकथं कथेति । **पुप्फभाणीति** यो पुप्फानि विय सुगन्धकथं कथेति । **मधुभाणीति** यो मधु विय मधुरकथं कथेति । **सभगगतोति** सभाय ठितो । **परिसगगतोति** गामपरिसाय ठितो । **जातिमज्झगतोति** जातीनं मज्झे ठितो । **पूगमज्झगतोति** सेणीनं मज्झे ठितो । **राजकुलमज्झगतोति** राजकुलस्स मज्झे महाविनिच्छये ठितो । **अभिनीतोति** पुच्छनत्थायानीतो । **सक्खिपुट्ठोति** सक्खिं कत्वा पुच्छितो । **एहम्भो पुरिसाति** आलपनमेतं । **अत्तहेतु वा परहेतु वाति** अत्तनो वा परस्स वा हत्थपादादिहेतु वा धनहेतु वा । **आमिसकिञ्चिक्खहेतु वाति** एत्थ **आमिसन्ति** लज्जो अधिप्पेतो । **किञ्चिक्खन्ति** यं वा तं वा अप्पमत्तकं अन्तमसो तित्तिरियवट्टकसप्पिण्डनवनीतपिण्डादिमत्तकस्स लज्जस्स हेतूति अत्थो । **सम्पजानमुसा भासिता होतीति** जानन्तोयेव मुसावादं कत्ता होति ।

नेलाति एलं वुच्चति दोसो, नास्स एलन्ति नेला, निदोसाति अत्थो । “नेलङ्गो सेतपच्छादो”ति (उदा० ६५) एत्थ वुत्तसीलं विय । **कण्णसुखाति** ब्यज्जनमधुरताय कण्णानं सुखा, सूचिविज्जनं विय कण्णसूलं न जनेति । अत्थमधुरताय सकलसरीरे कोपं अजनेत्वा पेमं जनेतीति **पेमनीया** । हृदयं गच्छति अप्पटिहज्जमाना सुखेन चित्तं पविसतीति **हृदयङ्गमा** । गुणपरिपुण्णताय पुरे भवाति **पोरी** । पुरे संवट्टनारी विय सुकुमारातिपि पोरी । पुरस्स एसातिपि पोरी । पुरस्स एसाति नगरवासीनं कथाति अत्थो । नगरवासिनो हि युत्तकथा होन्ति, पितिमत्तं पिताति, मातिमत्तं माताति, भातिमत्तं भाताति वदन्ति । एवरूपी कथा बहुनो जनस्स कन्ता होतीति **बहुजनकन्ता** । कन्तभावेनेव बहुनो जनस्स मनापा चित्तवुद्धिकराति **बहुजनमनापा** ।

९. अन्धसुत्तवण्णना

२९. नवमे **चक्खु न होतीति** पज्जाचक्खु न होति । **फातिं करेय्याति** फीतं वड्ढितं करेय्य । **सावज्जानवज्जेति** सदोसनिदोसे । **हीनप्पणीतेति** अधमुत्तमे । **कण्हसुक्कसप्पटिभागेति** कण्हसुक्कायेव अज्जमज्जं पटिबाहनतो पटिपक्खवसेन सप्पटिभागाति वुच्चन्ति । अयं पनेत्थ सङ्केपो — कुसले धम्मे “कुसला धम्मा”ति जानेय्य, अकुसले धम्मे “अकुसला धम्मा”ति जानेय्य । सावज्जादीसुपि एसेव नयो । कण्हसुक्कसप्पटिभागेसु पन कण्हधम्मे “सुक्कसप्पटिभागा”ति जानेय्य, सुक्कधम्मे “कण्हसप्पटिभागा”ति येन पज्जाचक्खुना जानेय्य, तथारूपम्पिस्स चक्खु न होतीति । इमिना नयेन सेसवारेसुपि अत्थो वेदितब्बो ।

न चेव भोगा तथारूपाति तथाजातिका भोगापिस्स न होन्ति । **न च पुज्जानि कुब्बतीति** पुज्जानि च न करोति । एत्तावता भोगुप्पादनचक्खुनो च पुज्जकरणचक्खुनो च अभावो वुत्तो । **उभयत्थ कलिग्गाहोति** इधलोके च परलोके चाति

उभयस्मिम्पि अपरद्धग्गाहो, पराजयग्गाहो होतीति अत्थो । अथ वा उभयत्थ कलिग्गाहोति उभयेस्मि
दिट्ठधम्मिकसम्परायिकानं अत्थानं कलिग्गाहो, पराजयग्गाहोति अत्थो । धम्माधम्मेनाति दसकुसलकम्मपथधम्मेनपि
दसअकुसलकम्मपथअधम्मेनपि । सठोति केराटिको । भोगानि परियेसतीति भोगे गवेसति । थेय्येन कूटकम्मेन,
मुसावादेन चूभयन्ति थेय्यादीसु उभयेन परियेसतीति अत्थो । कथं? थेय्येन कूटकम्मेन च परियेसति, थेय्येन मुसावादेन च
परियेसति, कूटकम्मेन मुसावादेन च परियेसति । सङ्घातुन्ति सङ्घरितुं । धम्मलद्धेहीति दसकुसलकम्मपथधम्मं अकोपेत्वा
लद्धेहि । उट्टानाधिगतन्ति वीरियेन अधिगतं । अब्यग्घमानसोति निब्बिचिकिच्छचित्तो । भद्दकं ठानन्ति सेट्ठं देवट्टानं । न
सोचतीति यस्मिं ठाने अन्तोसोकेन न सोचति ।

१०. अवकुज्जसुत्तवण्णना

३०. दसमे अवकुज्जपञ्जोति अधोमुखपञ्जो । उच्छङ्गपञ्जोति उच्छङ्गसदिसपञ्जो । पृथुपञ्जोति
वित्थारिकपञ्जो । आदिकल्याणन्तिआदीसु आदीति पुब्बपट्टपना । मज्झन्ति कथावेमज्झं । परियोसानन्ति सन्निट्ठानं ।
इतिस्स ते धम्मं कथेन्ता पुब्बपट्टपनेपि कल्याणं भद्दकं अनवज्जमेव कत्वा कथेन्ति, वेमज्झेपि परियोसानेपि । एत्थ च
अत्थि देसनाय आदिमज्झपरियोसानानि, अत्थि सासनस्स । तत्थ देसनाय ताव चतुप्पदिकगाथाय पठमपदं आदि, द्वे पदानि
मज्झं, अवसानपदं परियोसानं । एकानुसन्धिकस्स सुत्तस्स निदानं आदि, अनुसन्धि मज्झं, इदमवोचाति अप्पना
परियोसानं । अनेकानुसन्धिकस्स पठमो अनुसन्धि आदि, ततो परं एको वा अनेके वा मज्झं, पच्छिमो परियोसानं । अयं
ताव देसनाय नयो । सासनस्स पन सीलं आदि, समाधि मज्झं, विपस्सना परियोसानं । समाधि वा आदि, विपस्सना मज्झं,
मग्गो परियोसानं । विपस्सना वा आदि, मग्गो मज्झं, फलं परियोसानं । मग्गो वा आदि, फलं मज्झं, निब्बानं परियोसानं । द्वे
द्वे वा कयिरमाने सीलसमाधयो आदि, विपस्सनामग्गा मज्झं, फलनिब्बानानि परियोसानं ।

सात्थन्ति सात्थकं कत्वा देसेन्ति । सब्यज्जनन्ति अक्खरपारिपूरिं कत्वा देसेन्ति । केवलपरिपुण्णन्ति सकलपरिपुण्णं
अनूनं कत्वा देसेन्ति । परिसुद्धन्ति परिसुद्धं निज्जटं निग्गण्ठिं कत्वा देसेन्ति । ब्रह्मचरियं पकासेन्तीति एवं देसेन्ता च
सेट्ठचरियभूतं सिक्खत्तयसङ्गहितं अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं पकासेन्ति । नेव आदिं मनसि करोतीति नेव पुब्बपट्टपनं मनसि
करोति ।

कुम्भोति घटो । निकुज्जोति अधोमुखो ठपितो । एवमेव खोति एत्थ कुम्भो निकुज्जो विय अवकुज्जपञ्जो पुगलो
दट्ठब्बो, उदकासिञ्चनकालो विय धम्मदेसनाय लद्धकालो, उदकस्स विवट्टनकालो विय तस्मिं आसने निसिन्नस्स उग्गहेतुं
असमत्थकालो, उदकस्स असण्ठानकालो विय वुट्ठहित्वा असल्लक्खणकालो वेदितब्बो ।

आकिण्णानीति पक्खित्तानि । सतिसम्पोसाय पकिरेय्याति मुट्ठस्सतिताय विकिरेय्य । एवमेव खोति एत्थ उच्छङ्गो
विय उच्छङ्गपञ्जो पुगलो दट्ठब्बो, नानाखज्जकानि विय नानप्पकारं बुद्धवचनं, उच्छङ्गे नानाखज्जकानि खादन्तस्स
निसिन्नकालो विय तस्मिं आसने निसिन्नस्स उग्गण्हनकालो, वुट्ठहन्तस्स सतिसम्पोसा पकिरणकालो विय तस्मा आसना
वुट्ठाय गच्छन्तस्स असल्लक्खणकालो वेदितब्बो ।

उक्कुज्जोति उपरिमुखो ठपितो । सण्ठातीति पतिट्ठहति । एवमेव खोति एत्थ उपरिमुखो ठपितो कुम्भो विय पृथुपञ्जो
पुगलो दट्ठब्बो, उदकस्स आसित्तकालो विय देसनाय लद्धकालो, उदकस्स सण्ठानकालो विय तत्थ निसिन्नस्स
उग्गण्हनकालो, नो विवट्टनकालो विय वुट्ठाय गच्छन्तस्स सल्लक्खणकालो वेदितब्बो ।

दुम्मेधोति निष्पञ्जो । अविचक्खणोति संविदहनपञ्जाय रहितो । गन्ताति गमनसीलो । सेय्यो एतेन वुच्चतीति एतस्मा पुगला उत्तरितरोति वुच्चति । धम्मानुधम्मपटिपन्नोति नवलोकुत्तरधम्मस्स अनुधम्मं सह सीलेन पुब्बभागपटिपदं पटिपन्नो । दुक्खस्साति वट्टदुक्खस्स । अन्तकरो सियाति कोटिकरो परिच्छेदकरो परिवट्टमकरो भवेय्याति ।

पुगलवग्गो ततियो ।

४. देवदूतवग्गो

१. सब्रह्मकसुत्तवण्णना

३१. चतुत्थस्स पठमे अज्झागारेति सके घरे । पूजिता होन्तीति यं घरे अत्थि, तेन पटिजग्गिता गोपिता होन्ति । इति मातापितुपूजकानि कुलानि मातापितूहि सब्रह्मकानीति पकासेत्वा इदानीं नेसं सपुब्बाचरियकादिभावं पकासेन्तो सपुब्बाचरियकानीति आदिमाह । तत्थ ब्रह्माति आदीनि तेसं ब्रह्मादिभावसाधनत्थं वुत्तानि । बहुकाराति पुत्तानं बहूपकारा । आपादकाति जीवितस्स आपादका । पुत्तकानं हि मातापितूहि जीवितं आपादितं पालितं घटितं अनुपबन्धेन पवत्तितं । पोसकाति हत्थपादे वट्टेत्वा हृदयलोहितं पायेत्वा पोसेतारो । इमस्स लोकस्स दस्सेतारोति पुत्तानं हि इमस्मिं लोके इट्ठानिट्ठारम्मणस्स दस्सनं नाम मातापितरो निस्साय जातन्ति इमस्स लोकस्स दस्सेतारो नाम ।

ब्रह्माति मातापितरोति सेट्ठाधिवचनं । यथा ब्रह्मनो चतस्सो भावना अविजहिता होन्ति मेत्ता करुणा मुदिता उपेक्खाति, एवमेव मातापितूनं पुत्तकेसु चतस्सो भावना अविजहिता होन्ति । ता तस्मिं तस्मिं काले वेदितब्बा — कुच्छिगतस्मिं हि दारके “कदा नु खो पुत्तकं अरोगं परिपुण्णङ्गपच्चङ्गं पस्सिस्सामा”ति मातापितूनं मेत्तचित्तं उपपज्जति । यदा पनेस मन्दो उत्तानसेय्यको ऊकाहि वा मङ्कुलादीहि पाणकेहि दट्ठो दुक्खसेय्याय वा पन पीळितो परोदति विरवति, तदास्स सट्ठं सुत्वा मातापितूनं कारुज्जं उपपज्जति, आधावित्वा विधावित्वा कीळनकाले पन लोभनीयवयस्मिं वा ठितकाले दारकं ओलोकेत्वा मातापितूनं चित्तं सप्पिमण्डे पक्खित्तसतविहतकप्पासपिचुपटलं विय मुदुकं होति आमोदितं पमोदितं, तदा तेसं मुदिता लब्धति । यदा पनेस पुत्तो दाराभरणं पच्चुपट्टापेत्वा पाटियेक्कं अगारं अज्झावसति, तदा मातापितूनं “सक्कोति दानि नो पुत्तको अत्तनो धम्मताय यापेतु”न्ति मज्झत्तभावो उपपज्जति, तस्मिं काले उपेक्खा लब्धतीति इमिना कारणेन “ब्रह्माति मातापितरो”ति वुत्तं ।

पुब्बाचरियाति वुच्चरेति मातापितरो हि जातकालतो पट्टाय “एवं निसीद, एवं तिट्ठ, एवं गच्छ, एवं सय, एवं खाद, एवं भुज्ज, अयं ते, ताताति वत्तब्बो, अयं भातिकाति, अयं भगिनीति, इदं नाम कातुं वट्टति, इदं न वट्टति, असुकं नाम उपसङ्कमितुं वट्टति, असुकं न वट्टती”ति गाहापेन्ति सिक्खापेन्ति । अथापरभागे अज्जे आचरिया हत्थिसिप्पअस्ससिप्परथसिप्पधनुसिप्पथरुसिप्पमुद्दागणनादीनि सिक्खापेन्ति । अज्जो सरणानि देति, अज्जो सीलेसु पतिट्ठापेति, अज्जो पब्बाजेति, अज्जो बुद्धवचनं उगणहापेति, अज्जो उपसम्पादेति, अज्जो सोतापत्तिमग्गादीनि पापेति । इति सब्बेपि ते पच्छाचरिया नाम होन्ति, मातापितरो पन सब्बपठमा, तेनाह — “पुब्बाचरियाति वुच्चरे”ति । तत्थ वुच्चरेति वुच्चन्ति कथयन्ति । आहुनेय्या च पुत्तानन्ति पुत्तानं आहुतं पाहुतं अभिसङ्कतं अन्नपानादिं अरहन्ति, अनुच्छविका तं पटिगहेतुं । तस्मा “आहुनेय्या च पुत्तान”न्ति वुत्तं । पजाय अनुकम्पकाति परेसं पाणे अच्छिन्दित्वापि अत्तनो पजं पटिजग्गन्ति गोपायन्ति । तस्मा “पजाय अनुकम्पका”ति वुत्तं ।

नमस्सेय्याति नमो करेय्य । सक्करेय्याति सक्करेन पटिमानेय्य । इदानीं तं सक्कारं दस्सेन्तो “अन्नेना”ति आदिमाह । तत्थ अन्नेनाति यागुभत्तखादनीयेन । पानेनाति अट्ठविधपानेन । वत्थेनाति निवासनपारुपनकेन वत्थेन । सयनेनाति मज्जपीठानुपदानेन । उच्छादनेनाति दुग्गन्धं पटिविनोदेत्वा सुगन्धकरणुच्छादनेन । न्हापनेनाति सीते उण्होदकेन, उण्हे सीतोदकेन गत्तानि परिसिञ्चित्वा न्हापनेन । पादानं धोवनेनाति उण्होदकसीतोदकेहि पादधोवनेन चैव तेलमक्खनेन च । पेच्चाति परलोकं गन्त्वा । सग्गे पमोदतीति इध ताव मातापितूसु पारिचरियं दिस्वा पारिचरियकारणा तं पण्डितमनुस्सा इधेव पसंसन्ति, परलोकं पन गन्त्वा सग्गे ठितो सो मातापितु उपट्ठाको दिब्बसम्पत्तीहि आमोदति पमोदतीति ।

२. आनन्दसुत्तवण्णना

३२. दुतिये तथारूपोति तथाजातिको । समाधिपटिलाभोति चित्तेकगगतालाभो । इमस्मिं च सविज्जाणकेति एत्थ अत्तनो च परस्स चाति उभयेसम्पि कायो सविज्जाणकट्ठेन एकतो कत्वा इमस्मिन्ति वुत्तो । अहङ्कारममङ्कारमानानुसयाति अहङ्कारदिट्ठि च ममङ्कारतण्हा च मानानुसयो चाति अत्तनो च परस्स च किलेसा । नास्सूति न भवेय्युं । बहिद्धा च सब्बनिमित्तेसूति रूपनिमित्तं, सद्दनिमित्तं, गन्धनिमित्तं, रसनिमित्तं, फोटुब्बनिमित्तं, सस्सतादिनिमित्तं, पुग्गलनिमित्तं धम्मनिमित्तन्ति एवरूपेसु च बहिद्धा सब्बनिमित्तेसु । चेतोविमुत्तिं पज्जाविमुत्तिन्ति फलसमाधिज्जेव फलजाणज्ज । सियाति भवेय्य ।

इधानन्द, भिक्खुनोति, आनन्द, इमस्मिं सासने भिक्खुनो । एतं सन्तं एतं पणीतन्ति निब्बानं दस्सेन्तो आह । निब्बानं हि किलेसानं सन्तताय सन्तं नाम, निब्बानं सन्तन्ति समापत्तिं अप्पेत्वा दिवसम्पि निसिन्नस्स चित्तुप्पादो सन्तन्तेव पवत्ततीतिपि सन्तं । पणीतन्ति समापत्तिं अप्पेत्वा निसिन्नस्सापि चित्तुप्पादो पणीतन्तेव पवत्ततीति निब्बानं पणीतं नाम । सब्बसङ्खारसमथोति आदीनिपि तस्सेव वेवचनानि । “सब्बसङ्खारसमथो”ति समापत्तिं अप्पेत्वा निसिन्नस्स हि दिवसभागम्पि चित्तुप्पादो सब्बसङ्खारसमथोतेव पवत्तति...पे०... तथा तीसु भवेसु वानसङ्खाताय तण्हाय अभावेन निब्बानन्ति लद्धनामे तस्मिं समापत्तिं अप्पेत्वा निसिन्नस्स चित्तुप्पादो निब्बानं निब्बानन्तेव पवत्ततीति सब्बसङ्खारसमथोति आदीनि नामानि लभति । इमस्मिं पन अट्ठविधे आभोगसमन्नाहारे इमस्मिं ठाने एकोपि लब्भति, द्वेपि सब्बेपि लब्भन्तेव ।

सङ्खायाति जाणेन जानित्वा । परोपरानीति परानि च ओपरानि च । परअत्तभावसकअत्तभावानि हि परानि च ओपरानि चाति वुत्तं होति । यस्साति यस्स अरहतो । इज्जितन्ति रागिज्जितं दोसमोहमानदिट्ठिकिलेसदुच्चरितिज्जितन्ति इमानि सत्त इज्जितानि चलितानि फन्दितानि । नत्थि कुहिज्जीति कत्थचि एकारम्मणेपि नत्थि । सन्तोति पच्चनीककिलेसानं सन्तताय सन्तो । विधूमोति कायदुच्चरितादिधूमविरहितो । अनीघोति रागादिईधविरहितो । निरासोति नित्तण्हो । अतारीति तिण्णो उत्तिण्णो समतिक्कन्तो । सोति सो अरहं खीणासवो । जातिजरन्ति एत्थ जातिजरागहणेनेव ब्याधिमरणम्पि गहितमेवाति वेदितब्बं । इति सुत्तन्तेपि गाथायपि अरहत्तफलसमापत्तियेव कथिताति ।

३. सारिपुत्तसुत्तवण्णना

३३. ततिये संखित्तेनाति मातिकाठपनेन । वित्थारेनाति ठपितमातिकाविभजनेन । संखित्तवित्थारेनाति काले संखित्तेन काले वित्थारेन । अज्जातारो च दुल्लभाति पटिविज्जनकपुग्गला पन दुल्लभा । इदं भगवा “सारिपुत्तत्थेरस्स जाणं घट्टेमी”ति अधिप्पायेन कथेसि । तं सुत्वा थेरो किज्चापि “अहं, भन्ते, आजानिस्सामी”ति न वदति, अधिप्पायेन पन

“विस्सत्था तुम्हे, भन्ते, देसेथ, अहं तुम्हेहि देसितं धम्मं नयसतेन नयसहस्सेन पटिविज्झिस्सामि, ममेस भारो होतू”ति सत्थारं देसनाय उस्साहेन्तो एतस्स भगवा कालोतिआदिमाह ।

अथस्स सत्था तस्मातिहाति देसनं आरभि । तत्थ इमस्मिञ्च सविज्जाणकेतिआदि वुत्तनयमेव । अच्छेच्छि तण्हन्ति मग्गजाणसत्थेन तण्हं छिन्दि । विवत्तयि संयोजनन्ति दसविधम्पि संयोजनं समूलकं उब्बत्तेत्वा छुट्टेसि । सम्मा मानाभिसमया अन्तमकासि दुक्खस्साति सम्मा उपायेन सम्मा पटिपत्तिया नवविधस्स मानस्स पहानाभिसमयेन वट्टदुक्खस्स अन्तमकासि । इदञ्च पन मेतं, सारिपुत्त, सन्धाय भासितन्ति, सारिपुत्त, मया पारायने उदयपञ्हे इदं फलसमापत्तिमेव सन्धाय एतं भासितं ।

इदानीं यं तं भगवता भासितं, तं दस्सेन्तो पहानं कामसज्जानन्तिआदि आरब्धं । उदयपञ्हे च एतं पदं “पहानं कामच्छन्दान”न्ति (सु० नि० १११२; चूळनि० उदयमाणवपुच्छानिद्देशो ७५) आगतं, इध पन अङ्गुत्तरभाणकेहि “कामसज्जान”न्ति आरोपितं । तत्थ व्यज्जनमेव नानं, अत्थो पन एकोयेव । कामसज्जानन्ति कामे आरब्ध उप्पन्नसज्जानं, अट्टहि वा लोभसहगतचित्तेहि सहजातसज्जानं । दोमनस्सान चूभयन्ति एतासञ्च कामसज्जानं चेतसिकदोमनस्सानज्जाति उभिन्नम्पि पहानं पटिप्पस्सद्धिपहानसङ्घातं अरहत्तफलं अज्जाविमोक्खं पब्रूमीति अत्थो । निद्देशे पन “कामच्छन्दस्स च दोमनस्सस्स च उभिन्नं पहानं वूपसमं पटिनिस्सगं पटिप्पस्सद्धिं अमतं निब्बान”न्ति (चूळनि० उदयमाणवपुच्छानिद्देशो ७५) वुत्तं, तं अत्थुद्धारवसेन वुत्तं । पहानन्ति हि खीणाकारसङ्घातो वूपसमोपि वुच्चति, किलेसे पटिनिस्सज्जन्तो मग्गोपि, किलेसपटिप्पस्सद्धिसङ्घातं फलम्पि, यं आगम्म किलेसा पहीयन्ति, तं अमतं निब्बानम्पि । तस्मा तत्थ तानि पदानि आगतानि । “अज्जाविमोक्खं पब्रूमी”ति वचनतो पन अरहत्तफलमेव अधिप्पेतं । थिनस्स च पनूदनन्तिपि थिनस्स च पनूदनन्ते उप्पन्नत्ता अरहत्तफलमेव अधिप्पेतं । कुक्कुच्चां निवारणन्ति कुक्कुच्चनिवारणस्स मग्गस्स अनन्तरं उप्पन्नत्ता फलमेव अधिप्पेतं ।

उपेक्खासतिसंसुद्धन्ति चतुत्थज्झानिके फले उप्पन्नाय उपेक्खाय च सतिया च संसुद्धं । धम्मतक्कपुरेजवन्ति धम्मतक्को वुच्चति सम्मासङ्कप्पो, सो आदितो होति, पुरतो होति, पुब्बङ्गमो होति अज्जाविमोक्खस्साति धम्मतक्कपुरेजवो । तं धम्मतक्कपुरेजवं । अज्जाविमोक्खन्ति अज्जिन्द्रियपरियोसाने उप्पन्नं विमोक्खं, अज्जाय वा विमोक्खं अज्जाविमोक्खं, पज्जाविमुत्तन्ति अत्थो । अविज्जाय पभेदनन्ति अविज्जाय पभेदनन्ते उप्पन्नत्ता, अविज्जाय पभेदनसङ्घातं वा निब्बानं आरब्ध उप्पन्नत्ता एवंलद्धनामं अरहत्तफलमेव । इति सब्बेहिपि इमेहि पहानन्तिआदीहि पदेहि अरहत्तफलमेव पकासितन्ति वेदितब्बं ।

४. निदानसुत्तवण्णना

३४. चतुत्थे निदानानीति कारणानि । कम्मानन्ति वट्टगामिकम्मानं । लोभो निदानं कम्मानं समुदयायाति लुब्धनपलुब्धनसभावो लोभो वट्टगामिकम्मानं समुदयाय पिण्डकरणत्थाय निदानं कारणं पच्चयोति अत्थो । दोसोति दुस्सनपदुस्सनसभावो दोसो । मोहोति मुह्यनपमुह्यनसभावो मोहो ।

लोभपकतन्ति लोभेन पकतं, लोभाभिभूतेन लुब्धेन हुत्वा कतकम्मन्ति अत्थो । लोभतो जातन्ति लोभजं । लोभो निदानमस्साति लोभनिदानं । लोभो समुदयो अस्साति लोभसमुदयं । समुदयोति पच्चयो, लोभपच्चयन्ति अत्थो । यत्थस्स अत्तभावो निब्बत्ततीति यस्मिं ठाने अस्स लोभजकम्मवतो पुग्गलस्स अत्तभावो निब्बत्तति, खन्धा पातुभवन्ति । तत्थ तं

कम्मं विपच्चतीति तेसु खन्धेसु तं कम्मं विपच्चति । **दिट्ठे वा धम्मे**तिआदि यस्मा तं कम्मं दिट्ठधम्मवेदनीयं वा होति उपपज्जवेदनीयं वा अपरपरियायवेदनीयं वा, तस्मा तं पभेदं दस्सेतुं वुत्तं । सेसद्वयेपि एसेव नयो ।

अखण्डानीति अभिन्नानि । **अपूतीनीति** पूतिभावेन अबीजत्तं अप्पत्तानि । **अवातातपहतानीति** न वातेन न च आतपेन हतानि । **सारादानीति** गहितसारानि सारवन्तानि न निस्सारानि । **सुखसयितानीति** सन्निचयभावेन सुखं सयितानि । **सुखेत्तेति** मण्डखेत्ते । **सुपरिकम्मकताय भूमियाति** नङ्गलकसनेन चैव अट्टदन्तकेन च सुट्ठु परिकम्मकताय खेत्तभूमिया । **निक्खित्तानीति** ठपितानि रोपितानि । **अनुप्पवेच्छेय्याति** अनुप्पवेसेय्य । **वुद्धिन्ति**आदीसु उद्धग्गमनेन **वुद्धिं**, हेट्ठा मूलप्पतिट्ठानेन **विरूळिंह**, समन्ता वित्थारिकभावेन **वेपुल्लं** ।

यं पनेत्थ **दिट्ठे वा धम्मे**तिआदि वुत्तं, तत्थ असम्मोहत्यं इमस्मिं ठाने कम्मविभत्ति नाम कथेतब्बा । सुत्तन्तिकपरियायेन हि एकादस कम्मनि विभत्तानि । सेय्यथिदं — दिट्ठधम्मवेदनीयं उपपज्जवेदनीयं अपरपरियायवेदनीयं, यग्गरुकं यब्बहुलं यदासन्नं कटत्ता वा पन कम्मं, जनकं उपत्थम्भकं उपपीळकं उपघातकन्ति । तत्थ एकजवनवीथियं सत्तसु चित्तेसु कुसला वा अकुसला वा पठमजवनचेतना **दिट्ठधम्मवेदनीयकम्मं** नाम । तं इमस्मियेव अत्तभावे विपाकं देति काकवळियपुण्णसेट्ठीनं विय कुसलं, नन्दयक्खनन्दमाणवकनन्दगोघातककोकालियसुप्पबुद्धदेवदत्तचिञ्चमाणविकानं विय च अकुसलं । तथा असक्कोन्तं पन अहोसिकम्मं नाम होति, अविपाकं सम्पज्जति । तं मिगलुद्धकोपमाय साधेतब्बं । यथा हि मिगलुद्धकेन मिगं दिस्वा धनुं आकट्ठित्वा खित्तो सरो सचे न विरज्जति, तं मिगं तत्थेव पातेति, अथ नं मिगलुद्धको निच्चम्मं कत्वा खण्डाखण्डिकं छेत्वा मंसं आदाय पुत्तदारं तोसेन्तो गच्छति । सचे पन विरज्जति, मिगो पलायित्वा पुन तं दिसं न ओलोकेति । एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं । सरस्स अविरज्जित्वा मिगविज्जनं विय हि दिट्ठधम्मवेदनीयस्स कम्मस्स विपाकवारपटिलाभो, अविज्जनं विय अविपाकभावाय सम्पज्जनन्ति ।

अत्थसाधिका पन सत्तमजवनचेतना **उपपज्जवेदनीयकम्मं** नाम । तं अनन्तरे अत्तभावे विपाकं देति । तं पनेतं कुसलपक्खे अट्टसमापत्तिवसेन, अकुसलपक्खे पञ्चानन्तरियकम्मवसेन वेदितब्बं । तत्थ अट्टसमापत्तिलाभी एकाय समापत्तिया ब्रह्मलोके निब्बत्तति । पञ्चन्नम्पि आनन्तरियानं कत्ता एकेन कम्मेन निरये निब्बत्तति, सेससमापत्तियो च कम्मनि च अहोसिकम्मभावंयेव आपज्जन्ति, अविपाकानि होन्ति । अयम्पि अत्थो पुरिमउपमाययेव दीपेतब्बो ।

उभिन्नं अन्तरे पन पञ्चजवनचेतना **अपरपरियायवेदनीयकम्मं** नाम । तं अनागते यदा ओकासं लभति, तदा विपाकं देति । सति संसारप्पवत्तिया अहोसिकम्मं नाम न होति । तं सब्बं सुनखलुद्धकेन दीपेतब्बं । यथा हि सुनखलुद्धकेन मिगं दिस्वा सुनखो विस्सज्जितो मिगं अनुबन्धित्वा यस्मिं ठाने पापुणाति, तस्मिं येव डंसति; एवमेवं इदं कम्मं यस्मिं ठाने ओकासं लभति, तस्मियेव विपाकं देति, तेन मुत्तो सत्तो नाम नत्थि ।

कुसलाकुसलेसु पन गरुकागरुकेसु यं गरुकं होति, तं **यग्गरुकं** नाम । तदेतं कुसलपक्खे महग्गतकम्मं, अकुसलपक्खे पञ्चानन्तरियकम्मं वेदितब्बं । तस्मिं सति सेसानि कुसलानि वा अकुसलानि वा विपच्चितुं न सक्कोन्ति, तदेव दुविधम्पि पटिसन्धिं देति । यथा हि सासपप्पमाणापि सक्खरा वा अयगुळिका वा उदकरहदे पक्खित्ता उदकपिट्ठे उप्पलवितुं न सक्कोति, हेट्ठाव पविसति; एवमेव कुसलेपि अकुसलेपि यं गरुकं, तदेव गण्हित्वा गच्छति ।

कुसलाकुसलेसु पन यं बहुलं होति, तं **यब्बहुलं** नाम । तं दीघरत्तं लब्धासेवनवसेन वेदितब्बं । यं वा बलवकुसलकम्मेसु सोमनस्सकरं, अकुसलकम्मेसु सन्तापकरं, एतं यब्बहुलं नाम । तदेतं यथा नाम द्वीसु मल्लेसु युद्धभूमिं

ओतिण्णेषु यो बलवा, सो इतरं पातेत्वा गच्छति; एवमेव इतरं दुब्बलकम्मं अवत्थरित्वा यं आसेवनवसेन वा बहुलं, आसन्नवसेन वा बलवं, तं विपाकं देति, दुट्ठगामणिअभयरञ्जो कम्मं विय ।

सो किर चूळङ्गणिययुद्धे पराजितो वळवं आरुह पलायि । तस्स चूळुपट्टाको तिस्सामच्चो नाम एककोव पच्छतो अहोसि । सो एकं अटविं पविसित्वा निसिन्नो जिघच्छाय बाधयमानाय — “भातिक तिस्स, अतिविय नो जिघच्छा बाधति, किं करिस्सामा”ति आह । अत्थि, देव, मया साटकन्तरे ठपेत्वा एकं सुवण्णसरकभत्तं आभतन्ति । तेन हि आहराति । सो नीहरित्वा रञ्जो पुरतो ठपेसि । राजा दिस्वा, “तात, चत्तारो कोट्टासे करोही”ति आह । मयं तयो जना, कस्मा देवो चत्तारो कोट्टासे कारयतीति? भातिक तिस्स, यतो पट्टाय अहं अत्तानं सरामि, न मे अय्यानं अदत्वा आहारो परिभुत्तपुब्बो अत्थि, स्वाहं अज्जपि अदत्वा न परिभुज्जिस्सामीति । सो चत्तारो कोट्टासे अकासि । राजा “कालं घोसेही”ति आह । छट्ठितारञ्जे कुतो, अय्ये, लभिस्साम देवाति । “नायं तव भारो । सचे मम सद्धा अत्थि, अय्ये, लभिस्साम, विस्सत्थो कालं घोसेही”ति आह । सो “कालो, भन्ते, कालो, भन्ते”ति तिक्खत्तुं घोसेसि ।

अथस्स बोधिमातुमहातिस्सत्थेरो तं सद्धं दिब्बाय सोतधातुया सुत्वा ‘कत्थायं सद्धो’ति तं आवज्जेन्तो “अज्ज दुट्ठगामणिअभयमहाराजा युद्धपराजितो अटविं पविसित्वा निसिन्नो एकं सरकभत्तं चत्तारो कोट्टासे कारेत्वा ‘एककोव न परिभुज्जिस्सामी’ति कालं घोसापेसी”ति जत्वा “अज्ज मया रञ्जो सद्धं कातुं वट्टती”ति मनोगतिया आगन्त्वा रञ्जो पुरतो अट्टासि । राजा दिस्वा पसन्नचित्तो “पस्स, भातिक, तिस्सा”ति वत्वा थेरं वन्दित्वा “पत्तं, भन्ते, देथा”ति आह । थेरो पत्तं नीहरि । राजा अत्तनो कोट्टासेन सद्धिं थेरस्स कोट्टासं पत्ते पक्खिपित्वा, “भन्ते, आहारपरिस्सयो नाम मा कदाचि होतू”ति वन्दित्वा अट्टासि । तिस्सामच्चोपि “मम अय्यपुत्ते पस्सन्ते भुज्जितुं न सक्खिस्सामी”ति अत्तनो कोट्टासं थेरस्सेव पत्ते आकिरि । वळवापि चिन्तेसि — “मय्हमि कोट्टासं थेरस्सेव दातुं वट्टती”ति । राजा वळवं ओलोकेत्वा “अयमि अत्तनो कोट्टासं थेरस्सेव पत्ते पक्खिपनं पच्चासीसती”ति जत्वा तमि तत्थेव पक्खिपित्वा थेरं वन्दित्वा उय्योजेसि । थेरो तं भत्तं आदाय गन्त्वा आदितो पट्टाय भिक्खुसङ्घस्स आलोपसङ्केपेन अदासि ।

राजापि चिन्तेसि — “अतिवियमहा जिघच्छिता, साधु वतस्स सचे अतिरेकभत्तसित्थानि पहिण्य्या”ति । थेरो रञ्जो चित्तं जत्वा अतिरेकभत्तं एतेसं यापनमत्तं कत्वा पत्तं आकासे खिपि, पत्तो आगन्त्वा रञ्जो हत्थे पतिट्ठासि । भत्तं तिण्णमि जनानं यावदत्थं अहोसि । अथ राजा पत्तं धोवित्वा “तुच्छपत्तं न पेसिस्सामी”ति उत्तरिसाटकं मोचेत्वा उदकं पुञ्चित्वा साटकं पत्ते ठपेत्वा “पत्तो गन्त्वा मम अय्यस्स हत्थे पतिट्ठातू”ति आकासे खिपि । पत्तो गन्त्वा थेरस्स हत्थे पतिट्ठासि ।

अपरभागे रञ्जो तथागतस्स सरीरधातूनं अट्टमभागं पतिट्ठापेत्वा वीसरतनसतिकं महाचेतियं कारेन्तस्स अपरिनिट्ठितेयेव चेतिये कालकिरियासमयो अनुप्पत्तो । अथस्स महाचेतियस्स दक्खिणपस्से निपन्नस्स पञ्चनिकायवसेन भिक्खुसङ्घे सज्झायं करोन्ते छहि देवलोकेहि छ रथा आगन्त्वा पुरतो आकासे अट्ठंसु । राजा “पुज्जपोत्थकं आहरथा”ति आदितो पट्टाय पुज्जपोत्थकं वाचापेसि । अथ नं किञ्चि कम्मं न परितोसेसि । सो “परतो वाचेथा”ति आह । पोत्थकवाचको “चूळङ्गणिययुद्धे पराजितेन ते देव अटविं पविसित्वा निसिन्नेन एकं सरकभत्तं चत्तारो कोट्टासे कारेत्वा बोधिमातुमहातिस्सत्थेरस्स भिक्खा दिन्ना”ति आह । राजा “ठपेही”ति वत्वा भिक्खुसङ्घं पुच्छि, “भन्ते, कतरो देवलोको रमणीयो”ति? सब्बबोधिसत्तानं वसनट्ठानं तुसितभवनं महाराजाति । राजा कालं कत्वा तुसितभवनतो आगतरथेव पतिट्ठाय तुसितभवनं अगमासि । इदं बलवकम्मस्स विपाकदाने वत्थु ।

यं पन कुसलाकुसलेसु आसन्नमरणे अनुस्सरितुं सक्कोति, तं यदासन्नं नाम । तदेतं यथा नाम गोगणपरिपुण्णस्स

वजस्स द्वारे विवटे परभागे दम्मगवबलवगवेसु सन्तेसुपि यो वजद्वारस्स आसन्नो होति अन्तमसो दुब्बलजरगवोपि, सो एव पठमतरं निक्खमति, एवमेव अज्जेसु कुसलाकुसलेसु सन्तेसुपि मरणकालस्स आसन्नत्ता विपाकं देति ।

तत्रिमानि वत्थूनि — मधुअङ्गणगामे किर एको दमिळदोवारिको पातोव बळिसं आदाय गन्त्वा मच्छे वधित्वा तयो कोट्टासे कत्वा एकेन तण्डुलं गण्हाति, एकेन दधि, एकं पचति । इमिना नीहारेन पज्जास वस्सानि पाणातिपातकम्मं कत्वा अपरभागे महल्लको अनुद्धानसेय्यं उपगच्छति । तस्मिं खणे गिरिविहारवासी चूळपिण्डपातिकतिस्सत्थेरो “मा अयं सत्तो मयि पस्सन्ते नस्सतू”ति गन्त्वा तस्स गेहद्वारे अट्ठासि । अथस्स भरिया, “सामि, थेरो आगतो”ति आरोचेसि । अहं पज्जास वस्सानि थेरस्स सन्निकं न गतपुब्बो, कतरेन मे गुणेन थेरो आगमिस्सति, गच्छाति नं वदथाति । सा “अतिच्छथ, भन्ते”ति आह । थेरो “उपासकस्स का सरीरप्पवत्ती”ति पुच्छि । दुब्बलो, भन्तेति । थेरो घरं पविसित्वा सतिं उप्पादेत्वा “सीलं गण्हिस्ससी”ति आह । आम, भन्ते, देथाति । थेरो तीणि सरणानि दत्वा पञ्च सीलानि दातुं आरभि । तस्स पञ्च सीलानीति वचनकालेयेव जिह्वा पपति । थेरो “वट्ठिस्सति एत्तक”न्ति निक्खमित्वा गतो । सोपि कालं कत्वा चातुमहाराजिकभवने निब्बत्ति । निब्बत्तक्खणेयेव च “किं नु खो कम्मं कत्वा मया इदं लद्ध”न्ति आवज्जेन्तो थेरं निस्साय लद्धभावं जत्वा देवलोकतो आगन्त्वा थेरं वन्दित्वा एकमन्तं अट्ठासि । “को एसो”ति च वुत्ते “अहं, भन्ते, दमिळदोवारिको”ति आह । कुहिं निब्बत्तोसीति? चातुमहाराजिकेसु, भन्ते, सचे मे अय्यो पञ्च सीलानि अदस्स, उपरि देवलोके निब्बत्तो अस्सं । अहं किं करिस्सामि, त्वं गण्हितुं नासक्खि, पुत्तकाति । सो थेरं वन्दित्वा देवलोकमेव गतो । इदं ताव कुसलकम्मे वत्थु ।

अन्तरगङ्गाय पन महावाचकालउपासको नाम अहोसि । सो तिस वस्सानि सोतापत्तिमग्गत्थाय द्वत्तिसाकारं सज्झायित्वा “अहं एवं द्वत्तिसाकारं सज्झायन्तो ओभासमत्तम्पि निब्बत्तेतुं नासक्खि, बुद्धसासनं अनिय्यानिकं भविस्सती”ति दिट्ठिविपल्लासं पत्वा कालकिरियं कत्वा महागङ्गाय नवउसभिको सुसुमारपेतो हुत्वा निब्बत्ति । एकं समयं कच्छकतित्थेन सट्ठि पासाणत्थम्भसकटानि अगमंसु । सो सब्बेपि ते गोणे च पासाणे च खादि । इदं अकुसलकम्मे वत्थु ।

एतेहि पन तीहि मुत्तं अज्जाणवसेन कतं कटत्ता वा पन कम्मं नाम । तं यथा नाम उम्मत्तकेन खित्तदण्डं यत्थ वा तत्थ वा गच्छति, एवमेव तेसं अभावे यत्थ कत्थचि विपाकं देति ।

जनकं नाम एकं पटिसन्धिं जनेत्वा पवत्तिं न जनेति, पवत्ते अज्जं कम्मं विपाकं निब्बत्तेति । यथा हि माता जनेतियेव, धातियेव पन जगति; एवमेवं माता विय पटिसन्धिनिब्बत्तकं जनककम्मं, धाति विय पवत्ते सम्पत्तकम्मं । **उपत्थम्भकं** नाम कुसलेपि लब्धति अकुसलेपि । एकच्चो हि कुसलं कत्वा सुगतिभवे निब्बत्तति । सो तत्थ ठितो पुनप्पुनं कुसलं कत्वा तं कम्मं उपत्थम्भेत्वा अनेकानि वस्ससतसहस्सानि सुगतिभवस्मियेव विचरति । एकच्चो अकुसलं कत्वा दुग्गतिभवे निब्बत्तति । सो तत्थ ठितो पुनप्पुनं अकुसलं कत्वा तं कम्मं उपत्थम्भेत्वा बहूनि वस्ससतसहस्सानि दुग्गतिभवस्मियेव विचरति ।

अपरो नयो — **जनकं** नाम कुसलम्पि होति अकुसलम्पि । तं पटिसन्धियम्पि पवत्तेपि रूपारूपविपाकक्खन्धे जनेति । **उपत्थम्भकं** पन विपाकं जनेतुं न सक्कोति, अज्जेन कम्मेन दिन्नाय पटिसन्धिया जनिते विपाके उप्पज्जनकसुखदुक्खं उपत्थम्भेति, अद्धानं पवत्तेति । **उपपीळकं** नाम अज्जेन कम्मेन दिन्नाय पटिसन्धिया जनिते विपाके उप्पज्जनकसुखदुक्खं पीळेति बाधेति, अद्धानं पवत्तितुं न देति । तत्रायं नयो — कुसलकम्मे विपच्चमाने अकुसलकम्मं उपपीळकं हुत्वा तस्स विपच्चित्तुं न देति । अकुसलकम्मे विपच्चमाने कुसलकम्मं उपपीळकं हुत्वा तस्स विपच्चित्तुं न देति । यथा वट्ठुमानकं रुक्खं वा गच्छं वा लतं वा कोचिदेव दण्डेन वा सत्थेन वा भिन्देय्य वा छिन्देय्य वा, अथ सो रुक्खो वा गच्छो वा लता वा

वड्ढितुं न सक्कुण्येय; एवमेवं कुसलं विपच्चमानं अकुसलेन उपपीळितं, अकुसलं वा पन विपच्चमानं कुसलेन उपपीळितं विपच्चितुं न सक्कोति । तत्थ सुनक्खत्तस्स अकुसलकम्मं कुसलं उपपीळेसि, चोरघातकस्स कुसलकम्मं अकुसलं उपपीळेसि ।

राजगहे किर वातकाळको पज्जास वस्सानि चोरघातकम्मं अकासि । अथ नं रज्जो आरोचेसुं — “देव, वातकाळको महल्लको चोरे घातेतुं न सक्कोती”ति । “अपनेथ नं तस्मा ठानन्तराति । अमच्चा नं अपनेत्वा अज्जं तस्मिं ठाने ठपयिंसु । वातकाळकोपि याव तं कम्मं अकासि, ताव अहतवत्थानि वा अच्छादितुं सुरभिपुप्फानि वा पिळन्धितुं पायासं वा भुज्जितुं उच्छादनन्हापनं वा पच्चनुभोतुं नालत्थ । सो “दीघरत्तं मे किलिड्वेसेन चरित”न्ति “पायासं मे पचाही”ति भरियं आणापेत्वा न्हाणीयसम्भारानि गाहापेत्वा न्हानतित्थं गन्त्वा सीसं न्हत्वा अहतवत्थानि अच्छादेत्वा गन्धे विलिम्पित्वा पुप्फानि पिळन्धित्वा घरं आगच्छन्तो सारिपुत्तथेरं दिस्वा “संकलिड्डकम्मतो चम्हि अपगतो, अय्यो च मे दिट्ठो”ति तुट्ठमानसो थेरं घरं नेत्वा नवसप्पिसक्करचुण्णाभिसङ्घतेन पायासेन परिविसि । थेरो तस्स अनुमोदनमकासि । सो अनुमोदनं सुत्वा अनुलोमिकखन्तिं पटिलभित्वा थेरं अनुगन्त्वा निवत्तमानो अन्तरामगो तरुणवच्छाय गाविया मदित्वा जीवितक्खयं पापितो गन्त्वा तावतिसंभवने निब्बत्ति । भिक्खू तथागतं पुच्छिंसु — “भन्ते, चोरघातको अज्जेव किलिड्डकम्मतो अपनीतो, अज्जेव कालङ्कतो, कहं नु खो निब्बत्तो”ति? तावतिसंभवने, भिक्खवेति । भन्ते, चोरघातको दीघरत्तं पुरिसे घातेसि, तुम्हे च एवं वदेथ, नत्थि नु खो पापकम्मस्स फलन्ति । मा, भिक्खवे, एवं अवचुत्थ, बलवकल्याणमित्तूपनिस्सयं लभित्वा धम्मसेनापतिस्स पिण्डपातं दत्वा अनुमोदनं सुत्वा अनुलोमिकखन्तिं पटिलभित्वा सो तत्थ निब्बत्तोति ।

“सुभासितं सुणित्वान, नागरियो चोरघातको ।
अनुलोमखन्तिं लब्धान, मोदती तिदिवं गतो”ति ॥

उपघातकं पन सयं कुसलम्पि अकुसलम्पि समानं अज्जं दुब्बलकम्मं घातेत्वा तस्स विपाकं पटिबाहित्वा अत्तनो विपाकस्स ओकासं करोति । एवं पन कम्मेन कते ओकासे तं विपाकं उप्पन्नं नाम वुच्चति । उपच्छेदकन्तिपि एतस्सेव नामं । तत्रायं नयो — कुसलकम्मस्स विपच्चनकाले एकं अकुसलकम्मं उट्ठाय तं कम्मं छिन्दित्वा पातेति । अकुसलकम्मस्सपि विपच्चनकाले एकं कुसलकम्मं उट्ठाय तं कम्मं छिन्दित्वा पातेति । इदं उपच्छेदकं नाम । तत्थ अजातसत्तुनो कम्मं कुसलच्छेदकं अहोसि, अङ्गुलिमालत्थेरस्स अकुसलच्छेदकन्ति । एवं सुत्तन्तिकपरियायेन एकादस कम्मानी विभत्तानि ।

अभिधम्मपरियायेन पन सोळस कम्मानी विभत्तानि, सेय्यथिदं — “अत्थेकच्चाणि पापकानि कम्मसमादानानि गतिसम्पत्तिपटिबाळ्हानि न विपच्चन्ति, अत्थेकच्चाणि पापकानि कम्मसमादानानि उपधिसम्पत्तिपटिबाळ्हानि न विपच्चन्ति, अत्थेकच्चाणि पापकानि कम्मसमादानानि कालसम्पत्तिपटिबाळ्हानि न विपच्चन्ति, अत्थेकच्चाणि पापकानि कम्मसमादानानि पयोगसम्पत्तिपटिबाळ्हानि न विपच्चन्ति । अत्थेकच्चाणि पापकानि कम्मसमादानानि गतिविपत्तिं आगम्म विपच्चन्ति, उपधिविपत्तिं, कालविपत्तिं, पयोगविपत्तिं आगम्म विपच्चन्ति । अत्थेकच्चाणि कल्याणानि कम्मसमादानानि गतिविपत्तिपटिबाळ्हानि न विपच्चन्ति, उपधिविपत्तिं, कालविपत्तिं, पयोगविपत्तिपटिबाळ्हानि न विपच्चन्ति । अत्थेकच्चाणि कल्याणानि कम्मसमादानानि गतिसम्पत्तिं आगम्म विपच्चन्ति, उपधिसम्पत्तिं, कालसम्पत्तिं, पयोगसम्पत्तिं आगम्म विपच्चन्ती”ति (विभ० ८१०) ।

तत्थ **पापकानीति** लामकानि । **कम्मसमादानानीति** कम्मगहणानि । गहितसमादिन्नानं कम्मानमेतं अधिवचनं ।

गतिसम्पत्तिपटिबाळहानि न विपच्चन्तीति आदीसु अनिद्वारम्मणानुभवनारहे कम्मे विज्जमानेयेव सुगतिभवे निब्बत्तस्स तं कम्मं गतिसम्पत्तिपटिबाळहं न विपच्चति नाम । गतिसम्पत्तिया पतिबाहितं हुत्वा न विपच्चतीति अत्थो । यो पन पापकम्मेन दासिया वा कम्मकारिया वा कुच्छियं निब्बत्तित्वा उपधिसम्पन्नो होति, अत्तभावसमिद्धियं तिष्ठति । अथस्स सामिका तस्स रूपसम्पत्तिं दिस्वा “नायं किलिडुकम्मस्सानुच्छविको”ति चित्तं उप्पादेत्वा अत्तनो जातपुत्तं विय भण्डागारिकादिद्वानेसु ठपेत्वा सम्पत्तिं योजेत्वा परिहरन्ति । एवरूपस्स कम्मं उपधिसम्पत्तिपटिबाळहं न विपच्चति नाम । यो पन पठमकप्पिककालसदिसे सुलभसम्पन्नरसभोजने सुभिक्षकाले निब्बत्तति, तस्स विज्जमानम्पि पापकम्मं कालसम्पत्तिपटिबाळहं न विपच्चति नाम । यो पन सम्पापयोगं निस्साय जीवति, उपसङ्कमितब्बयुत्तकाले उपसङ्कमति, पटिक्कमितब्बयुत्तकाले पटिक्कमति, पलायितब्बयुत्तकाले पलायति । लज्जदानयुत्तकाले लज्जं देति, चोरिकयुत्तकाले चोरिकं करोति, एवरूपस्स पापकम्मं पयोगसम्पत्तिपटिबाळहं न विपच्चति नाम ।

दुग्गतिभवे निब्बत्तस्स पन पापकम्मं गतिविपत्तिं आगम्म विपच्चति नाम । यो पन दासिया वा कम्मकारिया वा कुच्छिस्मिं निब्बत्तो दुब्बण्णो होति दुस्सण्ठानो, “यक्खो नु खो मनुस्सो नु खो”ति विमत्तिं उप्पादेति । सो सचे पुरिसो होति, अथ नं “नायं अज्जस्स कम्मस्स अनुच्छविको”ति हत्थिं वा रक्खापेन्ति अस्सं वा गोणे वा, तिणकट्टादीनि वा आहरापेन्ति, खेळसरकं वा गण्हापेन्ति । सचे इत्थी होति, अथ नं हत्थिअस्सादीनं भत्तमासादीनि वा पचापेन्ति, कचवरं वा छड्ढापेन्ति, अज्जं वा पन जिगुच्छनीयकम्मं कारेन्ति । एवरूपस्स पापकम्मं उपधिविपत्तिं आगम्म विपच्चति नाम । यो पन दुब्भिक्षकाले वा परिहीनसम्पत्तिकाले वा अन्तरकप्पे वा निब्बत्तति, तस्स पापकम्मं कालविपत्तिं आगम्म विपच्चति नाम । यो पन पयोगं सम्पादेतुं न जानाति, उपसङ्कमितब्बयुत्तकाले उपसङ्कमितुं न जानाति...पे०... चोरिकयुत्तकाले चोरिकं कातुं न जानाति, तस्स पापकम्मं पयोगविपत्तिं आगम्म विपच्चति नाम ।

यो पन इद्वारम्मणानुभवनारहे कम्मे विज्जमानेयेव गन्त्वा दुग्गतिभवे निब्बत्तति, तस्स तं कम्मं गतिविपत्तिपटिबाळहं न विपच्चति नाम । यो पन पुज्जानुभावेन राजराजमहामत्तादीनं गेहे निब्बत्तित्वा काणो वा होति कुणी वा खज्जो वा पक्खहतो वा, तस्स ओपरज्जसेनापतिभण्डागारिकद्वानादीनि न अनुच्छविकानीति न देन्ति । इच्चस्स तं पुज्जं उपधिविपत्तिपटिबाळहं न विपच्चति नाम । यो पन दुब्भिक्षकाले वा परिहीनसम्पत्तिकाले वा अन्तरकप्पे वा मनुस्सेसु निब्बत्तति, तस्स तं कल्याणकम्मं कालविपत्तिपटिबाळहं न विपच्चति नाम । यो हेट्ठा वुत्तनयेनेव पयोगं सम्पादेतुं न जानाति, तस्स कल्याणकम्मं पयोगविपत्तिपटिबाळहं न विपच्चति नाम ।

कल्याणकम्मेन पन सुगतिभवे निब्बत्तस्स तं कम्मं गतिसम्पत्तिं आगम्म विपच्चति नाम । राजराजमहामत्तादीनं कुले निब्बत्तित्वा उपधिसम्पत्तिं पत्तस्स अत्तभावसमिद्धियं ठितस्स देवनगरे समुस्सितरतनतोरणसदिसं अत्तभावं दिस्वा “इमस्स ओपरज्जसेनापतिभण्डागारिकद्वानादीनि अनुच्छविकानी”ति दहरस्सेव सतो तानि ठानन्तरानि देन्ति, एवरूपस्स कल्याणकम्मं उपधिसम्पत्तिं आगम्म विपच्चति नाम । यो पठमकप्पिकेसु वा सुलभन्नपानकाले वा निब्बत्तति, तस्स कल्याणकम्मं कालसम्पत्तिं आगम्म विपच्चति नाम । यो वुत्तनयेनेव पयोगं सम्पादेतुं जानाति, तस्स कम्मं पयोगसम्पत्तिं आगम्म विपच्चति नाम । एवं अभिधम्मपरियायेन सोळस कम्मानि विभत्तानि ।

अपरानिपि पटिसम्भिदामग्गपरियायेन द्वादस कम्मानि विभत्तानि । सेय्यथिदं — “अहोसि कम्मं अहोसि कम्मविपाको, अहोसि कम्मं नाहोसि कम्मविपाको, अहोसि कम्मं अत्थि कम्मविपाको, अहोसि कम्मं नत्थि कम्मविपाको, अहोसि कम्मं भविस्सति कम्मविपाको, अहोसि कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको, अत्थि कम्मं अत्थि कम्मविपाको,

अत्थि कम्मं नत्थि कम्मविपाको, अत्थि कम्मं भविस्सति कम्मविपाको, अत्थि कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको, भविस्सति कम्मं भविस्सति कम्मविपाको, भविस्सति कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको'ति (पटि० म० १.२३४)।

तत्थ यं कम्मं अतीते आयूहितं अतीतेयेव विपाकवारं लभि, पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं जनेसि, रूपजनकं रूपं, तं **अहोसि कम्मं अहोसि कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं पन विपाकवारं न लभि, पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं रूपजनकं वा रूपं जनेतुं नासक्खि, तं **अहोसि कम्मं नाहोसि कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं पन अतीते आयूहितं एतरहि लद्धविपाकवारं पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं जनेत्वा रूपजनकं रूपं जनेत्वा ठितं, तं **अहोसि कम्मं अत्थि कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं अलद्धविपाकवारं पटिसन्धिजनकं वा पटिसन्धिं रूपजनकं वा रूपं जनेतुं नासक्खि, तं **अहोसि कम्मं नत्थि कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं पन अतीते आयूहितं अनागते विपाकवारं लभिस्सति, पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं रूपजनकं रूपं जनेतुं सक्खिस्सति, तं **अहोसि कम्मं भविस्सति कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं अनागते विपाकवारं न लभिस्सति, पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं रूपजनकं वा रूपं जनेतुं न सक्खिस्सति, तं **अहोसि कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको**ति वुत्तं।

यं पन एतरहि आयूहितं एतरहियेव विपाकवारं लभति, तं **अत्थि कम्मं अत्थि कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं पन एतरहि विपाकवारं न लभति, तं **अत्थि कम्मं नत्थि कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं पन एतरहि आयूहितं अनागते विपाकवारं लभिस्सति, पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं रूपजनकं रूपं जनेतुं सक्खिस्सति, तं **अत्थि कम्मं भविस्सति कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं पन विपाकवारं न लभिस्सति, पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं रूपजनकं वा रूपं जनेतुं सक्खिस्सति, तं **अत्थि कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको**ति वुत्तं।

यं पनानागते आयूहिस्सति, अनागतेयेव विपाकवारं लभिस्सति, पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं रूपजनकं वा रूपं जनेस्सति, तं **भविस्सति कम्मं भविस्सति कम्मविपाको**ति वुत्तं। यं पन विपाकवारं न लभिस्सति, पटिसन्धिजनकं पटिसन्धिं रूपजनकं वा रूपं जनेतुं न सक्खिस्सति, तं **भविस्सति कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको**ति वुत्तं। एवं पटिसम्भिदामग्गपरियायेन द्वादस कम्मानी विभत्तानि।

इति इमानि चेव द्वादस अभिधम्मपरियायेन विभत्तानि च सोळस कम्मानी अत्तनो ठाना ओसक्कित्वा सुत्तन्तिकपरियायेन वुत्तानि एकादस कम्मानीयेव भवन्ति। तानिपि ततो ओसक्कित्वा तीणियेव कम्मानी होन्ति दिट्ठधम्मवेदनीयं, उपपज्जवेदनीयं, अपरपरियायवेदनीयन्ति। तेसं सङ्कमनं नत्थि, यथाठानेयेव तिट्ठन्ति। यदि हि दिट्ठधम्मवेदनीयं कम्मं उपपज्जवेदनीयं वा अपरपरियायवेदनीयं वा भवेय्य, “दिट्ठे वा धम्मे”ति सत्था न वदेय्य। सचेपि उपपज्जवेदनीयं दिट्ठधम्मवेदनीयं वा अपरपरियायवेदनीयं वा भवेय्य, “उपपज्ज वा”ति सत्था न वदेय्य। अथापि अपरपरियायवेदनीयं दिट्ठधम्मवेदनीयं वा उपपज्जवेदनीयं वा भवेय्य, “अपरे वा परियाये”ति सत्था न वदेय्य।

सुककपक्खेपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो। एत्थ पन **लोभे विगते**ति लोभे अपगते निरुद्धे। **तालवत्थुकतन्ति** तालवत्थु विय कतं, मत्थकच्छिन्नतालो विय पुन अविरुद्धिहसभावं कतन्ति अत्थो। **अनभावं कतन्ति** अनुअभावं कतं, यथा पुन नुप्पज्जति, एवं कतन्ति अत्थो। **एवस्सूति** एवं भवेय्युं। **एवमेव खोति** एत्थ बीजानि विय कुसलाकुसलं कम्मं दट्ठब्बं, तानि अग्गिना डहनपुरिसो विय योगावचरो, अग्गि विय मग्गजाणं, अग्गिं दत्वा बीजानं डहनकालो विय मग्गजाणेन किलेसानं दट्ठकालो, मसिकतकालो विय पञ्चन्नं खन्धानं छिन्नमूलके कत्वा ठपितकालो, महावाते ओपुनित्वा नदिया वा पवाहेत्वा अप्पवत्तिकतकालो विय उपादिन्नकसन्तानस्स निरोधेन छिन्नमूलकानं पञ्चन्नं खन्धानं

अप्पटिसन्धिकभावेन निरुज्झित्वा पुन भवस्मिं पटिसन्धिं अगगहितकालो वेदितब्बो ।

मोहजज्चापविद्दसूति मोहजज्चापि अविद्दसु । इदं वुत्तं होति — यं सो अविदू अन्धबालो लोभजज्च दोसजज्च मोहजज्चाति कम्मं करोति, एवं करोन्तेन यं तेन पकतं कम्मं अप्पं वा यदि वा बहुं । **इधेव तं वेदनियन्ति** तं कम्मं तेन बालेन इध सके अत्तभावेयेव वेदनीयं, तस्सेव तं अत्तभावे विपच्चतीति अत्थो । **वत्थुं अज्जं न विज्जतीति** तस्स कम्मस्स विपच्चनत्थाय अज्जं वत्थु नत्थि । न हि अज्जेन कतं कम्मं अज्जस्स अत्तभावे विपच्चति । **तस्मा लोभज्च दोसज्च, मोहजज्चापि विद्दसूति** तस्मा यो विदू मेधावी पण्डितो तं लोभजादिभेदं कम्मं न करोति, सो **विज्जं उप्पादयं भिक्खु, सब्बा दुग्गतियो जहे**, अरहत्तमग्गविज्जं उप्पादेत्वा तं वा पन विज्जं उप्पादेन्तो सब्बा दुग्गतियो जहति । देसनासीसमेवेतं, सुगतियोपि पन सो खीणासवो जहतियेव । यम्पि चेत्तं “तस्मा लोभज्च दोसज्चा”ति वुत्तं, एत्थापि लोभदोससीसेन लोभजज्च दोसजज्च कम्ममेव निद्दिट्ठन्ति वेदितब्बं । एवं सुत्तन्तेसुपि गाथायपि वट्ठविवट्ठमेव कथितन्ति ।

५. हत्थकसुत्तवण्णना

३५. पज्चमे आळवियन्ति आळविरट्ठे । **गोमग्गेति** गुन्नं गमनमग्गे । **पण्णसन्थरेति** सयं पतितपण्णसन्थरे । **अथाति** एवं गुन्नं गमनमग्गं उजुं महापथं निस्साय सिंसपावने सयं पतितपण्णानि सङ्कट्ठित्वा कतसन्थरे सुगतमहाचीवरं पत्थरित्वा पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्ने तथागते । **हत्थको आळवकोति** हत्थतो हत्थं गतत्ता एवंलद्धनामो आळवको राजपुत्तो । **एतदवोचाति** एतं “कच्चि, भन्ते, भगवा”ति आदिवचनं अवोच । कस्मा पन सम्मासम्बुद्धो तं ठानं गन्त्वा निसिन्नो, कस्मा राजकुमारो तत्थ गतोति? सम्मासम्बुद्धो ताव अट्ठुप्पत्तिकाय धम्मदेसनाय समुट्ठानं दिस्वा तत्थ निसिन्नो, राजकुमारोपि पातोव उट्ठाय पज्चहि उपासकसतेहि परिवुतो बुद्धुपट्ठानं गच्छन्तो महामग्गा ओक्कम्म गोपथं गहेत्वा “बुद्धानं पूजनत्थाय मिस्सकमालं ओचिनिस्सामी”ति गच्छन्तो सत्थारं दिस्वा उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि, एवं सो तत्थ गतोति । **सुखमसयित्थाति** सुखं सयित्थ ।

अन्तरट्ठकोति माघफग्गुणानं अन्तरे अट्ठदिवसपरिमाणो कालो । माघस्स हि अवसाने चत्तारो दिवसा, फग्गुणस्स आदिमिह चत्तारोति अयं “अन्तरट्ठको”ति वुच्चति । **हिमपातसमयोति** हिमस्स पतनसमयो । **खराति** फरुसा कक्खळा वा । **गोकण्टकहताति** नववट्ठे देवे गावीनं अक्कन्तक्कन्तट्ठाने खुरन्तरेहि कदमो उग्गन्त्वा तिट्ठति, सो वातातपेन सुखवो ककचदन्तसदिसो होति दुक्खसम्फस्सो । तं सन्धायाह — “गोकण्टकहता भूमी”ति । गुन्नं खुरन्तरेहि छिन्नातिपि अत्थो । **वेरम्भो वातो वायतीति** चतूहि दिसाहि वायन्तो वातो वायति । एकाय दिसाय वा द्वीहि वा दिसाहि तीहि वा दिसाहि वायन्तो वातो वेरम्भोति न वुच्चति ।

तेन हि राजकुमाराति इदं सत्था “अयं राजकुमारो लोकस्मिं नेव सुखवासिनो, न दुक्खवासिनो जानाति, जानापेस्सामि न”न्ति उपरि देसनं वट्ठेन्तो आह । तत्थ **यथा ते खमेय्याति** यथा तुहं रुच्चेय्य । **इधस्साति** इमस्मिं लोके अस्स । **गोनकत्थतोति** चतुरङ्गुलाधिकलोमेन काळकोजवेन अत्थतो । **पटिकत्थतोति** उण्णामयेन सेतत्थरणेन अत्थतो । **पटलिकत्थतोति** घनपुप्फेन उण्णामयअत्थरणेन अत्थतो । **कदलिमिगपवरपच्चत्थरणोति** कदलिमिगचम्ममयेन उत्तमपच्चत्थरणेन अत्थतो । तं किर पच्चत्थरणं सेतवत्थस्स उपरि कदलिमिगचम्मं अत्थरित्वा सिब्बित्वा करोन्ति । **सउत्तरच्छदोति** सह उत्तरच्छदेन, उपरि बद्धेन रत्तवितानेन सद्धिन्ति अत्थो । **उभतोलोहितकूपधानोति** सीसूपधानज्च पादूपधानज्चाति पल्लङ्कस्स उभतो ठपितलोहितकूपधानो । **पजापतियोति** भरियायो । **मनापेन पच्चुपट्ठिता अस्सूति** मनापेन उपट्ठानविधानेन पच्चुपट्ठिता भवेय्युं ।

कायिकाति पञ्चद्वारकायं खोभयमाना । चेतसिकाति मनोद्वारं खोभयमाना । सो रागो तथागतस्स पहीनोति
तथारूपो रागो तथागतस्स पहीनोति अत्थो । यो पन तस्स रागो, न सो तथागतस्स पहीनो नाम । दोसमोहेसुपि एसेव नयो ।

ब्राह्मणोति बाहितपापो खीणासवब्राह्मणो । परिनिब्बुतोति किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो । न लिम्पति कामेसूति
वत्थुकामेसु च किलेसकामेसु च तण्हादिद्विलेपेहि न लिम्पति । सीतिभूतोति अब्भन्तरे तापनकिलेसानं अभावेन
सीतिभूतो । निरूपधीति किलेसूपधीनं अभावेन निरूपधि । सब्बा आसत्तियो छेत्वाति आसत्तियो वुच्चन्ति तण्हायो, ता
सब्बापि रूपादीसु आरम्मणेसु आसत्तविसत्ता आसत्तियो छिन्दित्वा । विनेय्य हृदये दरन्ति हृदयनिस्सितं दरथं विनयित्वा
वूपसमेत्वा । सन्तिं पप्पुय्य चेतसोति चित्तस्स किलेसनिब्बानं पापुणित्वा । करणवचनं वा एतं “सब्बचेतसो
समन्नाहरित्वा”ति आदीसु विय, चेतसा निब्बानं पापुणित्वाति अत्थो ।

६. देवदूतसुत्तवण्णना

३६. छट्ठे देवदूतानीति देवदूता । अयं पनेत्थ वचनत्थो — देवोति मच्चु, तस्स दूताति देवदूता । जिण्णब्याधिमतता हि
संवेगजननट्टेन “इदानी ते मच्चुसमीपं गन्तब्ब”न्ति चोदेन्ति विय, तस्मा देवदूताति वुच्चन्ति । देवा विय दूतातिपि देवदूता ।
यथा हि अलङ्कृतपटियत्ताय देवताय आकासे ठत्वा “त्वं असुकदिवसे मरिस्ससी”ति वुत्ते तस्सा वचनं सद्भातब्बं होति;
एवमेवं जिण्णब्याधिमतपि दिस्समाना “त्वम्पि एवंधम्मो”ति चोदेन्ति विय, तेसञ्च तं वचनं अनञ्जथाभाविताय देवताय
ब्याकरणसदिसमेव होतीति देवा विय दूताति देवदूता । विसुद्धिदेवानं दूतातिपि देवदूता । सब्बबोधिसत्ता हि
जिण्णब्याधिमतपब्बजिते दिस्वाव संवेगं आपज्जित्वा निक्खम्म पब्बजिंसु । एवं विसुद्धिदेवानं दूतातिपि देवदूता । इध पन
लिङ्गविपल्लासेन “देवदूतानी”ति वुत्तं ।

कायेन दुच्चरितन्ति आदि कस्मा आरब्धं? देवदूतानुयुज्जनट्टानुपक्कमकम्मदस्सनत्थं । इमिना हि कम्मेन अयं सत्तो
निरये निब्बत्तति, अथ नं तत्थ यमो राजा देवदूते समनुयुज्जति । तत्थ कायेन दुच्चरितं चरतीति कायद्वारेण तिविधं
दुच्चरितं चरति । वाचायाति वचीद्वारेण चतुब्बिधं दुच्चरितं चरति । मनसाति मनोद्वारेण तिविधं दुच्चरितं चरति ।

तमेनं, भिक्खवे, निरयपालाति एत्थ एकच्चे थेरा “निरयपाला नाम नत्थि, यन्तरूपं विय कम्ममेव कारणं
कारेती”ति वदन्ति । तं “अत्थि निरये निरयपालाति, आमन्ता । अत्थि च कारणिका”ति आदिना नयेन अभिधम्मे (कथा०
८६६) पटिसेधितमेव । यथा हि मनुस्सलोके कम्मकारणकारका अत्थि, एवमेव निरये निरयपाला अत्थीति । यमस्स
रज्जोति यमराजा नाम वेमानिकपेतराजा । एकस्मिं काले दिब्बविमाने
दिब्बकप्परुक्खदिब्बउय्यानदिब्बनाटकादिसब्बसम्पत्तिं अनुभवति, एकस्मिं काले कम्मविपाकं, धम्मिको राजा, न चेस
एकोव होति, चतूसु पन द्वारेसु चत्तारो जना होन्ति । अमत्तेय्योति मातु हितो मत्तेय्यो, मातरि सम्मा पटिपन्नोति अत्थो । न
मत्तेय्योति अमत्तेय्यो, मातरि मिच्छा पटिपन्नोति अत्थो । सेसपदेसुपि एसेव नयो । अब्रह्मज्जोति एत्थ च खीणासवा ब्राह्मणा
नाम, तेसु मिच्छा पटिपन्नो अब्रह्मज्जो नाम ।

समनुयुज्जतीति अनुयोगवत्तं आरोपेन्तो पुच्छति, लद्धिं पटिट्ठापेन्तो पन समनुग्गाहति नाम, कारणं पुच्छन्तो
समनुभासति नाम । नादसन्ति अत्तनो सन्तिके पहितस्स कस्सचि देवदूतस्स अभावं सन्धाय एवं वदति ।

अथ नं यमो “नायं भासितस्स अत्थं सल्लक्खेती”ति जत्वा अत्थं सल्लक्खापेतुकामो अम्भोति आदिमाह । तत्थ

जिण्णन्ति जराजिण्णं । गोपानसिवङ्कन्ति गोपानसी विय वङ्कं । भोग्गन्ति भगं । इमिनापिस्स वङ्कभावमेव दीपेति । दण्डपरायणन्ति दण्डपटिसरणं दण्डदुतियं । पवेधमानन्ति कम्पमानं । आतुरन्ति जरातुरं । खण्डदन्तन्ति जरानुभावेन खण्डितदन्तं । पलितकेसन्ति पण्डरकेसं । विलूनन्ति लुञ्चित्वा गहितकेसं विय खल्लाटं । खलितसिरन्ति महाखल्लाटसीसं । वलितन्ति सञ्जातवलं । तिलकाहतगत्तन्ति सेततिलककाळतिलकेहि विकिण्णसरीरं । जराधम्मोति जरासभावो, अपरिमुत्तो जराय, जरा नाम मय्हं अब्भन्तरेयेव पवत्ततीति । परतो ब्याधिधम्मो मरणधम्मोति पदद्वयेपि एसेव नयो ।

पठमं देवदूतं समनुयुज्जित्वाति एत्थ जराजिण्णसत्तो अत्थतो एवं वदति नाम — “पस्सथ, भो, अहम्पि तुम्हे विय तरुणो अहोसिं ऊरुबली बाहुबली जवसम्पन्नो, तस्स मे ता बलजवसम्पत्तियो अन्तरहिता, विज्जमानापि मे हत्थपादा हत्थपादकिच्चं न करोन्ति, जरायम्हि अपरिमुत्तताय एदिसो जातो । न खो पनाहमेव, तुम्हेपि जराय अपरिमुत्ताव । यथेव हि मय्हं, एवं तुम्हाकम्पि जरा आगमिस्सति । इति तस्सा पुरे आगमनाव कल्याणं करोथा”ति । तेनेवेस देवदूतो नाम जातो । आबाधिकन्ति बाधिकं । दुक्खितन्ति दुक्खप्पत्तं । बाळहगिलानन्ति अधिमत्तगिलानं ।

दुतियं देवदूतन्ति एत्थपि गिलानसत्तो अत्थतो एवं वदति नाम — “पस्सथ, भो, अहम्पि तुम्हे विय निरोगो अहोसिं, सोम्हि एतरहि ब्याधिना अभिहतो, सके मुत्तकरीसे पलिपन्नो, उट्ठातुम्पि न सक्कोमि । विज्जमानापि मे हत्थपादा हत्थपादकिच्चं न करोन्ति, ब्याधितोम्हि अपरिमुत्तताय एदिसो जातो । न खो पनाहमेव, तुम्हेपि ब्याधितो अपरिमुत्ताव । यथेव हि मय्हं, एवं तुम्हाकम्पि ब्याधि आगमिस्सति । इति तस्स पुरे आगमनाव कल्याणं करोथा”ति । तेनेवेस देवदूतो नाम जातो ।

एकाहमतन्ति आदीसु एकाहं मतस्स अस्साति एकाहमतो, तं एकाहमतं । परतो पदद्वयेपि एसेव नयो । भस्ता विय वायुना उद्धं जीवितपरियादाना यथाक्कमं समुग्गतेन सूनभावेन उद्धमातत्ता उद्धमातकं । विनीलो वुच्चति विपरिभिन्नवण्णो, विनीलोव विनीलको, तं विनीलकं । पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विनीलन्ति विनीलकं । विपुब्बकन्ति विस्सन्दमानपुब्बकं, परिभिन्नद्धाने हि पग्घरितेन पुब्बेन पलिमक्खितन्ति अत्थो ।

ततियं देवदूतन्ति एत्थ मतकसत्तो अत्थतो एवं वदति नाम — “पस्सथ, भो, मं आमकसुसाने छड्डितं उद्धमातकादिभावप्पत्तं, मरणतोम्हि अपरिमुत्तताय एदिसो जातो । न खो पनाहमेव, तुम्हेपि मरणतो अपरिमुत्ता । यथेव हि मय्हं, एवं तुम्हाकम्पि मरणं आगमिस्सति । इति तस्स पुरे आगमनाव कल्याणं करोथा”ति । तेनेवस्स देवदूतो नाम जातो ।

इमं पन देवदूतानुयोगं को लभति, को न लभति? येन ताव बहुं पापं कतं, सो गन्त्वा निरये निब्बत्तितयेव । येन पन परित्तं पापं कतं, सो लभति । यथा हि सभण्डं चोरं गहेत्वा कत्तब्बमेव करोन्ति न विनिच्छिनन्ति । अनुविज्जित्वा गहितं पन विनिच्छयद्धानं नयन्ति, सो विनिच्छयं लभति । एवंसम्पदमेतं । परित्तपापकम्मा हि अत्तनो धम्मतायपि सरन्ति, सारीयमानापि सरन्ति ।

तत्थ दीघजयन्तदमिळो नाम अत्तनो धम्मताय सरि । सो किर दमिळो सुमनगिरिमहाविहारे आकासचेतियं रत्तपटेन पूजेसि, अथ निरये उस्सदसामन्ते निब्बत्तो अग्गिजालसदं सुत्वाव अत्तना पूजितपटं अनुस्सरि, सो गन्त्वा सग्गे निब्बत्तो । अपरोपि पुत्तस्स दहरभिक्षुनो खलिसाटकं देन्तो पादमूले ठपेसि, मरणकालम्हि पटपटाति सद्दे निमित्तं गण्हि, सोपि उस्सदसामन्ते निब्बत्तो जालसद्देन तं साटकं अनुस्सरित्वा सग्गे निब्बत्तो । एवं ताव अत्तनो धम्मताय कुसलं कम्मं सरित्वा

सगो निब्वत्ततीति ।

अत्तनो धम्मताय असरन्ते पन तयो देवदूते पुच्छति । तत्थ कोचि पठमेन देवदूतेन सरति, कोचि दुतियततियेहि, कोचि तीहिपि नस्सरति । तं यमो राजा दिस्वा सयं सारेति । एको किर अमच्चो सुमनपुप्फकुम्भेन महाचेतियं पूजेत्वा यमस्स पत्तिं अदासि, तं अकुसलकम्मेन निरये निब्वत्तं यमस्स सन्तिकं नयिंसु । तस्मिं तीहिपि देवदूतेहि कुसलं असरन्ते यमो सयं ओलोकेन्तो दिस्वा — “ननु त्वं महाचेतियं सुमनपुप्फकुम्भेन पूजेत्वा मय्हं पत्तिं अदासी”ति सारेसि, सो तस्मिं काले सरित्वा देवलोके गतो । यमो पन सयं ओलोकेत्वापि अपस्सन्तो — “महादुक्खं नाम अनुभविस्सति अयं सत्तो”ति तुण्ही अहोसि ।

तत्तं अयोखिलन्ति तिगावुतं अत्तभावं सम्पज्जलिताय लोहपथविया उत्तानकं निपज्जापेत्वा दक्खिणहत्थे तालप्पमाणं अयसूलं पवेसेन्ति, तथा वामहत्थादीसु । यथा च तं उत्तानकं निपज्जापेत्वा, एवं उरेनपि वामपस्सेनपि दक्खिणपस्सेनपि निपज्जापेत्वा ते तं कम्मकारणं करोन्तियेव । **संवेसेत्वा**ति जलिताय लोहपथविया तिगावुतं अत्तभावं निपज्जापेत्वा । **कुठारीही**ति महतीहि गेहस्स एकपक्खच्छदनमत्ताहि कुठारीहि तच्छन्ति, लोहितं नदी हुत्वा सन्दति, लोहपथवितो जाला उड्ढहित्वा तच्छित्तद्वानं गण्हाति, महादुक्खं उपज्जति । तच्छन्ता पन सुत्ताहतं करित्वा दारुं विय अट्ठंसम्पि छळंसम्पि करोन्ति । **वासीही**ति महासुप्पप्पमाणाहि वासीहि । **रथे योजेत्वा**ति सद्धिं युगयोत्तपक्खरथचक्ककुब्बरपाजनेहि सब्बतो पज्जलिते रथे योजेत्वा । **महन्तन्ति** महाकूटागारप्पमाणं । **आरोपेन्ती**ति सम्पज्जलितेहि अयमुग्गरेहि पोथेन्ता आरोपेन्ति । **सकिम्पि उद्धन्ति** सुपक्कुथिताय उक्खलिया पक्खित्ततण्डुला विय उद्धमधोतिरियच्च गच्छति । **महानिरये**ति अवीचिमहानिरयम्हि ।

भागसो मितोति भागे ठपेत्वा विभत्तो । **परियन्तो**ति परिक्खित्तो । **अयसा**ति उपरि अयपट्टेन छादितो । **समन्ता योजनसतं**, **फरित्वा तिड्ढती**ति एवं फरित्वा तिड्ढति, यथा तं समन्ता योजनसते ठत्वा ओलोकेन्तस्स अक्खीनि यमकगोळका विय निक्खमन्ति ।

हीनकायूपगाति हीनं कायं उपगता हुत्वा । **उपादाने**ति तण्हादिट्ठिग्गहणे । **जातिमरणसम्भवे**ति जातिया च मरणस्स च कारणभूते । **अनुपादा**ति चतूहि उपादानेहि अनुपादियित्वा । **जातिमरणसङ्ख्ये**ति जातिमरणसङ्ख्यसङ्ख्याते निब्बाने विमुच्चन्ति । **दिट्ठधम्माभिनिब्बुता**ति दिट्ठधम्मे इमस्मिंयेव अत्तभावे सब्बकिलेसनिब्बानेन निब्बुता । **सब्बदुक्खं उपच्चगुन्ति** सकलवट्टदुक्खं अतिक्कन्ता ।

७. चतुमहाराजसुत्तवण्णना

३७. सत्तमे अमच्चा पारिसज्जाति परिचारिकदेवता । **इमं लोकं अनुविचरन्ती**ति अट्ठमीदिवसे किर सक्को देवराजा चत्तारो महाराजानो आणापेति — “ताता, अज्ज अट्ठमीदिवसे मनुस्सलोकं अनुविचरित्वा पुज्जानि करोन्तानं नामगोत्तं उग्गणिहत्वा आगच्छथा”ति । ते गन्त्वा अत्तनो परिचारके पेसेन्ति — “गच्छथ, ताता, मनुस्सलोकं विचरित्वा पुज्जकारकानं नामगोत्तानि सुवण्णपट्टे लिखित्वा आनेथा”ति । ते तथा करोन्ति । तेन वुत्तं — “इमं लोकं अनुविचरन्ती”ति । **कच्चि बहू**तिआदि तेसं उपपरिक्खाकारदस्सनत्थं वुत्तं । एवं उपपरिक्खन्ता हि ते अनुविचरन्ति । तत्थ **उपोसथं उपवसन्ती**ति मासस्स अट्ठवारे उपोसथङ्गानि अधिड्ढहन्ति । **पटिजागरोन्ती**ति पटिजागरउपोसथकम्मं नाम करोन्ति । तं करोन्ता एकस्मिं अट्ठमासे चतुन्नं उपोसथदिवसानं पच्चुग्गमनानुग्गमनवसेन करोन्ति । पञ्चमीउपोसथं

पच्चुग्गच्छन्ता चतुत्थियं उपोसथिका होन्ति, अनुगच्छन्ता छट्ठियं । अट्ठमीउपोसथं पच्चुग्गच्छन्ता सत्तमियं, अनुगच्छन्ता नवमियं । चातुद्दसिं पच्चुग्गच्छन्ता तेरसियं, पन्नरसीउपोसथं अनुगच्छन्ता पाटिपदे उपोसथिका होन्ति । **पुज्जानि करोन्तीति** सरणगमननिच्चसीलपुप्फपूजाधम्मस्सवनपदीपसहस्सआरोपनविहारकरणादीनि नानप्पकारानि पुज्जानि करोन्ति । ते एवं अनुविचरित्वा पुज्जकम्मकारकानं नामगोत्तानि सोवण्णमये पट्टे लिखित्वा आहरित्वा चतुन्नं महाराजानं देन्ति । **पुत्ता इमं लोकं अनुविचरन्तीति** चतूहि महाराजेहि पुरिमनयेनेव पहितत्ता अनुविचरन्ति । तदहूति तंदिवसं । **उपोसथेति** उपोसथदिवसे ।

सचे, भिक्खवे, अप्पका होन्तीति चतुन्नं महाराजानं अमच्चा पारिसज्जा ता ता गामनिगमराजधानियो उपसङ्कमन्ति, ततो तं उपनिस्साय अधिवत्था देवता “महाराजानं अमच्चा आगता”ति पण्णाकारं गहेत्वा तेसं सन्तिकं गच्छन्ति । ते पण्णाकारं गहेत्वा “कच्चि नु खो मारिसा बहू मनुस्सा मत्तेय्या”ति वुत्तनयेन मनुस्सानं पुज्जपटिपत्तिं पुच्छित्वा “आम, मारिस, इमस्मिं गामे असुको च असुको च पुज्जानि करोन्ती”ति वुत्ते तेसं नामगोत्तं लिखित्वा अज्जत्थ गच्छन्ति । अथ चातुद्दसियं चतुन्नं महाराजानं पुत्तापि तमेव सुवण्णपट्टं गहेत्वा तेनेव नयेन अनुविचरन्ता नामगोत्तानि लिखन्ति । तदहुपोसथे पन्नरसे चत्तारोपि महाराजानो तेनेव नयेन तस्मियेव सुवण्णपट्टे नामगोत्तानि लिखन्ति । ते सुवण्णपट्टपरिमाणेनेव — “इमस्मिं काले मनुस्सा अप्पका, इमस्मिं काले बहुका”ति जानन्ति । तं सन्धाय “सचे, भिक्खवे, अप्पका होन्ति मनुस्सा”तिआदि वुत्तं । **देवानं तावत्तिंसानन्ति** पठमं अभिनिब्बत्ते तेत्तिस देवपुत्ते उपादाय एवंलद्धनामानं । तेसं पन उप्पत्तिकथा दीघनिकाये सक्कपज्जसुत्तवण्णनाय वित्थारिता । **तेनाति** तेन आरोचनेन, तेन वा पुज्जकारकानं अप्पकभावेन । **दिब्बा वत, भो, काया परिहायिस्सन्तीति** नवनवानं देवपुत्तानं अपातुभावेन देवकाया परिहायिस्सन्ति, रमणीयं दसयोजनसहस्सं देवनगरं सुज्जं भविस्सति । **परिपूरिस्सन्ति असुरकायाति** चत्तारो अपाया परिपूरिस्सन्ति । इमिना “मयं परिपुण्णे देवनगरे देवसङ्गमज्जे नक्खत्तं कीळितुं न लभिस्सामा”ति अनत्तमना होन्ति । सुक्कपक्खेपि इमिनाव उपायेन अत्थो वेदितब्बो ।

भूतपुब्बं, भिक्खवे, सक्को देवानमिन्दोति अत्तनो सक्कदेवराजकालं सन्धाय कथेति । एकस्स वा सक्कस्स अज्झासयं गहेत्वा कथेतीति वुत्तं । **अनुनयमानोति** अनुबोधयमानो । **तायं वेलायन्ति** तस्मिं काले ।

पाटिहारियपक्खज्जाति एत्थ पाटिहारियपक्खो नाम अन्तोवस्से तेमासं निबद्धुपोसथो, तं असक्कोन्तस्स द्विन्नं पवारणानं अन्तरे एकमासं निबद्धुपोसथो, तम्पि असक्कोन्तस्स पठमपवारणतो पट्टाय एको अद्धमासो पाटिहारियपक्खोयेव नाम । **अट्ठङ्गसुसमागतन्ति** अट्ठहि गुणङ्गेहि समन्नागतं । **योपिस्स मादिसो नरोति** योपि सत्तो मादिसो भवेय्य । सक्कोपि किर वुत्तप्पकारस्स उपोसथकम्मस्स गुणं जानित्वा द्वे देवलोकसम्पत्तियो पहाय मासस्स अट्ठ वारे उपोसथं उपवसति । तस्मा एवमाह । अपरो नयो — **योपिस्स मादिसो नरोति** योपि सत्तो मादिसो अस्स, मया पत्तं सम्पत्तिं पापुणितुं इच्छेय्याति अत्थो । सक्का हि एवरूपेन उपोसथकम्मेन सक्कसम्पत्तिं पापुणितुन्ति अयमेत्थ अधिप्पायो ।

वुसितवाति वुत्थवासो । **कतकरणीयोति** चतूहि मग्गेहि कत्तब्बकिच्चं कत्वा ठितो । **ओहितभारोति** खन्धभारकिलेसभारअभिसङ्गारभारे ओतारेत्वा ठितो । **अनुप्पत्तसदत्थोति** सदत्थो वुच्चति अरहत्तं, तं अनुप्पत्तो । **परिक्खीणभवसंयोजनोति** येन संयोजनेन बद्धो भवेसु आकट्ठीयति, तस्स खीणत्ता परिक्खीणभवसंयोजनो । **सम्मदज्जा विमुत्तोति** हेतुना नयेन कारणेन जानित्वा विमुत्तो । **कल्लं वचनायाति** युत्तं वत्तुं ।

योपिस्स मादिसो नरोति योपि मादिसो खीणासवो अस्स, सोपि एवरूपं उपोसथं उपवसेय्याति उपोसथकम्मस्स गुणं

जानन्तो एवं वदेय्य । अपरो नयो योपिस्स मादिसो नरोति योपि सत्तो मादिसो अस्स, मया पत्तं सम्पत्तिं पापुणितुं इच्छेय्याति अत्थो । सक्का हि एवरूपेन उपोसथकम्मेन खीणासवसम्पत्तिं पापुणितुन्ति अयमेत्थ अधिप्पायो । अट्ठमं उत्तानत्थमेव ।

९. सुखुमालसुत्तवण्णना

३९. नवमे सुखुमालोति निहुक्खो । परमसुखुमालोति परमनिहुक्खो । अच्चन्तसुखुमालोति सततनिहुक्खो । इमं भगवा कपिलपुरे निब्बत्तकालतो पट्टाय निहुक्खभावं गहेत्वा आह, चरियकाले पन तेन अनुभूतदुक्खस्स अन्तो नत्थीति । एकत्थाति एकस्सा पोक्खरणिा । उप्पलं वप्पतीति उप्पलं रोपेति । सा नीलुप्पलवनसञ्छन्ना होति । पदुमन्ति पण्डरपदुमं । पुण्डरीकन्ति रत्तपदुमं । एवं इतरापि द्वे पदुमपुण्डरीकवनेहि सञ्छन्ना होन्ति । बोधिसत्तस्स किर सत्तट्ठवस्सिककाले राजा अमच्चे पुच्छि — “तरुणदारका कतरकीळिकं पियायन्ती”ति? उदककीळिकं देवाति । ततो राजा कुद्दालकम्मकारके सन्निपातेत्वा पोक्खरणिट्टानानि गण्हापेसि । अथ सक्को देवराजा आवज्जेन्तो तं पवत्तिं जत्वा — “न युत्तो महासत्तस्स मानुसकपरिभोगो, दिब्बपरिभोगो युत्तो”ति विस्सकम्मं आमन्तेत्वा — “गच्छ, तात, महासत्तस्स कीळाभूमियं पोक्खरणियो मापेही”ति आह । कीदिसा होन्तु, देवाति? अपगतकललकद्वमा होन्तु विप्पकिण्णमणिमुत्तपवाळिका सत्तरतनमयपाकारपरिक्खित्ता पवाळमयउण्हीसेहि मणिमयसोपानबाहुकेहि सुवण्णरजतमणिमयफलकेहि सोपानेहि समन्नागता । सुवण्णरजतमणिपवाळमया चेत्थ नावा होन्तु, सुवण्णनावाय रजतपल्लङ्को होतु, रजतनावाय सुवण्णपल्लङ्को, मणिनावाय पवाळपल्लङ्को, पवाळनावाय मणिपल्लङ्को, सुवण्णरजतमणिपवाळमयाव उदकसेचननाळिका होन्तु, पञ्चवण्णेहि च पदुमेहि सञ्छन्ना होन्तूति । “साधु, देवा”ति विस्सकम्मदेवपुत्तो सक्कस्स पटिस्सुत्वा रत्तिभागे ओतरित्वा रज्जो गाहापितपोक्खरणिट्टानेसुयेव तेनेव नियामेन पोक्खरणियो मापेसि ।

ननु चेता अपगतकललकद्वमा, कथमेत्थ पदुमानि पुप्फिंसूति? सो किर तासु पोक्खरणीसु तत्थ तत्थ सुवण्णरजतमणिपवाळमया खुद्दकनावायो मापेत्वा “एता कललकद्वमपूरिता च होन्तु, पञ्चवण्णानि चेत्थ पदुमानि पुप्फन्तू”ति अधिट्ठासि । एवं पञ्चवण्णानि पदुमानि पुप्फिंसु, रेणुवट्टियो उगगन्त्वा उदकपिट्ठं अज्झोत्थरित्वा विचरन्ति । पञ्चविधा भमरगणा उपकूजन्ता विचरन्ति । एवं ता मापेत्वा विस्सकम्मो देवपुरमेव गतो । ततो विभाताय रत्तिया महाजनो दिस्वा “महापुरिस्सस्स मापिता भविस्सन्ती”ति गन्त्वा रज्जो आरोचेसि । राजा महाजनपरिवारो गन्त्वा पोक्खरणियो दिस्वा “मम पुत्तस्स पुज्जिद्धिया देवताहि मापिता भविस्सन्ती”ति अत्तमनो अहोसि । ततो पट्टाय महापुरिसो उदककीळिकं अगमासि ।

यावदेव ममत्थायाति एत्थ यावदेवाति पयोजनावधिनियामवचनं, याव ममेव अत्थाय, नत्थेत्थ अज्जं कारणन्ति अत्थो । न खो पनस्साहन्ति न खो पनस्स अहं । अकासिकं चन्दनन्ति असण्हं चन्दनं । कासिकं, भिक्खवे, सु मे तं वेठनन्ति, भिक्खवे, वेठनम्पि मे कासिकं होति । एत्थ हि सुइति च तन्ति च निपातमत्तं, मेति सामिवचनं । वेठनम्पि मे सण्हमेव होतीति दस्सेति । कासिका कञ्चुकाति पारुपनकञ्चुकोपि सण्हकञ्चुकोव । सेतच्छत्तं धारीयतीति मानुसकसेतच्छत्तम्पि दिब्बसेतच्छत्तम्पि उपरिधारितमेव होति । मा नं फुसि सीतं वाति मा एतं बोधिसत्तं सीतं वा उण्हादीसु वा अज्जतरं फुसतूति अत्थो ।

तयो पासादा अहेसुन्ति बोधिसत्ते किर सोळसवस्सुदेसिके जाते सुद्धोदनमहाराजा “पुत्तस्स वसनकपासादे

कारेस्सामी’ति वट्टकिनो सन्निपातापेत्वा भद्रकेन नक्खत्तमुहुत्तेन नवभूमिकतपरिकम्मं कारेत्वा तयो पासादे कारापेसि । ते सन्धायेतं वुत्तं । हेमन्तिकोतिआदीसु यत्थ सुखं हेमन्ते वसितुं, अयं हेमन्तिको । इतरेसुपि एसेव नयो । अयं पनेत्थ वचनत्थो — हेमन्ते वासो हेमन्तं, हेमन्तं अरहतीति हेमन्तिको । इतरेसुपि एसेव नयो ।

तत्थ हेमन्तिको पासादो नवभूमको अहोसि, भूमियो पनस्स उण्हउतुग्गाहापनत्थाय नीचा अहेसुं । तत्थ द्वारवातपानानि सुफुसितकवाटानि अहेसुं निब्बिवरानि । चित्तकम्मम्पि करोन्ता तत्थ तत्थ पज्जलिते अग्गिक्खन्धेयेव अकंसु । भूमत्थरणं पनेत्थ कम्बलमयं, तथा साणिविताननिवासनपारुपनवेठनानि । वातपानानि उण्हग्गाहापनत्थं दिवा विवटानि रत्तिं पिहितानि होन्ति ।

गिम्हिको पन पञ्चभूमको अहोसि । सीतउतुग्गाहापनत्थं पनेत्थ भूमियो उच्चा असम्बाधा अहेसुं । द्वारवातपानानि नातिफुसितानि सविवरानि सजालानि अहेसुं । चित्तकम्मे उप्पलानि पदुमानि पुण्डरीकानियेव अकंसु । भूमत्थरणं पनेत्थ दुकूलमयं, तथा साणिविताननिवासनपारुपनवेठनानि । वातपानसमीपेसु चेत्थ नव चाटियो ठपेत्वा उदकस्स पूरेत्वा नीलुप्पलादीहि सञ्छादेन्ति । तेसु तेसु पदेसेसु उदकयन्तानि करोन्ति, येहि देवे वस्सन्ते विय उदकधारा निक्खमन्ति । अन्तोपासादे तत्थ तत्थ कललपूरा दोणियो ठपेत्वा पञ्चवण्णानि पदुमानि रोपयिंसु । पासादमत्थके सुक्खमहिंसचम्मं बन्धित्वा यन्तं परिवत्तेत्वा याव छदनपिट्टिया पासाणे आरोपेत्वा तस्मिं विस्सज्जेन्ति । तेसं चम्मे पवट्टन्तानं सद्दो मेघगज्जितं विय होति । द्वारवातपानानि पनेत्थ दिवा पिहितानि होन्ति रत्तिं विवटानि ।

वस्सिको सत्तभूमको अहोसि । भूमियो पनेत्थ द्विन्नम्पि उत्तूनं गाहापनत्थाय नातिउच्चा नातिनीचा अकंसु । एकच्चानि द्वारवातपानानि सुफुसितानि, एकच्चानि सविवरानि । तत्थ चित्तकम्मम्पि केसुचि ठानेसु पज्जलितअग्गिक्खन्धवसेन, केसुचि जातस्सरवसेन कतं । भूमत्थरणादीनि पनेत्थ कम्बलदुकूलवसेन उभयमिस्सकानि । एकच्चे द्वारवातपाना रत्तिं विवटा दिवा पिहिता, एकच्चे दिवा विवटा रत्तिं पिहिता । तयोपि पासादा उब्बेधेन समप्पमाणा । भूमिकासु पन नानत्तं अहोसि ।

एवं निट्ठितेसु पासादेसु राजा चिन्तेसि — “पुत्तो मे वयप्पत्तो, छत्तमस्स उस्सापेत्वा रज्जसिरिं पस्सिस्सामी’ति । सो साकियानं पण्णानि पहिणि — “पुत्तो मे वयप्पत्तो, रज्जे नं पतिट्ठापेस्सामि, सब्बे अत्तनो अत्तनो गेहेसु वयप्पत्ता, दारिका इमं गेहं पेसेन्तू’ति । ते सासनं सुत्वा — “कुमारो केवलं दस्सनक्खमो रूपसम्पन्नो, न किञ्चि सिप्पं जानाति, दारभरणं कातुं न सक्खिस्सति, न मयं धीतरो दस्सामा’ति आहंसु । राजा तं पवत्तिं सुत्वा पुत्तस्स सन्तिकं गन्त्वा आरोचेसि । बोधिसत्तो “किं सिप्पं दस्सेतुं वट्ठति, ताता’ति आह । सहस्सथामधनुं आरोपेतुं वट्ठति, ताताति । तेन हि आहरापेत्थाति । राजा आहरापेत्वा अदासि । धनुं पुरिससहस्सं आरोपेति, पुरिससहस्सं ओरोपेति । महापुरिसो धनुं आहरापेत्वा पल्लङ्के निसिन्नोव जियं पादङ्गुट्टके वेठेत्वा कट्ठन्तो पादङ्गुट्टकेनेव धनुं आरोपेत्वा वामेन हत्थेन दण्डे गहेत्वा दक्खिणेन हत्थेन कट्ठित्वा जियं पोथेसि । सकलनगरं उप्पतनाकारप्पत्तं अहोसि । “किं सद्दो एसो’ति च वुत्ते “देवो गज्जती’ति आहंसु । अथज्जे “तुम्हे न जानाथ, न देवो गज्जति, अङ्गीरसस्स कुमारस्स सहस्सथामधनुं आरोपेत्वा जियं पोथेन्तस्स जियप्पहारसद्दो एसो’ति आहंसु । साकिया तावतकेनेव आरद्धचित्ता अहेसुं ।

महापुरिसो “अज्जं किं कातुं वट्ठती’ति आह । अट्ठङ्गुलमत्तबहलं अयोपट्टं कण्डेन विनिविज्झितुं वट्ठतीति । तं विनिविज्झित्वा “अज्जं किं कातुं वट्ठती’ति आह । चतुरङ्गुलबहलं असनफलकं विनिविज्झितुं वट्ठतीति । तं विनिविज्झित्वा “अज्जं किं कातुं वट्ठती’ति आह । विदत्थिबहलं उदुम्बरफलकं विनिविज्झितुं वट्ठतीति । तं

विनिविज्झित्वा “अज्जं किं कातुं वट्ठती”ति । यन्ते बद्धं फलकसतं विनिविज्झितुं वट्ठतीति । तं विनिविज्झित्वा “अज्जं किं कातुं वट्ठती”ति आह । सट्ठिपटलं सुखमहिंसचम्मं विनिविज्झितुं वट्ठतीति । तम्पि विनिविज्झित्वा “अज्जं किं कातुं वट्ठती”ति आह । ततो वालिकसकटादीनि आचिक्खिंसु । महासत्तो वालिकसकटम्पि पलालसकटम्पि विनिविज्झित्वा उदके एकुसभप्पमाणं कण्डं पेसेसि, थले अट्टुसभप्पमाणं । अथ नं “इदानी वातिङ्गणसज्जाय वालं विज्झितुं वट्ठती”ति आहंसु । तेन हि बन्धापेथाति । सद्धन्तरे बज्झतु, ताताति । पुरतो गच्छन्तु, गावुतन्तरे बन्धन्तूति । पुरतो गच्छन्तु, अद्धयोजने बन्धन्तूति । पुरतो गच्छन्तु योजने बन्धन्तूति । बन्धापेथ, ताताति योजनमत्थके वातिङ्गणसज्जाय वालं बन्धापेत्वा रत्तन्धकारे मेघपटलच्छन्नासु दिसासु कण्डं खिपि, तं गन्त्वा योजनमत्थके वालं फालेत्वा पथविं पाविसि । न केवलज्ज एतकमेव, तं दिवसं पन महासत्तो लोके वत्तमानसिप्पं सब्बमेव सन्दस्सेसि । सक्कराजानो अत्तनो अत्तनो धीतरो अलङ्कुरित्वा पेसयिंसु, चत्तालीससहस्सनाटकित्थियो अहेसुं । महापुरिसो तीसु पासादेसु देवो मज्जे परिचारेन्तो महासम्पत्तिं अनुभवति ।

निप्पुरिसेहीति पुरिसविरहितेहि । न केवलं चेत्थ तूरियानेव निप्पुरिसानि, सब्बट्टानानिपि निप्पुरिसानेव । दोवारिकापि इत्थियोव, न्हापनादिपरिकम्मकरापि इत्थियोव । राजा किर “तथारूपं इस्सरियसुखसम्पत्तिं अनुभवमानस्स पुरिसं दिस्वा परिसङ्का उप्पज्जति, सा मे पुत्तस्स मा अहोसी”ति सब्बकिच्चेसु इत्थियोव ठपेसि । **परिचारयमानो**ति मोदमानो । न **हेट्टापासादं ओरोहामी**ति पासादतो हेट्टा न ओतरामि । इति मं चत्तारो मासे अज्जो सिखाबद्धो पुरिसो नाम पस्सितुं नालत्थ । **यथा**ति येन नियामेन । **दासकम्मकरपोरिसस्सा**ति दासानज्जेव देवसिकभत्तवेतनाभतानं कम्मकरानज्ज निस्साय जीवमानपुरिसानज्ज । **कणाजकन्ति** सकुण्डकभत्तं । **बिलङ्गदुतियन्ति** कज्जिकदुतियं ।

एवरूपाय इद्धियाति एवंजातिकाय पुज्जिद्धिया समन्नागतस्स । **एवरूपेन च सुखुमालेना**ति एवंजातिकेन च निदुक्खभावेन । सोखुमालेनातिपि पाठो । एवं तथागतो एतकेन ठानेन अत्तनो सिरिसम्पत्तिं कथेसि । कथेन्तो च न उप्पिलावितभावत्थं कथेसि, “एवरूपायपि पन सम्पत्तिया ठितो पमादं अकत्वा अप्पमत्तोव अहोसि”न्ति अप्पमादलक्खणस्सेव दीपनत्थं कथेसि । तेनेव **अस्सुतवा खो पुथुज्जनो**ति आदिमाह । तत्थ **परन्ति** परपुगलं । **जिण्णन्ति** जराजिण्णं । **अट्ठीयतीति** अट्ठो पीळितो होति । **हरायतीति** हिरिं करोति लज्जति । **जिगुच्छतीति** असुचिं विय दिस्वा जिगुच्छं उप्पादेति । **अत्तानंयेव अतिसित्वा**ति जराधम्मम्पि समानं अत्तानं अतिक्कमित्वा अट्ठीयति हरायतीति अत्थो । **जराधम्मो**ति जरासभावो । **जरं अनतीतो**ति जरं अनतिक्कन्तो, अन्तो जराय वत्तामि । **इति पटिसज्जिक्खतो**ति एवं पच्चवेक्खन्तस्स । **योब्बनमदो**ति योब्बनं निस्साय उप्पज्जनको मानमदो । **सब्बसो पहीयी**ति सब्बाकारेन पहीनो । मग्गेन पहीनसदिसो कत्वा दस्सितो । न पनेस मग्गेन पहीनो, पटिसङ्खानेन पहीनोव कथितोति वेदितब्बो । बोधिसत्तस्स हि देवता जरापत्तं दस्सेसुं । ततो पट्टाय याव अरहत्ता अन्तरा महासत्तस्स योब्बनमदो नाम न उप्पज्जति । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । एत्थ पन **आरोग्यमदो**ति अहं निरोगोति आरोग्यं निस्साय उप्पज्जनको मानमदो । **जीवितमदो**ति अहं चिरं जीवीति तं निस्साय उप्पज्जनको मानमदो । **सिक्खं पच्चक्खाया**ति सिक्खं पटिक्खपित्वा । **हीनायावत्ततीति** हीनाय लामकाय गिहिभावाय आवत्तति ।

यथाधम्माति ब्याधिआदीहि यथासभावा । **तथासन्ता**ति यथा सन्ता एव अविपरीतब्याधिआदिसभावाव हुत्वाति अत्थो । **जिगुच्छन्तीति** परपुगलं जिगुच्छन्ति । **मम एवं विहारि**नोति मय्हुं एवं जिगुच्छाविहारेन विहरन्तस्स एवं जिगुच्छनं नप्पतिरूपं भवेय्य नानुच्छविकं । **सोहं एवं विहरन्तो**ति सो अहं एवं परं जिगुच्छमानो विहरन्तो, एवं वा इमिना पटिसङ्खानविहारेन विहरन्तो । **जत्वा धम्मं निरूपधन्ति** सब्बूपधिविरहितं निब्बानधम्मं जत्वा । **सब्बे मदे अभिभोस्मीति**

सब्बे तयोपि मदे अभिभविं समतिक्कमिं । नेक्खम्मे ददु खेमतन्ति निब्बाने खेमभावं दिस्वा । नेक्खम्मं ददु खेमतोतिपि पाठो, निब्बानं खेमतो दिस्वाति अत्थो । तस्स मे अहु उस्साहोति तस्स मय्हं तं नेक्खम्मसङ्घातं निब्बानं अभिपस्सन्तस्स उस्साहो अहु, वायामो अहोसीति अत्थो । नाहं भब्बो एतरहि, कामानि पटिसेवितुन्ति अहं दानि दुविधेपि कामे पटिसेवितुं अभब्बो । अनिवत्ति भविस्सामीति पब्बज्जतो च सब्बज्जुतज्जाणतो च न निवत्तिस्सामि, अनिवत्तको भविस्सामि । ब्रह्मचरियपरायणोति मग्गब्रह्मचरियपरायणो जातोस्मीति अत्थो । इति इमाहि गाथाहि महाबोधिपल्लङ्गे अत्तनो आगमनीयवीरियं कथेसि ।

१०. आधिपतेय्यसुत्तवण्णना

४०. दसमे आधिपतेय्यानीति जेटुककारणतो निब्बत्तानि । अत्ताधिपतेय्यन्ति आदीसु अत्तानं जेटुकं कत्वा निब्बत्तितं गुणजातं अत्ताधिपतेय्यं । लोकं जेटुकं कत्वा निब्बत्तितं लोकाधिपतेय्यं । नवविधं लोकुत्तरधम्मं जेटुकं कत्वा निब्बत्तितं धम्माधिपतेय्यं । न इति भवाभवहेतूति इति भवो, इति भवोति एवं आयतिं, न तस्स तस्स सम्पत्तिभवस्स हेतु । ओतिण्णोति अनुपविट्ठो । यस्स हि जाति अन्तोपविट्ठा, सो जातिया ओतिण्णो नाम । जरादीसुपि एसेव नयो । केवलस्स दुक्खक्खन्धस्साति सकलस्स वट्टदुक्खरासिस्स । अन्तकिरिया पज्जायेथाति अन्तकरणं परिच्छेदपरिवट्टमकरणं पज्जायेय्य । ओहायाति पहाय । पापिट्टतरेति लामकतरे । आरद्धन्ति पग्गहितं परिपुण्णं, आरद्धत्ताव असल्लीनं । उपट्ठिताति चतुसतिपट्टानवसेन उपट्ठिता । उपट्ठितत्ताव असम्मुट्ठा । पस्सद्धो कायोति नामकायो च करजकायो च पस्सद्धो वूपसन्तदरथो । पस्सद्धत्ताव असारद्धो । समाहितं चित्तन्ति आरम्भणे चित्तं सम्मा आहितं सुट्ठु ठपितं । सम्मा आहितत्ताव एकगं । अधिपतिं करित्वाति जेटुकं कत्वा । सुद्धं अत्तानं परिहरतीति सुद्धं निम्मलं कत्वा अत्तानं परिहरति पटिजग्गति, गोपायतीति अत्थो । अयञ्च याव अरहत्तमग्गा परियायेन सुद्धमत्तानं परिहरति नाम, फलप्पत्तोव पन निप्परियायेन सुद्धमत्तानं परिहरति ।

स्वाक्खातोति आदीनि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धिं १.१४७) वित्थारितानि । जानं पस्सं विहरन्तीति तं धम्मं जानन्ता पस्सन्ता विहरन्ति । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि आधिपतेय्यानीति एत्तावता तीणि आधिपतेय्यानि लोकियलोकुत्तरमिस्सकानि कथितानि ।

पकुब्बतोति करोन्तस्स । अत्ता ते पुरिस जानाति, सच्चं वा यदि वा मुसाति यं त्वं करोसि, तं यदि वा यथासभावं यदि वा नो यथासभावन्ति तव अत्ताव जानाति । इमिना च कारणेन वेदितब्बं “पापकम्मं करोन्तस्स लोके पटिच्छन्नट्टानं नाम नत्थी”ति । कल्याणन्ति सुन्दरं । अतिमज्जसीति अतिक्कमित्वा मज्जसि । अत्तानं परिगूहसीति यथा मे अत्तापि न जानाति, एवं नं परिगूहामीति वायमसि । अत्ताधिपतेय्यकोति अत्तजेटुको । लोकाधिपोति लोकजेटुको । निपकोति पज्जवा । ज्ञायीति ज्ञायन्तो । धम्माधिपोति धम्मजेटुको । सच्चपरक्कमोति थिरपरक्कमो भूतपरक्कमो । पसह्म मारन्ति मारं पसहित्वा । अभिभुय्य अन्तकन्ति इदं तस्सेव वेवचनं । यो च फुसी जातिक्खयं पधानवाति यो ज्ञायी पधानवा मारं अभिभवित्वा जातिक्खयं अरहत्तं फुसि । सो तादिसोति सो तथाविधो तथासण्ठितो । लोकविदूति तयो लोके विदिते पाकटे कत्वा ठितो । सुमेधोति सुपज्जो । सब्बेसु धम्मेसु अतम्मयो मुनीति सब्बे तेभूमकधम्मे तण्हासङ्घाताय तम्मयताय अभावेन अतम्मयो खीणासवमुनि कदाचि कत्थचि न हीयति न परिहीयतीति वुत्तं होतीति ।

देवदूतवग्गो चतुत्थो ।

५. चूळवग्गो

१. सम्मुखीभावसुत्तवण्णना

४१. पञ्चमस्स पठमे सम्मुखीभावाति सम्मुखीभावेन, विज्जमानतायाति अत्थो । पसवतीति पटिलभति । सद्भाय सम्मुखीभावाति यदि हि सद्भा न भवेय्य, देय्यधम्मो न भवेय्य, दक्खिण्येय्यसङ्घाता पटिग्गाहकपुग्गला न भवेय्युं, कथं पुज्जकम्मं करेय्य । तेसं पन सम्मुखीभावेन सक्का कातुन्ति तस्मा “सद्भाय सम्मुखीभावा”ति आदिमाह । एत्थ च द्वे धम्मा सुलभा देय्यधम्मा चेव दक्खिण्येय्या च, सद्भा पन दुल्लभा । पुथुज्जनस्स हि सद्भा अथावरा पदवारेन नाना होति, तेनेव महामोग्गल्लानसदिसोपि अग्गसावको पाटिभोगो भवितुं असक्कोन्तो आह — “द्विन्नं खो ते अहं, आवुसो, धम्मानं पाटिभोगो भोगानञ्च जीवितस्स च, सद्भाय पन त्वंयेव पाटिभोगो”ति (उदा० १८) ।

२. तिठानसुत्तवण्णना

४२. दुतिये विगतमलमच्छेरेनाति विगतमच्छरियमलेन । मुत्तचागोति विस्सट्टचागो । पयतपाणीति धोतहत्थो । अस्सद्दो हि सतक्खत्तुं हत्थे धोवित्वापि मलिनहत्थोव होति, सद्दो पन दानाभिरतत्ता मलिनहत्थोपि धोतहत्थोव । वोस्सग्गरतोति वोस्सग्गसङ्घाते दाने रतो । याचयोगोति याचितुं युत्तो, याचकेहि वा योगो अस्सातिपि याचयोगो । दानसंविभागरतोति दानं ददन्तो संविभागञ्च करोन्तो दानसंविभागरतो नाम होति ।

दस्सनकामो सीलवतन्ति दसपि योजनानि वीसम्पि तिसम्पि योजनसतम्पि गन्त्वा सीलसम्पन्ने दट्टुकामो होति पाटलिपुत्तकब्राह्मणो विय सद्भातिस्समहाराजा विय च । पाटलिपुत्तस्स किर नगरद्वारे सालाय निसिन्ना द्वे ब्राह्मणा काळवल्लिमण्डपवासिमहानागत्येरस्स गुणकथं सुत्वा “अम्हेहि तं भिक्खुं दट्ठुं वट्ठती”ति द्वेपि जना निक्खमिंसु । एको अन्तरामग्गे कालमकासि । एको समुद्दतीरं पत्वा नावाय महातिथपट्टने ओरुह अनुराधपुरं आगन्त्वा “काळवल्लिमण्डपो कुहि”न्ति पुच्छि । रोहणजनपदेति । सो अनुपुब्बेन थेरस्स वसनट्टानं पत्वा चूळनगरगामे धुरघरे निवासं गहेत्वा थेरस्स आहारं सम्पादेत्वा पातोव वुट्ठाय थेरस्स वसनट्टानं पुच्छित्वा गन्त्वा जनपरियन्ते ठितो थेरं दूरतोव आगच्छन्तं दिस्वा सकिं तत्थेव ठितो वन्दित्वा पुन उपसङ्कमित्वा गोप्फकेसु दळ्हं गहेत्वा वन्दन्तो “उच्चा, भन्ते, तुम्हे”ति आह । थेरो च नातिउच्चो नातिरस्सो पमाणयुत्तोव, तेन नं पुन आह — “नातिउच्चा तुम्हे, तुम्हाकं पन गुणा मेचकवण्णस्स समुद्दस्स मत्थकेन गन्त्वा सकलजम्बुदीपतलं अज्झोत्थरित्वा गता, अहम्पि पाटलिपुत्तनगरद्वारे निसिन्नो तुम्हाकं गुणकथं अस्सोसि”न्ति । सो थेरस्स भिक्खाहारं दत्वा अत्तनो तिचीवरं पटियादेत्वा थेरस्स सन्तिके पब्बजित्वा तस्सोवादे पतिट्ठाय कतिपाहेनेव अरहत्तं पापुणि ।

सद्भातिस्समहाराजापि, “भन्ते, मय्हं वन्दितब्बयुत्तकं एकं अय्यं आचिक्खथा”ति पुच्छि । भिक्खू “मङ्गलवासी कुट्टतिस्सत्थेरो”ति आहंसु । राजा महापरिवारेन पञ्चयोजनमग्गं अगमासि । थेरो “किं सद्दो एसो, आवुसो”ति भिक्खुसङ्घं पुच्छि । “राजा, भन्ते, तुम्हाकं दस्सनत्थाय आगतो”ति । थेरो चिन्तेसि — “किं मय्हं महल्लककाले राजगेहे कम्म”न्ति दिवाट्टाने मज्जे निपज्जित्वा भूमियं लेखं लिखन्तो अच्छि । राजा “कहं थेरो”ति पुच्छित्वा “दिवाट्टाने”ति सुत्वा तत्थ गच्छन्तो थेरं भूमियं लेखं लिखन्तं दिस्वा “खीणासवस्स नाम हत्थकुक्कुच्चं नत्थि, नायं खीणासवो”ति अवन्दित्वाव निवत्ति । भिक्खुसङ्घो थेरं आह — “भन्ते, एवंविधस्स सद्दस्स पसन्नस्स रज्जो कस्मा विप्पटिसारं करित्था”ति । “आवुसो, रज्जो पसादरक्खनं न तुम्हाकं भारो, महल्लकत्थेरस्स भारो”ति वत्वा अपरभागे अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायन्तो भिक्खुसङ्घं आह — “मय्हं कूटागारम्हि अज्जम्पि पल्लङ्गं अत्थरथा”ति । तस्मिं अत्थते थेरो — “इदं

कूटागारं अन्तरे अप्पतिट्ठित्वा रज्जा दिट्ठकालेयेव भूमियं पतिट्ठातू”ति अधिट्ठित्वा परिनिब्बायि । कूटागारं पञ्चयोजनमगं आकासेन अगमासि । पञ्चयोजनमगे धजं धारेतुं समत्था रुक्खा धजपग्गहिताव अहेसुं । गच्छापि गुम्बापि सब्बे कूटागाराभिमुखा हुत्वा अट्ठंसु ।

रज्जोपि पण्णं पहिणिसु “थेरो परिनिब्बुतो, कूटागारं आकासेन आगच्छती”ति । राजा न सद्वहि । कूटागारं आकासेन गन्त्वा थूपारामं पदक्खिणं कत्वा सिलाचेतियट्ठानं अगमासि । चेतियं सह वत्थुना उप्पतित्वा कूटागारमत्थके अट्ठासि, साधुकारसहस्सानि पवत्तिंसु । तस्मिं खणे महाब्यग्घत्थेरो नाम लोहपासादे सत्तमकूटागारे निसिन्नो भिक्खून् विनयकम्मं करोन्तो तं सद्दं सुत्वा “किं सद्दो एसो”ति पटिपुच्छि । भन्ते, मङ्गलवासी कुट्टितस्सत्थेरो परिनिब्बुतो, कूटागारं पञ्चयोजनमगं आकासेन आगतं, तत्थ सो साधुकारसद्दोति । आवुसो, पुज्जवन्ते निस्साय सक्कारं लभिस्सामाति अन्तेवासिके खमापेत्वा आकासेनेव आगन्त्वा तं कूटागारं पविसित्वा दुतियमज्जे निसीदित्वा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि । राजा गन्धपुप्फचुण्णानि आदाय गन्त्वा आकासे ठितं कूटागारं दिस्वा कूटागारं पूजेसि । तस्मिं खणे कूटागारं ओतरित्वा पथवियं पतिट्ठितं । राजा महासक्कारेन सररीकच्चं कारेत्वा धातुयो गहेत्वा चेतियं अकासि । एवरूपा सीलवन्तानं दस्सनकामा नाम होन्ति ।

सद्धम्मं सोतुमिच्छतीति तथागतप्पवेदितं सद्धम्मं सोतुकामो होति **पिण्डपातिकत्थेरादयो** विय ।

गङ्गावनवालिअङ्गणम्हि किर तिसं भिक्खू वस्सं उपगता अन्वद्धमासं उपोसथदिवसे चतुपच्चयसन्तोसभावनाराममहाअरियवंसज्ज (अ० नि० ४.२८) कथेन्ति । एको पिण्डपातिकत्थेरो पच्छाभागेन आगन्त्वा पटिच्छन्नट्ठाने निसीदि । अथ नं एको गोणसो जङ्घपिण्डिमंसं सण्डासेन गणहन्तो विय डंसि । थेरो ओलोकेन्तो गोणसं दिस्वा “अज्ज धम्मस्सवनन्तरायं न करिस्सामी”ति गोणसं गहेत्वा थविकाय पक्खिपित्वा थविकामुखं बन्धित्वा अविदूरे ठाने ठपेत्वा धम्मं सुणन्तोव निसीदि । अरुणुगगमनज्ज विसं विक्खम्भेत्वा थेरस्स तिण्णं फलानं पापुणनज्ज विसस्स दट्ठट्ठानेनेव ओतरित्वा पथविपविसनज्ज धम्मकथिकत्थेरस्स धम्मकथानिट्ठापनज्ज एकक्खणेयेव अहोसि । ततो थेरो आह — “आवुसो एको मे चोरो गहितो”ति थविकं मुज्जित्वा गोणसं विस्सज्जेसि । भिक्खू दिस्वा “काय वेलाय दट्ठत्थ, भन्ते”ति पुच्छिंसु । हिय्यो सायन्हसमये, आवुसोति । कस्मा, भन्ते, एवं भारियं कम्मं करित्थाति । आवुसो, सचाहं दीघजातिकेन दट्ठोति वदेय्यं, नयिमं एत्तकं आनिसंसं लभेय्यन्ति । इदं ताव पिण्डपातिकत्थेरस्स वत्थु ।

दीघवापियम्पि “महाजातकभाणकत्थेरो गाथासहस्सं महावेस्सन्तरं कथेस्सती”ति तिस्समहागामे तिस्समहाविहारवासी एको दहरो सुत्वा ततो निक्खमित्वा एकाहेनेव नवयोजनमगं आगतो । तस्मिंयेव खणे थेरो धम्मकथं आरभि । दहरो दूरमगागमनेन सज्जातकायदरथत्ता पट्टानगाथाय सद्धिं अवसानगाथंयेव ववत्थपेसि । ततो थेरस्स “इदमवोचा”ति वत्वा उट्ठाय गमनकाले “मय्हं आगमनकम्मं मोघं जात”न्ति रोदमानो अट्ठासि । एको मनुस्सो तं कथं सुत्वा गन्त्वा थेरस्स आरोचेसि, “भन्ते, ‘तुम्हाकं धम्मकथं सोस्सामी’ति एको दहरभिक्खु तिस्समहाविहारा आगतो, सो ‘कायदरथभावेन मे आगमनं मोघं जात’न्ति रोदमानो ठितो”ति । गच्छथ सज्जापेथ नं “पुन स्वे कथेस्सामा”ति । सो पुनदिवसे थेरस्स धम्मकथं सुत्वा सोतापत्तिफलं पापुणि ।

अपरापि **उल्लकोलिकणिणवासिका** एका इत्थी पुत्तकं पायमाना “दीघभाणकमहाअभयत्थेरो नाम अरियवंसपटिपदं कथेती”ति सुत्वा पञ्चयोजनमगं गन्त्वा दिवाकथिकत्थेरस्स निसिन्नकालेयेव विहारं पविसित्वा भूमियं पुत्तं निपज्जापेत्वा दिवाकथिकत्थेरस्स ठितकाव धम्मं अस्सोसि । सरभाणके थेरे उट्ठिते दीघभाणकमहाअभयत्थेरो

चतुपच्चयसन्तोसभावनाराममहाअरियवंसं आरभि । सा ठितकाव पग्गण्हाति । थेरो तयो एव पच्चये कथेत्वा उट्टानाकारं अकासि । सा उपासिका आह — “अय्यो, ‘अरियवंसं कथेस्सामी’ति सिनिद्धभोजनं भुज्जित्वा मधुरपानकं पिबित्वा यट्ठिमधुकतेलादीहि भेसज्जं कत्वा कथेतुं युत्तद्वानेयेव उट्टहती”ति । थेरो “साधु, भगिनी”ति वत्वा उपरि भावनारामं पट्टपेसि । अरुणुग्गमनञ्च थेरस्स “इदमवोचा”ति वचनञ्च उपासिकाय सोतापत्तिफलुप्पत्ति च एकक्खणेयेव अहोसि ।

अपरापि **कळम्परवासिका** इत्थी अङ्केन पुत्तं आदाय “धम्मं सोस्सामी”ति चित्तलपब्बतं गन्त्वा एकं रुक्खं निस्साय दारकं निपज्जापेत्वा सयं ठितकाव धम्मं सुणाति । रत्तिभागसमनन्तरे एको दीघजातिको तस्सा पस्सन्तियायेव समीपे निपन्नदारकं चतूहि दाठाहि डंसित्वा अगमासि । सा चिन्तेसि — “सचाहं ‘पुत्तो मे सप्पेन दट्ठो’ति वक्खामि, धम्मस्स अन्तरायो भविस्सति । अनेकक्खत्तुं खो पन मे अयं संसारवट्ठे वट्टन्तिया पुत्तो अहोसि, धम्ममेव चरिस्सामी”ति तियामरत्तिं ठितकाव धम्मं पग्गण्हित्वा सोतापत्तिफले पतिट्ठाय अरुणे उगते सच्चकिरियाय पुत्तस्स विसं निम्मथेत्वा पुत्तं गहेत्वा गता । एवरूपा पुग्गला धम्मं सोतुकामा नाम होन्ति ।

३. अत्थवससुत्तवण्णना

४३. ततिये तयो, भिक्खवे, अत्थवसे सम्पस्समानेनाति तयो अत्थे तीणि कारणानि पस्सन्तेन । **अलमेवाति** युत्तमेव । **यो धम्मं देसेतीति** यो पुग्गलो चतुसच्चधम्मं पकासेति । **अत्थप्पटिसंवेदीति** अट्ठकथं जाणेन पटिसंवेदी । **धम्मप्पटिसंवेदीति** पाळिधम्मं पटिसंवेदी ।

४. कथापवत्तिसुत्तवण्णना

४४. चतुत्थे ठानेहीति कारणेहि । **पवत्तिनीति** अप्पटिहता निय्यानिका ।

५. पण्डितसुत्तवण्णना

४५. पञ्चमे **पण्डितपञ्जत्तानीति** पण्डितेहि पञ्जत्तानि कथितानि पसत्थानि । **सप्पुरिसपञ्जत्तानीति** सप्पुरिसेहि महापुरिसेहि पञ्जत्तानि कथितानि पसत्थानि । **अहिंसाति** करुणा चेव करुणापुब्बभागो च । **संयमोति** सीलसंयमो । **दमोति** इन्द्रियसंवरो, उपोसथवसेन वा अत्तदमनं, पुण्णोवादे (मं नि० ३.३९५ आदयो; सं० नि० ४.८८ आदयो) दमोति वुत्ता खन्तिपि आळवके (सं० नि० १.२४६; सु० नि० १८३ आदयो) वुत्ता पज्जापि इमस्मिं सुत्ते वट्ठतियेव । **मातापितु उपट्ठानन्ति** मातापितूनं रक्खनं गोपनं पटिजगनं । **सन्तानन्ति** अज्जत्थ बुद्धपच्चैकबुद्धअरियसावका सन्तो नाम, इध पन मातापितु उपट्ठाका अधिप्पेता । तस्मा उत्तमट्ठेन सन्तानं, सेट्ठचरियट्ठेन **ब्रह्मचारीनं** । इदं मातापितु उपट्ठानं सन्धि उपज्जातन्ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । **सतं एतानि ठानानीति** सन्तानं उत्तमपुरिसानं एतानि ठानानि कारणानि । **अरियो दस्सनसम्पन्नोति** इध इमेसंयेव तिण्णं ठानानं कारणेन अरियो चेव दस्सनसम्पन्नो च वेदितब्बो, न बुद्धादयो न सोतापन्ना । अथ वा **सतं एतानि ठानानीति** मातुपट्ठानं पितुपट्ठानन्ति एतानि ठानानि सन्तानं उत्तमपुरिसानं कारणानीति एवं मातापितु उपट्ठाकवसेन इमिस्सा गाथाय अत्थो वेदितब्बो । मातापितु उपट्ठाकोयेव हि इध “अरियो दस्सनसम्पन्नो”ति वुत्तो । **स लोकं भजते सिवन्ति** सो खेमं देवलोकं गच्छतीति ।

६. सीलवन्तसुत्तवण्णना

४६. छट्ठे तीहि ठानेहीति तीहि कारणेहि । कायेनातिआदीसु भिक्खू आगच्छन्ते दिस्वा पच्चुग्गमनं करोन्ता गच्छन्ते अनुगच्छन्ता आसनसालाय सम्मज्जनउपलेपनादीनि करोन्ता आसनानि पज्जापेन्ता पानीयं पच्चुपट्ठापेन्ता कायेन पुज्जं पसवन्ति नाम । भिक्खुसङ्घं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा “यागुं देथ, भत्तं देथ, सप्पिनवनीतादीनि देथ, गन्धपुष्पादीहि पूजेथ, उपोसथं उपवसथ, धम्मं सुणाथ, चेतियं वन्दथा”तिआदीनि वदन्ता वाचाय पुज्जं पसवन्ति नाम । भिक्खू पिण्डाय चरन्ते दिस्वा “लभन्तू”ति चिन्तेन्ता मनसा पुज्जं पसवन्ति नाम । पसवन्तीति पटिलभन्ति । पुज्जं पनेत्थ लोकियलोकुत्तरमिस्सकं कथितं ।

७. सङ्खतलक्खणसुत्तवण्णना

४७. सत्तमे सङ्खतस्साति पच्चयेहि समागन्त्वा कतस्स । सङ्खतलक्खणानीति सङ्खतं एतन्ति सज्जाननकारणानि निमित्तानि । उप्पादोति जाति । वयोति भेदो । ठितस्स अज्जथत्तं नाम जरा । तत्थ सङ्खतन्ति तेभूमका धम्मा । मग्गफलानि पन असम्मसन्नूपगत्ता इध न कथीयन्ति । उप्पादादयो सङ्खतलक्खणा नाम । तेसु उप्पादक्खणे उप्पादो, ठानक्खणे जरा, भेदक्खणे वयो । लक्खणं न सङ्खतं, सङ्खतं न लक्खणं, लक्खणेन पन सङ्खतं परिच्छिन्नं । यथा हत्थिअस्सगोमहिंसादीनं सत्तिसूलादीनि सज्जाननलक्खणानि न हत्थिआदयो, नपि हत्थिआदयो लक्खणानेव, लक्खणेहि पन ते “असुकस्स हत्थी, असुकस्स अस्सो, असुकहत्थी, असुकअस्सो”ति वा पज्जायन्ति, एवंसम्पदमिदं वेदितब्बं ।

८. असङ्खतलक्खणसुत्तवण्णना

४८. अट्ठमे असङ्खतस्साति पच्चयेहि समागन्त्वा अकतस्स । असङ्खतलक्खणानीति असङ्खतं एतन्ति सज्जाननकारणानि निमित्तानि । न उप्पादो पज्जायतीतिआदीहि उप्पादजराभङ्गानं अभावो वुत्तो । उप्पादादीनज्झि अभावेन असङ्खतन्ति पज्जायति ।

९. पब्बतराजसुत्तवण्णना

४९. नवमे महासालाति महारुक्खा । कुलपतिन्ति कुलजेट्ठकं । सेलोति सिलामयो । अरज्जस्मिन्ति अगामकट्ठाने । ब्रह्माति महन्तो । वनेति अटवियं । वनप्पतीति वनजेट्ठका । इध धम्मं चरित्वान, मग्गं सुगतिगामिनन्ति सुगतिगामिकमग्गसङ्घातं धम्मं चरित्वा ।

१०. आतप्पकरणीयसुत्तवण्णना

५०. दसमे आतप्पं करणीयन्ति वीरियं कातुं युत्तं । अनुप्पादायाति अनुप्पादत्थाय, अनुप्पादं साधेस्सामीति इमिना कारणेन कत्तब्बन्ति अत्थो । परतोपि एसेव नयो । सारीरिकानन्ति सरीरसम्भवानं । दुक्खानन्ति दुक्खमानं । तिब्बानन्ति बहलानं, तापनवसेन वा तिब्बानं । खरानन्ति फरुसानं । कटुकानन्ति तिखिणानं । असातानन्ति अमधुरानं । अमनापानन्ति मनं वट्ठेतुं असमत्थानं । पाणहरानन्ति जीवितहरानं । अधिवासनायाति अधिवासनत्थाय सहनत्थाय खमनत्थाय ।

एत्तके ठाने सत्था आणापेत्वा आणत्तिं पवत्तेत्वा इदानि समादपेन्तो यतो खो, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ यतोति यदा । आतापीति वीरियवा । निपकोति सप्पज्जो । सतोति सतिया समन्नागतो । दुक्खस्स अन्तकिरियायाति वट्ठदुक्खस्स परिच्छेदपरिवट्ठमकिरियाय । इमे च पन आतापादयो तयोपि लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता ।

११. महाचोरसुत्तवण्णना

५१. एकादसमे महाचोरोति महन्तो बलवचोरो । सन्धिन्ति घरसन्धिं । निल्लोपन्ति महाविलोपं । एकागारिकन्ति एकमेव गेहं परिवारेत्वा विलुम्पनं । परिपन्थेपि तिड्ढतीति पन्थदूहनकम्मं करोति । नदीविदुगगन्ति नदीनं दुग्गमट्टानं अन्तरदीपकं, यत्थ सक्का होति द्वीहिपि तीहिपि जङ्घसहस्सेहि सद्धिं निलीयितुं । पब्बतविसमन्ति पब्बतानं विसमट्टानं पब्बतन्तरं, यत्थ सक्का होति सत्तहि वा अट्टहि वा जङ्घसहस्सेहि सद्धिं निलीयितुं । तिण्णगहनन्ति तिणेन वट्ठित्वा सञ्छन्नं द्वत्तियोजनट्टानं । रोधन्ति घनं अज्जमज्जं संसट्टसाखं एकाबद्धं महावनसण्डं । परियोधाय अत्थं भणिस्सन्तीति परियोदहित्वा तं तं कारणं पक्खिपित्वा अत्थं कथयिस्सन्ति । त्यास्साति ते अस्स । परियोधाय अत्थं भणन्तीति किस्मिज्जि किज्जि वत्तुं आरद्धेयेव “मा एवं अवचुत्थ, मयं एतं कुलपरम्पराय जानाम, न एस एवरूपं करिस्सती”ति तं तं कारणं पक्खिपित्वा महन्तम्पि दोसं हरन्ता अत्थं भणन्ति । अथ वा परियोधायाति पटिच्छादेत्वातिपि अत्थो । ते हि तस्सपि दोसं पटिच्छादेत्वा अत्थं भणन्ति । खतं उपहतन्ति गुणखननेन खतं, गुणुपघातेन उपहतं । विसमेन कायकम्मेनाति सम्पक्खलनट्टेन विसमेन कायद्वारिककम्मेन । वचीमनोकम्मेसुपि एसेव नयो । अन्तग्गाहिकायाति दसवत्थुकाय अन्तं गहेत्वा ठितदिट्ठिया । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

चूळवग्गो पञ्चमो ।

पठमपण्णासकं निट्ठितं ।

२. दुतियपण्णासकं

(६) १. ब्राह्मणवग्गो

१. पठमद्वेब्राह्मणसुत्तवण्णना

५२. ब्राह्मणवग्गस्स पठमे जिण्णाति जराजिण्णा । वुद्धाति वयोवुद्धा । महल्लकाति जातिमहल्लका । अद्धगताति तयो अद्धे अतिक्कन्ता । वयोअनुप्पत्ताति ततियं वयं अनुप्पत्ता । येन भगवा तेनुपसङ्कमिंसूति पुत्तदारे अत्तनो वचनं अकरोन्ते दिस्वा “समणस्स गोतमस्स सन्तिकं गन्त्वा निव्यानिकमग्गं गवेसिस्सामा”ति चिन्तेत्वा उपसङ्कमिंसु । मयमस्सु, भो गोतम, ब्राह्मणाति; भो गोतम, मयं ब्राह्मणा न खत्तिया नामच्चा न गहपतिकाति ब्राह्मणभावं जानापेत्वा जिण्णातिआदिमाहंसु । अकतभीरुत्ताणाति अकतभयपरित्ताणा । अवस्सयभूतं पतिट्ठाकम्मं अम्हेहि न कतन्ति दस्सेन्ति । तग्घाति एकंसत्थे निपातो, सम्पटिच्छनत्थे वा । एकन्तेन तुम्हे एवरूपा, अहम्पि खो एतं सम्पटिच्छामीति च दस्सेति । उपनीयतीति उपसंहरीयति । अयं हि जातिया जरं उपनीयति, जराय ब्याधिं, ब्याधिना मरणं, मरणेन पुन जातिं । तेन वुत्तं — “उपनीयती”ति ।

इदानी यस्मा ते ब्राह्मणा महल्लकत्ता पब्बजित्वापि वत्तं पूरेतुं न सक्खिस्सन्ति, तस्मा ने पञ्चसु सीलेसु पतिट्ठापेन्तो भगवा योध कायेन संयमोतिआदिमाह । तत्थ कायेन संयमोति कायद्वारेन संवरो । सेसेसुपि एसेव नयो । तं तस्स पेतस्साति तं पुज्जं तस्स परलोकं गतस्स तायनट्टेन ताणं, निलीयनट्टेन लेणं, पतिट्ठानट्टेन दीपो, अवस्सयनट्टेन सरणं, उत्तमगतिवसेन परायणञ्च होतीति दस्सेति । गाथा उत्तानत्थायेव । एवं ते ब्राह्मणा तथागतेन पञ्चसु सीलेसु समादपिता

यावजीवं पञ्च सीलानि रक्खित्वा सगो निब्बत्तिं सु ।

२. दुतियद्वेब्राह्मणसुत्तवण्णना

५३. दुतिये भाजनन्ति यंकिञ्चि भण्डकं । सेसं पठमे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

३. अञ्जतरब्राह्मणसुत्तवण्णना

५४. ततिये सम्मोदनीयन्ति सम्मोदजननिं । सारणीयन्ति सरितब्बयुत्तकं । वीतिसारेत्वाति परियोसापेत्वा । कित्तावताति कित्तकेन । सन्दिट्टिको धम्मो होतीति सामं पस्सितब्बो होति । अकालिकोति न कालन्तरे फलदायको । एहिपस्सिकोति “एहि पस्सा”ति एवं दस्सेतुं सक्काति आगमनीयपटिपदं पुच्छति । ओपनेय्यिकोति अत्तनो चित्तं उपनेतब्बो । पच्चत्तं वेदितब्बोति सामंयेव जानितब्बो । विञ्जूहीति पण्डितेहि । परियादिन्नचित्तोति आदिन्नगहितपरामट्टचित्तो हुत्वा । चेतेतीति चिन्तेति । सेसमेत्थ उत्तानमेव । इमस्मिं पन सुत्ते ब्राह्मणेन लोकुत्तरमग्गो पुच्छितो, सत्थारापि सोयेव कथितो । सो हि सामं पस्सितब्बत्ता सन्दिट्टिको नामाति ।

४. परिब्बाजकसुत्तवण्णना

५५. चतुत्थे ब्राह्मणपरिब्बाजकोति ब्राह्मणजातिको परिब्बाजको, न खत्तियादिजातिको । अत्तत्थम्पीति दिट्ठधम्मिकसम्परायिकं लोकियलोकुत्तरमिस्सकं अत्तनो अत्थं ।

५. निब्बुतसुत्तवण्णना

५६. पञ्चमे अकालिकन्ति न कालन्तरे पत्तब्बं । ओपनेय्यिकन्ति पटिपत्तिया उपगन्तब्बं ।

६. पलोकसुत्तवण्णना

५७. छट्ठे आचरियपाचरियानन्ति आचरियानञ्चेव आचरियाचरियानञ्च । अवीचि मज्जे फुटो अहोसीति यथा अवीचि महानिरयो निरन्तरफुटो नेरयिकसत्तेहि परिपुण्णो, मनुस्सेहि एवं परिपुण्णो होति । कुक्कुटसंपातिकाति एकगामस्स छदनपिट्ठितो उप्पतित्वा इतरगामस्स छदनपिट्ठे पतनसङ्घातो कुक्कुटसंपातो एतासु अत्थीति कुक्कुटसंपातिका । कुक्कुटसंपादिकातिपि पाठो, गामन्तरतो गामन्तरं कुक्कुटानं पदसा गमनसङ्घातो कुक्कुटसंपादो एतासु अत्थीति अत्थो । उभयम्पेतं घननिवासतंयेव दीपेति । अधम्मरागरत्ताति रागो नाम एकन्तेनेव अधम्मो, अत्तनो परिक्खारेसु पन उप्पज्जमानो न अधम्मरागोति अधिप्पेतो, परपरिक्खारेसु उप्पज्जमानोव अधम्मरागोति । विसमलोभाभिभूताति लोभस्स समकालो नाम नत्थि, एकन्तं विसमोव एस । अत्तना परिग्गहितवत्थुम्हि पन उप्पज्जमानो समलोभो नाम, परपरिग्गहितवत्थुम्हि उप्पज्जमानोव विसमोति अधिप्पेतो । मिच्छाधम्मपरेताति अवत्थुपटिसेवनसङ्घातेन मिच्छाधम्मेन समन्नागता । देवो न सम्मा धारं अनुप्पवेच्छतीति वस्सितब्बयुत्ते काले वस्सं न वस्सति । दुब्धिक्खन्ति दुल्लभभिक्खं । दुस्सस्सन्ति विविधसस्सानं असम्पज्जनेन दुस्सस्सं । सेतट्टिकन्ति सस्से सम्पज्जमाने पाणका पतन्ति, तेहि दट्ठत्ता निक्खन्तनिक्खन्तानि सालिसीसानि सेतवण्णानि होन्ति निस्सारानि । तं सन्धाय वुत्तं “सेतट्टिक”न्ति । सलाकावुत्तन्ति वपितं वपितं सस्सं सलाकामत्तमेव सम्पज्जति, फलं न देतीति अत्थो । यक्खाति यक्खाधिपतिनो । वाळे अमनुस्से ओस्सज्जन्तीति

चण्डयक्खे मनुस्सपथे विस्सज्जेन्ति, ते लद्धोकासा महाजनं जीवितक्खयं पापेन्ति ।

७. वच्छगोत्तसुत्तवण्णना

५८. सत्तमे महप्फलन्ति महाविपाकं । धम्मस्स चानुधम्मं व्याकरोन्तीति एत्थ धम्मो नाम कथितकथा, अनुधम्मो नाम कथितस्स पटिकथनं । सहधम्मिकोति सकारणो सहेतुको । वादानुपातोति वादस्स अनुपातो, अनुपतनं पवत्तीति अत्थो । गारय्हं ठानन्ति गरहितब्बयुत्तं कारणं । इदं वुत्तं होति — भोता गोतमेन वुत्ता सकारणा वादप्पवत्ति किञ्चिपि गारय्हं कारणं न आगच्छतीति । अथ वा तेहि परेहि वुत्ता सकारणा वादप्पवत्ति किञ्चि गारय्हं कारणं न आगच्छतीति पुच्छति ।

अन्तरायकरो होतीति अन्तरायं विनासं किच्छलाभकं विलोमकं करोति । पारिपन्थिकोति पन्थदूहनचोरो । खतो च होतीति गुणखननेन खतो होति । उपहतोति गुणपघातेनेव उपहतो ।

चन्दनिकायाति असुचिकललकूपे । ओलिगल्लेति निद्धमनकलले । सो चाति सो सीलवाति वुत्तखीणासवो । सीलक्खन्धेनाति सीलरासिना । सेसपदेसुपि एसेव नयो । एत्थ च विमुत्तिजाणदस्सनं वुच्चति पच्चवेक्खणजाणं, तं असेक्खस्स पवत्तत्ता असेक्खन्ति वुत्तं । इतरानि सिक्खापरियोसानप्पत्तताय सयम्पि असेक्खानेव । तानि च पन लोकुत्तरानि, पच्चवेक्खणजाणं लोकियं ।

रोहिणीसूति रत्तवण्णासु । सरूपासूति अत्तनो वच्छकेहि समानरूपासु । पारेवतासूति कपोतवण्णासु । दन्तोति निब्बिसेवनो । पुङ्गवोति उसभो । धोरय्होति धुरवाहो । कल्याणजवनिक्वमोति कल्याणेन उजुना जवेन गन्ता । नास्स वण्णं परिक्खरेति अस्स गोणस्स सरीरवण्णं न उपपरिक्खन्ति, धुरवहनकम्ममेव पन उपपरिक्खन्ति । यस्मिं कस्मिञ्चि जातियेति यत्थ कत्थचि कुलजाते । यासु कासुचि एतासूति एतासु खत्तियादिप्पभेदासु यासु कासुचि जातीसु ।

ब्रह्मचरियस्स केवलीति ब्रह्मचरियस्स केवलेन समन्नागतो, परिपुण्णभावेन युत्तोति अत्थो । खीणासवो हि सकलब्रह्मचारी नाम होति । तेनेतं वुत्तं । पन्नभारोति ओरोपितभारो, खन्धभारं किलेसभारं कामगुणभारञ्च ओरोपेत्वा ठितोति अत्थो । कतकिच्चोति चतूहि मग्गेहि किच्चं कत्वा ठितो । पारगू सब्बधम्मानन्ति सब्बधम्मा वुच्चन्ति पञ्चक्खन्धा द्वादसायतनानि अट्टारस धातुयो, तेसं सब्बधम्मानं अभिज्जापारं, परिज्जापारं, पहानपारं, भावनापारं, सच्चिकिरियापारं, समापत्तिपारञ्चाति छब्बिधं पारं गतत्ता पारगू । अनुपादायाति अगगहेत्वा । निब्बुतोति किलेससन्तापरहितो । विरजेति रागदोसमोहरजरहिते ।

अविजानन्ताति खेत्तं अजानन्ता । दुम्मेधाति निप्पज्जा । अस्सुताविनोति खेत्तविनिच्छयसवनेन रहिता । बहिद्धाति इमम्हा सासना बहिद्धा । न हि सन्ते उपासरेति बुद्धपच्चेकबुद्धखीणासवे उत्तमपुरिसे न उपसङ्गमन्ति । धीरसम्मतेति पण्डितेहि सम्मते सम्भाविते । मूलजाता पतिट्ठिताति इमिना सोतापन्नस्स सब्बं दस्सेति । कुले वा इध जायरेति इध वा मनुस्सलोके खत्तियब्राह्मणवेस्सकुले जायन्ति । अयमेव हि तिविधा कुलसम्पत्ति नाम । अनुपुब्बेन निब्बानं, अधिगच्छन्तीति सीलसमाधिपज्जाति इमे गुणे पूरेत्वा अनुक्कमेन निब्बानं अधिगच्छन्तीति ।

८. तिकण्णसुत्तवण्णना

५९. अट्ठमे तिकण्णोति तस्स नामं । उपसङ्गमीति “समणो किर गोतमो पण्डितो, गच्छिस्सामि तस्स सन्तिक”न्ति

चिन्तेत्वा भुत्तपातरासो महाजनपरिवृतो उपसङ्गमि । **भगवतो सम्मुखाति** दसबलस्स पुरतो निसीदित्वा । **वण्णं भासतीति** कस्मा भासति? सो किर इतो पुब्बे तथागतस्स सन्तिकं अगतपुब्बो । अथस्स एतदहोसि — “बुद्धा नाम दुरासदा, मयि पठमतरं अकथेन्ते कथेय्य वा न वा । सचे न कथेस्सति, अथ मं समागमद्धाने कथेन्तं एवं वक्खन्ति ‘त्वं इध कस्मा कथेसि, येन ते समणस्स गोतमस्स सन्तिकं गन्त्वा वचनमत्तम्पि न लद्ध’न्ति । तस्मा ‘एवं मे अयं गरहा मुच्चिस्सती’”ति मज्जमानो भासति । किञ्चापि ब्राह्मणानं वण्णं भासति, तथागतस्स पन जाणं घट्टेस्सामीति अधिप्पायेनेव भासति । **एवम्पि तेविज्जा ब्राह्मणाति** तेविज्जकब्राह्मणा एवंपण्डिता एवंधीरा एवंब्यत्ता एवंबहुस्सुता एवंवादिनो, एवंसम्मताति अत्थो । **इतिपीति** इमिना तेसं पण्डितादिआकारपरिच्छेदं दस्सेति । एतकेन कारणेन पण्डिता...पे०... एतकेन कारणेन सम्मताति अयञ्हि एत्थ अत्थो ।

यथा कथं पन ब्राह्मणाति एत्थ **यथाति** कारणवचनं, **कथं पनाति** पुच्छावचनं । इदं वुत्तं होति — कथं पन, ब्राह्मण, ब्राह्मणा तेविज्जं पज्जापेन्ति । यथा एवं सक्का होति जानितुं, तं कारणं वदेहीति । तं सुत्वा ब्राह्मणो “जाननद्धानेयेव मं सम्मासम्बुद्धो पुच्छि, नो अजाननद्धाने”ति अत्तमनो हुत्वा **इध, भो गोतमाति** आदिमाह । तत्थ **उभतोति** द्वीहिपि पक्खेहि । **मातितो च पितितो चाति** यस्स माता ब्राह्मणी, मातु माता ब्राह्मणी, तस्सापि माता ब्राह्मणी । पिता ब्राह्मणो, पितु पिता ब्राह्मणो, तस्सापि पिता ब्राह्मणो, सो उभतो सुजातो मातितो च पितितो च । **संसुद्धगहणिकोति** यस्स संसुद्धा मातु गहणी, कुच्छीति अत्थो । “समवेपाकिनिया गहणिया”ति पन एत्थ कम्मजतेजोधातु गहणीति वुच्चति ।

याव सत्तमा पितामहयुगाति एत्थ पितु पिता पितामहो, पितामहस्स युगं पितामहयुगं । **युगन्ति** आयुप्पमाणं वुच्चति । अभिलापमत्तमेव चेत्तं, अत्थतो पन पितामहोयेव पितामहयुगं । ततो उद्धं सब्बेपि पुब्बपुरिसा पितामहगहणेनेव गहिता । एवं याव सत्तमो पुरिसो, ताव संसुद्धगहणिको, अथ वा अक्खित्तो अनुपक्कुट्ठो जातिवादेनाति दस्सेति । **अक्खित्तोति** “अपनेथ एतं, किं इमिना”ति एवं अक्खित्तो अनवक्खित्तो । **अनुपक्कुट्ठोति** न उपक्कुट्ठो, न अक्कोसं वा निन्दं वा पत्तपुब्बो । केन कारणेनाति? **जातिवादेन** । “इतिपि हीनजातिको एसो”ति एवरूपेन वचनेनाति अत्थो ।

अज्झायकोति इदं “न दानिमे ज्ञायन्ति, न दानिमे ज्ञायन्तीति खो, वासेट्ठ, अज्झायका अज्झायकातेव ततियं अक्खरं उपनिब्बत्त”न्ति (दी० नि० ३.१३२) एवं पठमकप्पिककाले ज्ञानविरहितानं ब्राह्मणानं गरहवचनं उप्पन्नं । इदानी पन तं अज्झायतीति अज्झायको, मन्ते परिवत्तेतीति इमिना अत्थेन पसंसावचनं कत्वा वोहरन्ति । मन्ते धारेतीति **मन्तधरो** ।

तिण्णं वेदानन्ति इरुब्बेदयजुब्बेदसामब्बेदानं । ओट्टपहतकरणवसेन पारं गतोति **पारगू** । सह निघण्डुना च केटुभेन च **सनिघण्डुकेटुभानं** । **निघण्डूति** नामनिघण्डुरुक्खादीनं वेवचनपकासकसत्थं । **केटुभन्ति** किरियाकप्पविकप्पो कवीनं उपकाराय सत्थं । सह अक्खरप्पभेदेन **साक्खरप्पभेदानं** । **अक्खरप्पभेदोति** सिक्खा च निरुत्ति च । **इतिहासपञ्चमानन्ति** आथब्बणवेदं चतुत्थं कत्वा इतिह आस, इतिह आसाति ईदिसवचनपटिसंयुत्तो पुराणकथासङ्घातो खत्तविज्जासङ्घातो वा इतिहासो पञ्चमो एतेसन्ति इतिहासपञ्चमा । तेसं इतिहासपञ्चमानं वेदानं ।

पदं तदवसेसञ्च ब्याकरणं अधीयति वेदेति चाति **पदको वेय्याकरणो** । **लोकायतं** वुच्चति वितण्डवादसत्थं । **महापुरिसलक्खणन्ति** महापुरिसानं बुद्धादीनं लक्खणदीपकं द्वादससहस्सगन्थपमाणं सत्थं, यत्थ सोळससहस्सगाथापदपरिमाणा बुद्धमन्ता नाम अहेसुं, येसं वसेन “इमिना लक्खणेन समन्नागता बुद्धा नाम होन्ति, इमिना पच्चेकबुद्धा, द्वे अगगावका, असीति महासावका, बुद्धमाता, बुद्धपिता, अग्गुपट्ठाका, अग्गुपट्ठायिका, राजा चक्कवत्ती”ति अयं विसेसो जायति । **अनवयोति** इमेसु लोकायतमहापुरिसलक्खणेसु अनूना परिपूरकारी, अवयो न

होतीति वुत्तं होति । अवयो नाम यो तानि अत्थतो च गन्थतो च सन्धारेतुं न सक्कोति । अथ वा **अनवयो**ति अनु अवयो, सन्धिवसेन उकारलोपो । अनु अवयो परिपुण्णसिप्पोति अत्थो ।

तेन हीति इदं भगवा नं आयाचन्तं दिस्वा “इदानिस्स पज्जं कथेतुं कालो”ति जत्वा आह । तस्सत्थो — यस्मा मं आयाचसि, तस्मा सुणाहीति । **विविच्चेव कामेही**तिआदि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.७०) वित्थारितमेव । इध पनेतं तिस्सन्नं विज्जानं पुब्बभागपटिपत्तिदस्सनत्थं वुत्तन्ति वेदितब्बं । तत्थ द्विन्नं विज्जानं अनुपदवण्णना चेव भावनानयो च विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० २.४०२ आदयो) वित्थारितोव ।

पठमा विज्जाति पठमं उप्पन्नाति पठमा, विदितकरणट्टेन विज्जा । किं विदितं करोति? पुब्बेनिवासं । **अविज्जा**ति तस्सेव पुब्बेनिवासस्स अविदितकरणट्टेन तप्पटिच्छादको मोहो वुच्चति । **तमो**ति स्वेव मोहो पटिच्छादकट्टेन तमोति वुच्चति । **आलोको**ति सायेव विज्जा ओभासकरणट्टेन आलोकोति वुच्चति । एत्थ च विज्जा अधिगताति अयं अत्थो । सेसं पसंसावचनं । योजना पनेत्थ अयमस्स विज्जा अधिगता, अथस्स अधिगतविज्जस्स अविज्जा विहता विनट्ठाति अत्थो । कस्मा? यस्मा विज्जा उप्पन्ना । इतरस्मिम्पि पदद्वये एसेव नयो । **यथा तन्ति** एत्थ **यथा**ति ओपम्मं, तन्ति निपातमत्तं । सति या अविप्पवासेन **अप्पमत्तस्स** । वीरियातापेन **आतापिनो** । काये च जीविते च अनपेक्खताय **पहितत्तस्स** । पेसितत्तस्साति अत्थो । इदं वुत्तं होति — यथा अप्पमत्तस्स आतापिनो पहितत्तस्स विहरतो अविज्जा विहज्जेय्य, विज्जा उप्पज्जेय्य । तमो विहज्जेय्य, आलोको उप्पज्जेय्य, एवमेव तस्स अविज्जा विहता, विज्जा उप्पन्ना । तमो विहतो, आलोको उप्पन्नो । एतस्स तेन पधानानुयोगस्स अनुरूपमेव फलं लब्धन्ति ।

चुतूपपातकथायं **विज्जा**ति दिब्बचक्खुजाणविज्जा । **अविज्जा**ति सत्तानं चुतिपटिसन्धिप्पटिच्छादिका अविज्जा । सेसं वुत्तनयमेव ।

ततियविज्जाय **सो एवं समाहिते चित्ते**ति विपस्सनापादकं चतुत्थज्झानचित्तं वेदितब्बं । **आसवानं खयजाणाया**ति अरहत्तमग्गजाणत्थाय । अरहत्तमग्गो हि आसवविनासनतो आसवानं खयोति वुच्चति, तत्र चेतं जाणं तत्थ परियापन्नत्ताति । **चित्तं अभिनिन्नामेती**ति विपस्सनाचित्तं अभिनीहरति । **सो इदं दुक्खन्ति** एवमादीसु एत्तकं दुक्खं, न इतो भिय्योति सब्बम्पि दुक्खसच्चं सरसलक्खणप्पटिवेधेन यथाभूतं पजानाति पटिविज्झति, तस्स च दुक्खस्स निब्बत्तिकं तण्हं “अयं दुक्खसमुदयो”ति, तदुभयम्पि यं ठानं पत्वा निरुज्झति, तं तेसं अपवत्तिं निब्बानं “अयं दुक्खनिरोधो”ति । तस्स च सम्पापकं अरियमग्गं “अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा”ति सरसलक्खणप्पटिवेधेन यथाभूतं पजानाति पटिविज्झतीति एवमत्थो वेदितब्बो ।

एवं सरूपतो सच्चानि दस्सेत्वा इदानि किलेसवसेन परियायतो दस्सेन्तो **इमे आसवा**तिआदिमाह । **तस्स एवं जानतो एवं पस्सतो**ति तस्स भिक्खुनो एवं जानन्तस्स एवं पस्सन्तस्स । सह विपस्सनाय कोटिप्पत्तं मग्गं कथेसि । **कामासवा**ति कामासवतो । **विमुच्चती**ति इमिना मग्गक्खणं दस्सेति । मग्गक्खणे हि चित्तं विमुच्चति, फलक्खणे विमुत्तं होति । **विमुत्तस्मिं विमुत्तमिति जाणन्ति** इमिना पच्चवेक्खणजाणं दस्सेति । **खीणा जाती**तिआदीहि तस्स भूमिं । तेन हि जाणेन सो पच्चवेक्खन्तो खीणा जातीतिआदीनि पजानाति । कतमा पनस्स जाति खीणा, कथञ्च नं पजानातीति? न तावस्स अतीता जाति खीणा पुब्बेव खीणत्ता, न अनागता, अनागते वायामाभावतो, न पच्चुप्पन्ना, विज्जमानत्ता । या पन मग्गस्स अभावितत्ता उप्पज्जेय्य एकचतुपञ्चवोकारभवेसु एकचतुपञ्चक्खन्धप्पभेदा जाति, सा मग्गस्स भावितत्ता अनुप्पादधम्मतं आपज्जनेन खीणा । तं सो मग्गभावनाय पहीनकिलेसे पच्चवेक्खित्वा किलेसाभावे विज्जमानम्पि कम्मं

आयतिअप्पटिसन्धिकं होतीति जानन्तो पजानाति ।

वुसितन्ति वुत्थं परिवुत्थं, कतं चरितं निड्डितन्ति अत्थो । **ब्रह्मचरियन्ति** मग्गब्रह्मचरियं । पुथुज्जनकल्याणकेन हि सद्धिं सत्तं सेक्खा ब्रह्मचरियवासं वसन्ति नाम, खीणासवो वुत्थवासो । तस्मा सो अत्तनो ब्रह्मचरियवासं पच्चवेक्खन्तो “वुसितं ब्रह्मचरियं”न्ति पजानाति । **कतं करणीयन्ति** चतूसु सच्चेसु चतूहि मग्गेहि परिज्जापहानसच्छिकिरियाभावनाभिसमयवसेन सोळसविधम्पि किच्चं निड्डापितन्ति अत्थो । पुथुज्जनकल्याणकादयो हि तं किच्चं करोन्ति, खीणासवो कतकरणीयो । तस्मा सो अत्तनो करणीयं पच्चवेक्खन्तो “कतं करणीयं”न्ति पजानाति । **नापरं इत्थत्तायाति** पुन इत्थभावाय, एवं सोळसविधकिच्चभावाय किलेसक्खयाय वा मग्गभावनाकिच्चं मे नत्थीति पजानाति । अथ वा **इत्थत्तायाति** इत्थभावतो, इमस्मा एवं पकारा इदानीं वत्तमानक्खन्धसन्ताना अपरं खन्धसन्तानं मय्हं नत्थि, इमे पन पच्चक्खन्धा परिज्जाता तिड्डन्ति छिन्नमूलका रुक्खा विय । ते चरिमकविज्जाणनिरोधेन अनुपादानो विय जातवेदो निब्बायिस्सन्तीति पजानाति । इध **विज्जाति** अरहत्तमग्गजाणविज्जा । **अविज्जाति** चतुसच्चप्पटिच्छादिका अविज्जा । सेसं वुत्तनयमेव ।

अनुच्चावचसीलस्साति यस्स सीलं कालेन हायति, कालेन वड्ढति, सो उच्चावचसीलो नाम होति । खीणासवस्स पन सीलं एकन्तवड्ढितमेव । तस्मा सो अनुच्चावचसीलो नाम होति । **वसीभूतन्ति** वसिप्पत्तं । **सुसमाहितन्ति** सुड्डु समाहितं, आरम्मणम्हि सुड्डुपितं । **धीरन्ति** धितिसम्पन्नं । **मच्चुहायिनन्ति** मच्चुं जहित्वा ठितं । **सब्बप्पहायिनन्ति** सब्बे पापधम्मे पजहित्वा ठितं । **बुद्धन्ति** चतुसच्चबुद्धं । **अन्तिमदेहिनन्ति** सब्बपच्छिमसरीरधारिनं । **तं नमस्सन्ति** गोतमन्ति तं गोतमगोत्तं बुद्धसावका नमस्सन्ति । अथ वा गोतमबुद्धस्स सावकोपि गोतमो, तं गोतमं देवमनुस्सा नमस्सन्तीति अत्थो ।

पुब्बेनिवासन्ति पुब्बेनिवुत्थक्खन्धपरम्परं । **योवेतीति** यो अवेति अवगच्छति । **योवेदीति**पि पाठो । यो अवेदि, विदितं पाकटं कत्वा ठितोति अत्थो । **सग्गापायञ्च पस्सतीति** छ कामावचरे नव ब्रह्मलोके चत्तारो च अपाये पस्सति । **जातिक्खयं पत्तोति** अरहत्तं पत्तो । **अभिज्जावोसितोति** जानित्वा किच्चवोसानेन वोसितो । **मुनीति** मोनेय्येन समन्नागतो खीणासवमुनि । **एताहीति** हेट्ठा निड्डिहाहि पुब्बेनिवासजाणादीहि । **नाञ्जं लपितलापनन्ति** यो पनञ्जो तेविज्जोति अञ्जेहि लपितवचनमत्तमेव लपति, तमहं तेविज्जोति न वदामि, अत्तपच्चक्खतो जत्वा परस्सपि तिस्सो विज्जा कथेन्तमेवाहं तेविज्जोति वदामीति अत्थो । **कलन्ति** कोट्टासं । **नाग्घतीति** न पापुणाति । इदानीं ब्राह्मणो भगवतो कथाय पसन्नो पसन्नाकारं करोन्तो **अभिवक्कन्तन्ति** आदिमाह ।

९. जाणुस्सोणिसुत्तवण्णना

६०. नवमे **यस्सस्सूति** यस्स भवेय्युं । **यज्जोति** आदीसु यजितब्बोति यज्जो, देय्यधम्मस्सेतं नामं । **सद्धन्ति** मतकभत्तं । **थालिपाकोति** वरपुरिसानं दातब्बयुत्तं भत्तं । **देय्यधम्मन्ति** वुत्तावसेसं यंकिज्जि देय्यधम्मं नाम । **तेविज्जेसु ब्राह्मणेसु दानं ददेय्याति** सब्बमेतं दानं तेविज्जेसु ददेय्य, तेविज्जा ब्राह्मणाव पटिगहेतुं युत्ताति दस्सेति । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयमेवाति ।

१०. सङ्गारवसुत्तवण्णना

६१. दसमे **सङ्गारवोति** एवंनामको राजगहनगरे जिण्णपटिसङ्खरणकारको आयुत्तकब्राह्मणो । **उपसङ्कमीति** भुत्तपातरासो हुत्वा महाजनपरिवुतो उपसङ्कमि । **मयमस्सूति** एत्थ **अस्सूति** निपातमत्तं, मयं, भो गोतम, ब्राह्मणा नामाति

इदमेव अत्थपदं । **यज्जं यजामाति** बाहिरसमये सब्बचतुक्केन सब्बट्टुकेन सब्बसोळसकेन सब्बद्वत्तिंसाय सब्बचतुसट्ठिया सब्बसतेन सब्बपञ्चसतेनाति च एवं पाणघातपटिसंयुत्तो यज्जो नाम होति । तं सन्धायेवमाह । **अनेकसारीरिकन्ति** अनेकसरीरसम्भवं । **यदिदन्ति** या एसा । **यज्जाधिकरणन्ति** यजनकारणा चेव याजनकारणा चाति अत्थो । एकस्मिज्हि बहूनं ददन्तेपि दापेन्तेपि बहूसुपि बहूनं देन्तेसुपि दापेन्तेसुपि पुज्जपटिपदा अनेकसारीरिका नाम होति । तं सन्धायेतं वुत्तं । तुह्ज्ज तुह्ज्ज यजामीति वदन्तस्सापि त्वज्ज त्वज्ज यजाहीति आणापेन्तस्सापि च अनेकसारीरिकाव होति । तम्पि सन्धायेतं वुत्तं । **यस्स वा तस्स वाति** यस्मा वा तस्मा वा । **एकमत्तानं दमेतीति** अत्तनो इन्द्रियदमनवसेन एकं अत्तानमेव दमेति । **एकमत्तानं समेतीति** अत्तनो रागादिसमनवसेन एकं अत्तानमेव समेति । **परिनिब्बापेतीति** रागादिपरिनिब्बानेनेव परिनिब्बापेति । **एवमस्सायन्ति** एवं सन्तेपि अयं ।

एवमिदं ब्राह्मणस्स कथं सुत्वा सत्था चिन्तेसि — “अयं ब्राह्मणो पसुघातकसंयुत्तं महायज्जं अनेकसारीरिकं पुज्जपटिपदं वदेति, पब्बज्जामूलकं पन पुज्जुप्पत्तिपटिपदं एकसारीरिकन्ति वदेति । नेवायं एकसारीरिकं जानाति, न अनेकसारीरिकं, हन्दस्स एकसारीरिकज्ज अनेकसारीरिकज्ज पटिपदं देसेस्सामी”ति उपरि देसनं वट्ठेन्तो तेन हि ब्राह्मणातिआदिमाह । तत्थ यथा ते खमेय्याति यथा तुह्मं रुच्चेय्य । **इध तथागतो लोके उप्पज्जतीति** आदि विसुद्धिमग्गे वित्थारितमेव । **एथायं मग्गोति** एथ तुम्हे, अहमनुसासामि, अयं मग्गो । **अयं पटिपदाति** तस्सेव वेवचनं । **यथा पटिपन्नोति** येन मग्गेन पटिपन्नो । **अनुत्तरं ब्रह्मचरियोगधन्ति** अरहत्तमग्गसङ्घातस्स ब्रह्मचरियस्स अनुत्तरं ओगधं उत्तमपतिट्ठाभूतं निब्बानं । **इच्चायन्ति** इति अयं ।

अप्पट्टतराति यत्थ बहूहि वेय्यावच्चकरेहि वा उपकरणेहि वा अत्थो नत्थि । **अप्पसमारम्भतराति** यत्थ बहूनं कम्मच्छेदवसेन पीळासङ्घातो समारम्भो नत्थि । **सेय्यथापि भवं गोतमो, भवं चानन्दो, एते मे पुज्जाति** यथा भवं गोतमो, भवज्चानन्दो, एवरूपा मम पूजिता, तुम्हेयेव द्वे जना मज्झं पुज्जा च पासंसा चाति इममत्थं सन्धायेतं वदेति । तस्स किर एवं अहोसि — “आनन्दत्थेरो मंयेव इमं पज्झं कथापेतुकामो, अत्तनो खो पन वण्णे वुत्ते पदुस्सनको नाम नत्थी”ति । तस्मा पज्झं अकथेतुकामो वण्णभणनेन विक्खेपं करोन्तो एवमाह ।

न खो त्याहन्ति न खो ते अहं । थेरोपि किर चिन्तेसि — “अयं ब्राह्मणो पज्झं अकथेतुकामो परिवत्तति, इमं पज्झं एतंयेव कथापेस्सामी”ति । तस्मा नं एवमाह ।

सहधम्मिकन्ति सकारणं । **संसादेतीति** संसीदापेति । **नो विस्सज्जेतीति** न कथेति । **यंनूनाहं परिमोचेय्यन्ति** यंनूनाहं उभोपेते विहेसतो परिमोचेय्यं । ब्राह्मणो हि आनन्देन पुच्छितं पज्झं अकथेन्तो विहेसेति, आनन्दोपि ब्राह्मणं अकथेन्तं कथापेन्तो । इति उभोपेते विहेसतो मोचेस्सामीति चिन्तेत्वा एवमाह । **का न्वज्जाति** का नु अज्ज । **अन्तराकथा उदपादीति** अज्जिस्सा कथाय अन्तरन्तरे कतरा कथा उप्पज्जीति पुच्छति । तदा किर राजन्तेपुरे तीणि पाटिहारियानि आरब्ध कथा उदपादि, तं पुच्छामीति सत्था एवमाह । अथ ब्राह्मणो “इदानि वत्तुं सक्खिस्सामी”ति राजन्तेपुरे उप्पन्नं कथं आरोचेन्तो **अयं ख्वज्ज, भो गोतमाति** आदिमाह । तत्थ **अयं ख्वज्जाति** अयं खो अज्ज । **पुब्बे सुदन्ति** एत्थ **सुदन्ति** निपातमत्तं । **उत्तरि मनुस्सधम्माति** दसकुसलकम्मपथसङ्घाता मनुस्सधम्मा उत्तरिं । **इद्धिपाटिहारियं दस्सेसुन्ति** भिक्खाचारं गच्छन्ता आकासेनेव गमिंसु चेव आगमिंसु चाति एवं पुब्बे पवत्तं आकासगमनं सन्धायेवमाह । **एतरहि पन बहुतरा च भिक्खूति** इदं सो ब्राह्मणो “पुब्बे भिक्खू चत्तारो पच्चये उप्पादेस्सामी”ति मज्जे एवमकंसु, इदानि पच्चयानं उप्पन्नभावं जत्वा सोप्पेन चेव पमादेन च वीतिनामेन्ती”ति लद्धिया एवमाह ।

पाटिहारियानीति पच्चनीकपटिहरणवसेन पाटिहारियानि । इद्धिपाटिहारियन्ति इज्झनवसेन इद्धि, पटिहरणवसेन पाटिहारियं, इद्धियेव पाटिहारियं इद्धिपाटिहारियं । इतरेसुपि एसेव नयो । **अनेकविहितं इद्धिविधन्ति** आदीनं अत्थो चेव भावनानयो च विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० २.३६५) वित्थारितोव ।

निमित्तेन आदिसतीति आगतनिमित्तेन वा गतनिमित्तेन वा ठितनिमित्तेन वा “इदं नाम भविस्सती”ति कथेति । तत्रिदं वत्थु — एको किर राजा तिस्सो मुत्ता गहेत्वा पुरोहितं पुच्छि “किं मे, आचरिय, हत्थे”ति । सो इतो चितो च ओलोकेसि, तेन च समयेन एका सरबू “मक्खिकं गहेस्सामी”ति पक्खन्ता, गहणकाले मक्खिका पलाता । सो मक्खिकाय मुत्तत्ता “मुत्ता महाराजा”ति आह । मुत्ता ताव होन्तु, कति मुत्ताति । सो पुन निमित्तं ओलोकेसि । अथाविदूरे कुक्कुटो तिक्खत्तुं सद्दं निच्छारेसि । ब्राह्मणो “तिस्सो महाराजा”ति आह । एवं एकच्चो आगतनिमित्तेन कथेति । एतेनुपायेन गतठितनिमित्तेहिपि कथनं वेदितव्वं । **एवम्पि ते मनोति** एवं तव मनो सोमनस्सितो वा दोमनस्सितो वा कामवितक्कादिसंयुत्तो वाति । दुतियं तस्सेव वेवचनं । **इतिपि ते चित्तन्ति** इतिपि तव चित्तं, इमच्च इमच्च अत्थं चिन्तयमानं पवत्ततीति अत्थो । **बहुं चेपि आदिसतीति** बहुं चेपि कथेति । **तथेव तं होतीति** यथा कथितं, तथेव होति ।

अमनुस्सानन्ति यक्खपिसाचादीनं । **देवतानन्ति** चातुमहाराजिकादीनं । **सद्दं सुत्वाति** अज्जस्स चित्तं जत्वा कथेन्तानं सुत्वा । **वितक्कविप्फारसदन्ति** वितक्कविप्फारवसेन उप्पन्नं विप्पलपन्तानं सुत्तप्पमत्तादीनं सद्दं । **सुत्वाति तं सुत्वा** । यं वितक्कयतो तस्स सो सद्दो उप्पन्नो, तस्स वसेन “एवम्पि ते मनो”ति आदिसति ।

तत्रिमानि वत्थूनि — एको किर मनुस्सो “अट्ठं करिस्सामी”ति गामा नगरं गच्छन्तो निक्खन्तद्धानतो पट्टाय “विनिच्छयसभायं रज्जो च राजमहामत्तानज्ज इदं कथेस्सामि इदं कथेस्सामी”ति वितक्केन्तो राजकुलं गतो विय रज्जो पुरतो ठितो विय अट्ठकारकेन सद्दि कथेन्तो विय च अहोसि, तस्स तं वितक्कविप्फारवसेन निच्छरन्तं सद्दं सुत्वा एको पुरिसो “केनट्ठेन गच्छसी”ति आह । अट्ठकम्मेनाति । गच्छ, जयो ते भविस्सतीति । सो गन्त्वा अट्ठं कत्वा जयमेव पापुणि ।

अपरोपि थेरो मोळियगामे पिण्डाय चरि । अथ नं निक्खमन्तं एका दारिका अज्जविहिता न अद्दस । सो गामद्वारे ठत्वा निवत्तित्वा ओलोकेत्वा तं दिस्वा वितक्केन्तो अगमासि । गच्छन्तोयेव च “किं नु खो कुरुमाना दारिका न अद्दसा”ति वचीभेदं अकासि । पस्से ठितो एको पुरिसो सुत्वा “तुम्हे, भन्ते, मोळियगामे चरित्था”ति आह ।

मनोसङ्गारा पणिहिताति चित्तसङ्गारा सुट्ठपिता । **वितक्केस्सतीति** वितक्कयिस्सति पवत्तयिस्सतीति पजानाति । पजानन्तो च आगमनेन जानाति, पुब्बभागेन जानाति, अन्तोसमापत्तियं चित्तं अपलोकेत्वा जानाति । **आगमनेन जानाति** नाम कसिणपरिकम्मकालेयेव “येनाकारेनेस कसिणभावनं आरद्धो पठमज्झानं वा...पे०... चतुत्थज्झानं वा अट्ठ वा समापत्तियो निब्बत्तेस्सती”ति जानाति । **पुब्बभागेन जानाति** नाम पठमविपस्सनाय आरद्धाययेव जानाति, “येनाकारेन एस विपस्सनं आरद्धो सोतापत्तिमग्गं वा निब्बत्तेस्सति...पे०... अरहत्तमग्गं वा निब्बत्तेस्सती”ति जानाति । **अन्तोसमापत्तियं चित्तं ओलोकेत्वा जानाति** नाम — “येनाकारेन इमस्स मनोसङ्गारा सुट्ठपिता, इमस्स नाम चित्तस्स अनन्तरा इमं नाम वितक्कं वितक्केस्सति, इतो वुट्ठितस्स एतस्स हानभागियो वा समाधि भविस्सति ठितिभागियो वा विसेसभागियो वा निब्बेधभागियो वा, अभिज्जायो वा निब्बत्तेस्सती”ति जानाति । तत्थ पुथुज्जनो चेतोपरियजाणलाभी पुथुज्जनानंयेव चित्तं जानाति, न अरियानं । अरियेसुपि हेट्ठिमो उपरिमस्स चित्तं न जानाति, उपरिमो पन हेट्ठिमस्स जानाति । एतेसु च सोतापन्नो सोतापत्तिफलसमापत्तिं समापज्जति...पे०... अरहा अरहत्तफलसमापत्तिं समापज्जति । उपरिमो हेट्ठिमं न समापज्जति । तेसज्हि हेट्ठिमा हेट्ठिमा समापत्तिं तत्रवत्तियेव होति । **तथेव तं होतीति** एतं एकंसेन तथेव होति । चेतोपरियजाणवसेन

जातञ्चि अञ्जथाभावि नाम नत्थि ।

एवं वितक्केथाति एवं नेक्खम्मवितक्कादयो पवत्तेन्ता वितक्केथ । मा एवं वितक्कयित्थाति एवं कामवितक्कादयो पवत्तेन्ता मा वितक्कयित्थ । एवं मनसि करोथाति एवं अनिच्चसञ्जमेव, दुक्खसञ्जादीसु वा अञ्जतरं मनसि करोथ । मा एवन्ति निच्चन्तिआदिना नयेन मा मनसा करित्थ । इदन्ति इदं पञ्चकामगुणरागं पजहथ । इदञ्च उपसम्पज्जाति इदं चतुमग्गफलप्पभेदं लोकुत्तरधम्ममेव उपसम्पज्ज पापुणित्वा निष्फादेत्वा विहरथ ।

मायासहधम्मरूपं विय खायतीति मायाय समानकारणजातिकं विय हुत्वा उपट्ठाति । मायाकारोपि हि उदकं गहेत्वा तेलं करोति, तेलं गहेत्वा उदकन्ति एवं अनेकरूपं मायं दस्सेति । इदम्पि पाटिहारियं तथारूपमेवाति । इदम्पि मे, भो गोतम, पाटिहारियं मायासहधम्मरूपं विय खायतीति चिन्तामणिकविज्जासरिक्खकतं सन्धाय एवं आह । चिन्तामणिकविज्जं जानन्तापि हि आगच्छन्तमेव दिस्वा “अयं इदं नाम वितक्केन्तो आगच्छती”ति जानन्ति । तथा “इदं नाम वितक्केन्तो ठितो, इदं नाम वितक्केन्तो निसिन्नो, इदं नाम वितक्केन्तो निपन्नो”ति जानन्ति ।

अभिवक्कन्ततरन्ति सुन्दरतरं । पणीततरन्ति उत्तमतरं । भवञ्चि गोतमो अवितक्कं अविचारन्ति इध ब्राह्मणो अवसेसं आदेसनापाटिहारियं बाहिरकन्ति न गण्हि । इदञ्च पन सब्बं सो ब्राह्मणो तथागतस्स वण्णं कथेन्तोयेव आह । अब्धा खो त्यायन्ति एकंसेनेव तया अयं । आसज्ज उपनीय वाचा भासिताति मम गुणे घट्टेत्वा ममेव गुणानं सन्तिकं उपनीता वाचा भासिता । अपिच त्याहं ब्याकरिस्सामीति अपिच ते अहमेव कथेस्सामीति । सेसं उत्तानत्थमेवाति ।

ब्राह्मणवग्गो पठमो ।

(७) २. महावग्गो

१. तित्थायतनसुत्तवण्णना

६२. दुतियस्स पठमे तित्थायतनानीति तित्थभूतानि आयतनानि, तित्थियानं वा आयतनानि । तत्थ तित्थं जानितब्बं, तित्थकरा जानितब्बा, तित्थिया जानितब्बा, तित्थियसावका जानितब्बा । तित्थं नाम द्वासट्ठि दिट्ठियो । तित्थिकरा नाम तासं दिट्ठिनं उप्पादका । तित्थिया नाम येसं ता दिट्ठियो रुच्चन्ति खमन्ति । तित्थियसावका नाम तेसं पच्चयदायका । आयतनन्ति “कम्बोजो अस्सानं आयतनं, गुन्नं दक्खिणापथो आयतनं”न्ति एत्थ सञ्जातिट्ठानं आयतनं नाम ।

“मनोरमे आयतने, सेवन्ति नं विहङ्गमा ।

छायं छायत्थिनो यन्ति, फलत्थं फलभोजिनो”ति ॥ (अ० नि० ५.३८) —

एत्थ समोसरणट्ठानं । “पञ्चिमानि, भिक्खवे, विमुत्तायतनानी”ति (अ० नि० ५.२६) एत्थ कारणं । तं इध सब्बम्पि लब्धति । सब्बेपि हि दिट्ठिगतिका सञ्जायमाना इमेसुयेव तीसु ठानेसु सञ्जायन्ति, समोसरणमानापि एतेसुयेव तीसु ठानेसु समोसरन्ति सन्निपतन्ति, दिट्ठिगतिकभावे च नेसं एतानेव तीणि कारणानीति तित्थभूतानि सञ्जातिआदिना अत्थेन आयतनानीतिपि तित्थायतनानि । तेनेवत्थेन तित्थियानं आयतनानीतिपि तित्थायतनानि । समनुयुज्जियमानानीति का नामेता दिट्ठियोति एवं पुच्छियमानानि । समनुगाहियमानानीति किंकारणा एता दिट्ठियो उप्पन्नाति एवं सम्मा

अनुग्राह्यमानानि । समनुभासियमानानीति पटिनिस्सज्जेथ एतानि पापकानि दिट्ठिगतानीति एवं सम्मा अनुसासियमानानि । अपिच तीणिपि एतानि अनुयोगपुच्छावेवचनानेव । तेन वुत्तं अट्ठकथायं — “समनुयुज्जतीति वा समनुग्राहतीति वा समनुभासतीति वा एसेसे एकट्ठे समे समभागे तज्जाते तज्जेवा”ति ।

परमि गन्त्वाति आचरियपरम्परा लद्धिपरम्परा अत्तभावपरम्पराति एतेसु यंकिज्च परम्परं गन्त्वापि । **अकिरियाय सण्ठहन्तीति** अकिरियमत्ते संतिट्ठन्ति । “अम्हाकं आचरियो पुब्बेकतवादी, अम्हाकं पाचरियो पुब्बेकतवादी, अम्हाकं आचरियपाचरियो पुब्बेकतवादी । अम्हाकं आचरियो इस्सरनिम्मानवादी, अम्हाकं पाचरियो इस्सरनिम्मानवादी, अम्हाकं आचरियपाचरियो इस्सरनिम्मानवादी । अम्हाकं आचरियो अहेतुअपच्चयवादी, अम्हाकं पाचरियो अहेतुअपच्चयवादी, अम्हाकं आचरियपाचरियो अहेतुअपच्चयवादी”ति एवं गच्छन्तानि हि एतानि आचरियपरम्परं गच्छन्ति नाम । “अम्हाकं आचरियो पुब्बेकतलद्धिको, अम्हाकं पाचरियो...पे०... अम्हाकं आचरियपाचरियो अहेतुअपच्चयलद्धिको”ति एवं गच्छन्तानि लद्धिपरम्परं गच्छन्ति नाम । “अम्हाकं आचरियस्स अत्तभावो पुब्बेकतहेतु, अम्हाकं पाचरियस्स...पे०... अम्हाकं आचरियपाचरियस्स अत्तभावो अहेतु अपच्चयो”ति एवं गच्छन्तानि अत्तभावपरम्परं गच्छन्ति नाम । एवं पन सुविदूरमि गच्छन्तानि अकिरियमत्तेयेव सण्ठहन्ति, एकोपि एतेसं दिट्ठिगतिकानं कत्ता वा कारेता वा न पज्जायति ।

पुरिसपुगलोति सत्तो । कामज्च पुरिसोतिपि वुत्ते पुगलोतिपि वुत्ते सत्तोयेव वुत्तो होति, अयं पन सम्मुतिकथा नाम यो यथा जानाति, तस्स तथा वुच्चति । **पटिसंवेदेतीति** अत्तनो सन्ताने उप्पन्नं जानाति पटिसंविदितं करोति, अनुभवति वा । **पुब्बेकतहेतूति** पुब्बेकतकारणा, पुब्बेकतकम्मपच्चयेनेव पटिसंवेदेतीति अत्थो । इमिना कम्मवेदनज्च किरियवेदनज्च पटिक्खपित्वा एकं विपाकवेदनमेव सम्पटिच्छन्ति । ये वा इमे पित्तसमुद्धाना आबाधा सेम्हसमुद्धाना वातसमुद्धाना सन्निपातिका उतुपरिणामजा विसमपरिहारजा ओपक्कमिका आबाधा कम्मविपाकजा आबाधाति अट्ठ रोगा वुत्ता, तेसु सत्त पटिक्खपित्वा एकं विपाकवेदनंयेव सम्पटिच्छन्ति । येपिमे दिट्ठधम्मवेदनीयं उपपज्जवेदनीयं अपरपरियायवेदनीयन्ति तयो कम्मरासयो वुत्ता, तेसुपि द्वे पटिबाहित्वा एकं अपरपरियायकम्मंयेव सम्पटिच्छन्ति । येपिमे दिट्ठधम्मवेदनीयो विपाको उपपज्जवेदनीयो अपरपरियायवेदनीयोति तयो विपाकरासयो वुत्ता, तेसुपि द्वे पटिबाहित्वा एकं अपरपरियायविपाकमेव सम्पटिच्छन्ति । येपिमे कुसलचेतना अकुसलचेतना विपाकचेतना किरियचेतनाति चत्तारो चेतनारासयो वुत्ता, तेसुपि तयो पटिबाहित्वा एकं विपाकचेतनंयेव सम्पटिच्छन्ति ।

इस्सरनिम्मानहेतूति इस्सरनिम्मानकारणा, इस्सरेन निम्मितत्ता पटिसंवेदेतीति अत्थो । अयं हि तेसं अधिप्पायो — इमा तिस्सो वेदना पच्चुप्पन्ने अत्तना कतमूलकेन वा आणत्तिमूलकेन वा पुब्बेकतेन वा अहेतुअपच्चया वा पटिसंवेदितुं नाम न सक्का, इस्सरनिम्मानकारणायेव पन इमा पटिसंवेदेतीति । एवंवादिनो पनेते हेट्ठा वुत्तेसु अट्ठसु रोगेसु एकमि असम्पटिच्छित्वा सब्बे पटिबाहन्ति, हेट्ठा वुत्तेसु च तीसु कम्मरासीसु तीसु विपाकरासीसु चतूसु चेतनारासीसु एकमि असम्पटिच्छित्वा सब्बेपि पटिबाहन्ति ।

अहेतुअपच्चयाति हेतुज्च पच्चयज्च विना, अकारणेनेव पटिसंवेदेतीति अत्थो । अयज्हि नेसं अधिप्पायो — इमा तिस्सो वेदना पच्चुप्पन्ने अत्तना कतमूलकेन वा आणत्तिमूलकेन वा पुब्बेकतेन वा इस्सरनिम्मानहेतुना वा पटिसंवेदितुं नाम न सक्का, अहेतुअपच्चयायेव पन इमा पटिसंवेदेतीति । एवंवादिनो पनेते हेट्ठा वुत्तेसु रोगादीसु एकमि असम्पटिच्छित्वा सब्बं पटिबाहन्ति ।

एवं सत्था मातिकं निक्खपित्वा इदानि तं विभजित्वा दस्सेतुं तत्र, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ एवं वदामीति

लद्धिपतिट्ठापनत्थं एवं वदामीति दस्सेति । लद्धिज्झि अप्पतिट्ठापेत्वा निग्गह्यमाना लद्धितो लद्धिं सङ्कमन्ति, भो गोतम, न मयं पुब्बेकतवादे वदामीति आदीनि वदन्ति । लद्धिया पन पतिट्ठापिताय सङ्कमितुं अलभन्ता सुनिग्गहिता होन्ति, इति नेसं लद्धिपतिट्ठापनत्थं एवं वदामीति आह । **तेनहायस्मन्तो**ति तेन हि आयस्मन्तो । किं वुत्तं होति — यदि एतं सच्चं, एवं सन्ते तेन तुम्हाकं वादेन । **पाणातिपातिनो भविस्सन्ति पुब्बेकतहेतू**ति ये केचि लोके पाणं अतिपातेन्ति, सब्बे ते पुब्बेकतहेतु पाणातिपातिनो भविस्सन्ति । किंकारणा? न हि पाणातिपातकम्मं अत्तना कतमूलकेन न आणत्तिमूलकेन न इस्सरनिम्मानहेतुना न अहेतुअपच्चया सक्का पटिसंवेदेतुं, पुब्बेकतहेतुयेव पटिसंवेदेतीति अयं वो लद्धि । यथा च पाणातिपातिनो, एवं पाणातिपाता विरमन्तापि पुब्बेकतहेतुयेव विरमिस्सन्तीति । इति भगवा तेसंयेव लद्धिं गहेत्वा तेसं निग्गहं आरोपेति । इमिना नयेन **अदिन्नादायिनो**ति आदीसुपि योजना वेदितब्बा ।

सारतो पच्चागच्छन्ति सारभावेन गणहन्तानं । **छन्दो**ति कत्तुकम्यताछन्दो । **इदं वा करणीयं इदं वा अकरणीयन्ति** एत्थ अयं अधिप्पायो — इदं वा करणीयन्ति कत्तब्बस्स करणत्थाय, इदं वा अकरणीयन्ति अकत्तब्बस्स अकरणत्थाय कत्तुकम्यता वा पच्चत्तपुरिसकारो वा न होति । छन्दवायामेसु वा असन्तेसु “इदं कत्तब्बं”न्तिपि “इदं न कत्तब्बं”न्तिपि न होति । **इति करणीयाकरणीये खो पन सच्चतो थेततो अनुपलब्धिमाने**ति एवं कत्तब्बे च अकत्तब्बे च भूततो थिरतो अपज्जायमाने अलब्धमाने । यदि हि कत्तब्बं कातुं अकत्तब्बतो च विरमितुं लभेय्य, करणीयाकरणीयं सच्चतो थेततो उपलब्धेय्य । यस्मा पन उभयमपि तं एस नुपलब्धति, तस्मा तं सच्चतो थेततो न उपलब्धति, एवं तस्मिं च अनुपलब्धिमानेति अत्थो । **मुट्ठस्सतीनन्ति** नट्ठस्सतीनं विस्सट्ठस्सतीनं । **अनारक्खानं विहरन्ति** छसु द्वारेसु निरारक्खानं विहरन्तानं । **न होति पच्चत्तं सहधम्मिको समणवादो**ति एवं भूतानं तुम्हाकं वा अज्जेसं वा मयं समणाति पच्चत्तं सकारणो समणवादो न होति न इज्झति । समणापि हि पुब्बेकतकारणायेव होन्ति, अस्समणापि पुब्बेकतकारणायेवाति । **सहधम्मिको**ति सकारणो । **निग्गहो होतीति** मम निग्गहो होति, ते पन निग्गहिता होन्तीति ।

एवं पुब्बेकतवादिनो निग्गहेत्वा इदानीं इस्सरनिम्मानवादिनो निग्गहेतुं **तत्र, भिक्खवे**ति आदिमाह । तस्सत्थो पुब्बेकतवादे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो, तथा अहेतुकवादेपि ।

एवं इमेसं तित्थायतनानं परमपि गन्त्वा अकिरियाय सण्ठहनभावेन तुच्छभावं अनिय्यानिकभावं, असारभावेन थुसकोट्टनसदिसत्तं आपज्जनभावेन अगिसज्जाय धममानखज्जुपनकसरिक्खत्तं तंदिट्ठिकानं पुरिमस्सपि मज्झिमस्सपि पच्छिमस्सपि अत्थदस्सनताय अभावेन अन्धवेणूपमतं सद्वमत्तेनेव तानि गहेत्वा सारदिट्ठिकानं पथवियं पतितस्स बेलुवपक्कस्स दद्वभायितसद्वं सुत्वा “पथवी संवट्टमाना आगच्छती”ति सज्जाय पलायन्तेन ससकेन सरिक्खभावज्ज दस्सेत्वा इदानीं अत्तना देसितस्स धम्मस्स सारभावज्जेव निय्यानिकभावज्ज दस्सेतुं **अयं खो पन, भिक्खवे**ति आदिमाह । तत्थ **अनिग्गहितो**ति अज्जेहि अनिग्गहितो निग्गहेतुं असक्कुणेय्यो । **असंकलिट्ठो**ति निक्किलेसो परिसुद्धो, “संकलिट्ठं नं करिस्सामा”ति पवत्तेहिपि तथा कातुं असक्कुणेय्यो । **अनुपवज्जो**ति उपवादविनिमुत्तो । **अप्पटिकुट्ठो**ति “किं इमिना हरथ न”न्ति एवं अप्पटिबाहितो, अनुपक्कुट्ठो वा । **विज्जूही**ति पण्डितेहि । अपण्डितानज्झि अजानित्वा कथेन्तानं वचनं अप्पमाणं । तस्मा विज्जूहीति आह ।

इदानीं तस्स धम्मस्स दस्सनत्थं “कतमो च, भिक्खवे”ति पज्झं पुच्छित्वा “इमा छ धातुयो”ति आदिना नयेन मातिकं निक्खिपित्वा यथापटिपाटिया विभजित्वा दस्सेन्तो पुन **इमा छ धातुयो**ति आदिमाह । तत्थ **धातुयो**ति सभावा । निज्जीवनिस्सत्तभावप्पकासको हि सभावट्ठो धात्वट्ठो नाम । **फस्सायतनानी**ति विपाकफस्सानं आकरट्टेन आयतनानि ।

मनोपविचाराति वितक्कविचारपादेहि अट्टारससु ठानेसु मनस्स उपविचारा ।

पथवीधातूति पतिट्ठाधातु । **आपोधातूति** आबन्धनधातु । **तेजोधातूति** परिपाचनधातु । **वायोधातूति** वित्थम्भनधातु । **आकासधातूति** असम्फुट्ठाधातु । **विज्जाणधातूति** विजाननधातु । एवमिदं धातुकम्मट्ठानं आगतं । तं खो पनेतं सङ्खेपतो आगतट्ठाने सङ्खेपतोपि वित्थारतोपि कथेतुं वट्ठति । वित्थारतो आगतट्ठाने सङ्खेपतो कथेतुं न वट्ठति, वित्थारतोव वट्ठति । इमस्मिं पन तित्थायतनसुत्ते इदं सङ्खेपतो छधातुवसेन कम्मट्ठानं आगतं । तं उभयथापि कथेतुं वट्ठति ।

सङ्खेपतो छधातुवसेन कम्मट्ठानं परिगणहन्तोपि एवं परिगणहाति — पथवीधातु आपोधातु तेजोधातु वायोधातूति इमानि चत्तारि महाभूतानि, आकासधातु उपादारूपं । एकस्मिं च उपादारूपे दिट्ठे सेसानि तेवीसति दिट्ठानेवाति सल्लक्खेतब्बानि । विज्जाणधातूति चित्तं विज्जाणक्खन्धो होति, तेन सहजाता वेदना वेदनाक्खन्धो, सज्जा सज्जाक्खन्धो, फस्सो च चेतना च सङ्खारक्खन्धोति इमे चत्तारो अरूपक्खन्धा नाम । चत्तारि पन महाभूतानि चतुन्नज्ज महाभूतानं उपादारूपं रूपक्खन्धो नाम । तत्थ चत्तारो अरूपक्खन्धा नामं, रूपक्खन्धो रूपन्ति नामज्ज रूपज्जाति द्वेयेव धम्मा होन्ति, ततो उद्धं सत्तो वा जीवो वा नत्थीति एवं एकस्स भिक्खुनो सङ्खेपतो छधातुवसेन अरहत्तसम्पापकं कम्मट्ठानं वेदितब्बं ।

वित्थारतो परिगणहन्तो पन चत्तारि महाभूतानि परिगण्हित्वा आकासधातुपरिगहानुसारेण तेवीसति उपादारूपानि परिगणहाति । अथ नेसं पच्चयं उपपरिक्खन्तो पुन चत्तारेव महाभूतानि दिस्वा तेसु पथवीधातु वीसतिकोट्टासा, आपोधातु द्वादस, तेजोधातु चत्तारो, वायोधातु छकोट्टासाति कोट्टासवसेन समोधानेत्वा द्वाचत्तालीस महाभूतानि च ववत्थपेत्वा तेसु तेवीसति उपादारूपानि पक्खिपित्वा पच्चसट्ठि रूपानि ववत्थपेति । तानि च वत्थुरूपेण सट्ठिं छसट्ठि होन्तीति छसट्ठि रूपानि पस्सति । विज्जाणधातु पन लोकियचित्तवसेन एकासीति चित्तानि । तानि सब्बानिपि विज्जाणक्खन्धो नाम होति । तेहि सहजाता वेदनादयोपि तत्तकायेवाति एकासीति वेदना वेदनाक्खन्धो, एकासीति सज्जा सज्जाक्खन्धो, एकासीति चेतना सङ्खारक्खन्धोति इमे चत्तारो अरूपक्खन्धा तेभूमकवसेन गय्हमाना चतुर्वीसाधिकानि तीणि धम्मसतानि होन्तीति इति इमे च अरूपधम्मा छसट्ठि च रूपधम्माति सब्बेपि समोधानेत्वा नामज्ज रूपज्जाति द्वेय धम्मा होन्ति, ततो उद्धं सत्तो वा जीवो वा नत्थीति नामरूपवसेन पच्चक्खन्धे ववत्थपेत्वा तेसं पच्चयं परियेसन्तो अविज्जापच्चया तण्हापच्चया कम्मपच्चया आहारपच्चयाति एवं पच्चयं दिस्वा “अतीतेपि इमेहि पच्चयेहि इदं वट्ठं पवत्तित्थ, अनागतेपि एतेहि पच्चयेहि पवत्तिस्सति, एतरहिपि एतेहियेव पवत्तती”ति तीसु कालेसु कङ्खं वितरित्वा अनुक्कमेण पटिपज्जमानो अरहत्तं पापुणाति । एवं वित्थारतोपि छधातुवसेन अरहत्तसम्पापकं कम्मट्ठानं वेदितब्बं ।

चक्खु फस्सायतनन्ति सुवण्णादीनं सुवण्णादिआकरो विय द्वे चक्खुविज्जाणानि द्वे सम्पटिच्छनानि तीणि सन्तीरणानीति इमेहि सत्तहि विज्जाणेहि सहजातानं सत्तन्नं फस्सानं समुट्ठानट्ठेन आकरोति आयतनं । **सोतं फस्सायतनन्ति** आदीसुपि एसेव नयो । **मनो फस्सायतनन्ति** एत्थ पन द्वावीसति विपाकफस्सा योजेतब्बा । इति हिदं छफस्सायतनानं वसेन कम्मट्ठानं आगतं । तं सङ्खेपतोपि वित्थारतोपि कथेतब्बं । सङ्खेपतो ताव — एत्थ हि पुरिमानि पच्च आयतनानि उपादारूपं, तेसु दिट्ठेसु अवसेसं उपादारूपं दिट्ठमेव होति । छट्ठं आयतनं चित्तं, तं विज्जाणक्खन्धो होति, तेन सहजाता वेदनादयो सेसा तयो अरूपक्खन्धाति हेट्ठा वुत्तनयेनेव सङ्खेपतो च वित्थारतो च अरहत्तसम्पापकं कम्मट्ठानं वेदितब्बं ।

चक्खुना रूपं दिस्वाति चक्खुविज्जाणेन रूपं पस्सित्वा । **सोमनस्सट्ठानियन्ति** सोमनस्सस्स कारणभूतं । **उपविचरतीति** तत्थ मनं चारेन्तो उपविचरति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । एत्थ च इट्ठं वा होतु अनिट्ठं वा, यं रूपं दिस्वा

सोमनस्सं उप्पज्जति, तं सोमनस्सट्ठानियं नाम । यं दिस्वा दोमनस्सं उप्पज्जति, तं दोमनस्सट्ठानियं नाम । यं दिस्वा उपेक्खा उप्पज्जति, तं उपेक्खाट्ठानियं नामाति वेदितब्बं । सट्ठादीसुपि एसेव नयो । इति इदं सट्ठेपतो कम्मट्ठानं आगतं । तं खो पनेतं सट्ठेपतो आगतट्ठाने सट्ठेपतोपि वित्थारतोपि कथेतुं वट्ठति । वित्थारतो आगतट्ठाने सट्ठेपतो कथेतुं न वट्ठति । इमस्मिं पन तित्थायतनसुत्ते इदं सट्ठेपतो अट्ठारसमनोपविचारवसेन कम्मट्ठानं आगतं । तं सट्ठेपतोपि वित्थारतोपि कथेतुं वट्ठति ।

तत्थ सट्ठेपतो ताव — चक्खु सोतं घानं जिह्वा कायो, रूपं सट्ठो गन्धो रसोति इमानि नव उपादारूपानि, तेसु दिट्ठेसु सेसं उपादारूपं दिट्ठमेव होति । फोड्ढब्बं तीणि महाभूतानि, तेहि दिट्ठेहि चतुत्थं दिट्ठमेव होति । मनो विज्जाणक्खन्धो, तेन सहजाता वेदनादयो तयो अरूपक्खन्धाति हेट्ठा वुत्तनयेनेव सट्ठेपतो च वित्थारतो च अरहत्तसम्पापकं कम्मट्ठानं वेदितब्बं ।

अरियसच्चानीति अरियभावकरानि, अरियपटिविद्धानि वा सच्चानि । अयमेत्थ सट्ठेपो, वित्थारतो पनेतं पदं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० २.५२९) पकासितं । **छन्नं, भिक्खवे, धातूनन्ति** इदं किमत्थं आरद्धं? सुखावबोधनत्थं । यस्स हि तथागतो द्वादसपदं पच्चयावट्ठं कथेतुकामो होति, तस्स गब्भावक्कन्ति वट्ठं दस्सेति । गब्भावक्कन्ति वट्ठस्मिं हि दस्सिते कथेतुम्पि सुखं होति परं अवबोधे उतुम्पीति सुखावबोधनत्थं इदमारद्धन्ति वेदितब्बं । तत्थ **छन्नं धातूनन्ति** हेट्ठा वुत्तानयेव पथवीधातुआदीनं । **उपादायाति** पटिच्च । एतेन पच्चयमत्तं दस्सेति । इदं वुत्तं होति “छधातुपच्चया गब्भस्सावक्कन्ति होती”ति । कस्स छन्नं धातूनं पच्चयेन, किं मातु, उदाहु पितूति? न मातु न पितु, पटिसन्धिगणहनकसत्तस्सेव पन छन्नं धातूनं पच्चयेन गब्भस्सावक्कन्ति नाम होति । गब्भो च नामेस निरयगब्भो तिरच्छानयोनिगब्भो पेत्तिविसयगब्भो मनुस्सगब्भो देवगब्भोति नानप्पकारो होति । इमस्मिं पन ठाने मनुस्सगब्भो अधिप्पेतो । **अवक्कन्ति होतीति** ओक्कन्ति निब्बत्ति पातुभावो होति, कथं होतीति? तिण्णं सन्निपातेन । वुत्तज्हेतं —

“तिण्णं खो पन, भिक्खवे, सन्निपाता गब्भस्सावक्कन्ति होति । कतमेसं तिण्णं? इध मातापितरो च सन्निपतिता होन्ति, माता च न उतुनी होति, गन्धब्बो च न पच्चुपट्ठितो होति । नेव ताव गब्भस्सावक्कन्ति होति । इध मातापितरो च सन्निपतिता होन्ति, माता च उतुनी होति, गन्धब्बो च न पच्चुपट्ठितो होति, नेव ताव गब्भस्सावक्कन्ति होति । यतो च खो, भिक्खवे, मातापितरो च सन्निपतिता होन्ति, माता च उतुनी होति, गन्धब्बो च पच्चुपट्ठितो होति । एवं तिण्णं सन्निपाता गब्भस्सावक्कन्ति होती”ति (म० नि० १.४०८) ।

ओक्कन्तिया सति नामरूपन्ति “विज्जाणपच्चया नामरूप”न्ति वुत्तट्ठाने वत्थुदसकं कायदसकं भावदसकं तयो अरूपिनो खन्धाति तेत्तिस धम्मा गहिता, इमस्मिं पन “ओक्कन्तिया सति नामरूप”न्ति वुत्तट्ठाने विज्जाणक्खन्धम्पि पक्खिपित्वा गब्भसेय्यकानं पटिसन्धिकखणे चतुत्तिस धम्मा गहिताति वेदितब्बा । **नामरूपपच्चया सळायतनन्ति** आदीहि यथेव ओक्कन्तिया सति नामरूपपातुभावो दस्सितो, एवं नामरूपे सति सळायतनपातुभावो, सळायतने सति फस्सपातुभावो, फस्से सति वेदनापातुभावो दस्सितो ।

वेदियमानस्साति एत्थ वेदनं अनुभवन्तोपि वेदियमानोति वुच्चति जानन्तोपि । “वेदियामहं, भन्ते, वेदियतीति मं सट्ठो धारेतू”ति (चूळव० अट्ठ० १०२) एत्थ हि अनुभवन्तो वेदियमानो नाम, “सुखं वेदनं वेदियमानो सुखं वेदनं वेदियामीति पजानाती”ति (म० नि० १.११३; दी० नि० २.३८०; विभ० ३६३) एत्थ जानन्तो । इधापि जानन्तोव अधिप्पेतो । **इदं दुक्खन्ति पज्जपेमीति** एवं जानन्तस्स सत्तस्स “इदं दुक्खं एत्तकं दुक्खं, नत्थि इतो उद्धं दुक्ख”न्ति पज्जपेमि बोधेमि जानापेमि । **अयं दुक्खसमुदयोति** आदीसुपि एसेव नयो ।

तत्थ दुक्खादीसु अयं सन्निट्ठानकथा — ठपेत्वा हि तण्हं तेभूमका पञ्चक्खन्धा दुक्खं नाम, तस्सेव पभाविका पुब्बतण्हा दुक्खसमुदयो नाम, तेसं द्विन्नम्पि सच्चानं अनुप्पत्तिनिरोधो दुक्खनिरोधो नाम, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा नाम । इति भगवा ओक्कन्तिया सति नामरूपन्ति कथेन्तोपि वेदियमानस्स जानमानस्सेव कथेसि, नामरूपपच्चया सळायतनन्ति कथेन्तोपि, सळायतनपच्चया फस्सोति कथेन्तोपि, फस्सपच्चया वेदनाति कथेन्तोपि, वेदियमानस्स खो पनाहं, भिक्खवे, इदं दुक्खन्ति पञ्जपेमीति कथेन्तोपि, अयं दुक्खसमुदयोति, अयं दुक्खनिरोधोति, अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदाति पञ्जपेमीति कथेन्तोपि वेदियमानस्स जानमानस्सेव कथेसि ।

इदानी तानि पटिपाटिया ठपितानि सच्चानि वित्थारेन्तो **कतमञ्च, भिक्खवेति** आदिमाह । तं सब्बं सब्बाकारेन विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० २.५३७) वित्थारितमेव । तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अयं पन विसेसो — तत्थ “दुक्खसमुदयं अरियसच्चं यायं तण्हा पो नो भविका”ति (म० नि० १.१३३; दी० नि० २.४००; विभ० २०३) इमाय तन्तिया आगतं, इध “अविज्जापच्चया सङ्खारा”ति पच्चयाकारवसेन । तत्थ च दुक्खनिरोधं अरियसच्चं “यो तस्सायेव तण्हाय असेसविरागनिरोधो”ति (म० नि० १.१३४; दी० नि० २.४०१; विभ० २०४) इमाय तन्तिया आगतं, इध “अविज्जायत्वेव असेसविरागनिरोधो”ति पच्चयाकारनिरोधवसेन ।

तत्थ **असेसविरागनिरोधा**ति असेसविरागेन च असेसनिरोधेन च । उभयम्पेतं अञ्जमञ्जवेवचनमेव । **सङ्खारनिरोधो**ति सङ्खारानं अनुप्पत्तिनिरोधो होति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । इमेहि पन पदेहि यं आगम्म अविज्जादयो निरुज्झन्ति, अत्थतो तं निब्बानं दीपितं होति । निब्बानञ्चि अविज्जानिरोधोतिपि सङ्खारनिरोधोतिपि एवं तेसं तेसं धम्मानं निरोधनामेन कथीयति । **केवलस्सा**ति सकलस्स । **दुक्खक्खन्धस्सा**ति वट्टदुक्खरासिस्स । **निरोधो** होतीति अप्पवत्ति होति । तत्थ यस्मा अविज्जादीनं निरोधो नाम खीणाकारोपि वुच्चति अरहत्तम्पि निब्बानम्पि, तस्मा इध खीणाकारदस्सनवसेन द्वादससु ठानेसु अरहत्तं, द्वादससुयेव निब्बानं कथितन्ति वेदितब्बं । **इदं वुच्चतीति** एत्थ निब्बानमेव सन्धाय इदन्ति वुत्तं । **अट्ठङ्गिको**ति न अट्ठहि अट्ठेहि विनिमुत्तो अञ्जो मग्गो नाम अत्थि । यथा पन पञ्चङ्गिकं तूरियन्ति वुत्ते पञ्चङ्गमत्तमेव तूरियन्ति वुत्तं होति, एवमिधापि अट्ठङ्गिकमत्तमेव मग्गो होतीति वेदितब्बो । **अनिग्गहितो**ति न निग्गहितो । निग्गणहन्तो हि हापेत्वा वा दस्सेति वट्टेत्वा वा तं परिवत्तेत्वा वा । तत्थ यस्मा चत्तारि अरियसच्चानि “न इमानि चत्तारि, द्वे वा तीणि वा”ति एवं हापेत्वापि “पञ्च वा छ वा”ति एवं वट्टेत्वापि “न इमानि चत्तारि अरियसच्चानि, अञ्जानेव चत्तारि अरियसच्चानी”ति दस्सेतुं न सक्का । तस्मा अयं धम्मो अनिग्गहितो नाम । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

२. भयसुत्तवण्णना

६३. दुतिये **अमातापुत्तिकानी**ति माता च पुत्तो च मातापुत्तं, परित्तातुं समत्थभावेन नत्थि एत्थ मातापुत्तन्ति अमातापुत्तिकानि । यन्ति यस्मिं समये । तत्थ **मातापि पुत्तं नप्पटिलभतीति** तस्मिं अग्गिभये उप्पन्ने मातापि पुत्तं पस्सितुं न लभति, पुत्तोपि मातरं पस्सितुं न लभतीति अत्थो । **भयं** होतीति चित्तुत्रासभयं होति । **अटविसङ्कोपो**ति अटविया सङ्कोपो । अटवीति चेत्थ अटविवासिनो चोरा वेदितब्बा । यदा हि ते अटवितो जनपदं ओतरित्वा गामनिगमराजधानियो पहरित्वा विलुम्पन्ति, तदा अटविसङ्कोपो नाम होति, तं सन्धायेतं वुत्तं । **चक्कसमारूढहा**ति एत्थ इरियापथचक्कम्पि वट्टति यानचक्कम्पि । भयस्मिं हि सम्पत्ते येसं यानकानि अत्थि, ते अत्तनो परिक्खारभण्डं तेसु आरोपेत्वा पलायन्ति । येसं नत्थि, ते काजेन वा आदाय सीसेन वा उक्खिपित्वा पलायन्तियेव । ते चक्कसमारूढहा नाम होन्ति । **परियायन्तीति** इतो चित्तो च गच्छन्ति । **कदाची**ति किस्मिञ्चिदेव काले । **करहची**ति तस्सेव वेवचनं । **मातापि पुत्तं पटिलभतीति** आगच्छन्तं वा

गच्छन्तं वा एकस्मिं ठाने निलीनं वा पस्सितुं लभति । उदकवाहकोति नदीपूरो । मातापि पुत्तं पटिलभतीति कुल्ले वा उळुम्पे वा मत्तिकाभाजने वा दारुक्खण्डे वा लग्गं वुह्मानं पस्सितुं पटिलभति, सोत्थिना वा पुन उत्तरित्वा गामे वा अरञ्जे वा ठितं पस्सितुं लभतीति ।

एवं परियायतो अमातापुत्तिकानि भयानि दस्सेत्वा इदानीं निष्परियायेन दस्सेन्तो तीणिमानीति आदिमाह । तत्थ जराभयन्ति जरं पटिच्च उप्पज्जनकभयं । इतरेसुपि एसेव नयो । वुत्तम्पि चेत्तं — “जरं पटिच्च उप्पज्जति भयं भयानकं छम्भितत्तं लोमहंसो चेतसो उत्रासो । ब्याधिं पटिच्च, मरणं पटिच्च उप्पज्जति भयं भयानकं छम्भितत्तं लोमहंसो चेतसो उत्रासो”ति (विभ० ९२१) । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

३. वेनागपुरसुत्तवण्णना

६४. ततिये कोसलेसूति एवंनामके जनपदे । चारिकं चरमानोति अद्धानगमनं गच्छन्तो । चारिका च नामेसा भगवतो दुविधा होति तुरितचारिका च अतुरितचारिका चाति । तत्थ दूरेपि बोधनेय्यपुगगलं दिस्वा तस्स बोधनत्थाय सहसा गमनं तुरितचारिका नाम । सा महाकस्सपपच्चुगगमनादीसु दट्ठब्बा । यं पन गामनिगमपटिपाटिया देवसिकं योजनअद्ध्योजनवसेन पिण्डपातचरियादीहि लोकं अनुगगणहन्तस्स गमनं, अयं अतुरितचारिका नाम । इमं सन्धायेत्तं वुत्तं — “चारिकं चरमानो”ति । वित्थारेन पन चारिकाकथा सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथाय अम्बट्टसुत्तवण्णनायं (दी० नि० अट्ठ० १.२५४) वुत्ता । ब्राह्मणगामोति ब्राह्मणानं समोसरणगामोपि ब्राह्मणगामोति वुच्चति, ब्राह्मणानं भोगगामोपि । इध समोसरणगामो ब्राह्मणवसनगामोति अधिप्पेतो । तदवसरि तत्थ अवसरि, सम्पत्तोति अत्थो । विहारो पनेत्थ अनियामितो । तस्मा तस्स अविदूरे बुद्धानं अनुच्छविको एको वनसण्डो अत्थि, सत्था तं वनसण्डं गतोति वेदितब्बो ।

अस्सोसुन्ति सुणिंसु उपलब्धिंसु, सोतद्वारसम्पत्तवचननिग्घोसानुसारेण जानिंसु । खोति अवधारणत्थे, पदपूरणमत्ते वा निपातो । तत्थ अवधारणत्थेन “अस्सोसुं एव, न तेसं कोचि सवनन्तरायो अहोसी”ति अयमत्थो वेदितब्बो । पदपूरणेन व्यञ्जनसिलिट्ठतामत्तमेव ।

इदानीं यमत्थं अस्सोसुं, तं पकासेतुं समणो खलु, भो, गोतमोति आदि वुत्तं । तत्थ समितपापत्ता समणोति वेदितब्बो । खलूति अनुस्सवत्थे निपातो । भोति तेसं अञ्जमञ्जं आलपनमत्तं । गोतमोति भगवतो गोत्तवसेन परिदीपनं, तस्मा “समणो खलु, भो, गोतमो”ति एत्थ समणो किर, भो, गोतमगोत्तोति एवमत्थो दट्ठब्बो । सक्कपुत्तोति इदं पन भगवतो उच्चाकुलपरिदीपनं । सक्ककुला पब्बजितोति सद्भापब्बजितभावपरिदीपनं, केनचि पारिजुञ्जेन अनभिभूतो अपरिक्खीणंयेव तं कुलं पहाय सद्भाय पब्बजितोति वुत्तं होति । तं खो पनाति इत्थम्भूताख्यानत्थे उपयोगवचनं, तस्स खो पन भोतो गोतमस्साति अत्थो । कल्याणोति कल्याणगुणसमन्नागतो, सेट्ठोति वुत्तं होति । कित्तिसद्दोति कित्तियेव, थुतिघोसो वा । अब्भुगतोति सदेवकं लोकं अज्झोत्थरित्वा उग्गतो । किन्ति? इतिपि सो भगवा...पे०... बुद्धो भगवाति । तत्रायं पदसम्बन्धो — सो भगवा इतिपि अरहं, इतिपि सम्मासम्बुद्धो...पे०... इतिपि भगवाति । इमिना च इमिना च कारणेनाति वुत्तं होति ।

तत्थ “आरकत्ता, अरीनं अरानञ्च हतत्ता, पच्चयादीनं अरहत्ता, पापकरणे रहाभावाति इमेहि कारणेहि सो भगवा अरहन्ति वेदितब्बो”ति आदिना नयेन मातिकं निक्खिपित्वा सब्बानेव एतानि पदानि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१२५-१२७)

बुद्धानुस्सतिनिद्वेसे वित्थारितानीति ततो नेसं वित्थारो गहेतब्बो ।

सो इमं लोकन्ति सो भवं गोतमो इमं लोकं, इदानीं वत्तब्बं निदस्सेति । **सदेवकन्ति** सह देवेहि सदेवकं । एवं सह मारेन **समारकं** । सह ब्रह्मना **सब्रह्मकं** । सह समणब्राह्मणेहि **सस्समणब्राह्मणिं** । पजातत्ता **पजा**, तं पजं । सह देवमनुस्सेहि **सदेवमनुस्सं** । तत्थ सदेवकवचनेन पञ्चकामावचरदेवग्गहणं वेदितब्बं, समारकवचनेन छट्ठकामावचरदेवग्गहणं, सब्रह्मकवचनेन ब्रह्मकायिकादिब्रह्मग्गहणं, सस्समणब्राह्मणिवचनेन सासनस्स पच्चत्थिकपच्चामित्तसमणब्राह्मणग्गहणं, समितपापबाहितपापसमणब्राह्मणग्गहणञ्च, पजावचनेन सत्तलोकग्गहणं, सदेवमनुस्सवचनेन सम्मुतिदेवअवसेसमनुस्सग्गहणं । एवमेत्थ तीहि पदेहि ओकासलोकेन सद्धिं सत्तलोको, द्वीहि पजावसेन सत्तलोकोव गहितोति वेदितब्बो ।

अपरो नयो — सदेवकग्गहणेन अरूपावचरलोको गहितो, समारकग्गहणेन छकामावचरदेवलोको, सब्रह्मकग्गहणेन रूपीब्रह्मलोको, सस्समणब्राह्मणादिग्गहणेन चतुपरिसवसेन, सम्मुतिदेवेहि वा सह मनुस्सलोको, अवसेससब्बसत्तलोको वा । पोराणा पनाहु — **सदेवकन्ति** देवताहि सद्धिं अवसेसलोको । **समारकन्ति** मारेन सद्धिं अवसेसलोको । **सब्रह्मकन्ति** ब्रह्मेहि सद्धिं अवसेसलोको । एवं सब्बेपि तिभवूपगे सत्ते तीहाकारेहि तीसु पदेसु पक्खिपित्वा पुन द्वीहि पदेहि परियादातुं **सस्समणब्राह्मणिं पजं सदेवमनुस्सन्ति** वुत्तं । एवं पञ्चहि पदेहि तेन तेनाकारेन तेधातुकमेव परियादिन्नन्ति ।

सयं अभिज्जा सच्छिकत्वा पवेदेतीति सयन्ति सामं, अपरनेय्यो हुत्वा । **अभिज्जाति** अभिज्जाय, अधिकेन जाणेन जत्वाति अत्थो । **सच्छिकत्वाति** पच्चक्खं कत्वा, एतेन अनुमानादिपटिक्खेपो कतो । **पवेदेतीति** बोधेति आपेति पकासेति ।

सो धम्मं देसेति आदिकल्याणं...पे०... परियोसानकल्याणन्ति सो भगवा सत्तेसु कारुज्जतं पटिच्च हित्वापि अनुत्तरं विवेकसुखं धम्मं देसेति । तच्च खो अप्पं वा बहुं वा देसेन्तो आदिकल्याणादिप्पकारमेव देसेति, आदिमिहि कल्याणं भद्वकं अनवज्जमेव कत्वा देसेति, मज्झेपि, परियोसानेपि कल्याणं भद्वकं अनवज्जमेव कत्वा देसेतीति वुत्तं होति ।

तत्थ अत्थि देसनाय आदिमज्झपरियोसानं, अत्थि सासनस्स । **देसनाय** ताव चतुप्पदिकायपि गाथाय पठमपादो आदि नाम, ततो द्वे मज्झं नाम, अन्ते एको परियोसानं नाम । एकानुसन्धिकस्स सुत्तस्स निदानं आदि, इदमवोचाति परियोसानं, उभिन्नं अन्तरा मज्झं । अनेकानुसन्धिकस्स सुत्तस्स पठमानुसन्धि आदि, अन्ते अनुसन्धि परियोसानं, मज्झे एको वा द्वे वा बहु वा मज्झमेव ।

सासनस्स सीलसमाधिविपस्सना आदि नाम । वुत्तम्पि चेतं — “को चादि कुसलानं धम्मानं, सीलञ्च सुविसुद्धं दिट्ठि च उजुका”ति (सं० नि० ५.३६९) । “अत्थि, भिक्खवे, मज्झिमा पटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा”ति एवं वुत्तो पन अरियमग्गो मज्झं नाम । फलञ्चेव निब्बानञ्च परियोसानं नाम । “तस्मातिह त्वं, ब्राह्मण, ब्रह्मचरियं एतंपारं एतंपरियोसानं”न्ति एत्थ फलं परियोसनन्ति वुत्तं । “निब्बानोगधज्झि, आवुसो विसाख, ब्रह्मचरियं वुस्सति निब्बानपरायणं निब्बानपरियोसानं”न्ति (म० नि० १.४६६) एत्थ निब्बानं परियोसानन्ति वुत्तं । इध पन देसनाय आदिमज्झपरियोसानं अधिप्पेतं । भगवा हि धम्मं देसेन्तो आदिमिहि सीलं दस्सेत्वा मज्झे मग्गं परियोसाने निब्बानं दस्सेति । तेन वुत्तं — “सो धम्मं देसेति आदिकल्याणं मज्झेकल्याणं परियोसानकल्याणं”न्ति । तस्मा अज्जोपि धम्मकथिको धम्मं कथेन्तो —

“आदिमिहि सीलं दस्सेय्य, मज्झे मग्गं विभावये ।

परियोसानम्हि निब्बानं, एसा कथिकसण्ठिती'ति॥

सात्थं सब्यञ्जनन्ति यस्स हि यागुभत्तइत्थिपुरिसादिवण्णनानिस्सिता देसना होति, न सो सात्थं देसेति । भगवा पन तथारूपं देसनं पहाय चतुसतिपट्टानादिनिस्सितं देसनं देसेति । तस्मा “सात्थं देसेती”ति वुच्चति । यस्स पन देसना एकव्यञ्जनादियुत्ता वा सब्बनिरोट्टव्यञ्जना वा सब्बविस्सट्टव्यञ्जना वा सब्बनिगहितव्यञ्जना वा, तस्स दमिळकिरातयवनादिमिलकखानं भासा विय व्यञ्जनपारिपूरिया अभावतो अब्यञ्जना नाम देसना होति । भगवा पन —

“सिथिलं धनितञ्च दीघरस्सं, लहुकं गरुकञ्च निगगहीतं ।
सम्बन्धं ववत्थितं विमुत्तं, दसधा व्यञ्जनबुद्धिया पभेदो”ति॥ —

एवं वुत्तं दसविधं व्यञ्जनं अमकखेत्वा परिपुण्णव्यञ्जनमेव कत्वा धम्मं देसेति । तस्मा “सब्यञ्जनं कत्वा देसेती”ति वुच्चति । **केवलपरिपुण्णन्ति** एत्थ केवलन्ति सकलाधिवचनं । **परिपुण्णन्ति** अनूनाधिकवचनं । इदं वुत्तं होति — सकलपरिपुण्णमेव देसेति, एकदेसनापि अपरिपुण्णा नत्थीति । **परिसुद्धन्ति** निरुपक्विकलेसं । यो हि “इमं धम्मदेसनं निस्साय लाभं वा सक्कारं वा लभिस्सामी”ति देसेति, तस्स अपरिसुद्धा देसना नाम होति । भगवा पन लोकामिसनिरपेक्खो हितफरणेनेव मेत्ताभावनाय मुदुहदयो उल्लुम्पनसभावसण्ठितेन चित्तेन देसेति । तस्मा परिसुद्धं देसेतीति वुच्चति । **ब्रह्मचरियं पकासेतीति** एत्थ ब्रह्मचरियन्ति सिक्खत्तयसङ्गहितं सकलं सासनं । तस्मा ब्रह्मचरियं पकासेतीति सो धम्मं देसेति आदिकल्याणं...पे०... परिसुद्धं, एवं देसेन्तो च सिक्खत्तयसङ्गहितं सकलसासनब्रह्मचरियं पकासेतीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । **ब्रह्मचरियन्ति** सेट्ठेन ब्रह्मभूतं चरियं, ब्रह्मभूतानं वा बुद्धादीनं चरियन्ति वुत्तं होति ।

साधु खो पनाति सुन्दरं खो पन, अत्थावहं सुखावहन्ति वुत्तं होति । **तथारूपानं अरहतन्ति** यथारूपो सो भवं गोतमो, एवरूपानं अनेकेहिपि कप्पकोटिसतसहस्सेहि दुल्लभदस्सनानं ब्यामप्पभापरिक्खित्तेहि असीति अनुब्यञ्जनपटिमण्डितेहि द्वित्तिसमहापुरिसलक्खणवरेहि समाकिण्णमनोरमसरीरानं अनप्पकदस्सनानं अतिमधुरधम्मनिग्घोसानं यथाभूतगुणाधिगमेन लोके अरहन्तोति लद्धसद्धानं अरहतं । **दस्सनं होतीति** पसादसोम्मनि अक्खीनि उम्मीलेत्वा दस्सनमत्तप्पि साधु होति । सचे पन अट्ठङ्गसमन्नागतेन ब्रह्मस्सरेन धम्मं देसेन्तस्स एकपदप्पि सोतुं लभिस्साम, साधुतरयेव भविस्सतीति एवं अज्झासयं कत्वा । **येन भगवा तेनुपसङ्कमिंसूति** सब्बकिच्चानि पहाय तुट्ठमानसा अगमंसु । **अज्जलिं पणामेत्वा**ति एते उभतोपक्खिका, ते एवं चिन्तेसुं — “सचे नो मिच्छादिट्ठिका चोदेस्सन्ति ‘कस्मा तुम्हे समणं गोतमं वन्दित्था’ति, तेसं ‘किं अज्जलिकरणमत्तेनापि वन्दितं होती’ति वक्खाम । सचे नो सम्मादिट्ठिका चोदेस्सन्ति ‘कस्मा भगवन्तं न वन्दित्था’ति, ‘किं सीसेन भूमिं पहरन्तेनेव वन्दितं होति । ननु अज्जलिकम्मप्पि वन्दना एवा’ति वक्खामा’ति ।

नामगोत्तन्ति, “भो गोतम, अहं असुकस्स पुत्तो दत्तो नाम मित्तो नाम इधागतो”ति वदन्ता नामं सावेन्ति नाम । “भो गोतम, अहं वासेट्ठो नाम कच्चानो नाम इधागतो”ति वदन्ता गोत्तं सावेन्ति नाम । एते किर दलिद्वा जिण्णकुलपुत्ता “परिसमज्झे नामगोत्तवसेन पाकटा भविस्सामा”ति एवं अकंसु । ये पन **तुण्हीभूता** निसीदिंसु, ते केराटिका चेव अन्धबाला च । तत्थ केराटिका “एकं द्वे कथासल्लापे करोन्ते विस्सासिको होति, अथ विस्सासे सति एकं द्वे भिक्खा अदातुं न युत्त”न्ति ततो अत्तानं मोचेन्ता तुण्हीभूता निसीदन्ति । अन्धबाला अज्जाणतायेव अवक्खित्तमत्तिकापिण्डा विय यत्थ कत्थचि तुण्हीभूता निसीदन्ति ।

वेनागपुरिकोति वेनागपुरवासी । एतदवोचाति पादन्ततो पट्टाय याव केसग्गा तथागतस्स सरीरं ओलोकेन्तो असीति अनुब्यञ्जनसमुज्जलेहि द्वित्तिसमहापुरिसलक्खणेहि पटिमण्डितं सरीरा निक्खमित्वा समन्ततो असीति हत्थप्पदेसं अज्झोत्थरित्वा ठिताहि छब्बण्णाहि घनबुद्धरंसीहि सम्परिवारितं तथागतस्स सरीरं दिस्वा सज्जातविम्हयो वण्णं भणन्तो एतं “अच्छरियं, भो गोतमा”ति आदिवचनं अवोच ।

तत्थ यावज्जिदन्ति अधिमत्तप्पमाणपरिच्छेदवचनमेतं । तस्स विप्पसन्नपदेन सद्धिं सम्बन्धो । यावज्ज विप्पसन्नानि अधिमत्तविप्पसन्नानीति अत्थो । **इन्द्रियानीति** चक्खादीनि छ इन्द्रियानि । तस्स हि पञ्चन्नं इन्द्रियानं पतिट्ठितोकासस्स विप्पसन्नतं दिस्वा तेसं विप्पसन्नता पाकटा अहोसि । यस्मा पन सा मने विप्पसन्नेयेव होति, अविप्पसन्नचित्तानज्झि इन्द्रियप्पसादो नाम नत्थि, तस्मास्स मनिन्द्रियप्पसादोपि पाकटो अहोसि । तं एस विप्पसन्नतं गहेत्वा “विप्पसन्नानि इन्द्रियानी”ति आह । **परिसुद्धोति** निम्मलो । **परियोदातोति** पभस्सरो । **सारदं बदरपण्डुन्ति** सरदकाले जातं नातिसुपरिपक्वं बदरं । तज्झि परिसुद्धञ्चेव होति परियोदातञ्च । **तालपक्कन्ति** सुपरिपक्वतालफलं । **सम्पति बन्धना पमुत्तन्ति** तंखणञ्चेव बन्धना पमुत्तं । तस्स हि बन्धनमूलं अपनेत्वा परमुखं कत्वा फलके ठपितस्स चतुरङ्गुलमतं ठानं ओलोकेन्तानं परिसुद्धं परियोदातं हुत्वा खायति । तं सन्धायेवमाह । **नेक्खं जम्बोनदन्ति** सुरत्तवण्णस्स जम्बोनदसुवण्णस्स घटिका । **दक्खकम्मरपुत्तसुपरिकम्मकतन्ति** दक्खेन सुवण्णकारपुत्तेन सुद्धु कतपरिकम्मं । **उक्कामुखे सुकुसलसम्पहट्टन्ति** सुवण्णकारउद्धने पचित्वा सुकुसलेन सुवण्णकारेन घट्टनपरिमज्जनहंसनेन सुद्धु पहट्टं सुपरिमदितन्ति अत्थो । **पण्डुकम्बले निक्खित्तन्ति** अग्गिना पचित्वा दीपिदाठाय धंसित्वा गेरुकपरिकम्मं कत्वा रत्तकम्बले ठपितं । **भासतेति** सज्जातओभासताय भासते । **तपतेति** अन्धकारविद्धंसनताय तपते । **विरोचतीति** विज्जोतमानं हुत्वा विरोचति, सोभतीति अत्थो ।

उच्चासयनमहासयनानीति एत्थ अतिक्कन्तप्पमाणं उच्चासयनं नाम, आयतवित्थतं अकप्पियभण्डं महासयनं नाम । इदानी तानि दस्सेन्तो **सेय्यथिदं, आसन्दीति** आदिमाह । तत्थ **आसन्दीति** अतिक्कन्तप्पमाणं आसनं । **पल्लङ्कोति** पादेसु वाळरूपानि ठपेत्वा कतो । **गोनकोति** दीघलोमको महाकोजवो । चतुरङ्गुलाधिकानि किर तस्स लोमानि । **चित्तकोति** वानचित्तं उण्णामयत्थरणं । **पटिकाति** उण्णामयो सेतत्थरको । **पटलिकाति** घनपुप्फो उण्णामयत्थरको, यो आमलकपट्टोतिपि वुच्चति । **तूलिकाति** तिण्णं तूलानं अज्जतरपुण्णा तूलिका । **विकतिकाति** सीहब्यग्धादिरूपविचित्रो उण्णामयत्थरको । **उद्दलोमीति** उभतोदसं उण्णामयत्थरणं । केचि एकतो उगगतपुप्फन्ति वदन्ति । **एकन्तलोमीति** एकतोदसं उण्णामयत्थरणं । केचि उभतो उगगतपुप्फन्ति वदन्ति । **कट्टिस्सन्ति** रतनपरिसिब्बितं कोसेय्यकट्टिस्समयं पच्चत्थरणं । **कोसेय्यन्ति** रतनपरिसिब्बितमेव कोसियसुत्तमयं पच्चत्थरणं । **कुत्तकन्ति** सोळसन्नं नाटकत्थीनं ठत्वा नच्चनयोग्गं उण्णामयत्थरणं । **हत्थत्थरादयो** हत्थिपिट्ठादीसु अत्थरणकअत्थरका चेव हत्थिरूपादीनि दस्सेत्वा कतअत्थरका च । **अजिनप्पवेणीति** अजिनचम्मेहि मज्जप्पमाणेन सिब्बित्वा कतप्पवेणी । सेसं हेट्ठा वुत्तत्थमेव ।

निकामलाभीति अतिकामलाभी इच्छित्तिच्छितलाभी । **अकिच्छलाभीति** अदुक्खलाभी । **अकसिरलाभीति** विपुललाभी महन्तलाभी, उळारुळारानेव लभति मज्जेति सन्धाय वदति । अयं किर ब्राह्मणो सयनगरुको, सो भगवतो विप्पसन्निन्द्रियादितं दिस्वा “अद्धा एस एवरूपेसु उच्चासयनमहासयनेसु निसीदति चेव निपज्जति च । तेनस्स विप्पसन्नानि इन्द्रियानि, परिसुद्धो छविवण्णो परियोदातो”ति मज्जमानो इमं सेनासनवण्णं कथेसि ।

लद्धा च पन न कप्पन्तीति एत्थ किज्जि किज्जि कप्पति । सुद्धकोसेय्यज्झि मज्जेपि अत्थरितुं वट्टति, गोनकादयो च

भूमत्थरणपरिभोगेन, आसन्दिया पादे छिन्दित्वा, पल्लङ्कस्स वाळे भिन्दित्वा, तूलिकं विजटेत्वा “बिम्बोहनञ्च कातु”न्ति (चूळव० २९७) वचनतो इमानिपि एकेन विधानेन कप्पन्ति । अकप्पियं पन उपादाय सब्बानेव न कप्पन्तीति वुत्तानि ।

वनन्तज्जेव पविसामीति अरञ्जयेव पविसामि । यदेवाति यानियेव । पल्लङ्कं आभुजित्वाति समन्ततो ऊरुबद्धासनं बन्धित्वा । उजुं कायं पणिधायति अट्टारस पिट्टिकण्टके कोटिया कोटिं पटिपादेन्तो उजुं कायं ठपेत्वा । परिमुखं सति उपट्टपेत्वाति कम्मट्टानाभिमुखं सति ठपेत्वा, परिगगहितनिय्यानं वा कत्वाति अत्थो । वुत्तज्हेतं — “परीति परिगगहट्ठो । मुखन्ति निय्यानट्ठो । सतीति उपट्टानट्ठो । तेन वुच्चति परिमुखं सति उपट्टपेत्वा”ति (पटि० म० १.१६४) । उपसम्पज्ज विहरामीति पटिलभित्वा पच्चक्खं कत्वा विहरामि । एवंभूतोति एवं पठमज्झानादीसु अज्जतरसमङ्गी हुत्वा । दिब्बो मे एसो तस्मिं समये चङ्कमो होतीति चत्तारि हि रूपज्झानानि समापज्जित्वा चङ्कमन्तस्स चङ्कमो दिब्बचङ्कमो नाम होति, समापत्तितो वुट्ठाय चङ्कमन्तस्सापि चङ्कमो दिब्बचङ्कमोयेव । ठानादीसुपि एसेव नयो । तथा इतरेसु द्वीसु विहारेसु ।

सो एवं पजानामि “रागो मे पहीनो”ति महाबोधिपल्लङ्के अरहत्तमग्गेन पहीनरागमेव दस्सेन्तो “सो एवं पजानामि रागो मे पहीनो”ति आह । सेसपदेसुपि एसेव नयो । इमिना पन किं कथितं होतीति? पच्चवेक्खणा कथिता, पच्चवेक्खणाय फलसमापत्ति कथिता । फलसमापत्तिज्झि समापन्नस्सपि समापत्तितो वुट्ठितस्सापि चङ्कमादयो अरियचङ्कमादयो होन्ति । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

४. सरभसुत्तवण्णना

६५. चतुत्थे राजगहेति एवंनामके नगरे । गिज्झकूटे पब्बतेति गिज्झसदिसानिस्स कूटानि, गिज्झा वा तस्स कूटेसु वसन्तीति गिज्झकूटो, तस्मिं गिज्झकूटे पब्बते । एतेनस्स राजगहं गोचरगामं कत्वा विहरन्तस्स वसनट्टानं दस्सितं । गिज्झकूटस्मिज्झि तथागतं उद्दिस्स विहारो कारितो, गिज्झकूटविहारोत्वेवस्स नामं । तत्थायं तस्मिं समये विहरतीति । सरभो नाम परिब्बाजको अचिरपक्कन्तो होतीति सरभोति एवंनामको परिब्बाजको इमस्मिं सासने पब्बजित्वा नचिरस्सेव पक्कन्तो होति, अधुना विब्भन्तोति अत्थो । सम्मासम्बुद्धे हि लोके उप्पन्ने तित्थिया नट्टलाभसक्कारा अहेसुं, तिण्णं रतनानं महालाभसक्कारो उप्पज्जि । यथाह —

“तेन खो पन समयेन भगवा सक्कतो होति गरुकतो मानितो पूजितो अपचितो लाभी
चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारानं । अज्जतित्थिया पन परिब्बाजका असक्कता होन्ति
अगरुकता अमानिता अपूजिता न लाभिनो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारानं”न्ति
(उदा० १४; सं० नि० १.२.७०) ।

ते एवं परिहीनलाभसक्कारा पञ्चसतमत्ता एकस्मिं परिब्बाजकारामे सन्निपतित्वा सम्मन्तरियिंसु — “भो, मयं समणस्स गोतमस्स उप्पन्नकालतो पट्टाय हतलाभसक्कारा जाता, समणस्स गोतमस्स सावकानज्जस्स एकं अवण्णं उपधारेथ, अवण्णं पत्थरित्वा एतस्स सासनं गरहित्वा अम्हाकं लाभसक्कारं उप्पादेस्सामा”ति । ते वज्जं ओलोकेन्ता — “तीसु द्वारेसु आजीवे चाति चतूसुपि ठानेसु समणस्स गोतमस्स वज्जं पस्सितुं न सक्का, इमानि चत्तारि ठानानि मुज्चित्वा अज्जत्थ ओलोकेथा”ति आहंसु । अथ नेसं अन्तरे एको एवमाह — “अहं अज्जं न पस्सामि, इमे अन्वड्डमासं सन्निपतित्वा द्वारवातपानानि पिधाय सामणेनान्मि पवेसनं न देन्ति । जीवितसदिसापि उपट्टाका दट्ठुं न लभन्ति, आवट्ठनिमायं ओसारेत्वा

ओसारेत्वा जनं आवट्टेत्वा आवट्टेत्वा खादन्ति । सचे तं मयं आहरितुं सक्खिस्साम, एवं नो लाभसक्कारउळारो भविस्सती”ति । अपरोपि एवमेव वदन्तो उट्ठासि । सब्बे एकवादा अहेसुं । ततो आहंसु — “यो तं आहरितुं सक्खिस्सति, तं मयं अम्हाकं समये जेट्ठकं करिस्सामा”ति ।

ततो कोटितो पट्टाय “त्वं सक्खिस्ससि, त्वं सक्खिस्ससी”ति पुच्छित्वा “अहं न सक्खिस्सामि, अहं न सक्खिस्सामी”ति बहूहि वुत्ते सरभं पुच्छिंसु — “त्वं सक्खिस्ससि आचरिया”ति । सो आह — “अगरु एतं आहरितुं, सचे तुम्हे अत्तनो कथाय ठत्वा मं जेट्ठकं करिस्सथा”ति । अगरु एतमाचरिय आहर, त्वं कतोयेवासि अम्हेहि जेट्ठकोति । सो आह — “तं आहरन्तेन थेनेत्वा वा विलुम्पित्वा वा आहरितुं न सक्का, समणस्स पन गोतमस्स सावकसदिसेन हुत्वा तस्स सावके वन्दित्वा वत्तपटिवत्तं कत्वा तेसं पत्ते भत्तं भुज्जित्वा आहरितुं सक्का । रुच्चति वो एतस्स एत्तकस्स किरिया”ति । यंकिञ्चि कत्वा आहरित्वा च नो देहीति । तेन हि मं दिस्वा अपस्सन्ता विय भवेय्याथाति परिब्बाजकानं सज्जं दत्वा दुतियदिवसे पातोव उट्ठाय गिज्झकूटमहाविहारं गन्त्वा दिट्ठदिट्ठानं भिक्खूनं पच्चपतिट्ठितेन पादे वन्दि । भिक्खू आहंसु — “अज्जे परिब्बाजका चण्डा फरुसा, अयं पन सद्धो भविस्सति पसन्नो”ति । भन्ते, तुम्हे जत्वा युत्तट्ठानस्मिंयेव पब्बजिता, मयं पन अनुपधारेत्वा अतित्थेनेव पक्खन्ता अनिय्यानिकमग्गे विचरामाति । सो एवं वत्वा दिट्ठे दिट्ठे भिक्खू पुनप्पुनं वन्दति, न्हानोदकादीनि पटियादेति, दन्तकट्ठं कप्पियं करोति, पादे धोवति मक्खेति, अतिरेकभत्तं लभित्वा भुज्जति ।

तं इमिना नीहारेन वसन्तं एको महाथेरो दिस्वा, “परिब्बाजक, त्वं सद्धो पसन्नो, किं न पब्बजसी”ति । को मं, भन्ते, पब्बाजेस्सति । मयहि चिरकालं भदन्तानं पच्चत्थिका हुत्वा विचरिम्हाति । थेरो “सचे त्वं पब्बजितुकामो, अहं तं पब्बाजेस्सामी”ति वत्वा पब्बाजेसि । सो पब्बजितकालतो पट्टाय निरन्तरं वत्तपटिवत्तमकासि । अथ नं थेरो वत्ते पसीदित्वा नचिरस्सेव उपसम्पादेसि । सो उपोसथदिवसे भिक्खूहि सद्धि उपोसथगं पविसित्वा भिक्खू महन्तेन उस्साहेन पातिमोक्खं पग्गण्हन्ते दिस्वा “इमिना नीहारेन ओसारेत्वा ओसारेत्वा लोकं खादन्ति, कतिपाहेन हरिस्सामी”ति चिन्तेसि । सो परिवेणं गन्त्वा उपज्झायं वन्दित्वा, “भन्ते, को नामो अयं धम्मो”ति पुच्छि । पातिमोक्खो नाम, आवुसोति । उत्तमधम्मो एस, भन्ते, भविस्सतीति । आम, आवुसो, सकलसासनधारणी अयं सिक्खाति । भन्ते, सचे एस सिक्खाधम्मो उत्तमो, इममेव पठमं गण्हामीति । गण्हावुसोति थेरो सम्पटिच्छि । सो गण्हन्तो परिब्बाजके पस्सित्वा “कीदिसं आचरिया”ति पुच्छितो, “आवुसो, मा चिन्तयित्थ, कतिपाहेन आहरिस्सामी”ति वत्वा नचिरस्सेव उग्गण्हित्वा उपज्झायं आह — “एत्तकमेव, भन्ते, उदाहु अज्जम्पि अत्थी”ति । एत्तकमेव, आवुसोति ।

सो पुनदिवसे यथानिवत्थपारुतोव गहितनीहारेनेव पत्तं गहेत्वा गिज्झकूटा निक्खम्म परिब्बाजकारामं अगमासि । परिब्बाजका दिस्वा “कीदिसं, आचरिय, नासक्खित्थ मज्जे आवट्टनिमायं आहरितु”न्ति तं परिवारयिंसु । मा चिन्तयित्थ, आवुसो, आहटा मे आवट्टनिमाया, इतो पट्टाय अम्हाकं लाभसक्कारो महा भविस्सति । तुम्हे अज्जमज्जं समग्गा होथ, मा विवादं अकत्थाति । सचे ते, आचरिय, सुग्गहिता, अम्हेपि नं वाचेहीति । सो आदितो पट्टाय पातिमोक्खं ओसारेसि । अथ ते सब्बेपि — “एथ, भो, नगरे विचरन्ता समणस्स गोतमस्स अवण्णं कथेस्सामा”ति अनुग्घाटितेसुयेव नगरद्वारेसु द्वारसमीपं गन्त्वा विवटेन द्वारेन सब्बपठमं पविसिंसु । एवं सलिङ्गेनेव अपक्कन्तं तं परिब्बाजकं सन्धाय — “सरभो नाम परिब्बाजको अचिरपक्कन्तो होती”ति वुत्तं ।

तं दिवसं पन भगवा पच्चूससमये लोकं ओलोकेन्तो इदं अदस — “अज्ज सरभो परिब्बाजको नगरे विचरित्वा पकासनीयकम्मं करिस्सति, तिण्णं रतनानं अवण्णं कथेन्तो विसं सिज्चित्वा परिब्बाजकारामं गमिस्सति, अहम्पि तत्थेव

गमिस्सामि, चतस्सोपि परिसा तत्थेव ओसरिस्सन्ति । तस्मिं समागमे चतुरासीति पाणसहस्सानि अमतपानं पिविस्सन्ती”ति । ततो “तस्स ओकासो होतु, यथारुचिया अवण्णं पत्थरतू”ति चिन्तेत्वा आनन्दत्थेरं आमन्तेसि — “आनन्द, अट्टारससु महाविहारेसु भिक्खुसङ्घस्स मया सद्धियेव पिण्डाय चरितुं आरोचेही”ति । थेरो तथा अकासि । भिक्खू पत्तचीवरमादाय सत्थारमेव परिवारयिंसु । सत्था भिक्खुसङ्घं आदाय द्वारगामसमीपेयेव पिण्डाय चरि । सरभोपि परिब्बाजकेहि सद्धिं नगरं पविट्ठो तत्थ तत्थ परिसमज्जे राजद्वारवीथिचतुक्कादीसु च गन्त्वा “अज्जातो मया समणानं सक्यपुत्तियानं धम्मो”ति आदीनि अभसि । तं सन्धाय सो राजगहे परिसति एवं वाचं भासतीति आदि वुत्तं । तत्थ अज्जातोति जातो अवबुद्धो, पाकटं कत्वा उगगहितोति दीपेति । अज्जायाति जानित्वा । अपक्कन्तोति सलिङ्गेनेव अपक्कन्तो । सचे हि समणस्स गोतमस्स सासने कोचि सारो अभविस्स, नाहं अपक्कमिस्सं । तस्स पन सासनं असारं निस्सारं, आवट्टनिमायं ओसारेत्वा समणा लोकं खादन्तीति एवमत्थं दीपेन्तो एवमाह ।

अथ खो सम्बहुला भिक्खूति अथ एवं तस्मिं परिब्बाजके भासमाने अरज्जवासिनो पञ्चसता भिक्खू “असुकट्टानं नाम सत्था पिण्डाय चरितुं गतो”ति अजानन्ता भिक्खाचारवेलायं राजगहं पिण्डाय पविसिंसु । ते सन्धायेतं वुत्तं । अस्सोसुन्ति सुणिंसु । येन भगवा तेनुपसङ्कमिंसूति “इमं कारणं दसबलस्स आरोचेस्सामा”ति उपसङ्कमिंसु ।

सिप्पिनिकातीरन्ति सिप्पिनिकाति एवंनामिकाय नदिया तीरं । अधिवासेसि भगवा तुण्हीभावेनाति कायङ्गवाचङ्गानि अचोपेत्वा अब्भन्तरे खन्तिं धारेत्वा चित्तेनेव अधिवासेसीति अत्थो । एवं अधिवासेत्वा पुन चिन्तेसि — “किं नु खो अज्ज मया सरभस्स वादं मद्दितुं गच्छन्तेन एककेन गन्तब्बं, उदाहु भिक्खुसङ्घपरिवुतेना”ति । अथस्स एतदहोसि — सचाहं भिक्खुसङ्घपरिवुतो गमिस्सामि, महाजनो एवं चिन्तेस्सति — “समणो गोतमो वादुप्पत्तिट्ठानं गच्छन्तो पक्खं उक्खिपित्वा गन्त्वा परिसबलेन उप्पन्नं वादं मद्दति, परवादीनं सीसं उक्खिपितुं न देती”ति । न खो पन मय्हं उप्पन्ने वादे परं गहेत्वा मदनकिच्चं अत्थि, अहमेव गन्त्वा मद्दिस्सामि । अनच्छरियं चेतं य्वाहं इदानि बुद्धभूतो अत्तनो उप्पन्नं वादं मद्देय्यं, चरियं चरणकाले अहेतुकपटिसन्धियं निब्बत्तेनापि हि मया वहितब्बं धुरं अज्जो वहितुं समत्थो नाम नाहोसि । इमस्स पनत्थस्स साधनत्थं —

“यतो यतो गरु धुरं, यतो गम्भीरवत्तनी ।

तदास्सु कण्हं युज्जेन्ति, स्वास्सु तं वहते धुर”न्ति ॥ (जा० १.१.२९) —

इदं कण्हजातकं आहरितब्बं । अतीते किर एको सत्थवाहो एकस्सा महल्लिकाय गेहे निवासं गणिह । अथस्स एकस्सा धेनुया रत्तिभागसमनन्तरे गम्भवुट्ठानं अहोसि । सा एकं वच्छकं विजायि । महल्लिकाय वच्छकं दिट्ठकालतो पट्टाय पुत्तसिनेहो उदपादि । पुनदिवसे सत्थवाहपुत्तो — “तव गेहेवेतनं गण्हाही”ति आह । महल्लिका “मय्हं अज्जेन किच्चं न अत्थि, इममेव वच्छकं देही”ति आह । गण्ह, अम्माति । सा तं गणिहत्वा खीरं पायेत्वा यागुभत्ततिणादीनि ददमाना पोसेसि । सो बुद्धिमन्वाय परिपुण्णरूपो बलवीरियसम्पन्नो अहोसि सम्पन्नाचारो, काळको नाम नामेन । अथेकस्स सत्थवाहस्स पञ्चहि सकटसतेहि आगच्छन्तस्स उदकभिन्नट्ठाने सकटचक्कं लग्गि । सो दसपि वीसम्पि तिसम्पि योजेत्वा नीहरापेतुं असक्कोन्तो काळकं उपसङ्कमित्वा आह — “तात, तव वेतनं दस्सामि, सकटं मे उक्खिपित्वा देही”ति । एवज्ज पन वत्वा तं आदाय — “अज्जो इमिना सद्धिं धुरं वहितुं समत्थो नत्थी”ति धुरसकटे योत्तं बन्धित्वा तं एककंयेव योजेसि । सो तं सकटं उक्खिपित्वा थले पटिट्ठपेत्वा एतेनेव निहारेन पञ्च सकटसतानि नीहरि । सो सब्बपच्छिमसकटं नीहरित्वा मोचियमानो “सु”न्ति कत्वा सीसं उक्खिपि ।

सत्थवाहो “अयं एत्तकानि सकटानि उक्खिपन्तो एवं न अकासि, वेतनत्थं मज्जे करोती”ति सकटगणनाय कहापणे गहेत्वा पञ्चसतभण्डिकं तस्स गीवाय बन्धापेसि। सो अज्जेसं अत्तनो सन्तिकं अल्लीयितुं अदेन्तो उज्जुं गेहमेव अगमासि। महल्लिका दिस्वा मोचेत्वा कहापणभावं जत्वा “कस्मा, पुत्त, एवमकासि, मा त्वं ‘मया कम्मं कत्वा आभतेन अयं जीविस्सती’ति सज्जमकासी”ति वत्वा गोणं उण्होदकेन न्हापेत्वा तेलेन अब्भज्जित्वा “इतो पट्टाय पुन मा एवमकासी”ति ओवदि। एवं सत्था “चरियं चरणकाले अहेतुकपटिसन्धियं निब्बत्तेनापि हि मया वहितब्बधुरं अज्जो वहितुं समत्थो नाम नाहोसी”ति चिन्तेत्वा एककोव अगमासि। तं दस्सेतुं **अथ खो भगवा सायन्हसमयं पटिसल्लाना वुट्ठितोति**आदि वुत्तं।

तत्थ **पटिसल्लाना**ति पृथुत्तारम्मणेहि चित्तं पटिसंहरित्वा सल्लानतो, फलसमापत्तितोति अत्थो। **तेनुपसङ्कमी**ति परिब्बाजकेसु सकलनगरे पकासनीयकम्मं कत्वा नगरा निक्खम्म परिब्बाजकारामे सन्निपतित्वा “सचे, आवुसो सरभ, समणो गोतमो आगमिस्सति, किं करिस्ससी”ति। समणे गोतमे एकं करोन्ते अहं द्वे करिस्सामि, द्वे करोन्ते चत्तारि, चत्तारि करोन्ते पञ्च, पञ्च करोन्ते दस, दस करोन्ते वीसति, वीसति करोन्ते तिसं, तिसं करोन्ते चत्तालीसं, चत्तालीसं करोन्ते पज्जासं, पज्जासं करोन्ते सतं, सतं करोन्ते सहस्सं करिस्सामीति एवं अज्जमज्जं सीहनादकथं समुट्ठापेत्वा निसिन्नेसु उपसङ्कमि।

उपसङ्कमन्तो पन यस्मा परिब्बाजकारामस्स नगरमज्जेनेव मग्गो, तस्मा सुरत्तदुपट्टं निवासेत्वा सुगतमहाचीवरं पारुपित्वा विस्सट्ठबलो राजा विय एककोव नगरमज्जेन अगमासि। मिच्छादिट्टिका दिस्वा “परिब्बाजका समणस्स गोतमस्स पकासनीयकम्मं करोन्ता अवण्णं पत्थरिंसु, सो एते अनुवत्तित्वा सज्जापेतुं गच्छति मज्जे”ति अनुबन्धिंसु। सम्मादिट्टिकापि “सम्मासम्बुद्धो पत्तचीवरं आदाय एककोव निक्खन्तो, अज्ज सरभेन सद्धिं महाधम्मसङ्गामो भविस्सति। मयम्पि तस्मिं समागमे कायसक्खिनो भविस्सामा”ति अनुबन्धिंसु। सत्था पस्सन्तस्सेव महाजनस्स परिब्बाजकारामं उपसङ्कमि।

परिब्बाजका रुक्खानं खन्धविटपसाखन्तरेहि समुग्गच्छन्ता छब्बण्णघनबुद्धरस्मियो दिस्वा “अज्जदा एवरूपो ओभासो नाम नत्थि, किं नु खो एत”न्ति उल्लोकेत्वा “समणो गोतमो आगच्छती”ति आहंसु। तं सुत्वाव सरभो जाणुकन्तरे सीसं ठपेत्वा अधोमुखो निसीदि। एवं तस्मिं समये भगवा तं आरामं उपसङ्कमित्वा पज्जत्ते आसने निसीदि। तथागतो हि जम्बुदीपतले अगगकुले जातत्ता अग्गासनारहोतिस्स सब्बत्थ आसनं पज्जत्तमेव होति। एवं पज्जत्ते महारहे बुद्धासने निसीदि।

ते परिब्बाजका सरभं परिब्बाजकं एतदवोचुन्ति सम्मासम्बुद्धे किर सरभेन सद्धिं एत्तकं कथेन्तेयेव भिक्खुसङ्घो सत्थु पदानुपदिको हुत्वा परिब्बाजकारामं सम्पापुणि, चतस्सोपि परिसा परिब्बाजकारामेयेव ओसरिंसु। ततो ते परिब्बाजका “अच्छरियं समणस्स गोतमस्स कम्मं, सकलनगरं विचरित्वा अवण्णं पत्थरित्वा पकासनीयकम्मं कत्वा आगतानं वेरीनं पटिसत्तूनं पच्चामित्तानं सन्तिकं आगन्त्वा थोकम्पि विग्गाहिककथं न कथेसि, आगतकालतो पट्टाय सतपाकतेलेन मक्खेन्तो विय अमतपानं पायेन्तो विय मधुरकथं कथेती”ति सब्बेपि सम्मासम्बुद्धं अनुवत्तन्ता एतदवोचुं।

याचेय्यासीति आयाचेय्यासि पत्थेय्यासि पिहेय्यासि। **तुण्हीभूतोति** तुण्हीभावं उपगतो। **मङ्कुभूतोति** नित्तेजतं आपन्नो। **पत्तक्खन्थोति** ओनतगीवो। **अधोमुखोति** हेट्ठामुखो। **सम्मासम्बुद्धस्स ते पटिजानतोति** “अहं सम्मासम्बुद्धो, सब्बे धम्मा मया अभिसम्बुद्धा”ति एवं पटिजानतो तव। **अनभिसम्बुद्धाति** इमे नाम धम्मा तया अनभिसम्बुद्धा। **तत्थाति**

तेसु अनभिसम्बुद्धाति एवं दस्सितधम्मसेसु । अज्जेन वा अज्जं पटिचरिस्सतीति अज्जेन वा वचनेन अज्जं वचनं पटिच्छादेस्सति, अज्जं पुच्छितो अज्जं कथेस्सतीति अधिप्पायो । बहिद्धा कथं अपनामेस्सतीति बहिद्धा अज्जं आगन्तुककथं आहरन्तो पुरिमकथं अपनामेस्सति । अप्पच्चयन्ति अनभिरद्धिं अतुट्ठाकारं पातुकरिस्सतीति पाकटं करिस्सति । एत्थ च अप्पच्चयेन दोमनस्सं वुत्तं, पुरिमेहि द्वीहि मन्दबलवभेदो कोधोयेव ।

एवं भगवा पठमवेसारज्जेन सीहनादं नदित्वा पुन दुतियादीहि नदन्तो यो खो मं परिब्बाजकाति आदिमाह । तत्थ यस्स खो पन ते अत्थाय धम्मो देसितोति यस्स मग्गस्स वा फलस्स वा अत्थाय तया चतुसच्चधम्मो देसितो । सो न निव्यातीति सो धम्मो न निव्याति न निग्गच्छति, न तं अत्थं साधेतीति वुत्तं होति । तक्करस्साति यो नं करोति, तस्स पटिपत्तिपूरकस्स पुग्गलस्साति अत्थो । सम्मा दुक्खक्खयायाति हेतुना नयेन कारणेन सकलस्स वट्टदुक्खस्स खयाय । अथ वा यस्स खो पन ते अत्थाय धम्मो देसितोति यस्स ते अत्थाय धम्मो देसितो । सेय्यथिदं — रागपटिघातत्थाय असुभकम्मट्ठानं, दोसपटिघातत्थाय मेत्ताभावना, मोहपटिघातत्थाय पञ्च धम्मा, वितक्कुपच्छेदाय आनापानस्सति । सो न निव्याति तक्करस्स सम्मा दुक्खक्खयायाति सो धम्मो यो नं यथादेसितं करोति, तस्स तक्करस्स सम्मा हेतुना नयेन कारणेन वट्टदुक्खक्खयाय न निव्याति न निग्गच्छति, तं अत्थं न साधेतीति अयमेत्थ अत्थो । सेय्यथापि सरभो परिब्बाजकोति यथा अयं सरभो परिब्बाजको पज्झायन्तो अप्पटिभानो निसिन्नो, एवं निसीदिस्सतीति ।

एवं तीहि पदेहि सीहनादं नदित्वा देसनं निवत्तेन्तस्सेव तथागतस्स तस्मिं ठाने सन्निपतित्वा चतुरासीतिपाणसहस्सपरिमाणा परिसा अमतपानं पिवि, सत्था परिसाय अमतपानस्स पीतभावं जत्वा वेहासं अब्भुग्गन्त्वा पक्कामि । तमत्थं दस्सेतुं अथ खो भगवाति आदि वुत्तं । तत्थ सीहनादन्ति सेट्टनादं अभीतनादं अप्पटिनादं । वेहासं पक्कामीति अभिज्जापादकं चतुत्थज्झानं समापज्जित्वा वुट्ठाय अधिट्ठाय सद्धिं भिक्खुसङ्घेन आकासं पक्खन्दि । एवं पक्खन्दो च पन तंखणज्जेव गिज्झकूटमहाविहारे पतिट्ठसि ।

वाचाय सन्नितोदकेनाति वचनपतोदेन । सज्जम्भरिमकंसूति सम्भरितं निरन्तरफुटं अकंसु, उपरि विज्झिंसूति वुत्तं होति । ब्रह्मरज्जेति महारज्जे । सीहनादं नदिस्सामीति सीहस्स नदतो आकारं दिस्वा “अयम्पि तिरच्छानगतो, अहम्पि, इमस्स चत्तारो पादा, मय्हम्पि, अहम्पि एवमेव सीहनादं नदिस्सामी”ति चिन्तेसि । सो सीहस्स सम्मुखा नदितुं असक्कोन्तो तस्मिं गोचराय पक्कन्ते एकको नदितुं आरभि । अथस्स सिङ्गालसद्योयेव निच्छरि । तेन वुत्तं — सिङ्गालकंयेव नदतीति । भेरण्डकन्ति तस्सेव वेवचनं । अपिच भिन्नस्सरं अमनापसदं नदतीति वुत्तं होति । एवमेव खो त्वन्ति इमिना ओपम्मेन परिब्बाजका तथागतं सीहसदिसं कत्वा सरभं सिङ्गालसदिसं अकंसु । अम्बुकसञ्चरीति खुद्दककुक्कुटिका । पुरिसकरवितं रविस्सामीति महाकुक्कुटं रवन्तं दिस्वा “इमस्सपि द्वे पादा द्वे पक्खा, मय्हम्पि तथेव, अहम्पि एवरूपं रवितं रविस्सामी”ति सा तस्स सम्मुखा रवितुं असक्कोन्ती तस्मिं पक्कन्ते रवमाना कुक्कुटिकारवंयेव रवि । तेन वुत्तं — अम्बुकसञ्चरिरवितंयेव रवतीति । उसभोति गोणो । सुज्जायाति तुच्छाय जेट्टकवसभेहि विरहिताय । गम्भीरं नदितब्बं मज्जतीति जेट्टकवसभस्स नादसदिसं गम्भीरनादं नदितब्बं मज्जति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

५. केसमुत्तिसुत्तवण्णना

६६. पञ्चमे कालामानं निगमोति कालामा नाम खत्तिया, तेसं निगमो । केसमुत्तियाति केसमुत्तनिगमवासिनो । उपसङ्कमिंसूति सप्पिनवनीतादिभेसज्जानि चेव अट्ठविधपानकानि च गाहापेत्वा उपसङ्कमिंसु । सकंयेव वादं दीपेन्तीति अत्तनोयेव लद्धिं कथेन्ति । जोतेन्तीति पकासेन्ति । खुंसेन्तीति घट्टेन्ति । वम्भेन्तीति अवजानन्ति । परिभवन्तीति लामकं

करोन्ति । **ओमकिंख करोन्तीति** उक्खित्तकं करोन्ति, उक्खिपित्वा छुट्टेन्ति । **अपरेपि, भन्तेति** सो किर अटविमुखे गामो, तस्मा तत्थ अटविं अतिक्कन्ता च अतिक्कमितुकामा च वासं कप्पेन्ति । तेसुपि पठमं आगता अत्तनो लद्धि दीपेत्वा पक्कमिंसु, पच्छा आगता “किं ते जानन्ति, अम्हाकं अन्तेवासिका ते, अम्हाकं सन्तिके किञ्चि किञ्चि सिप्पं उग्गण्हिंसू”ति अत्तनो लद्धि दीपेत्वा पक्कमिंसु । कालामा एकलद्धियम्पि सण्ठहितुं न सक्खिंसु । ते एतमत्थं दीपेत्वा भगवतो एवमारोचेत्वा **तेसं नो, भन्तेति** आदिमाहंसु । तत्थ **होतेव कङ्घाति** होतियेव कङ्घा । **विचिकिच्छाति** तस्सेव वेवचनं । **अलन्ति** युत्तं ।

मा अनुस्सवेनाति अनुस्सवकथायपि मा गण्हित्थ । **मा परम्परायाति** परम्परकथायपि मा गण्हित्थ । **मा इतिकिरायाति** एवं किर एतन्ति मा गण्हित्थ । **मा पिटकसम्पदानेनाति** अम्हाकं पिटकतन्तिया सद्धि समेतीति मा गण्हित्थ । **मा तक्कहेतूति** तक्कग्गाहेनपि मा गण्हित्थ । **मा नयहेतूति** नयग्गाहेनपि मा गण्हित्थ । **मा आकारपरिवितक्केनाति** सुन्दरमिदं कारणन्ति एवं कारणपरिवितक्केनपि मा गण्हित्थ । **मा दिट्ठिनिज्झानक्खन्ति** याति अम्हाकं निज्झायित्वा खमित्वा गहितदिट्ठिया सद्धि समेतीतिपि मा गण्हित्थ । **मा भब्बरूपतायाति** अयं भिक्खु भब्बरूपो, इमस्स कथं गहेतुं युत्तन्तिपि मा गण्हित्थ । **मा समणो नो गरूति** अयं समणो अम्हाकं गरु, इमस्स कथं गहेतुं युत्तन्तिपि मा गण्हित्थ । **समत्ताति** परिपुण्णा । **समादिन्नाति** गहिता परामट्ठा । **यंस होतीति** यं कारणं तस्स पुग्गलस्स होति । अलोभादयो लोभादिपटिपक्खवसेन वेदितब्बा । **विगताभिज्झोति** आदीहि मेत्ताय पुब्बभागो कथितो ।

इदानीं मेत्तादिकं कम्मट्ठानं कथेन्तो **मेत्तासहगतेनाति** आदिमाह । तत्थ कम्मट्ठानकथाय वा भावनानये वा पाळिवण्णनाय वा यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.२४०) वुत्तमेव । **एवं अवेरचित्तोति** एवं अकुसलवेरस्स च पुग्गलवेरिनो च नत्थिताय अवेरचित्तो । **अब्बाबज्झचित्तोति** कोधचित्तस्स अभावेन निदुक्खचित्तो । **असंकिलिट्टचित्तोति** किलेसस्स नत्थिताय असंकिलिट्टचित्तो । **विसुद्धचित्तोति** किलेसमलाभावेन विसुद्धचित्तो होतीति अत्थो । **तस्साति** तस्स एवरूपस्स अरियसावकस्स । **अस्सासाति** अवस्सया पतिट्ठा । **सचे खो पन अत्थि परो लोकोति** यदि इमम्हा लोका परलोको नाम अत्थि । **अथाहं कायस्स भेदा परम्मरणा...पे०... उपपज्जिस्सामीति** अत्थेतं कारणं, येनाहं कायस्स भेदा परम्मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जिस्सामीति एवं सब्बत्थ नयो वेदितब्बो । **अनीघन्ति** निदुक्खं । **सुखिन्ति** सुखितं । **उभयेनेव विसुद्धं अत्तानं समनुपस्सामीति** यच्च पापं न करोमि, यच्च करोतोपि न करीयति, इमिना उभयेनापि विसुद्धं अत्तानं समनुपस्सामि । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

६. साळहसुत्तवण्णना

६७. छट्ठे मिगारनत्ताति मिगारसेट्ठिनो नत्ता । **सेखुनियनत्ताति** सेखुनियसेट्ठिनो नत्ता । **उपसङ्कमिंसूति** भुत्तपातरासा दासकम्मकरपरिवुत्ता उपसङ्कमिंसु । तेसं किर पुरेभत्ते पुब्बण्हसमयेयेव गेहे एको पज्जो समुट्ठितो, तं पन कथेतुं ओकासो नाहोसि । ते “तं पज्जं सोस्सामा”ति थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा तुण्ही निसीदिसु । थेरो “गामे तं समुट्ठितं पज्जं सोतुं आगता भविस्सन्ती”ति तेसं मनं जत्वा तमेव पज्जं आरभन्तो **एथ तुम्हे साळहाति** आदिमाह । तत्थ **अत्थि लोभोति** लुब्धनसभावो लोभो नाम अत्थीति पुच्छति । **अभिज्झाति खो अहं साळहा एतमत्थं वदामीति** एतं लोभसङ्घातं अत्थं अहं “अभिज्झा”ति वदामि, “तण्हा”ति वदामीति समुट्ठितपज्जस्स अत्थं दीपेन्तो आह । एवं सब्बवारेसु नयो नेतब्बो ।

सो एवं पजानातीति सो चत्तारो ब्रह्मविहारे भावेत्वा ठितो अरियसावको समापत्तितो वुट्ठाय विपस्सनं आरभन्तो एवं पजानाति । **अत्थि इदन्ति** अत्थि दुक्खसच्चसङ्घातं खन्धपञ्चकं नामरूपवसेन परिच्छिन्दित्वा पजानन्तो एस “एवं

पजानाति अत्थि इदं”न्ति वुत्तो। हीनन्ति समुदयसच्चं। पणीतन्ति मग्गसच्चं। इमस्स सज्जागतस्स उत्तरि निस्सरणन्ति इमस्स विपस्सनासज्जासङ्घातस्स सज्जागतस्स उत्तरि निस्सरणं नाम निब्बानं, तमत्थीति इमिना निरोधसच्चं दस्सेति। विमुत्तस्मिं विमुत्तमिति जाणन्ति एकूनवीसतिविधं पच्चवेक्खणजाणं कथितं। अहु पुब्बे लोभोति पुब्बे मे लोभो अहोसि। तदहु अकुसलन्ति तं अकुसलं नाम अहोसि, तदा वा अकुसलं नाम अहोसि। इच्चेतं कुसलन्ति इति एतं कुसलं, तस्सेव अकुसलस्स नत्थिभावं कुसलं खेमन्ति सन्धाय वदति। निच्छातोति नित्तण्हो। निब्बुतोति अब्भन्तरे सन्तापकरानं किलेसानं अभावेन निब्बुतो। सीतिभूतोति सीतलीभूतो। सुखप्पटिसंवेदीति कायिकचेतसिकस्स सुखस्स पटिसंवेदिता। ब्रह्मभूतेनाति सेट्ठभूतेन। सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति।

७. कथावत्थुसुत्तवण्णना

६८. सत्तमे कथावत्थूनीति कथाकारणानि, कथाय भूमियो पतिट्ठायोति अत्थो। अतीतं वा, भिक्खवे, अब्धानन्ति अतीतमद्धानं नाम कालोपि वट्ठति खन्धापि। अनागतपच्चुप्पन्नेसुपि एसेव नयो। तत्थ अतीते कस्सपो नाम सम्मासम्बुद्धो अहोसि, तस्स किकी नाम कासिकराजा अग्गुपट्टाको अहोसि, वीसति वस्ससहस्सानि आयु अहोसीति इमिना नयेन कथेन्तो अतीतं आरब्भ कथं कथेति नाम। अनागते मेत्तेय्यो नाम बुद्धो भविस्सति, तस्स सङ्घो नाम राजा अग्गुपट्टाको भविस्सति, असीति वस्ससहस्सानि आयु भविस्सतीति इमिना नयेन कथेन्तो अनागतं आरब्भ कथं कथेति नाम। एतरहि असुको नाम राजा धम्मिकोति इमिना नयेन कथेन्तो पच्चुप्पन्नं आरब्भ कथं कथेति नाम।

कथासम्पयोगेनाति कथासमागमेन। कच्छोति कथेतुं युत्तो। अकच्छोति कथेतुं न युत्तो। एकंसव्याकरणीयं पज्हन्तिआदीसु, “चक्खु, अनिच्च”न्ति पुट्ठेन, “आम, अनिच्च”न्ति एकंसेनेव व्याकातब्बं। एसेव नयो सोतादीसु। अयं एकंसव्याकरणीयो पज्हो। “अनिच्चं नाम चक्खू”ति पुट्ठेन पन “न चक्खुमेव, सोतम्पि अनिच्चं, घानम्पि अनिच्च”न्ति एवं विभजित्वा व्याकातब्बं। अयं विभज्जव्याकरणीयो पज्हो। “यथा चक्खु, तथा सोतं। यथा सोतं, तथा चक्खू”ति पुट्ठेन “केनट्ठेन पुच्छसी”ति पटिपुच्छित्वा “दस्सनट्ठेन पुच्छामी”ति वुत्ते “न ही”ति व्याकातब्बं। “अनिच्चट्ठेन पुच्छामी”ति वुत्ते, “आमा”ति व्याकातब्बं। अयं पटिपुच्छाव्याकरणीयो पज्हो। “तं जीवं तं सरीर”न्तिआदीनि पुट्ठेन पन “अव्याकतमेतं भगवता”ति ठपेतब्बो, एस पज्हो न व्याकातब्बो। अयं ठपनीयो पज्हो।

ठानाठाने न सण्ठातीति कारणाकारणे न सण्ठाति। तत्रायं नयो — सस्सतवादी युत्तेन कारणेन पहाति उच्छेदवादिं निग्गहेतुं, उच्छेदवादी तेन निग्गहमानो “किं पनाहं उच्छेदं वदामी”ति सस्सतवादिभावमेव दीपेति, अत्तनो वादे पतिट्ठातुं न सक्कोति। एवं उच्छेदवादिमिह पहान्ते सस्सतवादी, पुग्गलवादिमिह पहान्ते सुज्जतवादी, सुज्जतवादिमिह पहान्ते पुग्गलवादीति एवं ठानाठाने न सण्ठाति नाम।

परिकप्पे न सण्ठातीति इदं पज्हपुच्छनेपि पज्हकथनेपि लब्भति। कथं? एकच्चो हि “पज्हं पुच्छिस्सामी”ति कण्ठं सोधेति, सो इतरेन “इदं नाम त्वं पुच्छिस्ससी”ति वुत्तो जातभावं जत्वा “न एतं, अज्जं पुच्छिस्सामी”ति वदति। पज्हं पुट्ठोपि “पज्हं कथेस्सामी”ति हनुं संसोधेति, सो इतरेन “इदं नाम कथेस्ससी”ति वुत्तो जातभावं जत्वा “न एतं, अज्जं कथेस्सामी”ति वदति। एवं परिकप्पे न सण्ठाति नाम।

अज्जातवादे न सण्ठातीति अज्जातवादे जानितवादे न सण्ठाति। कथं? एकच्चो पज्हं पुच्छति, तं इतरो “मनापो तया पज्हो पुच्छितो, कहं ते एस उग्गहितो”ति वदति। इतरो पुच्छितब्बनियामेनेव पज्हं पुच्छित्वापि तस्स कथाय “अपज्हं

नु खो पुच्छितं'न्ति विमतिं करोति । अपरो पज्जं पुट्ठो कथेति, तमज्जो “सुट्ठु ते पज्जो कथितो, कथं ते उग्गहितो, पज्जं कथेन्तेन नाम एवं कथेतब्बो”ति वदति । इतरो कथेतब्बनियामेनेव पज्जं कथेत्वापि तस्स कथाय “अपज्जो नु खो मया कथितो”ति विमतिं करोति ।

पटिपदाय न सण्ठातीति पटिपत्तियं न तिष्ठति, वत्तं अजानित्वा अपुच्छितब्बद्धाने पुच्छतीति अत्थो । अयं पज्जो नाम चेति यङ्गणे पुच्छितेन न कथेतब्बो, तथा भिक्खाचारमग्गे गामं पिण्डाय चरणकाले । आसनसालाय निसिन्नकाले यागुं वा भत्तं वा गहेत्वा निसिन्नकाले परिभुज्जित्वा निसिन्नकाले दिवाविहारद्धानगमनकालेपि । दिवाद्धाने निसिन्नकाले पन ओकासं कारेत्वाव पुच्छन्तस्स कथेतब्बो, अकारेत्वा पुच्छन्तस्स न कथेतब्बो । इदं वत्तं अजानित्वा पुच्छन्तो पटिपदाय न सण्ठाति नाम । **एवं सन्तायं, भिक्खवे, पुग्गलो अकच्छो** होतीति, भिक्खवे, एतं इमस्मिं च कारणे सति अयं पुग्गलो न कथेतुं युत्तो नाम होति ।

ठानाठाने सण्ठातीति सस्सतवादी युत्तेन कारणेन पहाति उच्छेदवादिं निग्गहेतुं, उच्छेदवादी तेन निग्गहमानोपि “अहं तथा सतक्खत्तुं निग्गहमानोपि उच्छेदवादीयेवा”ति वदति । इमिना नयेन सस्सतपुग्गलसुज्जतवादादीसुपि नयो नेतब्बो । एवं ठानाठाने सण्ठाति नाम । **परिकप्पे सण्ठातीति** “पज्जं पुच्छिस्सामी”ति कण्ठं सोधेन्तो “त्वं इमं नाम पुच्छिस्सामी”ति वुत्ते, “आम, एतंयेव पुच्छिस्सामी”ति वदति । पज्जं कथेस्सामीति हनुं संसोधेन्तोपि “त्वं इमं नाम कथेस्सामी”ति वुत्ते, “आम, एतंयेव कथेस्सामी”ति वदति । एवं परिकप्पे सण्ठाति नाम ।

अज्जातवादे सण्ठातीति इमं पज्जं पुच्छित्वा “सुट्ठु ते पज्जो पुच्छितो, पुच्छन्तेन नाम एवं पुच्छितब्बं”न्ति वुत्ते सम्पटिच्छति, विमतिं न उप्पादेति । पज्जं कथेत्वापि “सुट्ठु ते पज्जो कथितो, कथेन्तेन नाम एवं कथेतब्बं”न्ति वुत्ते सम्पटिच्छति, विमतिं न उप्पादेति । **पटिपदाय सण्ठातीति** गेहे निसीदापेत्वा यागुखज्जकादीनि दत्वा याव भत्तं निट्ठाति, तस्मिं अन्तरे निसिन्नो पज्जं पुच्छति । सप्पिआदीनि भेसज्जानि अट्ठविधानि पानकानि वत्थच्छादनमालागन्थादीनि वा आदाय विहारं गन्त्वा तानि दत्वा दिवाद्धानं पविसित्वा ओकासं कारेत्वा पज्जं पुच्छति । एवज्जि वत्तं जत्वा पुच्छन्तो पटिपदाय सण्ठाति नाम । तस्स पज्जं कथेतुं वट्ठति ।

अज्जेनज्जं पटिचरतीति अज्जेन वचनेन अज्जं पटिच्छादेति, अज्जं वा पुच्छितो अज्जं कथेति । **बहिद्धा कथं अपनामेतीति** आगन्तुककथं ओतारेन्तो पुरिमकथं बहिद्धा अपनामेति । तत्रिदं वत्थु — भिक्खू किर सन्निपतित्वा एकं दहरं, “आवुसो, त्वं इमज्जिमज्ज आपत्तिं आपन्नो”ति आहंसु । सो आह — “भन्ते, नागदीपं गतोम्ही”ति । आवुसो, न मयं तव नागदीपगमनेन अत्थिका, आपत्तिं पन आपन्नोति पुच्छामाति । भन्ते, नागदीपं गन्त्वा मच्छे खादन्ति । आवुसो, तव मच्छखादनेन कम्मं नत्थि, आपत्तिं किरसि आपन्नोति । सो “नातिसुपक्को मच्छो मय्हं अफासुकमकासि, भन्ते”ति । आवुसो, तुय्हं फासुकेन वा अफासुकेन वा कम्मं नत्थि, आपत्तिं आपन्नोसीति । भन्ते, याव तत्थ वसिं, ताव मे अफासुकमेव जातन्ति । एवं आगन्तुककथावसेन बहिद्धा कथं अपनामेतीति वेदितब्बं ।

अभिहरतीति इतो चितो च सुत्तं आहरित्वा अवत्थरति । **तेपिटकतिससत्थेरो** विय । पुब्बे किर भिक्खू महाचेति यङ्गणे सन्निपतित्वा सङ्घकिच्चं कत्वा भिक्खूनं ओवादं दत्वा अज्जमज्जं पज्जसाकच्छं करोन्ति । तत्थायं थेरो तीहि पिटकेहि ततो ततो सुत्तं आहरित्वा दिवसभागे एकम्पि पज्जं निट्ठापेतुं न देति । **अभिमदतीति** कारणं आहरित्वा मदति । **अनुपजग्घतीति** परेन पज्जे पुच्छितेपि कथितेपि पाणिं पहरित्वा महाहसितं हसति, येन परस्स “अपुच्छितब्बं नु खो पुच्छिं, अकथेतब्बं नु खो कथेसि”न्ति विमति उप्पज्जति । **खलितं गण्हातीति** अप्पमत्तकं मुखदोसमत्तं गण्हाति, अक्खरे वा पदे वा व्यज्जने वा

दुरुक्ते “एवं नामेतं वत्तब्ब”न्ति उज्झायमानो विचरति । सउपनिसोति सउपनिस्सयो सपच्चयो ।

ओहितसोतोति ठपितसोतो । अभिजानाति एकं धम्मन्ति एकं कुसलधम्मं अभिजानाति अरियमगं । परिजानाति एकं धम्मन्ति एकं दुक्खसच्चधम्मं तीरणपरिज्जाय परिजानाति । पजहति एकं धम्मन्ति एकं सब्बाकुसलधम्मं पजहति विनोदेति ब्यन्तीकरोति । सच्छिकरोति एकं धम्मन्ति एकं अरहत्तफलधम्मं निरोधमेव वा पच्चक्खं करोति । सम्माविमुत्तिं फुसतीति सम्मा हेतुना नयेन कारणेन अरहत्तफलविमोक्खं जाणफस्सेन फुसति ।

एतदत्था, भिक्खवे, कथाति, भिक्खवे, या एसा कथासम्पयोगेनाति कथा दस्सिता, सा एतदत्था, अयं तस्सा कथाय भूमि पतिट्ठा । इदं वत्थु यदिदं अनुपादा चित्तस्स विमोक्खोति एवं सब्बपदेसु योजना वेदितब्बा । एतदत्था मन्तनाति या अयं कच्छाकच्छेसु पुगगलेसु कच्छेन सद्धिं मन्तना, सापि एतदत्थायेव । एतदत्था उपनिसाति ओहितसोतो सउपनिसोति एवं वुत्ता उपनिसापि एतदत्थायेव । एतदत्थं सोतावधानन्ति तस्सा उपनिसाय सोतावधानं, तम्पि एतदत्थमेव । अनुपादाति चतूहि उपादानेहि अग्गहेत्वा । चित्तस्स विमोक्खोति अरहत्तफलविमोक्खो । अरहत्तफलत्थाय हि सब्बमेतन्ति सुत्तन्तं विनिवत्तेत्वा उपरि गाथाहि कूटं गण्हन्तो ये विरुद्धाति आदिमाह ।

तत्थ विरुद्धाति विरोधसङ्घातेन कोपेन विरुद्धा । सल्लपन्तीति सल्लापं करोन्ति । विनिविट्ठाति अभिनिविट्ठा हुत्वा । समुस्सिताति मानुस्सयेन सुट्ठु उस्सिता । अनरियगुणमासज्जाति अनरियगुणकथं गुणमासज्ज कथेन्ति । गुणं घट्टेत्वा कथा हि अनरियकथा नाम, न अरियकथा, तं कथेन्तीति अत्थो । अज्जोज्जविवरेसिनोति अज्जमज्जस्स छिद्दं अपराधं गवेसमाना । दुब्भासितन्ति दुक्कथितं । विक्खलितन्ति अप्पमत्तकं मुखदोसखलितं । सम्पमोहं पराजयन्ति अज्जमज्जस्स अप्पमत्तेन मुखदोसेन सम्पमोहज्ज पराजयज्ज । अभिनन्दन्तीति तुस्सन्ति । नाचरेति न चरति न कथेति । धम्मट्ठपटिसंयुत्ताति या च धम्मे ठितेन कथितकथा, सा धम्मट्ठा चेव होति तेन च धम्मेन पटिसंयुत्ताति धम्मट्ठपटिसंयुत्ता । अनुन्नतेन मनसाति अनुद्धतेन चेतसा । अपळासोति युगग्गाहपळासवसेन अपळासो हुत्वा । असाहसोति रागदोसमोहसाहसानं वसेन असाहसो हुत्वा ।

अनुसूयायमानोति न उसूयमानो । दुब्भट्ठे नापसादयेति दुक्कथितस्मिं न अपसादेय्य । उपारम्भं न सिक्खेय्याति कारणुत्तरियलक्खणं उपारम्भं न सिक्खेय्य । खलितज्ज न गाहयेति अप्पमत्तकं मुखखलितं “अयं ते दोसो”ति न गाहयेय्य । नाभिहरेति नावत्थरेय्य । नाभिमदेति एकं कारणं आहरित्वा न मदेय्य । न वाचं पयुतं भणेति सच्चालिकपटिसंयुत्तं वाचं न भणेय्य । अज्जातत्थन्ति जाननत्थं । पसादत्थन्ति पसादजननत्थं । न समुस्सेय्य मन्तयेति न मानुस्सयेन समुस्सितो भवेय्य । न हि मानुस्सिता हुत्वा पण्डिता कथयन्ति, मानेन पन अनुस्सितोव हुत्वा मन्तये कथेय्य भासेय्याति ।

८. अज्जतित्थियसुत्तवण्णना

६९. अट्ठमे भगवंमूलकाति भगवा मूलं एतेसन्ति भगवंमूलका । इदं वुत्तं होति — इमे, भन्ते, अम्हाकं धम्मा पुब्बे कस्सपसम्मासम्बुद्धेन उप्पादिता, तस्मिं परिनिब्बुते एकं बुद्धन्तरं अज्जो समणो वा ब्राह्मणो वा इमे धम्मे उप्पादेतुं समत्थो नाम नाहोसि, भगवतो पन नो इमे धम्मा उप्पादिता । भगवन्तज्झि निस्साय मयं इमे धम्मे आजानाम पटिविज्झामाति एवं भगवंमूलका नो, भन्ते, धम्माति । भगवंनेत्तिकाति भगवा धम्मानं नेता विनेता अनुनेता यथासभावतो पाटियेक्कं पाटियेक्कं नामं गहेत्वाव दस्सेताति धम्मा भगवंनेत्तिका नाम होन्ति । भगवंपटिसरणाति चतुभूमकधम्मा

सब्वज्जुतज्जाणस्स आपाथं आगच्छमाना भगवति पटिसरन्ति नामाति भगवंपटिसरणा । **पटिसरन्तीति** ओसरन्ति समोसरन्ति । अपिच महाबोधिमण्डे निसिन्नस्स भगवतो पटिवेधवसेन फस्सो आगच्छति — “अहं भगवा किन्नामो”ति । त्वं फुसनट्टेन फस्सो नाम । वेदना, सज्जा, सङ्खारा, विज्जाणं आगच्छति — “अहं भगवा किन्नाम”न्ति । त्वं विजाननट्टेन विज्जाणं नामाति । एवं चतुभूमकधम्मानं यथासभावतो पाटियेक्कं पाटियेक्कं नामं गणहन्तो भगवा धम्मे पटिसरतीति **भगवंपटिसरणा । भगवन्तंयेव पटिभातूति** भगवतोव एतस्स भासितस्स अत्थो उपट्ठातु, तुम्हेयेव नो कथेत्वा देथाति अत्थो ।

रागो खोति रज्जनवसेन पवत्तरागो । **अप्पसावज्जोति** लोकवज्जवसेनपि विपाकवज्जवसेनपीति द्वीहिपि वज्जेहि अप्पसावज्जो, अप्पदोसोति अत्थो । कथं? मातापितरो हि भातिभगिनिआदयो च पुत्तभातिकानं आवाहविवाहमङ्गलं नाम कारेन्ति । एवं तावेसो लोकवज्जवसेन अप्पसावज्जो । सदारसन्तोसमूलिका पन अपाये पटिसन्धि नाम न होतीति एवं विपाकवज्जवसेन अप्पसावज्जो । **दन्धविरागीति** विरज्जमानो पनेस सणिकं विरज्जति, न सीधं मुच्चति । तेलमसिरागो विय चिरं अनुबन्धति, द्वे तीणि भवन्तरानि गन्त्वापि नापगच्छतीति दन्धविरागी ।

तत्रिदं वत्थु — एको किर पुरिसो भातु जायाय मिच्छाचारं चरति । तस्सापि इत्थिया अत्तनो सामिकतो सोयेव पियतरो अहोसि । सा तमाह — “इमस्मिं कारणे पाकटे जाते महती गरहा भविस्सति, तव भातिकं घातेही”ति । सो “नस्स, वसलि, मा एवं पुन अवचा”ति अपसादेसि । सा तुण्ही हुत्वा कतिपाहच्चयेन पुन कथेसि, तस्स चित्तं द्वज्झभावं अगमासि । ततो ततियवारं कथितो “किन्ति कत्वा ओकासं लभिस्सामी”ति आह । अथस्स सा उपायं कथेन्ती “त्वं मया वुत्तमेव करोहि, असुकट्टाने महाककुधसमीपे तित्थं अत्थि, तत्थ तिखिणं दण्डकवासिं गहेत्वा तिट्ठाही”ति । सो तथा अकासि । जेट्टभातापिस्स अरज्जे कम्मं कत्वा घरं आगतो । सा तस्मिं मुदुचित्ता विय हुत्वा “एहि सामि, सीसे ते ओलिखिस्सामी”ति ओलिखन्ती “उपक्किलिट्ठं ते सीस”न्ति आमलकपिण्डं दत्वा “गच्छ असुकट्टाने सीसं धोवित्वा आगच्छाही”ति पेसेसि । सो ताय वुत्ततित्थमेव गन्त्वा आमलककक्केन सीसं मक्खेत्वा उदकं ओरुह्म ओनमित्वा सीसं धोवि । अथ नं इतरो रुक्खन्तरतो निक्खमित्वा खन्धट्टिके पहरित्वा जीविता वोरोपेत्वा गेहं अगमासि ।

इतरो भरियाय सिनेहं परिच्चजितुमसक्कोन्तो तस्मिंयेव गेहे महाधम्मनि हुत्वा निब्बत्ति । सो तस्सा ठितायपि निसिन्नायपि गन्त्वा सरीरे पतति । अथ नं सा “सोयेव अयं भविस्सती”ति घातापेसि । सो पुन तस्सा सिनेहेन तस्मिंयेव गेहे कुक्कुरो हुत्वा निब्बत्ति । सो पदसा गमनकालतो पट्टाय तस्सा पच्छतो पच्छतो चरति । अरज्जं गच्छन्तियापि सद्धियेव गच्छति । तं दिस्वा मनुस्सा “निक्खन्तो सुनखलुद्धको, कतरट्टानं गमिस्सती”ति उप्पण्डेन्ति । सा पुन तं घातापेसि ।

सोपि पुन तस्मिंयेव गेहे वच्छको हुत्वा निब्बत्ति । तथेव तस्सा पच्छतो पच्छतो चरति । तदापि नं मनुस्सा दिस्वा “निक्खन्तो गोपालको, कत्थ गावियो चरिस्सन्ती”ति उप्पण्डेन्ति । सा तस्मिम्पि ठाने तं घातापेसि । सो तदापि तस्सा उपरि सिनेहं छिन्दितुं असक्कोन्तो चतुत्थे वारे तस्सायेव कुच्छियं जातिस्सरो हुत्वा निब्बत्ति । सो पटिपाटिया चतूसु अत्तभावेसु ताय घातितभावं दिस्वा “एवरूपाय नाम पच्चत्थिकाय कुच्छिस्मिं निब्बत्तोस्मी”ति ततो पट्टाय तस्सा हत्थेन अत्तानं फुसितुं न देति । सचे नं सा फुसति, कन्दति रोदति । अथ नं अय्यकोव पटिजगति । तं अपरभागे बुद्धिप्पत्तं अय्यको आह — “तात, कस्मा त्वं मातु हत्थेन अत्तानं फुसितुं न देसि । सचेपि तं फुसति, महासद्धेन रोदसि कन्दसी”ति । अय्यकेन पुट्ठो “न एसा मय्हं माता, पच्चामित्ता एसा”ति तं पवत्ति सब्बं आरोचेसि । सो तं आलिङ्गित्वा रोदित्वा “एहि, तात, किं अम्हाकं ईदिसे ठाने निवासकिच्च”न्ति तं आदाय निक्खमित्वा एकं विहारं गन्त्वा पब्बजित्वा उभोपि तत्थ वसन्ता अरहन्तं

पापुणिंसु ।

महासावज्जोति लोकवज्जवसेनपि विपाकवज्जवसेनपीति द्वीहिपि कारणेहि महासावज्जो । कथं? दोसेन हि दुट्ठो हुत्वा मातरिपि अपरज्झति, पितरिपि भातिभगिनिआदीसुपि पब्बजितेसुपि । सो गतगतट्ठानेसु “अयं पुग्गलो मातापितूसुपि अपरज्झति, भातिभगिनिआदीसुपि, पब्बजितेसुपी”ति महतिं गरहं लभति । एवं ताव लोकवज्जवसेन महासावज्जो । दोसवसेन पन कतेन आनन्तरियकम्मेन कप्पं निरये पच्चति । एवं विपाकवज्जवसेन महासावज्जो । **खिप्पविरागी**ति खिप्पं विरज्जति । दोसेन हि दुट्ठो मातापितूसुपि चेतिरपि बोधिम्हिपि पब्बजितेसुपि अपरज्झित्वा “मय्हं खमथा”ति । अच्चयं देसेति । तस्स सह खमापनेन तं कम्मं पाकतिकमेव होति ।

मोहोपि द्वीहेव कारणेहि **महासावज्जो** । मोहेन हि मूळ्हो हुत्वा मातापितूसुपि चेतिरपि बोधिम्हिपि पब्बजितेसुपि अपरज्झित्वा गतगतट्ठाने गरहं लभति । एवं ताव लोकवज्जवसेन महासावज्जो । मोहवसेन पन कतेन आनन्तरियकम्मेन कप्पं निरये पच्चति । एवं विपाकवज्जवसेनपि महासावज्जो । **दन्धविरागी**ति सणिकं विरज्जति । मोहेन मूळहेन हि कतकम्मं सणिकं मुच्चति । यथा हि अच्छच्चम्मं सतक्खत्तुम्पि धोवियमानं न पण्डरं होति, एवमेव मोहेन मूळहेन कतकम्मं सीधं न मुच्चति, सणिकमेव मुच्चतीति । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

९. अकुसलमूलसुत्तवण्णना

७०. नवमे **अकुसलमूलानी**ति अकुसलानं मूलानि, अकुसलानि च तानि मूलानि चाति वा अकुसलमूलानि । **यदपि, भिक्खवे, लोभो**ति योपि, भिक्खवे, लोभो । **तदपि अकुसलमूलन्ति** सोपि अकुसलमूलं । अकुसलमूलं वा सन्धाय इध तम्पीति अत्थो वट्ठितियेव । एतेनुपायेन सब्बत्थ नयो नेतब्बो । **अभिसङ्खरोती**ति आयूहति सम्पिण्डेति रासिं करोति । **असता दुक्खं उप्पादयती**ति अभूतेन अविज्जमानेन यंकिञ्चि तस्स अभूतं दोसं वत्वा दुक्खं उप्पादेति । **वधेन वाति**आदि येनाकारेन दुक्खं उप्पादेति, तं दस्सेतुं वुत्तं । तत्थ **जानियाति** धनजानिया । **पब्बाजनायाति** गामतो वा रट्ठतो वा पब्बाजनीयकम्मेन । **बलवम्ही**ति अहमस्मि बलवा । **बलत्थो इतिपी**ति बलेन मे अत्थो इतिपि, बले वा ठितोम्हीतिपि वदति ।

अकालवादीति कालस्मिं न वदति, अकालस्मिं वदति नाम । **अभूतवादी**ति भूतं न वदति, अभूतं वदति नाम । **अनत्थवादी**ति अत्थं न वदति, अनत्थं वदति नाम । **अधम्मवादी**ति धम्मं न वदति, अधम्मं वदति नाम । **अविनयवादी**ति विनयं न वदति, अविनयं वदति नाम ।

तथा हायन्ति तथा हि अयं । **न आतप्पं करोति तस्स निब्बेठनायाति** तस्स अभूतस्स निब्बेठनत्थाय वीरियं न करोति । **इतिपेतं अतच्छन्ति** इमिनापि कारणेन एतं अतच्छं । इतरं तस्सेव वेवचनं ।

दुग्गति पाटिकङ्काति निरयादिका दुग्गति इच्छितब्बा, सा अस्स अवस्सभाविनी, तत्थानेन निब्बत्तितब्बन्ति अत्थो । **उद्धस्तो**ति उपरि धंसितो । **परियोनद्धो**ति समन्ता ओनद्धो । **अनयं आपज्जती**ति अवुट्ठिं आपज्जति । **व्यसनं आपज्जती**ति विनासं आपज्जति । गिम्हकालस्मिज्हि मालुवासिपाटिकाय फलिताय बीजानि उप्पतित्वा वटरुक्खादीनं मूले पतन्ति । तत्थ यस्स रुक्खस्स मूले तीसु दिसासु तीणि बीजानि पतितानि होन्ति, तस्मिं रुक्खे पावुस्सकेन मेघेन अभिवट्ठे तीहि बीजेहि तयो अङ्कुरा उट्ठित्वा तं रुक्खं अल्लीयन्ति । ततो पट्ठाय रुक्खदेवतायो सकभावेन सण्ठातुं न सक्कोन्ति ।

तेपि अङ्कुरा वट्टमाना लताभावं आपज्जित्वा तं रुक्खं अभिरुहित्वा सब्बविटपसाखापसाखा संसिब्बित्वा तं रुक्खं उपरि परियोनन्थन्ति । सो मालुवालताहि संसिब्बितो घनेहि महन्तेहि मालुवापत्तेहि सञ्चन्तो देवे वा वस्सन्ते वाते वा वायन्ते तत्थ तत्थ पलुज्जित्वा खाणुमत्तमेव अवसिस्सति । तं सन्धायेतं वुत्तं ।

एवमेव खोति एत्थ पन इदं ओपम्मसंसन्दनं — सालादीसु अज्जतररुक्खो विय हि अयं सत्तो दट्ठब्बो, तिस्सो मालुवालता विय तीणि अकुसलमूलानि, याव रुक्खसाखा असम्पत्ता, ताव तासं लतानं उजुकं रुक्खारोहनं विय लोभादीनं द्वारं असम्पत्तकालो, साखानुसारेण गमनकालो विय द्वारवसेन गमनकालो, परियोनद्धकालो विय लोभादीहि परियुद्धितकालो, खुद्दकसाखानं पलुज्जनकालो विय द्वारप्पत्तानं किलेसानं वसेन खुद्धानुखुद्दका आपत्तियो आपन्नकालो, महासाखानं पलुज्जनकालो विय गरुकापत्तिं आपन्नकालो, लतानुसारेण ओतिण्णेण उदकेन मूलेसु तित्तेसु रुक्खस्स भूमियं पतनकालो विय कमेण चत्तारि पाराजिकानि आपज्जित्वा चतूसु अपायेसु निब्बत्तनकालो दट्ठब्बो ।

सुककपक्खो वुत्तविपल्लासेन वेदितब्बो । **एवमेव खोति** एत्थ पन इदं ओपम्मसंसन्दनं — सालादीसु अज्जतररुक्खो विय अयं सत्तो दट्ठब्बो, तिस्सो मालुवालता विय तीणि अकुसलमूलानि, तासं अप्पवत्तिं कातुं आगतपुरिसो विय योगावचरो, कुद्दालो विय पञ्चा, कुद्दालपिटकं विय सद्धापिटकं, पलिखननखणित्ति विय विपस्सनापञ्चा, खणित्तिया मूलच्छेदनं विय विपस्सनाजाणेण अविज्जामूलस्स छिन्दनकालो, खण्डाखण्डिकं छिन्दनकालो विय खन्धवसेन दिट्ठकालो, फालनकालो विय मग्गजाणेण किलेसानं समुग्धातितकालो, मसिकरणकालो विय धरमानकपञ्चक्खन्धकालो, महावाते ओपुणित्वा अप्पवत्तनकालो विय उपादिन्नकक्खन्धानं अप्पटिसन्धिकनिरोधेन निरुज्झित्वा पुनब्भवे पटिसन्धिअग्गहणकालो दट्ठब्बोति । इमस्मिं सुत्ते वट्ठिविवट्ठं कथितं ।

१०. उपोसथसुत्तवण्णना

७१. दसमे तदहूपोसथेति तस्मिं अहु उपोसथे तं दिवसं उपोसथे, पन्नरसिकउपोसथदिवसेति वुत्तं होति ।

उपसङ्कमीति उपोसथङ्गानि अधिद्वाय गन्धमालादिहत्था उपसङ्कमि । **हन्दाति** ववस्सगत्थे निपातो । **दिवा दिवस्साति** दिवसस्स दिवा नाम मज्झन्हो, इमस्मिं ठिते मज्झन्हिके कालेति अत्थो । **कुतो नु त्वं आगच्छसीति** किं करोन्ती विचरसीति पुच्छति । **गोपालकुपोसथोति** गोपालकेहि सद्धि उपवसनउपोसथो । **निगण्ठुपोसथोति** निगण्ठानं उपवसनउपोसथो । **अरियुपोसथोति** अरियानं उपवसनउपोसथो । **सेय्यथापि विसाखेति** यथा नाम, विसाखे ।

सायन्हसमये सामिकानं गावो निय्यातेत्वाति गोपालका हि देवसिकवेतनेन वा

पञ्चाहदसाहअद्धमासमासछमाससंवच्छरपरिच्छेदेन वा गावो गहेत्वा रक्खन्ति । इध पन देवसिकवेतनेन रक्खन्तं सन्धायेतं वुत्तं — **निय्यातेत्वाति** पटिच्छापेत्वा “एता वो गावो”ति दत्त्वा । **इति पटिसज्जिक्खतीति** अत्तनो गेहं गन्त्वा भुज्जित्वा मज्जे निपन्नो एवं पच्चवेक्खति । **अभिज्झासहगतेनाति** तण्हाय सम्पयुत्तेन । **एवं खो, विसाखे, गोपालकुपोसथो होतीति** अरियुपोसथोव अयं, अपरिसुद्धवितक्कताय पन गोपालकउपोसथद्वाने ठितो । **न महप्फलोति** विपाकफलेन न महप्फलो । **न महानिसंसोति** विपाकानिसंसेन न महानिसंसो । **न महाजुतिकोति** विपाकोभासेन न महाओभासो । **न महाविप्फारोति** विपाकविप्फारस्स अमहन्तताय न महाविप्फारो ।

समणजातिकति समणायेव । **परं योजनसतन्ति** योजनसतं अतिक्कमित्वा ततो परं । **तेसु दण्डं निक्खिपाहीति** तेसु योजनसततो परभागेसु ठितेसु सत्तेसु दण्डं निक्खिप, निक्खित्तदण्डो होहि । **नाहं क्वचन कस्सचि किञ्चनतस्मिन्ति** अहं कत्थचि कस्सचि परस्स किञ्चनतस्मिं न होमि । **किञ्चनं वुच्चति** पलिबोधो, पलिबोधो न होमीति वुत्तं होति । **न च**

मम क्वचनि कथंचि किञ्चनतत्थीति ममापि क्वचनि अन्तो वा बहिद्वा वा कथंचि एकपरिक्खारेपि किञ्चनता नत्थि, पलिबोधो नत्थि, छिन्नपलिबोधोहमस्मीति वुत्तं होति । भोगेति मज्जपीठयागुभत्तादयो । अदिन्नंयेव परिभुञ्जतीति पुनदिवसे मज्जे निपज्जन्तोपि पीठे निसीदन्तोपि यागुं पिवन्तोपि भत्तं भुञ्जन्तोपि ते भोगे अदिन्नेयेव परिभुञ्जति । न महप्फलोति निप्फलो । ब्यञ्जनमेव हि एत्थ सावसेसं, अत्थो पन निरवसेसो । एवं उपवुत्थस्स हि उपोसथस्स अप्पमत्तकम्पि विपाकफलं इट्ठं कन्तं मनापं नाम नत्थि । तस्मा निप्फलोत्वेव वेदितब्बो । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

उपक्किलिट्ठस्स चित्तस्साति इदं कस्मा आह? संकिलिट्ठेन हि चित्तेन उपवुत्थो उपोसथो न महप्फलो होतीति दस्सितत्ता विसुद्धेन चित्तेन उपवुत्थस्स महप्फलता अनुज्जाता होति । तस्मा येन कम्मद्वानेन चित्तं विसुज्झति, तं चित्तविसोधनकम्मद्वानं दस्सेतुं इदमाह । तत्थ उपक्कमेनाति पच्चत्तपुरिसकारेन, उपायेन वा । तथागतं अनुस्सरतीति अट्ठहि कारणेहि तथागतगुणे अनुस्सरति । एत्थ हि इतिपि सो भगवाति सो भगवा इतिपि सीलेन, इतिपि समाधिनाति सब्बे लोकियलोकुत्तरा बुद्धगुणा सङ्गहिता । अरहन्तिआदीहि पाटियेक्कगुणाव निदिट्ठा । तथागतं अनुस्सरतो चित्तं पसीदतीति लोकियलोकुत्तरे तथागतगुणे अनुस्सरन्तस्स चित्तुप्पादो पसन्नो होति ।

चित्तस्स उपक्किलेसाति पच्च नीवरणा । कक्कन्ति आमलककक्कं । तज्जं वायामन्ति तज्जातिकं तदनुच्छविकं कक्केन मक्खनघंसनधोवनवायामं । परियोदपना होतीति सुद्धभावकरणं होति । किलिट्ठस्मिं हि सीसे पसाधनं पसाधेत्वा नक्खत्तं कीळमानो न सोभति, परिसुद्धे पन तस्मिं पसाधनं पसाधेत्वा नक्खत्तं कीळमानो सोभति, एवमेव किलिट्ठचित्तेन उपोसथङ्गानि अधिद्वाय उपोसथो उपवुत्थो न महप्फलो होति, परिसुद्धेन पन चित्तेन उपोसथङ्गानि अधिद्वाय उपवुत्थो उपोसथो महप्फलो होतीति अधिप्पायेन एवमाह । ब्रह्मपोसथं उपवसतीति ब्रह्मा वुच्चति सम्मासम्बुद्धो, तस्स गुणानुस्सरणवसेन अयं उपोसथो ब्रह्मपोसथो नाम, तं उपवसति । ब्रह्मना सद्धिं संवसतीति सम्मासम्बुद्धेन सद्धिं संवसति । ब्रह्मज्जस्स आरब्भाति सम्मासम्बुद्धं आरब्भ ।

धम्मं अनुस्सरतीति सहतन्तिकं लोकुत्तरधम्मं अनुस्सरति । सोत्तिन्ति कुरुविन्दकसोत्तिं । कुरुविन्दकपासाणचुण्णेन हि सद्धिं लाखं योजेत्वा मणिके कत्वा विज्झित्वा सुत्तेन आवुणित्वा तं मणि कलापपन्तिं उभतो गहेत्वा पिट्ठिं घंसेन्ति, तं सन्धाय वुत्तं — “सोत्तिञ्च पटिच्चा”ति । चुण्णन्ति न्हाणीयचुण्णं । तज्जं वायामन्ति उब्बट्टनघंसनधोवनादिकं तदनुरूपवायामं । धम्मपोसथन्ति सहतन्तिकं नवलोकुत्तरधम्मं आरब्भ उपवुत्थत्ता अयं उपोसथो “धम्मपोसथो”ति वुत्तो । इधापि परियोदपनाति पदे ठत्वा पुरिमनयेनेव योजना कातब्बा ।

सङ्खं अनुस्सरतीति अट्ठन्नं अरियपुग्गलानं गुणे अनुस्सरति । उस्मज्ज पटिच्चाति द्वे तयो वारे गाहापितं उसुमं पटिच्च । उसज्जातिपि पाठो, अयमेवत्थो । खारन्ति छारिकं । गोमयन्ति गोमुत्तं वा अजलण्डिका वा । परियोदपनाति इधापि पुरिमनयेनेव योजना कातब्बा । सङ्खुपोसथन्ति अट्ठन्नं अरियपुग्गलानं गुणे आरब्भ उपवुत्थत्ता अयं उपोसथो “सङ्खुपोसथो”ति वुत्तो ।

सीलानीति गहट्ठो गहट्ठसीलानि, पब्बजितो पब्बजितसीलानि । अखण्डानीतिआदीनं अत्थो विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि १.२१) वित्थारितोव । वालण्डुपकन्ति अस्सवालेहि वा मकचिवालादीहि वा कतं अण्डुपकं । तज्जं वायामन्ति तेलेन तेमेत्वा मलस्स तित्तभावं जत्वा छारिकं पक्खिपित्वा वालण्डुपकेन घंसनवायामो । इध परियोदपनाति पदे ठत्वा एवं योजना कातब्बा किलिट्ठस्मिज्हि आदासे मण्डितपसाधितोपि अत्तभावो ओलोकियमानो न सोभति, परिसुद्धे सोभति । एवमेव किलिट्ठेन चित्तेन उपवुत्थो उपोसथो न महप्फलो होति, परिसुद्धेन पन महप्फलो होतीति । सीलुपोसथन्ति अत्तनो

सीलानुस्सरणवसेन उपवुत्थो उपोसथो सीलुपोसथो नाम । **सीलेन सद्धिन्ति** अत्तनो पच्चसीलदससीलेन सद्धिं । **सीलञ्चस्स आरब्भाति** पच्चसीलं दससीलञ्च आरब्भ ।

देवता अनुस्सरतीति देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो सद्धादिगुणे अनुस्सरति । **उक्कन्ति** उद्धनं । **लोणन्ति** लोणमत्तिका । **गेरुकन्ति** गेरुकचुण्णं । **नाळिकसण्डासन्ति** धमननाळिकञ्चेव परिवत्तनसण्डासञ्च । **तज्जं वायामन्ति** उद्धने पक्खिपनधमनपरिवत्तनादिकं अनुरूपं वायामं । इध **परियोदपनाति** पदे ठत्वा एवं योजना वेदितब्बा — संकिलिद्वसुवण्णमयेन हि पसाधनभण्डेन पसाधिता नक्खत्तं कीळमाना न सोभन्ति, परिसुद्धसुवण्णमयेन सोभन्ति । एवमेव संकिलिद्वचित्तस्स उपोसथो न महप्फलो होति, परिसुद्धचित्तस्स महप्फलो । **देवतुपोसथन्ति** देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो गुणे अनुस्सरन्तेन उपवुत्थो उपोसथो देवतुपोसथो नाम । सेसं इमेसु बुद्धानुस्सतिआदीसु कम्मद्वानेसु यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धिं १.१२३ आदयो) वुत्तमेव ।

पाणातिपातन्ति पाणवधं । **पहायाति** तं पाणातिपातचेतनासङ्घातं दुस्सील्यं पजहित्वा । **पटिविरताति** पहीनकालतो पट्टाय ततो दुस्सील्यतो ओरता विरताव । **निहितदण्डा निहितसत्थाति** परूपघातत्थाय दण्डं वा सत्थं वा आदाय अवत्तनतो निक्खित्तदण्डा चेव निक्खित्तसत्था चाति अत्थो । एत्थ च ठपेत्वा दण्डं सब्बम्पि अवसेसं उपकरणं सत्तानं विहिंसनभावतो सत्थन्ति वेदितब्बं । यं पन भिक्खू कत्तरदण्डं वा दन्तकट्टवासिं वा पिप्फलकं वा गहेत्वा विचरन्ति, न तं परूपघातत्थाय । तस्मा निहितदण्डा निहितसत्थात्वेव सङ्घं गच्छन्ति । **लज्जीति** पापजिगुच्छनलक्खणाय लज्जाय समन्नागता । **दयापन्नाति** दयं मेत्तचित्तं आपन्ना । **सब्बपाणभूतहितानुकम्पीति** सब्बे पाणभूते हितेन अनुकम्पका, ताय एव दयापन्नताय सब्बेसं पाणभूतानं हितचित्तकाति अत्थो । **अहम्पज्जाति** अहम्पि अज्ज । **इमिनापि अङ्गेनाति** इमिनापि गुणङ्गेन । **अरहतं अनुकरोमीति** यथा पुरतो गच्छन्तं पच्छतो गच्छन्तो अनुगच्छति नाम, एवं अहम्पि अरहन्तेहि पठमं कतं इमं गुणं पच्छा करोन्तो तेसं अरहन्तानं अनुकरोमि । **उपोसथो च मे उपवुत्थो भविस्सतीति** एवं करोन्तेन मया अरहतञ्च अनुकतं भविस्सति, उपोसथो च उपवुत्थो भविस्सति ।

अदिन्नादानन्ति अदिन्नस्स परपरिगगहितस्स आदानं, थेय्यं चोरिकन्ति अत्थो । दिन्नमेव आदियन्तीति **दिन्नादायी** । चित्तेनपि दिन्नमेव पटिकङ्कन्तीति **दिन्नपाटिकङ्की** । थेनेतीति थेनो, न थेनेन **अथेनेन** । अथेनत्तायेव **सुचिभूतेन** । **अत्तनाति** अत्तभावेन, अथेनं सुचिभूतं अत्तभावं कत्वा विहरन्तीति वुत्तं होति ।

अब्रह्मचरियन्ति असेट्टुचरियं । ब्रह्मं सेट्टुं आचारं चरन्तीति **ब्रह्मचारी** । **आराचारीति** अब्रह्मचरियतो दूराचारी । **मेथुनाति** रागपरियुद्धानवसेन सदिसत्ता मेथुनकाति लद्धवोहारेहि पटिसेवितब्बतो मेथुनोति सङ्घं गता असद्धम्मा । **गामधम्माति** गामवासीनं धम्मा ।

मुसावादाति अलिकवचना तुच्छवचना । सच्चं वदन्तीति **सच्चवादी** । सच्चेन सच्चं संदहन्ति घट्टेन्तीति **सच्चसन्धा**, न अन्तरन्तरा मुसा वदन्तीति अत्थो । यो हि पुरिसो कदाचि मुसावादं वदति, कदाचि सच्चं । तस्स मुसावादेन अन्तरितत्ता सच्चं सच्चेन न घटीयति । तस्मा न सो सच्चसन्धो । इमे पन न तादिसा, जीवितहेतुपि मुसा अवत्वा सच्चेन सच्चं संदहन्तियेवाति सच्चसन्धा । **थेताति** थिरा, ठितकथाति अत्थो । एको पुग्गलो हलिद्विरागो विय थुसरासिम्हि निखातखाणु विय अस्सपिट्टे ठपितकुम्भण्डमिव च न ठितकथो होति । एको पासाणलेखा विय इन्दखीलो विय च ठितकथो होति, असिना सीसं छिन्दन्तेपि द्वे कथा न कथेति । अयं वुच्चति थेतो । **पच्चयिकाति** पत्तियायितब्बका, सद्धायिकाति अत्थो । एकच्चो हि पुग्गलो न पच्चयिको होति, “इदं केन वुत्तं, असुकेन नामा”ति वुत्ते “मा तस्स वचनं सद्धहथा”ति वत्तब्बतं

आपज्जति । एको पच्चयिको होति, “इदं केन वुत्तं, असुकेना”ति वुत्ते “यदि तेन वुत्तं, इदमेव पमाणं, इदानीं पटिक्खितब्बं नत्थि, एवमेवं इदं”न्ति वत्तब्बतं आपज्जति । अयं वुच्चति पच्चयिको । **अविसंवादका लोकस्साति** तां सच्चवादिताय लोकं न विसंवादेन्तीति अत्थो ।

सुरामेरयमज्जपमादट्ठानन्ति सुरामेरयमज्जानं पानचेतनासङ्घातं पमादकारणं । **एकभत्तिकाति** पातरासभत्तं सायमासभत्तन्ति द्वे भत्तानि । तेषु पातरासभत्तं अन्तोमज्झन्हिकेन परिच्छिन्नं, इतरं मज्झन्हिकतो उद्धं अन्तोअरुणेन । तस्मा अन्तोमज्झन्हिके दसक्खत्तुं भुज्जमानापि एकभत्तिकाव होन्ति । तं सन्धाय वुत्तं — “एकभत्तिका”ति । रत्तिभोजनं रत्ति, ततो उपरताति **रत्तूपरता** । अतिक्कन्ते मज्झन्हिके याव सूरियत्थङ्गमना भोजनं विकालभोजनं नाम, ततो विरतत्ता **विरता विकालभोजना** ।

सासनस्स अननुलोमत्ता विसूकं पटाणिभूतं दस्सनन्ति विसूकदस्सनं, अत्तना नच्चननच्चापनादिवसेन नच्चज्ज गीतज्ज वादितज्ज, अन्तमसो मयूरनच्चनादिवसेनापि पवत्तानं नच्चादीनं विसूकभूतं दस्सनज्जाति **नच्चगीतवादितविसूकदस्सनं** । नच्चादीनि हि अत्तना पयोजेतुं वा परेहि पयोजापेतुं वा पयुत्तानि पस्सितुं वा नेव भिक्खून्, न भिक्खुनीन् वट्ठन्ति ।

मालादीसु मालाति यंकिज्ज पुप्फं । **गन्धन्ति** यंकिज्ज गन्धजातं । **विलेपनन्ति** छविरागकरणं । तत्थ पिळन्धन्तो **धारेति** नाम, ऊनट्ठानं पूरेन्तो **मण्डेति** नाम, गन्धवसेन छविरागवसेन च सादियन्तो **विभूसेति** नाम । **ठानं** वुच्चति कारणं, तस्मा याय दुस्सील्यचेतनाय तानि मालाधारणादीनि महाजनो करोति, ततो पटिविरताति अत्थो । **उच्चासयनं** वुच्चति पमाणातिक्कन्तं, **महासयनं** अकप्पियत्थरणं, ततो पटिविरताति अत्थो ।

कीवमहप्फलोति कित्तकं महप्फलो । सेसपदेसुपि एसेव नयो । **पहूतरत्तरतनानन्ति** पहूतेन रत्तसङ्घातेन रतनेन समन्नागतानं, सकलजम्बुदीपतलं भेरितलसदिसं कत्वा कटिप्पमाणेहि सत्तहि रतनेहि पूरितानन्ति अत्थो । **इस्सरियाधिपच्चन्ति** इस्सरभावेन वा इस्सरियमेव वा आधिपच्चं, न एत्थ साहसिककम्मन्तिपि इस्सरियाधिपच्चं । **रज्जं कारेय्याति** एवरूपं चक्कवत्तिरज्जं कारेय्य । **अङ्गानन्ति** आदीनि तेसं जनपदानं नामानि । **कलं नाग्घति** सोळसिन्ति एकं अहोरत्तं उपवुत्थउपोसथे पुज्जं सोळसभागे कत्वा ततो एकं भागज्ज न अग्घति । एकरत्तुपोसथस्स सोळसिया कलाय यं विपाकफलं, तंयेव ततो बहुतरं होतीति अत्थो । **कपणन्ति** परित्तकं ।

अब्रह्मचरियाति असेट्ठुचरियतो । **रत्तिं न भुज्जेय्य** **विकालभोजनन्ति** उपोसथं उपवसन्तो रत्तिभोजनज्ज दिवाविकालभोजनज्ज न भुज्जेय्य । **मज्जे छमायंव सयेथ सन्थतेति** मुट्ठिहत्थपादके कप्पियमज्जे वा सुधादिपरिकम्मकताय भूमियं वा तिणपण्णपलालादीनि सन्थरित्वा कते सन्थते वा सयेथाति अत्थो । **एतं हि अट्ठङ्गिकमाहुपोसथन्ति** एवं पाणातिपातादीनि असमाचरन्तेन उपवुत्थं उपोसथं अट्ठहि अङ्गेहि समन्नागतत्ता अट्ठङ्गिकन्ति वदन्ति । तं पन उपवसन्तेन “स्वे उपोसथिको भविस्सामी”ति अज्जेव “इदज्ज इदज्ज करेय्याथा”ति आहारादिविधानं विचारेतब्बं । उपोसथदिवसे पातोव भिक्खुस्स वा भिक्खुनिया वा दससीललक्खणज्जुनो उपासकस्स वा उपासिकाय वा सन्तिके वाचं भिन्दित्वा उपोसथङ्गानि समादातब्बानि । पाळिं अजानन्तेन पन “बुद्धपज्जत्तं उपोसथं अधिट्ठामी”ति अधिट्ठातब्बं । अज्जं अलभन्तेन अत्तनापि अधिट्ठातब्बं, वचीभेदो पन कातब्बोयेव । उपोसथं उपवसन्तेन परूपरोधपटिसंयुत्ता कम्मन्ता न विचारेतब्बा, आयवयगणनं करोन्तेन न वीतिनामेतब्बं, गेहे पन आहारं लभित्वा निच्चभत्तिकभिक्खुना विय परिभुज्जित्वा विहारं गन्त्वा धम्मो वा सोतब्बो, अट्ठित्साय आरम्माणेसु अज्जतरं वा

मनसिकातब्बं ।

सुदस्सनाति सुन्दरदस्सना । ओभासयन्ति ओभासयमाना । अनुपरियन्तीति विचरन्ति । यावताति यत्तकं ठानं । अन्तलिकखगाति आकासङ्गमा । पभासन्तीति जोतन्ति पभा मुञ्चन्ति । दिसाविरोचनाति सब्बदिसासु विरोचमाना । अथ वा पभासन्तीति दिसाहि दिसा ओभासन्ति । विरोचनाति विरोचमाना । वेळुरियन्ति मणीति वत्वापि इमिना जातिमणिभावं दस्सेति । एकवस्सिकवेळुवण्णज्झि वेळुरियं जातिमणि नाम । तं सन्धायेवमाह । भइकन्ति लद्धकं । सिङ्गीसुवण्णन्ति गोसिङ्गसदिसं हुत्वा उप्पन्नत्ता एवं नामकं सुवण्णं । कञ्चनन्ति पब्बतेय्यं पब्बते जातसुवण्णं । जातरूपन्ति सत्थुवण्णसुवण्णं । हटकन्ति किपिल्लिकाहि नीहटसुवण्णं । नानुभवन्तीति न पापुणन्ति । चन्दप्पभाति सामिअत्थे पच्चत्तं, चन्दप्पभायाति अत्थो । उपवस्सुपोसथन्ति उपवसित्वा उपोसथं । सुखुद्रयानीति सुखफलानि सुखवेदनीयानि । सग्गमुपेन्ति ठानन्ति सग्गसङ्घातं ठानं उपगच्छन्ति, केनचि अनिन्दिता हुत्वा देवलोके उप्पज्जन्तीति अत्थो । सेसमेत्थ यं अन्तरन्तरा न वुत्तं, तं वुत्तानुसारेनेव वेदितब्बन्ति ।

महावग्गो दुतियो ।

(८) ३. आनन्दवग्गो

१. छन्नसुत्तवण्णना

७२. ततियस्स पठमे छन्नोति एवंनामको छन्नपरिब्बाजको । तुम्हेपि, आवुसोति, आवुसो, यथा मयं रागादीनं पहानं पज्जापेम, किं एवं तुम्हेपि पज्जापेथाति पुच्छति । ततो थेरो “अयं परिब्बाजको अम्हे रागादीनं पहानं पज्जापेमाति वदति, नत्थि पनेतं बाहिरसमये”ति तं पटिक्खिपन्तो मयं खो, आवुसोतिआदिमाह । तत्थ खोति अवधारणत्थे निपातो, मयमेव पज्जापेमाति अत्थो । ततो परिब्बाजको चिन्तेसि “अयं थेरो बाहिरसमयं लुञ्चित्वा हरन्तो ‘मयमेवा’ति आह । किं नु खो आदीनवं दिस्वा एते एतेसं पहानं पज्जापेन्ती”ति । अथ थेरं पुच्छन्तो किं पन तुम्हेतिआदिमाह । थेरो तस्स ब्याकरोन्तो रत्तो खोतिआदिमाह । तत्थ अत्तत्थन्ति दिट्ठधम्मिकसम्परायिकं लोकियलोकुत्तरं अत्तनो अत्थं । परत्थउभयत्थेसुपि एसेव नयो ।

अन्धकरणोतिआदीसु यस्स रागो उप्पज्जति, तं यथाभूतदस्सननिवारणेन अन्धं करोतीति अन्धकरणो । पज्जाचक्खुं न करोतीति अचक्खुकरणो । जाणं न करोतीति अज्जाणकरणो । कम्मस्सकतपज्जा झानपज्जा विपस्सनापज्जाति इमा तिस्सो पज्जा अप्पवत्तिकरणेन निरोधेतीति पज्जानिरोधिको । अनिट्ठफलदायकत्ता दुक्खसङ्घातस्स विघातस्सेव पक्खे वत्ततीति विघातपक्खिको । किलेसनिब्बानं न संवत्तेतीति अनिब्बानसंवत्तनिको । अलञ्च पनावुसो आनन्द, अप्पमादायाति, आवुसो आनन्द, सचे एवरूपा पटिपदा अत्थि, अलं तुम्हाकं अप्पमादाय युत्तं अनुच्छविकं, अप्पमादं करोथ, आवुसोति थेरस्स वचनं अनुमोदित्वा पक्कामि । इमस्मिं सुत्ते अरियमग्गो लोकुत्तरमिस्सको कथितो । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

२. आजीवकसुत्तवण्णना

७३. दुतिये तेन हि गहपतीति थेरो किर चिन्तेसि — “अयं इध आगच्छन्तो न अज्जातुकामो हुत्वा आगमि, परिग्गणहनत्थं पन आगतो । इमिना पुच्छितपज्झं इमिनाव कथापेस्सामी”ति । इति तंयेव कथं कथापेतुकामो तेन

हीति आदिमाह । तत्थ तेन हीति कारणापदेशो । यस्मा त्वं एवं पुच्छसि, तस्मा तज्जेवेत्थ पटिपुच्छामीति । **केसं** नोति कतमेसं नु । **सधम्ममुक्कंसना**ति अत्तनो लब्धिया उक्खिपित्वा ठपना । **परधम्मापसादना**ति परेसं लब्धिया घट्टना वम्भना अवक्खपना । **आयतनेव धम्मदेसना**ति कारणस्मिंयेव धम्मदेसना । **अत्थो च वुत्तो**ति मया पुच्छितपज्हाय अत्थो च पकासितो । **अत्ता च अनुपनीतो**ति अम्हे एवरूपाति एवं अत्ता च न उपनीतो । नुपनीतोतिपि पाठो ।

३. महानामसक्कसुत्तवण्णना

७४. ततिये **गिलाना वुट्ठितो**ति गिलानो हुत्वा वुट्ठितो । **गेलज्जा**ति गिलानभावतो । **उपसङ्कमी**ति भुत्तपातरासो मालागन्धादीनि आदाय महापरिवारपरिवृतो उपसङ्कमि । **बाहायं गहेत्वा**ति न बाहायं गहेत्वा आकट्ठि, निसिन्नासनतो वुट्ठाय तस्स सन्तिकं गन्त्वा दक्खिणबाहायं अङ्गुट्ठकेन सज्जं दत्वा एकमन्तं अपनेसीति वेदितब्बो । अथस्स “सेखम्पि खो, महानाम, सील”न्ति आदिना नयेन सत्तन्नं सेखानं सीलज्ज समाधिज्ज पज्जज्ज कथेत्वा उपरि अरहत्तफलवसेन असेखा सीलसमाधिपज्जायो कथेन्तो — “सेखसमाधितो सेखं विपस्सनाजाणं असेखज्ज फलजाणं पच्छा, सेखविपस्सनाजाणतो च असेखफलसमाधि पच्छा उप्पज्जती”ति दीपेसि । यानि पन सम्पयुत्तानि समाधिजाणानि, तेसं अपच्छा अपुरे उप्पत्ति वेदितब्बाति ।

४. निगण्ठसुत्तवण्णना

७५. चतुत्थे **कूटागारसालायन्ति** द्वे कण्णिका गहेत्वा हंसवट्टकच्छन्नेन कताय गन्धकुटिया । **अपरिसेसं जाणदस्सनं पटिजानाती**ति अप्पमत्तकम्पि असेसेत्वा सब्बं जाणदस्सनं पटिजानाति । **सततं समितन्ति** सब्बकालं निरन्तरं । **जाणदस्सनं पच्चुपट्ठितन्ति** सब्बज्जुतज्जाणं मय्हं उपट्ठितमेवाति दस्सेति । **पुराणानं कम्मानन्ति** आयूहितकम्मानं । **तपसा ब्यन्तीभावन्ति** दुक्करतपेन विगतन्तकरणं । **नवानं कम्मानन्ति** इदानि आयूहितब्बकम्मानं । **अकरणाति** अनायूहनेन । **सेतुघातन्ति** पदघातं पच्चयघातं कथेति । **कम्मक्खया दुक्खक्खयो**ति कम्मवट्टक्खयेन दुक्खक्खयो । **दुक्खक्खया वेदनाक्खयो**ति दुक्खवट्टक्खयेन वेदनाक्खयो । **दुक्खवट्टस्मिहि** खीणे वेदनावट्टम्पि खीणमेव होति । **वेदनाक्खया सब्बं दुक्खं निज्जिण्णं भविस्सती**ति वेदनाक्खयेन पन सकलवट्टदुक्खं निज्जिण्णमेव भविस्सति । **सन्दिट्टिकायाति** सामं पस्सितब्बाय पच्चक्खाय । **निज्जराय विसुद्धियाति** किलेसजीरणकपटिपदाय किलेसे वा निज्जीरणतो निज्जराय सत्तानं विसुद्धिया । **समतिक्कमो होती**ति सकलस्स वट्टदुक्खस्स अतिक्कमो होति । **इध, भन्ते, भगवा किमाहाति**, भन्ते, भगवा इमाय पटिपत्तिया किमाह, किं एतंयेव किलेसनिज्जीरणकपटिपदं पज्जपेति, उदाहु अज्जन्ति पुच्छति ।

जानताति अनावरणजाणेन जानन्तेन । **पस्सताति** समन्तचक्खुना पस्सन्तेन । **विसुद्धियाति** विसुद्धिसम्पापनत्थाय । **समतिक्कमायाति** समतिक्कमनत्थाय । **अत्थङ्गमायाति** अत्थं गमनत्थाय । **जायस्स अधिगमायाति** सह विपस्सनाय मग्गस्स अधिगमनत्थाय । **निब्बानस्स सच्छिकिरियायाति** अपच्चयनिब्बानस्स सच्छिकरणत्थाय । **नवज्ज कम्मं न करोतीति** नवं कम्मं नायूहति । **पुराणज्ज कम्मन्ति** पुब्बे आयूहितकम्मं । **फुस्स फुस्स ब्यन्ती करोतीति** फुसित्वा फुसित्वा विगतन्तं करोति, विपाकफस्सं फुसित्वा फुसित्वा तं कम्मं खेपेतीति अत्थो । **सन्दिट्टिकाति** सामं पस्सितब्बा । **अकालिकाति** न कालन्तरे किच्चकारिका । **एहिपस्सिकाति** “एहि पस्सा”ति एवं दस्सेतुं युत्ता । **ओपनेय्यिकाति** उपनये युत्ता अल्लीयितब्बयुत्ता । **पच्चत्तं वेदितब्बा विज्जूहीति** पण्डितेहि अत्तनो अत्तनो सन्तानेयेव जानितब्बा, बालेहि पन दुज्जाना । इति सीलवसेन द्वे मग्गा, द्वे च फलानि कथितानि । सोतापन्नसकदागामिनो हि सीलेसु परिपूरकारिनोति ।

विविच्चेव कामेहीति आदिकाय पन समाधिसम्पदाय तयो मग्गा, तीणि च फलानि कथितानि । अनागामी अरियसावको हि समाधिम्हि परिपूरकारीति वुत्तो । **आसवानं खयाति** आदीहि अरहत्तफलं कथितं । केचि पन सीलसमाधयोपि अरहत्तफलसम्पयुक्ताव इध अधिप्पेता । एकेकस्स पन वसेन पटिपत्तिदस्सनत्थं विसुं विसुं तन्ति आरोपिताति ।

५. निवेसकसुत्तवण्णना

७६. पञ्चमे **अमच्चाति** सुहज्जा । **जातीति** सस्सुससुरपक्खिका । **सालोहिताति** समानलोहिता भातिभगिनिआदयो । **अवेच्चप्पसादेति** गुणे अवेच्च जानित्वा उप्पन्ने अचलप्पसादे । **अञ्जथत्तन्ति** भावञ्जथत्तं । **पथवीधातुयाति** आदीसु वीसतिया कोट्टासेसु थद्दाकारभूताय पथवीधातुया, द्वादससु कोट्टासेसु यूसगताय आबन्धनभूताय आपोधातुया, चतूसु कोट्टासेसु परिपाचनभूताय तेजोधातुया, छसु कोट्टासेसु वित्थम्भनभूताय वायोधातुया सिया अञ्जथत्तं । **न त्वेवाति** इमेसं हि चतुन्नं महाभूतानं अञ्जमञ्जभावूपगमनेन सिया अञ्जथत्तं, अरियसावकस्स पन न त्वेव सियाति दस्सेति । एत्थ च **अञ्जथत्तन्ति** पसादञ्जथत्तञ्च गतिअञ्जथत्तञ्च । तज्झि तस्स न होति, भावञ्जथत्तं पन होति । अरियसावको हि मनुस्सो हुत्वा देवोपि होति ब्रह्मापि । पसादो पनस्स भवन्तरेपि न विगच्छति, न च अपायगतिसङ्घातं गतिअञ्जथत्तं पापुणाति । सत्थापि तदेव दस्सेन्तो **तत्रिदं अञ्जथत्तन्ति** आदिमाह । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

६. पठमभवसुत्तवण्णना

७७. छट्ठे **कामधातुवेपक्कन्ति** कामधातुया विपच्चनकं । **कामभवोति** कामधातुयं उपपत्तिभवो । **कम्मं खेत्तन्ति** कुसलाकुसलकम्मं विरुहनट्टानट्टेन खेत्तं । **विज्जाणं बीजन्ति** सहजातं अभिसङ्खारविज्जाणं विरुहनट्टेन बीजं । **तण्हा स्नेहोति** पग्गणहनानुब्रूहनवसेन तण्हा उदकं नाम । **अविज्जानीवरणानन्ति** अविज्जाय आवरितानं । **तण्हासंयोजनानन्ति** तण्हाबन्धनेन बद्धानं । **हीनाय धातुयाति** कामधातुया । **विज्जाणं पतिट्ठितन्ति** अभिसङ्खारविज्जाणं पतिट्ठितं । **मज्झिमाय धातुयाति** रूपधातुया । **पणीताय धातुयाति** अरूपधातुया । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

७. दुतियभवसुत्तवण्णना

७८. सत्तमे **चेतनाति** कम्मचेतना । **पत्थनापि** कम्मपत्थनाव । सेसं पुरिमसदिसमेवाति ।

८. सीलब्बतसुत्तवण्णना

७९. अट्ठमे **सीलब्बतन्ति** सीलञ्चेव वतञ्च । **जीवितन्ति** दुक्करकारिकानुयोगो । **ब्रह्मचरियन्ति** ब्रह्मचरियवासो । **उपट्टानसारन्ति** उपट्टानेन सारं, “इदं वरं इदं निट्ठा”ति एवं उपट्ठितन्ति अत्थो । **सफलन्ति** सउद्रयं सवड्ढिकं होतीति पुच्छति । **न ख्वेत्थ, भन्ते, एकंसेनाति, भन्ते, न खो** एत्थ एकंसेन ब्याकातब्बन्ति अत्थो । **उपट्टानसारं सेवतोति** इदं सारं वरं निट्ठाति एवं उपट्ठितं सेवमानस्स । **अफलन्ति** इट्ठफलेन अफलं । एत्तावता कम्मवादिकिरियवादीनं पब्बज्जं ठपेत्वा सेसो सब्बोपि बाहिरकसमयो गहितो होति । **सफलन्ति** इट्ठफलेन सफलं सउद्रयं । एत्तावता इमं सासनं आदिं कत्वा सब्बापि कम्मवादिकिरियवादीनं पब्बज्जा गहिता । **न च पनस्स सुलभरूपो समसमो पज्जायाति** एवं सेक्खभूमियं ठत्वा पज्जं कथेन्तो अस्स आनन्दस्स पज्जाय समसमो न सुलभोति दस्सेति । इमस्मिं सुत्ते सेक्खभूमि नाम कथितार्ताति ।

९. गन्धजातसुत्तवण्णना

८०. नवमे एतदवोचाति पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तो दसबलस्स वत्तं दस्सेत्वा अत्तनो दिवाविहारद्वानं गन्त्वा “इमस्मिं लोके मूलगन्धो नाम अत्थि, सारगन्धो नाम अत्थि, पुष्पगन्धो नाम अत्थि। इमे पन तयोपि गन्धा अनुवातयेव गच्छन्ति, न पटिवातं। अत्थि नु खो किञ्चि, यस्स पटिवातम्पि गन्धो गच्छती”ति चिन्तेत्वा अट्टन्नं वरानं गहणकालेयेव कङ्कुप्पत्तिसमये उपसङ्कमनवरस्स गहितत्ता तक्खणंयेव दिवाद्वानतो वुड्ढाय सत्थु सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसिन्नो उप्पन्नाय कङ्कुय विनोदनत्थं एतं “तीणिमानि, भन्ते”ति आदिवचनं अवोच। तत्थ गन्धजातानीति गन्धजातियो। मूलगन्धोति मूलवत्थुको गन्धो, गन्धसम्पन्नं वा मूलमेव मूलगन्धो। तस्स हि गन्धो अनुवातं गच्छति। गन्धस्स पन गन्धो नाम नत्थि। सारगन्धपुष्पगन्धेसुपि एसेव नयो। अत्थानन्द, किञ्चि गन्धजातन्ति एत्थ सरणगमनादयो गुणवण्णभासनवसेन दिसागामिताय गन्धसदिसत्ता गन्धा, तेसं वत्थुभूतो पुग्गलो गन्धजातं नाम। गन्धो गच्छतीति वण्णभासनवसेन गच्छति। सीलवाति पञ्चसीलेन वा दससीलेन वा सीलवा। कल्याणधम्मोति तेनेव सीलधम्मेन कल्याणधम्मो सुन्दरधम्मो। विगतमलमच्छेरेनातिआदीनं अत्थो विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१६०) वित्थारितोव। दिसासूति चतूसु दिसासु चतूसु अनुदिसासु। समणब्राह्मणाति समितपापबाहितपापा समणब्राह्मणा।

न पुष्पगन्धो पटिवातमेतीति वस्सिकपुष्पादीनं गन्धो पटिवातं न गच्छति। न चन्दनं तगरमल्लिका वाति चन्दनतगरमल्लिकानम्पि गन्धो पटिवातं न गच्छतीति अत्थो। देवलोकेपि फुटसुमना नाम होति, तस्सा पुष्पितदिवसे गन्धो योजनसतं अज्झोत्थरति। सोपि पटिवातं विदत्थिमत्तम्पि रतनमत्तम्पि गन्तुं न सक्कोतीति वदन्ति। सतञ्च गन्धो पटिवातमेतीति सतञ्च पण्डितानं बुद्धपच्चेकबुद्धबुद्धपुत्तानं सीलादिगुणगन्धो पटिवातं गच्छति। सब्बा दिसा सप्पुरिसो पवायतीति सप्पुरिसो पण्डितो सीलादिगुणगन्धेन सब्बा दिसा पवायति, सब्बा दिसा गन्धेन अवत्थरतीति अत्थो।

१०. चूलनिकासुत्तवण्णना

८१. दसमस्स दुविधो निक्खेपो अत्थुप्पत्तिकोपि पुच्छावसिकोपि। कतरअत्थुप्पत्तियं कस्स पुच्छाय कथितन्ति चे? अरुणवतिसुत्तन्तअत्थुप्पत्तियं (सं० नि० १.१८५ आदयो) आनन्दत्थेरस्स पुच्छाय कथितं। अरुणवतिसुत्तन्तो केन कथितोति? द्वीहि बुद्धेहि कथितो सिखिना च भगवता अम्हाकञ्च सत्थारा। इमस्मा हि कप्पा एकतिसकप्पमत्थके अरुणवतिनगरे अरुणवतो रञ्जो पभावतिया नाम महेसिया कुच्छिस्मिं निब्बत्तित्वा परिपक्वे जाणे महाभिनिक्खमनं निक्खमित्वा सिखी भगवा बोधिमण्डे सब्बज्जुतज्जाणं पटिविज्झित्वा पवत्तितवरधम्मचक्रो अरुणवतिं निस्साय विहरन्तो एकदिवसं पातोव सरीरप्पटिजगगनं कत्वा महाभिक्खुसङ्घपरिवारो “अरुणवतिं पिण्डाय पविसिस्सामी”ति निक्खमित्वा विहारद्वारकोट्टकसमीपे ठितो अभिभुं नाम अगगसावकं आमन्तेसि — “अतिप्पगो खो, भिक्खु, अरुणवतिं पिण्डाय पविसितुं, येन अज्जतरो ब्रह्मलोको तेनुपसङ्कमिस्सामा”ति। यथाह —

“अथ खो, भिक्खवे, सिखी भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो अभिभुं भिक्खुं आमन्तेसि — ‘आयाम, ब्राह्मण, येन अज्जतरो ब्रह्मलोको तेनुपसङ्कमिस्साम, न ताव भत्तकालो भविस्सती’ति। ‘एवं, भन्ते’ति खो, भिक्खवे, अभिभू भिक्खु सिखिस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स पच्चस्सोसि। अथ खो, भिक्खवे, सिखी भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो अभिभू च भिक्खु येन अज्जतरो ब्रह्मलोको तेनुपसङ्कमिस्सू”ति (सं० नि० १.१८५)।

तत्थ महाब्रह्मा सम्मासम्बुद्धं दिस्वा अत्तमनो पच्चुगगमनं कत्वा ब्रह्मासनं पज्जापेत्वा अदासि, थेरस्सापि अनुच्छविकं

आसनं पञ्जापयिंसु । निसीदि भगवा पञ्जत्ते आसने, थेरोपि अत्तनो पञ्जत्तासने निसीदि । महाब्रह्मापि दसबलं वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि ।

अथ खो, भिक्खवे, सिखी भगवा अभिभुं भिक्खुं आमन्तेसि — “पटिभातु तं, ब्राह्मण, ब्रह्मनो च ब्रह्मपरिसाय च ब्रह्मपरिसज्जानञ्च धम्मीकथाति । ‘एवं, भन्ते’ति खो, भिक्खवे, अभिभू भिक्खु सिखिस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स पटिस्सुणित्वा ब्रह्मनो च ब्रह्मपरिसाय च ब्रह्मपरिसज्जानञ्च धम्मिं कथं कथेसि । थेरे धम्मं कथेन्ते ब्रह्मगणा उज्झायिंसु — “चिरस्सञ्च मयं सत्थु ब्रह्मलोकागमनं लभिमह, अयञ्च भिक्खु ठपेत्वा सत्थारं सयं धम्मकथं आरभी”ति ।

सत्था तेसं अनत्तमनभावं जत्वा अभिभुं भिक्खुं एतदवोच — “उज्झायन्ति खो ते, ब्राह्मण, ब्रह्मा च ब्रह्मपरिसा च ब्रह्मपरिसज्जा च । तेन हि त्वं — ब्राह्मण, भिय्योसोमत्ताय संवेजेही”ति । थेरो सत्थु वचनं सम्पटिच्छित्वा अनेकविहितं इद्धिविकुब्बनं कत्वा सहस्सिलोकधातुं सरेन विज्जापेन्तो “आरम्भथ निक्कमथा”ति (सं० नि० १.१८५) गाथाद्वयं अभासि । किं पन कत्वा थेरो सहस्सिलोकधातुं विज्जापेसीति? नीलकसिणं ताव समापज्जित्वा सब्बत्थ अन्धकारं फरि, ततो “किमिदं अन्धकार”न्ति सत्तानं आभोगे उप्पन्ने आलोकं दस्सेसि । “किं आलोको अय”न्ति विचिन्तानं अत्तानं दस्सेसि, सहस्सचक्कवाळे देवमनुस्सा अज्जलिं पग्गण्हित्वा पग्गण्हित्वा थेरंयेव नमस्समाना अटुंसु । थेरो “महाजानो मय्हं धम्मं देसेन्तस्स सरं सुणातू”ति इमा गाथा अभासि । सब्बे ओसटाय परिसाय मज्झे निसीदित्वा धम्मं देसेन्तस्स विय सद्दं अस्सोसुं । अत्थोपि नेसं पाकटो अहोसि ।

अथ खो भगवा सद्धि थेरेन अरुणवतिं पच्चागन्त्वा पिण्डाय चरित्वा पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तो भिक्खुसङ्घं पुच्छि — “अस्सुत्थ नो तुम्हे, भिक्खवे, अभिभुस्स भिक्खुनो ब्रह्मलोके ठितस्स गाथायो भासमानस्सा”ति । ते “आम, भन्ते”ति पटिजानित्वा सुतभावं आविकरोन्ता तदेव गाथाद्वयं उदाहरिंसु । सत्था “साधु साधू”ति साधुकारं दत्वा देसनं निट्ठपेसि । एवं ताव इदं सुत्तं इतो एकतिसकप्पमत्थके सिखिना भगवता कथितं ।

अम्हाकं पन भगवा सब्बज्जुतं पत्तो पवत्तितवरधम्मचक्को सावत्थिं उपनिस्साय जेतवने विहरन्तो जेट्टमूलमासपुण्णमदिवसे भिक्खू आमन्तेत्वा इमं अरुणवतिसुत्तं पट्ठपेसि । आनन्दत्थेरो बीजनिं गहेत्वा बीजयमानो ठितकोव आदितो पट्टाय याव परियोसाना एकव्यञ्जनम्मि अहापेत्वा सकलसुत्तं उग्गण्हि । सो पुनदिवसे पिण्डपातपटिक्कन्तो दसबलस्स वत्तं दस्सेत्वा अत्तनो दिवाविहारद्वानं गन्त्वा सद्धिविहारिकन्तेवासिकेसु वत्तं दस्सेत्वा पक्कन्तेसु हिय्यो कथितं अरुणवतिसुत्तं आवज्जेन्तो निसीदि । अथस्स सब्बं सुत्तं विभूतं उपट्ठासि । सो चिन्तेसि — “सिखिस्स भगवतो अगगसावको ब्रह्मलोके ठत्वा चक्कवाळसहस्से अन्धकारं विधमेत्वा सरीरोभासं दस्सेत्वा अत्तनो सद्दं सावेन्तो धम्मकथं कथेसीति हिय्यो सत्थारा कथितं, सावकस्स ताव विसयो एवरूपो, दस पारमियो पूरेत्वा सब्बज्जुतं पत्तो पन सम्मासम्बुद्धो कित्तकं ठानं सरेन विज्जापेय्या”ति । सो एवं उप्पन्नाय विमतिया विनोदनत्थं तङ्खणेयेव भगवन्तं उपसङ्कमित्वा तमत्थं पुच्छि । एतमत्थं दस्सेतुं **अथ खो आयस्मा आनन्दो**ति वुत्तं ।

तत्थ **सम्मुखा**ति सम्मुखीभूतेन मया एतं सुत्तं, न अनुस्सवेन, न दूतपरम्परायाति इमिना अधिप्पायेन एवमाह । **कीवतकं पहेति सरेन विज्जापेतुन्ति** कित्तकं ठानं सरीरोभासेन विहतन्धकारं कत्वा सरेन विज्जापेतुं सक्कोति । **सावको सो, आनन्द, अप्पमेय्या तथागताति** इदं भगवा इमिना अधिप्पायेनाह — आनन्द, त्वं किं वदेसि, सो पदेसजाणे ठितो सावको । तथागता पन दस पारमियो पूरेत्वा सब्बज्जुतज्जाणं पत्ता अप्पमेय्या । सो त्वं नखसिखाय पंसुं गहेत्वा

महापथविपंसुना सद्धि उपमेन्तो विय किं नामेतं वदेसि । अज्जो हि सावकानं विसयो, अज्जो बुद्धानं । अज्जो सावकानं गोचरो, अज्जो बुद्धानं । अज्जं सावकानं बलं, अज्जं बुद्धानन्ति । इति भगवा इमिना अधिप्पायेन अप्पमेय्यभावं वत्वा तुण्ही अहोसि ।

थेरो दुतियम्पि पुच्छि । सत्था, “आनन्द, त्वं ताळच्छिदं गहेत्वा अनन्ताकासेन उपमेन्तो विय, चातकसकुणं गहेत्वा दियड्डयोजनसतिकेन सुपण्णराजेन उपमेन्तो विय, हत्थिसोण्डाय उदकं गहेत्वा महागङ्गाय उपमेन्तो विय, चतुरतनिके आवाटे उदकं गहेत्वा सत्तहि सरेहि उपमेन्तो विय, नाळिकोदनमत्तलाभिं मनुस्सं गहेत्वा चक्कवत्तिरज्जा उपमेन्तो विय, पंसुपिसाचकं गहेत्वा सक्केन देवरज्जा उपमेन्तो विय, खज्जोपनकप्पभं गहेत्वा सूरियप्पभाय उपमेन्तो विय किं नामेतं वदेसीति दीपेन्तो दुतियम्पि अप्पमेय्यभावमेव वत्वा तुण्ही अहोसि । ततो थेरो चिन्तेसि — “सत्था मया पुच्छितो न ताव कथेसि, हन्द नं यावततियं याचित्वा बुद्धसीहनादं नदापेस्सामी”ति । सो ततियम्पि याचि । तं दस्सेतुं **ततियम्पि खोति** आदि वुत्तं । अथस्स भगवा ब्याकरोन्तो **सुता ते आनन्दा**ति आदिमाह । थेरो चिन्तेसि — “सत्था मे ‘सुता ते, आनन्द, सहस्सी चूळनिका लोकधातू’ति एत्तकमेव वत्वा तुण्ही जातो, इदानीं बुद्धसीहनादं नदिस्सती”ति सो सत्थारं याचन्तो **एतस्स भगवा कालो**ति आदिमाह ।

भगवापिस्स वित्थारकथं कथेतुं तेन **हानन्दा**ति आदिमाह । तत्थ **यावता**ति यत्तकं ठानं । **चन्दिमसूरिया**ति चन्दिमा च सूरियो च । **परिहरन्ती**ति विचरन्ति । **दिसा भन्ती**ति सब्बदिसा ओभासन्ति । **विरोचना**ति विरोचमाना । एत्तावता एकचक्कवाळं परिच्छिन्दित्वा दस्सितं होति । इदानीं तं सहस्सगुणं कत्वा दस्सेन्तो ताव **सहस्सधा लोको**ति आह । **तस्मिं सहस्सधा लोके**ति तस्मिं सहस्सचक्कवाळे । **सहस्सं चातुमहाराजिकानन्ति** सहस्सं चातुमहाराजिकानं देवलोकानं । यस्मा पन एकेकस्मिं चक्कवाळे चत्तारो चत्तारो महाराजानो, तस्मा **चत्तारि महाराजसहस्सानी**ति वुत्तं । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । **चूळनिका**ति खुदिका । अयं सावकानं विसयो । कस्मा पनेसा आनीताति? मज्झिमिकाय लोकधातुया परिच्छेददस्सनत्थं ।

यावताति यत्तका । ताव **सहस्सधा**ति ताव सहस्सभागेन । **द्विसहस्सी मज्झिमिका लोकधातू**ति अयं सहस्सचक्कवाळानि सहस्सभागेन गणत्वा दससतसहस्सचक्कवाळपरिमाणा द्विसहस्सी मज्झिमिका नाम लोकधातु । अयं सावकानं अविशयो, बुद्धानमेव विसयो । एत्तकेपि हि ठाने तथागता अन्धकारं विधमेत्वा सरीरोभासं दस्सेत्वा सरेन विज्जापेतुं सक्कोन्तीति दीपेति । एत्तकेन बुद्धानं जातिकखेत्तं नाम दस्सितं । बोधिसत्तानज्झि पच्छिमभवे देवलोकतो चवित्वा मातुकुच्छियं पटिसन्धिगगणदिवसे च कुच्छितो निक्खमनदिवसे च महाभिनिक्खमनदिवसे च सम्बोधिधम्मचक्कप्पवत्तनआयुसङ्खारवोस्सज्जनपरिनिब्बानदिवसेसु च एत्तकं ठानं कम्पति ।

तिसहस्सी महासहस्सीति सहस्सितो पट्टाय ततियाति तिसहस्सी, सहस्सं सहस्सधा कत्वा गणितं मज्झिमिकं सहस्सधा कत्वा गणितत्ता महन्तेहि सहस्सेहि गणिताति महासहस्सी । एत्तावता कोटिसतसहस्सचक्कवाळपरिमाणो लोको दस्सितो होति । भगवा आकङ्खमानो एत्तके ठाने अन्धकारं विधमेत्वा सरीरोभासं दस्सेत्वा सरेन विज्जापेय्याति । गणकपुत्ततिसत्थेरो पन एवमाह — “न तिसहस्सिमहासहस्सिलोकधातुया एवं परिमाणं । इदज्झि आचरियानं सज्झायमुळ्ळकं वाचाय परिहीनट्ठानं, दसकोटिसतसहस्सचक्कवाळपरिमाणं पन ठानं तिसहस्सिमहासहस्सिलोकधातु नामा”ति । एत्तावता हि भगवता आणाक्खेत्तं नाम दस्सितं । एतस्मिज्झि अन्तरे आटानाटियपरित्तइसिगिलिपरित्तधजगपरित्तबोज्झङ्गपरित्तखन्धपरित्त- मोरपरित्तमेत्तपरित्तरतनपरित्तानं आणा फरति ।

यावता पन आकङ्खेय्याति यत्तकं ठानं इच्छेय्य, इमिना विसयक्खेत्तं दस्सेति । बुद्धानज्झि विसयक्खेत्तस्स पमाणपरिच्छेदो नाम नत्थि, नत्थिकभावे चस्स इमं ओपम्मं आहरन्ति — कोटिसतसहस्सचक्कवाळम्हि याव ब्रह्मलोका सासपेहि पूरेत्वा सचे कोचि पुरत्थिमाय दिसाय एकचक्कवाळे एकं सासपं पक्खिपन्तो आगच्छेय्य, सब्बेपि ते सासपा परिक्खयं गच्छेय्युं, न त्वेव पुरत्थिमाय दिसाय चक्कवाळानि । दक्खिणादीसुपि एसेव नयो । तत्थ बुद्धानं अविसयो नाम नत्थि ।

एवं वुत्ते थेरो चिन्तेसि — “सत्था एवमाह — ‘आकङ्खमानो, आनन्द, तथागतो तिसहस्सिमहासहस्सिलोकधातुं सरेन विज्जापेय्य, यावता पन आकङ्खेय्या’ति । विसमो खो पनायं लोको, अनन्तानि चक्कवाळानि, एकस्मिं ठाने सूरियो उगगतो होति, एकस्मिं ठाने मज्झे ठितो, एकस्मिं ठाने अत्थङ्गतो । एकस्मिं ठाने पठमयामो होति, एकस्मिं ठाने मज्झिमयामो, एकस्मिं ठाने पच्छिमयामो । सत्तापि कम्मप्पसुता, खिट्ठापसुता, आहारप्पसुताति एवं तेहि तेहि कारणेहि विक्खित्ता च पमत्ता च होन्ति । कथं नु खो ते सत्था सरेन विज्जापेय्या’ति । सो एवं चिन्तेत्वा विमतिच्छेदनत्थं तथागतं पुच्छन्तो **यथा कथं पनाति**आदिमाह ।

अथस्स सत्था ब्याकरोन्तो **इधानन्द, तथागतो**तिआदिमाह । तत्थ **ओभासेन फरेय्या**ति सरीरोभासेन फरेय्य । फरमानो पनेस किं करेय्याति? यस्मिं ठाने सूरियो पज्जायति, तत्थ नं अत्तनो आनुभावेन अत्थं गमेय्य । यत्थ पन न पज्जायति, तत्थ नं उट्ठापेत्वा मज्झे ठपेय्य । ततो यत्थ सूरियो पज्जायति, तत्थ मनुस्सा “अधुनाव सूरियो पज्जायित्थ, सो इदनेव अत्थङ्गमितो, नागावट्ठो नु खो अयं, भूतावट्ठयक्खावट्ठदेवतावट्ठानं अज्जतरो”ति वित्तक्कं उप्पादेय्युं । यत्थ पन न पज्जायति, तत्थ मनुस्सा “अधुनाव सूरियो अत्थङ्गमितो, स्वायं इदनेव उट्ठितो, किं नु खो अयं नागावट्ठभूतावट्ठयक्खावट्ठदेवतावट्ठानं अज्जतरो”ति वित्तक्कं उप्पादेय्युं । ततो तेसु मनुस्सेसु आलोकञ्च अन्धकारञ्च आवज्जित्वा “किं पच्चया नु खो इदं”न्ति परियेसमानेसु सत्था नीलकसिणं समापज्जित्वा बहलन्धकारं पत्थरेय्य । कस्मा? तेसं कम्मादिप्पसुतानं सत्तानं सन्तासजननत्थं । अथ नेसं सन्तासं आपन्नभावं जत्वा ओदातकसिणसमापत्तिं समापज्जित्वा पण्डरं घनबुद्धरस्मिं विस्सज्जेन्तो चन्दसहस्ससूरियसहस्सउट्ठानकालो विय एकप्पहारेनेव सब्बं एकालोकं करेय्य । तज्ज खो तिलबीजमत्तेन कायप्पदेसेन ओभासं मुञ्चन्तो । यो हि चक्कवाळपथविं दीपकपल्लकं कत्वा महासमुद्रे उदकं तेलं कत्वा सिनेरुं वट्ठिं कत्वा अज्जस्मिं सिनेरुमुद्दिनि ठपेत्वा जालेय्य, सो एकचक्कवाळेयेव आलोकं करेय्य । ततो परं विदत्थिम्पि ओभासेतुं न सक्कुणेय्य । तथागतो पन तिलफलप्पमाणेन सरीरप्पदेसेन ओभासं मुञ्चित्वा तिसहस्सिमहासहस्सिलोकधातुं एकोभासं करेय्य ततो वा पन भिय्यो । एवं महन्ता हि बुद्धगुणाति ।

तं आलोकं सज्जानेय्युन्ति तं आलोकं दिस्वा “येन सूरियो अत्थज्जेव गमितो उट्ठापितो च, बहलन्धकारञ्च विस्सट्ठं, एस सो पुरिसो इदानी आलोकं कत्वा ठितो, अहो अच्छरियपुरिसो”ति अज्जलिं पग्गय्ह नमस्समाना निसीदेय्युं । **सद्धमनुस्सावेय्या**ति धम्मकथासद्धमनुस्सावेय्य । यो हि एकं चक्कवाळपब्बतं भेरिं कत्वा महापथविं भेरिचम्मं कत्वा सिनेरुं दण्डं कत्वा अज्जस्मिं सिनेरुमत्थके ठपेत्वा आकोटेय्य, सो एकचक्कवाळेयेव तं सद्धं सावेय्य, परतो विदत्थिम्पि अतिक्कामेतुं न सक्कुणेय्य । तथागतो पन पल्लङ्के वा पीठे वा निसीदित्वा तिसहस्सिमहासहस्सिलोकधातुं सरेन विज्जापेति, ततो वा पन भिय्यो, एवं महानुभावा तथागताति । इति भगवा इमिना एत्तकेन विसयक्खेत्तमेव दस्सेति ।

इमञ्च पन बुद्धसीहनादं सुत्वा थेरस्स अब्भन्तरे बलवपीति उप्पन्ना, सो पीतिवसेन उदानं उदानेन्तो **लाभा वत** मेतिआदिमाह । तत्थ **यस्स मे सत्था एवंमहिद्धिको**ति यस्स मय्हं सत्था एवंमहिद्धिको, तस्स मय्हं एवंमहिद्धिकस्स सत्थु

पटिलाभो लाभा चेव सुलद्धञ्चाति अत्थो । अथ वा ख्वाहं एवरूपस्स सत्थुनो पत्तचीवरं गहेत्वा विचरितुं, पादपरिकम्मं पिट्टिपरिकम्मं कातुं, मुखधोवनउदकन्हानोदकानि दातुं, गन्धकुटिपरिवेणं सम्मज्जितुं, उप्पन्नाय कङ्काय पञ्हं पुच्छितुं, मधुरधम्मकथञ्च सोतुं लभामि, एते सब्बेपि मय्हं लाभा चेव सुलद्धञ्चातिपि सन्धाय एवमाह । एत्थ च भगवतो अन्धकारालोकसदसवनसङ्घातानं इद्धीनं महन्तताय महिद्धिकता, तासंयेव अनुफरणेन महानुभावता वेदितब्बा । उदायीति लाळुदायित्थेरो । सो किर पुब्बे उपट्ठाकत्थेरे आघातं बन्धित्वा चरति । तस्मा इदानि ओकासं लभित्वा इमस्मिं बुद्धसीहनादपरियोसाने जलमानं दीपसिखं निब्बापेन्तो विय चरन्तस्स गोणस्स तुण्डे पहारं देन्तो विय भत्तभरितं पातिं अवकुज्जन्तो विय थेरस्स पसादभङ्गं करोन्तो एवमाह ।

एवं वुत्ते भगवाति एवं उदायित्थेरेन वुत्ते भगवा यथा नाम पपाततटे ठत्वा पवेधमानं पुरिसं एकमन्ते ठितो हितेसी पुरिसो “इतो एहि इतो एही”ति पुनप्पुनं वदेय्य, एवमेवं उदायित्थेरे तस्मा वचना निवारेन्तो मा हेवं उदायि, मा हेवं उदायीति आह । तत्थ हीति निपातमत्तं, मा एवं अवचाति अत्थो । महारज्जन्ति चक्कवत्तिरज्जं । ननु च सत्था एकस्स सावकस्स धम्मदेसनाय उप्पन्नपसादस्स महानिसंसं अपरिच्छिन्नं अकासि, सो कस्मा इमस्स बुद्धसीहनादं आरब्भ उप्पन्नस्स पसादस्स आनिसंसं परिच्छिन्दतीति? अरियसावकस्स एत्तकअत्तभावपरिमाणत्ता । दन्धपज्जोपि हि सोतापन्नो सत्तक्खत्तुं देवेषु च मनुस्सेसु च अत्तभावं पटिलभति, तेनस्स गतिं परिच्छिन्दन्तो एवमाह । दिट्ठेव धम्मेति इमस्मिंयेव अत्तभावे ठत्वा । परिनिब्बायिस्सतीति अप्पच्चयपरिनिब्बानेन परिनिब्बायिस्सति । इति निब्बानेन कूटं गणहन्तो इमं सीहनादसुत्तं निट्ठापेसीति ।

आनन्दवग्गो ततियो ।

(९) ४. समणवग्गो

१. समणसुत्तवण्णना

८२. चतुत्थस्स पठमे समणियानीति समणसन्तकानि । समणकरणीयानीति समणेन कत्तब्बकिच्चानि । अधिसीलसिक्खासमादानन्तिआदीसु समादानं वुच्चति गहणं, अधिसीलसिक्खाय समादानं गहणं पूरणं अधिसीलसिक्खासमादानं । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । एत्थ च सीलं अधिसीलं, चित्तं अधिचित्तं, पज्जा अधिपज्जाति अयं विभागो वेदितब्बो । तत्थ पज्जसीलं सीलं नाम, तं उपादाय दससीलं अधिसीलं नाम, तम्पि उपादाय चतुपारिसुद्धिसीलं अधिसीलं नाम । अपिच सब्बम्पि लोकियसीलं सीलं नाम, लोकुत्तरसीलं अधिसीलं, तदेव सिक्खितब्बतो सिक्खाति वुच्चति । कामावचरचित्तं पन चित्तं नाम, तं उपादाय रूपावचरं अधिचित्तं नाम, तम्पि उपादाय अरूपावचरं अधिचित्तं नाम । अपिच सब्बम्पि लोकियचित्तं चित्तमेव, लोकुत्तरं अधिचित्तं । पज्जायपि एसेव नयो । तस्माति यस्मा इमानि तीणि समणकरणीयानि, तस्मा । तिब्बोति बहलो । छन्दोति कत्तुकम्यताकुसलच्छन्दो । इति इमस्मिं सुत्तन्ते तिस्सो सिक्खा लोकियलोकुत्तरा कथिताति ।

२. गद्रभसुत्तवण्णना

८३. दुतिये पिट्ठितो पिट्ठितोति पच्छतो पच्छतो । अहम्पि दम्मो अहम्पि दम्मोति अहम्पि “दम्मो दम्ममानो”ति वदमानो गावीति । सेय्यथापि गुन्नन्ति यथा गावीनं । गावो हि काळापि रत्तापि सेतादिवण्णापि होन्ति, गद्रभस्स पन तादिसो

वण्णो नाम नत्थि । यथा च वण्णो, एवं सरोपि पदम्पि अज्जादिसमेव । सेसं उत्तानत्थमेव । इमस्मिम्पि सुत्ते तिस्सो सिक्खा मिस्सिकाव कथिताति ।

३. खेत्तसुत्तवण्णना

८४. ततिये पटिकच्चेवाति पठममेव । सुकट्ठं करोतीति नङ्गलेन सुकट्ठं करोति । सुमतिकतन्ति मतिया सुट्ठु समीकतं । कालेनाति वपितब्बयुत्तकालेन । सेसं उत्तानमेव । इधापि तिस्सो सिक्खा मिस्सिकाव कथिता ।

४. वज्जिपुत्तसुत्तवण्णना

८५. चतुत्थे वज्जिपुत्तकोति वज्जिराजकुलस्स पुत्तो । दियड्ढिसिक्खापदसतन्ति पण्णासाधिकं सिक्खापदसतं । तस्मिं समये पज्जत्तानि सिक्खापदानेव सन्धायेतं वुत्तं । सो किर भिक्खु अज्जवसम्पन्नो उज्जुजातिको अवङ्को अकुटिलो, तस्मा “अहं एत्तकानि सिक्खापदानि रक्खितुं सक्कुण्येयं वा न वा”ति चिन्तेत्वा सत्थु आरोचेसि । सक्कोमहन्ति सक्कोमि अहं । सो किर “एत्तकेसु सिक्खापदेसु सिक्खन्तस्स अगारु तीसु सिक्खासु सिक्खितु”न्ति मज्जमानो एवमाह । अथ भगवा यथा नाम पज्जास तिणकलापियो उक्खिपितुं असक्कोन्तस्स कलापियसतं बन्धित्वा सीसे ठपेय्य, एवमेव एकस्सापि सिक्खाय सिक्खितुं असक्कोन्तस्स अपरा द्वेपि सिक्खा उपरि पक्खिपन्तो तस्मातिह त्वं भिक्खूतिआदिमाह । सुखुमालो किर उत्तरो नाम जानपदमनुस्सो लोहपासादविहारे वसति । अथ नं दहरभिक्खू आहंसु – “उत्तर, अगिसाला ओवस्सति, तिणं कप्पियं कत्वा देही”ति । तं आदाय अटविं गन्त्वा तेन लायितं तिणंयेव करळे बन्धित्वा “पज्जास करळे गहेतुं सक्खिस्ससि उत्तरा”ति आहंसु । सो “न सक्खिस्सामी”ति आह । असीतिं पन सक्खिस्ससीति? न सक्खिस्सामि, भन्तेति । एकं करळसतं सक्खिस्ससीति? आम, भन्ते, गण्हिस्सामीति । दहरभिक्खू करळसतं बन्धित्वा तस्स सीसे ठपयिंसु । सो उक्खिपित्वा नित्युनन्तो गन्त्वा अगिसालाय समीपे पातेसि । अथ नं भिक्खू “किलन्तरूपोसि उत्तरा”ति आहंसु । आम, भन्ते, दहरा भिक्खू मं वज्जेसुं, इमं एकम्पि करळसतं उक्खिपितुं असक्कोन्तं मं “पण्णास करळे उक्खिपाही”ति वदिंसु । आम, उत्तर, वज्जयिंसु तन्ति । एवं सम्पदमिदं वेदितब्बं । इधापि तिस्सो सिक्खा मिस्सिकाव कथिता ।

५. सेक्खसुत्तवण्णना

८६. पज्चमे उज्जुमगगानुसारिनोति उज्जुमगो वुच्चति अरियमगो, तं अनुस्सरन्तस्स पटिपन्नकस्साति अत्थो । खयस्मिं पठमं जाणन्ति पठममेव मगगजाणं उप्पज्जति । मगो हि किलेसानं खेपनतो खयो नाम, तंसम्पयुत्तं जाणं खयस्मिं जाणं नाम । ततो अज्जा अनन्तराति ततो चतुत्थमगगजाणतो अनन्तरा अज्जा उप्पज्जति, अरहत्तफलं उप्पज्जतीति अत्थो । अज्जाविमुत्तस्साति अरहत्तफलविमुत्तिया विमुत्तस्स । जाणं वे होतीति पच्चवेक्खणजाणं होति । इति सुत्तेपि गाथासुपि सत्त सेखा कथिता । अवसाने पन खीणासवो दस्सितोति ।

६. पठमसिक्खासुत्तवण्णना

८७. छट्ठे अत्तकामाति अत्तनो हितकामा । यत्थेतं सब्बं समोधानं गच्छतीति यासु सिक्खासु सब्बमेतं दियड्ढिसिक्खापदसतं सङ्गहं गच्छति । परिपूरकारी होतीति समत्तकारी होति । मत्तसो कारीति पमाणेन कारको, सब्बेन सब्बं कातुं न सक्कोतीति अत्थो । खुद्धानुखुद्दकानीति चत्तारि पाराजिकानि ठपेत्वा सेससिक्खापदानि । तत्रापि सङ्घादिसेसं खुद्दकं, थुल्लच्चयं अनुखुद्दकं नाम । थुल्लच्चयञ्च खुद्दकं, पाचित्तियं अनुखुद्दकं नाम, पाचित्तियञ्च खुद्दकं,

पाटिदेसनियदुक्कटदुब्भासितानि अनुखुद्दकानि नाम । इमे पन अङ्गुत्तरमहानिकायवळज्जनकआचरिया “चत्तारि पाराजिकानि ठपेत्वा सेसानि सब्बानिपि खुद्धानुखुद्दकानी”ति वदन्ति । तानि आपज्जतिपि वुट्ठातिपीति एत्थ पन खीणासवो ताव लोकवज्जं नापज्जति, पण्णत्तिवज्जमेव आपज्जति । आपज्जन्तो च कायेनपि वाचायपि चित्तेनपि आपज्जति । कायेन आपज्जन्तो कुटिकारसहसेय्यादीनि आपज्जति, वाचाय आपज्जन्तो सञ्चरित्तपदसोधम्मादीनि, चित्तेन आपज्जन्तो रूपियपटिगगहणं आपज्जति । सेक्खेसुपि एसेव नयो । न हि मेत्थ, भिक्खवे, अभब्बता वुत्ताति, भिक्खवे, न हि मया एत्थ एवरूपं आपत्तिं आपज्जने च वुट्ठाने च अरियपुग्गलस्स अभब्बता कथिता । आदिब्रह्मचरियकानीति मग्गब्रह्मचरियस्स आदिभूतानि चत्तारि महासीलसिक्खापदानि । ब्रह्मचरियसारुप्पानीति तानियेव चतुमग्गब्रह्मचरियस्स सारुप्पानि अनुच्छविकानि । तत्थाति तेसु सिक्खापदेसु । ध्रुवसीलोति निबद्धसीलो । ठितसीलोति पतिट्ठितसीलो । सोतापन्नोति सोतसङ्घातेन मग्गेन फलं आपन्नो । अविनिपातधम्मोति चतूसु अपायेसु अपतनसभावो । नियतोति सोतापत्तिमग्गनियामेन नियतो । सम्बोधिपरायणोति उपरिमग्गत्तयसम्बोधिपरायणो ।

तनुत्ताति तनुभावो । सकदागामिनो हि रागादयो अब्भपटलं विय मच्छिकापत्तं विय च तनुका होन्ति, न बहला । ओरम्भागियानन्ति हेट्ठाभागियानं । संयोजनानन्ति बन्धनानं । परिक्खयाति परिक्खयेन । ओपपातिको होतीति उप्पन्नको होति । तत्थ परिनिब्बायीति हेट्ठा अनोतरित्वा उपरियेव परिनिब्बानधम्मो । अनावत्तिधम्मोति योनिगतवसेन अनागमनधम्मो ।

पदेसं पदेसकारीति आदीसु पदेसकारी पुग्गलो नाम सोतापन्नो च सकदागामी च अनागामी च, सो पदेसमेव सम्पादेति । परिपूरकारी नाम अरहा, सो परिपूरमेव सम्पादेति । अवज्झानीति अतुच्छानि सफलानि सउद्रयानीति अत्थो । इधापि तिस्सो सिक्खा मिस्सकाव कथिता ।

७. दुतियसिक्खासुत्तवण्णना

८८. सत्तमे कोलंकोलोति कुला कुलं गमनको । कुलन्ति चेत्थ भवो अधिप्पेतो, तस्मा “द्वे वा तीणि वा कुलानी”ति एत्थपि द्वे वा तयो वा भवेति अत्थो वेदितब्बो । अयज्झि द्वे वा भवे सन्धावति तयो वा, उत्तमकोटिया छ वा । तस्मा द्वे वा तीणि वा चत्तारि वा पञ्च वा छ वाति एवमेत्थ विकप्पो दट्ठब्बो । एकबीजीति एकस्सेव भवस्स बीजं एतस्स अत्थीति एकबीजी । उद्धंसोतोति आदीसु अत्थि उद्धंसोतो अकनिट्ठगामी, अत्थि उद्धंसोतो न अकनिट्ठगामी, अत्थि न उद्धंसोतो अकनिट्ठगामी, अत्थि न उद्धंसोतो न अकनिट्ठगामी । तत्थ यो इध अनागामिफलं पत्वा अविहादीसु निब्बत्तो तत्थ यावतायुकं ठत्वा उपरूपरि निब्बत्तित्वा अकनिट्ठं पापुणाति, अयं उद्धंसोतो अकनिट्ठगामी नाम । यो पन अविहादीसु निब्बत्तो तत्थेव अपरिनिब्बायित्वा अकनिट्ठम्पि अप्पत्वा उपरिमब्रह्मलोके परिनिब्बायति, अयं उद्धंसोतो न अकनिट्ठगामी नाम । यो इतो चवित्वा अकनिट्ठेयेव निब्बत्तति, अयं न उद्धंसोतो अकनिट्ठगामी नाम । यो पन अविहादीसु चतूसु अज्जतरस्मिं निब्बत्तित्वा तत्थेव परिनिब्बायति, अयं न उद्धंसोतो न अकनिट्ठगामी नाम ।

यत्थ कत्थचि उप्पन्नो पन ससङ्खारेन सप्पयोगेन अरहत्तं पत्तो ससङ्खारपरिनिब्बायी नाम । असङ्खारेन अप्पयोगेन पत्तो असङ्खारपरिनिब्बायी नाम । यो पन कप्पसहस्सायुकेसु अविहेसु निब्बत्तित्वा पञ्चमं कप्पसत्तं अतिक्कमित्वा अरहत्तं पत्तो, अयं उपहच्चपरिनिब्बायी नाम । अतप्पादीसुपि एसेव नयो । अन्तरापरिनिब्बायीति यो आयुवेमज्झं अनतिक्कमित्वा परिनिब्बायति, सो तिविधो होति । कप्पसहस्सायुकेसु ताव अविहेसु निब्बत्तित्वा एको निब्बत्तदिवसेयेव अरहत्तं पापुणाति । नो चे निब्बत्तदिवसे पापुणाति, पठमस्स पन कप्पसत्तस्स मत्थके पापुणाति, अयं पठमो

अन्तरापरिनिब्बायी । अपरो एवं असक्कोन्तो द्विन्नं कप्पसतानं मत्थके पापुणाति, अयं दुतियो । अपरो एवम्पि असक्कोन्तो चतुन्नं कप्पसतानं मत्थके पापुणाति, अयं ततियो अन्तरापरिनिब्बायी । सेसं वुत्तनयमेव ।

इमस्मिं पन ठाने ठत्वा चतुवीसति सोतापन्ना, द्वादस सकदागामिनो, अट्टचत्तालीस अनागामिनो, द्वादस च अरहन्तो कथेतब्बा । इमस्मिं हि सासने सद्भाधुरं पज्जाधुरन्ति द्वे धुरानि, दुक्खपटिपदादन्धाभिज्जादयो चतस्सो पटिपदा । तत्थेको सद्भाधुरेन अभिनिविसित्वा सोतापत्तिफलं पत्वा एकमेव भवं निब्बत्तित्वा दुक्खस्सन्तं करोति, अयमेको एकबीजी । सो पटिपदावसेन चतुब्बिधो होति । यथा चेस, एवं पज्जाधुरेन अभिनिविट्ठोपीति अट्ट एकबीजिनो । तथा कोलंकोला सत्तक्खत्तुपरमा चाति इमे **चतुवीसति सोतापन्ना** नाम । तीसु पन विमोक्खेसु सुज्जतविमोक्खेन सकदागामिभूमिं पत्ता चतुन्नं पटिपदानं वसेन चत्तारो सकदागामिनो, तथा अनिमित्तविमोक्खेन पत्ता चत्तारो, अप्पणिहितविमोक्खेन पत्ता चत्तारोति इमे **द्वादस सकदागामिनो** । अविहेसु पन तयो अन्तरापरिनिब्बायिनो, एको उपहच्चपरिनिब्बायी, एको उद्धंसोतो अकनिट्ठगामीति पञ्च अनागामिनो, ते असङ्खारपरिनिब्बायिनो पञ्च, ससङ्खारपरिनिब्बायिनो पञ्चाति दस होन्ति, तथा अतप्पादीसु । अकनिट्ठेसु पन उद्धंसोतो नत्थि, तस्मा तत्थ चत्तारो ससङ्खारपरिनिब्बायी, चत्तारो असङ्खारपरिनिब्बायीति अट्ट, इमे **अट्टचत्तालीस अनागामिनो** । यथा पन सकदागामिनो, तथेव **अरहन्तोपि द्वादस** वेदितब्बा । इधापि तिस्सो सिक्खा मिस्सिकाव कथिता ।

८. ततियसिक्खासुत्तवण्णना

८९. अट्टमे तं वा पन अनभिसम्भवं अप्पटिविज्झन्ति तं अरहत्तं अपापुणन्तो अप्पटिविज्झन्तो । इमिना नयेन सब्बट्टानेसु अत्थो वेदितब्बो । इधापि तिस्सो सिक्खा मिस्सिकाव कथिता । नवमं उत्तानत्थमेव । इधापि तिस्सो सिक्खा मिस्सिकाव कथिता ।

१०. दुतियसिक्खत्तयसुत्तवण्णना

९१. दसमे आसवानं खयाति एत्थ अरहत्तमग्गो अधिपज्जासिक्खा नाम । फलं पन सिक्खितसिक्खस्स उपपज्जनतो सिक्खाति न वत्तब्बं ।

यथा पुरे तथा पच्छाति यथा पठमं तीसु सिक्खासु सिक्खति, पच्छा तथेव सिक्खतीति अत्थो । दुतियपदेपि एसेव नयो । **यथा अधो तथा उद्धन्ति** यथा हेट्ठिमकायं असुभवसेन पस्सति, उपरिमकायम्पि तथेव फरति । दुतियपदेपि एसेव नयो । **यथा दिवा तथा रत्तिन्ति** यथा दिवा तिस्सो सिक्खा सिक्खति, रत्तिम्पि तथेव सिक्खतीति अत्थो । **अभिभुय्य दिसा सब्बाति** सब्बा दिसा आरम्मणवसेन अभिभवित्वा । **अप्पमाणसमाधिनाति** अरहत्तमग्गसमाधिना ।

सेक्खन्ति सिक्खमानं सकरणीयं । **पटिपदन्ति** पटिपन्नकं । **संसुद्धचारियन्ति** संसुद्धचरणं परिसुद्धसीलं । **सम्बुद्धन्ति** चतुसच्चबुद्धं । **धीरं पटिपदन्तगुन्ति** खन्धधीरआयतनधीरवसेन धीरं धितिसम्पन्नं पटिपत्तिया अन्तं गतं । **विज्जाणस्साति** चरिमकविज्जाणस्स । **तण्हाक्खयविमुत्तिनोति** तण्हाक्खयविमुत्तिसङ्घाताय अरहत्तफलविमुत्तिया समन्नागतस्स । **पज्जोतस्सेव निब्बानन्ति** पदीपनिब्बानं विय । **विमोक्खो होति चेतसोति** चित्तस्स विमुत्ति विमुच्चना अप्पवत्तिभावो होति । तण्हाक्खयविमुत्तिनो हि खीणासवस्स चरिमकविज्जाणनिरोधेन परिनिब्बानं विय चेतसो विमोक्खो होति, न गतट्टानं पज्जायति, अपण्णत्तिकभावूपगमोयेव होतीति अत्थो ।

११. सङ्कवासुत्तवण्णना

१२. एकादसमे सङ्कवा नाम कोसलानं निगमोति सङ्कवाति एवंनामको कोसलरट्टे निगमो । आवासिकोति भारहारो नवे आवासे समुट्ठापेति, पुराणे पटिजग्गति । सिक्खापदपटिसंयुत्तायाति सिक्खासङ्घातेहि पदेहि पटिसंयुत्ताय, तीहि सिक्खाहि समन्नागतायाति अत्थो । सन्दस्सेतीति सम्मुखे विय कत्वा दस्सेति । समादपेतीति गण्हापेति । समुत्तेजेतीति समुस्साहेति । सम्पहंसेतीति पटिलद्धगुणेहि वण्णं कथेन्तो वोदापेति । अधिसल्लिखतेति अतिविय सल्लिखति, अतिविय सल्लिखितं कत्वा सण्हं सण्हं कथेतीति अत्थो ।

अच्चयोति अपराधो । मं अच्चगमाति मं अतिक्कम्म अधिभवित्वा पवत्तो । अहुदेव अक्खन्तीति अहोसियेव अनधिवासना । अहु अप्पच्चयोति अहोसि अतुट्ठाकारो । पटिग्गणहातूति खमतु । आयतिं संवरायाति अनागते संवरत्थाय, पुन एवरूपस्स अपराधस्स दोसस्स खलितस्स वा अकरणत्थायाति अत्थो । तग्घाति एकंसेन । यथाधम्मं पटिकरोसीति यथा धम्मो ठितो, तथा करोसि, खमापेसीति वुत्तं होति । तं ते मयं पटिग्गणहामाति तं तव अपराधं मयं खमाम । वुद्धिहेसा, कस्सप, अरियस्स विनयेति एसा कस्सप बुद्धस्स भगवतो सासने वुद्धि नाम । कतमा? यायं अच्चयं अच्चयतो दिस्वा यथाधम्मं पटिकरित्वा आयतिं संवरापज्जना । देसनं पन पुग्गलाधिद्धानं करोन्तो “यो अच्चयं अच्चयतो दिस्वा यथाधम्मं पटिकरोति, आयतिं संवरं आपज्जती”ति आह । न सिक्खाकामोति तिस्सो सिक्खा न कामेति न पत्थेति न पिहेति । सिक्खासमादानस्साति सिक्खापरिपूरणस्स । न वण्णवादीति गुणं न कथेति । कालेनाति युत्तप्पयुत्तकालेन । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

समणवग्गो चतुत्थो ।

(१०) ५. लोणकपल्लवग्गो

१. अच्चायिकसुत्तवण्णना

१३. पञ्चमस्स पठमे अच्चायिकानीति अतिपातिकानि । करणीयानीति अवस्सकिच्चानि । यज्झि न अवस्सं कातब्बं, तं किच्चन्ति वुच्चति । अवस्सं कातब्बं करणीयं नाम । सीघं सीघन्ति वेगेन वेगेन । तस्स खो तन्ति एत्थ तन्ति निपातमत्तं । नत्थि सा इद्धि वा आनुभावो वाति सा वा इद्धि सो वा आनुभावो नत्थि । उत्तरस्वेति ततियदिवसे । उतुपरिणामिनीति लद्धउतुपरिणामानि हुत्वा । जायन्तिपीति ततियदिवसे निक्खन्तसेतङ्कुरानि होन्ति, सत्ताहे पत्ते नीलङ्कुरानि होन्ति । गब्भीनिपि होन्तीति दियड्ढमासं पत्वा गहितगब्भानि होन्ति । पच्चन्तिपीति तयो मासे पत्वा पच्चन्ति । इदानि यस्मा बुद्धानं गहपतिकेन वा सस्सेहि वा अत्थो नत्थि, सासने पन तप्पटिरूपकं पुग्गलं वा अत्थं वा दस्सेतुं तं तं ओपम्मं आहरन्ति । तस्मा यमत्थं दस्सेतुकामेन एतं आभतं, तं दस्सेन्तो एवमेव खोतिआदिमाह । तं अत्थतो उत्तानमेव । सिक्खा पन इधापि मिस्सिका एव कथिता ।

२. पविवेकसुत्तवण्णना

१४. दुतिये चीवरपविवेकन्ति चीवरं निस्साय उप्पज्जनककिलेसेहि विवित्तभावं । सेसद्वयेपि एसेव नयो । साणानीति साणवाकचेलानि । मसाणानीति मिस्सकचेलानि । छवदुस्सानिति मतसरीरतो छडितवत्थानि, एरकतिणादीनि वा गन्थेत्वा

कतनिवासनानि । **पंसुकूलानीति** पथवियं छड्डितनन्तकानि । **तिरीटानीति** रुक्खतचवत्थानि । **अजिनानीति** अजिनमिगचम्मानि । **अजिनक्खिपन्ति** तदेव मज्जे फालितं, सहखुरकन्तिपि वदन्ति । **कुसचीरन्ति** कुसतिणानि गन्थेत्वा कतचीरं । **वाकचीरफलकचीरेसुपि** एसेव नयो । **केसकम्बलन्ति** मनुस्सकेसेहि कतकम्बलं । **वालकम्बलन्ति** अस्सवालादीहि कतकम्बलं । **उलूकपक्खिक्खन्ति** उलूकपत्तानि गन्थेत्वा कतनिवासनं ।

साकभक्खाति अल्लसाकभक्खा । **सामाकभक्खाति** सामाकतण्डुलभक्खा । **नीवारादीसु नीवारा** नाम अरज्जे सयं जातवीहिजाति । **दहुलन्ति** चम्मकारेहि चम्मं लिखित्वा छड्डितकसटं । **हटं** वुच्चति सिलेसोपि सेवालोपि कणिकारादिरुक्खनिय्यासोपि । **कणन्ति** कुण्डकं । **आचामोति** भत्तउक्खलिकाय लग्गो झामओदनो । तं छड्डितद्वाने गहेत्वा खादन्ति, ओदनकज्जियन्तिपि वदन्ति । **पिञ्जाकादयो** पाकटाव । **पवत्तफलभोजीति** पतितफलभोजी । **भुसागारन्ति** खलसालं ।

सीलवाति चतुपारिसुद्धिसीलेन समन्नागतो । **दुस्सील्यज्जस्स पहीनं** होतीति पच्च दुस्सील्यानि पहीनानि होन्ति । **सम्मादिट्ठिकोति** याथावदिट्ठिको । **मिच्छादिट्ठीति** अयाथावदिट्ठि । **आसवाति** चत्तारो आसवा । **अग्गप्पत्तोति** सीलग्गप्पत्तो । **सारप्पत्तोति** सीलसारं पत्तो । **सुद्धोति** परिसुद्धो । **सारे पत्तिट्ठितोति** सीलसमाधिपञ्जासारे पत्तिट्ठितो ।

सेय्यथापीति यथा नाम । **सम्पन्नन्ति** परिपुण्णं परिपक्कसालिभरितं । **सङ्करापेय्याति** सङ्कट्टापेय्य । **उब्बहापेय्याति** खलद्वानं आहरापेय्य । **भुसिकन्ति** भुसं । **कोट्टापेय्याति** उदुक्खले पक्खिपापेत्वा मुसलेहि पहरापेय्य । **अग्गप्पत्तानीति** तण्डुलग्गं पत्तानि । **सारप्पत्तादीसुपि** एसेव नयो । सेसं उत्तानमेव । यं पनेत्थ “दुस्सील्यज्जस्स पहीनं मिच्छादिट्ठि चस्स पहीना”ति वुत्तं, तं सोतापत्तिमग्गेन पहीनभावं सन्धाय वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

३. सरदसुत्तवण्णना

९५. ततिये **विद्धेति** वलाहकविगमेन दूरीभूते । **देवेति** आकासे । **अभिविहच्चाति** अभिविहानित्वा । **यतोति** यस्मिं काले । **विरजन्ति** रागरजादिरहितं । तेसंयेव मलानं विगतत्ता **वीतमलं** । **धम्मचक्खुन्ति** चतुसच्चधम्मपरिग्गाहकं सोतापत्तिमग्गचक्खुं । **नत्थि तं संयोजनन्ति** दुविधमेवस्स संयोजनं नत्थि, इतरम्पि पन पुन इमं लोकं आनेतुं असमत्थताय नत्थीति वुत्तं । इमस्मिं सुत्ते झानानागामी नाम कथितोति ।

४. परिसासुत्तवण्णना

९६. चतुत्थे **न बाहुलिका होन्तीति** पच्चयबाहुल्लिका न होन्ति । **न साथलिकाति** तिस्सो सिक्खा सिथिलं कत्वा न गण्हन्ति । **ओक्कमने निक्खित्तधुराति** ओक्कमनं वुच्चति अवगमनद्वेन पच्च नीवरणानि, तेसु निक्खित्तधुरा । **पविवेके पुब्बङ्गमाति** कायचित्तउपधिविवेकसङ्घाते तिविधेपि विवेके पुब्बङ्गमा । **वीरियं आरभन्तीति** दुविधम्पि वीरियं पग्गण्हन्ति । **अप्पत्तस्साति** झानविपस्सनामग्गफलसङ्घातस्स अप्पत्तविसेसस्स । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । **पच्छिमा जनताति** सद्धिविहारिकअन्तेवासिकादयो । **दिट्ठानुगतिं आपज्जतीति** आचरियुपज्झायेहि कतं अनुकरोति । यं ताय जनताय आचरियुपज्झायेसु दिट्ठं, तस्स अनुगतिं आपज्जति नाम । **अयं वुच्चति, भिक्खवे, अग्गवती परिसाति, भिक्खवे, अयं परिसा** अग्गपुगलवती नाम वुच्चति ।

भण्डनजाताति जातभण्डना । **कलहजाताति** जातकलहा । भण्डनन्ति चेत्थ कलहस्स पुब्बभागो,

हृत्थपरामासादिवसेन वीतिक्कमो कलहो नाम । **विवादापन्ना**ति विरुद्धवादं आपन्ना । **मुखसत्तीही**ति गुणविज्झनद्वेन फरुसा वाचा “मुखसत्तियो”ति वुच्चन्ति, ताहि मुखसत्तीहि । **वितुदन्ता विहरन्ती**ति विज्झन्ता विचरन्ति ।

समग्गाति सहिता । **सम्मोदमाना**ति समप्पवत्तमोदा । **खीरोदकीभूता**ति खीरोदकं विय भूता । **पियचक्खूही**ति उपसन्तेहि मेत्तचक्खूहि । **पीति जायती**ति पञ्चवण्णा पीति उपपज्जति । **कायो पस्सम्भती**ति नामकायोपि रूपकायोपि विगतदरथो होति । **पस्सद्धकायो**ति असारद्धकायो । **सुखं वेदियती**ति कायिकचेतसिकसुखं वेदियति । **समाधियती**ति आरम्मणे सम्मा ठपीयति ।

थुल्लफुसितकेति महाफुसितके । **पब्बतकन्दरपदरसाखा**ति एत्थ कन्दरो नाम “क”न्ति लद्धनामेन उदकेन दारितो उदकभिन्नो पब्बतप्पदेसो, यो “नितम्भो”तिपि “नदिकुज्जो”तिपि वुच्चति । **पदरं** नाम अट्ट मासे देवे अवस्सन्ते फलितो भूमिप्पदेसो । **साखा**ति कुसोब्भगामिनियो खुद्दकमातिकायो । **कुसोब्भा**ति खुद्दकआवाटा । **महासोब्भा**ति महाआवाटा । **कुन्दियो**ति खुद्दकनदियो । **महानदियो**ति गङ्गायमुनादिका महासरिता ।

५-७. पठमआजानीयसुत्तादिवण्णना

१७-१९. पञ्चमे **अङ्गेही**ति गुणङ्गेहि । **राजारहो**ति रज्जो अरहो अनुच्छविको । **राजभोग्गो**ति रज्जो उपभोगभूतो । **रज्जो अङ्गन्ति** रज्जो हत्थपादादिअङ्गसमताय अङ्गन्तेव सङ्गं गच्छति । **वण्णसम्पन्नो**ति सरीरवण्णेन सम्पन्नो । **बलसम्पन्नो**ति कायबलेन सम्पन्नो । **आहुनेय्यो**ति आहुतिसङ्घातं पिण्डपातं पटिग्गहेतुं युत्तो । **पाहुनेय्यो**ति पाहुनकभत्तस्स अनुच्छविको । **दक्खिण्यो**ति दसविधदानवत्थुपरिच्चागवसेन सद्धादानसङ्घाताय दक्खिणाय अनुच्छविको । **अज्जलिकरणीयो**ति अज्जलिपग्गहणस्स अनुच्छविको । **अनुत्तरं पुज्जक्खेत्तं लोकस्सा**ति सब्बलोकस्स असदिसं पुज्जविरुहनट्टानं ।

वण्णसम्पन्नोति गुणवण्णेन सम्पन्नो । **बलसम्पन्नो**ति वीरियबलेन सम्पन्नो । **जवसम्पन्नो**ति जाणजवेन सम्पन्नो । **थामवा**ति जाणथामेन समन्नागतो । **दळहपरक्कमो**ति थिरपरक्कमो । **अनिक्खित्तधुरो**ति अट्टपितधुरो पग्गहितधुरो, अग्गफलं अरहत्तं अप्पत्वा वीरियधुरं न निक्खिपिस्सामीति एवं पटिपन्नो । इमस्मिं सुत्ते चतुसच्चवसेन सोतापत्तिमग्गो, सोतापत्तिमग्गेन च जाणजवसम्पन्नता कथिताति । छट्ठे तीणि च मग्गानि तीणि च फलानि, तीहि मग्गफलेहि च जाणजवसम्पन्नता कथिता । सत्तमे अरहत्तफलं, अरहत्तफलेनेव च मग्गकिच्चं कथितं । फलं पन जवितजवेन उपपज्जनतो जवोति च वत्तुं वट्टति ।

८. पोत्थकसुत्तवण्णना

१००. अट्ठमे **नवो**ति करणं उपादाय वुच्चति । **पोत्थको**ति वाकमयवत्थं । **मज्झिमो**ति परिभोगमज्झिमो । **जिण्णो**ति परिभोगजिण्णो । **उक्खलिपरिमज्जनन्ति** उक्खलिपरिपुञ्चनं दुस्सीलोति निस्सीलो । **दुब्बण्णताया**ति गुणवण्णाभावेन दुब्बण्णताय । **दिट्ठानुगतिं आपज्जन्ती**ति तेन कतं अनुकरोन्ति । **न महप्फलं होती**ति विपाकफलेन महप्फलं न होति । **न महानिसंसन्ति** विपाकानिसंसेनेव न महानिसंसं । **अप्पग्घताया**ति विपाकग्घेन अप्पग्घताय । **कासिकं वत्थन्ति** तीहि कप्पासअंसूहि सुत्तं कन्तित्वा कतवत्थं, तज्ज खो कासिरट्ठेयेव उट्ठितं । सेसं उत्तानमेव । सीलं पनेत्थ मिस्सकं कथितन्ति ।

९. लोणकपल्लसुत्तवण्णना

१०१. नवमे यथा यथायन्ति यथा यथा अयं । तथा तथा तन्ति तथा तथा तं कम्मं । इदं वुत्तं होति — यो एवं वदेय्य — “यथा यथा कम्मं करोति, तथा तथास्स विपाकं पटिसंवेदियतेव । न हि सक्का कतस्स कम्मस्स विपाकं पटिसेधेतुं । तस्मा यत्तकं कम्मं करोति, तत्तकस्स विपाकं पटिसंवेदियतेवा”ति । एवं सन्तन्ति एवं सन्ते । ब्रह्मचरियवासो न होतीति यं मग्गभावनतो पुब्बे उपपज्जवेदनीयं कम्मं कतं, तस्स अवस्सं पटिसंवेदनीयत्ता ब्रह्मचरियं वुत्थम्पि अवुत्थमेव होति । ओकासो न पज्जायति सम्मा दुक्खस्स अन्तकिरियायाति यस्मा च एवं सन्ते तेन कम्मायूहनज्जेव विपाकानुभवना च होति, तस्मा हेतुना नयेन वट्टदुक्खस्स अन्तकिरियाय ओकासो न पज्जायति नाम ।

यथा यथा वेदनीयन्ति येन येनाकारेण वेदितब्बं । तथा तथास्स विपाकं पटिसंवेदियतीति तेन तेनाकारेण अस्स विपाकं पच्चनुभोति । इदं वुत्तं होति — यदेतं सत्तसु जवनेसु पठमजवनकम्मं सति पच्चये विपाकवारं लभन्तमेव दिट्ठधम्मवेदनीयं होति, असति अहोसिकम्मं नाम । यच्च सत्तमजवनकम्मं सति पच्चये उपपज्जवेदनीयं होति, असति अहोसिकम्मं नाम । यच्च मज्झे पच्चजवनकम्मं याव संसारप्पवत्ति, ताव अपरपरियायवेदनीयं नाम होति । एतेसु आकारेसु येन येनाकारेण वेदितब्बं कम्मं अयं पुरिसो करोति, तेन तेनेवस्स विपाकं पटिसंवेदियति नाम । अट्ठकथायज्झि लद्धविपाकवारमेव कम्मं यथावेदनीयं कम्मं नामाति वुत्तं । एवं सन्तं, भिक्खवे, ब्रह्मचरियवासो होतीति कम्मक्खयकरस्स ब्रह्मचरियस्स खेपेतब्बकम्मसम्भवतो वासो नाम होति, वुत्थं सुवुत्थमेव होतीति अत्थो । ओकासो पज्जायति सम्मा दुक्खस्स अन्तकिरियायाति यस्मा एवं सन्ते तेन तेन मग्गेन अभिसङ्खारविज्जाणस्स निरोधेन तेसु तेसु भवेसु आर्याति वट्टदुक्खं न उप्पज्जति, तस्मा ओकासो पज्जायति सम्मा दुक्खस्स अन्तकिरियाय ।

इदानीं तं यथावेदनीयकम्मसभावं दस्सेन्तो इध, भिक्खवे, एकच्चस्सातिआदिमाह । तत्थ अप्पमत्तकन्ति परित्तं थोकं मन्दं लामकं । तादिसंयेवाति तंसरिक्खकमेव । दिट्ठधम्मवेदनीयन्ति तस्मिं कम्मेयेव दिट्ठधम्मे विपच्चितब्बं विपाकवारं लभन्तं दिट्ठधम्मवेदनीयं होति । नाणुपि खायतीति दुतिये अत्तभावे अणुपि न खायति, अणुमत्तम्पि दुतिये अत्तभावे विपाकं न देतीति अत्थो । बहुदेवाति बहुकं पन विपाकं किमेव दस्सतीति अधिप्पायो । अभावितकायोतिआदीहि कायभावनारहितो वट्टगामी पुथुज्जनो दस्सितो । परित्तोति परित्तगुणो । अप्पातुमोति आतुमा वुच्चति अत्तभावो, तस्मिं महन्तेपि गुणपरित्तताय अप्पातुमोयेव । अप्पदुक्खविहारीति अप्पकेनपि पापेन दुक्खविहारी । भावितकायोतिआदीहि खीणासवो दस्सितो । सो हि कायानुपस्सनासङ्गाताय कायभावनाय भावितकायो नाम । कायस्स वा वट्ठितत्ता भावितकायो । भावितसीलोति वट्ठितसीलो । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । पच्चद्वारभावनाय वा भावितकायो । एतेन इन्द्रियसंवरसीलं वुत्तं, भावितसीलोति इमिना सेसानि तीणि सीलानि । अपरित्तोति न परित्तगुणो । महत्तोति अत्तभावे परित्तेपि गुणमहन्तताय महत्तो । अप्पमाणविहारीति खीणासवस्सेतं नाममेव । सो हि पमाणकरानं रागादीनं अभावेन अप्पमाणविहारी नाम ।

परित्तेति खुद्दके । उदकमल्लकेति उदकसरावे । ओरब्भिकोति उरब्भसामिको । उरब्भघातकोति सूनकारो । जापेतुं वाति धनजानिया जापेतुं । झापेतुन्तिपि पाठो, अयमेवत्थो । यथापच्चयं वा कातुन्ति यथा इच्छति, तथा कातुं । उरब्भधनन्ति एल्लकअग्घनकमूलं । सो पनस्स सचे इच्छति, देति । नो चे इच्छति, गीवायं गहेत्वा निक्कट्ठापेति । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । इमस्मिं पन सुत्ते वट्टविवट्टं कथितन्ति ।

१०. पंसुधोवकसुत्तवण्णना

१०२. दसमे धोवतीति विक्खालेति । सन्धोवतीति सुट्ठु धोवति, पुनप्पुनं धोवति । निद्धोवतीति निग्गण्हित्वा धोवति । अनिद्धन्तकसावन्ति अनीहतदोसं अनपनीतकसावं । पभङ्गूति पभिज्जनसभावं, अधिकरणीयं ठपेत्वा मुट्ठिकाय पहटमत्तं

भिज्जति । पट्टिकायाति सुवण्णपट्टिकाय । गीवेय्यकेति गीवालङ्कारे ।

अधिचित्तन्ति समथविपस्सनाचित्तं । अनुयुत्तस्साति भावेन्तस्स । सचेतसोति चित्तसम्पन्नो । दब्बजातिकोति पण्डितजातिको । कामवितक्कादीसु कामे आरब्ध उप्पन्नो वितक्को कामवितक्को । व्यापादविहिंससम्पयुत्ता वितक्का व्यापादविहिंसवितक्का नाम । जातिवितक्कादीसु “अम्हाकं जातका बहू पुज्जवन्ता”तिआदिना नयेन जातके आरब्ध उप्पन्नो वितक्को जातिवितक्को । “असुको जनपदो खेमो सुभिक्षो”तिआदिना नयेन जनपदमारब्ध उप्पन्नो वितक्को जनपदवितक्को । “अहो वत मं परे न अवजानेय्यु”न्ति एवं उप्पन्नो वितक्को अनवज्जत्तिपटिसंयुत्तो वितक्को नाम । धम्मवितक्कावसिस्सन्तीति धम्मवितक्का नाम दसविपस्सनुपक्किलेसवितक्का । सो होति समाधि न चेव सन्तोति सो अवसिद्धधम्मवितक्को विपस्सनासमाधि अवूपसन्तकिलेसत्ता सन्तो न होति । न पणीतोति न अतप्पको । नप्पटिप्पस्सद्धिलद्धोति न किलेसपटिप्पस्सद्धिया लद्धो । न एकोदिभावाधिगतोति न एकगगभावप्पत्तो । ससङ्खारनिग्गह्वारितगतोति ससङ्खारेन सप्पयोगेन किलेसे निग्गण्हित्वा वारेत्वा वारितो, न किलेसानं छिन्नन्ते उप्पन्नो, किलेसे पन वारेत्वा उप्पन्नो ।

होति सो, भिक्खवे, समयोति एत्थ समयो नाम उत्तुसप्पायं आहारसप्पायं सेनासनसप्पायं पुग्गलसप्पायं धम्मस्सवनसप्पायन्ति इमेसं पज्चन्नं सप्पायानं पटिलाभकालो । यं तं चित्तन्ति यस्मिं समये तं विपस्सनाचित्तं । अज्झत्तयेव सन्तिट्ठतीति अत्तनियेव तिट्ठति । नियकज्झत्तज्झि इध अज्झत्तं नाम । गोचरज्झत्तम्पि वट्ठति । पुत्थुत्तारम्मणं पहाय एकस्मिं निब्बानगोचरेयेव तिट्ठतीति वुत्तं होति । सन्निसीदतीति सुट्ठु निसीदति । एकोदि होतीति एकगं होति । समाधियतीति सम्मा आधियति । सन्तोतिआदीसु पच्चनीककिलेसवूपसमेन सन्तो । अतप्पकट्टेन पणीतो । किलेसपटिप्पस्सद्धिया लद्धत्ता पटिप्पस्सद्धिलद्धो । एकगगभावं गतत्ता एकोदिभावाधिगतो । किलेसानं छिन्नन्ते उप्पन्नत्ता न सप्पयोगेन किलेसे निग्गण्हित्वा वारेत्वा वारितोति न ससङ्खारनिग्गह्वारितगतो । एत्तावता अयं भिक्खु विवट्ठेत्वा अरहत्तं पत्तो नाम होति ।

इदानी खीणासवस्स सतो अभिज्जापटिपदं दस्सेन्तो यस्स यस्स चातिआदिमाह । तत्थ अभिज्जा सच्छिकरणीयस्साति अभिजानित्वा पच्चक्खं कातब्बस्स । सति सतिआयतनेति पुब्बहेतुसङ्घाते चेव इदानी च पटिलद्धब्बे अभिज्जापादकज्झानादिभेदे च सति सतिकारणे । वित्थारतो पन अयं अभिज्जाकथा विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० २.३६५ आदयो) वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । आसवानं खयातिआदि चेत्थ फलसमापत्तिवसेन वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

११. निमित्तसुत्तवण्णना

१०३. एकादसमेपि अधिचित्तं समथविपस्सनाचित्तमेव । तीणि निमित्तानीति तीणि कारणानि । कालेन कालन्ति काले काले, युत्तकालेति अत्थो । कालेन कालं समाधिनिमित्तं मनसिकातब्बन्तिआदीसु तं तं कालं सल्लक्खेत्वा एकगगताय युत्तकाले एकगगता मनसिकातब्बा । एकगगता हि इध समाधिनिमित्तन्ति वुत्ता । तत्र वचनत्थो — समाधियेव निमित्तं समाधिनिमित्तं । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । पग्गहोति पन वीरियस्स नामं, उपेक्खाति मज्झत्तभावस्स । तस्मा वीरियस्स युत्तकाले वीरियं मनसिकातब्बं, मज्झत्तभावस्स युत्तकाले मज्झत्तभावे ठातब्बन्ति । ठानं तं चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्याति कारणं विज्जति येन तं चित्तं कोसज्जभावे तिट्ठेय्य । इतरेसुपि एसेव नयो । उपेक्खानिमित्तयेव मनसि करेय्याति एत्थ च जाणजवं उपेक्खेय्याति अयमत्थो । आसवानं खयायाति अरहत्तफलत्थाय ।

उक्कं बन्धेय्याति अङ्गारकपल्लं सज्जेय्य । आलिम्पेय्याति तत्थ अङ्गारे पक्खिपित्वा अग्निं दत्वा नाळिकाय धमन्तो अग्निं गाहापेय्य । उक्कामुखे पक्खिपेय्याति अङ्गारे वियूहित्वा अङ्गारमत्थके वा ठपेय्य, मूसाय वा पक्खिपेय्य । अज्झुपेक्खतीति पक्कापक्कभावं उपधारेति ।

सम्मा समाधियति आसवानं खयायाति अरहत्तफलत्थाय सम्मा ठपीयति । एत्तावता हि विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तप्पत्तो भिक्खु दस्सितो । इदानि तस्स खीणासवस्स अभिज्जाय पटिपदं दस्सेन्तो यस्स यस्स चातिआदिमाह । तं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

लोणकपल्लवग्गो पञ्चमो ।

दुतियपण्णासकं निट्ठितं ।

३. ततियपण्णासकं

(११) १. सम्बोधवग्गो

१. पुब्बेवसम्बोधसुत्तवण्णना

१०४. ततियस्स पठमे पुब्बेव सम्बोधाति सम्बोधितो पुब्बेव, अरियमग्गप्पत्तितो अपरभागेयेवाति वुत्तं होति । अनभिसम्बुद्धस्साति अप्पटिविद्धचतुसच्चस्स । बोधिसत्तस्सेव सतोति बुज्जनकसत्तस्सेव सतो, सम्मासम्बोधिं अधिगन्तुं आरभन्तस्सेव सतो, सम्बोधिया वा सत्तस्सेव लग्गस्सेव सतो । दीपङ्करस्स हि भगवतो पादमूले अट्ठधम्मसमोधानेन अभिनीहारसमिद्धितो पभुति तथागतो सम्मासम्बोधिं सत्तो लग्गो “पत्तब्बा मया एसा”ति तदधिगमाय परक्कमं अमुञ्चन्तोयेव आगतो, तस्मा बोधिसत्तोति वुच्चति । को नु खोति कतमो नु खो । लोकोति सङ्खारलोको । अस्सादोति मधुराकारो । आदीनवोति अनभिनन्दितब्बाकारो । तस्स मय्हन्ति तस्स एवं बोधिसत्तस्सेव सतो मय्हं । छन्दरागविनयो छन्दरागप्पहानन्ति निब्बानं आगम्म आरब्भ पटिच्च छन्दरागो विनयं गच्छति पहीयति, तस्मा निब्बानं “छन्दरागविनयो छन्दरागप्पहान”न्ति वुच्चति । इदं लोकनिस्सरणन्ति इदं निब्बानं लोकतो निस्सट्त्ता लोकनिस्सरणन्ति वुच्चति । यावकीवन्ति यत्तकं पमाणं कालं । अब्भज्जासिन्ति अभिविसिट्ठेन अरियमग्गजाणेन अज्जासिं । जाणञ्च पन मे दस्सनन्ति द्वीहिपि पदेहि पच्चवेक्खणजाणं वुत्तं । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

२. पठमअस्सादसुत्तवण्णना

१०५. दुतिये अस्सादपरियेसनं अचरिन्ति अस्सादपरियेसनत्थाय अचरिं । कुतो पट्ठायाति? सुमेधकालतो पट्ठाय । पज्जायाति सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय । सुदिट्ठोति सुप्पटिविद्धो । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । ततियं सब्बत्थ उत्तानमेव ।

४. समणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१०७. चतुत्थे सामज्जत्थन्ति चतुब्बिधं अरियफलं । इतरं तस्सेव वेवचनं । सामज्जत्थेन वा चत्तारो मग्गा,

ब्रह्मज्जत्थेन चत्तारि फलानि । इमेसु पन चतूसुपि सुत्तेसु खन्धलोकोव कथितो ।

५. रुण्णसुत्तवण्णना

१०८. पञ्चमं अत्थुप्पत्तिया निक्खित्तं । कतराय अत्थुप्पत्तिया? छब्बगियानं अनाचारे । ते किर गायन्ता नच्चन्ता हसन्ता विचरिंसु । भिक्खू दसबलस्स आरोचयिंसु । सत्था ते पक्कोसापेत्वा तेसं ओवादत्थाय इदं सुत्तं आरभि । तत्थ रुण्णन्ति रोदितं । उम्मत्तकन्ति उम्मत्तककिरिया । कोमारकन्ति कुमारकेहि कत्तब्बकिच्चं । दन्तविदंसकहसितन्ति दन्ते दस्सेत्वा पाणिं पहरन्तानं महासद्देन हसितं । सेतुघातो गीतेति गीते वो पच्चयघातो होतु, सहेतुकं गीतं पजहथाति दीपेति । नच्चेपि एसेव नयो । अलन्ति युत्तं । धम्मप्पमोदितानं सतन्ति एत्थ धम्मो वुच्चति कारणं, केनचिदेव कारणेन पमुदितानं सन्तानं । सितं सितमत्तायाति तस्मिं सितकारणे सति यं सितं करोथ, तं वो सितमत्ताय अग्गदन्ते दस्सेत्वा पहट्ठाकारमत्तदस्सनाययेव युत्तन्ति वुत्तं होति ।

६. अतित्तिसुत्तवण्णना

१०९. छट्ठे सोप्पस्साति निद्दाय । पटिसेवनाय नत्थि तित्तीति यथा यथा पटिसेवति, तथा तथा रुच्चतियेवाति तित्ति नाम नत्थि । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । सचे हि महासमुद्धे उदकं सुरा भवेय्य, सुरासोण्डो च मच्छो हुत्वा निब्बत्तेय्य, तस्स तत्थ चरन्तस्सपि सयन्तस्सपि तित्ति नाम न भवेय्य । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं ।

७. अरक्खितसुत्तवण्णना

११०. सत्तमे अवस्सुत्तं होतीति तित्तं होति । न भद्दकं मरणं होतीति अपाये पटिसन्धिपच्चयताय न लद्धकं होति । कालकिरियाति तस्सेव वेवचनं । सुक्कपक्खे सग्गे पटिसन्धिपच्चयताय भद्दकं होति लद्धकं । तं पन एकन्तेन सोतापन्नादीनं तिण्णं अरियसावकानयेव वट्टति । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

८. ब्यापन्नसुत्तवण्णना

१११. अट्ठमे ब्यापन्नन्ति पकतिभावं जहित्वा ठितं । सेसं पुरिमसुत्ते वुत्तनयमेव ।

९. पठमनिदानसुत्तवण्णना

११२. नवमे निदानानीति कारणानि । कम्मानं समुदयायाति वट्टगामिकम्मानं पिण्डकरणत्थाय । लोभपकतन्ति लोभेन पकतं । सावज्जन्ति सदोसं । तं कम्मं कम्मसमुदयाय संवत्ततीति तं कम्मं अज्जेसम्पि वट्टगामिकम्मानं समुदयाय पिण्डकरणत्थाय संवत्तति । न तं कम्मं कम्मनिरोधयाति तं पन कम्मं वट्टगामिकम्मानं निरोधत्थाय न संवत्तति । सुक्कपक्खे कम्मानं समुदयायाति विवट्टगामिकम्मानं समुदयत्थाय । इमिना नयेन सब्बं अत्थतो वेदितब्बं ।

१०. दुतियनिदानसुत्तवण्णना

११३. दसमे कम्मानन्ति वट्टगामिकम्मानमेव । छन्दरागट्ठानियेति छन्दरागस्स कारणभूते । आरब्धाति आगम्म सन्धाय पटिच्च । छन्दोति तण्हाछन्दो । यो चेतसो सारागोति यो चित्तस्स रागो रज्जना रज्जितत्तं, एतमहं संयोजनं वदामि,

बन्धनं वदामीति अत्थो । सुक्कपक्खे **कम्मानन्ति** विवट्टगामिकम्मानं । **तदभिनिवत्तेतीति** तं अभिनिवत्तेति । यदा वा तेन विपाको जातो होति विदितो, तदा ते चेव धम्मे तज्ज विपाकं अभिनिवत्तेति । इमिना च पदेन विपस्सना कथिता, **तदभिनिवत्तेत्वाति** इमिना मग्गो । **चेतसा अभिनिविज्झित्वाति** इमिना च मग्गोव । **पज्जाय अतिविज्झ पस्सतीति** सह विपस्सनाय मग्गपज्जाय निब्बिज्झित्वा पस्सति । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । इमस्मिं पन सुत्ते वट्टविवट्टं कथितन्ति ।

सम्बोधवग्गो पठमो ।

(१२) २. आपायिकवग्गो

१. आपायिकसुत्तवण्णना

११४. दुतियस्स पठमे अपायं गच्छिस्सन्तीति **आपायिका** । निरयं गच्छिस्सन्तीति **नेरयिका** । **इदमप्पहायाति** इदं ब्रह्मचारिपटिज्जतादिं पापधम्मत्तयं अविजहित्वा । **ब्रह्मचारिपटिज्जोति** ब्रह्मचारिपटिरूपको, तेसं वा आकप्पं अविजहनेन “अहम्पि ब्रह्मचारी”ति एवंपटिज्जो । **अनुद्धंसेतीति** अक्कोसति परिभासति चोदेति । **नत्थि कामेसु दोसोति** किलेसकामेन वत्थुकामे सेवन्तस्स नत्थि दोसो । **पातव्यतन्ति** पिवितब्बतं परिभुज्जितब्बतं निरासङ्केन चित्तेन पिपासितस्स पानीयपिवनसदिसं परिभुज्जितब्बतं । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं ।

२. दुल्लभसुत्तवण्णना

११५. दुतिये **कतञ्जू कतवेदीति** “इमिना मय्हं कत”न्ति तेन कतकम्मं जत्वा विदितं पाकटं कत्वा पटिकरणकपुग्गलो ।

३. अप्पमेय्यसुत्तवण्णना

११६. ततिये सुखेन मेतब्बोति **सुप्पमेय्यो** । दुक्खेन मेतब्बोति **दुप्पमेय्यो** । पमेतुं न सक्कोतीति **अप्पमेय्यो** । **उन्नळोति** उगगतनळो, तुच्छमानं उक्खिपित्वा ठितोति अत्थो । **चपलोति** पत्तमण्डनादिना चापल्लेन समन्नागतो । **मुखरोति** मुखखरो । **विकिण्णवाचोति** असज्जतवचनो । **असमाहितोति** चित्तेकग्गतारहितो । **विब्भन्तचित्तोति** भन्तचित्तो भन्तगाविभन्तमिगसप्पटिभागो । **पाकतिन्द्रियोति** विवट्टिन्द्रियो । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

४. आनेज्जसुत्तवण्णना

११७. चतुत्थे **तदस्सादेतीति** तं ज्ञानं अस्सादेति । तं **निकामेतीति** तदेव पत्थेति । तेन च **वित्तिं आपज्जतीति** तेन ज्ञानेन तुट्ठिं आपज्जति । **तत्र ठितोति** तस्मिं ज्ञाने ठितो । **तदधिमुत्तोति** तत्थेव अधिमुत्तो । **तब्बहुलविहारीति** तेन बहुलं विहरन्तो । **सहब्यतं उपपज्जतीति** सहभावं उपपज्जति, तस्मिं देवलोके निब्बत्ततीति अत्थो । **निरयम्पि गच्छतीति** आदि निरयादीहि अविप्पमुत्तत्ता अपरपरियायवसेन तत्थ गमनं सन्धाय वुत्तं । न हि तस्स उपचारज्ज्ञानतो बलवतरं अकुसलं अत्थि, येन अनन्तरं अपाये निब्बत्तेय्य । **भगवतो पन सावकोति** सोतापन्नसकदागामिअनागामीनं अज्जतरो । **तस्मिंयेव भवेति** तत्थेव अरूपभवे । **परिनिब्बायतीति** अप्पच्चयपरिनिब्बानेन परिनिब्बायति । **अधिप्पयासोति** अधिकप्पयोगो । सेसमेत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । इमस्मिं पन सुत्ते पुथुज्जनस्स उपपत्तिज्ज्ञानं कथितं, अरियसावकस्स तदेव

उपपत्तिज्ज्ञानञ्च विपस्सनापादकज्ज्ञानञ्च कथितं ।

५. विपत्तिसम्पदासुत्तवण्णना

११८. पञ्चमे **सीलविपत्तीति** सीलस्स विपन्नाकारो । सेसद्वयेपि एसेव नयो । **नत्थि दिन्नन्ति** दिन्नस्स फलाभावं सन्धाय वदति । **यिट्ठं** वुच्चति महायोगो । **हुतन्ति** पहेणकसक्कारो अधिप्पेतो । तम्पि उभयं फलाभावमेव सन्धाय पटिक्खपति । **सुकतदुक्कटानन्ति** सुकतदुक्कतानं, कुसलाकुसलानन्ति अत्थो । **फलं विपाकोति** यं फलन्ति वा विपाकोति वा वुच्चति, तं नत्थीति वदति । **नत्थि अयं लोकोति** परलोके ठितस्स अयं लोको नत्थि, **नत्थि परो लोकोति** इध लोके ठितस्सापि परलोको नत्थि, सब्बे तत्थ तत्थेव उच्छिज्जन्तीति दस्सेति । **नत्थि माता नत्थि पिताति** तेसु सम्मापटिपत्तिमिच्छापटिपत्तीनं फलाभाववसेन वदति । **नत्थि सत्ता ओपपातिकाति** चवित्वा उप्पज्जनकसत्ता नाम नत्थीति वदति । **सम्पदाति** पारिपूरियो । **सीलसम्पदाति** सीलस्स परिपुण्णअवेकल्लभावो । सेसद्वयेपि एसेव नयो । **अत्थि दिन्नन्ति** आदि वुत्तपटिपक्खनयेन गहेतब्बं ।

६. अपण्णकसुत्तवण्णना

११९. छट्ठे **अपण्णको मणीति** छहि तलेहि समन्नागतो पासको । **सुगतिं सगगन्ति** चातुमहाराजिकादीसु अज्जतरं सगं लोकं । इमस्मिं सुत्ते सीलञ्च सम्मादिट्ठि चाति उभयम्पि मिस्सकं कथितं । सत्तमं उत्तानमेव ।

८. पठमसोचेय्यसुत्तवण्णना

१२१. अट्ठमे **सोचेय्यानीति** सुचिभावा । **कायसोचेय्यन्ति** कायद्वारे सुचिभावो । सेसद्वयेपि एसेव नयो । इमेसु पन पटिपाटिया चतूसु सुत्तेसु अगारिकपटिपदा कथिता । सोतापन्नसकदागामीनम्पि वट्ठति ।

९. दुतियसोचेय्यसुत्तवण्णना

१२२. नवमे **अज्झत्तन्ति** नियकज्झत्तं । **कामच्छन्दन्ति** कामच्छन्दनीवरणं । **ब्यापादादीसुपि** एसेव नयो । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयमेव । गाथाय पन **कायसुचिन्ति** कायद्वारे सुचिं, कायेन वा सुचिं । सेसद्वयेपि एसेव नयो । **निन्हातपापकन्ति** सब्बे पापे निन्हापेत्वा धोवित्वा ठितं । इमिना सुत्तेनपि गाथायपि खीणासवोव कथितोति ।

१०. मोनेय्यसुत्तवण्णना

१२३. दसमे **मोनेय्यानीति** मुनिभावा । **कायमोनेय्यन्ति** कायद्वारे मुनिभावो साधुभावो पण्डितभावो । सेसद्वयेपि एसेव नयो । **इदं वुच्चति, भिक्खवे, कायमोनेय्यन्ति** इदं तिविधकायदुच्चरितप्पहानं कायमोनेय्यं नाम । अपिच तिविधं कायसुचरितम्पि कायमोनेय्यं, तथा कायारम्मणं जाणं कायमोनेय्यं, कायपरिज्जा कायमोनेय्यं, परिज्जासहगतो मग्गो कायमोनेय्यं, काये छन्दरागस्स पहानं कायमोनेय्यं, कायसङ्खारनिरोधो चतुत्थज्ज्ञानसमापत्ति कायमोनेय्यं । **वचीमोनेय्येपि** एसेव नयो ।

अयं पनेत्थ विसेसो — यथा इध चतुत्थज्ज्ञानसमापत्ति, एवं तत्थ वचीसङ्खारनिरोधो दुतियज्ज्ञानसमापत्ति वचीमोनेय्यन्ति वेदितब्बा । मनोमोनेय्यम्पि इमिनाव नयेन अत्थं अत्वा चित्तसङ्खारनिरोधो सज्जावेदयितनिरोधसमापत्ति

मनोमोनेय्यन्ति वेदितब्बा । कायमुनिन्ति कायद्वारे मुनिं उत्तमं परिसुद्धं, कायेन वा मुनिं । सेसद्वयेपि एसेव नयो । सब्बप्पहायिनन्ति खीणासवं । खीणासवो हि सब्बप्पहायी नामाति ।

आपायिकवग्गो दुतियो ।

(१३) ३. कुसिनारवग्गो

१. कुसिनारसुत्तवण्णना

१२४. ततियस्स पठमे कुसिनारायन्ति एवंनामके नगरे । बलिहरणे वनसण्डेति एवंनामके वनसण्डे । तत्थ किर भूतबलिकरणत्थं बलिं हरन्ति, तस्मा बलिहरणन्ति वुच्चति । आकङ्खमानोति इच्छमानो । सहत्थाति सहत्थेन । सम्पवारेतीति अलं अलन्ति वाचाय चेव हत्थविकारेन च पटिक्खिपापेति । साधु वत मायन्ति साधु वत मं अयं । गथितोति तण्हागेधेन गथितो । मुच्छितोति तण्हामुच्छिनाययेव मुच्छितो । अज्झोपन्नोति तण्हाय गिलित्वा परिनिट्ठपेत्वा पवत्तो । अनिस्सरणपज्जोति छन्दरागं पहाय संकट्ठित्वा परिभुज्जन्तो निस्सरणपज्जो नाम होति, अयं न तादिसो, सच्छन्दरागो परिभुज्जतीति अनिस्सरणपज्जो । सुक्कपक्खो वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो । नेक्खम्मवितक्कादयो पनेत्थ मिस्सका कथिताति वेदितब्बा ।

२. भण्डनसुत्तवण्णना

१२५. दुतिये पजहिंसूति पजहन्ति । बहुलमकंसूति पुनप्पुनं करोन्ति । इधापि तयो वितक्का मिस्सकाव कथिता ।

३. गोतमकचेतियसुत्तवण्णना

१२६. ततिये गोतमके चेतियेति गोतमकयक्खस्स भवने । तथागतो हि पठमबोधिं वीसति वस्सानि कदाचि चापाले चेतिये, कदाचि सारन्ददे, कदाचि बहुपुत्ते, कदाचि गोतमकेति एवं येभ्य्येन देवकुलेसुयेव विहासि । इमस्मिं पन काले वेसालिं उपनिस्साय गोतमकस्स यक्खस्स भवनद्वाने विहासि । तेन वुत्तं — “गोतमके चेतिये”ति । एतदवोचाति एतं “अभिज्जायाह”न्तिआदिकं सुत्तं अवोच ।

इदञ्च भगवता सुत्तं अत्थुप्पत्तियं वुत्तन्ति वेदितब्बं । कतरअत्थुप्पत्तियन्ति? मूलपरियायअत्थुप्पत्तियं (म० नि० १.१ आदयो) । सम्बहुला किर ब्राह्मणपब्बजिता अत्तना उग्गहितबुद्धवचनं निस्साय जाननमदं उप्पादेत्वा धम्मस्सवन्नगं न गच्छन्ति — “सम्मासम्बुद्धो कथेन्तो अम्हेहि जातमेव कथेस्सति, नो अज्जात”न्ति । भिक्खू तथागतस्स आरोचेसुं । सत्था ते भिक्खू पक्कोसापेत्वा मुखपटिज्जं गहेत्वा मूलपरियायं देसेसि । ते भिक्खू देसनाय नेव आगतद्वानं, न गतद्वानं अदसंसु । अपस्सन्ता “सम्मासम्बुद्धो ‘महं कथा निय्याती’ति मुखसम्पत्तमेव कथेती”ति चिन्तयिंसु । सत्था तेसं मनं जानित्वा इमं सुत्तन्तं आरभि ।

तत्थ अभिज्जायाति “इमे पच्चक्खन्था, द्वादसायतनानि, अट्ठारस धातुयो, बावीसतिन्द्रियानि, चत्तारि सच्चानि, नव हेतू, सत्त फस्सा, सत्त वेदना, सत्त चेतना, सत्त सज्जा, सत्त चित्तानी”ति जानित्वा पटिविज्झित्वा पच्चक्खं कत्वा, तथा — “इमे चत्तारो सतिपट्टाना”तिआदिना नयेन ते ते धम्मे जानित्वा पटिविज्झित्वा पच्चक्खमेव कत्वाति अत्थो । सनिदानन्ति

सप्पच्चयमेव कत्वा कथेमि, नो अप्पच्चयं । **सप्पाटिहारियन्ति** पच्चनीकपटिहरणेन सप्पाटिहारियमेव कत्वा कथेमि, नो अप्पाटिहारियं । **अलज्ज पन वोति** युत्तज्ज पन तुम्हाकं । **तुट्ठियाति** “सम्मासम्बुद्धो भगवा, स्वाक्खातो धम्मो, सुप्पटिपन्नो सङ्गो”ति तीणि रतनानि गुणतो अनुस्सरन्तानं तुम्हाकं युत्तमेव तुट्ठिं कातुन्ति अत्थो । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो ।

अकम्पित्थाति छहि आकारेहि अकम्पित्थ । एवरूपो हि पथविकम्पो बोधिमण्डेपि अहोसि । बोधिसत्ते किर दक्खिणदिसाभागेन बोधिमण्डं अभिरुल्लहे दक्खिणदिसाभागो हेट्ठा अवीचिं पापुणन्तो विय अहोसि, उत्तरभागो उगगन्त्वा भवगं अभिहनन्तो विय । पच्छिमदिसं गते पच्छिमभागो हेट्ठा अवीचिं पापुणन्तो विय अहोसि, पाचीनभागो उगगन्त्वा भवगं अभिहनन्तो विय । उत्तरदिसं गते उत्तरदिसाभागो हेट्ठा अवीचिं पापुणन्तो विय, दक्खिणदिसाभागो उगगन्त्वा भवगं अभिहनन्तो विय । पाचीनदिसं गते पाचीनदिसाभागो हेट्ठा अवीचिं पापुणन्तो विय, पच्छिमभागो उगगन्त्वा भवगं अभिहनन्तो विय । बोधिरुक्खोपि सकिं हेट्ठा अवीचिं पापुणन्तो विय, सकिं उगगन्त्वा भवगं अभिहनन्तो विय । तस्मिम्पि दिवसे एवं छहि आकारेहि चक्कवाळसहस्सी महापथवी अकम्पित्थ ।

४. भरण्डुकालामसुत्तवण्णना

१२७. चतुत्थे **केवलकप्पन्ति** सकलकप्पं । **अन्वाहिण्डन्तोति** विचरन्तो । **नादसाति** किं कारणा न अदस? अयं किर भरण्डु कालामो सक्थानं अगगण्डं खादन्तो विचरति । तस्स वसनट्ठानं सम्पत्तकाले एका धम्मदेसना समुट्ठहिस्सतीति जत्वा भगवा एवं अधिट्ठासि, यथा अज्जो आवसथो न पज्जायित्थ । तस्मा न अदस । **पुराणसब्रह्मचारीति** पोरानको सब्रह्मचारी । सो किर आळारकालामकाले तस्मिंयेव अस्समे अहोसि, तं सन्धायेवमाह । **सन्थरं पज्जापेहीति** सन्थरितब्बं सन्थराहीति अत्थो । **सन्थरं पज्जापेत्वाति** कप्पियमज्जके पच्चत्थरणं पज्जापेत्वा । **कामानं परिज्जं पज्जापेतीति** एत्थ परिज्जा नाम समतिक्कमो, तस्मा कामानं समतिक्कमं पठमज्झानं पज्जापेति । **न रूपानं परिज्जन्ति** रूपानं समतिक्कमभूतं अरूपावचरसमापत्तिं न पज्जापेति । **न वेदनानं परिज्जन्ति** वेदनानं समतिक्कमं निब्बानं न पज्जापेति । **निट्ठाति** गति निप्फत्ति । **उदाहु पुथूति** उदाहु नाना ।

५. हत्थकसुत्तवण्णना

१२८. पज्जमे **अभिवक्कन्ताय रत्तियाति** एत्थ अभिवक्कन्तसद्दो खयसुन्दराभिरूपअब्भनुमोदनादीसु दिस्सति । तत्थ “अभिवक्कन्ता, भन्ते, रत्ति, निक्खन्तो पठमो यामो, चिरनिसिन्नो भिक्खुसङ्गो, उद्विसत्तु, भन्ते, भगवा भिक्खूनं पातिमोक्ख”न्ति एवमादीसु खये दिस्सति । “अयं इमेसं चतुन्नं पुगगलानं अभिवक्कन्ततरो च पणीततरो चा”ति एवमादीसु (अ० नि० ४.१००) सुन्दरे ।

“को मे वन्दति पादानि, इद्धिया यससा जलं ।

अभिवक्कन्तेन वण्णेन, सब्बा ओभासयं दिसा”ति ॥ (वि० व० ८५७) —

एवमादीसु अभिरूपे । “अभिवक्कन्तं, भो गोतमा”ति एवमादीसु (पारा० १५) अब्भनुमोदने । इध पन सुन्दरे । तेन **अभिवक्कन्ताय रत्तियाति** इट्ठाय कन्ताय मनापाय रत्तियाति वुत्तं होति । **अभिवक्कन्तवण्णाति** इध अभिवक्कन्तसद्दो अभिरूपे, वण्णसद्दो पन छविथुतिकुलवग्गकारणसण्ठानपमाणरूपायतनादीसु दिस्सति । तत्थ “सुवण्णवण्णोसि भगवा”ति एवमादीसु (म० नि० २.३९९; सु० नि० ५५३) छवियं । “कदा सज्जूळहा पन ते गहपति समणस्स गोतमस्स

वण्णा”ति एवमादीसु (म० नि० २.७७) थुतियं। “चत्तारोमे, भो गोतम, वण्णा”ति एवमादीसु (दी० नि० ३.११५) कुलवग्गे। “अथ केन नु वण्णेन, गन्धत्थेनोति वुच्चती”ति एवमादीसु (सं० नि० १.२३४) कारणे। “महन्तं हत्थिराजवण्णं अभिनिम्मिनित्वा”ति एवमादीसु (सं० नि० १.१३८) सण्ठाने। “तयो पत्तस्स वण्णा”ति एवमादीसु (पारा० ६०२) पमाणे। “वण्णो गन्धो रसो ओजा”ति एवमादीसु रूपायतने। सो इध छविया दट्ठब्बो। तेन **अभिवक्कन्तवण्णा**ति अभिरूपच्छवि, इट्ठवण्णा मनापवण्णाति वुत्तं होति।

केवलकप्पन्ति एत्थ **केवलसद्धो** अनवसेसयेभ्युयाब्ब्यामिस्सानतिरेकदळ्हत्थविसंयोगादिअनेकत्थो। तथा हिस्स “केवलपरिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरिय”न्ति एवमादीसु (पारा० १) अनवसेसता अत्थो। “केवलकप्पा च अङ्गमग्धा पहतं खादनीयं भोजनीयं आदाय उपसङ्गमिस्सन्ती”ति एवमादीसु (महाव० ४३) येभ्युयता। “केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होती”ति एवमादीसु (विभ० २२५) अब्ब्यामिस्सता। “केवलं सद्धामत्तकं नून अयमायस्मा”ति एवमादीसु (महाव० २४४) अनतिरेकता। “आयस्मतो, भन्ते, अनुरुद्धस्स बाहियो नाम सद्धिविहारिको केवलकप्पं सद्धभेदाय ठितो”ति एवमादीसु (अ० नि० ४.२४३) दळ्हत्थता। “केवली वुसितवा उत्तमपुरिसोति वुच्चती”ति एवमादीसु (सं० नि० ३.५७) विसंयोगो। इध पन अनवसेसता अत्थोति अधिप्पेता।

कप्पसद्धो पनायं अभिसद्धहनवोहारकालपज्जत्तिछेदनविकप्पलेससमन्तभावादिअनेकत्थो। तथा हिस्स “ओकप्पनियमेतं भोतो गोतमस्स, यथा तं अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा”ति एवमादीसु (म० नि० १.३८७) अभिसद्धहनमत्थो। “अनुजानामि, भिक्खवे, पज्जहि समणकप्पेहि फलं परिभुज्जितु”न्ति एवमादीसु (चूळव० २५०) वोहारो। “येन सुदं निच्चकप्पं विहरामी”ति एवमादीसु (म० नि० १.३८७) कालो। “इच्चायस्मा कप्पो”ति एवमादीसु (सु० नि० १०९८; चूळनि० कप्पमाणवपुच्छा ११७, कप्पमाणवपुच्छानिद्देसो ६१) पज्जत्ति। “अलङ्कतो कप्पितकेसमस्सू”ति एवमादीसु (जा० २.२२.१३६८; वि० व० १०९४) छेदनं। “कप्पति द्वङ्गुलकप्पो”ति एवमादीसु (चूळव० ४४६) विकप्पो। “अत्थि कप्पो निपज्जितु”न्ति एवमादीसु (अ० नि० ८.८०) लेसो। “केवलकप्पं वेळुवनं ओभासेत्वा”ति एवमादीसु (सं० नि० १.९४) समन्तभावो। इध पनस्स समन्तभावो अत्थो अधिप्पेतो। तस्मा **केवलकप्पं जेतवनन्ति** एत्थ अनवसेसं समन्ततो जेतवनन्ति अत्थो।

ओभासेत्वाति आभाय फरित्वा। **वालुकाया**ति सण्हाय वालुकाय। **न सण्ठाती**ति न पतिट्ठाति। **ओळारिकन्ति** ब्रह्मदेवताय हि पथवियं पतिट्ठानकाले अत्तभावो ओळारिको मापेतुं वट्ठति पथवी वा, तस्मा एवमाह। **धम्मा**ति इमिना पुब्बे उग्गहितबुद्धवचनं दस्सेति। **नप्पवत्तिनो अहेसुन्ति** सज्झायमूळहका वाचा परिहीनायेव अहेसुं। **अप्पटिवानो**ति अनिवत्तो अनुक्कण्ठितो।

दस्सनस्साति चक्खुविज्जाणेन दस्सनस्स। **उपट्टानस्सा**ति चतूहि पच्चयेहि उपट्टानस्स। **अधिसीलन्ति** दसविधं सीलं। तज्झि पच्चसीलं उपादाय अधिसीलन्ति वुच्चति। **अविहं गतो**ति अविहब्रह्मलोके निब्बत्तोस्मीति दस्सेति।

६. कटुवियसुत्तवण्णना

१२९. छट्ठे **गोयोगपिलक्खस्मिन्ति** गावीनं विक्कयट्ठाने उट्ठितपिलक्खस्स सन्तिके। **रित्तस्सा**दन्ति ज्ञानसुखाभावेन रित्तस्सादं। **बाहिरस्सा**दन्ति कामगुणसुखवसेन बाहिरस्सादं। **कटुवियन्ति** उच्छिद्रं। **आमगन्धेना**ति कोधसङ्घातेन विस्सगन्धेन। **अवस्सुतन्ति** तित्तं। **मक्खिका**ति किलेसमक्खिका। **नानुपतिस्सन्ती**ति उट्ठाय न अनुबन्धिस्सन्ति।

नान्वास्सविस्सन्तीति अनुबन्धित्वा न खादिस्सन्ति । संवेगमापादीति सोतापन्नो जातो ।

कटुवियकतोति उच्छिडुकतो । आरका होतीति दूरे होति । विघातस्सेव भागवाति दुखस्सेव भागी । चरेतीति चरति गच्छति । दुम्मेधोति दुप्पज्जो । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं, गाथासु वट्टविवट्टं कथितन्ति । सत्तमे वट्टमेव भासितं ।

८. दुतियअनुरुद्धसुत्तवण्णना

१३१. अट्टमे इदं ते मानस्मिन्ति अयं ते नवविधेन वड्ढितमानोति अत्थो । इदं ते उद्धच्चस्मिन्ति इदं तव उद्धच्चं चित्तस्स उद्धतभावो । इदं ते कुक्कुच्चस्मिन्ति इदं तव कुक्कुच्चं ।

९. पटिच्छन्नसुत्तवण्णना

१३२. नवमे आवहन्तीति निय्यन्ति । पटिच्छन्नो आवहतीति पटिच्छन्नोव हुत्वा निय्याति । विवटो विरोचतीति एत्थ एकतो उभतो अत्ततो सब्बत्थकतोति चतुब्बिधा विवटता वेदितब्बा । तत्थ एकतो विवटं नाम असाधारणसिक्खापदं । उभतो विवटं नाम साधारणसिक्खापदं । अत्ततो विवटं नाम पटिलद्धधम्मगुणो । सब्बत्थकविवटं नाम तेपिटकं बुद्धवचनं ।

१०. लेखसुत्तवण्णना

१३३. दसमे अभिण्हन्ति अभिक्खणं निरन्तरं । आगाळहेनाति गाळहेन कक्खळेन । फरुसेनाति फरुसवचनेन । गाळहं कत्वा फरुसं कत्वा वुच्चमानोपीति अत्थो । अमनापेनाति मनं अनल्लीयन्तेन अवड्ढन्तेन । सन्धियतिमेवाति घटियतियेव । संसन्दतिमेवाति निरन्तरोव होति । सम्मोदतिमेवाति एकीभावमेव गच्छति । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

कुसिनारवग्गो ततियो ।

(१४) ४. योधाजीववग्गो

१. योधाजीवसुत्तवण्णना

१३४. चतुत्थस्स पठमे युद्धं उपजीवतीति योधाजीवो । राजारहोति रज्जो अनुच्छविको । राजभोग्गोति रज्जो उपभोगपरिभोगो । अङ्गन्तेव सङ्ख्यं गच्छतीति हत्थो विय पादो विय च अवस्सं इच्छितब्बत्ता अङ्गन्ति सङ्ख्यं गच्छति । दूरे पाती होतीति उदके उसभमत्तं, थले अट्टुसभमत्तं, ततो वा उत्तरिन्ति दूरे कण्डं पातेति । दुट्टगामणिअभयस्स हि योधाजीवो नवउसभमत्तं कण्डं पातेसि, पच्छिमभवे बोधिसत्तो योजनप्पमाणं । अक्खणवेधीति अविराधितवेधी, अक्खणं वा विज्जु विज्जन्तरिकाय विज्झितुं समत्थोति अत्थो । महतो कायस्स पदालेताति एकतोबद्धं फलकसतम्पि महंसचम्मसतम्पि अङ्गुट्टपमाणबहलं लोहपट्टम्पि चतुरङ्गुलबहलं असनपदरम्पि विदत्थिबहलं उदुम्बरपदरम्पि दीघन्तेन वालिकसकटम्पि विनिविज्झितुं समत्थोति अत्थो । यंकिञ्च रूपन्तिआदि विसुद्धिमग्गे वित्थारितमेव । नेतं ममातिआदि तण्हामानदिट्ठिपटिक्खेपवसेन वुत्तं । सम्मप्पज्जाय पस्सतीति सम्मा हेतुना कारणेन सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय पस्सति । पदालेतीति अरहत्तमग्गेन पदालेति ।

२. परिसासुत्तवण्णना

१३५. दुतिये उक्काचितविनीताति अप्पटिपुच्छित्वा विनीता दुब्बिनीतपरिसा । पटिपुच्छाविनीताति पुच्छित्वा विनीता सुविनीतपरिसा । यावताविनीताति पमाणवसेन विनीता, पमाणं अत्वा विनीतपरिसाति अत्थो । “यावतज्झा”ति पाळिया पन याव अज्झासयाति अत्थो, अज्झासयं अत्वा विनीतपरिसाति वुत्तं होति । ततियं उत्तानमेव ।

४. उप्पादासुत्तवण्णना

१३७. चतुत्थे धम्मट्ठितताति सभावट्ठितता । धम्मनियामताति सभावनियामता । सब्बे सङ्खाराति चतुभूमकसङ्खारा । अनिच्चाति हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चा । दुक्खाति सम्पटिपीळनट्ठेन दुक्खा । अनत्ताति अवसवत्तनट्ठेन अनत्ता । इति इमस्मिं सुत्ते तीणि लक्खणानि मिस्सकानि कथितानि ।

५. केसकम्बलसुत्तवण्णना

१३८. पञ्चमे तन्तावुत्तानं वत्थानन्ति पच्चत्ते सामिवचनं, तन्तेहि वायितवत्थानीति अत्थो । केसकम्बलोति मनुस्सकेसेहि वायितकम्बलो । पुथुसमणब्राह्मणवादानन्ति इदम्पि पच्चत्ते सामिवचनं । पटिकिट्ठोति पच्छिमको लामको । मोघपुरिसोति तुच्छपुरिसो । पटिबाहतीति पटिसेधेति । खिप्पं उड्डेय्याति कुमिनं ओड्डेय्य । छट्ठसत्तमानि उत्तानत्थानेव ।

८. अस्सखळुङ्कसुत्तवण्णना

१४१. अट्ठमे अस्सखळुङ्कोति अस्सपोतो । इदमस्स जवस्मिं वदामीति अयमस्स जाणजवोति वदामि । इदमस्स वण्णस्मिं वदामीति अयमस्स गुणवण्णोति वदामि । इदमस्स आरोहपरिणाहस्मिन्ति अयमस्स उच्चभावो परिमण्डलभावोति वदामीति ।

९. अस्सपरस्ससुत्तवण्णना

१४२. नवमे अस्सपरस्सेति अस्सेसु परस्से । पुरिसपरस्सेति पुरिसेसु परस्से, पुरिसपुरिसेति अत्थो । इमस्मिं सुत्ते तीणि मग्गफलानि कथितानि । तत्थ अयं तीहि मग्गेहि जाणजवसम्पन्नोति वेदितब्बो ।

१०. अस्साजानीयसुत्तवण्णना

१४३. दसमे भद्रेति भद्वके । अस्साजानीयेति कारणाकारणं जाननके अस्से । पुरिसाजानीयेसुपि एसेव नयो । इमस्मिं सुत्ते अरहत्तफलं कथितं । तत्रायं अरहत्तमग्गेन जाणजवसम्पन्नोति वेदितब्बो ।

११. पठममोरनिवापसुत्तवण्णना

१४४. एकादसमे अच्चन्तनिट्ठोति अन्तं अतिक्कन्तनिट्ठो, अकुप्पनिट्ठो धुवनिट्ठोति अत्थो । सेसं सदिसमेव ।

१२. दुतियमोरनिवापसुत्तवण्णना

१४५. द्वादसमे इद्धिपाटिहारियेनाति इज्जनकपाटिहारियेन । आदेसनापाटिहारियेनाति आदिसित्वा अपदिसित्वा कथनअनुकथनकथापाटिहारियेन ।

१३. ततियमोरनिवापसुत्तवण्णना

१४६. तेरसमे सम्मादिट्ठियाति फलसमापत्तत्थाय सम्मादिट्ठिया । सम्माजाणेनाति फलजाणेन । सम्माविमुत्तियाति सेसेहि फलसमापत्तिधम्मोहि । इमेसु तीसुपि सुत्तेसु खीणासवोव कथितोति ।

योधाजीववग्गो चतुत्थो ।

(१५) ५. मङ्गलवग्गो

१-९. अकुसलसुत्तादिवण्णना

१४७-१५५. पञ्चमस्स पठमे यथाभतं निक्खित्तोति यथा आनेत्वा ठपितो । दुतिये सावज्जेनाति सदोसेन । ततिये विसमेनाति सपक्खलनेन । समेनाति अपक्खलनेन । चतुत्थे असुचिनाति गूथसदिसेन अपरिसुद्धेन अमेज्जेन । सुचिनाति परिसुद्धेन मेज्जेन । पञ्चमादीनि उत्तानानेव ।

१०. पुब्बण्हसुत्तवण्णना

१५६. दसमे सुनक्खत्तन्तिआदीसु यस्मिं दिवसे तयो सुचरितधम्मा पूरिता होन्ति, सो दिवसो लब्धनक्खत्तयोगो नाम, तेनस्स सदा सुनक्खत्तं नाम होतीति वुच्चति । स्वेव दिवसो कतमङ्गलो नाम होति, तेनस्स सदा सुमङ्गलन्ति वुच्चति । पभातम्पिस्स सदा सुप्पभातमेव, सयनतो उट्ठानम्पि सुहुट्ठितमेव, खणोपि सुक्खणोव, मुहुत्तोपि सुमुहुत्तोव । एत्थ च दसच्छरपमाणो कालो खणो नाम, तेन खणेन दसक्खणो कालो लयो नाम, तेन लयेन च दसलयो कालो खणलयो नाम, तेन दसगुणो मुहुत्तो नाम, तेन दसगुणो खणमुहुत्तो नामाति अयं विभागो वेदितब्बो । सुयिट्ठं ब्रह्मचारिसूति यस्मिं दिवसे तीणि सुचरितानि पूरितानि, तदास्स सेट्ठचारीसु दिन्नदानं सुयिट्ठं नाम होति । पदक्खिणं कायकम्मन्ति तं दिवसं तेन कतं कायकम्मं वड्ढिक्कायकम्मं नाम होति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । पदक्खिणानि कत्वानाति वड्ढियुत्तानि कायकम्मादीनि कत्वा । लभन्तथे पदक्खिणेति पदक्खिणे वड्ढिअत्थेयेव लभति । सेसं उत्तानमेवाति ।

मङ्गलवग्गो पञ्चमो ।

ततियपण्णासकं निट्ठितं ।

(१६) ६. अचेलकवग्गवण्णना

१५७-१६३. इतो परेसु आगाळ्हा पटिपदाति गाळ्हा कक्खळा लोभवसेन थिरग्गहणा । निज्झामाति अत्तकिलमथानुयोगवसेन सुट्ठु झामा सन्तत्ता परितत्ता । मज्झिमाति नेव कक्खळा न झामा मज्झे भवा । अचेलकोति निच्चेलो नग्गो । मुत्ताचारोति विस्सट्ठाचारो, उच्चारकम्मादीसु लोकियकुलपुत्ताचारेन विरहितो ठितकोव उच्चारं करोति,

पस्सावं करोति, खादति भुञ्जति । **हत्थापलेखनो**ति हत्थे पिण्डमि निद्रिते जिह्वाय हत्थं अपलेखति, उच्चारम्पि कत्वा हत्थस्मिंयेव दण्डकसञ्जी हुत्वा हत्थेन अपलेखति । भिक्खाय गहणत्थं “एहि, भदन्ते”ति वुत्तो न एतीति **न एहिभदन्तिको** । “तेन हि तिड्ड, भन्ते”ति वुत्तोपि न तिड्डतीति **न तिड्डभदन्तिको** । तदुभयम्पि किर सो “एतस्स वचनं कतं भविस्सती”ति न करोति । **अभिहटन्ति** पुरेतरं गहेत्वा आहटभिक्खं । **उद्दिस्सकतन्ति** इदं तुम्हे उद्दिस्स कतन्ति एवमारोचितभिक्खं । **निमन्तन्ति** “असुकं नाम कुलं वा वीथिं वा गामं वा पविसेय्याथा”ति एवं निमन्तितभिक्खम्पि न सादियति न गण्हाति । **न कुम्भिमुखा**ति कुम्भितो उद्धरित्वा दीयमानं भिक्खम्पि न गण्हाति । **न कळोपिमुखा**ति कळोपीति उक्खलि वा पच्छि वा, ततोपि न गण्हाति । कस्मा? “कुम्भिकळोपियो मं निस्साय कटच्छुना पहारं लभन्ती”ति । **न एळकमन्तरन्ति** उम्मारं अन्तरं कत्वा दीयमानं न गण्हाति । कस्मा? “अयं मं निस्साय अन्तरकरणं लभती”ति । **दण्डमुसलेसुपि** एसेव नयो । **द्विन्नन्ति** द्वीसु भुञ्जमानेसु एकस्मिं उट्ठाय दन्ते न गण्हाति । कस्मा? कबळन्तरायो होतीति ।

न गब्भिनियाति आदीसु पन गब्भिनिया कुच्छियं दारको किलमति, पायन्तिया दारकस्स खीरन्तरायो होति, पुरिसन्तरगताय रति अन्तरायो होतीति न गण्हाति । **न सङ्कित्तीसूति** सङ्कित्तेत्वा कतभत्तेसु । दुब्भिक्खसमये किर अचेलकसावका अचेलकानं अत्थाय ततो ततो तण्डुलादीनि समादपेत्वा भत्तं पचन्ति, उक्कट्टाचेलको ततो न पटिगण्हाति । **न यत्थ साति** यत्थ सुनखो “पिण्डं लभिस्सामी”ति उपट्ठितो होति, तत्थ तस्स अदत्त्वा आहटं न गण्हाति । कस्मा? एतस्स पिण्डन्तरायो होतीति । **सण्डसण्डचारिणी**ति समूहसमूहचारिणी । सचे हि अचेलकं दिस्वा “इमस्स भिक्खं दस्सामा”ति मनुस्सा भत्तगेहं पविसन्ति, तेसु च पविसन्तेसु कळोपिमुखादीसु निलीना मक्खिका उप्पतित्वा सण्डसण्डा चरन्ति, ततो आहटं भिक्खं न गण्हाति । कस्मा? “मं निस्साय मक्खिकानं गोचरन्तरायो जातो”ति ।

थुसोदकन्ति सब्बसस्ससम्भारेहि कतसोवीरकं । एत्थ च सुरापानमेव सावज्जं, अयं पन सब्बेसु सावज्जसञ्जी । **एकागारिको**ति यो एकस्मिंयेव गेहे भिक्खं लभित्वा निवत्तति । **एकालोपिको**ति एकेनेव आलोपेन यापेति । **द्वागारिकादीसुपि** एसेव नयो । **एकिस्सापि दत्तिया**ति एकाय दत्तिया । दत्ति नाम एका खुट्ठकपाति होति, यत्थ अग्गभिक्खं पक्खिपित्वा ठपेन्ति । **एकाहिकन्ति** एकदिवसन्तरिकं । **अद्धमासिकन्ति** अद्धमासन्तरिकं । **परियायभत्तभोजनन्ति** वारभत्तभोजनं, एकाहवारेन द्वीहवारेन सत्ताहवारेन अद्धमासवारेनाति एवं दिवसवारेन आभतभत्तभोजनं । **साकभक्खो**ति आदीनि वुत्तत्थानेव ।

उब्भट्टकोति उद्धं ठितको । **उक्कुटिकप्पधानमनुयुत्तो**ति उक्कुटिकवीरियमनुयुत्तो, गच्छन्तोपि उक्कुटिकोव हुत्वा उप्पतित्वा उप्पतित्वा गच्छति । **कण्टकापस्सयिको**ति अयकण्टके वा पकतिकण्टके वा भूमियं कोट्टेत्वा तत्थ चम्मं अत्थरित्वा ठानचङ्कमादीनि करोति । **सेय्यन्ति** सयन्तोपि तत्थेव सेय्यं कप्पेति । सायं ततियमस्साति **सायततियकं** । पातो मज्झन्हिके सायन्ति दिवसस्स तिक्खत्तुं “पापं पवाहेस्सामी”ति उदकोरोहनानुयोगं अनुयुत्तो विहरति ।

काये कायानुपस्सीति आदीनि हेट्ठा एककनिपातवण्णनायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बानि । **अयं वुच्चति, भिक्खवे,** **मज्झिमा पटिपदा**ति, भिक्खवे, अयं कामसुखल्लिकानुयोगञ्च अत्तकिलमथानुयोगञ्चाति द्वे अन्ते अनुपगता, सस्सतुच्छेदन्तेहि वा विमुत्ता मज्झिमा पटिपदाति वेदितब्बा ।

अचेलकवग्गो छट्ठो ।

१७-१८. पेय्यालवग्गादिवण्णना

१६४-१८४. समनुज्जोति समानज्झासयो । रागस्साति पञ्चकामगुणिकरागस्स । अभिज्जायाति अभिजाननत्थं । सुज्जतो समाधीति आदीहि तीहिपि समाधीहि विपस्सनाव कथिता । विपस्सना हि निच्चाभिनिवेस-निच्चनिमित्त-निच्चपणिधिआदीनं अभावा इमानि नामानि लभति । परिज्जायाति परिजाननत्थं । सेसपदेसुपि एसेव नयोति ।

पेय्यालवग्गादि निद्धिता ।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

तिकनिपातस्स संवण्णना निद्धिता ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये चतुक्कनिपात-अट्ठकथा

१. पठमपण्णासकं

१. भण्डगामवग्गो

१. अनुबुद्धसुत्तवण्णना

१. चतुक्कनिपातस्स पठमे अननुबोधाति अबुज्झनेन अजाननेन । अप्पटिवेधाति अप्पटिविज्झनेन अपच्चक्खकिरियाय । दीघमद्धानन्ति चिरकालं । सन्धावितन्ति भवतो भवं गमनवसेन सन्धावितं । संसरितन्ति पुनप्पुनं गमनागमनवसेन संसरितं । ममञ्चेव तुम्हाकञ्चाति मया च तुम्हेहि च । अथ वा सन्धावितं संसरितन्ति सन्धावनं संसरणं ममञ्चेव तुम्हाकञ्च अहोसीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । अरियस्साति निद्वोसस्स । सीलं समाधि पज्जाति इमे पन तयो धम्मा मग्गफलसम्पयुत्ताव वेदितब्बा, विमुत्तिनामेन फलमेव निद्धिटुं । भवतण्हाति भवेसु तण्हा । भवनेत्तीति भवरज्जु । तण्हाय एव एतं नामं । ताय हि सत्ता गोणा विय गीवाय बन्धित्वा तं तं भवं नीयन्ति, तस्मा भवनेत्तीति वुच्चति ।

अनुत्तराति लोकुत्तरा । दुक्खस्सन्तकरोति वट्ठदुक्खस्स अन्तकरो । चक्खुमाति पञ्चहि चक्खूहि चक्खुमा । परिनिब्बुतोति किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो । इदमस्स बोधिमण्डे पठमपरिनिब्बानं, पच्छा पन यमकसालानमन्तरे अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतोति यथानुसन्धिना देसनं निट्ठापेसि ।

२. पपतितसुत्तवण्णना

२. दुतिये पपतितोति पतितो चुतो । अप्पपतितोति अपतितो पतिट्ठितो । तत्थ लोकियमहाजनो पतितोयेव नाम, सोतापन्नादयो किलेसुप्पत्तिक्खणे पतिता नाम, खीणासवो एकन्तपतिट्ठितो नाम ।

चुता पतन्तीति ये चुता, ते पतन्ति नाम । पतिताति ये पतिता, ते चुता नाम । चुतत्ता पतिता, पतितत्ता चुताति अत्थो । गिद्धाति रागरत्ता । पुनरागताति पुन जातिं पुन जरं पुन ब्याधिं पुन मरणं आगता नाम होन्ति । कतं किच्चन्ति चतूहि मग्गेहि कत्तब्बकिच्चं कतं । रतं रम्मन्ति रमितब्बयुत्तके गुणजाते रमितं । सुखेनान्वागतं सुखन्ति सुखेन सुखं अनुआगतं सम्पत्तं । मानुसकसुखेन दिब्बसुखं, ज्ञानसुखेन विपस्सनासुखं, विपस्सनासुखेन मग्गसुखं, मग्गसुखेन फलसुखं, फलसुखेन निब्बानसुखं सम्पत्तं अधिगतन्ति अत्थो ।

३. पठमखतसुत्तवण्णना

३. ततियं दुक्कनिपातवण्णनायं वुत्तमेव । गाथासु पन निन्दियन्ति निन्दितब्बयुत्तकं । निन्दतीति गरहति । पसंसियोति पसंसितब्बयुत्तो । विचिनाति मुखेन सो कलिन्ति यो एवं पवत्तो, तेन मुखेन कलिं विचिनाति नाम । कलिना तेन सुखं न विन्दतीति तेन च कलिना सुखं न पटिलभति । सब्बस्सापि सहापि अत्तनाति सब्बेनपि सकेन धनेन चेव अत्तना च सद्धिं यो पराजयो, सो अप्पमत्तकोव कलीति अत्थो । यो सुगतेसूति यो पन सम्मग्गतेसु पुग्गलेसु चित्तं पदुस्सेय्य, अयं चित्तपदोसोव ततो कलितो महन्ततरो कलि । इदानीं तस्स महन्ततरभावं दस्सेन्तो सतं सहस्सानन्ति आदिमाह । तत्थ सतं सहस्सानन्ति निरब्बुदगणनाय सतसहस्सं । छत्तिसतीति अपरानि च छत्तिसति निरब्बुदानि । पञ्च चाति अब्बुदगणनाय च पञ्च अब्बुदानि । यमरियगरहीति यं अरिये गरहन्तो निरयं उपपज्जति, तत्थ एत्तकं आयुप्पमाणन्ति ।

४. दुतियखतसुत्तवण्णना

४. चतुत्थे मातरि पितरि चाति आदीसु मित्तविन्दको मातरि मिच्छापटिपन्नो नाम, अजातसत्तु पितरि मिच्छापटिपन्नो नाम, देवदत्तो तथागते मिच्छापटिपन्नो नाम, कोकालिको तथागतसावके मिच्छापटिपन्नो नाम । बहुज्जाति बहुकमेव । पसवतीति पटिलभति । तायाति ताय मिच्छापटिपत्तिसङ्घाताय अधम्मचरियाय । पेच्चाति इतो गन्त्वा । अपायं गच्छतीति निरयादीसु अज्जतरस्मिं निब्बत्तति । सुक्कपक्खेपि एसेव नयो ।

५. अनुसोतसुत्तवण्णना

५. पञ्चमे अनुसोतं गच्छतीति अनुसोतगामी । किलेससोतस्स पच्चनीकपटिपत्तिया पटिसोतं गच्छतीति पटिसोतगामी । ठितत्तोति ठितसभावो । तिण्णोति ओघं तरित्वा ठितो । पारङ्गन्तोति परतीरं गतो । थले तिड्ढतीति निब्बानथले तिड्ढति । ब्राह्मणोति सेट्ठो निहोसो । इधाति इमस्मिं लोके । कामे च पटिसेवतीति किलेसकामेहि वत्थुकामे पटिसेवति । पापञ्च कम्मं करोतीति पापञ्च पाणातिपातादिकम्मं करोति । पापञ्च कम्मं न करोतीति पञ्चवेरकम्मं न करोति । अयं वुच्चति, भिक्खवे, ठितत्तोति अयं अनागामी पुग्गलो तस्मा लोका पुन पटिसन्धिवसेन अनागमनतो ठितत्तो नाम ।

तण्हाधिपन्नाति तण्हाय अधिपन्ना अज्झोत्थटा, तण्हं वा अधिपन्ना अज्झोगाळ्हा । परिपुण्णसेखोति सिक्खापारिपूरिया ठितो । अपरिहानधम्मोति अपरिहीनसभावो । चेतोवसिप्पत्तोति चित्तवसीभावं पत्तो । एवरूपो खीणासवो होति, इध पन अनागामी कथितो । समाहितिन्द्रियोति समाहितछळिन्द्रियो । परोपराति परोवरा उत्तमलामका, कुसलाकुसलाति अत्थो । समेच्चाति जाणेन समागन्त्वा । विधूपिताति विद्धंसिता ज्ञापिता वा । वुसितब्रह्मचरियोति मग्गब्रह्मचरियं वसित्वा ठितो । लोकन्तगूति तिविधस्सापि लोकस्स अन्तं गतो । पारगतोति छहाकारेहि पारगतो । इध

खीणासवोव कथितो । इति सुत्तेपि गाथासुपि वट्टविवट्टमेव कथितं ।

६. अप्पस्सुतसुत्तवण्णना

६. छट्ठे अनुपपन्नोति अनुपागतो । सुत्तन्तिआदीसु उभतोविभङ्गनिद्देसखन्धकपरिवारसुत्तनिपातमङ्गलसुत्तरतनसुत्त-
नाळकसुत्ततुवटकसुत्तानि, अज्जम्पि च सुत्तनामकं तथागतवचनं सुत्तन्ति वेदितब्बं । सब्बम्पि सगाथकं सुत्तं गेय्यन्ति
वेदितब्बं, विसेसेन संयुत्तके सकलोपि सगाथावग्गो । सकलम्पि अभिधम्मपिटकं, निग्गाथकसुत्तं, यच्च अज्जम्पि अट्ठहि
अङ्गेहि असङ्गहितं बुद्धवचनं, तं वेय्याकरणन्ति वेदितब्बं । धम्मपद-थेरगाथा-थेरिगाथा सुत्तनिपाते नोसुत्तनामिका
सुद्धिकगाथा च गाथाति वेदितब्बा । सोमनस्सजाणमयिकगाथापटिसंयुत्ता द्वेअसीति सुत्तन्ता उदानन्ति वेदितब्बा ।
“वुत्तज्जेतं भगवता”तिआदिनयप्पवत्ता दसुत्तरसतसुत्तन्ता इतिवुत्तकन्ति वेदितब्बा । अपण्णकजातकादीनि
पज्जासाधिकानि पच्च जातकसतानि जातकन्ति वेदितब्बानि । “चत्तारोमे, भिक्खवे, अच्छरिया अब्भुता धम्मा
आनन्दे”तिआदिनयप्पवत्ता सब्बेपि अच्छरियअब्भुतधम्मपटिसंयुत्ता सुत्तन्ता अब्भुतधम्मन्ति वेदितब्बा ।
चूळवेदल्लमहावेदल्लसम्मादिट्ठिसक्कपञ्चसङ्खारभाजनियमहापुण्णमसुत्तादयो सब्बेपि वेदञ्च तुट्ठिञ्च लद्धा लद्धा पुच्छिता
सुत्तन्ता वेदल्लन्ति वेदितब्बा । न अत्थमज्जाय न धम्ममज्जायाति अट्ठकथञ्च पाळिञ्च अजानित्वा ।
धम्मानुधम्मपटिपन्नोति नवलोकुत्तरधम्मस्स अनुरूपधम्मं सहसीलं पुब्बभागपटिपदं न पटिपन्नो होति । इमिना उपायेन
सब्बवारेसु अत्थो वेदितब्बो । पठमवारे पनेत्थ अप्पस्सुतदुस्सीलो कथितो, दुतिये अप्पस्सुतखीणासवो, ततिये
बहुस्सुतदुस्सीलो, चतुत्थे बहुस्सुतखीणासवो ।

सीलेसु असमाहितोति सीलेसु अपरिपूरकारी । सीलतो च सुतेन चाति सीलभागेन च सुतभागेन च “अयं दुस्सीलो
अप्पस्सुतो”ति एवं तं गरहन्तीति अत्थो । तस्स सम्पज्जते सुत्तन्ति तस्स पुग्गलस्स यस्मा तेन सुतेन सुतकिच्चं कतं,
तस्मा तस्स सुतं सम्पज्जति नाम । नास्स सम्पज्जतेति सुतकिच्चस्स अकतत्ता न सम्पज्जति । धम्मधरन्ति सुतधम्मानं
आधारभूतं । सम्पज्जन्ति सुपज्जं । नेक्खं जम्बुनदस्सेवाति जम्बुनदं वुच्चति जातिसुवण्णं, तस्स जम्बुनदस्स नेक्खं विय,
पच्चसुवण्णपरिमाणं सुवण्णघटिकं वियाति अत्थो ।

७. सोभनसुत्तवण्णना

७. सत्तमे वियत्ताति पज्जावेय्यत्तियेन समन्नागता । विनीताति विनयं उपेता सुविनीता । विसारदाति वेसारज्जेन
सोमनस्ससहगतेन जाणेन समन्नागता । धम्मधराति सुतधम्मानं आधारभूता । भिक्खु च सीलसम्पन्नोति गाथाय
किञ्चापि एकेकस्सेव एकेको गुणो कथितो, सब्बेसं पन सब्बेपि वट्टन्तीति ।

८. वेसारज्जसुत्तवण्णना

८. अट्ठमे वेसारज्जानीति एत्थ सारज्जपटिपक्खो वेसारज्जं, चतूसु ठानेसु सारज्जाभावं पच्चवेक्खन्तस्स
उप्पन्नसोमनस्समयजाणस्सेतं नामं । आसभं ठानन्ति सेट्ठुद्वानं उत्तमद्वानं । आसभा वा पुब्बबुद्धा, तेसं ठानन्ति अत्थो ।
अपिच गवसतजेट्ठको उसभो, गवसहस्सजेट्ठको वसभो । वजसतजेट्ठको वा उसभो, वजसहस्सजेट्ठको वसभो, सब्बगवसेट्ठो
सब्बपरिस्सयसहो सेतो पासादिको महाभारवहो असनिसतसद्देहिपि असम्पकम्पियो निसभो, सो इध उसभोति अधिप्पेतो ।
इदम्पि हि तस्स परियायवचनं । उसभस्स इदन्ति आसभं । ठानन्ति चतूहि पादेहि पथविं उप्पीळेत्वा ववत्थानं । इदं पन

आसभं वियाति आसभं । यथेव हि निसभसङ्घातो उसभो चतूहि पादेहि पथविं उप्पीळेत्वा अचलट्टानेन तिट्ठति, एवं तथागतोपि चतूहि वेसारज्जपादेहि अट्ठपरिसपथविं उप्पीळेत्वा सदेवके लोके केनचि पच्चत्थिकेन पच्चामित्तेन अकम्पियो अचलट्टानेन तिट्ठति । एवं तिट्ठमानोव तं आसभं ठानं पटिजानाति उपगच्छति न पच्चक्खाति, अत्तनि आरोपेति । तेन वुत्तं “आसभं ठानं पटिजानाती”ति ।

परिसासूति अट्ठसु परिसासु । **सीहनादं नदतीति** सेट्टनादं अभीतनादं नदति, सीहनादसदिसं वा नादं नदति । अयमत्थो सीहनादसुत्तेन दस्सेतब्बो । यथा वा सीहो सहनतो च हननतो च सीहोति वुच्चति, एवं तथागतो लोकधम्मानं सहनतो परप्पवादानञ्च हननतो सीहोति वुच्चति । एवं वुत्तस्स सीहस्स नादं सीहनादं । तत्थ यथा सीहो सीहबलेन समन्नागतो सब्बत्थ विसारदो विगतलोमहंसो सीहनादं नदति, एवं तथागतसीहोपि तथागतबलेहि समन्नागतो अट्ठसु परिसासु विसारदो विगतलोमहंसो “इति रूप”न्तिआदिना नयेन नानाविधदेसनाविलाससम्पन्नं सीहनादं नदति । तेन वुत्तं “परिसासु सीहनादं नदती”ति ।

ब्रह्मचक्कं पवत्तेतीति एत्थ ब्रह्मन्ति सेट्ठं उत्तमं विसुद्धं । चक्कसद्दो पनायं —

“सम्पत्तियं लक्खणे च, रथङ्गे इरियापथे ।
दाने रतनधम्मूर-चक्कादीसु च दिस्सति ।
धम्मचक्के इध मतो, तञ्च द्वेधा विभावये” ॥

“चत्तारिमानि, भिक्खवे, चक्कानि, येहि समन्नागतानं देवमनुस्सान”न्तिआदीसु (अ० नि० ४.३१) हि अयं सम्पत्तियं दिस्सति । “पादतलेसु चक्कानि जातानी”ति (दी० नि० २.३५) एत्थ लक्खणे । “चक्कं व वहतो पद”न्ति (ध० प० १) एत्थ रथङ्गे । “चतुचक्कं नवद्वार”न्ति (सं० नि० १.२९) एत्थ इरियापथे । “ददं भुज्ज मा च पमादो, चक्कं वत्तय सब्बपाणिन”न्ति (जा० १.७.१४९) एत्थ दाने । “दिब्बं चक्करतनं पातुरहोसी”ति (दी० नि० २.२४३; म० नि० ३.२५६) एत्थ रतनचक्के । “मया पवत्तितं चक्क”न्ति (सु० नि० ५६२) एत्थ धम्मचक्के । “इच्छाहतस्स पोसस्स, चक्कं भमति मत्थके”ति (जा० १.१.१०४; १.५.१०३) एत्थ उरचक्के । “खुरपरियन्तेन चेपि चक्केना”ति (दी० नि० १.१६६) एत्थ पहरणचक्के । “असनिविचक्क”न्ति (दी० नि० ३.६१; सं० नि० २.१६२) एत्थ असनिमण्डले । इध पनायं धम्मचक्के मतो ।

तं पनेतं धम्मचक्कं दुविधं होति पटिवेधजाणञ्च देसनाजाणञ्च । तत्थ पज्जापभावितं अत्तनो अरियफलावहं पटिवेधजाणं, करुणापभावितं सावकानं अरियफलावहं देसनाजाणं । तत्थ पटिवेधजाणं उप्पज्जमानं उप्पन्नन्ति दुविधं । तज्झि अभिनिक्खमनतो याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । तुसितभवनतो वा याव महाबोधिपल्लङ्गे अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । दीपङ्करतो पट्टाय वा याव बोधिपल्लङ्गे अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । देसनाजाणम्पि पवत्तमानं पवत्तन्ति दुविधं । तज्झि याव अज्जासिकोण्डज्जस्स सोतापत्तिमग्गा पवत्तमानं, फलक्खणे पवत्तं नाम । तेसु पटिवेधजाणं लोकुत्तरं, देसनाजाणं लोकियं । उभयम्पि पनेतं अज्जेहि असाधारणं, बुद्धानयेव ओरसजाणं ।

सम्मासम्बुद्धस्स ते पटिजानतोति “अहं सम्मासम्बुद्धो, सब्बे धम्मा मया अभिसम्बुद्धा”ति एवं पटिजानतो तव । **अनभिसम्बुद्धाति** इमे नाम धम्मा तथा अनभिसम्बुद्धा । **तत्र वताति** तेसु “अनभिसम्बुद्धा”ति एवं दस्सितधम्मेसु । **सहधम्मेनाति** सहेतुना सकारणेन वचनेन । **निमित्तमेतन्ति** एत्थ पुग्गलोपि धम्मोपि निमित्तन्ति अधिप्पेतो । तं पुग्गलं न

पस्सामि, यो मं पटिचोदेस्सति । तं धम्मं न पस्सामि, यं दस्सेत्वा “अयं नाम धम्मो तथा अनभिसम्बुद्धो”ति मं पटिचोदेस्सतीति अयमेत्थ अत्थो । **खेमप्पत्तो**ति खेमं पत्तो । सेसपदद्वयं इमस्सेव वेवचनं । सब्बम्पेतं वेसारज्जजाणमेव सन्धाय वुत्तं । दसबलस्स हि “अयं नाम धम्मो तथा अनभिसम्बुद्धो”ति चोदकं पुग्गलं वा चोदनाकारणं अनभिसम्बुद्धधम्मं वा अपस्सतो “सभावबुद्धोयेव वत समानो अहं बुद्धोस्मीति वदामी”ति पच्चवेक्खन्तस्स बलवतरं सोमनस्सं उप्पज्जति, तेन सम्पयुत्तं जाणं वेसारज्जं नाम । तं सन्धाय “खेमप्पत्तो”ति आदिमाह । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

अन्तरायिका धम्माति एत्थ पन अन्तरायं करोन्तीति **अन्तरायिका** । ते अत्थतो सज्जिच्च वीतिक्कन्ता सत्त आपत्तिक्खन्धा । सज्जिच्च वीतिक्कन्तं हि अन्तमसो दुक्कटदुब्भासितम्पि मग्गफलानं अन्तरायं करोति । इध पन मेथुनधम्मो अधिप्पेतो । मेथुनं सेवतो हि यस्स कस्सचि निस्संसयमेव मग्गफलानं अन्तरायो होति ।

यस्स खो पन ते अत्थायाति रागक्खयादीसु यस्स अत्थाय । **धम्मो देसितो**ति असुभभावनादिधम्मो कथितो । **तत्र वत मन्ति** तस्मिं अनिय्यानिकधम्मे मं । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

वादपथाति वादायेव । **पुथू**ति बहू । **सिता**ति उपनिबद्धा अभिसङ्घता । अथ वा **पुथुस्सिता**ति पुथुभावं सिता उपगता, पुथूहि वा सितातिपि पुथुस्सिता । **यं निस्सिता**ति एतरहिपि यं वादपथं निस्सिता । **न ते भवन्ती**ति ते वादपथा न भवन्ति भिज्जन्ति विनस्सन्ति । **धम्मचक्कन्ति** देसनाजाणस्सपि पटिवेधजाणस्सपि एतं नामं । तेसु देसनाजाणं लोकियं, पटिवेधजाणं लोक्कत्तरं । **केवली**ति सकलगुणसमन्नागतो । **तादिसन्ति** तथाविधं ।

९. तण्हुप्पादसुत्तवण्णना

९. नवमे उप्पज्जति एतेसूति **उप्पादा** । का उप्पज्जति? तण्हा । तण्हाय उप्पादा **तण्हुप्पादा**, तण्हावत्थूनि तण्हाकारणानीति अत्थो । **चीवरहेतू**ति “कत्थ मनापं चीवरं लभिस्सामी”ति चीवरकारणा उप्पज्जति । **इतिभवाभवहेतू**ति एत्थ **इती**ति निदस्सनत्थे निपातो । यथा चीवरादिहेतु, एवं भवाभवहेतुपीति अत्थो । **भवाभवो**ति चेत्य पणीततरानि सप्पिनवनीतादीनि अधिप्पेतानि । सम्पत्तिभवेसु पणीततरपणीततमभवोतिपि वदन्तियेव ।

तण्हादुतियोति अयज्झि सत्तो अनमतग्गे संसारवट्टे संसरन्तो न एककोव संसरति, तण्हं पन दुतियिकं लभन्तोव संसरति । तेन वुत्तं “तण्हादुतियो”ति । **इत्थभावज्जथाभावन्ति** एत्थ इत्थभावो नाम अयं अत्तभावो, अज्जथाभावो नाम अनागतत्तभावो । एवरूपो वा अज्जोपि अत्तभावो इत्थभावो नाम, न एवरूपो अज्जथाभावो नाम । तं इत्थभावज्जथाभावं । **संसारन्ति** खन्धधातुआयतनानं पटिपाटिं । **नातिवत्तती**ति नातिक्कमति । **एवमादीनवं जत्वा**ति एवं अतीतानागतपच्चुप्पन्नेसु खन्धेसु आदीनवं जानित्वा । **तण्हं दुक्खस्स सम्भवन्ति** तण्हं च “अयं वट्टदुक्खसम्भूतो सभावो कारणं”न्ति एवं जानित्वा । एत्तावता इमस्स भिक्खुनो विपस्सनं वट्टेत्वा अरहत्तं पत्तभावो दस्सितो । इदानीं तं खीणासवं थोमेन्तो **वीततण्हो**ति आदिमाह । तत्थ **अनादानो**ति निग्गहणो । **सतो भिक्खु परिब्बजे**ति सतिसम्पज्जजे वेपुल्लप्पत्तो खीणासवो भिक्खु सतो सम्पजानो चरेय्य विहरेय्याति अत्थो । इति सुत्तन्ते वट्टं कथेत्वा गाथासु वट्टिविवट्टं कथितन्ति ।

१०. योगसुत्तवण्णना

१०. दसमे वट्टस्मिं योजेन्तीति **योगा** । **कामयोगो**ति आदीसु पच्चकामगुणिको रागो कामयोगो । रूपारूपभवेसु छन्दरागो **भवयोगो**, तथा ज्ञाननिकन्ति । सस्सतदिट्ठिसहगतो च रागो द्वासट्ठि दिट्ठियो च **दिट्ठियोगो** । चतूसु सच्चेसु

अज्जाणं अविज्जायोगो । कामेसु वा योजेतीति कामयोगो । भवेसु योजेतीति भवयोगो । दिट्ठीसु योजेतीति दिट्ठियोगो । अविज्जाय योजेतीति अविज्जायोगोति हेट्ठा वुत्तधम्मानयेवेतं अधिवचनं ।

इदानीं ते वित्थारेत्वा दस्सेन्तो कतमो च, भिक्खवेति आदिमाह । तत्थ समुदयन्ति उप्पत्तिं । अत्थङ्गमन्ति भेदं । अस्सादन्ति मधुरभावं । आदीनवन्ति अमधुरभावं दोसं । निस्सरणन्ति निस्सट्भावं । कामेसूति वत्थुकामेसु । कामरागोति कामे आरब्ध उप्पन्नरागो । सेसपदेसुपि एसेव नयो । अनुसेतीति निब्बत्तति । अयं वुच्चति, भिक्खवे, कामयोगोति, भिक्खवे, इदं कामेसु योजनकारणं बन्धनकारणं वुच्चतीति एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

फस्सायतनानन्ति चक्खादीनं चक्खुसम्फस्सादिकारणानं । अविज्जा अज्जाणन्ति जाणपटिपक्खभावेन अज्जाणसङ्घाता अविज्जा । इति कामयोगोति एत्थ इति सद्दो चतूहिपि योगेहि सद्धिं योजेतब्बो “एवं कामयोगो, एवं भवयोगो”ति । संयुत्तोति परिवारितो । पापकेहीति लामकेहि । अकुसलेहीति अकोसल्लसम्भूतेहि । संकिलेसिकेहीति संकिलेसनकेहि, पसन्नस्स चित्तस्स पसन्नभावदूसकेहीति अत्थो । पोनोब्भविकेहीति पुनर्भवनिब्बत्तकेहि । सदरेहीति सदरथेहि । दुक्खविपाकेहीति विपाककाले दुक्खुप्पादकेहि । आयतिं जातिजरामरणिकेहीति अनागते पुनप्पुनं जातिजरामरणनिब्बत्तकेहि । तस्मा अयोगक्खेमीति वुच्चतीति यस्मा अप्पहीनयोगो पुग्गलो एतेहि धम्मोहि सम्पयुत्तो होति, तस्मा चतूहि योगेहि खेमं निब्बानं अनधिगतत्ता न योगक्खेमीति वुच्चति ।

विसंयोगोति विसंयोजनकारणानि । कामयोगविसंयोगोति कामयोगतो विसंयोजनकारणं । सेसपदेसुपि एसेव नयो । तत्थ असुभज्झानं कामयोगविसंयोगो, तं पादकं कत्वा अधिगतो अनागामिमग्गो एकन्तेनेव कामयोगविसंयोगो नाम । अरहत्तमग्गो भवयोगविसंयोगो नाम, सोत्तापत्तिमग्गो दिट्ठियोगविसंयोगो नाम, अरहत्तमग्गो अविज्जायोगविसंयोगो नाम । इदानीं ते वित्थारवसेन दस्सेन्तो कतमो च, भिक्खवेति आदिमाह । तस्सत्थो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

भवयोगेन चूभयन्ति भवयोगेन च संयुत्ता, किञ्चि भिय्यो उभयेनापि सम्पयुत्ता, येन केनचि योगेन समन्नागताति अत्थो । पुरक्खताति पुरतो कता, परिवारिता वा । कामे परिज्जायाति दुविधेपि कामे परिजानित्वा । भवयोगञ्च सब्बसोति भवयोगञ्च सब्बमेव परिजानित्वा । समूहच्चाति समूहनित्वा । विराजयन्ति विराजेन्तो, विराजेत्वा वा । “विराजेन्तो”ति हि वुत्ते मग्गो कथितो होति, “विराजेत्वा”ति वुत्ते फलं । मुनीति खीणासवमुनि । इति इमस्मिं सुत्तेपि गाथासुपि वट्ठविट्ठमेव कथितन्ति ।

भण्डगामवग्गो पठमो ।

२. चरवग्गो

१. चरसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे अधिवासेतीति चित्तं अधिरोपेत्वा वासेति । नप्पजहतीति न परिच्चजति । न विनोदेतीति न नीहरति । न व्यन्तीकरोतीति न विगतन्तं परिच्छिन्नपरिवटुमं करोति । न अनभावं गमेतीति न अनुअभावं अवट्ठं विनासं गमेति । चरम्पीति चरन्तोपि । अनातापीति निब्बीरियो । अनोत्तापीति उपवादभयरहितो । सततन्ति निच्चं । समितन्ति निरन्तरं । एवं सब्बत्थ अत्थं जत्वा सुक्कपक्खे वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो ।

गाथासु गेहनिस्सितन्ति किलेसनिस्सितं । मोहनेय्येसूति मोहजनकेसु आरम्भणेसु । अभब्बोति अभाजनभूतो । फुट्ठं सम्बोधिमुत्तमन्ति अरहत्तमग्गसङ्घातं उत्तमजाणं फुसितुं ।

२. सीलसुत्तवण्णना

१२. दुतिये सम्पन्नसीलाति परिपुण्णसीला । सम्पन्नपातिमोक्खाति परिपुण्णपातिमोक्खा ।
पातिमोक्खसंवरसंवुताति पातिमोक्खसंवरसीलेन संवुता पिहिता उपेता हुत्वा विहरथ । आचारगोचरसम्पन्नाति आचारेन च गोचरेन च सम्पन्ना समुपागता भवथ । अणुमत्तेसु वज्जेसूति अणुप्पमाणेसु दोसेसु । भयदस्साविनोति तानि अणुमत्तानि वज्जानि भयतो दस्सनसीला । समादाय सिक्खथ सिक्खापदेसूति सब्बसिक्खाकोट्टासेसु समादातब्बं समादाय गहेत्वा सिक्खथ । “सम्पन्नसीलानं...पे... सिक्खापदेसू”ति एतकेन धम्मक्खानेन सिक्खत्तये समादापेत्वा चेव पटिलद्धगुणेसु च वण्णं कथेत्वा इदानी उत्तरि कातब्बं दस्सेन्तो किमस्साति आदिमाह । तत्थ किमस्साति किं भवेय्य ।

यतं चरेति यथा चरन्तो यतो होति संयतो, एवं चरेय्य । एस नयो सब्बत्थ । अच्छेति निसीदेय्य । यतमेनं पसारयेति यं अङ्गपच्चङ्गं पसारेय्य, तं यतं संयतमेव कत्वा पसारेय्य । उद्धन्ति उपरि । तिरियन्ति मज्झं । अपाचीनन्ति अधो । एत्तावता अतीता पच्चुप्पन्ना अनागता च पच्चक्खन्धा कथिता । यावताति परिच्छेदवचनं । जगतो गतीति लोकस्स निष्फत्ति । समवेक्खिता च धम्मानं, खन्धानं उदयब्बयन्ति एतेसं सब्बलोके अतीतादिभेदानं पच्चक्खन्धधम्मानं उदयञ्च वयञ्च समवेक्खिता । “पच्चक्खन्धानं उदयं पस्सन्तो पच्चवीसति लक्खणानि पस्सति, वयं पस्सन्तो पच्चवीसति लक्खणानि पस्सती”ति वुत्तेहि समपज्जासाय लक्खणेहि सम्मा अवेक्खिता होति । चेतोसमथसामीचिन्ति चित्तसमथस्स अनुच्छविकं पटिपदं । सिक्खमानन्ति पटिपज्जमानं, पूरयमानन्ति अत्थो । पहितत्तोति पेसितत्तो । आहूति कथयन्ति । सेसमेत्थ उत्तानमेव । इमस्मिं पन सुत्ते सीलं मिस्सकं कथेत्वा गाथासु खीणासवो कथितो ।

३. पधानसुत्तवण्णना

१३. ततिये सम्मप्यधानानीति सुन्दरपधानानि उत्तमवीरियानि । सम्मप्यधानाति परिपुण्णवीरिया ।
मारधेय्याभिभूताति तेभूमकवट्टसङ्घातं मारधेय्यं अभिभवित्वा समतिक्कमित्वा ठिता । ते असिताति ते खीणासवा अनिस्सिता नाम । जातिमरणभयस्साति जातिञ्च मरणञ्च पटिच्च उप्पज्जनकभयस्स, जातिमरणसङ्घातस्सेव वा भयस्स । पारगूति पारङ्गता । ते तुसिताति ते खीणासवा तुट्ठा नाम । जेत्वा मारं सवाहिनिन्ति ससेनकं मारं जिनिन्त्वा ठिता । ते अनेजाति ते खीणासवा तण्हासङ्घाताय एजाय अनेजा निच्चला नाम । नमुचिबलन्ति मारबलं । उपातिवत्ताति अतिक्कन्ता । ते सुखिताति ते खीणासवा लोकुत्तरसुखेन सुखिता नाम । तेनेवाह —

“सुखिता वत अरहन्तो, तण्हा नेसं न विज्जति ।

अस्मिमानो समुच्छिन्नो, मोहजालं पदालित”न्ति ॥ (सं० नि० ३.७६) ।

४. संवरसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे पधानानीति वीरियानि । संवरप्यधानन्ति चक्खादीनि संवरन्तस्स उप्पन्नवीरियं । पधानप्यधानन्ति कामवितक्कादयो पजहन्तस्स उप्पन्नवीरियं । भावनाप्यधानन्ति सम्बोज्झङ्गे भावेन्तस्स उप्पन्नवीरियं ।
अनुरक्खणाप्यधानन्ति समाधिनिमित्तं अनुरक्खन्तस्स उप्पन्नवीरियं ।

विवेकनिस्सितन्तिआदीसु विवेको, विरागो, निरोधोति तीणिपि निब्बानस्स नामानि । निब्बानं हि उपधिविवेकत्ता विवेको, तं आगम्म रागादयो विरज्जन्तीति विरागो, निरुज्जन्तीति निरोधो । तस्मा विवेकनिस्सितन्तिआदीसु आरम्मणवसेन वा अधिगन्तव्ववसेन वा निब्बाननिस्सितन्ति अत्थो ।

वोस्सग्गपरिणामिन्ति एत्थ द्वे वोस्सग्गा — परिच्चागवोस्सग्गो च पक्खन्दनवोस्सग्गो च । तत्थ विपस्सना तदङ्गवसेन किलेसे च खन्धे च रागं परिच्चजतीति परिच्चागवोस्सग्गो । मग्गो आरम्मणवसेन निब्बानं पक्खन्दतीति पक्खन्दनवोस्सग्गो । तस्मा वोस्सग्गपरिणामिन्ति यथा भावियमानो सतिसम्बोज्झङ्गो वोस्सग्गतथाय परिणमति, विपस्सनाभावञ्च मग्गभावञ्च पापुणाति, एवं तं भावेतीति अयमेत्थ अत्थो । सेसपदेसुपि एसेव नयो । भइकन्ति लद्धकं । समाधिनिमित्तं वुच्चति अट्टिकसज्जादिवसेन अधिगतो समाधियेव । अनुरक्खतीति समाधिपारिपन्थिकधम्मो रागदोसमोहे सोधेन्तो रक्खति । एत्थ च अट्टिकसज्जादिका पञ्चेव सज्जा वुत्ता, इमस्मिं पन ठाने दसपि असुभानि वित्थारेत्वा कथेतब्बानि । तेसं वित्थारो विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१०२ आदयो) वुत्तोयेव । गाथाय संवरादिनिष्फादकं वीरियमेव वुत्तं । खयं दुक्खस्स पापुणेति दुक्खक्खयसङ्घातं अरहत्तं पापुणेय्याति ।

५. पज्जत्तिसुत्तवण्णना

१५. पज्जमे अग्गपज्जत्तियोति उत्तमपज्जत्तियो । अत्तभावीनन्ति अत्तभाववन्तानं । यदिदं राहु असुरिन्दोति यो एस राहु असुरिन्दो अयं अग्गोति । एत्थ राहु किर असुरिन्दो चत्तारि योजनसहस्सानि अट्ठ च योजनसतानि उच्चो, बाहन्तरमस्स द्वादसयोजनसतानि, हत्थतलपादतलानं पृथुलता तीणि योजनसतानि । अङ्गुलिपब्बानि पण्णास योजनानि, भमुकन्तरं पण्णासयोजनं, नलाटं तियोजनसतं, सीसं नवयोजनसतं । कामभोगीनं यदिदं राजा मन्धाताति यो एस राजा मन्धाता नाम, अयं दिब्बेपि मानुसकेपि कामे परिभुज्जनकानं सत्तानं अग्गो नाम । एस हि असङ्खेय्यायुकेसु मनुस्सेसु निब्बत्तित्वा इच्छितिच्छितक्खणे हिरज्जवस्सं वस्सापेन्तो मानुसके कामे दीघरत्तं परिभुज्जि । देवलोके पन याव छत्तिंसाय इन्दानं आयुप्पमाणं, ताव पणीते कामे परिभुज्जीति कामभोगीनं अग्गो नाम जातो । आधिपतेय्यानन्ति अधिपतिट्ठानं जेड्ढकट्ठानं करोन्तानं । तथागतो अग्गमक्खायतीति लोकियलोकुत्तरेहि गुणेहि तथागतो अग्गो सेट्ठो उत्तमो अक्खायति ।

इद्धिया यससा जलन्ति दिब्बसम्पत्तिसमिद्धिया च परिवारसङ्घातेन यससा च जलन्तानं । उद्धं तिरियं अपाचीनन्ति उपरि च मज्जे च हेट्ठा च । यावता जगतो गतीति यत्तका लोकनिष्फत्ति ।

६. सोखुम्मसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे सोखुम्मानीति सुखुमलक्खणपटिविज्जनकानि जाणानि । रूपसोखुम्मेन समन्नागतो होतीति रूपे सण्हसुखुमलक्खणपरिग्गाहकेन जाणेन समन्नागतो होति । परमेनाति उत्तमेन । तेन च रूपसोखुम्मेनाति तेन याव अनुलोमभावं पत्तेन सुखुमलक्खणपरिग्गाहकजाणेन । न समनुपस्सतीति नत्थिभावेनेव न पस्सति । न पत्थेतीति नत्थिभावेनेव न पत्थेति । वेदनासोखुम्मादीसुपि एसेव नयो ।

रूपसोखुम्मं जत्वाति रूपक्खन्धस्स सण्हसुखुमलक्खणपरिग्गाहकेन जाणेन सुखुमतं जानित्वा । वेदनानञ्च सम्भवन्ति वेदनाक्खन्धस्स च पभवं जानित्वा । सज्जा यतो समुदेतीति यस्मा कारणा सज्जाक्खन्धो समुदेति निब्बत्तति, तज्ज जानित्वा । अत्थं गच्छति यत्थ चाति यस्मिं ठाने निरुज्जति, तज्ज जानित्वा । सङ्गारे परतो जत्वाति सङ्गारक्खन्धं

अनिच्चताय लुज्जनभावेन परतो जानित्वा । इमिना हि पदेन अनिच्चानुपस्सना कथिता । **दुक्खतो नो च अत्ततो**ति इमिना दुक्खान्तानुपस्सना । **सन्तो**ति किलेससन्तताय सन्तो । **सन्तिपदे रतो**ति निब्बाने रतो । इति सुत्तन्ते चतूसु ठानेसु विपस्सनाव कथिता, गाथासु लोकोत्तरधम्मोपीति ।

७. पठमअगतिसुत्तवण्णना

१७-१९. सत्तमे **अगतिगमनानी**ति नगतिगमनानि । **छन्दागतिं गच्छती**ति छन्देन अगतिं गच्छति, अकत्तब्बं करोति । सेसेसुपि एसेव नयो । **छन्दा दोसा भया मोहा**ति छन्देन, दोसेन, भयेन, मोहेन । **अतिवत्तती**ति अतिक्कमति । अट्टमं उत्तानमेव । नवमे तथाबुज्जनकानं वसेन द्वीहिपि नयेहि कथितं ।

१०. भत्तुद्देसकसुत्तवण्णना

२०. दसमे **भत्तुद्देसको**ति सलाकभत्तादीनं उद्देसको । **कामेसु असंयता**ति वत्थुकामेसु किलेसकामेहि असंयता । **परिसाकसटो च पनेस वुच्चती**ति अयञ्च पन सो एवरूपा परिसाकचवरो नाम वुच्चतीति अत्थो । **समणेना**ति बुद्धसमणेन । **परिसाय मण्डो च पनेस वुच्चती**ति अयं एवरूपा परिसा विप्पसन्नेन परिसामण्डोति वुच्चतीति ।

चरवग्गो दुतियो ।

३. उरुवेलवग्गो

१. पठमउरुवेलसुत्तवण्णना

२१. ततियस्स पठमे **उरुवेलाय**न्ति एत्थ **उरुवेला**ति महावेला, महावालिकरासीति अत्थो । अथ वा **उरू**ति वालुका वुच्चति, **वेला**ति मरियादा । वेलातिक्कमनहेतु आहटा उरु उरुवेलाति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । अतीते किर अनुप्पन्ने बुद्धे दससहस्सा कुलपुत्ता तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा तस्मिं पदेसे विहरन्ता एकदिवसं सन्निपतित्वा कतिकवत्तं अकंसु — “कायकम्मवचीकम्मानि नाम परेसम्पि पाकटानि होन्ति, मनोकम्मं पन अपाकटं । तस्मा यो कामवितक्कं वा ब्यापादवितक्कं वा विहिंसावितक्कं वा वितक्केति, तस्स अज्जो चोदको नाम नत्थि । सो अत्तनाव अत्तानं चोदेत्वा पत्तपुटेन वालुकं आहरित्वा इमस्मिं ठाने आकिरतु, इदमस्स दण्डकम्म”न्ति । ततो पट्ठाय यो तादिसं वितक्कं वितक्केति, सो तत्थ पत्तपुटेन वालुकं आकिरति, एवं तत्थ अनुक्कमेन महावालुकरासि जातो । ततो नं पच्छिमा जनता परिक्खिपित्वा चेतियट्ठानमकासि, तं सन्धाय वुत्तं — “उरुवेलाति महावेला, महावालिकरासीति अत्थो”ति । तमेव सन्धाय वुत्तं — “अथ वा उरूति वालुका वुच्चति, वेलाति मरियादा, वेलातिक्कमनहेतु आहटा उरु उरुवेलाति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो”ति ।

नज्जा नेरज्जराय तीरेति उरुवेलगामं निस्साय नेरज्जरानदीतीरे विहरामीति दस्सेति । **अजपालनिग्रोधे**ति अजपालका तस्स निग्रोधस्स छायाय निसीदन्तिपि तिट्ठन्तिपि, तस्मा सो अजपालनिग्रोधोत्वेव सङ्खं गतो, तस्स हेट्ठाति अत्थो । **पठमाभिसम्बुद्धो**ति सम्बुद्धो हुत्वा पठममेव । **उदपादी**ति अयं वितक्को पञ्चमे सत्ताहे उदपादि । कस्मा उदपादीति? सम्बुद्धानं आचिण्णत्ता चेव पुब्बासेवनाय च । तत्थ पुब्बासेवनाय पकासनत्थं तित्तिरजातकं आहरितब्बं । हत्थिवानरतित्तिरा किर एकस्मिं पदेसे विहरन्ता “यो अम्हाकं महल्लको, तस्मिं सगारवा विहरिस्सामा”ति निग्रोधं दस्सेत्वा “को नु खो अम्हाकं महल्लको”ति वीमंसन्ता तित्तिरस्स महल्लकभावं जत्वा तस्स जेट्ठापचायनकम्मं कत्वा अज्जमज्जं

समग्गा सम्मोदमाना विहरित्वा सग्गपरायणा अहेसुं । तं कारणं जत्वा रुक्खे अधिवत्था देवता इमं गाथमाह —

“ये वुड्ढमपचायन्ति, नरा धम्मस्स कोविदा ।

दिट्ठेव धम्मे पासंसा, सम्पराये च सुग्गती”ति ॥ (जा० १.१.३७) ।

एवं अहेतुकतिरच्छानयोनियं निब्बत्तोपि तथागतो सगारववासं रोचेसि, इदानीं कस्मा न रोचेस्सतीति । **अगारवो**ति अज्जस्मिं गारवरहितो, कज्जि गरुड्ढाने अट्टपेत्वाति अत्थो । **अप्पतिस्सो**ति पतिस्सयरहितो, कज्जि जेट्ठकट्ठाने अट्टपेत्वाति अत्थो । **समणं वा ब्राह्मणं वा**ति एत्थ समितपापबाहितपापायेव समणब्राह्मणा अधिप्पेता । **सक्कत्वा गरुं कत्वा**ति सक्कारज्जेव कत्वा गरुकारज्ज उपट्टपेत्वा ।

सदेवके लोकेति आदीसु सद्धिं देवेहि सदेवके । देवगहणेन चेत्थ मारब्रह्मेसु गहितेसुपि मारो नाम वसवत्ती सब्बेसं उपरि वसं वत्तेति, ब्रह्मा नाम महानुभावो, एकङ्गुलिया एकस्मिं चक्कवाळसहस्से आलोकं फरति, द्वीहि द्वीसु, दसहि अङ्गुलीहि दससु चक्कवाळसहस्सेसु आलोकं फरति । सो इमिना सीलसम्पन्नतराति वत्तुं मा लभन्तूति **समारके सब्रह्मके**ति विसुं वुत्तं । तथा समणा नाम एकनिकायादिवसेन बहुस्सुता सीलवन्तो पण्डिता, ब्राह्मणापि वत्थुविज्जादिवसेन बहुस्सुता पण्डिता । ते इमिना सम्पन्नतराति वत्तुं मा लभन्तूति **सस्समणब्राह्मणिया पजाया**ति वुत्तं । **सदेवमनुस्साया**ति इदं पन निप्पदेसतो दस्सनत्थं गहितमेव गहेत्वा वुत्तं । अपिचेत्थ पुरिमानि तीणि पदानि लोकवसेन वुत्तानि, पच्छिमानि द्वे पजावसेन । **सीलसम्पन्नतरन्ति** सीलेन सम्पन्नतरं, अधिकतरन्ति अत्थो । एत्थ च सीलादयो चत्तारो धम्मा लोकियलोकुत्तरा कथिता, विमुत्तिजाणदस्सनं लोकियमेव । पच्चवेक्खणजाणमेव हेतं । **पातुरहोसी**ति “अयं सत्था अवीचितो याव भवग्गा सीलादीहि अत्तना अधिकतरं अपस्सन्तो ‘मया पटिविद्धनवलोकुत्तरधम्ममेव सक्कत्वा उपनिस्साय विहरिस्सामी’ति चिन्तेति, कारणं भगवा चिन्तेति, अत्थं वुड्ढं विसेसं चिन्तेति, गच्छामिस्स उस्साहं जनेस्सामी”ति चिन्तेत्वा पुरतो पाकटो अहोसि, अभिमुखे अट्ठासीति अत्थो ।

विहंसु विहरन्ति चाति एत्थ यो वदेय्य — “विहरन्तीति वचनतो पच्चुप्पन्नेपि बहू बुद्धा”ति, सो “भगवापि भन्ते एतरहि अरहं सम्मासम्बुद्धो”ति इमिना वचनेन पटिबाहितब्बो ।

“न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जति ।

सदेवकस्मिं लोकस्मिं, नत्थि मे पटिपुग्गलो”ति ॥ (महाव० ११; म० नि० २.३४१) —

आदीहि चस्स सुत्तेहि अज्जेसं बुद्धानं अभावो दीपेतब्बो । **तस्मा**ति यस्मा सब्बेपि बुद्धा सद्धम्मगरुनो, तस्मा । **महत्तमभिकङ्खता**ति महन्तभावं पत्थयमानेन । **सरं बुद्धान सासनन्ति** बुद्धानं सासनं सरन्तेन ।

यतोति यस्मिं काले । **महत्तेन समन्नागतो**ति रत्तञ्जुमहत्तं वेपुल्लमहत्तं ब्रह्मचरियमहत्तं लाभग्गमहत्तन्ति इमिना चतुब्बिधेन महत्तेन समन्नागतो । **अथ मे सङ्केपि गारवो**ति अथ मय्हं सङ्केपि गारवो जातो । किस्मिं पन काले भगवता सङ्के गारवो कतोति? महापजापतिया दुस्सयुगदानकाले । तदा हि भगवा अत्तनो उपनीतं दुस्सयुगं “सङ्के, गोतमि, देहि, सङ्के ते दिन्ने अहज्जेव पूजितो भविस्सामि सङ्गे चा”ति वदन्तो सङ्के गारवं अकासि नाम ।

२. दुतियउरुवेलसुत्तवण्णना

२२. दुतिये सम्बहुलाति बहुका । ब्राह्मणाति हुहुक्कजातिकेन ब्राह्मणेन सद्धिं आगता ब्राह्मणा । जिण्णाति जराजिण्णा । वुड्ढाति वयोवुड्ढा । महल्लकाति जातिमहल्लका । अद्धगताति तयो वये अद्धे अतिक्कन्ता । सुतमेतन्ति अम्हेहि सुतं एतं । तयिदं भो, गोतम, तथेवाति भो, गोतम, एतं अम्हेहि सुतकारणं तथा एव । तयिदं भो, गोतम, न सम्पन्नमेवाति तं एतं अभिवादनादिअकरणं अननुच्छविकमेव ।

अकालवादीतिआदीसु अकाले वदतीति अकालवादी । असभावं वदतीति अभूतवादी । अनत्थं वदति, नो अत्थन्ति अनत्थवादी । अधम्मं वदति, नो धम्मन्ति अधम्मवादी । अविनयं वदति, नो विनयन्ति अविनयवादी । अनिधानवतिं वाचं भासिताति न हृदये निधेतब्बयुत्तकं वाचं भासिता । अकालेनाति कथेतुं अयुत्तकालेन । अनपदेसन्ति अपदेसरहितं, सापदेसं सकारणं कत्वा न कथेति । अपरियन्तवतिन्ति परियन्तरहितं, न परिच्छेदं दस्सेत्वा कथेति । अनत्थसंहितन्ति न लोकीयलोकुत्तरअत्थनिस्सितं कत्वा कथेति । बालो थेरोत्वेव सद्धं गच्छतीति अन्धबालो थेरोति सद्धं गच्छति ।

कालवादीतिआदीनि वुत्तपटिपक्खवसेन वेदितब्बानि । पण्डितो थेरोत्वेव सद्धं गच्छतीति पण्डित्वेन समन्नागतत्ता पण्डितो, थिरभावप्पत्तिया थेरोति सद्धं गच्छति ।

बहुस्सुतो होतीति बहुं अस्स सुतं होति, नवङ्गं सत्थुसासनं पाळिअनुसन्धिपुब्बापरवसेन उग्गहितं होतीति अत्थो । सुतधरोति सुतस्स आधारभूतो । यस्स हि इतो गहितं इतो पलायति, छिद्दघटे उदकं विय न तिड्ढति, परिसमज्झे एकसुत्तं वा जातकं वा कथेतुं वा वाचेतुं वा न सक्कोति, अयं न सुतधरो नाम । यस्स पन उग्गहितं बुद्धवचनं उग्गहितकालसदिसमेव होति, दसपि वीसतिपि वस्सानि सज्झायं अकरोन्तस्स नेव नस्सति, अयं सुतधरो नाम । सुतसन्निचयोति सुतस्स सन्निचयभूतो । यस्स हि सुतं हृदयमञ्जूसाय सन्निचितं सिलाय लेखा विय सुवण्णपत्ते पक्खित्तसीहवसा विय च तिड्ढति, अयं सुतसन्निचयो नाम । धाताति धाता पगुणा । एकच्चस्स हि उग्गहितबुद्धवचनं धातं पगुणं निच्चलिकं न होति, “असुकं सुत्तं वा जातकं वा कथेही”ति वुत्ते “सज्झायित्वा संसन्दित्वा समनुग्गाहित्वा जानिस्सामी”ति वदति । एकच्चस्स धातं पगुणं भवङ्गसोतसदिसं होति, “असुकं सुत्तं वा जातकं वा कथेही”ति वुत्ते उद्धरित्वा तमेव कथेति । तं सन्धाय वुत्तं “धाता”ति । वचसा परिचिताति सुत्तदसक-वग्गदसकपण्णासदसकवसेन वाचाय सज्झायिता । मनसानुपेक्खिताति चित्तेन अनुपेक्खिता । यस्स वाचाय सज्झायितं बुद्धवचनं मनसा चिन्तेन्तस्स तत्थ तत्थ पाकटं होति, महादीपं जालेत्वा ठितस्स रूपगतं विय पज्जायति, तं सन्धायेतं वुत्तं । दिट्ठिया सुप्पटिविद्धाति अत्थतो च कारणतो च पज्जाय सुप्पटिविद्धा ।

आभिचेतसिकानन्ति अभिचेतोति अभिक्कन्तं विसुद्धं चित्तं वुच्चति, अधिचित्तं वा, अभिचेतसि जातानि आभिचेतसिकानि, अभिचेतोसन्निस्सितानीति वा आभिचेतसिकानि । दिट्ठधम्मसुखविहारानन्ति दिट्ठधम्मे सुखविहारानं । दिट्ठधम्मोति पच्चक्खो अत्तभावो वुच्चति, तत्थ सुखविहारभूतानन्ति अत्थो । रूपावचरज्झानानमेतं अधिवचनं । तानि हि अप्पेत्वा निसिन्ना ज्ञायिनो इमस्मिंयेव अत्तभावे असंकलिट्टनेक्खम्मसुखं विन्दन्ति, तस्मा “दिट्ठधम्मसुखविहारानी”ति वुच्चति । निकामलाभीति निकामेन लाभी, अत्तनो इच्छावसेन लाभी, इच्छितिच्छितक्खणे समापज्जितुं समत्थोति वुत्तं होति । अकिच्छलाभीति सुखेनेव पच्चनीकधम्मे विक्खम्भेत्वा समापज्जितुं समत्थोति वुत्तं होति । अकसिरलाभीति अकसिरानं लाभी विपुलानं, यथापरिच्छेदेन वुड्ढातुं समत्थोति वुत्तं होति । एकच्चो हि लाभीयेव होति, न पन इच्छितिच्छितक्खणे सक्कोति समापज्जितुं । एकच्चो सक्कोति तथासमापज्जितुं, पारिपन्थिके च पन किच्छेन विक्खम्भेति । एकच्चो तथा च समापज्जति, पारिपन्थिके च अकिच्छेनेव विक्खम्भेति, न सक्कोति नाळिकयन्तं विय यथापरिच्छेदेयेव वुड्ढातुं । यस्स पन अयं तिविधापि सम्पदा अत्थि, सो “अकिच्छलाभी अकसिरलाभी”ति वुच्चति ।

आसवानं खयातिआदीनि वृत्तत्थानेव । एवमिध सीलम्पि बाहुसच्चम्पि खीणासवस्सेव सीलं बाहुसच्चञ्च, झानानिपि खीणासवस्सेव वळञ्जनकज्झानानि कथितानि । “आसवानं खया”तिआदीहि पन अरहत्तं कथितं । फलेन चेत्थ मग्गकिच्चं पकासितन्ति वेदितब्बं ।

उद्धतेनाति उद्धच्चसहगतेन । सम्फन्ति पलापकथं । असमाहितसङ्कप्पोति अट्टपितसङ्कप्पो । मगोति मगसदिसो । आराति दूरे । थावरेय्यम्हाति थावरभावतो । पापदिट्ठीति लामकदिट्ठि । अनादरोति आदररहितो । सुतवाति सुतेन उपगतो । पटिभानवाति दुविधेन पटिभानेन समन्नागतो । पञ्जायत्थं विपस्सतीति सहविपस्सनाय मग्गपञ्जाय चतुन्नं सच्चानं अत्थं विनिविज्झित्वा पस्सति । पारगू सब्बधम्मानन्ति सब्बेसं खन्धादिधम्मानं पारं गतो, अभिज्जापारगू, परिज्जापारगू, पहानपारगू, भावनापारगू, सच्छिकिरियापारगू, समापत्तिपारगूति एवं छब्बिधेन पारगमनेन सब्बधम्मानं पारं परियोसानं गतो । अखिलोति रागखिलादिविरहितो । पटिभानवाति दुविधेनेव पटिभानेन समन्नागतो । ब्रह्मचरियस्स केवलीति सकलब्रह्मचरियो । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

३. लोकसुत्तवण्णना

२३. ततिये लोकोति दुक्खसच्चं । अभिसम्बुद्धोति जातो पच्चक्खो कतो । लोकस्माति दुक्खसच्चतो । पहीनोति महाबोधिमण्डे अरहत्तमग्गजाणेन पहीनो । तथागतस्स भाविताति तथागतेन भाविता ।

एवं एत्तकेन ठानेन चतूहि सच्चोहि अत्तनो बुद्धभावं कथेत्वा इदानि तथागतभावं कथेतुं यं, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ दिट्ठन्ति रूपायतनं । सुतन्ति सद्दायतनं । मुतन्ति पत्वा गहेतब्बतो गन्धायतनं रसायतनं फोडुब्बायतनं । विज्जातन्ति सुखदुक्खादि धम्मरम्मणं । पत्तन्ति परियेसित्वा वा अपरियेसित्वा वा पत्तं । परियेसितन्ति पत्तं वा अप्पत्तं वा परियेसितं । अनुविचरितं मनसाति चित्तेन अनुसञ्चरितं ।

तथागतेन अभिसम्बुद्धन्ति इमिना एतं दस्सेति — यं अपरिमाणासु लोकधातूसु इमस्स सदेवकस्स लोकस्स नीलं पीतकन्तिआदि रूपायतनं चक्खुद्वारे आपाथं आगच्छति, “अयं सत्तो इमस्मिं खणे इमं नाम रूपायतनं दिस्वा सुमनो वा दुम्मनो वा मज्झत्तो वा जातो”ति सब्बं तथागतस्स एवं अभिसम्बुद्धं । तथा यं अपरिमाणासु लोकधातूसु इमस्स सदेवकस्स लोकस्स भेरिसद्धो मुदिङ्गसद्धोतिआदि सद्धारम्मणं सोतद्वारे आपाथं आगच्छति, मूलगन्धो तचगन्धोतिआदि गन्धारम्मणं घानद्वारे आपाथं आगच्छति, मूलरसो खन्धरसोतिआदि रसारम्मणं जिह्वाद्वारे आपाथं आगच्छति, कक्खळं मुदुकन्तिआदि पथवीधातुतेजोधातुवायोधातुभेदं फोडुब्बारम्मणं कायद्वारे आपाथं आगच्छति, “अयं सत्तो इमस्मिं खणे इमं नाम फोडुब्बारम्मणं फुसित्वा सुमनो वा दुम्मनो वा मज्झत्तो वा जातो”ति सब्बं तथागतस्स एवं अभिसम्बुद्धं । तथा यं अपरिमाणासु लोकधातूसु इमस्स सदेवकस्स लोकस्स सुखदुक्खादिभेदं धम्मरम्मणं मनोद्वारस्स आपाथं आगच्छति, “अयं सत्तो इमस्मिं खणे इमं नाम धम्मरम्मणं विजानित्वा सुमनो वा दुम्मनो वा मज्झत्तो वा जातो”ति सब्बं तथागतस्स एवं अभिसम्बुद्धं । यज्झि, भिक्खवे, इमेसं सब्बसत्तानं दिट्ठं सुतं मुतं विज्जातं, तत्थ तथागतेन अदिट्ठं वा असुतं वा अमुतं वा अविज्जातं वा नत्थि, इमस्स पन महाजनस्स परियेसित्वा अप्पत्तम्पि अत्थि, अपरियेसित्वा अप्पत्तम्पि अत्थि, परियेसित्वा पत्तम्पि अत्थि, अपरियेसित्वा पत्तम्पि अत्थि, सब्बम्पि तथागतस्स अप्पत्तं नाम नत्थि जाणेन असच्छिकत्तं ।

तस्मा तथागतोति वुच्चतीति यं यथा लोकेन गतं, तस्स तथेव गतत्ता तथागतोति वुच्चति । पाळियं पन “अभिसम्बुद्ध”न्ति वुत्तं, तं गतसद्देन एकत्थं । इमिना नयेन सब्बवारेसु तथागतोति निगमस्स अत्थो वेदितब्बो । तस्स युत्ति

एकपुगलवण्णनायं तथागतसद्वित्तारे वुत्तायेव । अपिचेत्थ अज्जदत्थूति एकंसत्थे निपातो । दक्खतीति दसो । वसं वत्तेतीति वसवत्ती ।

सब्बं लोकं अभिज्जाति तेधातुकं लोकसन्निवासं जानित्वा । सब्बं लोके यथातथन्ति तस्मिं तेधातुकलोकसन्निवासे यंकिञ्चि नेय्यं, सब्बं तं यथातथं अविपरीतं जानित्वा । विसंयुत्तोति चतुन्नं योगानं पहानेन विसंयुत्तो । अनूपयोति तण्हादिट्ठिउपयेहि विरहितो । सब्बाभिभूति रूपादीनि सब्बारम्मणानि अभिभवित्वा ठितो । धीरोति धितिसम्पन्नो । सब्बगन्थप्पमोचनोति सब्बे चत्तारोपि गन्थे मोचेत्वा ठितो । फुट्ठस्साति फुट्ठा अस्स । इदञ्च करणत्थे सामिवचनं । परमा सन्तीति निब्बानं । तज्हि तेन आणफुसनेन फुट्ठं । तेनेवाह — निब्बानं अकुतोभयन्ति । अथ वा परमासन्तीति उत्तमा सन्ति । कतरा साति? निब्बानं । यस्मा पन निब्बाने कुतोचि भयं नत्थि, तस्मा तं अकुतोभयन्ति वुच्चति । विमुत्तो उपधिसङ्खयेति उपधिसङ्खयसङ्खाते निब्बाने तदारम्मणाय फलविमुत्तिया विमुत्तो । सीहो अनुत्तरोति परिस्सयानं सहनट्ठेन किलेसानञ्च हिंसनट्ठेन तथागतो अनुत्तरो सीहो नाम । ब्रह्मान्ति सेट्ठं । इतीति एवं तथागतस्स गुणे जानित्वा । सङ्गम्माति समागन्त्वा । तं नमस्सन्तीति तं तथागतं ते सरणं गता नमस्सन्ति । इदानीं यं वदन्ता ते नमस्सन्ति, तं दस्सेतुं दन्तोतिआदि वुत्तं । तं उत्तानत्थमेवाति ।

४. काळकारामसुत्तवण्णना

२४. चतुत्थं अत्थुप्पत्तियं निक्खित्तं । कतराय अत्थुप्पत्तियन्ति? दसबलगुणकथाय । अनाथपिण्डिकस्स किर धीता चूळसुभद्दा “साकेतनगरे काळकसेट्ठिपुत्तस्स गेहं गच्छिस्सामी”ति सत्थारं उपसङ्कमित्वा, “भन्ते, अहं मिच्छादिट्ठिककुलं गच्छामि । सचे तत्थ सक्कारं लभिस्सामि, एकस्मिं पुरिसे पेसियमाने पपञ्चो भविस्सति, मं आवज्जेय्याथ भगवा”ति पटिञ्जं गहेत्वा अगमासि । सेट्ठि “सुणिसा मे आगता”ति मङ्गलं करोन्तोव बहुं खादनीयभोजनीयं पटियादेत्वा पञ्च अचेलकसतानि निमन्तेसि । सो तेसु निसिन्नेसु “धीता मे आगन्त्वा अरहन्ते वन्दतू”ति चूळसुभद्दाय पेसेसि । आगतफला अरियसाविका अरहन्तेति वुत्तमत्तेयेव “लाभा वत मे”ति उट्ठित्वा गता ते निस्सिरिकदस्सने अचेलके दिस्वाव “समणा नाम न एवरूपा होन्ति, तात, येसं नेव अज्झत्तं हिरी, न बहिद्धा ओत्तप्पं अत्थी”ति वत्वा “न इमे समणा, धीधी”ति खेळं पातेत्वा निवत्तित्वा अत्तनो वसनट्ठानमेव गता ।

ततो अचेलका “महासेट्ठि कुतो ते एवरूपा कालकण्णी लद्धा, किं सकलजम्बुदीपे अज्जा दारिका नत्थी”ति सेट्ठिं परिभासिंसु । सो “आचरिया जानित्वा वा कतं होतु अजानित्वा वा, अहमेत्थ जानिस्सामी”ति अचेलके उय्योजेत्वा सुभद्दाय सन्तिकं गन्त्वा “अम्म, कस्मा एवरूपं अकासि, कस्मा अरहन्ते लज्जापेसी”ति आह । तात, अरहन्ता नाम एवरूपा न होन्तीति । अथ नं सो आह —

“कीदिसा समणा तुहं, बाळहं खो ने पसंससि ।
किंसीला किंसमाचारा, तं मे अक्खाहि पुच्छिता”ति ॥

सा आह —

“सन्तिन्द्रिया सन्तमना, सन्ततेजा गुणमग्गसण्ठिता ।
ओक्खित्तचक्खू मितभाणी, तादिसा समणा मम ॥

“वसन्ति वनमोगह, नागो छेत्वाव बन्धनं ।
एककिया अदुतिया, तादिसा समणा ममा”ति ॥

एवञ्च पन वत्वा सेट्टिस्स पुरे ठत्वा तिण्णं रतनानं गुणं कथेसि । सेट्टि तस्सा वचनं सुत्वा “यदि एवं, तव समणे आनेत्वा मङ्गलं करोमा”ति । सा पुच्छि “कदा करिस्सथ, ताता”ति । सेट्टि चिन्तेसि — “कतिपाहच्चयेनाति वुत्ते पेसेत्वा पक्कोसापेय्या”ति । अथ नं “स्वे अम्मा”ति आह । सा सायन्हसमये उपरिपासादं आरुह्य महन्तं पुप्फसमुगं गहेत्वा सत्थु गुणे अनुस्सरित्वा अट्ठ पुप्फमुट्टियो दसबलस्स विस्सज्जेत्वा अज्जलिं पग्गह्य नमस्समाना अट्ठासि । एवञ्च अवच — “भगवा स्वे पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं मय्हं भिक्खं गण्हथा”ति । तानि पुप्फानि गन्त्वा दसबलस्स मत्थके वितानं हुत्वा अट्ठंसु । सत्था आवज्जेन्तो तं कारणं अद्दस । धम्मदेसनापरियोसाने अनाथपिण्डिकमहासेट्टि दसबलं वन्दित्वा “स्वे, भन्ते, पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं मम गेहे भिक्खं गण्हथा”ति आह । चूळसुभद्दाय निमन्तितम्ह सेट्ठीति । न, भन्ते, कज्जि आगतं पस्सामाति । आम, सेट्टि, सद्धा पन उपासिका दूरे योजनसतमत्थकेपि योजनसहस्समत्थकेपि ठिता हिमवन्तो विय पज्जायतीति वत्वा —

“दूरे सन्तो पकासेन्ति, हिमवन्तोव पब्बतो ।
असन्तेत्थ न दिस्सन्ति, रत्तिं खित्ता यथा सरा”ति ॥ (ध० प० ३०४) —

इमं गाथमाह । अनाथपिण्डिको “भन्ते, मम, धीतु सङ्गहं करोथा”ति वन्दित्वा पक्कामि ।

सत्था आनन्दत्थेरं आमन्तेसि — “अहं, आनन्द, साकेतं गमिस्सामि, पञ्चन्नं भिक्खुसतानं सलाकं देहि । ददन्तो च छळभिज्जानंयेव ददेय्यासी”ति । थेरो तथा अकासि । चूळसुभद्दा रत्तिभागसमनन्तरे चिन्तेसि — “बुद्धा नाम बहुकिच्चा बहुकरणीया, मं सल्लक्खेय्य वा न वा, किं नु खो करिस्सामी”ति । तस्मिं खणे वेस्सवणो महाराजा चूळसुभद्दाय कथेसि — “भद्दे, मा खो त्वं विमना अहोसि, मा दुम्मना । अधिवुत्थं ते भगवता स्वातनाय भत्तं सद्धिं भिक्खुसङ्गेना”ति । सा तुट्ठपहट्ठा दानमेव संविदहि । सक्कोपि खो देवराजा विस्सकम्मं आमन्तेसि — “तात, दसबलो चूळसुभद्दाय सन्तिकं साकेतनगरं गच्छिस्सति, पञ्च कूटागारसतानि मापेही”ति । सो तथा अकासि । सत्था पञ्चहि छळभिज्जसतेहि परिवुतो कूटागारयानेन मणिवण्णं आकासं विलिखन्तो विय साकेतनगरं अगमासि ।

सुभद्दा बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दानं दत्वा सत्थारं वन्दित्वा आह — “भन्ते, मय्हं ससुरपक्खो मिच्छादिट्ठिको, साधु तेसं अनुच्छविकधम्मं कथेथा”ति । सत्था धम्मं देसेसि । काळकसेट्टि सोतापन्नो हुत्वा अत्तनो उय्यानं दसबलस्स अदासि । अचेलका “अम्हाकं पठमं दिन्न”न्ति निक्खमितुं न इच्छन्ति । “गच्छथ नीहरितब्बनियामेन ते नीहरथा”ति सब्बे नीहरापेत्वा तत्थेव सत्थु विहारं कारेत्वा ब्रह्मदेय्यं कत्वा उदकं पातेसि । सो काळकेन कारितताय काळकारामो नाम जातो । भगवा तस्मिं समये तत्थ विहरति । तेन वुत्तं — “साकेते विहरति काळकारामे”ति ।

भिक्खू आमन्तेसीति पञ्चसते भिक्खू आमन्तेसि । ते किर साकेतनगरवासिनो कुलपुत्ता सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा उपट्ठानसालाय निसिन्ना “अहो बुद्धगुणा नाम महन्ता, एवरूपं नाम मिच्छादिट्ठिकं काळकसेट्ठिं दिट्ठितो मोचेत्वा सोतापत्तिफलं पापेत्वा सकलनगरं सत्थारा देवलोकसदिसं कत”न्ति दसबलस्स गुणं कथेन्ति । सत्था तेसं गुणं कथेन्तानं चित्तं उपपरिक्खित्वा — “मयि गते महती देसना समुट्ठिस्सति, देसनापरियोसाने च इमे पञ्चसता भिक्खू अरहत्ते पतिट्ठहिस्सन्ति, महापथवी उदकपरियन्तं कत्वा कम्पिस्सती”ति धम्मसभं गन्त्वा पञ्चत्तरबुद्धासने निसिन्नो ते

भिक्षू आदिं कत्वा यं, भिक्खवे, सदेवकस्स लोकस्साति इमं देसनं आरभि। एवमिदं सुत्तं गुणकथाय निक्खित्तन्ति वेदितब्बं।

तत्थ “तमहं जानामी”ति पदपरियोसाने महापथवी उदकपरियन्तं कत्वा अकम्पित्थ। **अब्भज्जासिन्ति** अभिअब्भज्जासिं, जानिन्ति अत्थो। **विदितन्ति** पाकटं कत्वा जातं। इमिना एतं दस्सेति — अज्जे जानन्तियेव, मया पन पाकटं कत्वा विदितन्ति। इमेहि तीहि पदेहि सब्बज्जुतभूमि नाम कथिता। **तं तथागतो न उपट्ठासीति** तं छद्धारिकं आरम्मणं तथागतो तण्हाय वा दिट्ठिया वा न उपट्ठासि न उपगज्झि। अयज्झि पस्सति भगवा चक्खुना रूपं, छन्दरागो भगवतो नत्थि, सुविमुत्तचित्तो सो भगवा। सुणाति भगवा सोतेन सद्दं। घायति भगवा घानेन गन्धं। सायति भगवा जिह्वाय रसं। फुसति भगवा कायेन फोट्ठब्बं। विजानाति भगवा मनसा धम्मं, छन्दरागो भगवतो नत्थि, सुविमुत्तचित्तो सो भगवा। तेन वुत्तं — “तं तथागतो न उपट्ठासी”ति। इमिना पदेन खीणासवभूमि कथिताति वेदितब्बा।

तं ममस्स मुसाति तं मे वचनं मुसावादो नाम भवेय्य। **तं पस्स तादिसमेवाति** तम्पि मुसावादो भवेय्य। **तं ममस्स कलीति** तं वचनं मय्हं दोसो भवेय्याति अत्थो। एत्तावता सच्चभूमि नाम कथिताति वेदितब्बा।

दट्ठा दट्ठब्बन्ति दिस्वा दट्ठब्बं। **दिट्ठं न मज्जतीति** तं दिट्ठं रूपायतनं “अहं महाजनेन दिट्ठमेव पस्सामी”ति तण्हामानदिट्ठीहि न मज्जति। **अदिट्ठं न मज्जतीति** “अहं महाजनेन अदिट्ठमेव एतं पस्सामी”ति एवम्पि तण्हादीहि मज्जनाहि न मज्जति। **दट्ठब्बं न मज्जतीति** “महाजनेन दिट्ठं पस्सामी”ति एवम्पि ताहि मज्जनाहि न मज्जति। दट्ठब्बज्झि अदिट्ठम्पि होतियेव। एवरूपानि हि वचनानि तीसुपि कालेसु लब्धन्ति, तेनस्स अत्थो वुत्तो। **दट्ठारं न मज्जतीति** पस्सितारं एकसत्तं नाम ताहि मज्जनाहि न मज्जतीति अत्थो। सेसट्ठानेसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो। इमिना एत्तकेन ठानेन सुज्जताभूमि नाम कथिता।

इति खो, भिक्खवेति एवं खो, भिक्खवे। **तादीयेव तादीति तादिता** नाम एकसदिसता। तथागतो च यादिसो लाभादीसु, तादिसोव अलाभादीसु। तेन वुत्तं — “लाभेपि तादी, अलाभेपि तादी। यसेपि तादी, अयसेपि तादी। निन्दायपि तादी, पसंसायपि तादी। सुखेपि तादी, दुक्खेपि तादी”ति (महानि० ३८, १९२)। इमाय तादिताय तादी। **तम्हा च पन तादिम्हाति** ततो तथागततादितो अज्जो उत्तरितरो वा पणीततरो वा तादी नत्थीति एत्तावता तादिभूमि नाम कथिता। इमाहि पञ्चभूमीहि देसनं निट्ठापेन्तस्स पञ्चसुपि ठानेसु महापथवी सक्खिभावेन अकम्पित्थ। देसनापरियोसाने ते पञ्चसते अधुनापब्बजिते कुलपुत्ते आदिं कत्वा तं ठानं पत्तानं देवमनुस्सानं चतुरासीति पाणसहस्सानि अमतपानं पिंविंसु।

भगवापि सुत्तं निट्ठापेत्वा गाथाहि कूटं गण्हन्तो **यंकिज्जीति** आदिमाह। तत्थ **अज्झोसितं सच्चमुत्तं परेसन्ति** परेसं सद्भाय परपत्तियायनाय सच्चमुत्तन्ति मज्जित्वा अज्झोसितं गिलित्वा परिनिट्ठापेत्वा गहितं। **सयसंवुत्तेसूति** सयमेव संवरित्वा पियायित्वा गहितगहणेसु, दिट्ठिगतिकेसूति अत्थो। दिट्ठिगतिका हि सयं संवुताति वुच्चन्ति। **सच्चं मुसा वापि परं दहेय्याति** तेसु सयं संवुत्तसङ्घातेसु दिट्ठिगतिकेसु तथागतो तादी तेसं एकम्पि वचनं “इदमेव सच्चं मोघमज्ज”न्ति एवं सच्चं मुसा वापि परं उत्तमं कत्वा न ओदहेय्य, न सदहेय्य, न पत्तियायेय्य। **एतज्ज सल्लन्ति** एतं दिट्ठिसल्लं। **पटिकच्च दिस्वाति** पुरेतरं बोधिमूलेयेव दिस्वा। **विसत्ताति** लग्गा लगिता पलिबुद्धा। **जानामि पस्सामि तथेव एतन्ति** यथायं पजा अज्झोसिता गिलित्वा परिनिट्ठापेत्वा विसत्ता लग्गा लगिता, एवं अहम्पि जानामि पस्सामि। तथा एवं यथा एताय पजाय गहितन्ति एवं अज्झोसितं नत्थि तथागतानन्ति अत्थो।

५. ब्रह्मचरियसुत्तवण्णना

२५. पञ्चमे जनकुहनत्थन्ति तीहि कुहनवत्थूहि जनस्स कुहनत्थाय । न जनलपनत्थन्ति न जनस्स उपलापनत्थं । न लाभसक्कारसिलोकानिसंसत्थन्ति न चीवरादिथुतिवचनत्थं । न इतिवादप्पमोक्खानिसंसत्थन्ति न तेन तेन कारणेन कतवादानिसंसत्थं, न वादस्स पमोक्खानिसंसत्थं । न इति मं जनो जानातूति न “एवं किर एस भिक्खु, एवं किर एस भिक्खू”ति जनस्स जाननत्थाय । संवरत्थन्ति पञ्चहि संवरेहि संवरणत्थाय । पहानत्थन्ति तीहि पहानेहि पजहनत्थाय । विरागत्थन्ति रागादीनं विरज्जनत्थाय । निरोधत्थन्ति तेसंयेव निरुज्जनत्थाय । अनीतिहन्ति इतिहपरिवज्जितं, अपरपत्तियन्ति अत्थो । निब्बानोगधगामिनन्ति निब्बानस्स अन्तोगामिनं । मग्गब्रह्मचरियज्झि निब्बानं आरम्भणं करित्वा निब्बानस्स अन्तोयेव वत्तति पवत्तति । पटिपज्जन्तीति दुविधम्मि पटिपज्जन्ति । इमस्मिं सुत्ते वट्टविवट्टं कथेत्वा गाथासु विवट्टमेव कथितं ।

६. कुहसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे कुहाति कुहका । थद्धाति कोधेन च मानेन च थद्धा । लपाति उपलापका । सिङ्गीति “तत्थ कतमं सिङ्गं, यं सिङ्गं सिङ्गारता चातुरता चातुरियं परिक्खत्तता पारिक्खत्तिय”न्ति (विभ० ८५२) एवं वुत्तेहि सिङ्गसदिसेहि पाकटकिलेसेहि समन्नागता । उन्नळाति उगगतनळा तुच्छमानं उक्खिपित्वा ठिता । असमाहिताति चित्तेकग्गमत्तस्सापि अलाभिनो । न मे ते, भिक्खवे, भिक्खू मामकाति ते मय्हं भिक्खू मम सन्तका न होन्ति । “ते मय्ह”न्ति इदं पन सत्थारं उद्दिस्स पब्बजितत्ता वुत्तं । ते खो मे, भिक्खवे, भिक्खू मामकाति इधापि मेति अत्तानं उद्दिस्स पब्बजितत्ता वदति, सम्मापटिपन्नत्ता पन “मामका”ति आह । वुद्धिं विरूळ्हि वेपुल्लं आपज्जन्तीति सीलादीहि गुणेहि वड्डनतो वुद्धिं, निच्चलभावेन विरूळ्हि, सब्बत्थ पत्थटताय वेपुल्लं पापुणन्ति । ते पनेते याव अरहत्तमग्गा विरुहन्ति, अरहत्तफलं पत्ते विरूळ्हा नाम होन्ति । इति इमस्मिं सुत्तेपि गाथासुपि वट्टविवट्टमेव कथितं ।

७. सन्तुट्टिसुत्तवण्णना

२७. सत्तमे अप्पानीति परित्तानि । सुलभानीति सुखेन लद्धब्बानि, यत्थ कत्थचि सक्का होन्ति लभितुं । अनवज्जानीति निद्वोसानि । पिण्डियालोपभोजनन्ति जङ्घापिण्डियबलेन चरित्वा आलोपमत्तं लद्धं भोजनं । पूतिमुत्तन्ति यंकिञ्चि मुत्तं । यथा हि सुवण्णवण्णोपि कायो पूतिकायोति वुच्चति, एवं अभिनवम्मि मुत्तं पूतिमुत्तमेव ।

विघातोति विगतघातो, चित्तस्स दुक्खं न होतीति अत्थो । दिसा नप्पटिहज्जतीति यस्स हि “असुकट्टानं नाम गतो चीवरादीनि लभिस्सामी”ति चित्तं उप्पज्जति, तस्स दिसा पटिहज्जति नाम । यस्स एवं न उप्पज्जति, तस्स नप्पटिहज्जति नाम । धम्माति पटिपत्तिधम्मा । सामञ्जस्सानुलोमिकाति समणधम्मस्स अनुलोमा । अधिग्गहिताति सब्बेते तुट्टचित्तस्स भिक्खुनो अधिग्गहिता होन्ति अन्तोगता न परिबाहिराति ।

८. अरियवंससुत्तवण्णना

२८. अट्ठमस्स अज्झासयिको निक्खेपो । इमं किर महाअरियवंससुत्तन्तं भगवा जेतवनमहाविहारे धम्मसभायं पञ्चत्तरबुद्धासने निसिन्नो अत्तनोपि परपुग्गलानम्मि अज्झासयवसेन परिवारेत्वा निसिन्नानि चत्तालीस भिक्खुसहस्सानि, “भिक्खवे”ति आमन्तेत्वा चत्तारोमे, भिक्खवे, अरियवंसाति आरभि । तत्थ अरियवंसाति अरियानं वंसा । यथा हि

खत्तियवंसो ब्राह्मणवंसो वेस्सवंसो सुद्धवंसो समणवंसो कुलवंसो राजवंसो, एवं अयम्पि अट्टमो अरियवंसो अरियतन्ति अरियपवेणी नाम होति । सो खो पनायं अरियवंसो इमेसं वंसानं मूलगन्धादीनं काळानुसारिगन्धादयो विय अगमक्खायति ।

के पन ते अरिया, येसं एते वंसाति? अरिया वुच्चन्ति बुद्धा च पच्चेकबुद्धा च तथागतसावका च, एतेसं अरियानं वंसाति **अरियवंसा** । इतो पुब्बे हि सतसहस्सकप्पाधिकानं चतुन्नं असङ्ख्येय्यानं मत्थके तण्हङ्करो, मेधङ्करो, सरणङ्करो, दीपङ्करोति चत्तारो बुद्धा उप्पन्ना, ते अरिया, तेसं अरियानं वंसाति अरियवंसा । तेसं बुद्धानं परिनिब्बानतो अपरभागे असङ्ख्येय्यं अतिक्कमित्वा कोण्डञ्जो नाम बुद्धो उप्पन्नो...पे०... इमस्मिं कप्पे ककुसन्धो, कोणागमनो, कस्सपो, अम्हाकं भगवा गोतमोति चत्तारो बुद्धा उप्पन्ना, तेसं अरियानं वंसाति अरियवंसा । अपिच अतीतानागतपच्चुप्पन्नानं सब्बबुद्ध-पच्चेकबुद्ध-बुद्धसावकानं अरियानं वंसाति अरियवंसा ।

ते खो पनेते **अगगञ्जा** अग्गाति जानितब्बा, **रत्तञ्जा** दीघरत्तं पवत्ताति जानितब्बा, **वंसञ्जा** वंसाति जानितब्बा । **पोराणा** न अधुनुप्पत्तिका । **असंकिण्णा** अविकिण्णा अनपनीता । **असंकिण्णपुब्बा** अतीतबुद्धेहिपि न संकिण्णपुब्बा, “कि इमेही”ति न अपनीतपुब्बा । **न संकीयन्तीति** इदानीपि न अपनीयन्ति । **न संकीयिस्सन्तीति** अनागतबुद्धेहिपि न अपनीयिस्सन्ति । ये लोके विज्जू समणब्राह्मणा, तेहि **अप्पटिकुट्टा**, समणेहि ब्राह्मणेहि विज्जूहि अनिन्दिता अगरहिता ।

सन्तुट्ठो होतीति पच्चयसन्तोसवसेन सन्तुट्ठो होति । **इतरीतरेनाति** न थूलसुखुमलूखपणीतथिरजिण्णानं येन केनचि, अथ खो यथालब्धादीनं इतरीतरेन येन केनचि सन्तुट्ठो होतीति अत्थो । चीवरस्मिञ्चि तयो सन्तोसा यथालाभसन्तोसो यथाबलसन्तोसो यथासारुप्पसन्तोसोति । पिण्डपातादीसुपि एसेव नयो । तेसं वित्थारकथा “सन्तुट्ठस्स, भिक्खवे, अनुप्पन्ना चेव कुसला धम्मा उप्पज्जन्ती”ति इमस्मिं सुत्ते वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । इति इमे तयो सन्तोसे सन्धाय “सन्तुट्ठो होति इतरीतरेन चीवरेन, यथालब्धादीसु येन केनचि चीवरेन सन्तुट्ठो होती”ति वुत्तं ।

एत्थ च चीवरं जानितब्बं, चीवरक्खेत्तं जानितब्बं, पंसुकूलं जानितब्बं, चीवरसन्तोसो जानितब्बो, चीवरप्पटिसंयुत्तानि धुतङ्गानि जानितब्बानि । तत्थ **चीवरं जानितब्बन्ति** खोमादीनि छ चीवरानि दुकूलादीनि छ अनुलोमचीवरानि जानितब्बानि । इमानि द्वादस कप्पियचीवरानि । कुसचीरं, वाकचीरं, फलकचीरं, केसकम्बलं, वाळकम्बलं, पोत्थको, चम्मं, उलूकपक्खं, रुक्खदुस्सं, लतादुस्सं, एरकदुस्सं, कदलिदुस्सं, वेळुदुस्सन्ति एवमादीनि पन अकप्पियचीवरानि ।

चीवरक्खेत्तन्ति “सङ्गतो वा गणतो वा जातितो वा मित्ततो वा अत्तनो वा धनेन, पंसुकूलं वा”ति एवं उप्पज्जनतो छ खेत्तानि, अट्टन्नञ्च मातिकानं वसेन अट्ट खेत्तानि जानितब्बानि ।

पंसुकूलन्ति सोसानिकं, पापणिकं, रथियं, सङ्गारकूटकं, सोत्थियं, सिनानं, तित्थं, गतपच्चागतं, अग्गिदड्ढं, गोखायितं, उपचिकखायितं, उन्दूरखायितं, अन्तच्छिन्नं, दसच्छिन्नं, धजाहटं, थूपं, समणचीवरं, सामुद्ध्यं, आभिसेकियं, पन्थिकं, वाताहटं, इद्धिमयं, देवदत्तियन्ति तेवीसति पंसुकूलानि वेदितब्बानि । एत्थ च **सोत्थियन्ति** गम्भमलहरणं । **गतपच्चागतन्ति** मतकसरीरं पारुपित्वा सुसानं नेत्वा आनीतचीवरं । **धजाहटन्ति** धजं उस्सापेत्वा ततो आनीतं । **थूपन्ति** वम्मिके पूजितचीवरं । **सामुद्ध्यन्ति** समुद्दवीचीहि थलं पापितं । **पन्थिकन्ति** पन्थं गच्छन्तेहि चोरभयेन पासाणेहि कोट्टेत्वा पारुतचीवरं । **इद्धिमयन्ति** एहिभिक्खुचीवरं । सेसं पाकटमेवाति ।

चीवरसन्तोसोति वीसति चीवरसन्तोसा — चीवरे वितक्कसन्तोसो, गमनसन्तोसो, परियेसनसन्तोसो, पटिलाभसन्तोसो, मत्तपटिगहणसन्तोसो, लोलुप्पविवज्जनसन्तोसो, यथालाभसन्तोसो, यथाबलसन्तोसो, यथासारुप्पसन्तोसो, उदकसन्तोसो, धोवनसन्तोसो, करणसन्तोसो, परिमाणसन्तोसो, सुत्तसन्तोसो, सिब्बनसन्तोसो, रजनसन्तोसो, कप्पसन्तोसो, परिभोगसन्तोसो, सन्निधिपरिवज्जनसन्तोसो, विस्सज्जनसन्तोसोति ।

तत्थ सादकभिक्षुना तेमासं निबद्धवासं वसित्वा एकमासमत्तं वितक्केतुं वट्टति । सो हि पवारेत्वा चीवरमासे चीवरं करोति, पंसुकूलिको अट्टमासेनेव करोति । इदं मासट्टमासमत्तं वितक्कनं **वितक्कसन्तोसो** नाम । वितक्कसन्तोसेन पन सन्तुट्ठेन भिक्षुना पाचीनखण्डराजिवासिकपंसुकूलिकत्थेरसदिसेन भवितब्बं ।

थेरो किर “चेतियपब्बतविहारे चेतियं वन्दिस्सामी”ति आगतो चेतियं वन्दित्वा चिन्तेसि — “मय्हं चीवरं जिण्णं, बहून् वसनट्ठाने लभिस्सामी”ति । सो महाविहारं गन्त्वा सङ्घत्थेरं दिस्वा वसनट्ठानं पुच्छित्वा तत्थ वुत्थो पुनदिवसे चीवरं आदाय आगन्त्वा थेरं वन्दि । थेरो “किं, आवुसो”ति आह । गामद्वारं, भन्ते, गमिस्सामीति । अहम्पावुसो, गमिस्सामीति । साधु, भन्तेति गच्छन्तो महाबोधिद्वारकोट्टके ठत्वा “पुञ्जवन्तानं वसनट्ठाने मनापं लभिस्सामी”ति चिन्तेत्वा “अपरिसुद्धो मे वितक्को”ति ततोव पटिनिवत्ति । पुनदिवसे अम्बङ्गणसमीपतो, पुनदिवसे महार्चेतियस्स उत्तरद्वारतो तत्थेव पटिनिवत्तित्वा चतुत्थदिवसे थेरस्स सन्तिकं अगमासि । थेरो “इमस्स भिक्षुनो वितक्को न परिसुद्धो भविस्सती”ति चीवरं गहेत्वा तेन सद्धियेव पञ्चं पुच्छमानो गामं पाविसि । तच्च रत्तिं एको मनुस्सो उच्चारपलिबुद्धो साटकेयेव वच्चं कत्वा तं सङ्कारट्ठाने छट्टेसि । पंसुकूलिकत्थेरो तं नीलमक्खिकाहि सम्परिकिण्णं दिस्वा अज्जलिं पगगहेसि । महाथेरो “किं, आवुसो, सङ्कारट्ठानस्स अज्जलिं पगगण्हासी”ति । नाहं, भन्ते, सङ्कारट्ठानस्स अज्जलिं पगगण्हामि, मय्हं पितु दसबलस्स पगगण्हामि, पुण्णदासिया सरीरं पारुपित्वा छट्टितं पंसुकूलं तुम्बमत्ते पाणके विधुनित्वा सुसानतो गणहन्तेन दुक्करतरं कतं, भन्तेति । महाथेरो “परिसुद्धो वितक्को पंसुकूलिकस्सा”ति चिन्तेसि । पंसुकूलिकत्थेरोपि तस्मिंयेव ठाने ठितो विपस्सनं वट्टेत्वा तीणि फलानि पत्तो तं साटकं गहेत्वा चीवरं कत्वा पारुपित्वा पाचीनखण्डराजिं गन्त्वा अगगफलं अरहत्तं पापुणि ।

चीवरत्थाय गच्छन्तस्स पन “कत्थ लभिस्सामी”ति अचिन्तेत्वा कम्मट्ठानसीसेनेव गमनं **गमनसन्तोसो** नाम । परियेसनत्तस्स पन येन वा तेन वा सद्धिं अपरियेसित्वा लज्जिं पेसलं भिक्षुं गहेत्वा परियेसनं **परियेसनसन्तोसो** नाम । एवं परियेसनत्तस्स आहरियमानं चीवरं दूरतो दिस्वा “एतं मनापं भविस्सति, एतं अमनाप”न्ति एवं अवितक्केत्वा थूलसुखुमादीसु यथालद्धेनेव सन्तुस्सनं **पटिलाभसन्तोसो** नाम । एवं लद्धं गणहन्तस्सापि “एत्तकं दुपट्टस्स भविस्सति, एत्तकं एकपट्टस्सा”ति अत्तनो पहोनकमत्तेनेव सन्तुस्सनं **मत्तपटिगहणसन्तोसो** नाम । चीवरं परियेसनत्तस्स पन “असुकस्स घरद्वारे मनापं लभिस्सामी”ति अचिन्तेत्वा द्वारपटिपाटिया चरणं **लोलुप्पविवज्जनसन्तोसो** नाम ।

लूखपणीतेसु येन केनचि यापेतुं सक्कोन्तस्स यथालद्धेनेव यापनं **यथालाभसन्तोसो** नाम । अत्तनो थामं जानित्वा येन यापेतुं सक्कोति, तेन यापनं **यथाबलसन्तोसो** नाम । मनापं अज्जस्स दत्त्वा अत्तना येन केनचि यापनं **यथासारुप्पसन्तोसो** नाम ।

“कत्थ उदकं मनापं, कत्थ अमनाप”न्ति अविचारेत्वा येन केनचि धोवनूपगेन उदकेन धोवनं **उदकसन्तोसो** नाम । पण्डुमत्तिकगेरुकपूतिपण्णरसकिलिट्ठानि पन उदकानि वज्जेतुं वट्टति । धोवन्तस्स पन मुग्गरादीहि अपहरित्वा हत्थेहि मदित्वा धोवनं **धोवनसन्तोसो** नाम । तथा असुज्झन्तं पण्णानि पक्खिपित्वा तापितउदकेनापि धोवितुं वट्टति । एवं धोवित्वा करोन्तस्स “इदं थूलं, इदं सुखुम”न्ति अकोपेत्वा पहोनकनीहारेनेव करणं **करणसन्तोसो** नाम ।

तिमण्डलपतिच्छादनमत्तस्सेव करणं **परिमाणसन्तोसो** नाम । चीवरकरणत्थाय पन मनापं सुत्तं परियेसिस्सामीति अविचारेत्वा रथिकादीसु वा देवद्वाने वा आहरित्वा पादमूले वा ठपितं यंकिञ्चिदेव सुत्तं गहेत्वा करणं **सुत्तसन्तोसो** नाम ।

कुसिबन्धनकाले पन अङ्गुलमत्ते सत्त वारे न विज्झितब्बं । एवं करोन्तस्स हि यो भिक्खु सहायो न होति, तस्स वत्तभेदोपि नत्थि । तिवङ्गुलमत्ते पन सत्त वारे विज्झितब्बं । एवं करोन्तस्स मग्गप्पटिपन्नेनापि सहायेन भवितब्बं । यो न होति, तस्स वत्तभेदो । अयं **सिब्बनसन्तोसो** नाम । रजन्तेन पन काळकच्छकादीनि परियेसन्तेन न चरितब्बं, सोमवक्कलादीसु यं लभति, तेन रजितब्बं । अलभन्तेन पन मनुस्सेहि अरज्जे वाकं गहेत्वा छड्डितरजनं वा भिक्खूहि पचित्वा छड्डितकसटं वा गहेत्वा रजितब्बं । अयं **रजनसन्तोसो** नाम । नीलकद्धमकाळसामेसु यंकिञ्चि गहेत्वा हत्थिपिट्ठे निसिन्नस्स पञ्जायमानकप्पकरणं **कप्पसन्तोसो** नाम ।

हिरिकोपीनप्पटिच्छादनमत्तवसेन परिभुज्जनं **परिभोगसन्तोसो** नाम । दुस्सं पन लभित्वा सुत्तं वा सूचिं वा कारकं वा अलभन्तेन ठपेतुं वट्ठति, लभन्तेन न वट्ठति । कतम्पि सचे अन्तेवासिकादीनं दातुकामो होति, ते च असन्निहिता, याव आगमना ठपेतुं वट्ठति । आगतमत्तेसु दातब्बं । दातुं असक्कोन्तेन अधिद्धातब्बं । अज्जस्मिं चीवरे सति पच्चत्थरणम्पि अधिद्धातुं वट्ठति । अनधिद्धितमेव हि सन्निधि होति, अधिद्धितं न होतीति **महासीवत्थेरो** आह । अयं **सन्निधिपरिवज्जनसन्तोसो** नाम । विस्सज्जेन्तेन पन न मुखं ओलोकेत्वा दातब्बं, सारणीयधम्मे ठत्वा विस्सज्जेतब्बन्ति अयं **विस्सज्जनसन्तोसो** नाम ।

चीवरप्पटिसंयुत्तानि धुतङ्गानि नाम पंसुकूलिकङ्गञ्चेव तेचीवरिकङ्गञ्च । तेसं वित्थारकथा विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.२४-२५) वेदितब्बा । इति चीवरसन्तोसमहाअरियवंसं पूरयमानो भिक्खु इमानि द्वे धुतङ्गानि गोपेति । इमानि गोपेन्तो चीवरसन्तोसमहाअरियवंसवसेन सन्तुट्ठो होतीति ।

वण्णवादीति एको सन्तुट्ठो होति, सन्तोसस्स वण्णं न कथेति । एको न सन्तुट्ठो होति, सन्तोसस्स वण्णं कथेति । एको नेव सन्तुट्ठो होति, न सन्तोसस्स वण्णं कथेति । एको सन्तुट्ठो चेव होति, सन्तोसस्स च वण्णं कथेति । तं दस्सेतुं “इतरीतरचीवरसन्तुट्ठिया च वण्णवादी”ति वुत्तं ।

अनेसनन्ति दूतेय्यपहिनगमनानुयोगपभेदं नानप्पकारं अनेसनं । **अप्पतिरूपन्ति** अयुत्तं । **अलद्धा चाति** अलभित्वा । यथा एकच्चो “कथं नु खो चीवरं लभिस्सामी”ति पुज्जवन्तोहि भिक्खूहि सद्धिं एकतो हुत्वा कोहज्जं करोन्तो उत्तसति परितस्सति, सन्तुट्ठो भिक्खु एवं अलद्धा चीवरं न परितस्सति । **लद्धा चाति** धम्मेन समेन लभित्वा । **अगधितोति** विगतलोभगिद्धो । **अमुच्छितोति** अधिमत्ततण्हाय मुच्छं अनापन्नो । **अनज्झोपन्नोति** तण्हाय अनोत्थतो अपरियोनद्धो । **आदीनवदस्सावीति** अनेसनापत्तियज्ज गेधितपरिभोगे च आदीनवं पस्समानो । **निस्सरणपज्जोति** “यावदेव सीतस्स पटिघाताया”ति वुत्तं निस्सरणमेव पजानन्तो ।

इतरीतरचीवरसन्तुट्ठियाति येन केनचि चीवरेन सन्तुट्ठिया । **नेवत्तानुक्कंसेतीति** “अहं पंसुकूलिको, मया उपसम्पदमाळेयेव पंसुकूलिकङ्गं गहितं, को मया सदिसो अत्थी”ति अत्तुक्कंसनं न करोति । **नो परं वम्भेतीति** “इमे पनज्जे भिक्खू न पंसुकूलिका”ति वा, “पंसुकूलिकङ्गमत्तम्पि एतेसं नत्थी”ति वा एवं परं न वम्भेति । **यो हि तत्थ दक्खोति** यो तस्मिं चीवरसन्तोसे वण्णवादादीसु वा दक्खो छेको व्यत्तो । **अनलसोति** सातच्चकिरियाय आलसियविरहितो । **सम्पजानो पटिस्सतोति** सम्पजानपञ्जाय चेव सतिया च युत्तो । **अरियवंसे ठितोति** अरियवंसे

पतिष्ठितो ।

इतरीतरेन पिण्डपातेनाति येन केनचि पिण्डपातेन । एत्थापि पिण्डपातो जानितब्बो, पिण्डपातक्खेत्तं जानितब्बं, पिण्डपातसन्तोसो जानितब्बो, पिण्डपातप्पटिसंयुत्तं धुतङ्गं जानितब्बं । तत्थ **पिण्डपातोति** ओदनो कुम्मासो सत्तु मच्छो मंसं खीरं दधि सप्पि नवनीतं तेलं मधु फाणितं यागु खादनीयं सायनीयं लेहनीयन्ति सोळस पिण्डपाता ।

पिण्डपातक्खेत्तन्ति सङ्गभत्तं उद्देसभत्तं निमन्तनं सलाकभत्तं पक्खिकं उपोसथिकं पाटिपदिकभत्तं आगन्तुकभत्तं गमिकभत्तं गिलानभत्तं गिलानुपट्टाकभत्तं धुरभत्तं कुटिभत्तं वारभत्तं विहारभत्तन्ति पन्नरस पिण्डपातक्खेत्तानि ।

पिण्डपातसन्तोसोति पिण्डपाते वितक्कसन्तोसो गमनसन्तोसो परियेसनसन्तोसो पटिलाभसन्तोसो पटिगहणसन्तोसो मत्तपटिगहणसन्तोसो लोलुप्पविवज्जनसन्तोसो यथालाभसन्तोसो यथाबलसन्तोसो यथासारुप्पसन्तोसो उपकारसन्तोसो परिमाणसन्तोसो परिभोगसन्तोसो सन्निधिपरिवज्जनसन्तोसो विस्सज्जनसन्तोसोति पन्नरस सन्तोसा ।

तत्थ सादको भिक्खु मुखं धोवित्वा वितक्केति । पिण्डपातिकेन पन गणेन सद्धिं चरता सायं थेरूपट्टानकाले “स्वे कत्थ पिण्डाय चरिस्सामाति? असुकगामे, भन्ते”ति एत्तकं चिन्तेत्वा ततो पट्टाय न वितक्केतब्बं । एकचारिकेन वितक्कमाळके ठत्वा वितक्केतब्बं । ततो पट्टाय वितक्केन्तो अरियवंसा चुतो होति परिबाहिरो । अयं **वितक्कसन्तोसो** नाम ।

पिण्डाय पविसन्तेन “कुहिं लभिस्सामी”ति अचिन्तेत्वा कम्मट्टानसीसेन गन्तब्बं । अयं **गमनसन्तोसो** नाम । परियेसन्तेन यं वा तं वा अगगहेत्वा लज्जिं पेसलमेव गहेत्वा परियेसितब्बं । अयं **परियेसनसन्तोसो** नाम । दूरतोव आहरियमानं दिस्वा “एतं मनापं, एतं अमनापं”न्ति चित्तं न उप्पादेतब्बं । अयं **पटिलाभसन्तोसो** नाम । “इमं मनापं गण्हिस्सामि, इमं अमनापं न गण्हिस्सामी”ति अचिन्तेत्वा यंकिञ्चि यापनमत्तं गहेतब्बमेव । अयं **पटिगहणसन्तोसो** नाम ।

एत्थ पन देय्यधम्मो बहु, दायको अप्पं दातुकामो, अप्पं गहेतब्बं । देय्यधम्मोपि बहु, दायकोपि बहुं दातुकामो, पमाणेनेव गहेतब्बं । देय्यधम्मो न बहु, दायकोपि अप्पं दातुकामो, अप्पं गहेतब्बं । देय्यधम्मो न बहु, दायको पन बहुं दातुकामो, पमाणेन गहेतब्बं । पटिगहणस्मिज्जि मत्तं अजानन्तो मनुस्सानं पसादं मक्खेति, सद्धादेय्यं विनिपातेति, सासनं न करोति, विजातमातुयापि चित्तं गहेतुं न सक्कोति । इति मत्तं जानित्वाव पटिगहेतब्बन्ति अयं **मत्तपटिगहणसन्तोसो** नाम । अड्ढकुलानियेव अगन्त्वा द्वारपटिपाटिया गन्तब्बं । अयं **लोलुप्पविवज्जनसन्तोसो** नाम । **यथालाभसन्तोसादयो** चीवरे वुत्तनया एव ।

पिण्डपातं परिभुज्जित्वा “समणधम्मं अनुपालेस्सामी”ति एवं उपकारं जत्वा परिभुज्जनं **उपकारसन्तोसो** नाम । पत्तं पूरेत्वा आनीतं न पटिगहेतब्बं । अनुपसम्पन्ने सति तेन गाहापेतब्बं, असति हरापेतत्वा पटिगहणमत्तं गहेतब्बं । अयं **परिमाणसन्तोसो** नाम । “जिघच्छाय पटिविनोदनं इदमेत्थ निस्सरण”न्ति एवं परिभुज्जनं **परिभोगसन्तोसो** नाम । निदहित्वा न परिभुज्जितब्बन्ति अयं **सन्निधिपरिवज्जनसन्तोसो** नाम । मुखं अनोलोकेत्वा सारणीयधम्मे ठितेन विस्सज्जेतब्बं । अयं **विस्सज्जनसन्तोसो** नाम ।

पिण्डपातपटिसंयुत्तानि पन पञ्च धुतङ्गानि पिण्डपातिकङ्गं सपदानचारिकङ्गं एकासनिकङ्गं पत्तपिण्डिकङ्गं खलुपच्छाभक्तिकङ्गन्ति । तेसं वित्थारकथा विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.२६-३०) वुत्ता । इति पिण्डपातसन्तोसमहाअरियवंसं पूरयमानो भिक्खु इमानि पञ्च धुतङ्गानि गोपेति, इमानि गोपेन्तो पिण्डपातसन्तोसमहाअरियवंसेन सन्तुट्ठो होति । वण्णवादीतिआदीनि वुत्तनयेनेव वेदितब्बानि ।

सेनासनेनाति इध सेनासनं जानितब्बं, सेनासनक्खेत्तं जानितब्बं, सेनासनसन्तोसो जानितब्बो, सेनासनपटिसंयुत्तं धुतङ्गं जानितब्बं । तत्थ **सेनासनन्ति** मज्ज्यो पीठं भिसि बिम्बोहनं विहारो अट्ठयोगो पासादो हम्मियं गुहा लेणं अट्ठो माळो वेळुगुम्बो रुक्खमूलं यत्थ वा पन भिक्खू पटिक्कमन्तीति इमानि पन्नरस सेनासनानि ।

सेनासनक्खेत्तन्ति सङ्गतो वा गणतो वा जातितो वा मित्ततो वा अत्तनो वा धनेन पंसुकूलं वाति छ खेत्तानि ।

सेनासनसन्तोसोति सेनासने वितक्कसन्तोसादयो पन्नरस सन्तोसा । ते पिण्डपाते वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । **सेनासनपटिसंयुत्तानि** पन पञ्च धुतङ्गानि आरज्जिकङ्गं रुक्खमूलिकङ्गं अब्भोकासिकङ्गं सोसानिकङ्गं यथासन्थतिकङ्गन्ति । तेसं वित्थारकथा विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.३१-३५) वुत्ता । इति सेनासनसन्तोसमहाअरियवंसं पूरयमानो भिक्खु इमानि पञ्च धुतङ्गानि गोपेति । इमानि गोपेन्तो सेनासनसन्तोसमहाअरियवंसेन सन्तुट्ठो होति ।

गिलानपच्चयो पन पिण्डपातेयेव पविट्ठो । तत्थ यथालाभयथाबलयथासारुप्पसन्तोसेनेव सन्तुस्सितब्बं । नेसज्जिकङ्गं भावनारामअरियवंसं भजति । वुत्तम्मि चेत्तं —

“पञ्च सेनासने वुत्ता, पञ्च आहारनिस्सिता ।

एको वीरियसंयुत्तो, द्वे च चीवरनिस्सिता”ति ॥

इति भगवा पथविं पत्थरमानो विय सागरकुच्छिं पूरयमानो विय आकासं वित्थारयमानो विय च पठमं चीवरसन्तोसं अरियवंसं कथेत्वा चन्दं उट्ठापेन्तो विय सूरियं उल्लङ्घेन्तो विय च दुतियं पिण्डपातसन्तोसं कथेत्वा सिनेरुं उक्खिपन्तो विय ततियं सेनासनसन्तोसं अरियवंसं कथेत्वा इदानि सहस्सनयपटिमण्डितं चतुत्थं भावनारामं अरियवंसं कथेतुं पुन चपरं, **भिक्खवे, भिक्खु भावनारामो** होतीति देसनं आरभि ।

तत्थ आरमणं आरामो, अभिरतीति अत्थो । भावनाय आरामो अस्साति **भावनारामो** । भावनाय रतीति **भावनारतो** । पञ्चविधे पहाने आरामो अस्साति **पहानारामो** । अपिच भावेन्तो रमतीति **भावनारामो** । पजहन्तो रमतीति **पहानारामोति** एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । अयज्झि चत्तारो सतिपट्टाने भावेन्तो रमति, रतिं विन्दतीति अत्थो । तथा चत्तारो सम्मप्पधाने । चत्तारो इद्धिपादे, पज्जिन्द्रियानि, पञ्च बलानि, सत्त बोज्झङ्गे, सत्त अनुपस्सना, अट्ठारस महाविपस्सना, सत्ततिस बोधिपक्खियधम्मे, अट्ठतिस आरम्मणविभत्तियो भावेन्तो रमति, रतिं विन्दति । कामच्छन्दादयो पन किलेसे पजहन्तो रमति, रतिं विन्दति ।

इमेसु पन चतूसु अरियवंसेसु पुरिमेहि तीहि तेरसन्नं धुतङ्गानं चतुपच्चयसन्तोसस्स च वसेन सकलं विनयपिटकं कथितं होति, भावनारामेन अवसेसं पिटकद्वयं । इमं पन भावनारामं अरियवंसं कथेन्तेन भिक्खुना पटिसम्भिदामग्गे नेक्खम्मपाळिया कथेतब्बो, दीघनिकाये दसुत्तरसुत्तन्तपरियायेन कथेतब्बो, मज्झिमनिकाये सतिपट्टानसुत्तन्तपरियायेन

कथेतब्बो, अभिधम्मो निद्देसपरियायेन कथेतब्बो ।

तत्थ पटिसम्भिदामग्गे नेक्खम्मपाळियाति —

“नेक्खम्मं भावेन्तो रमति, कामच्छन्दं पजहन्तो रमति । अब्यापादं, ब्यापादं... आलोकसज्जं... थिनमिद्धं... अविक्खेपं, उद्धच्चं... धम्मववत्थानं... विचिकिच्छं... जाणं... अविज्जं... पामोज्जं... अरतिं... पठमज्झानं, पञ्च नीवरणे... दुतियज्झानं... वितक्कविचारे... ततियज्झानं... पीतिं... चतुत्थज्झानं... सुखदुक्खे... आकासानज्जायतनसमापत्तिं भावेन्तो रमति, रूपसज्जं पटिघसज्जं नानत्तसज्जं पजहन्तो रमति । विज्जाणज्जायतनसमापत्तिं... पे०... नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्तिं भावेन्तो रमति, आकिञ्चज्जायतनसज्जं पजहन्तो रमति ।

“अनिच्चानुपस्सनं भावेन्तो रमति, निच्चसज्जं पजहन्तो रमति । दुक्खानुपस्सनं... सुखसज्जं... अनत्तानुपस्सनं... अत्तसज्जं... निब्बिदानुपस्सनं... नन्दिं... विरागानुपस्सनं... रागं... निरोधानुपस्सनं... समुदयं... पटिनिस्सग्गानुपस्सनं... आदानं... खयानुपस्सनं ... घनसज्जं... वयानुपस्सनं... आयूहनं... विपरिणामानुपस्सनं... ध्रुवसज्जं... अनिमित्तानुपस्सनं ... निमित्तं... अप्पणिहितानुपस्सनं... पणिधिं... सुज्जतानुपस्सनं... अभिनिवेसं... अधिपज्जाधम्मविपस्सनं... सारादानाभिनिवेसं... यथाभूतजाणदस्सनं... सम्मोहाभिनिवेसं... आदीनवानुपस्सनं... आलयाभिनिवेसं... पटिसङ्खानुपस्सनं... अप्पटिसङ्खं... विवट्टानुपस्सनं... संयोगाभिनिवेसं... सोतापत्तिमग्गं... दिट्ठेकट्ठे किलेसे... सकदागामिमग्गं... ओळारिके किलेसे... अनागामिमग्गं... अनुसहगते किलेसे... अरहत्तमग्गं भावेन्तो रमति, सब्बकिलेसे पजहन्तो रमती”ति (पटि० म० १.४१,९५) ।

एवं पटिसम्भिदामग्गे नेक्खम्मपाळिया कथेतब्बो ।

दीघनिकाये दसुत्तरसुत्तन्तपरियायेनाति —

“एकं धम्मं भावेन्तो रमति, एकं धम्मं पजहन्तो रमति... पे०... दस धम्मो भावेन्तो रमति, दस धम्मो पजहन्तो रमति । कतमं एकं धम्मं भावेन्तो रमति? कायगतासतिं सातसहगतं, इमं एकं धम्मं भावेन्तो रमति । कतमं एकं धम्मं पजहन्तो रमति? अस्मिमानं, इमं एकं धम्मं पजहन्तो रमति । कतमे द्वे धम्मो... पे०... कतमे दस धम्मो भावेन्तो रमति? दस कसिणायतनानि, इमे दस धम्मो भावेन्तो रमति । कतमे दस धम्मो पजहन्तो रमति? दस मिच्छत्ते, इमे दस धम्मो पजहन्तो रमति । एवं खो, भिक्खवे, भिक्खु भावनारामो होती”ति (दी० नि० ३.३५१-३६०) ।

एवं दीघनिकाये दसुत्तरसुत्तन्तपरियायेन कथेतब्बो ।

मज्झिमनिकाये सतिपट्टानसुत्तन्तपरियायेनाति —

“एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गो... पे०... यावदेव जाणमत्ताय पटिस्सतिमत्ताय । अनिस्सितो च विहरति, न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो, भिक्खवे, भिक्खु भावनारामो होति भावनारतो । पहानारामो होति पहानरतो । पुन चपरं, भिक्खवे, भिक्खु गच्छन्तो वा गच्छामीति पजानाति... पे०... पुन चपरं, भिक्खवे, भिक्खु सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं सिवथिकाय छड्ढितं... पे०... पूतीनि चुण्णकजातानि । सो इममेव कायं उपसंहरति ‘अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो’ति । इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति... पे०... एवम्पि खो,

भिक्षवे, भिक्षु भावनारामो होती'ति (म० नि० १.१०६ आदयो) ।

एवं मज्झिमनिकाये सतिपट्ठानसुत्तन्तपरियायेन कथेतब्बो ।

अभिधम्मो निद्वेसपरियायेनाति सब्बेपि सङ्खते “अनिच्चतो दुक्खतो रोगतो गण्डतो ...पे०... संकिलेसिकधम्मतो पस्सन्तो रमति, एवं खो भिक्षु भावनारामो होती'ति (महानि० १३; चूळनि० उपसीवमाणवपुच्छानिद्वेसो ३९, नन्दमाणवपुच्छानिद्वेसो ५१) । एवं निद्वेसपरियायेन कथेतब्बो ।

नेवत्तानुक्कंसेतीति “अज्ज मे सट्ठि वा सत्तति वा वस्सानि अनिच्चं दुक्खं अनत्ताति विपस्सनाय कम्मं करोन्तस्स को मया सदिसो अत्थी'ति एवं अत्तुक्कंसनं न करोति । **नो परं वम्भेतीति** “अनिच्चं दुक्खन्ति विपस्सनामत्तकम्पि नत्थि, किं इमे विस्सट्ठकम्मट्ठाना चरन्ती'ति एवं परवम्भनं न करोति । सेसं वुत्तनयमेव ।

इमे खो, भिक्षवे, चत्तारो अरियवंसाति, भिक्षवे, इमे चत्तारो अरियवंसा अरियतन्तियो अरियपवेणियो अरियज्जसा अरियवट्टुमानीति सुत्तन्तं विनिवट्टेत्वा इदानी महाअरियवंसपरिपूरकस्स भिक्षुनो वसनदिसा दस्सेन्तो **इमेहि च पन, भिक्षवेति** आदिमाह । तत्थ **स्वेव अरतिं सहतीति** सोयेव अरतिं अनभिरतिं उक्कण्ठितं सहति अभिभवति । **न तं अरति सहतीति** तं पन भिक्षुं या एसा पन्तेसु सेनासनेसु अधिकुसलानं धम्मानं भावनाय अरति नाम होति, सा सहितुं अधिभवितुं न सक्कोति । **अरतिरतिसहोति** अरतिञ्च पञ्चकामगुणरतिञ्च सहति, अधिभवितुं सक्कोति ।

इदानी गाथाहि कूटं गणहन्तो **नारतीति** आदिमाह । तत्थ **धीरन्ति** वीरियवन्तं । **नारति धीरं सहतीति** इदं पुरिमस्सेव कारणवचनं । यस्मा सा धीरं न सहति नप्पहोति धीरं सहितुं अधिभवितुं न सक्कोति, तस्मा नारति सहति धीरं । **धीरो हि अरतिस्सहोति** अरतिसहत्ता हि सो धीरो नाम, तस्मा अरतिं सहतीति अत्थो । **सब्बकम्मविहायीनन्ति** सब्बं तेभूमककम्मं चजित्वा परिच्छिन्नं परिवट्टुमं कत्वा ठितं । **पनुण्णं को निवारयेति** किलेसे पनुदित्वा ठितं को नाम रागो वा दोसो वा निवारयेय । **नेक्खं जम्बोनदस्सेव, को तं निन्दितुमरहतीति** जम्बोनदसङ्घातस्स जातिरत्तसुवण्णस्स निक्खसदिसं गरहितब्बदोसविमुत्तं को तं पुगलं निन्दितुं अरहति । **ब्रह्मनापि पसंसितोति** महाब्रह्मनापि एस पुगलो पसंसितोयेवाति । देसनापरियोसाने चत्तालीस भिक्षुसहस्सानि अरहत्ते पतिट्ठहिंसु ।

९. धम्मपदसुत्तवण्णना

२९. नवमे धम्मपदानीति धम्मकोट्टासा । **अनभिज्झाति** आदीसु अभिज्झापटिक्खेपेन **अनभिज्झा**, ब्यापादपटिक्खेपेन **अब्यापादो**, मिच्छासतिपटिक्खेपेन **सम्मासति**, मिच्छासमाधिपटिक्खेपेन **सम्मासमाधि** वेदितब्बो ।

अनभिज्झालूति नित्तण्हो हुत्वा । **अब्यापन्नेन चेतसाति** सब्बकालं पकतिभावं अविजहन्तेन चित्तेन । **सतो एकगगचित्तस्साति** सतिया समन्नागतो आरम्भणे एकगगचित्तो अस्स । **अज्झत्तं सुसमाहितोति** नियकज्झत्ते सुट्ठु ठपितचित्तो इमस्मिं सुत्तेपि गाथायपि वट्ठविवट्ठं कथितं ।

१०. परिब्बाजकसुत्तवण्णना

३०. दसमे अभिज्जाताति जाता पाकटा । **अन्नभारोति** आदीनि तेसं नामानि । **पटिसल्लाना वुट्ठितोति**

फलसमापत्तितो वुद्धितो । सा हि इध पटिसल्लानन्ति अधिप्पेता । **पच्चक्खायाति** पटिक्खपित्वा । **अभिज्झालुन्ति** सतण्हं । **कामेसु तिब्बसारागन्ति** वत्थुकामेसु बहलरागं । **तमहं तत्थ एवं वदेय्यन्ति** तं अहं तस्मिं कारणे एवं वदेय्यं । **पटिक्कोसितब्बं मज्जेय्याति** पटिक्कोसितब्बानि पटिबाहितब्बानि वा मज्जेय्य । **सहधम्मिकाति** सकारणा । **वादानुपाताति** धम्मिकवादे घट्टयमाना अधम्मिकवादानुपाता, वादप्पवत्तियोति अत्थो । **गारय्हा ठानाति** गरहितब्बयुत्तका पच्चया । **आगच्छन्तीति** उपगच्छन्ति ।

उक्कलाति उक्कलजनपदवासिनो । **वस्सभज्जाति** वस्सो च भज्जो चाति द्वे जना । **अहेतुकवादाति** “नत्थि हेतु नत्थि पच्चयो सत्तानं विसुद्धिया”ति एवमादिवादिनो । **अकिरियवादाति** “करोतो न करीयति पाप”न्ति एवं किरियपटिक्खेपवादिनो । **नत्थिकवादाति** “नत्थि दिन्न”न्ति आदिवादिनो । ते इमेसु तीसुपि दस्सनेसु ओक्कन्तनियामा अहेसुं । कथं पन तेसु नियामो होतीति? यो हि एवरूपं लद्धिं गहेत्वा रत्तिट्ठानदिवाट्टानेसु निसिन्नो सज्झायति वीमंसति, तस्स “नत्थि हेतु नत्थि पच्चयो करोतो न करीयति पापं...पे०... नत्थि दिन्नं...पे०... कायस्स भेदा उच्छिज्जती”ति तस्मिं आरम्भणे मिच्छासति सन्तिट्ठति, चित्तं एकगं होति, जवनानि जवन्ति । पठमजवने सतेकिच्छो होति, तथा दुतियादीसु, सत्तमे बुद्धानम्पि अतेकिच्छो अनिवत्ति अरिट्ठकण्टकसदिसो होति । तत्थ कोचि एकं दस्सनं ओक्कमति, कोचि द्वे, कोचि तीणिपि । नियतमिच्छादिट्ठिकोव होति, पत्तो सग्गमग्गावरणज्चेव मोक्खमग्गावरणज्च, अभब्बो तस्स अत्तभावस्स अनन्तरं सग्गम्पि गन्तुं, पगेव मोक्खं । वट्टखाणुको नामेस सत्तो पथविगोपको, येभ्य्येन एवरूपस्स भवतो वुट्ठानं नत्थि । वस्सभज्जापि एदिसा अहेसुं । **निन्दाब्बारोसनउपारम्भभयाति** अत्तनो निन्दभयेन घट्टनभयेन उपवादभयेन चाति अत्थो । **अभिज्झाविनये सिक्खन्ति** अभिज्झाविनयो वुच्चति अरहत्तं, अरहत्ते सिक्खमानो अप्पमत्तो नाम वुच्चतीति सुत्तन्ते वट्टविट्ठं कथेत्वा गाथाय फलसमापत्ति कथिताति ।

उरुवेलवग्गो ततियो ।

४. चक्कवग्गो

१. चक्कसुत्तवण्णना

३१. चतुत्थस्स पठमे **चक्कानीति** सम्पत्तियो । **चतुचक्कं वत्ततीति** चत्तारि सम्पत्तिचक्कानि वत्तन्ति घटियन्तियेवाति अत्थो । **पतिरूपदेसवासोति** यत्थ चतस्सो परिसा सन्दिस्सन्ति, एवरूपे अनुच्छविके देसे वासो । **सप्पुरिसावस्सयोति** बुद्धादीनं सप्पुरिसानं अवस्सयनं सेवनं भजनं, न राजानं । **अत्तसम्मापणिधीति** अत्तनो सम्मा ठपनं, सचे पुब्बे अस्सद्वादीहि समन्नागतो होति, तानि पहाय सद्वादीसु पतिट्ठापनं । **पुब्बे च कतपुज्जताति** पुब्बे उपचितकुसलता । इदमेव चेत्थ पमाणं । येन हि जाणसम्पयुत्तचित्तेन कुसलकम्मं कतं होति, तदेव कुसलं तं पुरिसं पतिरूपदेसे उपनेति, सप्पुरिसे भजापेति, सो एव च पुगगलो अत्तानं सम्मा ठपेति । **पुज्जकतोति** कतपुज्जो । **सुखज्चेतंधिवत्ततीति** सुखज्च एतं पुगगलं अधिवत्तति, अवत्थरतीति अत्थो ।

२. सङ्गहसुत्तवण्णना

३२. दुतिये **सङ्गहवत्थूनीति** सङ्गहहनकारणानि । **दानज्जाति** आदीसु एकच्चो हि दानेनेव सङ्गहिहत्तब्बो होति, तस्स दानमेव दातब्बं । **पेय्यवज्जन्ति** पियवचनं । एकच्चो हि “अयं दातब्बं नाम देति, एकेकेन पन वचनेन सब्बं मक्खेत्वा

नासेति, किं तस्स दानं'न्ति वत्ता होति । एकच्चो “अयं किञ्चापि दानं न देति, कथेन्तो पन तेलेन विय मक्खेति । एस देतु वा मा वा, वचनमेवस्स सहस्सं अग्घती”ति वत्ता होति । एवरूपो पुग्गलो दानं न पच्चासीसति, पियवचनमेव पच्चासीसति । तस्स पियवचनमेव वत्तब्बं । **अत्थचरिया**ति अत्थवड्डनकथा । एकच्चो हि नेव दानं, न पियवचनं पच्चासीसति, अत्तनो हितकथं वड्डिकथमेव पच्चासीसति । एवरूपस्स पुग्गलस्स “इदं ते कातब्बं, इदं न कातब्बं, एवरूपो पुग्गलो सेवितब्बो, एवरूपो न सेवितब्बो”ति एवं अत्थचरियकथाव कथेतब्बा । **समानत्तता**ति समानसुखदुक्खभावो । एकच्चो हि दानादीसु एकम्पि न पच्चासीसति, एकासने निसज्जं, एकपल्लङ्के सयनं, एकतो भोजनन्ति एवं समानसुखदुक्खतं पच्चासीसति । सो सचे गहट्टस्स जातिया पब्बजितस्स सीलेन सदिसो होति, तस्सायं समानत्तता कातब्बा । **तत्थ तत्थ यथारहन्ति** तेसु तेसु धम्मेषु यथानुच्छविकं समानत्तताति अत्थो । **रथस्साणीव** यायतोति यथा रथस्स गच्छतो आणि सङ्गहो नाम होति, सा रथं सङ्गहति, एवमिमे सङ्गहा लोकं सङ्गहन्ति । **न माता पुत्तकारणा**ति यदि माता एते सङ्गहे पुत्तस्स न करेय्य, पुत्तकारणा मानं वा पूजं वा न लभेय्य । **सङ्गहा एते**ति उपयोगवचने पच्चत्तं । सङ्गहे एतेति वा पाठो । **समवेक्खन्ती**ति सम्मा पेक्खन्ति । **पासंसा च भवन्ती**ति पसंसनीया च भवन्ति ।

३. सीहसुत्तवण्णना

३३. ततिये **सीहो**ति चत्तारो सीहा — तिणसीहो, काळसीहो, पण्डुसीहो, केसरसीहोति । तेसु **तिणसीहो** कपोतवण्णगाविसदिसो तिणभक्खो च होति । **काळसीहो** काळगाविसदिसो तिणभक्खोयेव । **पण्डुसीहो** पण्डुपलासवण्णगाविसदिसो मंसभक्खो । **केसरसीहो** लाखापरिकम्मकतेनेव मुखेन अग्गनङ्गुट्ठेन चतूहि च पादपरियन्तेहि समन्नागतो, मत्थकतोपिस्स पट्टाय लाखातूलिकाय कता विय तिस्सो राजियो पिट्ठिमज्जेन गन्त्वा अन्तरसत्थिम्हि दक्खिणावत्ता हुत्वा ठिता । खन्धे पनस्स सतसहस्सग्घनिककम्बलपरिक्खेपो विय केसरभारो होति, अवसेसट्ठानं परिसुद्धसालिपिण्डसङ्घचुण्णपिण्डवण्णं होति । इमेसु चतूसु सीहेसु अयं केसरसीहो इध अधिप्पेतो ।

मिगराजाति सब्बमिगगणस्स राजा । **आसया**ति वसनट्टानतो, सुवण्णगुहतो वा रजतमणिफलिकमनोसिलागुहतो वा निक्खमतीति वुत्तं होति । निक्खममानो पनेस चतूहि कारणेहि निक्खमति अन्धकारपीळितो वा आलोकत्थाय, उच्चारपस्सावपीळितो वा तेसं विस्सज्जनत्थाय, जिघच्छापीळितो वा गोचरत्थाय, सम्भवपीळितो वा अस्सद्धम्मपटिसेवनत्थाय । इध पन गोचरत्थाय निक्खमन्तो अधिप्पेतो ।

विजम्भतीति सुवण्णतले वा रजतमणिफलिकमनोसिलातलानं वा अज्जतरस्मिं द्वे पच्छिमपादे समं पतिट्ठापेत्वा पुरिमपादे पुरतो पसारेत्वा सरीरस्स पच्छाभागं आकट्ठित्वा पुरिमभागं अभिहरित्वा पिट्ठिं नामेत्वा गीवं उक्खिपित्वा असनिसद्वं करोन्तो विय नासपुटानि पोथेत्वा सरीरलग्गं रजं विधुनन्तो विजम्भति । विजम्भनभूमियज्ज पन तरुणवच्छको विय अपरापरं जवति, जवतो पनस्स सरीरं अन्धकारे परिब्भमन्तं अलातं विय खायति ।

अनुविलोकेतीति कस्मा अनुविलोकेति? परानुद्वयताय । तस्मिं किर सीहनादं नदन्ते पपातावाटादीसु विसमट्टानेसु चरन्ता हत्थिगोकण्णमहिंसादयो पाणा पपातेपि आवाटेपि पतन्ति, तेसं अनुद्वयाय अनुविलोकेति । किं पनस्स लुद्धस्स परमंसखादिनो अनुद्वया नाम अत्थीति? आम अत्थि । तथा हि “किं मे बहूहि घातितेही”ति अत्तनो गोचरत्थायापि खुद्दके पाणे न गण्हाति । एवं अनुद्वयं करोति, वुत्तम्पि चेतं — “माहं खुद्दके पाणे विसमगते सङ्घातं आपादेसि”न्ति (अ० नि० १०.२१) ।

सीहनादं नदतीति तिक्खत्तुं ताव अभीतनादं नदति । एवञ्च पनस्स विजम्भनभूमियं ठत्वा नदन्तस्स सद्दो समन्ता तियोजनपदेसं एकनिन्नादं करोति, तमस्स निन्नादं सुत्वा तियोजनब्भन्तरगता द्विपदचतुप्पदगणा यथाठाने ठातुं न सक्कोन्ति । **गोचराय पक्कमतीति** आहारत्थाय गच्छति । कथं? सो हि विजम्भनभूमियं ठत्वा दक्खिणतो वा वामतो वा उप्पतन्तो उसभमत्तं ठानं गण्हाति, उद्धं उप्पतन्तो चत्तारिपि अट्ठपि उसभट्ठानानि उप्पतति, समे ठाने उज्जुक्कं पक्खन्दन्तो सोळसउसभमत्तम्पि वीसतिउसभमत्तम्पि ठानं पक्खन्दति, थला वा पब्बता वा पक्खन्दन्तो सट्ठिउसभमत्तम्पि असीतिउसभमत्तम्पि ठानं पक्खन्दति, अन्तरामगगे रुक्खं वा पब्बतं वा दिस्वा तं परिहरन्तो वामतो वा दक्खिणतो वा उद्धं वा उसभमत्तं अपक्कमति । ततियं पन सीहनादं नदित्वा तेनेव सद्धिं तियोजने ठाने पज्जायति, तियोजनं गन्त्वा निवत्तित्वा ठितो अत्तनोव नादस्स अनुनादं सुणाति । एवं सीधेन जवेन पक्कमति ।

येभुय्येनाति पायेन । **भयं सन्तासं संवेगन्ति** सब्बं चित्तुत्रासस्सेव नामं । सीहस्स हि सद्धं सुत्वा बहू भायन्ति, अप्पका न भायन्ति । के पन तेति? समसीहो हत्थाजानीयो अस्साजानीयो उसभाजानीयो पुरिसाजानीयो खीणासवोति । कस्मा पनेते न भायन्तीति? समसीहो ताव “जातिगोत्तकुलसूरभावेहि समानोस्मी”ति न भायति, हत्थाजानीयादयो अत्तनो सक्कायदिट्ठिबलवताय न भायन्ति, खीणासवो सक्कायदिट्ठिया पहीनत्ता न भायति ।

बिलासयाति बिले सयन्ता बिलवासिनो अहिनकुलगोधादयो । **उदकासयाति** उदकवासिनो मच्छकच्छपादयो । **वनासयाति** वनवासिनो हत्थिअस्सगोकण्णमिगादयो । **पविसन्तीति** “इदानि आगन्त्वा गण्हिस्सती”ति मग्गं ओलोकेत्वा पविसन्ति । **दळ्हेहीति** थिरेहि । **वरत्तेहीति** चम्मरज्जूहि । **महिद्धिकोति** आदीसु विजम्भनभूमियं ठत्वा दक्खिणपस्सादीहि उसभमत्तं, उज्जुं वीसतिउसभमत्तादिलङ्घनवसेन महिद्धिकता, सेसमिगानं अधिपतिभावेन महेसक्खता, समन्ता तियोजनट्ठाने सद्धं सुत्वा पलायन्तानं वसेन महानुभावता वेदितब्बा ।

एवमेव खोति भगवा तेसु तेसु सुत्तन्तेसु तथा तथा अत्तानं कथेसि । “सीहोति खो, भिक्खवे, तथागतस्सेतं अधिवचनं अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा”ति (अ० नि० ५.९९; १०.२१) इमस्मिं ताव सुत्ते सीहसदिसं अत्तानं कथेसि । “भिसक्को सल्लकत्तोति खो, सुनक्खत्त, तथागतस्सेतं अधिवचनं”न्ति (म० नि० ३.६५) इमस्मिं वेज्जसदिसं, “ब्राह्मणोति खो, भिक्खवे, तथागतस्सेतं अधिवचनं”न्ति (अ० नि० ८.८५) इमस्मिं ब्राह्मणसदिसं, “पुरिसो मग्गकुसलोति खो, तिसस्, तथागतस्सेतं अधिवचनं”न्ति (सं० नि० ३.८४) इमस्मिं मग्गदेसकपुरिससदिसं, “राजाहमस्मि, सेला”ति (सु० नि० ५५९; म० नि० २.३९९) इमस्मिं राजसदिसं । इमस्मिं पन सुत्ते सीहसदिसमेव कत्वा अत्तानं कथेन्तो एवमाह ।

तत्रायं सदिसता — सीहस्स कञ्चनगुहादीसु वसनकालो विय हि तथागतस्स दीपङ्करपादमूले कताभिनीहारस्स अपरिमितकालं पारमियो पूरेत्वा पच्छिमभवे पटिसन्धिग्गहणेन चेव मातुकुच्छितो निक्खमनेन च दससहस्सिलोकधातुं कम्पेत्वा वुद्धिमन्वाय दिब्बसम्पत्तिसदिसं सम्पत्तिं अनुभवमानस्स तीसु पासादेसु निवासकालो दट्ठब्बो । सीहस्स कञ्चनगुहादितो निक्खन्तकालो विय तथागतस्स एकूनतिससंवच्छरे विवटेन द्वारेण कण्डकं आरुह्य छन्नसहायस्स निक्खमित्वा तीणि रज्जानि अतिक्कमित्वा अनोमानदीतीरे ब्रह्मुना दिन्नानि कासायानि परिदहित्वा पब्बजितस्स सत्तमे दिवसे राजगहं गन्त्वा तत्थ पिण्डाय चरित्वा पण्डवगिरिपब्भारे कतभत्तकिच्चस्स सम्मासम्बोधिं पत्वा पठममेव मगधरट्ठं आगमनत्थाय याव रज्जो पटिज्जादानकालो ।

सीहस्स विजम्भनकालो विय तथागतस्स दिन्नपटिज्जस्स आळारकालामउपसङ्कमनं आदिं कत्वा याव सुजाताय दिन्नपायासस्स एकूनपण्णासाय पिण्डेहि परिभुत्तकालो वेदितब्बो । सीहस्स सरीरविधुननं विय सायन्हसमये सोत्तियेन

दिन्ना अट्ट तिणमुट्ठियो गहेत्वा दससहस्सचक्कवाळदेवताहि थोमियमानस्स गन्धादीहि पूजियमानस्स तिक्खत्तुं बोधिं पदक्खिणं कत्वा बोधिमण्डं आरुह्य चुट्टसहत्थुब्बेधे ठाने तिणसन्थरं अत्थरित्वा चतुरङ्गवीरियं अधिद्वाय निसिन्नस्स तंखणज्जेव मारबलं विधमेत्वा तीसु यामेसु तिस्सो विज्जा विसोधेत्वा अनुलोमप्पटिलोमं पटिच्चसमुप्पादमहासमुदं यमकजाणमन्थनेन मन्थेन्तस्स सब्बज्जुतज्जाणे पटिविद्धे तदनुभावेन दससहस्सिलोकधातुकम्पनं वेदितब्बं ।

सीहस्स चतुदिसाविलोकनं विय पटिविद्धसब्बज्जुतज्जाणस्स सत्तसत्ताहं बोधिमण्डे विहरित्वा परिभुत्तमधुपिण्डिकाहारस्स अजपालनिग्रोधमूले महाब्रह्मनो धम्मदेसनायाचनं पटिग्गहेत्वा तत्थ विहरन्तस्स एकादसमे दिवसे “स्वे आसाळिहपुण्णमा भविस्सती”ति पच्चूससमये “कस्स नु खो अहं पठमं धम्मं देसेय्य”न्ति आळारुदकानं कालकतभावं जत्वा धम्मदेसनत्थाय पच्चवगियानं ओलोकनं दट्ठब्बं । सीहस्स गोचरत्थाय तियोजनं गमनकालो विय अत्तनो पत्तचीवरं आदाय “पच्चवगियानं धम्मचक्कं पवत्तेस्सामी”ति पच्छाभत्ते अजपालनिग्रोधतो वुट्ठितस्स अट्टारसयोजनमगं गमनकालो ।

सीहस्स सीहनादकालो विय तथागतस्स अट्टारसयोजनमगं गन्त्वा पच्चवगिये सज्जापेत्वा अचलपल्लङ्के निसिन्नस्स दसहि चक्कवाळसहस्सेहि सन्निपतितेन देवगणेन परिवुत्तस्स “द्वेमे, भिक्खवे, अन्ता पब्बजितेन न सेवितब्बा”तिआदिना नयेन धम्मचक्कप्पवत्तनकालो वेदितब्बो । इमस्मिं च पन पदे देसियमाने तथागतसीहस्स धम्मघोसो हेट्ठा अवीचिं उपरि भवगं गहेत्वा दससहस्सिलोकधातुं पटिच्छादेसि । सीहस्स सद्देन खुट्ठकपाणानं सन्तासापज्जनकालो विय तथागतस्स तीणि लक्खणानि दीपेत्वा चत्तारि सच्चानि सोळसहाकारेहि सट्ठिया च नयसहस्सेहि विभजित्वा धम्मं कथेन्तस्स दीघायुकानं देवानं जाणसन्तासस्स उप्पत्तिकालो वेदितब्बो ।

अपरो नयो — सीहो विय सब्बज्जुतं पत्तो तथागतो, आसयभूताय कनकगुहाय निक्खमनं विय गन्धकुटितो निक्खमनकालो, विजम्भनं विय धम्मसभं उपसङ्कमनकालो, दिसाविलोकनं विय परिसाविलोकनं, सीहनादनदनं विय धम्मदेसनाकालो, गोचराय पक्कमनं विय परवादनिम्मदनत्थाय गमनं ।

अपरो नयो — सीहो विय तथागतो, हिमवन्तनिस्सिताय कञ्चनगुहाय निक्खमनं विय आरम्भणवसेन निब्बाननिस्सिताय फलसमापत्तिया वुट्ठानं, विजम्भनं विय पच्चवेक्खणजाणं, दिसाविलोकनं विय वेनेय्यसत्तविलोकनं, सीहनादो विय सम्पत्तपरिसाय धम्मदेसना, गोचराय पक्कमनं विय असम्पत्तानं वेनेय्यसत्तानं सन्तिकूपसङ्कमनं वेदितब्बं ।

यदाति यस्मिं काले । **तथागतो**ति हेट्ठा वुत्तेहि अट्ठहि कारणेहि तथागतो । **लोके**ति सत्तलोके । **उप्पज्जती**ति अभिनीहारतो पट्टाय याव बोधिपल्लङ्का वा अरहत्तमगजाणा वा उप्पज्जति नाम, अरहत्तफले पन पत्ते उप्पन्नो नाम । **अरहं सम्मासम्बुद्धो**तिआदीनि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१२४ आदयो) बुद्धानुस्सतिनिद्देसे वित्थारितानि ।

इति सक्कायोति अयं सक्कायो, एत्तको सक्कायो, न इतो भिय्यो सक्कायो अत्थीति । एत्तावता सभावतो सरसतो परियन्ततो परिच्छेदतो परिवट्ठमतो सब्बेपि पच्चुपादानक्खन्धा दस्सिता होन्ति । **इति सक्कायसमुदयो**ति अयं सक्कायस्स समुदयो नाम । एत्तावता “आहारसमुदया रूपसमुदयो”तिआदि सब्बं दस्सितं होति । **इति सक्कायस्स अत्थङ्गमो**ति अयं सक्कायस्स अत्थङ्गमो । इमिनापि “आहारनिरोधा रूपनिरोधो”तिआदि सब्बं दस्सितं होति ।

वण्णवन्तोति सरीरवण्णेन वण्णवन्तो । **धम्मदेसनं सुत्वा**ति पच्चसु खन्धेसु पण्णासलक्खणप्पटिमण्डितं

तथागतस्स धम्मदेसनं सुत्वा । **येभ्य्येनाति** इध के ठपेति? अरियसावके देवे । तेसं हि खीणासवत्ता चित्तुत्रासभयम्पि न उप्पज्जति, संविग्गस्स योनिसो पधानेन पत्तब्बं पत्तताय जाणसंवेगोपि । इतरासं पन देवतानं “तासो हेसो, भिक्खवे, अनिच्च”न्ति मनसिकरोन्तानं चित्तुत्रासभयम्पि, बलवविपस्सनाकाले जाणभयम्पि उप्पज्जति । **भोति** धम्मालपनमत्तमेतं । **सक्कायपरियापन्नाति** पञ्चकखन्धपरियापन्ना । इति तेसं सम्मासम्बुद्धे वट्टदोसं दस्सेत्वा तिलक्खणाहतं कत्वा धम्मं देसेन्ते जाणभयं नाम ओक्कमति ।

अभिज्जायाति जानित्वा । **धम्मचक्कन्ति** पटिवेधजाणम्पि देसनाजाणम्पि । **पटिवेधजाणं** नाम येन जाणेन बोधिपल्लङ्गे निसिन्नो चत्तारि सच्चानि सोळसहाकारेहि सट्ठिया च नयसहस्सेहि पटिविज्झि । **देसनाजाणं** नाम येन जाणेन तिपरिवट्टं द्वादसाकारं धम्मचक्कं पवत्तेसि । उभयम्पेतं दसबलस्स उरे जातजाणमेव । तेसु धम्मदेसनाजाणं गहेतब्बं । तं पनेस याव अट्टारसब्रह्मकोटीहि सद्धिं अज्जाकोण्डज्जत्थेरस्स सोतापत्तिफलं न उप्पज्जति, ताव पवत्तेति नाम । तस्मिं उप्पन्ने पवत्तितं नाम होतीति वेदितब्बं । **अप्पटिपुग्गलोति** सदिसपुग्गलरहितो । **यसस्सिनोति** परिवारसम्पन्ना । **तादिनोति** लाभालाभादीहि एकसदिसस्स ।

४. पसादसुत्तवण्णना

३४. चतुत्थे अग्गेसु पसादा, अग्गा वा पसादाति **अग्गप्पसादा** । **यावताति** यत्तका । **अपदाति** निष्पदा अहिमच्छादयो । **द्विपदाति** मनुस्सपक्खिआदयो । **चतुप्पदाति** हत्थिअस्सादयो । **बहुप्पदाति** सतपदिआदयो । **नेवसज्जिनासज्जिनोति** भवग्गे निब्बत्तसत्ता । **अग्गमक्खायतीति** गुणेहि अग्गो उत्तमो सेट्ठोति अक्खायति । **असङ्गताति** निब्बानमेव गहेत्वा वुत्तं । **विरागोति** आदीनि निब्बानस्सेव नामानि । तज्हि आगम्म सब्बकिलेसा विरज्जन्ति, सब्बे रागमदादयो मदा निम्मदा होन्ति, अभावं गच्छन्ति, सब्बा पिपासा विनयं उपेन्ति, सब्बे आलया समुग्घातं गच्छन्ति, वट्टानि उपच्छिज्जन्ति, तण्हा खीयन्ति, वट्टदुक्खा निरुज्जन्ति, सब्बे परिळाहा निब्बायन्ति । तस्मा एतानि नामानि लभति । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

५. वस्सकारसुत्तवण्णना

३५. पञ्चमे **अनुस्सरिताति** अनुगन्त्वा सरिता, अपरापरं सरितुं समत्थोति अत्थो । **दक्खोति** छेको । **तत्तुपायायाति** “इमस्मिं काले इमं नाम कत्तब्ब”न्ति एवं तत्थ तत्थ उपायभूताय पज्जाय समन्नागतो । **अनुमोदितब्बन्ति** अभिनन्दितब्बं । **पटिक्कोसितब्बन्ति** पटिक्खिपितब्बं । **नेव खो त्याहन्ति** नेव खो ते अहं । कस्मा पनेतं भगवा नाभिनन्दति, नप्पटिक्खिपतीति? लोकियत्ता नाभिनन्दति, लोकियं अत्थं गहेत्वा ठितत्ता नप्पटिक्कोसति । **बहुस्स जनताति** बहु अस्स जनता । इदञ्च करणत्थे सामिवचनं वेदितब्बं । **अरिये जायेति** सहविपस्सनके मग्गे । **कल्याणधम्मता कुसलधम्मतातिपि** तस्सेव नामानि । **यं वितक्कन्ति** नेक्खम्मवितक्कादीसु अज्जतरं । **न तं वितक्कं वितक्केतीति** कामवितक्कादीसु एकम्पि न वितक्केति । इतरं तस्सेव वेवचनं । **वितक्कपथेति** एत्थ वितक्कोयेव वितक्कपथो । **अहज्झि ब्राह्मणाति** आदीसु पठमनयेन खीणासवस्स सीलज्चेव बाहुसच्चञ्च कथितं, दुतियततियेहि खीणासवस्स किरियवितक्कानि चेव किरियज्झानानि च, चतुत्थेन खीणासवभावो कथितोति वेदितब्बो ।

मच्चुपासप्पमोचनन्ति मच्चुपासा पमोचनकं मग्गं । **जायं धम्मन्ति** सहविपस्सनकं मग्गं । **दिस्वा च सुत्वा चाति** जाणेनेव पस्सित्वा च सुणित्वा च । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

६. दोणसुत्तवण्णना

३६. छट्ठे अन्तरा च उक्कट्टं अन्तरा च सेतव्यन्ति एत्थ उक्कट्टाति उक्काहि धारीयमानाहि मापितत्ता एवंलद्धवोहारं नगरं। सेतव्यन्ति अतीते कस्सपसम्मासम्बुद्धस्स जातनगरं। अन्तरासद्धो पन कारणखणचित्तवेमज्झविवरादीसु वत्तति। “तदन्तरं को जानेय्य अज्जत्र तथागता”ति (अ० नि० ६.४४; १०.७५) च, “जना सङ्गम्म मन्तेन्ति, मज्ज तज्ज किमन्तर”न्ति च आदीसु (सं० नि० १.२२८) कारणे। “अद्वसा मं, भन्ते, अज्जतरा इत्थी विज्जन्तरिकाय भाजनं धोवन्ती”ति आदीसु (मं० नि० २.१४९) खणे। “यस्सन्तरतो न सन्ति कोपा”ति आदीसु (उदा० २०) चित्ते। “अन्तरावोसानमापादी”ति आदीसु वेमज्झे। “अपिचायं तपोदा द्विन्नं महानिरयानं अन्तरिकाय आगच्छती”ति आदीसु (पारा० २३१) विवरे। स्वायमिध विवरे वत्तति। तस्मा उक्कट्टाय च सेतव्यस्स च विवरेति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो। अन्तरासद्धेन पन युत्तत्ता उपयोगवचनं कतं। ईदिसेसु च ठानेसु अक्खरचिन्तका “अन्तरा गामज्ज नदिज्ज याती”ति एवं एकमेव अन्तरासद्धं पयुज्जन्ति, सो दुतियपदेनपि योजेतब्बो होति, अयोजियमाने उपयोगवचनं न पापुणाति। इध पन योजेत्वा एव वुत्तो।

अब्धानमग्गप्पटिपन्नो होतीति अब्धानसङ्घातं मग्गं पटिपन्नो होति, दीधमग्गन्ति अत्थो। कस्मा पटिपन्नोति? तं दिवसं किर भगवा इदं अद्वस “मयि तं मग्गं पटिपन्ने दोणो ब्राह्मणो मम पदचेतियानि पस्सित्वा पदानुपदिको हुत्वा मम निसिन्नट्ठानं आगन्त्वा पज्जं पुच्छिस्सति। अथस्साहं एकं सच्चधम्मं देसेस्सामि। ब्राह्मणो तीणि सामज्जफलानि पटिविज्झित्वा द्वादसपदसहस्सपरिमाणं दोणगज्जितं नाम वण्णं वत्त्वा मयि परिनिब्बुते सकलजम्बुदीपे उप्पन्नं महाकलहं वूपसमेत्वा धातुयो भाजेस्सती”ति। इमिना कारणेन पटिपन्नो। दोणोपि सुदं ब्राह्मणोति दोणो ब्राह्मणोपि तयो वेदे पगुणे कत्वा पज्जसते माणवके सिप्पं वाचेन्तो तंदिवसं पातोव उट्ठाय सरीरपटिजग्गनं कत्वा सतग्घनकं निवासेत्वा पज्जसतग्घनकं एकंसवरगतं कत्वा आमुत्तयज्जसुत्तो रत्तवट्टिका उपाहना आरोहित्वा पज्जसतमाणवकपरिवारो तमेव मग्गं पटिपज्जि। तं सन्थायेतं वुत्तं।

पादेसूति पादेहि अक्कन्तट्ठानेसु। चक्कानीति लक्खणचक्कानि। किं पन भगवतो गच्छन्तस्स अक्कन्तट्ठाने पदं पज्जायतीति? न पज्जायति। कस्मा? सुखुमत्ता महाबलत्ता महाजनानुग्गहेन च। बुद्धानज्हि सुखुमच्छविताय अक्कन्तट्ठानं तूलपिचुनो पतिट्ठितट्ठानं विय होति, पदवळज्जो न पज्जायति। यथा च बलवतो वातजवसिन्धवस्स पदुमिनिपत्तेपि अक्कन्तमत्तमेव होति, एवं महाबलताय तथागतेन अक्कन्तट्ठानं अक्कन्तमत्तमेव होति, न तत्थ पदवळज्जो पज्जायति। बुद्धानज्ज अनुपदं महाजनकायो गच्छति, तस्स सत्थु पदवळज्जं दिस्वा मदितुं अविसहन्तस्स गमनविच्छेदो भवेय्य। तस्मा अक्कन्तअक्कन्तट्ठाने योपि पदवळज्जो भवेय्य, सो अन्तरधायतेव। दोणो पन ब्राह्मणो तथागतस्स अधिट्ठानवसेन पस्सि। भगवा हि यस्स पदचेतियं दस्सेतुकामो होति, तं आरब्ध “असुको नाम पस्सतू”ति अधिट्ठाति। तस्मा मागण्डियब्राह्मणो विय अयम्पि ब्राह्मणो तथागतस्स अधिट्ठानवसेन अद्वस।

पासादिकन्ति पसादजनकं। इतरं तस्सेव वेवचनं। उत्तमदमथसमथमनुप्पत्तन्ति एत्थ उत्तमदमथो नाम अरहत्तमग्गो, उत्तमसमथो नाम अरहत्तमग्गसमाधि, तदुभयं पत्तन्ति अत्थो। दन्तन्ति निब्बिसेवनं। गुत्तन्ति गोपितं। संयतिन्द्रियन्ति रक्खितिन्द्रियं। नागन्ति छन्दादीहि अगच्छनतो, पहीनकिलेसे पुन अनागच्छनतो, आगुं अकरणतो, बलवन्तट्ठेनाति चतूहि कारणेहि नागं।

देवो नो भवं भविस्सतीति एत्थ “देवो नो भव”न्ति एत्तावतापि पुच्छा निट्ठिता भवेय्य, अयं पन ब्राह्मणो “अनागते

महेसकखो एको देवराजा भविस्सती'ति अनागतवसेन पुच्छासभागेनेव कथेन्तो एवमाह । भगवापिस्स पुच्छासभागेनेव कथेन्तो न खो अहं, ब्राह्मण, देवो भविस्सामीति आह । एस नयो सब्बत्थ । आसवानन्ति कामासवादीनं चतुन्नं । पहीनाति बोधिपल्लङ्के सब्बञ्जुतञ्जाणाधिगमेनेव पहीना । अनुपलित्तो लोकेनाति तण्हादिट्टिलेपानं पहीनत्ता सङ्खारलोकेन अनुपलित्तो । बुद्धोति चतुन्नं सच्चानं बुद्धत्ता बुद्धो इति मं धारेहि ।

येनाति येन आसवेन । देवूपपत्यस्साति देवूपपत्ति अस्स मय्हं भवेय्य । विहङ्गमोति आकासचरो गन्धब्बकायिकदेवो । विद्धस्ताति विधमिता । विनळीकताति विगतनळा विगतबन्धना कता । वग्गूति सुन्दरं । तोयेन नुपलिप्पतीति उदकतो रतनमत्तं अच्चुगम्म ठितं सरं सोभयमानं भमरगणं हासयमानं तोयेन न लिप्पति । तस्मा बुद्धोस्मि ब्राह्मणाति देसनापरियोसाने तीणि मग्गफलानि पापुणित्वा द्वादसहि पदसहस्सेहि दोणगज्जितं नाम वण्णं कथेसि, तथागते च परिनिब्बुते जम्बुदीपतले उप्पन्नं महाकलहं वूपसमेत्वा धातुयो भाजेसीति ।

७. अपरिहानियसुत्तवण्णना

३७. सत्तमे निब्बानस्सेव सन्तिकेति निब्बानसन्तिकेयेव चरति । सीले पतिट्ठितोति पातिमोक्खसीले पतिट्ठितो । एवं विहारीति एवं विहरन्तो । आतापीति आतापेन वीरियेन समन्नागतो । योगकखेमस्साति चतूहि योगेहि खेमस्स निब्बानस्स । पमादे भयदस्सिवाति पमादं भयतो पस्सन्तो ।

८. पतिलीनसुत्तवण्णना

३८. अट्टमे पनुण्णपच्चेकसच्चोति “इदमेव दस्सनं सच्चं, इदमेव सच्चं”न्ति एवं पाटिक्कं गहितत्ता पच्चेकसङ्घातानि दिट्ठिसच्चानि पनुण्णानि नीहटानि पहीनानि अस्साति पनुण्णपच्चेकसच्चो । समवयसट्ठेसनोति एत्थ अवयाति अनूना, सट्ठाति विस्सट्ठा, सम्मा अवया सट्ठा एसना अस्साति समवयसट्ठेसनो, सम्मा विस्सट्ठसब्बएसनोति अत्थो । पतिलीनोति निलीनो एकीभावं उपगतो । पुथुसमणब्राह्मणानन्ति बहूनं समणब्राह्मणानं । एत्थ च समणाति पब्बज्जूपगता, ब्राह्मणाति भोवादिनो । पुथुपच्चेकसच्चानीति बहूनि पाटिक्कसच्चानि । नुण्णानीति नीहटानि । पनुण्णानीति सुट्ठु नीहटानि । चत्तानीति विस्सट्ठानि । वन्तानीति वमितानि । मुत्तानीति छिन्नबन्धनानि कतानि । पहीनानीति पजहितानि । पटिनिस्सट्ठानीति यथा न पुन चित्तं आरोहन्ति, एवं पटिनिस्सज्जितानि । सब्बानेवेतानि गहितगहणस्स विस्सट्ठभाववेचनानि ।

कामेसना पहीना होतीति अनागामिमग्गेन पहीना । भवेसना पन अरहत्तमग्गेन पहीयति । “ब्रह्मचरियं एसिस्सामि गवेसिस्सामी”ति एवं पवत्तज्झासयसङ्घाता ब्रह्मचरियेसनापि अरहत्तमग्गेनेव पटिप्पस्सद्धिं वूपसमं गच्छति । दिट्ठिब्रह्मचरियेसना पन सोतापत्तिमग्गेनेव पटिप्पसम्भतीति वेदितब्बा । एवं खो, भिक्खवेति एवं चतुत्थज्झानेन पस्सद्भकायसङ्खारो वूपसन्तअस्सासपस्सासो नाम होति । अस्मिमानोति अस्मीति उप्पज्जनको नवविधमानो ।

गाथासु कामेसना भवेसनाति एता द्वे एसना, ब्रह्मचरियेसना सहाति ताहियेव सह ब्रह्मचरियेसनाति तिस्सोपि एता । इध ठत्वा एसना पटिनिस्सट्ठाति इमिना पदेन सद्धिं योजना कातब्बा । इति सच्चपरामासो, दिट्ठिट्ठाना समुस्सयाति “इति सच्चं इति सच्चं”न्ति गहणपरामासो च दिट्ठिसङ्घातायेव दिट्ठिट्ठाना च ये समुस्सितत्ता उगगन्त्वा ठितत्ता समुस्सयाति वुच्चन्ति, ते सब्बेपि । इध ठत्वा दिट्ठिट्ठाना समूहताति इमिना पदेन सद्धिं योजना कातब्बा । कस्स पन एता एसना

पटिनिस्सट्ठा, एते च दिट्ठिद्वाना समूहताति? **सब्बरागविरत्तस्स तण्हाक्खयविमुत्तिनो**। यो हि सब्बरागेहिपि विरत्तो, तण्हाक्खये च निब्बाने पवत्ताय अरहत्तफलविमुत्तिया समन्नागतो, एतस्स एसना पटिनिस्सट्ठा, दिट्ठिद्वाना च समूहता। **स वे सन्तो**ति सो एवरूपो किलेससन्तताय सन्तो। **पस्सद्धो**ति द्वीहि कायचित्तपस्सद्धीहि पस्सद्धो। **अपराजितो**ति सब्बकिलेसे जिनित्वा ठितत्ता केनचि अपराजितो। **मानाभिसमया**ति मानस्स पहानाभिसमयेन। **बुद्धो**ति चत्तारि सच्चानि बुज्झित्वा ठितो। इति इमस्मिं सुत्तेपि गाथासुपि खीणासवोव कथितोति।

९. उज्जयसुत्तवण्णना

३९. नवमे **सङ्घातं आपज्जन्ती**ति वधं मरणं आपज्जन्ति। **निच्चदानन्ति** सलाकभत्तं। **अनुकुलयज्जन्ति** अम्हाकं पितूहि पितामहेहि दिन्नत्ता एवं कुलानुकुलवसेन यजितब्बं, दातब्बन्ति अत्थो। **अस्समेधन्ति**आदीसु अस्समेत्थ मेधन्तीति अस्समेधो, द्वीहि परियज्जेहि यजितब्बस्स एकवीसतियूपस्स ठपेत्वा भूमिञ्च पुरिसे च अवसेससब्बविभवदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं। पुरिसमेत्थ मेधन्तीति **पुरिसमेधो**, चतूहि परियज्जेहि यजितब्बस्स सद्धिं भूमिया अस्समेधे वुत्तविभवदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं। सम्ममेत्थ पासन्तीति **सम्मापासो**, दिवसे दिवसे सम्मं खिपित्वा तस्स पतितोकासे वेदिं कत्वा संहारिमेहि यूपादीहि सरस्सतिनदिया निमुग्गोकासतो पभुति पटिलोमं गच्छन्तेन यजितब्बस्स सब्बयागस्सेतं अधिवचनं। वाजमेत्थ पिवन्तीति **वाजपेय्यं**, एकेन परियज्जेन सत्तरसहि पसूहि यजितब्बस्स बेलुवयूपस्स सत्तरसकदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं। नत्थि एत्थ अग्गळाति **निरग्गळो**। नवहि परियज्जेहि यजितब्बस्स सद्धिं भूमिया पुरिसेहि च अस्समेधे वुत्तविभवदक्खिणस्स सब्बमेधपरियायनामस्स अस्समेधविकप्पस्सेतं अधिवचनं। **महारम्भा**ति महाकिच्चा महाकरणीया। अपिच पाणातिपातसमारम्भस्स महन्ततायपि महारम्भायेव। **न ते होन्ति महप्फला**ति एत्थ निरवसेसत्थे सावसेसरूपनं कतं। तस्मा इट्ठफलेन निप्फलाव होन्तीति अत्थो। इदञ्च पाणातिपातसमारम्भमेव सन्धाय वुत्तं। यं पन तत्थ अन्तरन्तरा दानं दिव्यति, तं इमिना समारम्भेन उपहतत्ता महप्फलं न होति, मन्दफलं होतीति अत्थो। **हज्जरे**ति हज्जन्ति। **यजन्ति अनुकुलं सदा**ति ये अज्जे अनुकुलं यजन्ति, पुब्बपुरिसेहि यिट्ठत्ता पच्छिमपुरिसापि यजन्तीति अत्थो। **सेय्यो** होतीति विसेसोव होति। **न पापियो**ति पापं किञ्चि न होति।

१०. उदायिसुत्तवण्णना

४०. दसमे **अभिसङ्घतन्ति** रासिकतं। **निरारम्भन्ति** पाणसमारम्भरहितं। **यज्जन्ति** देय्यधम्मं। तज्झि यजितब्बत्ता यज्जन्ति वुच्चति। **कालेना**ति युत्तप्पत्तकालेन। **उपसंयन्ती**ति उपगच्छन्ति। **कुलं गति**न्ति वट्टकुलज्जेव वट्टगतिञ्च अतिक्कन्ता। **यज्जस्स कोविदा**ति चतुभूमकयज्जे कुसला। **यज्जे**ति पकतिदाने। **सद्धे**ति मतकदाने। **हब्बं कत्वा**ति हुनितब्बं देय्यधम्मं उपकप्पेत्वा। **सुखेत्ते ब्रह्मचारिसू**ति ब्रह्मचारिसङ्घाते सुखेत्तम्हीति अत्थो। **सुप्पत्तन्ति** सुट्ठ पत्तं। **दक्खिण्येसु** यं कतन्ति यं दक्खिणाय अनुच्छविकेसु उपकप्पितं, तं सुहुतं सुयिट्ठं सुप्पत्तन्ति अत्थो। **सद्धो**ति बुद्धधम्मसङ्घगुणानं सदहनताय सद्धो। **मुत्तेन चेतसा**ति विस्सट्ठेन चित्तेन। इमिनास्स मुत्तचागं दीपेतीति।

चक्कवग्गो चतुत्थो।

५. रोहितस्सवग्गो

१. समाधिभावनासुत्तवण्णना

४१. पञ्चमस्स पठमे जाणदस्सनप्पटिलाभायाति दिब्बचक्खुजाणदस्सनस्स पटिलाभाय । दिवासज्जं अधिद्धातीति दिवाति एवं सज्जं अधिद्धाति । यथा दिवा तथा रत्तिन्ति यथा दिवा आलोकसज्जा मनसि कता, तथैव तं रत्तिम्पि मनसि करोति । दुतियपदेपि एसेव नयो । सप्पभासन्ति दिब्बचक्खुजाणोभासेन सहोभासं । किञ्चापि आलोकसदिसं कतं, अत्थो पनेत्थ न एवं सल्लक्खेतब्बो । दिब्बचक्खुजाणालोको हि इधाधिप्पेतो ।

विदिताति पाकटा हुत्वा । कथं पन वेदना विदिता उप्पज्जन्ति, विदिता अब्भत्थं गच्छन्तीति? इध भिक्खु वत्थुं परिग्गण्हाति, आरम्मणं परिग्गण्हाति । तस्स परिग्गहितवत्थारम्मणताय ता वेदना “एवं उप्पज्जित्वा एवं ठत्वा एवं निरुज्झन्ती”ति विदिता उप्पज्जन्ति, विदिता तिष्ठन्ति, विदिता अब्भत्थं गच्छन्ति नाम । सज्जावितक्केसुपि एसेव नयो ।

उदयब्बयानुपस्सीति उदयज्ज वयज्ज पस्सन्तो । इति रूपन्ति एवं रूपं एत्तकं रूपं न इतो परं रूपं अत्थीति । इति रूपस्स समुदयोति एवं रूपस्स उप्पादो । अत्थङ्गमोति पन भेदो अधिप्पेतो । वेदनादीसुपि एसेव नयो । इदञ्च पन मेतं, भिक्खवे, सन्धाय भासितन्ति, भिक्खवे, यं मया एतं पुण्णकपज्हे “सङ्घाय लोकस्मि”न्तिआदि भासितं, तं इदं फलसमापत्तिं सन्धाय भासितन्ति अत्थो ।

तत्थ सङ्घायाति जाणेन जानित्वा । लोकस्मिन्ति सत्तलोके । परोपरानीति उच्चावचानि उत्तमाधमानि । इज्जितन्ति चलितं । नत्थि कुहिज्जि लोकेति लोकस्मिं कत्थचि एकक्खन्धेपि एकायतनेपि एकधातुयापि एकारम्मणेपि नत्थि । सन्तोति पच्चनीककिलेसवूपसमेन सन्तो । विधूमोति कोधधूमेन विगतधूमो । एवमेत्थ सुत्तन्ते मग्गेकग्गतम्पि कथेत्वा गाथाय फलसमापत्तियेव कथिताति ।

२. पज्जव्याकरणसुत्तवण्णना

४२. दुतिये यो च तेसं तत्थ तत्थ, जानाति अनुधम्मन्तन्ति यो एतेसं पज्जानं तस्मिं तस्मिं ठाने व्याकरणं जानाति । चतुपज्जस्स कुसलो, आहु भिक्खुं तथाविधन्ति तथाविधं भिक्खुं तेसु चतूसु पज्जेसु कुसलोति एवं वदन्ति । दुरासदो दुप्पसहोति परेहि घट्टेतुं वा अभिभवितुं वा न सक्का । गम्भीरोति सत्तसीदन्तरमहासमुद्धो विय गम्भीरो । दुप्पधंसियोति दुम्मोचापयो, गहितग्गहणं विस्सज्जापेतुं न सक्काति अत्थो । अत्थे अनत्थे चाति वड्डियज्ज अवड्डियज्ज । अत्थाभिसमयाति अत्थसमागमेन । धीरो पण्डितोति पवुच्चतीति धितिसम्पन्नो पुग्गलो “पण्डितो अय”न्ति एवं पवुच्चति ।

३-४. कोधगरुसुत्तद्वयवण्णना

४३-४४. ततिये कोधगरु न सद्धम्मगरूति कोधं गारवेन गरुं कत्वा गण्हाति, न सद्धम्मं, सद्धम्मं पन अगारवेन लामकं कत्वा गण्हाति । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

विरूहन्तीति वड्डन्ति, सज्जातमूलाय वा सद्धाय पतिट्ठहन्ति अचला भवन्ति । चतुत्थे कोधगरुताति कोधम्हि सगारवता । एस नयो सब्बत्थ ।

५. रोहितस्ससुत्तवण्णना

४५. पञ्चमे यत्थाति चक्कवाळलोकस्स एकोकासे भुम्मं । न चवति न उपपज्जतीति इदं अपरापरं
चुतिपटिसन्धिवसेन गहितं । गमनेनाति पदगमनेन । लोकस्स अन्तन्ति सत्था सङ्खारलोकस्स अन्तं सन्धाय वदति ।
जातेय्यन्तिआदीसु जातब्बं दट्ठब्बं पत्तब्बन्ति अत्थो । इति देवपुत्तेन चक्कवाळलोकस्स अन्तो पुच्छितो, सत्थारा
सङ्खारलोकस्स कथितो । सो पन “अत्तनो पज्हेन सद्धिं सत्थु ब्याकरणं समेती”ति सज्जाय सम्पहंसन्तो
अच्छरियन्तिआदिमाह ।

दळ्ळधम्माति दळ्ळधनु उत्तमप्पमाणेन धनुना समन्नागतो । धनुग्गहोति धनुआचरियो । सिक्खितोति द्वादस वस्सानि
धनुसिप्पं सिक्खितो । कतहत्थोति उसभप्पमाणेपि वालगं विज्झितुं समत्थभावेन कतहत्थो । कतूपासनोति कतसरक्खेपो
दस्सितसिप्पो । असनेनाति कण्डेन । अतिपातेय्याति अतिक्कमेय्य । यावता सो तालच्छादिं अतिक्कमेय्य, तावता कालेन
एकं चक्कवाळं अतिक्कमामीति अत्तनो जवसम्पत्तिं दस्सेति ।

पुरत्थिमा समुद्दा पच्छिमोति यथा पुरत्थिमा समुद्दा पच्छिमसमुद्दो दूरे, एवं मे दूरे पदवीतिहारो अहोसीति वदति । सो
किर पाचीनचक्कवाळमुखवट्टियं ठितो पादं पसारत्वा पच्छिमचक्कवाळमुखवट्टिं अतिक्कमति, पुन दुतियपादं पसारत्वा
परचक्कवाळमुखवट्टिं अतिक्कमति । इच्छागतन्ति इच्छा एव । अज्जत्रेवाति निप्पपज्जतं दस्सेति । भिक्खाचारकाले
किरेस नागलतादन्तकट्टं खादित्वा अनोतत्ते मुखं धोवित्वा काले सम्पत्ते उत्तरकुरुम्हि पिण्डाय चरित्वा
चक्कवाळमुखवट्टियं निसिन्नो भत्तकिच्चं करोति, तत्थ मुहुत्तं विस्समित्वा पुन जवति । वस्ससतायुकोति तदा
दीघायुककालो होति, अयं पन वस्ससतावसिट्ठे आयुम्हि गमनं आरभि । वस्ससतजीवीति तं वस्ससतं अनन्तरायेन
जीवन्तो । अन्तरायेव कालङ्कतोति चक्कवाळलोकस्स अन्तं अप्पत्वा अन्तराव मतो । सो पन तत्थ कालं कत्वापि
आगन्त्वा इमस्मियेव चक्कवाळे निब्बत्ति ।

अप्पत्वाति सङ्खारलोकस्स अन्तं अप्पत्वा । दुक्खस्साति वट्टदुक्खस्स । अन्तकिरियन्ति परियन्तकरणं । कळेवरेति
अत्तभावे । ससज्जिम्हि समनकेति ससज्जे सचित्तके । लोकन्ति दुक्खसच्चं । लोकसमुदयन्ति समुदयसच्चं ।
लोकनिरोधन्ति निरोधसच्चं । पटिपदन्ति मग्गसच्चं । इति “नाहं, आवुसो, इमानि चत्तारि सच्चानि तिणकट्ठादीसु
पज्जपेमि, इमस्मिं पन चतुमहाभूतिके कायस्मियेव पज्जपेमी”ति दस्सेति । समितावीति समितपापो । नासीसतीति न
पत्थेति । छट्ठं उत्तानत्थमेवाति ।

७. सुविदूरसुत्तवण्णना

४७. सत्तमे सुविदूरविदूरानीति केनचि परियायेन अनासन्नानि हुत्वा सुविदूरानेव विदूरानि । नभज्ज, भिक्खवे,
पथवी चाति आकासज्ज महापथवी च । तत्थ किज्चापि पथवितो आकासं नाम न दूरे, द्रङ्गुलमत्तेपि होति । अज्जमज्जं
अलग्ननट्ठेन पन “सुविदूरविदूरे”ति वुत्तं । वेरोचनोति सूरियो । सतज्ज, भिक्खवे, धम्मोति चतुसतिपट्टानादिभेदो
सत्ततिंसबोधिपक्खियधम्मो । असतज्ज धम्मोति द्वासट्ठिदिट्ठिगतभेदो अस्सद्धम्मो ।

पभङ्करोति आलोककरो । अब्बायिको होतीति अविगच्छनसभावो होति । सतं समागमोति पण्डितानं
मित्तसन्धववसेन समागमो । यावापि तिट्ठेय्याति यत्तकं अद्धानं तिट्ठेय्य । तथेव होतीति तादिसोव होति, पकतिं न जहति ।
खिप्पं हि वेतीति सीधं विगच्छति ।

८. विसाखसुत्तवण्णना

४८. अट्टमे पञ्चालपुत्तोति पञ्चालब्राह्मणिया पुत्तो । पोरिया वाचायाति परिपुण्णवाचाय । विस्सट्ठायाति अपलिबुद्धाय । अनेलगलायाति निद्वोसाय चैव अगळिताय च अपतितपदव्यञ्जनाय । परियापन्नायाति विवट्टपरियापन्नाय । अनिस्सितायाति वट्टं अनिस्सिताय । विवट्टनिस्सितमेव कत्वा कथेति, वट्टनिस्सितं कत्वा न कथेतीति अयमेत्थ अधिप्पायो ।

नाभासमानन्ति न अकथेत्तं । अमतं पदन्ति निब्बानपदं । भासयेति ओभासेय्य । जोतयेति तस्सेव वेवचनं । पग्गण्हे इसिनं धजन्ति अब्भुगतट्ठेन नवलोकुत्तरधम्मो इसीनं धजो नाम वुच्चति, तमेव पग्गण्हेय्य उक्खिपेय्य, उच्चं कत्वा कथेय्याति अत्थो । नवलोकुत्तरधम्मदीपकं सुभासितं धजो एतेसन्ति सुभासितधजा । इसयोति बुद्धादयो अरिया । धम्मो हि इसिनं धजोति हेट्ठा वुत्तनयेनेव लोकुत्तरधम्मो इसीनं धजो नामाति ।

९. विपल्लाससुत्तवण्णना

४९. नवमे सज्जाविपल्लासाति सज्जाय विपल्लत्थभावा, चतस्सो विपरीतसज्जायोति अत्थो । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । अनिच्चे, भिक्खवे, निच्चन्ति सज्जाविपल्लासोति अनिच्चे वत्थुस्मिं “निच्चं इदं”न्ति एवं गहेत्वा उप्पज्जनकसज्जा, सज्जाविपल्लासोति अत्थो । इमिना नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो ।

अनत्तनि च अत्ताति अनत्तनि “अत्ता”ति एवंसज्जिनोति अत्थो । मिच्छादिट्ठिहताति न केवलं सज्जिनोव, सज्जाय विय उप्पज्जमानाय मिच्छादिट्ठियापि हता । खित्तचित्ताति ते सज्जादिट्ठियो विय उप्पज्जमानेन खित्तेन चित्तेन समन्नागता । विसज्जिनोति देसनामत्तमेतं, विपरीतसज्जाचित्तिदिट्ठिनोति अत्थो । ते योगयुत्ता मारस्साति ते मारस्स योगे युत्ता नाम होन्ति । अयोगवखेमिनोति चतूहि योगेहि खेमं निब्बानं अप्पत्ता । सत्ताति पुग्गला । बुद्धाति चतुसच्चबुद्धा । इमं धम्मन्ति चतुसच्चधम्मं । सचित्तं पच्चलद्धाति सकं चित्तं पटिलभित्वा । अनिच्चतो दक्खुन्ति अनिच्चभावेन अद्वसंसु । असुभतद्वसुन्ति असुभं असुभतोयेव अद्वसंसु । सम्मादिट्ठिसमादानाति गहितसम्मादस्सना । सब्बं दुक्खं उपचवगुन्ति सकलं वट्टदुक्खं समतिक्कन्ता ।

१०. उपक्किलेससुत्तवण्णना

५०. दसमे उपक्किलेसाति विरोचितुं अदत्त्वा उपक्किलिट्ठभावकरणेन उपक्किलेसा । महिकाति हिमं । धूमो रजोति धूमो च रजो च । राहूति पुरिमा तयो असम्पत्तउपक्किलेसा, राहु पन सम्पत्तउपक्किलेसवसेन कथितोति वेदितब्बो । समणब्राह्मणा न तपन्ति न भासन्ति न विरोचन्तीति गुणप्पतापेन न तपन्ति, गुणोभासेन न भासन्ति, गुणविरोचनेन न विरोचन्ति । सुरामेरयपाना अप्पटिविरताति पञ्चविधाय सुराय चतुब्बिधस्स मेरयस्स च पानतो अविरता ।

अविज्जानिवुत्ताति अविज्जाय निवारिता पिहिता । पियरूपाभिनन्दिनोति पियरूपं सातरूपं अभिनन्दमाना तुस्समाना । सादियन्तीति गणहन्ति । अविद्वसूति अन्धबाला । सनेत्तिकाति तण्हायोत्तेनेव सयोत्ता । कटसिन्ति अत्तभावं । घोरन्ति कक्खळं । इमस्मिं सुत्तेपि गाथासुपि वट्टमेव कथितन्ति ।

रोहितस्सवग्गो पञ्चमो ।

पठमपण्णासकं निद्धितं ।

२. दुतियपण्णासकं

(६) १. पुज्जाभिसन्दवग्गो

१. पठमपुज्जाभिसन्दसुत्तवण्णना

५१. दुतियस्स पठमे पुज्जाभिसन्दाति पुज्जस्स अभिसन्दा, पुज्जप्पत्तियोति अत्थो । कुसलाभिसन्दाति तस्सेव वेवचनं । ते पनेते सुखं आहरन्तीति सुखस्साहारा । सुट्ठु अग्गानं रूपादीनं दायकाति सोवग्गिका । सुखो नेसं विपाकोति सुखविपाका । सग्गे उपपत्ति सग्गो, सग्गाय संवत्तन्तीति सग्गसंवत्तनिका । चीवरं परिभुज्जमानोति चीवरत्थाय वत्थं लभित्वा सूचिसुत्तादीनं अभावेन तं निक्खिपन्तोपि करोन्तोपि पारुपन्तोपि जिण्णकाले पच्चत्थरणं करोन्तोपि पच्चत्थरितुम्पि असक्कुणेत्यं भूमत्थरणं करोन्तोपि भूमत्थरणस्स अननुच्छविकं फालेत्वा पादपुज्जनं करोन्तोपि “परिभुज्जमानो” त्वेव वुच्चति । यदा पन “पादपुज्जनम्पि न सक्का इद”न्ति सम्मज्जित्वा छड्डितं होति, तदा परिभुज्जमानो नाम न होति । अप्पमाणं चेतोसमाधिन्ति अरहत्तफलसमाधिं । अप्पमाणो तस्स पुज्जाभिसन्दोति इमिना दायकस्स पुज्जचेतनाय अप्पमाणतं कथेति । तस्स हि “खीणासवो मे चीवरं परिभुज्जती”ति पुनप्पुनं अनुस्सरणवसेन पवत्ता पुज्जचेतना अप्पमाणा होति । तं सन्थायेतं वुत्तं । पिण्डपातादीसु पन यो पिण्डपातं परिभुज्जित्वा सत्ताहम्पि तेनेव यापेति, अज्जं न परिभुज्जति, सो सत्ताहम्पि तंयेव पिण्डपातं परिभुज्जमानो नाम होति । एकस्मिं पन सेनासने रत्तिट्ठानदिवाट्टानादीसु चङ्कमन्तोपि याव तं सेनासनं पहाय अज्जं न गण्हाति, ताव परिभुज्जमानो नाम होति । एकेन पन भेसज्जेन ब्याधिम्हि वूपसन्ते याव अज्जं भेसज्जं न परिभुज्जति, तावदेव परिभुज्जमानो नाम होति ।

बहुभेरवन्ति बहूहि भेरवारम्मणेहि समन्नागतं । रतनवरानन्ति सत्तन्नम्पि वररतनानं । आलयन्ति निवासट्ठानं । पुथू सवन्तीति बहुका हुत्वा सन्दमाना । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

२. दुतियपुज्जाभिसन्दसुत्तवण्णना

५२. दुतिये अरियकन्तेहीति मग्गफलसम्पयुत्तेहि । तानि हि अरियानं कन्तानि होन्ति पियानि मनापानि । सेसं सुत्तन्ते ताव यं वत्तब्बं सिया, तं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१२४ आदयो) वुत्तमेव ।

गाथासु पन सद्धाति सोतापन्नस्स सद्धा अधिप्पेता । सीलम्पि सोतापन्नस्स सीलमेव । उजुभूतज्ज दस्सनन्ति कायवङ्कादीनं अभावेन खीणासवस्स दस्सनं उजुभूतदस्सनं नाम । आहूति कथयन्ति । पसादन्ति बुद्धधम्मसङ्घेसु पसादं । धम्मदस्सनन्ति चतुसच्चधम्मदस्सनं ।

३. पठमसंवाससुत्तवण्णना

५३. ततिये सम्बहलापि खो गहपती च गहपतानियो चाति बहुका गहपतयो च गहपतानियो च आवाहविवाहकरणत्थाय गच्छन्ता तमेव मग्गं पटिपन्ना होन्ति । संवासाति सहवासा एकतोवासा । छवो छवायाति गुणमरणेन मतत्ता छवो गुणमरणेनेव मताय छवाय सद्धिं । देविया सद्धिन्ति गुणेहि देविभूताय सद्धिं । दुस्सीलोति

निस्सीलो । पापधम्मोति लामकधम्मो । अक्कोसकपरिभासकोति दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसको, भयं दस्सेत्वा सन्तज्जनेन परिभासको । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

कदरियाति थद्धमच्छरिनो । जानिपतयोति जयम्पतिका । वदञ्जूति याचकानं वचनस्स अत्थं जानन्ति । सञ्जताति सीलसंयमेन समन्नागता । धम्मजीविनोति धम्मे ठत्वा जीविकं कप्पेन्तीति धम्मजीविनो । अत्थासं पचुरा होन्तीति वड्डिसङ्घाता अत्था एतेसं बहू होन्ति । फासुकं उपजायतीति अञ्जमञ्जं फासुविहारो जायति । कामकामिनोति कामे कामयमाना ।

४. दुतियसंवाससुत्तवण्णना

५४. चतुत्थे कम्मपथवसेन देसना पवत्तिता । सेसं तादिसमेव । इमेसु पन द्वीसुपि सुत्तेसु अगारिकपटिपदा कथिता । सोतापन्नसकदागामीनम्पि वट्ठति ।

५-६. समजीवीसुत्तद्वयवण्णना

५५-५६. पञ्चमे तेनुपसङ्कमीति किमत्थं उपसङ्कमि? अनुगण्हनत्थं । तथागतो हि तं रट्ठं पापुणन्तो इमेसंयेव द्विन्नं सङ्गण्हनत्थाय पापुणाति । नकुलपिता किर पञ्च जातिसतानि तथागतस्स पिता अहोसि, पञ्च जातिसतानि महापिता, पञ्च जातिसतानि चूळपिता । नकुलमातापि पञ्च जातिसतानि तथागतस्स माता अहोसि, पञ्च जातिसतानि महामाता, पञ्च जातिसतानि चूळमाता । ते सत्थु दिट्ठकालतो पट्टाय पुत्तसिनेहं पटिलभित्वा “हन्तात, हन्ताता”ति वच्छकं दिस्वा वच्छगिद्धिनी गावी विय विरवमाना उपसङ्कमित्वा पठमदस्सनेनेव सोतापन्ना जाता । निवेसने पञ्चसतानं भिक्खूनं आसनानि सदा पञ्चत्तानेव होन्ति । इति भगवा तेसं अनुगण्हनत्थाय उपसङ्कमि । अतिचरिताति अतिक्कमिता । अभिसम्परायञ्चाति परलोके च । समसद्धाति सद्धाय समा एकसदिसा । सीलादीसुपि एसेव नयो । छट्ठं केवलं भिक्खूनं देसितं । सेसमेत्थ तादिसमेव ।

७. सुप्पवासासुत्तवण्णना

५७. सत्तमे पज्जनिकन्ति तस्स निगमस्स नामं । कोलियानन्ति कोलराजकुलानं । आयुं खो पन दत्त्वाति आयुदानं दत्त्वा । आयुस्स भागिनी होतीति आयुभागपटिलाभिनी होति, आयुं वा भजनिका होति, आयुप्पटिलाभिनीति अत्थो । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

रससा उपेतन्ति रसेन उपेतं रससम्पन्नं । उज्जुगतेसूति कायवङ्कादिरहितत्ता उजुकमेव गतेसु खीणासवेसु । चरणूपपन्नेसूति पञ्चदसहि चरणधम्मेहि समन्नागतेसु । महगतेसूति महत्तं गतेसु । खीणासवानञ्जेवेतं नामं । पुञ्जेन पुञ्जं संसन्दमानाति पुञ्जेन सद्धिं पुञ्जं घटयमाना । महप्फला लोकविदून् वण्णिताति एवरूपा दानसङ्घाता दक्खिणा तिविधलोकं विदितं कत्वा ठितत्ता लोकविदून् बुद्धानं वण्णिता, बुद्धेहि पसत्थाति अत्थो । यज्जमनुस्सरन्ताति यज्जं दानं अनुस्सरन्ता । वेदजाताति तुट्ठिजाता ।

८. सुदत्तसुत्तवण्णना

५८. अट्टमे सञ्जतानन्ति कायवाचाहि संयतानं । परदत्तभोजिनन्ति परेहि दिन्नमेव भुञ्जित्वा यापेन्तानं । कालेनाति युत्तप्पत्तकालेन । सक्कच्च ददातीति सहत्था सक्कारं कत्वा ददाति । चत्तारि ठानानि अनुप्पवेच्छतीति चत्तारि कारणानि अनुप्पवेसेति ददाति । यसवा होतीति महापरिवारो होति । नवमं केवलं भिक्खूनं कथितं । सेसमेत्थ तादिसमेव ।

१०. गिहिसामीचिसुत्तवण्णना

६०. दसमे गिहिसामीचिपटिपदन्ति गिहीनं अनुच्छविकं पटिपत्तिं । पच्चुपट्टितो होतीति अतिहरित्वा दातुकामताय पतिउपट्टितो होति उपगतो, भिक्खुसङ्घस्स चीवरं देतीति अत्थो ।

उपट्टिताति उपट्टायको । तेसं दिवा च रत्तो चाति ये एवं चतूहि पच्चयेहि उपट्टहन्ति, तेसं दिवा च रत्तिञ्च परिच्चागवसेन च अनुस्सरणवसेन च सदा पुञ्जं पवट्टति । सग्गञ्च कमतिट्टानन्ति तादिसो च भद्दकं कम्मं कत्वा सग्गट्टानं उपगच्छति । इमेसु चतूसुपि सुत्तेसु आगारियपटिपदा कथिता । सोतापन्नसकदागामीनम्पि वट्टति ।

पुञ्जाभिसन्दवग्गो पठमो ।

(७) २. पत्तकम्मवग्गो

१. पत्तकम्मसुत्तवण्णना

६१. दुतियस्स पठमे अनिट्ठपटिक्खेपेन इट्ठा । मने कमन्ति पविसन्तीति कन्ता । मनं अप्पायन्ति पवट्टेन्तीति मनापा । दुल्लभाति परमदुल्लभा । भोगाति भुञ्जितब्बा रूपादयो विसया । सहधम्ममेनाति धम्ममेनेव सद्धिं उप्पज्जन्तु, मा धम्मपघातं कत्वा अधम्ममेनाति । अथवा सहधम्ममेनाति सकारणेन, तेन तेन सेनापतिसेट्ठिट्ठानादिकारणेन सद्धियेव उप्पज्जन्तूति अत्थो । यसोति परिवारसम्पत्ति । सह जातीभीति जातकेहि सद्धिं । सह उपज्झायेहीति सुखदुक्खेसु उपनिज्झायितव्वत्ता उपज्झायसङ्घातेहि सन्दिट्ठसम्भत्तेहि सद्धिं ।

अकिच्चं करोतीति अकातब्बं करोति । किच्चं अपराधेतीति कत्तव्वयुत्तकं किच्चं अकरोन्तो तं अपराधेति नाम । धंसतीति पतति परिहायति । अभिज्झाविसमलोभन्ति अभिज्झासङ्घातं विसमलोभं । पजहतीति नुदति नीहरति । महापज्जोति महन्तपज्जो । पुथुपज्जोति पुथुलपज्जो । आपातदसोति तं तं अत्थं आपातेति तमेव पस्सति, सुखुमम्पिस्स अत्थजातं आपातं आगच्छतियेवाति अत्थो ।

उट्टानवीरियाधिगतेहीति उट्टानसङ्घातेन वीरियेन अधिगतेहि । बाहाबलपरिचितेहीति बाहाबलेन परिचितेहि वट्टितेहि । सेदावक्खित्तेहीति अवक्खित्तसेदेहि, सेदं मुञ्चित्वा वायामेन पयोगेन समधिगतेहीति अत्थो । धम्मिकेहीति धम्मयुत्तेहि । धम्मलद्धेहीति दसकुसलकम्मपथधम्मो अकोपेत्वा लद्धेहि । पत्तकम्मानीति युत्तकम्मानी अनुच्छविककम्मानी । सुखेतीति सुखितं करोति । पीणेतीति पीणितं बलसम्पन्नं करोति । ठानगतं होतीति कारणगतं होति । किं पन तन्ति? चतूसु पत्तकम्मेसु एकं भोगेहि कत्तव्वकम्मं भोगजातमेव ठानगतं । पत्तगतन्ति युत्तप्पत्तट्टानगतं । आयतनसो परिभुत्तन्ति कारणेनेव परिभुत्तं भोगजातं होति ।

परियोधाय संवत्ततीति पिदहित्वा वत्तति । यथा अग्निआदीहि उप्पन्नासु आपदासु, एवं आदित्तगेहनिब्बापनादीनं

अत्थाय धनपरिच्चागं कत्वा तासं आपदानं मगं पिदहति निवारेति । **सोत्थिं अत्तानं करोतीति** निरुपद्वं खेमं अत्तानं करोति । **जातिबलन्ति** जातकानं बलिं । **अतिथिबलन्ति** आगन्तुकानं बलिं । **पुब्बपेतबलन्ति** परलोकगतानं जातकानं बलिं । **राजबलन्ति** रज्जो कत्तब्बयुत्तकं राजबलिं । **देवताबलन्ति** देवतानं कत्तब्बबलिं । सब्बमेतं तेसं तेसं यथानुच्छविकवसेन दातब्बदानस्स अधिवचनं ।

खन्तिसोरच्चे निविट्ठाति अधिवासनक्खन्तियच्च सुसीलताय च निविट्ठा । **एकमत्तानं दमेन्तीति** एकं अत्तनोव अत्तभावं इन्द्रियदमेन दमेन्ति । **समेन्तीति** अत्तनो चित्तं किलेसवूपसमनेन समेन्ति । **परिनिब्बापेन्तीति** किलेसपरिनिब्बानेनेव परिनिब्बापेन्ति । **उद्धगिगकन्ति** आदीसु उपरूपरिभूमीसु फलदानवसेन उद्धमग्गमस्साति **उद्धगिका** । सग्गस्स हिताति तत्तुपपत्तिजननतो **सोवगिका** । निब्बत्तनिब्बत्तद्वाने सुखोव विपाको अस्साति **सुखविपाका** । सुट्ठु अग्गानं दिब्बवण्णादीनं दसन्नं विसेसानं निब्बत्तनतो **सग्गसंवत्तनिका**, एवरूपं दक्खिणं पतिट्ठापेतीति अत्थो ।

अरियधम्मे ठितोति पच्चसीलधम्मे पतिट्ठितो । **पेच्च सग्गे पमोदतीति** परलोकं गन्त्वा यत्थ सग्गे पटिसन्धिं गण्हाति, तत्थ मोदति । सोतापन्नसकदागामिनो वा होन्तु अनागामी वा, सब्बेसं अयं पटिपदा लब्भतेवाति ।

२. आनण्यसुत्तवण्णना

६२. दुतिये अधिगमनीयानीति पत्तब्बानि । **कामभोगिनाति** वत्थुकामे च किलेसकामे च परिभुज्जन्तेन । **अत्थिसुखादीसु** अत्थीति उप्पज्जनकसुखं **अत्थिसुखं** नाम । भोगे परिभुज्जन्तस्स उप्पज्जनकसुखं **भोगसुखं** नाम । अनणोस्मीति उप्पज्जनकसुखं **आनण्यसुखं** नाम । निद्वोसो अनवज्जोस्मीति उप्पज्जनकसुखं **अनवज्जसुखं** नाम ।

भुज्जन्ति भुज्जमानो । पज्जा विपस्सतीति पज्जाय विपस्सति । **उभो भागेति** द्वे कोट्टासे, हेट्ठिमानि तीणि एकं कोट्टासं, अनवज्जसुखं एकं कोट्टासन्ति एवं पज्जाय पस्समानो द्वे कोट्टासे जानातीति अत्थो । **अनवज्जसुखस्सेतन्ति** एतं तिविधम्पि सुखं अनवज्जसुखस्स सोळ्ळसिं कलं नाग्घतीति ।

३. ब्रह्मसुत्तवण्णना

६३. ततियं तिकनिपाते वण्णितमेव । सपुब्बदेवतानीति पदमत्तमेव एत्थ विसेसोति । चतुत्थे सब्बं उत्तानत्थमेव ।

५. रूपसुत्तवण्णना

६५. पच्चमे रूपे पमाणं गहेत्वा पसन्नो रूपप्पमाणो नाम । **रूपप्पसन्नोति** तस्सेव अत्थवचनं । घोसे पमाणं गहेत्वा पसन्नो **घोसप्पमाणो** नाम । चीवरलूखपत्तलूखेसु पमाणं गहेत्वा पसन्नो **लूखप्पमाणो** नाम । धम्मे पमाणं गहेत्वा पसन्नो **धम्मप्पमाणो** नाम । इतरानि तेसंयेव अत्थवचनानि । सब्बसत्ते च तयो कोट्टासे कत्वा द्वे कोट्टासा रूपप्पमाणा, एको न रूपप्पमाणो । पच्च कोट्टासे कत्वा चत्तारो कोट्टासा घोसप्पमाणा, एको न घोसप्पमाणो । दस कोट्टासे कत्वा नव कोट्टासा लूखप्पमाणा, एको न लूखप्पमाणो । सतसहस्सं कोट्टासे कत्वा पन एको कोट्टासोव धम्मप्पमाणो, सेसा न धम्मप्पमाणाति वेदितब्बा ।

रूपे पमाणिसूति ये रूपं दिस्वा पसन्ना, ते रूपे पमाणिसु नाम, पसीदिसूति अत्थो । **घोसेन अन्वगूति** घोसेन

अनुगता, घोसप्पमाणं गहेत्वा पसन्नाति अत्थो। **छन्दरागवसूपेताति** छन्दस्स च रागस्स च वसं उपेता। **अज्झत्तञ्च न जानातीति** नियकज्झत्ते तस्स गुणं न जानाति। **बहिद्धा च न पस्सतीति** बहिद्धापिस्स पटिपत्तिं न पस्सति। **समन्तावरणोति** समन्ततो आवारितो, समन्ता वा आवरणमस्साति समन्तावरणो। **घोसेन वुह्तीति** घोसेन नियति, न गुणेन। **अज्झत्तञ्च न जानाति, बहिद्धा च विपस्सतीति** नियकज्झत्ते गुणं न जानाति, बहिद्धा पनस्स पटिपत्तिं पस्सति। **बहिद्धा फलदस्सावीति** तस्स परेहि कतं बहिद्धा सक्कारफलं पस्सन्तो। **विनीवरणदस्सावीति** विवटदस्सावी। **न सो घोसेन वुह्तीति** सो घोसेन न नीयति।

६. सरागसुत्तवण्णना

६६. छट्ठे मोहजं चापविद्सूति मोहजं चापि अविद्सू अपण्डिता। **सविघातन्ति** सदुक्खं। **दुखुद्रयन्ति** आयतिञ्च दुक्खवड्ढिदायकं। **अचक्खुकाति** पज्जाचक्खुरहिता। **यथा धम्मा तथा सन्ताति** यथा रागादयो धम्मा ठिता, तथा सभावाव हुत्वा। **न तस्सेवन्ति मज्जरेति** मयं एवंसन्ता एवंसभावाति तस्स न मज्जरे, न मज्जन्तीति अत्थो। इमस्मिं सुत्तेपि गाथासुपि वट्टमेव कथितं।

७. अहिराजसुत्तवण्णना

६७. सत्तमे इमानि चत्तारि अहिराजकुलानीति इदं दट्ठविसानेव सन्धाय वुत्तं। ये हि केचि दट्ठविसा, सब्बेते इमेसं चतुन्नं अहिराजकुलानं अब्भन्तरगताव होन्ति। **अत्तगुत्तियाति** अत्तनो गुत्तत्थाय। **अत्तरक्खायाति** अत्तनो रक्खणत्थाय। **अत्तपरित्तायाति** अत्तनो परित्ताणत्थाय। परित्तं नाम अनुजानामीति अत्थो।

इदानी यथा तं परित्तं कातब्बं, तं दस्सेन्तो **विरूपक्खेहि** मेतिआदिमाह। तत्थ **विरूपक्खेहीति** विरूपक्खनागकुलेहि। सेसेसुपि एसेव नयो। **अपादकेहीति** अपादकसत्तेहि। सेसेसुपि एसेव नयो। **सब्बे सत्ताति** इतो पुब्बे एत्तकेन ठानेन ओदिस्सकमेत्तं कथेत्वा इदानी अनोदिस्सकमेत्तं कथेतुं इदमारब्धं। तत्थ **सत्ता पाणा भूताति** सब्बानेतानि पुग्लवेवचनानेव। **भद्रानि पस्सन्तूति** भद्रानि आरम्मणानि पस्सन्तु। **मा कज्जि पापमागमाति** कज्जि सत्तं पापकं लामकं मा आगच्छतु। **अप्पमाणो बुद्धोति** एत्थ बुद्धोति बुद्धगुणा वेदितब्बा। ते हि अप्पमाणा नाम। सेसपदद्वयेपि एसेव नयो। **पमाणवन्तानीति** गुणप्पमाणेन युत्तानि। **उण्णनाभीति** लोमसनाभिको मक्कटको। **सरबूति** घरगोलिका। **कता मे रक्खा, कता मे परित्ताति** मया एत्तकस्स जनस्स रक्खा च परित्ताणञ्च कतं। **पटिक्कमन्तु भूतानीति** सब्बेपि मे कतपरित्ताणा सत्ता अपगच्छन्तु, मा मं विहेठयिंसूति अत्थो।

८. देवदत्तसुत्तवण्णना

६८. अट्ठमे अचिरपक्कन्ते देवदत्तेति सङ्गं भिन्दित्वा नचिरपक्कन्ते। **पराभवायाति** अवड्ढिया विनासाय। **अस्सतरीति** वळवाय कुच्छिस्मिं गद्रभस्स जाता। **अत्तवधाय गब्भं गण्हातीति** तं अस्सेन सद्धिं सम्पयोजेन्ति, सा गब्भं गणित्वा काले सम्पत्ते विजायितुं नसक्कोन्ती पादेहि भूमिं पहरन्ती तिड्ढति। अथस्सा चत्तारो पादे चतूसु खानूसु बन्धित्वा कुच्छिं फालेत्वा पोतकं नीहरन्ति। सा तत्थेव मरति। तेनेतं वुत्तं।

९. पधानसुत्तवण्णना

६९. नवमे किलेसानं संवरत्थाय पवेसनद्वारं पिदहनत्थाय पधानं **संवरप्पधानं**, पजहनत्थाय पधानं **पहानप्पधानं**, कुसलानं धम्मानं ब्रूहनत्थाय वड्डनत्थाय पधानं **भावनाप्पधानं**, तेसंयेव अनुरक्खणत्थाय पधानं **अनुरक्खणाप्पधानं**।

१०. अधम्मिकसुत्तवण्णना

७०. दसमे अधम्मिका होन्तीति पोराणकराजूहि ठपितं दसभागबलिञ्चेव अपराधानुरूपञ्च दण्डं अगगहेत्वा अतिरेकबलिनो चेव अतिरेकदण्डस्स च गहणेन अधम्मिका। **राजायुत्ताति** रज्जो जनपदेसु किच्चसंविधायका आयुत्तकपुरिसा। **ब्राह्मणगहपतिकाति** अन्तोणगरवासिनो ब्राह्मणगहपतयो। **नेगमजानपदाति** निगमवासिनो चेव जनपदवासिनो च। **विसमन्ति** विसमा हुत्वा, असमयेन वायन्तीति अत्थो। **विसमाति** न समा, अतिथद्धा वा अतिमुदुका वाति अत्थो। **अपञ्जसाति** मग्गतो अपगता, उम्मग्गगामिनो हुत्वा वायन्तीति अत्थो। **देवता परिकुपिता भवन्तीति** वातेसु हि विसमेसु अपञ्जसेसु वायन्तेसु रुक्खा भिज्जन्ति, विमानानि भिज्जन्ति। तस्मा देवता परिकुपिता भवन्ति, ता देवस्स सम्मा वस्सितुं न देन्ति। तेन वुत्तं **देवो न सम्मा धारं अनुप्पवेच्छतीति**। **विसमपाकानि सस्सानि भवन्तीति** एकस्मिं ठाने गब्भीनि होन्ति, एकस्मिं सज्जातखीरानि, एकं ठानं पच्चतीति एवं विसमं पाकानि सस्सानि भवन्ति।

समं नक्खत्तानि तारकरूपानि परिवत्तन्तीति यथा कत्तिकपुण्णमा कत्तिकनक्खत्तमेव लभति, मिगसिरपुण्णमा मिगसिरनक्खत्तमेवाति एवं तस्मिं तस्मिं मासे सा सा पुण्णमा तं तं नक्खत्तमेव लभति, तथा सम्मा परिवत्तन्ति। **समं वाता वायन्तीति** अविसमा हुत्वा समयस्मिंयेव वायन्ति, छ मासे उत्तरा वाता, छ मासेदक्खिणाति एवं तेसं तेसं जनपदानं अनुरूपे समये वायन्ति। **समाति** समप्पवत्तिनो नातिथद्धा नातिमुदू। **पञ्जसाति** मग्गप्पटिपन्ना, मग्गेनेव वायन्ति, नो अमग्गेनाति अत्थो।

जिम्हं गच्छतीति कुटिलं गच्छति, अतित्थं गण्हाति। **नेत्ते जिम्हं गते सतीति** नयतीति नेत्ता। तस्मिं नेत्ते जिम्हं गते कुटिलं गन्त्वा अतित्थं गण्हन्ते इतरापि अतित्थमेव गण्हन्तीति अत्थो। नेतेतिपि पाठो। **दुक्खं सेतीति** दुक्खं सयति, दुक्खितं होतीति अत्थो।

पत्तकम्मवग्गो दुतियो।

(८) ३. अपण्णकवग्गो

१. पधानसुत्तवण्णना

७१. ततियवग्गस्स पठमे **अपण्णकप्पटिपदन्ति** अविरद्धप्पटिपदं। **योनि चस्स आरद्धा होतीति** कारणञ्चस्स परिपुण्णं होति। **आसवानं खयायाति** अरहत्तत्थाय। दुतियं उत्तानमेव।

३. सप्पुरिससुत्तवण्णना

७३. ततिये **अवण्णोति** अगुणो। **पातु करोतीति** कथेति, पाकटं करोति। **पज्हाभिनीतोति** पज्हतथाय अभिनीतो। **अहापेत्वा अलम्बित्वाति** अपरिहीनं अलम्बितं कत्वा। एत्थ च असप्पुरिसो पापिच्छताय अत्तनो अवण्णं छादेति, सप्पुरिसो लज्जिताय अत्तनो वण्णं। इदानीं यस्मा असप्पुरिसो हिरोत्तप्परहितो संवासेन अवजानाति, सप्पुरिसो पन

हिरोत्तप्पसमन्नागतो संवासेनापि नावजानाति । तस्मा असप्पुरिसभावसाधकं अधुनागतवधुकोपम्मं दस्सेतुं
सेय्यथापि, भिक्खवे, वधुकातिआदिमाह । तत्थ वधुकाति सुणिसा । तिब्बन्ति बहलं । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

४-५. अगगसुत्तद्वयवण्णना

७४-७५. चतुत्थे सीलगगन्ति अगगप्पत्तं उत्तमसीलं । एसेव नयो सब्बत्थ । पञ्चमे रूपगगन्ति यं रूपं सम्मसित्वा
अरहत्तं पापुणाति, इदं रूपगं नाम । सेसेसुपि एसेव नयो । भवगगन्ति एत्थ पन यस्मिं अत्तभावे ठितो अरहत्तं पापुणाति, एतं
भवगं नामाति ।

६. कुसिनारसुत्तवण्णना

७६. छट्ठे उपवत्तनेति पाचीनगताय सालपन्तिया उत्तरेन निवत्तित्वा ठिताय वेमज्झद्वाने । अन्तरेन यमकसालानन्ति
द्विन्नं सालरुक्खानं अन्तरे । कङ्काति द्वेळ्हकं । विमतीति विनिच्छित्तुं असमत्थता । “बुद्धो नु खो न बुद्धो नु खो, धम्मो नु खो
न धम्मो नु खो, सङ्गो नु खो न सङ्गो नु खो, मग्गो नु खो न मग्गो नु खो, पटिपदा नु खो न पटिपदा नु खो”ति यस्स संसयो
उप्पज्जेय्य, तं वो वदामि पुच्छथ, भिक्खवेति अयमेत्थ सङ्केपत्थो । सत्थुगारवेनपि न पुच्छेय्याथाति “मयं सत्थु सन्तिके
पब्बजिम्ह, चत्तारो पच्चयापि नो सत्थु सन्तकाव । ते मयं एत्तकं कालं कङ्कं अकत्वा न अरहाम अज्ज पच्छिमे काले कङ्कं
कातु”न्ति सचे एवं सत्थरि गारवेन न पुच्छथ । सहायकोपि, भिक्खवे, सहायकस्स आरोचेतूति तुम्हाकं यो यस्स
भिक्खुस्स सन्दिट्ठो सम्भत्तो, सो तस्स आरोचेतु, अहं एकस्स भिक्खुस्स कथेस्सामि, तस्स कथं सुत्वा सब्बे निक्कङ्का
भवथाति दस्सेति । एवं पसन्नोति एवं सद्वहामि अहन्ति अत्थो । जाणमेवाति निक्कङ्कभावपच्चक्खकरणजाणंयेव एत्थ
तथागतस्स, न सद्धामत्तन्ति अत्थो । इमेसज्झि, आनन्दाति इमेसं अन्तोसाणियं निसिन्नानं पञ्चन्नं भिक्खुसतानं । यो
पच्छिमकोति यो गुणवसेन पच्छिमको, आनन्दत्थेरंयेव सन्धायाह ।

७. अचिन्तेय्यसुत्तवण्णना

७७. सत्तमे अचिन्तेय्यानीति चिन्तेतुं अयुत्तानि । न चिन्तेतब्बानीति अचिन्तेय्यत्तायेव न चिन्तेतब्बानि । यानि
चिन्तेन्तोति यानि कारणानि चिन्तेन्तो । उम्मादस्साति उम्मत्तकभावस्स । विधातस्साति दुक्खस्स । बुद्धविसयोति बुद्धानं
विसयो, सब्बज्जुतज्जाणादीनं बुद्धगुणानं पवत्ति च आनुभावो च । ज्ञानविसयोति अभिज्ज्ञानविसयो । कम्मविपाकोति
दिट्ठधम्मवेदनीयादीनं कम्मानं विपाको । लोकचिन्ताति “केन नु खो चन्दिमसूरिया कता, केन महापथवी, केन महासमुदो,
केन सत्ता उप्पादिता, केन पब्बता, केन अम्बतालनाळिकेरादयो”ति एवरूपा लोकचिन्ता ।

८. दक्खिणसुत्तवण्णना

७८. अट्ठमे दक्खिणाविसुद्धियोति दानसङ्काताय दक्खिणाय विसुज्जनकारणानि । दायकतो विसुज्जतीति
महप्फलभावेन विसुज्जति, महप्फला होतीति अत्थो । कल्याणधम्मोति सुचिधम्मो । पापधम्मोति लामकधम्मो । दायकतो
विसुज्जतीति एत्थ वेस्सन्तरमहाराजा कथेतब्बो । सो हि जूजकब्राह्मणस्स दारके दत्वा महापथविं कम्पेसि । पटिग्गाहकतो
विसुज्जतीति एत्थ कल्याणीनदीमुखद्वारवासी केवट्ठो कथेतब्बो । सो किर दीघसुमत्थेरस्स तिक्खत्तुं पिण्डपातं दत्वा
मरणमज्जे निपन्नो “अय्यस्स मं दीघसुमत्थेरस्स दिन्नपिण्डपातो उद्धरती”ति आह । नेव दायकतोति एत्थ वट्ठुमानवासी
लुद्धको कथेतब्बो । सो किर पेतदक्खिणं देन्तो एकस्स दुस्सीलस्सेव तयो वारे अदासि । ततियवारे “अमनुस्सो दुस्सीलो मं

विलुम्पती”ति विरवि । एकस्स सीलवतो भिक्खुनो दत्त्वा पापितकालेयेवस्स पापुणि । दायकतो चेव विसुज्झति पटिग्गाहकतो चाति एत्थ असदिसदानं कथेतब्बन्ति ।

९. वणिज्जसुत्तवण्णना

७९. नवमे तादिसा वाति तंसदिसाव तंसरिक्खकाव । छेदगामिनी होतीति छेदं गच्छति । यं पत्थितं, तं सब्बं नस्सतीति अत्थो । न यथाधिप्पाया होतीति यथाज्झासया न होति । पराधिप्पाया होतीति परज्झासया अज्झासयतो अधिकतरफला होति । समणं वा ब्राह्मणं वाति एत्थ समितपापबाहितपापताहि समणब्राह्मणता वेदितब्बा । वदतु, भन्ते, पच्चयेनाति, भन्ते, चतुब्बिधेन चीवरादिना पच्चयेन वदेय्यासीति एवं पवारेति निमन्तेति । येन पवारेतीति परिच्छिन्दित्वा यत्तकेन पवारेति । तं न देतीति तं सब्बसोव न देति । न यथाधिप्पायं देतीति यथा तस्स अज्झासयो, एवं दातुं न सक्कोति, हापेत्वा अप्पकं देति । यथाधिप्पायं देतीति यत्तकं सो इच्छति, तत्तकमेव देति । पराधिप्पायं देतीति अप्पकं पवारेत्वा अवत्थरित्वा बहुं देति ।

१०. कम्बोजसुत्तवण्णना

८०. दसमे नेव सभायं निसीदतीति विनिच्छयकरणत्थं विनिच्छयसभायं नेव निसीदति । न कम्मन्तं पयोजेतीति कसिवणिज्जादिमहाकम्मन्तं नप्पयोजेति । न कम्बोजं गच्छतीति भोगे सम्भरणत्थाय कम्बोजरट्ठं न गच्छति । देसनामत्तमेव चेतं, यं किञ्चि तिरोरट्ठं न गच्छतीति अत्थो । कोधनोति आदीसु कोधनताय कोधपरियुद्धितो अत्थानत्थं न जानाति, इस्सुकिताय परसम्पत्तिं न सहति, मच्छरिताय धनं दत्त्वा किच्चं कातुं न सक्कोति, निप्पज्जताय किच्चं संविधातुं न सक्कोति । तस्मा एतानि सभानिसीदनादीनि न करोतीति ।

अपण्णकवग्गो ततियो ।

(९) ४. मचलवग्गो

१-५. पाणातिपातादिसुत्तपञ्चकवण्णना

८१-८५. चतुत्थस्स पठमादीनि उत्तानत्थानेव । पञ्चमे “नीचे कुले पच्चाजातो”ति आदिकेन तमेन युत्तोति तमो । कायदुच्चरितादीहि पुन निरयतमूपगमनतो तमपरायणो । इति उभयेनपि खन्धतमोव कथितो होति । “अट्ठे कुले पच्चाजातो”ति आदिकेन जोतिना युत्ततो जोति, आलोकभूतोति वुत्तं होति । कायसुचरितादीहि पुन सग्गुप्पत्तिजोतिभावूपगमनतो जोतिपरायणो । इमिना नयेन इतरेपि द्वे वेदितब्बा ।

वेनकुलेति विलीवकारकुले । नेसादकुलेति मिगलुहकादीनं कुले । रथकारकुलेति चम्मकारकुले । पुक्कुसकुलेति पुप्फछड्ढककुले । कसिरवुत्तिकेति दुक्खवुत्तिके । दुब्बण्णोति पंसुपिसाचको विय झामखाणुवण्णो । दुद्दसिकोति विजातमातुयापि अमनापदस्सनो । ओकोटिमकोति लकुण्डको । काणोति एकच्छिकाणो वा उभयच्छिकाणो वा । कुणीति एकहत्थकुणी वा उभयहत्थकुणी वा । खज्जोति एकपादखज्जो वा उभयपादखज्जो वा । पक्खहतोति हतपक्खो पीठसप्पी । पदीपेय्यस्साति तेलकपल्लादिनो दीपउपकरणस्स । एवं खो, भिक्खवेति एत्थ एको पुगलो बहिद्भा आलोकं अदिस्वा मातु कुच्छिम्हियेव कालं कत्वा अपायेसु निब्बत्तन्तो सकलम्पि कप्पं संसरति । सोपि तमोतमपरायणोव । सो पन

कुहकपुगलो भवेय्य । कुहकस्स हि एवरूपा निष्फत्ति होतीति वुत्तं ।

एत्थ च “नीचे कुले”तिआदीहि आगमनविपत्ति चेव पच्चुप्पन्नपच्चयविपत्ति च दस्सिता । “दलिदे”तिआदीहि पवत्तपच्चयविपत्ति, “कसिरवुत्तिके”तिआदीहि आजीवुपायविपत्ति, “दुब्बण्णो”तिआदीहि अत्तभावविपत्ति, “बह्वाबाधो”तिआदीहि दुक्खकारणसमायोगो, “न लाभो”तिआदीहि सुखकारणविपत्ति चेव उपभोगविपत्ति च, “कायेन दुच्चरित”न्तिआदीहि तमपरायणभावस्स कारणसमायोगो, “कायस्स भेदा”तिआदीहि सम्परायिकतमूपगमो । सुक्कपक्खो वुत्तपटिपक्खनयेन वेदितब्बो ।

६. ओणतोणतसुत्तवण्णना

८६. छट्ठे ओणतोणतोति इदानी नीचको आयतिम्पि नीचको भविस्सति । ओणतुण्णतोति इदानी नीचो आयतिं उच्चो भविस्सति । उण्णतोणतोति इदानी उच्चो आयतिं नीचो भविस्सति । उण्णतुण्णतोति इदानी उच्चो आयतिम्पि उच्चो भविस्सति । वित्थारो पन नेसं पुरिमसुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

७. पुत्तसुत्तवण्णना

८७. सत्तमे समणमचलोति समणअचलो, मकारो पदसन्धिकरो, निच्चलसमणोति अत्थो । इमिना सत्तविधम्पि सेखं दस्सेति । सो हि सासने मूलजाताय सद्भाय पतिट्ठितत्ता अचलो नाम । समणपुण्डरीकोति पुण्डरीकसदिसो समणो । पुण्डरीकं नाम ऊनसतपत्तं सरोरुहं । इमिना सुक्खविपस्सकखीणासवं दस्सेति । सो हि ज्ञानाभिज्ज्ञानं अभावेन अपरिपुण्णगुणत्ता समणपुण्डरीको नाम होति । समणपदुमोति पदुमसदिसो समणो । पदुमं नाम परिपुण्णसतपत्तं सरोरुहं । इमिना उभतोभागविमुत्तं खीणासवं दस्सेति । सो हि ज्ञानाभिज्ज्ञानं भावेन परिपुण्णगुणत्ता समणपदुमो नाम होति । समणेषु समणसुखुमालोति सब्बेषुपि एतेसु समणेषु सुखुमालसमणो मुदुचित्तसरीरो कायिकचेतसिकदुक्खरहितो एकन्तसुखी । एतेन अत्तानञ्चेव अत्तसदिसे च दस्सेति ।

एवं मातिकं निक्खिपित्वा इदानी पटिपाटिया विभजन्तो कथञ्च, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ सेखोति सत्तविधोपि सेखो । पाटिपदोति पटिपन्नको । अनुत्तरं योगक्खेमं पत्थयमानो विहरतीति अरहत्तं पत्थयन्तो विहरति । मुद्भावसित्तस्साति मुद्धानि अवसित्तस्स, कताभिसेकस्साति अत्थो । आभिसेकोति अभिसेकं कातुं युत्तो । अनभिसित्तोति न ताव अभिसित्तो । मचलप्पत्तोति रज्ज्जो खत्तियस्स मुद्भावसित्तस्स पुत्तभावेन चेव पुत्तेसु जेट्ठकभावेन च न ताव अभिसित्तभावेन च अभिसेकप्पत्तिअत्थाय अचलप्पत्तो निच्चलपत्तो । मकारो निपातमत्तं । कायेन फुसित्वाति नामकायेन फुसित्वा ।

याचितोव बहुलं चीवरं परिभुज्जतीति “इदं, भन्ते, परिभुज्जथा”ति एवं दायकेहि याचमानेहेव उपनीतं चीवरं बहुं परिभुज्जति, किञ्चिदेव अयाचितं, बाकुलत्थेरो विय । पिण्डपातं खदिरवनमग्गे सीवलित्थेरो विय । सेनासनं अट्टकनागरसुत्ते (म० नि० २.१७ आदयो; अ० नि० ११.१६ आदयो) आनन्दत्थेरो विय । गिलानपच्चयं पिलिन्दवच्छत्थेरो विय । त्यस्साति ते अस्स । मनापेनेवाति मनं अल्लीयनकेन । समुदाचरन्तीति कत्तब्बकिच्चाणि करोन्ति पवत्तन्ति वा । उपहारं उपहरन्तीति कायिकचेतसिकउपहारं उपहरन्ति उपनीयन्ति । सन्निपातिकानीति तिण्णम्पि सन्निपातेन निब्बत्तानि । उतुपरिणामजानीति उतुपरिणामतो अतिसीतअतिउण्हउतुतो जातानि । विसमपरिहारजानीति

अच्चासनअतिट्टानादिका विसमपरिहारतो जातानि । **ओपक्कमिकानी**ति वधबन्धनादिउपक्कमेन निब्बत्तानि । **कम्मविपाकजानी**ति विनापि इमेहि कारणेहि केवलं पुब्बे कतकम्मविपाकवसेनेव जातानि । **चतुन्नं ज्ञानानन्ति** एत्थ खीणासवानम्पि बुद्धानम्पि किरियज्झानानेव अधिप्पेतानि । सेसं उत्तानत्थमेवाति ।

८. संयोजनसुत्तवण्णना

८८. अट्टमे सासने लद्धप्पतिट्टत्ता सोतापन्नोव **समणमचलो**ति वुत्तो, नातिबहुगुणत्ता न बहुपत्तं विय सरोरुहं सकदागामी **समणपुण्डरीको**ति, ततो बहुतरगुणत्ता सतपत्तं विय सरोरुहं अनागामी **समणपदुमो**ति, थद्धभावकरानं किलेसानं सब्बसो समुच्छिन्नत्ता मुदुभावप्पत्तो खीणासवो **समणसुखुमालो**ति ।

९. सम्मादिट्टिसुत्तवण्णना

८९. नवमे **सम्मादिट्टिको**तिआदीहि अट्टङ्गिकमग्गवसेन पठमसुत्ते विय सत्त सेखा गहिता । दुतियवारे दसङ्गिकमग्गवसेन वा अरहत्तफलजाणअरहत्तफलविमुत्तीहि सद्धिं, अट्टङ्गिकमग्गवसेन वा सुखविपस्सकखीणासवो कथितो, ततियवारे उभतोभागविमुत्तो, चतुत्थवारे तथागतो च तथागतसदिसखीणासवो चाति । इति इदं सुत्तं पठमसुत्ते कथितपुग्गलानं वसेनेव कथितं, देसनामत्तमेव पनेत्थ नानन्ति ।

१०. खन्धसुत्तवण्णना

९०. दसमे पठमवारे अरहत्तत्थाय पयोगं अनारभित्वा ठितो पमादविहारी सेखपुग्गलो कथितो । दुतियवारे अनुप्पादितज्झानो आरद्धविपस्सको अप्पमादविहारी सेखपुग्गलो कथितो । ततियवारे आरद्धविपस्सको अप्पमादविहारी अट्टविमोक्खलाभी सेखपुग्गलो कथितो, चतुत्थवारे परमसुखुमालखीणासवोति ।

मचलवग्गो चतुत्थो ।

(१०) ५. असुरवग्गो

१. असुरसुत्तवण्णना

९१. पञ्चमस्स पठमे **असुरो**ति असुरसदिसो बीभच्छो । **देवो**ति देवसदिसो गुणवसेन अभिरूपो पासादिको ।

२. पठमसमाधिसुत्तवण्णना

९२. दुतिये **अज्झत्तं चेतोसमथस्सा**ति नियकज्झत्ते अप्पनाचित्तसमाधिस्स । **अधिपज्जाधम्मविपस्सनाया**ति सङ्खारपरिग्गाहकविपस्सनाजाणस्स । तज्झि अधिपज्जासङ्खातज्च, पञ्चक्खन्धसङ्खातेसु च धम्मेषु विपस्सनाभूतं, तस्मा “अधिपज्जाधम्मविपस्सना”ति वुच्चतीति ।

३. दुतियसमाधिसुत्तवण्णना

१३. ततिये योगो करणीयोति युत्तप्पयुत्तता कत्तब्बा । छन्दोति कत्तुकम्यताछन्दो । वायामोति पयोगो । उस्साहोति ततो अधिमत्ततरं वीरियं । उस्सोळहीति पङ्कलग्गसकटउद्धरणसदिसं महावीरियं । अप्पटिवानीति अनिवत्तनता ।

४. ततियसमाधिसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे एवं खो, आवुसो, सङ्खारा दट्ठब्बातिआदीसु, आवुसो, सङ्खारा नाम अनिच्चतो दट्ठब्बा, अनिच्चतो सम्मसितब्बा, अनिच्चतो पस्सितब्बा । तथा दुक्खतो, अनत्ततोति एवं अत्थो दट्ठब्बो । एवं खो, आवुसो, चित्तं सण्ठपेतब्बन्तिआदीसुपि पठमज्झानवसेन, आवुसो, चित्तं सण्ठपेतब्बं पठमज्झानवसेन सन्निसादेतब्बं, पठमज्झानवसेन एकोदि कातब्बं, पठमज्झानवसेन समादहितब्बं । तथा दुतियज्झानादिवसेनाति एवं अत्थो दट्ठब्बो । इमेसु तीसुपि सुत्तेसु समथविपस्सना लोकियलोक्तराव कथिता ।

५. छवालातसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे छवालातन्ति सुसाने अलातं । मज्झे गूथगतन्ति मज्झद्वाने गूथमक्खितं । नेव गामे कट्ठत्थं फरतीति कूटगोपानसिथम्भसोपानादीनं अत्थाय अनुपनेय्यताय गामे न कट्ठत्थं साधेति, खेत्तकुटिपादं वा मज्चपादं वा कातुं अनुपनेय्यताय न अरज्जे कट्ठत्थं साधेति । द्वीसु कोटीसु गय्हमानं हत्थं डहति, मज्जे गय्हमानं गूथेन मक्खेति । तथूपमन्ति तंसरिक्खकं । अभिक्कन्ततरोति सुन्दरतरो । पणीततरोति उत्तमतरो । गवा खीरन्ति गावितो खीरं । खीरम्हा दधीतिआदीसु परं परं पुरिमतो पुरिमतो अग्गं, सप्पिमण्डो पन तेसु सब्बेसुपि अग्गमेव । अग्गोतिआदीसु गुणेहि अग्गो चेव सेट्ठो च पमुखो च उत्तमो च पवरो चाति वेदितब्बो । छवालातूपमाय न दुस्सीलो पुग्गलो कथितो, अप्पस्सुतो पन विस्सट्ठकम्मन्तो गोणसदिसो पुग्गलो कथितोति वेदितब्बो । छट्ठे सब्बं उत्तानत्थमेव ।

७. खिप्पनिसन्तिसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे खिप्पनिसन्तीति खिप्पनिसामनो सीधं जानितुं समत्थो । सुतानञ्च धम्मानन्ति सुतप्पगुणानं तन्तिधम्मानं । अत्थूपपरिक्खीति अत्थं उपपरिक्खको । अत्थमज्जाय धम्ममज्जायाति अट्ठकथञ्च पाळिञ्च जानित्वा । धम्मानुधम्मप्पटिपन्नो होतीति नवलोकुत्तरधम्मानं अनुरूपधम्मभूतं ससीलकं पुब्बभागप्पटिपदं पटिपन्नो होति । नो च कल्याणवाचोति न सुन्दरवचनो । न कल्याणवाक्करणोति न सुन्दरवचनघोसो होति । पोरियातिआदीहि सद्धिं नो-कारो योजेतब्बोयेव । गुणपरिपुण्णाय अपलिबुद्धाय अदोसाय अगलितपदब्यञ्जनाय अत्थं विज्जापेतुं समत्थाय वाचाय समन्नागतो न होतीति अत्थो । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

८. अत्तहितसुत्तवण्णना

१८-१९. अट्ठमं पुग्गलज्झासयवसेनापि दसबलस्स देसनाजाणविलासेनापि कथितं, नवमं पञ्चवेरवसेन ।

१०. पोतलियसुत्तवण्णना

१००. दसमे कालेनाति युत्तप्पत्तकालेन । खमतीति रुच्चति । यदिदं तत्थ तत्थ कालञ्जुताति या एसा तत्थ तत्थ कालं जानना । तं तं कालं जत्वा हि अवण्णारहस्स अवण्णकथनं वण्णारहस्स च वण्णकथनं पण्डितानं पक्कीति दस्सेति ।

असुरवग्गो पञ्चमो ।

दुतियपण्णासकं निद्धितं ।

३. ततियपण्णासकं

(११) १. वलाहकवग्गो

१-२. वलाहकसुत्तद्वयवण्णना

१०१-२. ततियपण्णासकस्स पठमे वलाहकाति मेघा । भासिता होति नो कत्ताति “इदञ्चिदञ्च करिस्सामी”ति केवलं भासतियेव, न करोति । कत्ता होति नो भासिताति अकथेत्वाव “इदञ्चिदञ्च मया कातुं वट्ठती”ति कत्ता होति । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । दुतियं उत्तानत्थमेव ।

३. कुम्भसुत्तवण्णना

१०३. ततिये कुम्भाति घटा । तुच्छो पिहितोति रिक्तको पिहितमुखो । पूरो विवटोति उदकपुण्णो अपारुतमुखो । सेसद्वयेपि एसेव नयो ।

४. उदकरहदसुत्तवण्णना

१०४. चतुत्थे उत्तानो गम्भीरोभासोति आदीसु पुराणपण्णरससम्भिन्नवण्णो काळउदको गम्भीरोभासो नाम, अच्छविप्पसन्नमणिवण्णउदको उत्तानोभासो नाम ।

५-६. अम्बसुत्तवण्णना

१०५-६. पञ्चमे आमं पक्कवण्णीति आमकं हुत्वा ओलोकेन्तानं पक्कसदिसं खायति । एवं सब्बपदानि दट्ठब्बानि । छट्ठं उत्तानत्थमेव ।

७. मूसिकसुत्तवण्णना

१०७. सत्तमे यो आवाटं खणति, न च तत्थ वसति, सो गाधं कत्ता नो वसिताति वुच्चति । खन्तातिपि पाठो । इमिना नयेन सब्बपदानि वेदितब्बानि ।

८. बलीबद्धसुत्तवण्णना

१०८. अट्ठमे यो अत्तनो गोगणं मद्धति, न परगोगणं, अयं सगवचण्डो नो परगवचण्डोति एवं सब्बपदानि वेदितब्बानि । उब्बेजेता होतीति घट्टेत्वा विज्झित्वा उब्बेगपत्तं करोति ।

९. रुक्खसुत्तवण्णना

१०९. नवमे फेग्गु फेग्गुपरिवारोति निस्सारो फेग्गुरुक्खो फेग्गुरुक्खेहेव परिवुतो । सारपरिवारोति खदिरादीहि सारुरुक्खेहेव परिवुतो । एस नयो सब्बत्थ ।

१०. आसीविससुत्तवण्णना

११०. दसमे आगतविसो न घोरविसोति यस्स विसं आगच्छति, घोरं पन न होति, चिरकालं न पीळेति । सेसपदेसुपि एसेव नयोति ।

वलाहकवग्गो पठमो ।

(१२) २. केसिवग्गो

१. केसिसुत्तवण्णना

१११. दुतियस्स पठमे केसीति तस्स नामं । अस्सदम्मे सारेतीति अस्सदम्मसारथि । सण्हेनपि विनेतीति आदीसु तस्स अनुच्छविकं सक्कारं कत्वा सुभोजनं भोजेत्वा मधुरपानं पायेत्वा मुदुवचनेन समुदाचरित्वा दमेन्तो सण्हेन दमेति नाम, जाणुबन्धनमुखबन्धनादीहि चेव पतोदविज्जनकसाभिघातफरुसवचनेहि च दमेन्तो फरुसेन दमेति नाम, कालेन कालं तदुभयं करोन्तो सण्हफरुसेन दमेति नाम ।

२. जवसुत्तवण्णना

११२. दुतिये अज्जवेनाति उजुकभावेन । जवेनाति पदवेगेन । खन्तियाति अधिवासनक्खन्तिया । सोरच्चेनाति सुचिभावसीलेन । पुग्गलगुणङ्गेषु जवेनाति जाणजवेन । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

३. पतोदसुत्तवण्णना

११३. ततिये पतोदच्छायन्ति विज्जनत्थं उक्खित्तस्स पतोदस्स छायां । संविज्जतीति “जवो मे गहेतब्बो”ति सल्लक्खणवसेन संविज्जति । संवेगं आपज्जतीति संवेगं पटिपज्जति लोमवेधविद्धोति लोमकूपे पतोदवेधेन विद्धमत्तो । चम्मवेधविद्धोति छविचम्मं छिन्दन्तेन पतोदवेधेन विद्धो । अट्टिवेधविद्धोति अट्ठिं भिन्दन्तेन वेधेन विद्धो । कायेनाति नामकायेन । परमसच्चन्ति निब्बानं । सच्छिकरोतीति पस्सति । पज्जायाति सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय ।

४. नागसुत्तवण्णना

११४. चतुत्थे अट्ठिं कत्वाति अट्टिको हुत्वा । तिणवनिन्नादसद्धानन्ति एत्थ तिणवोति डिण्डिमो, निन्नादसद्दोति सब्बेसम्पि एकतोमिस्सितो महासद्दो । डंसादीसु डंसाति पिङ्गलमक्खिका, मकसा मकसाव । खिप्पज्जेव गन्ता होतीति सीलसमाधिपज्जाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनानि पूरेत्वा सीघमेव गन्ता होतीति ।

५. ठानसुत्तवण्णना

११५. पञ्चमे ठानानीति कारणानि । अनत्थाय संवत्ततीति अहिताय अवड्डिया संवत्तति । एत्थ च पठमं ओपातक्खणनमच्छबन्धनसन्धिच्छेदनादिभेदं सदुक्खं सविधातं पापकम्मं वेदितब्बं, दुतियं समजीविकानं गिहीनं पुप्फच्छड्डुकादिकम्मं सुधाकोट्टन-गेहच्छादनअसुचिट्ठानसम्मज्जनादिकम्मञ्च वेदितब्बं, ततियं सुरापानगन्धविलेपनमालापिळन्धनादिकम्मञ्च अस्सादवसेन पवत्तं पाणातिपातादिकम्मञ्च वेदितब्बं, चतुत्थं धम्मस्सवनत्थाय गमनकाले सुद्धवत्थच्छादन-मालागन्धादीनं आदाय गमनं चेतियवन्दनं बोधिवन्दनं मधुरधम्मकथासवनं पञ्चसीलसमादानन्ति एवमादीसु सोमनस्ससम्पयुत्तं कुसलकम्मं वेदितब्बं । पुरिसथामेति पुरिसस्स जाणथामस्मिं । सेसद्वयेपि एसेव नयो ।

६. अप्पमादसुत्तवण्णना

११६. छट्ठे यतो खोति यदा खो । सम्परायिकस्साति देसनामत्तमेतं, खीणासवो पन नेव सम्परायिकस्स, न दिट्ठधम्मिकस्स मरणस्स भायति । सोव इध अधिप्पेतो । केचि पन “सम्मादिट्ठि भाविताति वचनतो सोतापन्नं आदिं कत्वा सब्बेपि अरिया अधिप्पेता”ति वदन्ति ।

७. आरक्खसुत्तवण्णना

११७. सत्तमे अत्तरूपेनाति अत्तनो अनुरूपेन अनुच्छविकेन, हितकामेनाति अत्थो । रजनीयेसूति रागस्स पच्चयभूतेसु । धम्मेसूति सभावेसु, इट्ठारम्मणेसूति अत्थो । एवं सब्बत्थ नयो वेदितब्बो । न रज्जतीति दिट्ठिवसेन न रज्जति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । न च पन समणवचनहेतुपि गच्छतीति समणानं परवादीनं वचनहेतुपि अत्तनो दिट्ठिं पहाय तेसं दिट्ठिवसेन न गच्छतीति अत्थो । इधापि खीणासवोव अधिप्पेतो ।

८-१०. संवेजनीयादिसुत्तवण्णना

११८-१२०. अट्ठमे दस्सनीयानीति पस्सितब्बयुत्तकानि । संवेजनीयानीति संवेगजनकानि । नवमे जातिभयन्ति जातिं आरब्ध उप्पज्जनकभयं । सेसपदेसुपि एसेव नयो । दसमे अग्गिभयन्ति अग्गिं पटिच्च उप्पज्जनकभयं । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

केसिवग्गो दुतियो ।

(१३) ३. भयवग्गो

१. अत्तानुवादसुत्तवण्णना

१२१. ततियस्स पठमे अत्तानुवादभयन्ति अत्तानं अनुवदन्तस्स उप्पज्जनकभयं । परानुवादभयन्ति परस्स अनुवादतो उप्पज्जनकभयं । दण्डभयन्ति द्वित्तं कम्मकारणा पटिच्च उप्पज्जनकभयं । दुग्गतिभयन्ति चत्तारो अपाये पटिच्च उप्पज्जनकभयं । इदं वुच्चति, भिक्खवे, अत्तानुवादभयन्ति आदीसु अत्तानुवादभयं ताव पच्चवेक्खन्तस्स अज्झत्तं हिरी समुट्ठाति, सास्स तीसु द्वारेसु संवरं जनेति, तीसु द्वारेसु संवरो चतुपारिसुद्धिसीलं होति । सो तस्मिं सीले पतिट्ठाय विपस्सनं वट्ठेत्वा अग्गफले पतिट्ठाति । परानुवादभयं पन पच्चवेक्खन्तस्स बहिद्वा ओत्तप्पं समुट्ठाति, तदस्स तीसु

द्वारेसु संवरं जनेति, तीसु द्वारेसु संवरो चतुपारिसुद्धिसीलं होति । सो तस्मिं सीले पतिट्ठाय विपस्सनं वड्ढेत्वा अग्गफले पतिट्ठाति । दुग्गतिभयं पच्चवेक्खन्तस्स अज्झत्तं हिरी समुट्ठाति, सास्स तीसु द्वारेसु संवरं जनेति, तीसु द्वारेसु संवरो चतुपारिसुद्धिसीलं होति । सो तस्मिं सीले पतिट्ठाय विपस्सनं वड्ढेत्वा अग्गफले पतिट्ठाति ।

२. ऊमिभयसुत्तवण्णना

१२२. दुतिये उदकोरोहन्तस्साति उदकं ओतरन्तस्स । पाटिकद्धितब्बानीति इच्छितब्बानि । सुसुकाभयन्ति चण्डमच्छभयं । मुखावरणं मज्जे करोन्तीति मुखपिदहनं विय करोन्ति । ओदरिकत्तस्साति महोदरताय महग्घसभावस्स । अरक्खितेनेव कायेनातिआदीसु कायद्वारे तिविधस्स संवरस्स अभावतो अरक्खितेन कायेन । वचीद्वारे चतुब्बिधस्स संवरस्स अभावतो अरक्खिताय वाचाय ।

३. पठमनानाकरणसुत्तवण्णना

१२३. ततिये तदस्सादेतीति तं ज्ञानं सुखस्सादेन अस्सादेति । निकामेतीति पत्थेति । वित्तिं आपज्जतीति तुट्ठिं आपज्जति । तदधिमुत्तोति तस्मिं अधिमुत्तो, तं वा अधिमुत्तो । तब्बहुलविहारीति तेन ज्ञानेन बहुलं विहरन्तो । सहब्बतं उपपज्जतीति सहभावं गच्छति, तत्थ निब्बत्ततीति अत्थो । कप्पो आयुप्पमाणन्ति एत्थ पठमज्झानं अत्थि हीनं, अत्थि मज्झिमं, अत्थि पणीतं । तत्थ हीनेन उपपन्नानं कप्पस्स ततियो कोट्टासो आयुप्पमाणं, मज्झिमेन उपड्ढकप्पो, पणीतेन कप्पो । तं सन्धायेतं वुत्तं । निरयम्पि गच्छतीति निरयगमनीयस्स कम्मस्स अप्पहीनत्ता अपरापरं गच्छति, न अनन्तरमेव । तस्मियेव भवे परिनिब्बायतीति तस्मियेव रूपभवे ठत्वा परिनिब्बायति, न हेट्ठा ओतरति । यदिदं गतिया उपपत्तिया सतीति यं इदं गतिया च उपपत्तिया च सति सेखस्स अरियसावकस्स पटिसन्धिवसेन हेट्ठा अनोतरित्वा तस्मियेव रूपभवे उपरि दुतियततियादीसु अज्जतरस्मिं ब्रह्मलोके परिनिब्बानं, पुथुज्जनस्स पन निरयादिगमनं, इदं नानाकरणन्ति अत्थो ।

द्वे कप्पाति एत्थापि दुतियज्झानं वुत्तनयेनेव तिविधं होति । तत्थ पणीतभावनेन निब्बत्तानं अट्ठकप्पा आयुप्पमाणं, मज्झिमेन चत्तारो, हीनेन द्वे । तं सन्धायेतं वुत्तं । चत्तारो कप्पाति एत्थ यं हेट्ठा वुत्तं “कप्पो, द्वे कप्पा”ति, तम्पि आहरित्वा अत्थो वेदितब्बो । कप्पोति च गुणस्सपि नामं, तस्मा कप्पो द्वे कप्पा चत्तारो कप्पाति अयमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । इदं वुत्तं होति — यो पठमं वुत्तो कप्पो, सो द्वे वारे गणेत्वा एकेन गुणेन द्वे कप्पा होन्ति, दुतियेन चत्तारो, पुन ते चत्तारो कप्पाति इमेहि चतूहि गुणेहि गुणिता एकेन गुणेन अट्ठ होन्ति, दुतियेन सोळस, ततियेन द्वात्तिस, चतुत्थेन चतुसट्ठीति । एवमिध पणीतज्झानवसेन चतुसट्ठि कप्पा गहिताति वेदितब्बा । पञ्च कप्पसतानीति इदं पणीतस्सेव उपपत्तिज्झानस्स वसेन वुत्तं । वेहप्फलेसु वा पठमज्झानभूमिआदीसु विय तिण्णं ब्रह्मलोकानं अभावतो एत्तकमेव आयुप्पमाणं । तस्मा एवं वुत्तं ।

४. दुतियनानाकरणसुत्तवण्णना

१२४. चतुत्थे रूपमेव रूपगतं । सेसपदेसुपि एसेव नयो । अनिच्चतोतिआदीसु हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चतो, आबाधट्ठेन रोगतो, अन्तो पदुस्सनट्ठेन गण्डतो, अनुपविट्ठेन सल्लतो, सदुक्खट्ठेन अघतो, सम्पीळनट्ठेन आबाधतो, अविधेय्यट्ठेन परतो, पलुज्जनट्ठेन पलोकतो, निस्सत्तट्ठेन सुज्जतो, अवसवत्तनट्ठेन अनत्ततो । एत्थ च “अनिच्चतो पलोकतो”ति द्वीहि पदेहि अनिच्चलक्खणं कथितं, “सुज्जतो अनत्ततो”ति द्वीहि अनत्तलक्खणं, सेसेहि दुक्खलक्खणं कथितन्ति वेदितब्बं । समनुपस्सतीति जाणेन पस्सति । एवं पञ्चक्खन्धे तिलक्खणं आरोपेत्वा पस्सन्तो तयो मग्गे तीणि

फलानि सच्छिकरोति । सुद्धावासानं देवानं सहस्यतं उपपज्जतीति तत्थ ठितो चतुत्थज्झानं भावेत्वा उपपज्जति ।

५-६. मेत्तासुत्तद्वयवण्णना

१२५-१२६. पञ्चमे पठमज्झानवसेन मेत्ता, दुतियादिवसेन करुणादयो दस्सिता । छट्ठं चतुत्थे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

७. पठमतथागतअच्छरियसुत्तवण्णना

१२७. सत्तमे पातुभावाति पातुभावेन । कुच्छिं ओक्कमतीति एत्थ कुच्छिं ओक्कन्तो होतीति अत्थो । ओक्कन्ते हि तस्मिं एवं होति, न ओक्कममाने । अप्पमाणोति वुट्ठिप्पमाणो, विपुलोति अत्थो । उळारोति तस्सेव वेवचनं । देवानं देवानुभावन्ति एत्थ देवानं अयमानुभावो — निवत्थवत्थस्स पभा द्वादस योजनानि फरति, तथा सरीरस्स, तथा विमानस्स, तं अतिक्कमित्वाति अत्थो । लोकन्तरिकाति तिण्णं तिण्णं चक्कवाळानं अन्तरा एकेको लोकन्तरिको होति, तिण्णं सकटचक्कानं पत्तानं वा अज्जमज्जं आहच्च ठपितानं मज्झे ओकासो विय । सो पन लोकन्तरिकनिरयो परिमाणतो अट्टयोजनसहस्सप्पमाणो होति । अघाति निच्चविवटा । असंवुताति हेट्ठापि अप्पतिट्ठा । अन्धकाराति तमभूता । अन्धकारतिमिसाति चक्खुविज्जाणुप्पत्तिनिवारणतो अन्धभावकरणतिमिसाय समन्नागता । तत्थ किर चक्खुविज्जाणं न जायति । एवमहिद्धिकानन्ति चन्दिमसूरिया किर एकप्पहारेनेव तीसु दीपेसु पज्जायन्ति, एवमहिद्धिका । एकेकाय दिसाय नव नव योजनसतसहस्सानि अन्धकारं विधमित्वा आलोकं दस्सेन्ति, एवमहानुभावा । आभा नानुभोन्तीति पभा नप्पहोन्ति । ते किर चक्कवाळपब्बतस्स वेमज्जेन चरन्ति चक्कवाळपब्बतज्ज अतिक्कमित्वा लोकन्तरनिरया । तस्मा तेसं तत्थ आभा नप्पहोन्ति ।

येपि तत्थ सत्ताति येपि तस्मिं लोकन्तरमहानिरये सत्ता उपपन्ना । किं पन कम्मं कत्वा तत्थ उपपज्जन्तीति? भारियं दारुणं मातापितूनं धम्मिकसमणब्राह्मणानज्ज उपरि अपराधं, अज्जज्ज दिवसे दिवसे पाणवधादिसाहसिककम्मं कत्वा उपपज्जन्ति तम्बपण्णिदीपे अभयचोरनागचोरादयो विय । तेसं अत्तभावो तिगावुतिको होति, वग्गुलीनं विय दीघनखा होन्ति । ते रुक्खे वग्गुलियो विय नखेहि चक्कवाळपब्बतपादे लग्गन्ति । यदा संसप्पन्ता अज्जमज्जस्स हत्थपासगता होन्ति, अथ “भक्खो नो लद्धो”ति मज्जमाना तत्थ ब्यावटा विपरिवत्तित्वा लोकसन्धारकउदके पतन्ति, वाते पहरन्तेपि मधुकफलानि विय छिज्जित्वा उदके पतन्ति, पतितमत्ताव अच्चन्तखारे उदके पिट्ठपिण्डि विय विलीयन्ति । अज्जेपि किर भो सन्ति सत्ताति भो यथा मयं महादुक्खं अनुभवाम, एवं अज्जेपि किर सत्ता इदं दुक्खं अनुभवनत्थाय इधूपपन्नाति तंदिवसं पस्सन्ति । अयं पन ओभासो एकयागुपानमत्तम्पि न तिट्ठति । यावता निदायित्वा पबुद्धो आरम्मणं विभावेति, तत्तकं कालं होति । दीघभाणका पन “अच्छरासङ्घातमत्तमेव विज्जुओभासो विय निच्छरित्वा किं इदन्ति भणन्तानंयेव अन्तरधायती”ति वदन्ति ।

८. दुतियतथागतअच्छरियसुत्तवण्णना

१२८. अट्ठमे तण्हादिट्ठीहि अल्लीयितब्बट्ठेन आलयोति पज्ज कामगुणा, सकलमेव वा वट्ठं । आरमन्ति एत्थाति आरामो, आलयो आरामो एतिस्साति आलयारामा । आलये रताति आलयरता । आलये सम्मुदिताति आलयसम्मुदिता । अनालये धम्मेति आलयपटिपक्खे विवट्ठूपनिस्सिते अरियधम्मे । सुस्सूसतीति सोतुकामो होति । सोतं ओदहतीति सोतं ठपेति । अज्जा चित्तं उपट्टपेतीति आजाननत्थाय चित्तं पच्चुपट्टपेति । मानोति मज्जना, मज्जितब्बट्ठेन वा सकलं वट्टमेव ।

मानविनये धम्मेति मानविनयधम्मे । उपसमपटिपक्खो **अनुपसमो**, अनुपसन्तट्ठेन वा वट्ठमेव अनुपसमो नाम । **ओपसमिके**ति उपसमकरे विवट्ठपनिस्सिते । अविज्जाय गता समन्नागताति **अविज्जागता** । अविज्जण्डकोसेन परियोनद्धत्ता अण्डं विय भूताति **अण्डभूता** । समन्ततो ओनद्धाति **परियोनद्धा** । **अविज्जाविनये**ति अविज्जाविनयो वुच्चति अरहत्तं, तंनिस्सिते धम्मे देसियमानेति अत्थो । इति इमस्मिं सुत्ते चतूसु ठानेसु वट्ठं, चतूसु विवट्ठं कथितं ।

९. आनन्दअच्छरियसुत्तवण्णना

१२९. नवमे **भिक्षुपरिसा** **आनन्दं दस्सनाया**ति ये भगवन्तं पस्सितुकामा थेरं उपसङ्गमन्ति, ये वा “आयस्मा किरानन्दो समन्तपासादिको अभिरूपो दस्सनीयो बहुस्सुतो सङ्घसोभनो”ति थेरस्स गुणे सुत्वा आगच्छन्ति, ते सन्धाय “भिक्षुपरिसा आनन्दं दस्सनाय उपसङ्गमती”ति वुत्तं । एस नयो सब्बत्थ । **अत्तमना**ति “सवनेन नो दस्सनं समेती”ति सकमना तुट्ठचित्ता । **धम्मन्ति** “कच्चि, आवुसो, खमनीयं, कच्चि यापनीयं, कच्चि योनिमोमनसिकारकम्मं करोथ, आचरियुपज्झायवत्तं पूरेथा”ति एवरूपं पटिसन्धारधम्मं । तत्थ भिक्षुनीसु “कच्चि, भगिनियो, अट्ठ गरुधम्मे समादाय वत्तथा”ति इदम्पि नानाकरणं होति । उपासकेसु “स्वागतं, उपासक, न ते किञ्चि सीसं वा अङ्गं वा रुज्जति, अरोगा ते पुत्तभातरो”ति न एवं पटिसन्धारं करोति, एवं पन करोति — “कथं, उपासका, तीणि सरणानि पञ्च सीलानि रक्खथ, मासस्स अट्ठ उपोसथे करोथ, मातापितूनं उपट्ठानवत्तं पूरेथ, धम्मिकसमणब्राह्मणे पटिजग्गथा”ति । उपासिकासुपि एसेव नयो ।

१०. चक्कवत्तिअच्छरियसुत्तवण्णना

१३०. दसमे **खत्तियपरिसा**ति अभिसित्ता अनभिसित्ता च खत्तिया । ते हि किर “राजा चक्कवत्ती नाम अभिरूपो पासादिको होति, आकासेन विचरन्तो रज्जं अनुसासति, धम्मिको धम्मराजा”ति तस्स गुणकथं सुत्वा सवनेन दस्सनम्हि समेन्ते अत्तमना होन्ति । **भासती**ति “कथं, ताता, राजधम्मं पूरेथ, पवेणिं रक्खथा”ति पटिसन्धारं करोति । ब्राह्मणेसु पन “कथञ्च, आचरिया, मन्ते वाचेथ, अन्तेवासिका मन्ते गणहन्ति, दक्खिणं वा वत्थानि वा सीलं वा लभथा”ति एवं पटिसन्धारं करोति । गहपतीसु “कथं, ताता, न वो राजकुलतो दण्डेन वा बन्धनेन वा पीळा अत्थि, सम्मा देवो धारं अनुप्पवेच्छति, सस्सानि सम्पज्जन्ती”ति एवं पटिसन्धारं करोति । समणेसु “कथं, भन्ते, कच्चि पब्बजितपरिक्खारा सुलभा, समणधम्मे नप्पमज्जथा”ति एवं पटिसन्धारं करोतीति ।

भयवग्गो ततियो ।

(१४) ४. पुग्गलवग्गो

१. संयोजनसुत्तवण्णना

१३१. चतुत्थस्स पठमे **उपपत्तिपटिलाभियानी**ति येहि अनन्तरा उपपत्तिं पटिलभति । **भवपटिलाभियानी**ति उपपत्तिभवस्स पटिलाभाय पच्चयानि । **सकदागामिस्सा**ति इदं अप्पहीनसंयोजनेसु अरियेसु उत्तमकोटिया गहितं । यस्मा पन अन्तरापनिब्बायिस्स अन्तरा उपपत्तिं नत्थि, यं पन सो तत्थ झानं समापज्जति, तं कुसलत्ता “उपपत्तिभवस्स पच्चयो” तेव सङ्ख्यं गच्छति । तस्मास्स “उपपत्तिपटिलाभियानि संयोजनानि पहीनानि, भवपटिलाभियानि संयोजनानि

अप्पहीनानी’ति वुत्तं । ओरम्भागियेसु च अप्पहीनं उपादाय सकदागामिस्स अविसेसेन “ओरम्भागियानि संयोजनानि अप्पहीनानी’ति वुत्तं । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

२. पटिभानसुत्तवण्णना

१३२. दुतिये युत्तप्पटिभानो नो मुत्तप्पटिभानोति पज्जं कथेन्तो युत्तमेव कथेति, सीधं पन न कथेति, सणिकमेव कथेतीति अत्थो । इमिना नयेन सब्बपदानि वेदितब्बानि ।

३. उग्घटितञ्जूसुत्तवण्णना

१३३. ततिये चतुन्नम्पि पुग्गलानं इमिना सुत्तेन विसेसो वेदितब्बो —

“कतमो च पुग्गलो उग्घटितञ्जू, यस्स पुग्गलस्स सह उदाहटवेलाय धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो उग्घटितञ्जू । कतमो च पुग्गलो विपज्चितञ्जू, यस्स पुग्गलस्स वित्थारेन अत्थे विभजियमाने धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो विपज्चितञ्जू । कतमो च पुग्गलो नेय्यो, यस्स पुग्गलस्स उद्देसतो परिपुच्छतो योनिमोमनसिकरोतो कल्याणमित्ते सेवतो भजतो पयिरुपासतो अनुपुब्बेन धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो नेय्यो । कतमो च पुग्गलो पदपरमो, यस्स पुग्गलस्स बहुम्पि सुणतो बहुम्पि भणतो बहुम्पि धारयतो बहुम्पि वाचयतो न ताय जातिया धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो पदपरमो’ति (पु० प० १४८-१५१) ।

४. उट्टानफलसुत्तवण्णना

१३४. चतुत्थे उट्टानवीरियेनेव दिवसं वीतिनामेत्वा तस्स निस्सन्दफलमत्तं किञ्चिदेव लभित्वा जीविकं कप्पेति, तं पन उट्टानं आगम्म किञ्चि पुज्जफलं नप्पटिलभति, अयं उट्टानफलपूजिवी न कम्मफलपूजिवी नाम । चातुमहाराजिके पन देवे आदिं कत्वा सब्बेपि देवा उट्टानवीरियेन विना पुज्जफलस्सेव उपजीवनतो कम्मफलपूजिविनो न उट्टानफलपूजिविनो नाम । राजराजमहामत्तादयो उट्टानफलपूजिविनो च कम्मफलपूजिविनो च । नेरयिकसत्ता नेव उट्टानफलपूजिविनो न कम्मफलपूजिविनो । इमस्मिं सुत्ते पुज्जफलमेव कम्मफलान्ति अधिप्पेतं, तज्ज तेसं नत्थि ।

५. सावज्जसुत्तवण्णना

१३५. पज्जमे पठमो अन्धबालपुथुज्जनो, दुतियो अन्तरन्तरा कुसलकारको लोकियपुथुज्जनो, ततियो सोतापन्नो, सकदागामिअनागामिनोपि एतेनेव सङ्गहिता । चतुत्थो खीणासवो । सो हि एकन्तेनेव अनवज्जो ।

६-७. सीलसुत्तादिवण्णना

१३६-१३७. छट्ठे पठमो लोकियमहाजनो, दुतियो सुखविपस्सको सोतापन्नो च सकदागामी च, ततियो अनागामी । सो हि यस्मा तङ्कणिकम्पि उपपत्तिनिमित्तकं ज्ञानं पटिलभतियेव, तस्मा सुखविपस्सकोपि समाधिस्मिं परिपूरकारीयेव । चतुत्थो खीणासवोयेव । सो हि सब्बेसं सीलादिपच्चनीकानं पहीनत्ता सब्बत्थ परिपूरकारी नाम । सत्तमेपि छट्ठे वुत्तनयेनेव पुग्गलपरिच्छेदो वेदितब्बो ।

८. निकटसुत्तवण्णना

१३८. अट्टमे निकटकायोति निगगतकायो । अनिकटचित्तोति अनुपविट्ठचित्तो । कायेनेव गामतो निक्खन्तो, चित्तेन अरञ्जे वसन्तोपि गाममेव पविट्ठोति वुत्तं होति । इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

९. धम्मकथिकसुत्तवण्णना

१३९. नवमे असहितन्ति अत्थेन असंयुत्तं । न कुसला होतीति न छेका होती । सहितासहितस्साति अत्थनिस्सितस्स वा अनिस्सितस्स वा । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

१०. वादीसुत्तवण्णना

१४०. दसमे अत्थतो परियादानं गच्छतीति अट्ठकथं पुच्छितो परियादानं परिक्खयं गच्छति, कथेतुं न सक्कोति । नो व्यञ्जनतोति व्यञ्जनं पनस्स पवत्तति न परियादियति । एसेव नयो सब्बत्थाति ।

पुग्गलवग्गो चतुत्थो ।

(१५) ५. आभावग्गो

१. आभासुत्तवण्णना

१४१. पञ्चमस्स पठमे आभासनवसेन चन्दोव चन्दाभा । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

२-५. पभासुत्तादिवण्णना

१४२-१४५. दुतियादीसुपि पभासनवसेन चन्दोव चन्दप्पभा । आलोकनवसेन चन्दोव चन्दालोको । ओभासनवसेन चन्दोव चन्दोभासो । पज्जोतनवसेन चन्दोव चन्दपज्जोतोति । एवं सब्बपदेसुपि अत्थो वेदितब्बो ।

६. पठमकालसुत्तवण्णना

१४६. छट्ठे कालाति युत्तप्पयुत्तकाला । कालेन धम्मस्सवनन्ति युत्तप्पयुत्तकाले धम्मस्सवनं । धम्मसाकच्छाति पज्हुपुच्छनविस्सज्जनवसेन पवत्ता संसन्दनकथा ।

७. दुतियकालसुत्तवण्णना

१४७. सत्तमे कालाति तस्मिं तस्मिं काले धम्मस्सवनादिवसेन पवत्तानं कुसलधम्मानं एतं अधिवचनं । ते भावियन्ति चेव अनुपरिवर्त्तियन्ति च । आसवानं खयन्ति अरहत्तं । अट्ठमं उत्तानत्थमेव ।

९-१०. सुचरितसुत्तादिवण्णना

१४९-१५०. नवमे सण्हा वाचाति मुदुकवाचा । मन्तभासाति मन्तसङ्घाताय पञ्जाय परिच्छिन्दित्वा कथितकथा । दसमे सीलसारोति सारसम्पापकं सीलं । सेसेसुपि एसेव नयो ।

आभावगो पञ्चमो ।

ततियपण्णासकं निट्ठितं ।

४. चतुत्थपण्णासकं

(१६) १. इन्द्रियवग्गो

१. इन्द्रियसुत्तादिवण्णना

१५१. चतुत्थस्स पठमे सद्धाधुरेन इन्दुं करोतीति सद्धिन्द्रियं । सेसेसुपि एसेव नयो । दुतिये अस्सद्धिये अकम्पनट्ठेन सद्धाबलं । सेसेसुपि एसेव नयो । ततिये अनवज्जबलन्ति निदोसबलं । सङ्गहबलन्ति सङ्गहिणितब्बयुत्तकानं सङ्गहनबलं । चतुत्थपञ्चमानि उत्तानानेव ।

६. कप्पसुत्तवण्णना

१५६. छट्ठे संवट्ठतीति एत्थ तयो संवट्ठा आपोसंवट्ठो, तेजोसंवट्ठो, वायोसंवट्ठोति । तिस्सो संवट्ठसीमा आभस्सरा, सुभकिण्हा, वेहप्फलाति । यदा कप्पो तेजेन संवट्ठति, आभस्सरतो हेट्ठा अग्गिना ड्हति । यदा आपेन संवट्ठति, सुभकिण्हतो हेट्ठा उदकेन विलीयति । यदा वातेन संवट्ठति, वेहप्फलतो हेट्ठा वातेन विद्धंसति । वित्थारतो पन सदापि एकं बुद्धक्खेत्तं विनस्सति । अयमेत्थ सद्धेपो, वित्थारकथा पन विसुद्धिमग्गे (विसुद्धिं २.४०३-४०४ आदयो) वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

७. रोगसुत्तवण्णना

१५७. सत्तमे विधातवाति महिच्छापच्चयेन विधातेन दुक्खेन समन्नागतो । असन्तुट्ठोति चतूसु पच्चयेसु तीहि सन्तोसेहि असन्तुट्ठो । अनवज्जप्पटिलाभायाति परेहि अनवजाननस्स पटिलाभत्थाय । लाभसक्कारसिलोकप्पटिलाभायाति सुसङ्घतचतुपच्चयसङ्घातस्स लाभसक्कारस्स चेव वण्णभणनसङ्घातस्स सिलोकस्स च पटिलाभत्थाय । सङ्घाय कुलानि उपसङ्कमतीति “इति मं एते जानिस्सन्ती”ति जाननत्थाय कुलानि उपसङ्कमति । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

८. परिहानिसुत्तवण्णना

१५८. अट्ठमे गम्भीरेसूति अत्थगम्भीरेसु । ठानाठानेसूति कारणाकारणेषु । न कमतीति नावगाहति नप्पवत्तति । पञ्जाचक्खूति एत्थ उगहपरिपुच्छापञ्जापि वट्ठति, सम्मसनप्पटिवेधपञ्जापि वट्ठतियेव ।

९. भिक्खुनीसुत्तवण्णना

१५९. नवमे एहि त्वन्ति थेरे पटिबद्धचित्ता तं पहिणितुं एवमाह । **ससीसं पारुपित्वा**ति सह सीसेन कायं पारुपित्वा । **मज्जके निपज्जी**ति वेगेन मज्जकं पज्जापेत्वा तत्थ निपज्जि । **एतदवोचा**ति तस्साकारं सल्लक्खेत्वा लोभप्पहानत्थाय सण्हेनेव असुभकथं कथेतुं एतं अवोच । **आहारसम्भूतो**ति आहारेन सम्भूतो आहारं निस्साय वड्ढितो । **आहारं निस्साय आहारं पजहती**ति पच्चुप्पन्नं कबळीकाराहारं निस्साय तं एवं योनिसो सेवमानो पुब्बकम्मसङ्घातं आहारं पजहति । पच्चुप्पन्नेपि पन कबळीकाराहारे निकन्तितण्हा पजहितब्बा ।

तण्हं पजहतीति इदानी एवं पवत्तं पच्चुप्पन्नतण्हं निस्साय वट्टमूलिकं पुब्बतण्हं पजहति । अयं पन पच्चुप्पन्नतण्हा कुसला अकुसलाति? अकुसला । सेवितब्बा न सेवितब्बाति? सेवितब्बा । पटिसन्धिं आकड्ढति नाकड्ढतीति? नाकड्ढति । एतिस्सापि पन पच्चुप्पन्नाय सेवितब्बतण्हाय निकन्ति पजहितब्बायेव । **सो हि नाम आयस्मा आसवानं खया उपसम्पज्ज विहरिस्सति, किमङ्गं पनाहन्ति एत्थ किमङ्गं पनाति** कारणपरिवितक्कनमेतं । इदं वुत्तं होति — सो आयस्मा अरहत्तफलं सच्छिकत्वा विहरिस्सति, अहं केन कारणेन न सच्छिकत्वा विहरिस्सामि । सोपि हि आयस्मा सम्मासम्बुद्धस्सेव पुत्तो, अहम्पि सम्मासम्बुद्धस्सेव पुत्तो, मय्हम्पेतं उप्पज्जिस्सतीति । **मानं निस्साया**ति इदं एवं उप्पन्नसेवितब्बमानं निस्साय । **मानं पजहती**ति वट्टमूलिकं पुब्बमानं पजहति । यं निस्साय पनेस तं पजहति, सोपि तण्हा विय अकुसलो चेव सेवितब्बो च, नो च पटिसन्धिं आकड्ढति । निकन्ति पन तस्मिम्पि पजहितब्बाव ।

सेतुघातो वुत्तो भगवताति पदघातो पच्चयघातो बुद्धेन भगवता कथितो । इति इमेहि चतूहि अङ्गेहि थेरे देसनं विनिवट्टेन्ते तस्सा भिक्खुनिया थेरं आरब्ध उप्पन्नो छन्दरागो अपगज्झि । सापि थेरं खमापेतुं अच्चयं देसेसि, थेरोपिस्सा पटिगण्णिह । तं दस्सेतुं **अथ खो सा भिक्खुनी**तिआदि वुत्तं ।

१०. सुगतविनयसुत्तवण्णना

१६०. दसमे दुग्गहितन्ति उप्पटिपाटिया गहितं । **परियापुणन्ती**ति वळज्जेन्ति कथेन्ति । **पदब्यज्जनेही**ति एत्थ पदमेव अत्थस्स व्यज्जनतो व्यज्जनन्ति वुत्तं । **दुन्निक्खित्तस्सा**ति दुट्ठु निक्खित्तस्स उप्पटिपाटिया ठपितस्स । **अत्थोपि दुन्नयो होती**ति अट्ठकथा नीहरित्वा कथेतुं न सक्का होति । **छिन्नमूलको**ति मूलभूतानं भिक्खून् उपच्छिन्नत्ता छिन्नमूलको । **अप्पटिसरणो**ति अप्पटिड्डो । **बाहुलिका**ति पच्चयबाहुल्लाय पटिपन्ना । **साथलिका**ति तिस्रो सिक्खा सिथिलगगहणेन गणहनका । **ओक्कमने पुब्बङ्गमा**ति पच्च नीवरणानि अवगमनतो ओक्कमनन्ति वुच्चन्ति, तत्थ पुब्बङ्गमाति अत्थो । **पविवेके**ति तिविधे विवेके । **निक्खित्तधुरा**ति निब्बीरिया । इमिना नयेन पन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

इन्द्रियवग्गो पठमो ।

(१७) २. पटिपदावग्गो

१. संखित्तसुत्तवण्णना

१६१. दुतियस्स पठमे सुखपटिक्खेपेन दुक्खा पटिपज्जितब्बतो पटिपदा एतिस्साति **दुक्खापटिपदा** । असीघप्पवत्तिताय गरुभावेन दन्था अभिज्जा एतिस्साति **दन्थाभिज्जा** । इमिनाव नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो ।

२. वित्थारसुत्तवण्णना

१६२. दुतिये अभिक्खणन्ति अभिण्हं। आनन्तरियन्ति अनन्तरविपाकदायकं मग्गसमाधिं। आसवानं खयायाति अरहत्तफलत्थाय। पज्जिन्द्रियानीति विपस्सनापञ्चमकानि पज्जिन्द्रियानि। पज्जिन्द्रियन्ति हि एत्थ विपस्सनापञ्चाव पज्जिन्द्रियन्ति अधिप्पेतं। सेसमेत्थ पाळिवसेन उत्तानमेव।

इमासं पन पटिपदानं अयं आविभावकथा — इध भिक्खु पुब्बे अकताभिनिवेसो पुब्बभागे रूपपरिग्गहे किलमति, अरूपपरिग्गहे किलमति, पच्चयपरिग्गहे किलमति, तीसु अद्दासु किलमति, मग्गामग्गे किलमति। एवं पञ्चसु ठानेसु किलमन्तो विपस्सनं पापुणाति। विपस्सनं पत्वापि उदयब्बयानुपस्सने, भङ्गानुपस्सने, भयतुपट्टाने, आदीनवानुपस्सने, निब्बिदानुपस्सने, मुच्चितुकम्यताजाणे, सङ्खारुपेक्खाजाणे, अनुलोमजाणे, गोत्रभुजाणेति इमेसु नवसु विपस्सनाजाणेषुपि किलमित्वाव लोकुत्तरमग्गं पापुणाति। तस्स सो लोकुत्तरमग्गो एवं दुक्खेन गरुभावेन सच्छिकतत्ता दुक्खपटिपदो दन्धाभिज्जो नाम जातो। यो पन पुब्बभागे पञ्चसु जाणेषु किलमन्तो अपरभागे नवसु विपस्सनाजाणेषु अकिलमित्वाव मग्गं सच्छिकरोति, तस्स सो मग्गो एवं दुक्खेन अगरुभावेन सच्छिकतत्ता दुक्खपटिपदो खिप्पाभिज्जो नाम जातो। इमिना उपायेन इतरापि द्वे वेदितब्बा।

गोणपरियेसकउपमाहि चेता विभावेतब्बा — एकस्स हि पुरिसस्स चत्तारो गोणा पलायित्वा अट्ठविं पविट्ठा। सो सकण्टके सगहने वने ते परियेसन्तो गहनमग्गेनेव किच्छेन कसिरेन गन्त्वा गहनट्टानेयेव निलीने गोणेपि किच्छेन कसिरेन अद्दस। एको किच्छेन गन्त्वा अब्भोकासे ठिते खिप्पमेव अद्दस। अपरो अब्भोकासमग्गेन सुखेन गन्त्वा गहनट्टाने निलीने किच्छेन कसिरेन अद्दस। अपरो अब्भोकासमग्गेनेव सुखेन गन्त्वा अब्भोकासे ठितेयेव खिप्पं अद्दस। तत्थ चत्तारो गोणा विय चत्तारो अरियमग्गा दट्ठब्बा, गोणपरियेसको पुरिसो विय योगावचरो, गहनमग्गेन किच्छेन कसिरेन गमनं विय पुब्बभागे पञ्चसु जाणेषु किलमतो दुक्खापटिपदा। गहनट्टाने निलीनानं किच्छेनेव दस्सनं विय अपरभागे नवसु जाणेषु किलमन्तस्स अरियमग्गानं दस्सनं। इमिना उपायेन सेसउपमापि योजेतब्बा।

३. असुभसुत्तवण्णना

१६३. ततिये असुभानुपस्सी काये विहरतीति अत्तनो करजकाये “यथा एतं, तथा इदं”न्ति इमिना नयेन बहिद्वा विट्ठानं दस्सनं असुभानं उपसंहरणवसेन असुभानुपस्सी विहरति, अत्तनो कायं असुभतो पटिकूलतो जाणेन पस्सतीति अत्थो। आहारे पटिकूलसज्जीति नवन्नं पाटिकुल्यानं वसेन कबळीकाराहारे पटिकूलसज्जी। सब्बलोके अनभिरतिसज्जीति सब्बस्मिप्पि तेधातुके लोकसन्निवासे अनभिरताय उक्कण्ठितसज्जाय समन्नागतो। सब्बसङ्खारेसु अनिच्चानुपस्सीति सब्बेपि तेभूमकसङ्खारे अनिच्चतो अनुपस्सन्तो। मरणसज्जाति मरणं आरब्ध उप्पन्नसज्जा। अज्झत्तं सूपट्ठिता होतीति नियकज्झत्ते सुट्ठु उपट्ठिता होति। एत्तावता बलवविपस्सना कथिता। सेखबलानीति सिक्खनकानं बलानि। सेसमेत्थ पाळिवसेन उत्तानमेव। “असुभानुपस्सी”तिआदीनि पन दुक्खाय पटिपदाय दस्सनत्थं वुत्तानि, पठमज्झानादीनि सुखाय। असुभादीनि हि पटिकूलारम्मणानि, तेसु पन पकतियाव सम्पियायमानं चित्तं अल्लीयति। तस्मा तानि भावेन्तो दुक्खपटिपदं पटिपन्नो नाम होति। पठमज्झानादीनि पणीतसुखानि, तस्मा तानि पटिपन्नो सुखपटिपदं पटिपन्नो नाम होति।

अयं पनेत्थ सब्बसाधारणा उपमा — सङ्गामावचरपुरिसो हि फलककोट्टकं कत्वा पञ्चावुधानि सन्नद्धित्वा सङ्गामं पविसति, सो अन्तरा विस्समितुकामो फलककोट्टकं पविसित्वा विस्समति चेव पानभोजनादीनि च पटिसेवति। ततो पुन सङ्गामं पविसित्वा कम्मं करोति। तत्थ सङ्गामो विय किलेससङ्गामो दट्ठब्बो, फलककोट्टको विय पञ्चनिस्सयबलानि,

सङ्गामपविसनपुरिसो विय योगावचरो, पञ्चावुधसन्नाहो विय विपस्सनापञ्चमानि इन्द्रियानि, सङ्गामं पविसनकालो विय विपस्सनाय कम्मकरणकालो, विस्समितुकामस्स फलककोट्टकं पविसित्वा विस्समनपानभोजनानि पटिसेवनकालो विय विपस्सनाय कम्मं करोन्तस्स चित्तुप्पादस्स निरस्सादक्खणे पञ्च बलानि निस्साय चित्तं सम्पहंसनकालो, विस्समित्वा खादित्वा पिवित्वा च पुन सङ्गामस्स पविसनकालो विय पञ्चहि बलेहि चित्तं सम्पहंसेत्वा पुन विपस्सनाय कम्मं करोन्तस्स विवट्टेत्वा अरहत्तगहणकालो वेदितब्बो । इमस्मिं पन सुत्ते बलानि चेव इन्द्रियानि च मिस्सकानेव कथितानीति ।

४. पठमखमसुत्तवण्णना

१६४. चतुत्थे अक्खमाति अनधिवासिकपटिपदा । खमाति अधिवासिकपटिपदा । दमाति इन्द्रियदमनपटिपदा । समाति अकुसलवितक्कानं वूपसमनपटिपदा । रोसन्तं पटिरोसतीति घट्टेन्तं पटिघट्टेति । भण्डन्तं पटिभण्डतीति पहरन्तं पटिपहरति । पञ्चमछट्टानि उत्तानत्थानेव ।

७. महामोग्गल्लानसुत्तवण्णना

१६७. सत्तमे महामोग्गल्लानत्थेरस्स हेट्ठिमा तयो मग्गा सुखपटिपदा दन्धाभिज्जा अहेसुं, अरहत्तमग्गो दुक्खपटिपदो खिप्पाभिज्जो । तस्मा एवमाह — “यायं पटिपदा दुक्खा खिप्पाभिज्जा, इमं मे पटिपदं आगम्म अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुत्तं”न्ति ।

८. सारिपुत्तसुत्तवण्णना

१६८. अट्ठमे धम्मसेनापतित्थेरस्स हेट्ठिमा तयो मग्गा सुखपटिपदा दन्धाभिज्जा, अरहत्तमग्गो सुखपटिपदो खिप्पाभिज्जो । तस्मा “यायं पटिपदा सुखा खिप्पाभिज्जा”ति आह । इमेसु पन द्वीसुपि सुत्तेसु मिस्सिकाव पटिपदा कथिताति वेदितब्बा ।

९. ससङ्खारसुत्तवण्णना

१६९. नवमे पठमदुतियपुग्गला सुक्खविपस्सका ससङ्खारेण सप्पयोगेण सङ्खारनिमित्तं उपट्ठपेन्ति । तेसु एको विपस्सनिन्द्रियानं बलवत्ता इधेव किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बायति, एको इन्द्रियानं दुब्बलताय इध असक्कोन्तो अनन्तरे अत्तभावे तदेव मूलकम्मट्ठानं पटिलभित्वा ससङ्खारेण सप्पयोगेण सङ्खारनिमित्तं उपट्ठपेत्वा किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बायति, ततियचतुत्था समथयानिका । तेसं एको असङ्खारेण अप्पयोगेण इन्द्रियानं बलवत्ता इधेव किलेसे खेपेति, एको इन्द्रियानं दुब्बलता इध असक्कोन्तो अनन्तरे अत्तभावे तदेव मूलकम्मट्ठानं पटिलभित्वा असङ्खारेण अप्पयोगेण किलेसे खेपेतीति वेदितब्बो ।

१०. युगनद्धसुत्तवण्णना

१७०. दसमे समथपुब्बङ्गमन्ति समथं पुब्बङ्गमं पुरेचारिकं कत्वा । मग्गो सज्जायतीति पठमो लोकोत्तरमग्गो निब्बत्तति । सो तं मग्गन्ति एकचित्तक्खणिकमग्गस्स आसेवनादीनि नाम नत्थि, दुतियमग्गादयो पन उप्पादेन्तो तमेव आसेवति भावेति बहुलीकरोतीति वुच्चति । विपस्सनापुब्बङ्गमन्ति विपस्सनं पुब्बङ्गमं पुरेचारिकं कत्वा समथं भावेति,

पकतिया विपस्सनालाभी विपस्सनाय ठत्वा समाधिं उप्पादेतीति अत्थो ।

युगनद्धं भावेतीति युगनद्धं कत्वा भावेति । तत्थ तेनेव चित्तेन समापत्तिं समापज्जित्वा तेनेव सङ्खारे सम्मसितुं न सक्का । अयं पन यावता समापत्तियो समापज्जति, तावता सङ्खारे सम्मसति । यावता सङ्खारे सम्मसति, तावता समापत्तियो समापज्जति । कथं? पठमज्झानं समापज्जति, ततो वुट्ठाय सङ्खारे सम्मसति, सङ्खारे सम्मसित्वा दुतियज्झानं समापज्जति । ततो वुट्ठाय पुन सङ्खारे सम्मसति । सङ्खारे सम्मसित्वा ततियज्झानं...पे०... नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्तिं समापज्जति, ततो वुट्ठाय सङ्खारे सम्मसति । एवमयं समथविपस्सनं युगनद्धं भावेति नाम ।

धम्मुद्धच्चविग्गहितन्ति समथविपस्सनाधम्मेषु दसविपस्सनपक्विकलेससङ्घातेन उद्धच्चेन विग्गहितं, सुग्गहितन्ति अत्थो । **सो, आवुसो, समयोति** इमिना सत्तन्नं सप्पायानं पटिलाभकालो कथितो । **यं तं चित्तन्ति** यस्मिं समये तं विपस्सनावीथिं ओक्कमित्वा पवत्तं चित्तं । **अज्झत्तमेव सन्तिट्ठतीति** विपस्सनावीथिं पच्चोत्थरित्वा तस्मिंयेव गोचरज्झत्तसङ्घाते आरम्भणे सन्तिट्ठति । **सन्निसीदतीति** आरम्भणवसेन सम्मा निसीदति । **एकोदि होतीति** एकगं होति । **समाधियतीति** सम्मा आधियति सुट्ठपितं होति । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

पटिपदावगो दुतियो ।

(१८) ३. सज्चेतनियवग्गो

१. चेतनासुत्तवण्णना

१७१. ततियस्स पठमे कायेति कायद्वारे, कायविज्जत्तिया सतीति अत्थो । **कायसज्चेतनाहेतूति** आदीसु कायसज्चेतना नाम कायद्वारे चेतना पक्कपना । सा अट्ठ कामावचरकुसलवसेन अट्ठविधा, अकुसलवसेन द्वादसविधाति वीसतिविधा । तथा वचीसज्चेतना, तथा मनोसज्चेतना । अपिचेत्थ नव महग्गतचेतनापि लब्धन्ति । **कायसज्चेतनाहेतूति** कायसज्चेतनापच्चया । **उप्पज्जति अज्झत्तं सुखदुक्खन्ति** अट्ठकुसलकम्मपच्चया नियकज्झत्ते सुखं उप्पज्जति, द्वादसअकुसलकम्मपच्चया दुक्खं । सेसद्वारेसुपि एसेव नयो । **अविज्जापच्चयावाति** अविज्जाकारणेनेव । सचे हि अविज्जा छादयमाना पच्चयो होति, एवं सन्ते तीसु द्वारेसु सुखदुक्खानं पच्चयभूता चेतना उप्पज्जति । इति मूलभूताय अविज्जाय वसेनेतं वुत्तं ।

सामं वाति आदीसु परेहि अनान्तो सयमेव अभिसङ्खरोन्तो सामं कायसङ्खारं अभिसङ्खरोति नाम । यं पन परे समादपेत्वा आणापेत्वा कारेन्ति, तस्स तं कायसङ्खारं परे अभिसङ्खरोन्ति नाम । यो पन कुसलं कुसलन्ति अकुसलं अकुसलन्ति कुसलविपाकं कुसलविपाकोति अकुसलविपाकं अकुसलविपाकोति जानन्तो कायद्वारे वीसतिविधं कायसङ्खारं अभिसङ्खरोति, अयं सम्पजानो अभिसङ्खरोति नाम । यो एवं अजानन्तो अभिसङ्खरोति, अयं असम्पजानो अभिसङ्खरोति नाम । सेसद्वारेसुपि एसेव नयो ।

तत्थ असम्पजानकम्मं एवं वेदितव्वं — दहरदारका “मातापितूहि कतं करोमा”ति चेतियं वन्दन्ति, पुष्फपूजं करोन्ति, भिक्खुसङ्घं वन्दन्ति, तेसं कुसलन्ति अजानन्तानम्पि तं कुसलमेव होति । तथा मिगपक्खिआदयो तिरच्छाना धम्मं सुणन्ति, सङ्घं वन्दन्ति, चेतियं वन्दन्ति, तेसं जानन्तानम्पि अजानन्तानम्पि तं कुसलमेव होति । दहरदारका पन मातापितरो

हत्थपादेहि पहरन्ति, भिक्खून् तलसत्तिकं उगिरन्ति, दण्डं खिपन्ति, अक्कोसन्ति । गावियो भिक्खुसङ्घं अनुबन्धन्ति, सुनखा अनुबन्धन्ति, डंसन्ति, सीहव्यग्घादयो अनुबन्धन्ति, जीविता वरोरोपेन्ति । तेसं जानन्तानम्पि अजानन्तानम्पि अकुसलकम्मं होतीति वेदितव्वं ।

इदानीं तीसुपि द्वारेसु आयूहनचेतना समोधानेतव्वा । सेय्यथिदं — कायद्वारे सयंकतमूलिका वीसति चेतना, आणत्तिमूलिका वीसति, सम्पजानमूलिका वीसति, असम्पजानमूलिका वीसतीति असीति चेतना होन्ति, तथा वचीद्वारे । मनोद्वारे पन एकेकस्मिम्पि विकप्पे एकूनतिस कत्वा सतञ्च सोळस च होन्ति । इति सब्बापि तीसु द्वारेसु द्वे सतानि छसत्तति च चेतना । ता सब्बापि सङ्खारक्खन्धोतेव सङ्खं गच्छन्ति, तंसम्पयुत्तो वेदयिताकारो वेदनाक्खन्धो, सज्जाननाकारो सज्जाक्खन्धो, चित्तं विज्जाणक्खन्धो, कायो उपादारूपं, तस्स पच्चया चतस्सो धातुयो चत्तारि भूतानीति इमे पञ्चक्खन्धा दुक्खसच्चं नाम ।

इमेसु, भिक्खवे, धम्मेसु अविज्जा अनुपतिताति इमेसु वुत्तप्पभेदेसु चेतनाधम्मेसु अविज्जा सहजातवसेन च उपनिस्सयवसेन च अनुपतिता । एवं वट्टञ्चेव वट्टमूलिका च अविज्जा दस्सिता होति ।

एत्तावता विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पत्तस्स खीणासवस्स इदानीं थुतिं करोन्तो **अविज्जायत्वेव असेसविरागनिरोधाति** आदिमाह । तत्थ **असेसविरागनिरोधाति** असेसविरागेन चैव असेसनिरोधेन च । **सो कायो न होतीति** खीणासवस्स कायेन करणकम्मं पज्जायति, चेतियङ्गणसम्मज्जनं बोधियङ्गणसम्मज्जनं अभिक्कमनं पटिक्कमनं वत्तानुवत्तकरणन्ति एवमादि । कायद्वारे पनस्स वीसति चेतना अविपाकधम्मतं आपज्जन्ति । तेन वुत्तं — “सो कायो न होति, यं पच्चयास्स तं उप्पज्जति अज्झत्तं सुखदुक्ख”न्ति । कायद्वारप्पवत्ता हि चेतना इध कायोति अधिप्पेता । सेसद्वयेपि एसेव नयो । **खेत्तन्ति** आदीनिपि कुसलाकुसलकम्मस्सेव नामानि । तज्हि विपाकस्स विरुहनट्टानट्टेन खेत्तं, पतिट्टानट्टेन वत्थु, कारणट्टेन आयतनं, अधिकरणट्टेन अधिकरणन्ति वुच्चति ।

इति सत्था एत्तकेन ठानेन तीहि द्वारेहि आयूहितकम्मं दस्सेत्वा इदानीं तस्स कम्मस्स विपच्चनट्टानं दस्सेतुं **चत्तारोमे भिक्खवेति** आदिमाह । तत्थ **अत्तभावप्पटिलाभाति** पटिलद्ध अत्तभावा । **अत्तसज्चेतना कमतीति** अत्तना पकप्पितचेतना वहति पवत्तति ।

अत्तसज्चेतनाहेतु तेसं सत्तानं तम्हा काया चुति होतीति आदीसु खिड्डापदोसिका देवा **अत्तसज्चेतनाहेतु** चवन्ति । तेसज्हि नन्दनवनचित्तलतावनफारुसकवनादीसु दिब्बरतिसमप्पितानं कीळन्तानं पानभोजने सति सम्मुस्सति, ते आहारुपच्छेदेन आतपे खित्तमाला विय मिलायन्ति । मनोपदोसिका देवा **परसज्चेतनाहेतु** चवन्ति, एते चातुमहाराजिका देवा । तेसु किर एको देवपुत्तो “नक्खत्तं कीळिस्सामी”ति सपरिवारो रथेन वीथिं पटिपज्जति । अथज्जो निक्खमन्तो तं पुरतो गच्छन्तं दिस्वा “किं, भो, अयं कपणो अदिट्ठपुब्बं विय एतं दिस्वा पीतिया उद्धुमातो विय गज्जमानो विय च गच्छती”ति कुज्झति । पुरतो गच्छन्तोपि निवत्तित्वा तं कुद्धं दिस्वा कुद्धा नाम सुविजाना होन्तीति कुद्धभावमस्स अत्वा “त्वं कुद्धो मय्हं किं करिस्ससि, अयं सम्पत्ति मया दानसीलादीनं वसेन लद्धा, न तुय्हं वसेना”ति पटिकुज्झति । एकस्मिज्हि कुद्धे इतरो अकुद्धो रक्खति, उभोसु पन कुद्धेसु एकस्स कोधो इतरस्स पच्चयो होति, तस्सपि कोधो इतरस्स पच्चयो होतीति उभो कन्दन्तानयेव ओरोधानं चवन्ति । मनुस्सा **अत्तसज्चेतना च परसज्चेतना च हेतु** चवन्ति, अत्तसज्चेतनाय च परसज्चेतनाय च हेतुभूताय चवन्तीति अत्थो । मनुस्सा हि कुज्झित्वा अत्तनाव अत्तानं हत्थेहिपि दण्डेहिपि पहरन्ति, रज्जुबन्धनादीहिपि बन्धन्ति, असिनापि सीसं छिन्दन्ति, विसम्पि खादन्ति, पपातेपि पतन्ति, उदकम्पि पविसन्ति, अग्गिम्पि

पविसन्ति, परेषु दण्डेन वा सत्थने वा पहरित्वा मारेन्ति । एवं तेसु अत्तसज्जेतनापि परसज्जेतनापि कमति ।

कतमे तेन देवा ददुब्बाति कतमे नाम ते देवा ददुब्बाति अत्थो । तेन वा अत्तभावेन कतमे देवा ददुब्बातिपि अत्थो । कस्मा पन थेरो इमं पज्जं पुच्छति, किं अत्तना कथेतुं नप्पहोतीति? पहाति, इदं पन पदं अत्तनो सभावेन बुद्धविसयं पज्जन्ति थेरो न कथेसि । **तेन ददुब्बाति** तेन अत्तभावेन ददुब्बा । अयं पन पज्जो हेट्ठा कामावचरेपि रूपावचरेपि लब्धति, भवगगेन पन परिच्छिन्दित्वा कथितो निप्पदेसेन कथितो होतीति भगवता एवं कथितो ।

आगन्तारो इत्थत्तन्ति इत्थभावं कामावचरपञ्चकखन्धभावमेव आगन्तारो, नेव ततूपपत्तिका न उपरूपपत्तिका होन्ति । **अनागन्तारो इत्थत्तन्ति** इमं खन्धपञ्चकं अनागन्तारो, हेट्ठूपपत्तिका न होन्ति, ततूपपत्तिका वा उपरूपपत्तिका वा तत्थेव वा परिनिब्बायिनो होन्तीति अत्थो । एत्थ च हेट्ठिमभवे निब्बत्तानं वसेन उपरूपपत्तिका वेदितब्बा । भवगगे पनेतं नत्थि । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

२. विभत्तिसुत्तवण्णना

१७२. दुतिये अत्थपटिसम्भिदाति पञ्चसु अत्थेसु पभेदगतं जाणं । **ओधिसोति** कारणसो । **व्यज्जनसोति** अक्खरसो । **अनेकपरियायेनाति** अनेकेहि कारणेहि । **आचिक्खामीति** कथेमि । **देसेमीति** पाकटं कत्वा कथेमि । **पज्जापेमीति** जानापेमि । **पट्टपेमीति** पट्टपेत्वा पवत्तेत्वा कथेमि । **विवरामीति** विवटं कत्वा कथेमि । **विभजामीति** विभजित्वा कथेमि । **उत्तानीकरोमीति** गम्भीरं उत्तानकं कत्वा कथेमि । **सो मं पज्जेनाति** सो मं पज्जेन उपगच्छतु । **अहं वेय्याकरणेनाति** अहमस्स पज्जकथनेन चित्तं आराधेस्सामि । **यो नो धम्मनं सुकुसलोति** यो अम्हाकं अधिगतधम्मनं सुकुसलो सत्था, सो एस सम्मुखीभूतो । यदि मया अत्थपटिसम्भिदा न सच्छिकता, “सच्छिकरोहि ताव सारिपुत्ता”ति वत्वा मं पटिबाहिस्सतीति सत्थु पुरतो निसिन्नकोव सीहनादं नदति । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । इमासु च पन पटिसम्भिदासु तिस्सो पटिसम्भिदा लोकिया, अत्थपटिसम्भिदा लोकियलोकुत्तराति ।

३. महाकोट्टिकसुत्तवण्णना

१७३. ततिये **फस्सायतनानन्ति** फस्साकरणं, फस्सस्स उप्पत्तिट्ठानानन्ति अत्थो । **अत्थज्जं किज्जीति** एतेसु असेसतो निरुद्धेसु ततो परं कोचि अप्पमत्तकोपि किलेसो अत्थीति पुच्छति । **नत्थज्जं किज्जीति** इधापि “अप्पमत्तकोपि किलेसो नत्थी”ति पुच्छति । सेसद्वयेपि एसेव नयो । इमे पन चत्तारोपि पज्जे सस्सतुच्छेदएकच्चसस्सतअमराविकखेपवसेन पुच्छति । तेनस्स थेरो पुच्छितपुच्छितं पटिबाहन्तो **मा हेवन्ति** आह । एत्थ हिइति निपातमत्तं, एवं मा भणीति अत्थो । अत्तूपलद्धिवसेनेव “अत्थज्जं किज्जि अज्जो कोचि अत्ता नाम अत्थी”ति सस्सतादिआकारेण पुच्छति । किं पनेस अत्तूपलद्धिकोति? न अत्तूपलद्धिको । एवंलद्धिको पन तत्थेको भिक्खु निसिन्नो, सो पुच्छितुं न सक्कोति । तस्स लद्धि विस्सज्जापनत्थं एवं पुच्छति । येषि च अनागते एवंलद्धिका भविस्सन्ति, तेसं “बुद्धकालेपेसो पज्जो महासावकेहि विस्सज्जितो”ति वचनोकासुपच्छेदनत्थं पुच्छति येव ।

अप्पपज्जं पपज्जेतीति न पपज्जेतब्बट्ठाने पपज्जं करोति, अनाचरितब्बं मगं चरति । **तावता पपज्जस्स गतीति** यत्तका छन्नं फस्सायतनानं गति, तत्तकाव तण्हादिट्ठिमानप्पभेदस्स पपज्जस्स गति । **छन्नं, आवुसो, फस्सायतनानं असेसविरागनिरोधा पपज्जनरोधो पपज्जवूपसमोति** एतेसु छसु आयतनेसु सब्बसो निरुद्धेसु पपज्जापि निरुद्धाव

होन्ति, वूपसन्ताव होन्तीति अत्थो । आरुप्पे पन पुथुज्जनदेवतानं किञ्चापि पञ्च फस्सायतनानि निरुद्धानि, छट्ठस्स पन अनिरुद्धत्ता तयोपि पपञ्चा अप्पहीनाव । अपिच पञ्चवोकारभववसेनेव पञ्हो कथितोति । चतुत्थे इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो ।

५. उपवाणसुत्तवण्णना

१७५-१७६. पञ्चमे विज्जायन्तकरो होतीति विज्जाय वट्टदुक्खस्स अन्तकरो होति, सकलं वट्टदुक्खं परिच्छिन्नं परिवट्टुमं कत्वा तिट्ठतीति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । सउपादानोति सगहणोव हुत्वा । अन्तकरो अभविस्साति वट्टदुक्खस्स अन्तं कत्वा ठितो अभविस्स । चरणसम्पन्नोति पन्नरसधम्मभेदेन चरणेन समन्नागतो । यथाभूतं जानं पस्सं अन्तकरो होतीति यथासभावं मग्गपञ्जाय जानित्वा पस्सित्वा वट्टदुक्खस्स अन्तं कत्वा ठितो नाम होतीति अरहत्तनिकूटेन पञ्हं निट्ठपेसि । छट्ठं हेट्ठा एककनिपातवण्णनायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

७. राहुलसुत्तवण्णना

१७७. सत्तमे अज्झत्तिकीति केसादीसु वीसतिया कोट्ठासेसु थद्धाकारलक्खणा पथवीधातु । बाहिराति बहिद्धा अनिन्द्रियबद्धेसु पासाणपब्बतादीसु थद्धाकारलक्खणा पथवीधातु । इमिनाव नयेन सेसापि धातुयो वेदितब्बा । नेतं मम, नेसोहमस्मि, न मेसो अत्ताति इदं तयं तण्हामानदिट्ठिगाहपटिक्खेपवसेन वुत्तं । सम्मप्यञ्जाय दट्ठब्बन्ति हेतुना कारणेन मग्गपञ्जाय पस्सितब्बं । दिस्वाति सहविपस्सनाय मग्गपञ्जाय पस्सित्वा । अच्छेच्छि तण्हन्ति मग्गवज्झतण्हं समूलकं छिन्दि । विवत्तयि संयोजनन्ति दसविधम्पि संयोजनं विवत्तयि उब्बत्तेत्वा पजहि । सम्मा मानाभिसमयाति हेतुना कारणेन नवविधस्स मानस्स पहानाभिसमया । अन्तमकासि दुक्खस्साति वट्टदुक्खं परिच्छिन्नं परिवट्टुमं अकासि, कत्वा ठितोति अत्थो । इति सत्थारा संयुत्तमहानिकाये राहुलोवादे (सं० नि० ३.११ आदयो) विपस्सना कथिता, चूळराहुलोवादेपि (म० नि० ३.४१६ आदयो) विपस्सना कथिता, अम्बलट्टिकराहुलोवादे (म० नि० २.१०७ आदयो) दहरस्सेव सतो मुसावादा वेरमणी कथिता, महाराहुलोवादे (म० नि० २.११३ आदयो) विपस्सना कथिता । इमस्मिं अङ्गुत्तरमहानिकाये अयं चतुकोटिकसुज्जता नाम कथिताति ।

८. जम्बालीसुत्तवण्णना

१७८. अट्ठमे सन्तं चेतोविमुत्तिन्ति अट्ठन्नं समापत्तीनं अज्जतरं समापत्तिं । सक्कायनिरोधन्ति तेभूमकवट्टसङ्घातस्स सक्कायस्स निरोधं, निब्बानन्ति अत्थो । न पक्खन्दतीति आरम्भणवसेन न पक्खन्दति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । न पाटिकङ्कोति न पाटिकङ्कितब्बो । लेपगतेनाति लेपमक्खितेन ।

इमस्मिञ्च पनत्थे नदीपारं गन्तुकामपुरिसोपम्मं आहरितब्बं — एको किर पुरिसो चण्डसोताय वाळमच्छाकुलाय नदिया पारं गन्तुकामो “ओरिमं तीरं सासङ्कं सप्पटिभयं, पारिमं तीरं खेमं अप्पटिभयं, किं नु खो कत्वा पारं गमिस्सामी”ति पटिपाटिया ठिते अट्ठ ककुधरुक्खे दिस्वा “सक्का इमाय रुक्खपटिपाटिया गन्तु”न्ति मनसिकत्वा “ककुधरुक्खा नाम मट्ठसाखा होन्ति, साखाय हत्था न सण्ठहेय्यु”न्ति निग्रोधपिलक्खरुक्खादीनं अज्जतरस्स लाखाय हत्थपादे मक्खेत्वा दक्खिणहत्थेन एकं साखं गण्णिह । हत्थो तत्थेव लगि । पुन वामहत्थेन दक्खिणपादेन वामपादेनाति चत्तारोपि हत्थपादा तत्थेव लगिंसु । सो अधोसिरो लम्बमानो उपरिनदियं देवे वुट्ठे पुण्णाय नदिया सोते निमुग्गो कुम्भीलादीनं भक्खो अहोसि ।

तत्थ नदीसोतं विय संसारसोतं दट्ठब्बं, सोतस्स पारं गन्तुकामपुरिसो विय योगावचरो, ओरिमतीरं विय सक्कायो, पारिमतीरं विय निब्बानं, पटिपाटिया ठिता अट्ठ ककुधरुक्खा विय अट्ठ समापत्तियो, लेपमक्खितेन हत्थेन साखागहणं विय ज्ञानविपस्सनानं पारिपन्थिके असोधेत्वा समापत्तिसमापज्जनं, चतूहि हत्थपादेहि साखाय बद्धस्स ओलम्बनं विय पठमज्झाने निकन्तिया लग्गकालो, उपरिसोते वुट्ठि विय छसु द्वारेसु किलेसानं उप्पन्नकालो, नदिया पुण्णाय सोते निमुग्गस्स कुम्भीलादीनं भक्खभूतकालो विय संसारसोते निमुग्गस्स चतूसु अपायेसु दुक्खानुभवनकालो वेदितब्बो ।

सुद्धेन हत्थेनाति सुधोतेन परिसुद्धहत्थेन । इमस्मिम्पि अत्थे तादिसमेव ओपम्मं कातब्बं — तथेव हि पारं गन्तुकामो पुरिसो “ककुधरुक्खा नाम मट्ठसाखा, किलिडुहत्थेन गणहन्तस्स हत्थो परिगलेय्या”ति हत्थपादे सुधोते कत्वा एकं साखं गण्हित्वा पठमं रुक्खं आरुळ्हो । ततो ओतरित्वा दुतियं...पे०... ततो ओतरित्वा अट्ठमं, अट्ठमरुक्खतो ओतरित्वा पारिमतीरे खेमन्तभूमिं गतो ।

तत्थ “इमेहि रुक्खेहि पारिमतीरं गमिस्सामी”ति तस्स पुरिसस्स चिन्तितकालो विय योगिनो “अट्ठ समापत्तियो समापज्जित्वा समापत्तितो वुट्ठाय अरहत्तं गमिस्सामी”ति चिन्तितकालो, सुद्धेन हत्थेन साखागहणं विय ज्ञानविपस्सनानं पारिपन्थिकधम्मे सोधेत्वा समापत्तिसमापज्जनं । तत्थ पठमरुक्खारोहणकालो विय पठमज्झानसमापत्तिकालो, पठमरुक्खतो ओरुह्म दुतियं आरुळ्हकालो विय पठमज्झाने निकन्तिया अबद्धस्स ततो वुट्ठाय दुतियज्झानसमापन्नकालो...पे०... सत्तमरुक्खतो ओरुह्म अट्ठमं आरुळ्हकालो विय आकिञ्चज्जायतनसमापत्तियं निकन्तिया अबद्धस्स ततो वुट्ठाय नेवसज्जानासज्जायतनसमापन्नकालो । अट्ठमरुक्खतो ओरुह्म पारिमतीरं खेमन्तभूमिं गतकालो विय नेवसज्जानासज्जायतने निकन्तिया अबद्धस्स समापत्तितो वुट्ठाय सङ्घारे सम्मसित्वा अरहत्तप्पत्तकालो वेदितब्बो ।

अविज्जाप्पभेदं मनसि करोतीति अट्ठसु ठानेसु अज्जाणभूताय गणबहलमहाअविज्जाय पभेदसङ्घातं अरहत्तं मनसि करोति । **न पक्खन्दतीति** आरम्मणवसेनेव न पक्खन्दति । **जम्बालीति** गामतो निक्खन्तस्स महाउदकस्स पतिट्ठानभूतो महाआवाटो । **अनेकवस्सगणिकाति** गामस्स वा नगरस्स वा उप्पन्नकालेयेव उप्पन्नत्ता अनेकानि वस्सगणानि उप्पन्नाय एतिस्साति अनेकवस्सगणिका । **आयमुखानीति** चतस्सो पविसनकन्दरा । **अपायमुखानीति** अपवाहनच्छिद्धानि । **न आळिप्पभेदो पाटिकङ्घोति** न पाळिप्पभेदो पाटिकङ्घितब्बो । न हि ततो उदकं उट्ठाय पाळिं भिन्दित्वा कचवरं गहेत्वा महासमुदं पापुणाति ।

इमस्स पनत्थस्स विभावनत्थं उय्यानगवेसकओपम्मं आहरितब्बं । एको किर नगरवासिको कुलपुत्तो उय्यानं गवेसन्तो नगरतो नातिदूरे नच्चासन्ने महन्तं जम्बालिं अट्ठस । सो “इमस्मिं ठाने रमणीयं उय्यानं भविस्सती”ति सल्लक्खेत्वा कुदालं आदाय चत्तारिपि कन्दरानि पिधाय अपवाहनच्छिद्धानि विवरित्वा अट्ठसि । देवो न सम्मा वस्सि, अवसेसउदकं अपवाहनच्छिद्देन परिस्सवित्वा गतं । चम्मखण्डपिलोतिकादीनि तत्थेव पूतिकानि जातानि, पाणका सण्ठिता, समन्ता अनुपगमनीया जाता । उपगतानम्पि नासापुटे पिधाय पक्कमितब्बं होति । सो कतिपाहेन आगन्त्वा पटिक्कम्म ठितो ओलोकेत्वा “न सक्का उपगन्तु”न्ति पक्कामि ।

तत्थ नगरवासी कुलपुत्तो विय योगावचरो दट्ठब्बो, उय्यानं गवेसन्तेन गामद्वारे जम्बालिया दिट्ठकालो विय चातुमहाभूतिककायो, आयमुखानं पिहितकालो विय धम्मस्सवनोदकस्स अलद्धकालो, अपायमुखानं विवटकालो विय छद्वारिकसंवरस्स विस्सट्ठकालो, देवस्स सम्मा अवुट्ठकालो विय सप्पायकम्मट्टानस्स अलद्धकालो, अवसेसउदकस्स

अपायमुखेहि परिस्सवित्वा गतकालो विय अब्भन्तरे गुणानं परिहीनकालो, उदकस्स उट्ठाय पाळिं भिन्दित्वा कचवरं आदाय महासमुदं पापुणितुं असमत्थकालो विय अरहत्तमग्गेन अविज्जापाळिं भिन्दित्वा किलेसरासिं विधमित्वा निब्बानं सच्छिकातुं असमत्थकालो, चम्मखण्डपिलोतिकादीनं तत्थेव पूतिभावो विय अब्भन्तरे रागादिकिलेसेहि परिपूरितकालो, तस्स आगन्त्वा दिस्वा विप्पटिसारिनो गतकालो विय वट्टसमङ्गिपुग्गलस्स वट्टे अभिरतकालो वेदितब्बो ।

आळिप्पभेदो पाटिकङ्खोति पाळिप्पभेदो पाटिकङ्खितब्बो । ततो हि उदकं उट्ठाय पाळिं भिन्दित्वा कचवरं आदाय महासमुदं पापुणितुं सक्खिस्सतीति अत्थो ।

इधापि तदेव ओपम्मं आहरितब्बं । तत्थ आयमुखानं विवटकालो विय सप्पायधम्मस्सवनस्स लद्धकालो, अपायमुखानं पिहितकालो विय छसु द्वारेसु संवरस्स पच्चुपट्टितकालो, देवस्स सम्मा वुट्टकालो विय सप्पायकम्मट्टानस्स लद्धकालो, उदकस्स उट्ठाय पाळिं भिन्दित्वा कचवरं आदाय महासमुदं पत्तकालो विय अरहत्तमग्गेन अविज्जं भिन्दित्वा अकुसलरासिं विधमित्वा अरहत्तं सच्छिकतकालो, आयमुखेहि पविट्ठेन उदकेन सरस्स परिपुण्णकालो विय अब्भन्तरे लोकुत्तरधम्मेहि परिपुण्णकालो, समन्ततो वतिं कत्वा रुक्खे रोपेत्वा उय्यानमज्झे पासादं मापेत्वा नाटकानि पच्चुपट्टपेत्वा सुभोजनं भुज्जन्तस्स निसिन्नकालो विय धम्मपासादं आरुह्य निब्बानारम्मणं फलसमापत्तिं अप्पेत्वा निसिन्नकालो वेदितब्बो । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव । देसना पन लोकियलोकुत्तरमिस्सिका कथिताति ।

९. निब्बानसुत्तवण्णना

१७९. नवमे हानभागिया सज्जातिआदीसु “पठमस्स ज्ञानस्स लाभिं कामसहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति, हानभागिनी पज्जा”ति (विभ० ७९९) अभिधम्मे वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । **यथाभूतं नप्पजानन्तीति** यथासभावतो मग्गजाणेन न जानन्ति ।

१०. महापदेससुत्तवण्णना

१८०. दसमे भोगनगरे विहरतीति परिनिब्बानसमये चारिकं चरन्तो तं नगरं पत्वा तत्थ विहरति । **आनन्दचेतियेति** आनन्दयक्खस्स भवनट्टाने पतिट्ठितविहारे । **महापदेसेति** महाओकासे महाअपदेसे वा, बुद्धादयो महन्ते महन्ते अपदिसित्वा वुत्तानि महाकारणानीति अत्थो । **नेव अभिनन्दितब्बन्ति** हट्ठतुट्ठेहि साधुकारं दत्वा पुब्बेव न सोतब्बं । एवं कते हि पच्छा “इदं न समेती”ति वुच्चमानोपि “किं पुब्बेव अयं धम्मो, इदानीं न धम्मो”ति वत्वा लद्धिं न विस्सज्जेति । **नप्पटिक्कोसितत्बन्ति** “किं एस बालो वदती”ति एवं पुब्बेव न वत्तब्बं । एवं वुत्ते हि वत्तुं युत्तम्पि न वक्खति । तेनाह — **अनभिनन्दित्वा अप्पटिक्कोसित्वाति** । **पदव्यञ्जनानीति** पदसङ्घातानि व्यञ्जनानि । **साधुकं उग्गहेत्वाति** “इमस्मिं ठाने पाळि वुत्ता, इमस्मिं ठाने अत्थो वुत्तो, इमस्मिं ठाने अनुसन्धि कथिता, इमस्मिं ठाने पुब्बापरं कथित”न्ति सुट्ठु गहेत्वा । **सुत्ते ओतारेतब्बानीति** सुत्ते ओतरितत्बानि । **विनये सन्दस्सेतब्बानीति** विनये संसन्देतत्बानि ।

एत्थ च **सुत्तन्ति** विनयो वुत्तो । यथाह — “कत्थ पटिक्खित्तं, सावत्थियं सुत्तविभङ्गे”ति (चूळव० ४५७) **विनयोति** खन्धको । यथाह — “विनयातिसारे”ति । एवं विनयपिटकम्पि न परियादियति । उभतोविभङ्गा पन सुत्तं, खन्धकपरिवारा विनयोति एवं विनयपिटकं परियादियति । अथ वा सुत्तन्तपिटकं सुत्तं, विनयपिटकं विनयोति एवं द्वेयेव पिटकानि परियादियन्ति । सुत्तन्ताभिधम्मपिटकानि वा सुत्तं, विनयपिटकं विनयोति एवम्पि तीणि पिटकानि न ताव परियादियन्ति ।

असुत्तनामकञ्चि बुद्धवचनं नाम अत्थि । सेय्यथिदं — जातकं पटिसम्भिता निद्देशो सुत्तनिपातो धम्मपदं उदानं इतिवुत्तकं विमानवत्थु पेतवत्थु थेरगाथा थेरीगाथा अपदानन्ति ।

सुदिन्नत्थेरो पन “असुत्तनामकं बुद्धवचनं नत्थी”ति तं सब्बं पटिक्खपित्वा “तीणि पिटकानि सुत्तं, विनयो पन कारण”न्ति आह । ततो तं कारणं दस्सेन्तो इदं सुत्तमाहरि —

“ये खो त्वं, गोतमि, धम्मे जानेय्यासि, इमे धम्मा सरागाय संवत्तन्ति नो विरागाय, संयोगाय संवत्तन्ति नो विसंयोगाय, सउपादानाय संवत्तन्ति नो अनुपादानाय, महिच्छताय संवत्तन्ति नो अपिच्छताय, असन्तुट्ठिया संवत्तन्ति नो सन्तुट्ठिया, कोसज्जाय संवत्तन्ति नो वीरियारम्भाय, सङ्गणिकाय संवत्तन्ति नो पविवेकाय, आचयाय संवत्तन्ति नो अपचयाय । एकंसेन, गोतमि, जानेय्यासि ‘नेसो धम्मो नेसो विनयो नेतं सत्थु सासन’न्ति ।

“ये च खो त्वं, गोतमि, धम्मे जानेय्यासि, इमे धम्मा विरागाय संवत्तन्ति नो सरागाय, विसंयोगाय संवत्तन्ति नो संयोगाय । अनुपादानाय संवत्तन्ति नो सउपादानाय, अपिच्छताय संवत्तन्ति नो महिच्छताय, सन्तुट्ठिया संवत्तन्ति नो असन्तुट्ठिया, वीरियारम्भाय संवत्तन्ति नो कोसज्जाय, पविवेकाय संवत्तन्ति नो सङ्गणिकाय, अपचयाय संवत्तन्ति नो आचयाय । एकंसेन, गोतमि, जानेय्यासि ‘एसो धम्मो एसो विनयो एतं सत्थु सासन’”न्ति (चूळव० ४०६; अ० नि० ८.५३) ।

तस्मा सुत्तेति तेपिटकबुद्धवचने ओतारेतब्बानि । विनयेति एतस्मिं रागादिविनयकारणे संसन्देतब्बानीति अयमेत्थ अत्थो । न चेव सुत्ते ओतरन्तीति सुत्तपटिपाटिया कत्थचि अनागन्त्वा छल्लिं उट्ठपेत्वा गुळहवेस्सन्तर-गुळहउम्मग्ग-गुळहविनयवेदल्लपिटकानं अज्जतरतो आगतानि पज्जायन्तीति अत्थो । एवं आगतानि हि रागादिविनये च अपज्जायमानानि छुट्तेतब्बानि होन्ति । तेन वुत्तं — “इति हिदं, भिक्खवे, छुट्ठेय्याथा”ति । एतेनुपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । इदं, भिक्खवे, चतुत्थं महापदेसं धारेय्याथाति इमं, भिक्खवे, चतुत्थं धम्मस्स पतिट्ठानोकासं धारेय्याथाति ।

सज्चेतनियवग्गो ततियो ।

(१९) ४. ब्राह्मणवग्गो

१. योधाजीवसुत्तवण्णना

१८१. चतुत्थस्स पठमे ठानकुसलोति येन ठानेन ठितो अविराधेत्वा विज्झितुं सक्कोति, तस्मिं ठाने कुसलो । सेसं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

२. पाटिभोगसुत्तवण्णना

१८२. दुतिये नत्थि कोचि पाटिभोगोति अहं ते पाटिभोगोति एवं पाटिभोगो भवितुं समत्थो नाम नत्थि । जराधम्मन्ति जरासभावं । एस नयो सब्बत्थ ।

३. सुतसुत्तवण्णना

१८३. ततिये नत्थि ततो दोसोति तस्मिं दोसो नाम नत्थीति अत्थो ।

४. अभयसुत्तवण्णना

१८४. चतुत्थे किच्छाजीवितकारणद्वेन रोगोव रोगातङ्को नाम । फुट्टस्साति तेन रोगातङ्केन समन्नागतस्स । उरत्ताळिं कन्दतीति उरं ताळेत्वा रोदति । अकतकल्याणोति आदीसु कल्याणं वुच्चति पुञ्जकम्मं, तं अकतं एतेनाति अकतकल्याणो । सेसपदेसुपि एसेव नयो । पुञ्जकम्ममेव हि कोसल्लसम्भूतत्ता कुसलं, भीतस्स परितायकत्ता भीरुत्ताणन्ति वुच्चति । कतपापोति आदीसु पापं वुच्चति लामकं अकुसलकम्मं । लुहन्ति कक्खळकम्मं । किब्बिसन्ति समलं अपरिसुद्धकम्मं । कङ्घी होतीति बुद्धधम्मसङ्घगुणेषु चेव सिक्खाय च पुब्बन्ते च अपरन्ते च पुब्बन्तापरन्ते च पटिच्चसमुप्पादे चाति अट्टसु ठानेसु कङ्घाय समन्नागतो होति । विचिकिच्छीति विचिकिच्छाय समन्नागतो सासनसद्धम्मे न निट्ठं गतो, उग्गहपरिपुच्छावसेन निट्ठं गन्तुं न सक्कोति । इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

५. ब्राह्मणसच्चसुत्तवण्णना

१८५. पञ्चमे ब्राह्मणसच्चानीति ब्राह्मणानं सच्चानि तथानि । सो तेन न समणोति मज्जतीति सो खीणासवो तेन सच्चेन “अहं समणो”ति तण्हामानदिट्ठीहि न मज्जति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । यदेव तत्थ सच्चं, तदभिज्जायाति यं तत्थ “सब्बे पाणा अवज्झा”ति पटिपत्तिया सच्चं तथं अविपरीतं । इमिना वचीसच्चं अब्भन्तरं कत्वा परमत्थसच्चं निब्बानं दस्सेति । तदभिज्जायाति तं उभयम्पि अभिविसिद्वाय पज्जाय जानित्वा । अनुदयाय अनुकम्पाय पटिपन्नो होतीति अनुदयत्थाय च अनुकम्पत्थाय च या पटिपदा, तं पटिपन्नो होति, पूरेत्वा ठितोति अत्थो । सेसपटिपदासुपि एसेव नयो ।

सब्बे कामाति सब्बे वत्थुकामकिलेसकामा । इति वदं ब्राह्मणो सच्चमाहाति एवम्पि वदन्तो खीणासवब्राह्मणो सच्चमेव आह । सब्बे भवाति कामभवादयो तयोपि । नाहं क्वचनीति एत्थ पन चतुक्कोटिकसुज्जता कथिता । अयज्झि “नाहं क्वचनी”ति क्वचि अत्तानं न पस्सति, कस्सचि किञ्चनतस्मिन्ति अत्तनो अत्तानं कस्सचि परस्स किञ्चनभावे उपनेतब्बं न पस्सति, भातिट्ठाने भातरं, सहायट्ठाने सहायं, परिक्रारट्ठाने वा परिक्रारं मज्जित्वा उपनेतब्बं न पस्सतीति अत्थो । न च मम क्वचनीति एत्थ ममसदं ताव ठपेत्वा “न च क्वचनि परस्स च अत्तानं क्वचि न पस्सती”ति अयमत्थो । इदानीं “ममसदं आहरित्वा मम किस्मिञ्चि किञ्चनं नत्थी”ति सो परस्स अत्ता मम किस्मिञ्चि किञ्चनभावे अत्थीति न पस्सति, अत्तनो भातिट्ठाने भातरं, सहायट्ठाने सहायं, परिक्रारट्ठाने वा परिक्रारन्ति किस्मिञ्चि ठाने परस्स अत्तानं इमिना किञ्चनभावेन उपनेतब्बं न पस्सतीति अत्थो । एवमयं यस्मा नेव कत्थचि अत्तानं पस्सति, न तं परस्स किञ्चनभावे उपनेतब्बं पस्सति, न परस्स अत्तानं पस्सति, न परस्स अत्तानं अत्तनो किञ्चनभावे उपनेतब्बं पस्सतीति । इति वदं ब्राह्मणोति एवं चतुक्कोटिकं सुज्जतं वदन्तोपि खीणासवब्राह्मणो तस्सा पटिपदाय सम्मा पटिविद्धत्ता सच्चमेव आह, न मुसाति सब्बेसुपि वारेसु मज्जनानं पहीनत्तायेव न मज्जतीति च अत्थो वेदितब्बो । आकिञ्चज्जयेव पटिपदन्ति किञ्चनभावविरहितं निष्पलिबोधं निग्गहणमेव पटिपदं पटिपन्नो होति पूरेत्वा ठितो ।

इमानि खो परिब्बाजका चत्तारि ब्राह्मणसच्चानि मया सयं अभिज्जा सच्छिकत्वा पवेदितानीति यानि तुम्हे भोवादिब्राह्मणानं सच्चानि वदेथ, तेहि अज्जानि मया इमानि बाहितपापब्राह्मणस्स चत्तारि सच्चानि चतूहि मग्गेहि सोळसविधेन किच्चेन जानित्वा पच्चक्खं कत्वा पवेदितानि देसितानि जोतितानीति अत्थो । इति इमस्मिं सुत्ते चतूसुपि ठानेसु खीणासवस्स वचीसच्चमेव कथितन्ति ।

६. उम्मग्गसुत्तवण्णना

१८६. छट्ठे परिकस्सतीति आकङ्खियति । उम्मग्गोति उम्मुज्जनं, पज्जागमनन्ति अत्थो । पज्जा एव वा उम्मुज्जनट्ठेन उम्मग्गोति वुच्चति । साव पटिभानट्ठेन पटिभानं । चित्तस्स उपपन्नस्स वसं गच्छतीति ये चित्तस्स वसं गच्छन्ति, तेसंयेवेत्थ गहणं वेदितब्बं । अत्थमज्जाय धम्ममज्जायाति अत्थञ्च पाळिञ्च जानित्वा । धम्मानुधम्मपटिपन्नो होतीति लोकुत्तरधम्मस्स अनुच्छविकधम्मं सह सीलेन पुब्बभागप्पटिपदं पटिपन्नो होति । निब्बेधिकपज्जोति निब्बिज्झनकपज्जो । इदं दुक्खन्ति ठपेत्वा तण्हं सेसं तेभूमकक्खन्धपञ्चकं दुक्खन्ति सुतं होति । पज्जायाति मग्गपज्जाय । अयं दुक्खसमुदयोति वट्टमूलकतण्हा तस्स दुक्खस्स समुदयोति सुतं होति । इमिना उपायेन सेसद्वयेपि अत्थो वेदितब्बो । चतुत्थपज्जहविसस्सज्जनेन अरहत्तफलं कथितन्ति वेदितब्बं ।

७. वस्सकारसुत्तवण्णना

१८७. सत्तमे तोदेय्यस्साति तुदिगामवासिकस्स । परिसतीति सन्निपतिताय परिसाय । परूपारम्भं वत्तेन्तीति परगरहं पवत्तेन्ति कथेन्ति । बालो अयं राजातिआदि यं ते उपारम्भं वत्तेन्ति, तस्स दस्सनत्थं वुत्तं । समणे रामपुत्तेति उदके रामपुत्ते । अभिप्पसन्नोति अतिक्कम्म पसन्नो । परमनिपच्चकारन्ति उत्तमनिपातकिरियं नीचवुत्तिं । परिहारकाति परिचारका । यमकोतिआदीनि तेसं नामानि । तेसु हि एको यमको नाम, एको मोग्गल्लो नाम, एको उग्गो नाम, एको नाविन्दकी नाम, एको गन्धब्बो नाम, एको अग्गिवेस्सो नाम । त्यास्सुदन्ति एत्थ अस्सुदन्ति निपातमत्तं, ते अत्तनो परिसति निसिन्नेति अत्थो । इमिना नयेन नेतीति इमिना कारणेन अनुनेति जानापेति । करणीयाधिकरणीयेसूति पण्डितेहि कत्तब्बकिच्चेसु च अतिरेककत्तब्बकिच्चेसु च । वचनीयाधिवचनीयेसूति वत्तब्बेसु च अतिरेकवत्तब्बेसु च । अलमत्थदसतरेहीति एत्थ अत्थे पस्सितुं समत्था अलमत्थदसा, ते अतिसित्वा ठिता अलमत्थदसतरा, तेहि अलमत्थदसतरेहि । अलमत्थदसतरोति अलमत्थदसताय उत्तरितरो, छेकेहि छेकतरो पण्डितेहि पण्डिततरोति पुच्छन्तो एवमाह । अथस्स ते पटिपुच्छन्ता एवं भोतिआदिमाहंसु । इति ब्राह्मणो अत्तनो सप्पुरिसताय तं एळेय्यराजानम्पि तस्स परिवारिकेपि उदकम्पि रामपुत्तं पसंसि । अन्धो विय हि असप्पुरिसो, चक्खुमा विय सप्पुरिसो । यथा अन्धो नेव अनन्धं न अन्धं पस्सति, एवं असप्पुरिसो नेव सप्पुरिसं न असप्पुरिसं जानाति । यथा चक्खुमा अन्धम्पि अनन्धम्पि पस्सति, एवं सप्पुरिसो सप्पुरिसम्पि असप्पुरिसम्पि जानाति । तोदेय्योपि सप्पुरिसताय असप्पुरिसे अज्जासीति इममत्थवसं पटिच्च तुट्ठमानसो ब्राह्मणो अच्छरियं भो, गोतमातिआदीनि वत्वा तथागतस्स भासितं अनुमोदित्वा पक्कामि ।

८. उपकसुत्तवण्णना

१८८. अट्ठमे उपकोति तस्स नामं । मण्डिकापुत्तोति मण्डिकाय पुत्तो । उपसङ्कमीति सो किर देवदत्तस्स उपट्ठाको, “किं नु खो सत्था मयि अत्तनो सन्तिकं उपगते वण्णं कथेस्सति, उदाहु अवण्ण”न्ति परिगगणहनत्थं उपसङ्कमि । “नेरयिको देवदत्तो कप्पट्ठो अतेकिच्छो”ति (चूळव० ३४८) वचनं सुत्वा सत्थारं घट्टेतुकामो उपसङ्कमीतिपि वदन्ति । परूपारम्भं वत्तेतीति परगरहं कथेति । सब्बो सो न उपपादेतीति सब्बोपि सो कुसलधम्मं न उप्पादेति, अत्तनो वा वचनं उपपादेतुं अनुच्छविकं कातुं न सक्कोति । अनुपपादेन्तो गारहो होतीति कुसलं धम्मं उप्पादेतुं असक्कोन्तो अत्तनो च वचनं उपपन्नं अनुच्छविकं कातुं असक्कोन्तो गारहो होति । उपवज्जोति उपवदितब्बो च होति, वज्जेन वा उपेतो होति, सदोसो होतीति अत्थो ।

अथ भगवा तस्स वादं गहेत्वा तस्सेव गीवाय पटिमुञ्चन्तो परूपारम्भन्तिआदिमाह । उम्मुज्जमानकंयेवाति उदकतो सीसं उक्खिपन्तंयेव । तत्थ अपरिमाणा पदातिआदीसु तस्मिं अकुसलन्ति पज्जापने पदानिपि अक्खरानिपि धम्मदेसनापि अपरिमाणायेव । इतिपिदं अकुसलन्ति इदम्पि अकुसलं इदम्पि अकुसलं इमिनापि कारणेन इमिनापि कारणेन अकुसलन्ति एवं अकुसलपज्जत्तियं आगतानिपि अपरिमाणानि । अथापि अज्जेनाकारेन तथागतो तं धम्मं देसेय्य, एवम्पिस्स देसना अपरिमाणा भवेय्य । यथाह — “अपरियादिन्नावस्स तथागतस्स धम्मदेसना, अपरियादिन्नं धम्मपदव्यञ्जन”न्ति (म० नि० १.१६१) । इमिना उपायेन सब्बवारेसु अत्थो वेदितब्बो । याव धंसी वतायन्ति याव गुणधंसी वत अयं । लोणकारदारकोति लोणकारगामदारको । यत्र हि नामाति यो हि नाम । आसादेतब्बं मज्जिस्सतीति घट्टेतब्बं मज्जिस्सति । अपेहीति अपगच्छ, मा मे पुरतो अट्ठासि । एवञ्च पन वत्वा गीवाय गणहापेत्वा निक्कट्ठापेसियेवाति ।

९. सच्छिकरणीयसुत्तवण्णना

१८९. नवमे कायेनाति नामकायेन । सच्छिकरणीयाति पच्चक्खं कातब्बा । सतियाति पुब्बेनिवासानुस्सतिया । चक्खुनाति दिब्बचक्खुना । पज्जायाति ज्ञानपज्जाय विपस्सनापज्जा सच्छिकातब्बा, विपस्सनापज्जाय मग्गपज्जा, मग्गपज्जाय फलपज्जा, फलपज्जाय पच्चवेक्खणपज्जा सच्छिकातब्बा, पत्तब्बाति अत्थो । आसवानं खयसङ्घातं पन अरहत्तं पच्चवेक्खणवसेन पच्चवेक्खणपज्जाय सच्छिकरणीयं नामाति ।

१०. उपोसथसुत्तवण्णना

१९०. दसमे तुण्हीभूतं तुण्हीभूतन्ति यतो यतो अनुविलोकेति, ततो ततो तुण्हीभूतमेव । भिक्खू आमन्तेसीति पटिपत्तिसम्पन्ने भिक्खू पसन्नेहि चक्खूहि अनुविलोकेत्वा उप्पन्नधम्मपामोज्जो थोमेतुकामताय आमन्तेसि । अपलापाति पलापरहिता । इतरं तस्सेव वेवचनं । सुद्धाति निम्मला । सारे पतिट्ठिताति सीलादिसारे पतिट्ठिता । अलन्ति युत्तं । योजनगणनानीति एकं योजनं योजनमेव, दसपि योजनानि योजनानेव । ततो उद्धं “योजनगणनानी”ति वुच्चति । इध पन योजनसतम्पि योजनसहस्सम्पि अधिप्पेतं । पुटोसेनापीति पुटोसं वुच्चति पाथेय्यं, पाथेय्यं गहेत्वापि उपसङ्कमितुं युत्तमेवाति अत्थो । पुटंसेनातिपि पाठो । तस्सत्थो — पुटो अंसे अस्साति पुटंसो, तेन पुटंसेन, अंसेन पाथेय्यपुटं वहन्तेनापीति वुत्तं होति ।

इदानी एवरूपेहि एवरूपेहि च गुणेहि समन्नागता एत्थ भिक्खू अत्थीति दस्सेतुं सन्ति भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ देवप्पत्ताति उपपत्तिदेवनिब्बत्तकं दिब्बविहारं दिब्बविहारेन च अरहत्तं पत्ता । ब्रह्मप्पत्ताति निद्दोसट्ठेन ब्रह्मभावसाधकं ब्रह्मविहारं ब्रह्मविहारेन च अरहत्तं पत्ता । आनेज्जप्पत्ताति अनिज्जनभावसाधकं आनेज्जं आनेज्जेन च अरहत्तं पत्ता । अरियप्पत्ताति पुथुज्जनभावं अतिक्कम्म अरियभावं पत्ता । एवं खो, भिक्खवे, भिक्खु देवप्पत्तो होतीतिआदीसु एवं रूपावचरचतुत्थज्ज्ञाने ठत्वा चित्तं विवट्ठेत्वा अरहत्तं पत्तो देवप्पत्तो नाम होति, चतूसु ब्रह्मविहारेसु ठत्वा चित्तं विवट्ठेत्वा अरहत्तं पत्तो ब्रह्मप्पत्तो नाम, चतूसु अरूपज्ज्ञानेसु ठत्वा चित्तं विवट्ठेत्वा अरहत्तं पत्तो आनेज्जप्पत्तो नाम । इदं दुक्खन्तिआदीहि चतूहि सच्चेहि चत्तारो मग्गा तीणि च फलानि कथितानि । तस्मा इमं अरियधम्मं पत्तो भिक्खु अरियप्पत्तो नाम होतीति ।

ब्राह्मणवग्गो चतुत्थो ।

(२०) ५. महावग्गो

१. सोतानुगतसुत्तवण्णना

१९१. पञ्चमस्स पठमे सोतानुगतानन्ति पसादसोतं ओदहित्वा जाणसोतेन ववत्थपितानं । चत्तारो आनिसंसा पाटिकङ्काति चत्तारो गुणानिसंसा पाटिकङ्कितब्बा । इदं पन भगवता अत्थुप्पत्तिवसेन आरब्धं । कतरअत्थुप्पत्तिवसेनाति? भिक्खूनं धम्मस्सवनाय अनुपसङ्कमनअत्थुप्पत्तिवसेन । पञ्चसता किर ब्राह्मणपब्बजिता “सम्मासम्बुद्धो लिङ्गवचनविभत्तिपदव्यञ्जनादीहि कथेन्तो अम्हेहि जातमेव कथेस्सति, अज्जातं किं कथेस्सती”ति धम्मस्सवनत्थं न गच्छन्ति । सत्था तं पवत्तिं सुत्वा ते पक्कोसापेत्वा “कस्मा एवं करोथ, सक्कच्चं धम्मं सुणाथ, सक्कच्चं धम्मं सुणन्तानञ्च सज्झायन्तानञ्च इमे एत्तका आनिसंसा”ति दस्सेन्तो इमं देसनं आरभि ।

तत्थ धम्मं परियापुणातीति सुत्तं गेय्यन्तिआदिकं नवङ्गं सत्थुसासनभूतं तन्तिधम्मं वळज्जेति । सोतानुगता होन्तीति सोतं अनुप्पत्ता अनुपविट्ठा होन्ति । मनसानुपेक्खिताति चित्तेन ओलोकिता । दिट्ठिया सुप्पटिविद्धाति अत्थतो च कारणतो च पञ्चाय सुट्ठ पटिविद्धा पच्चक्खं कता । मुट्ठस्सति कालं कुरुमानोति नयिदं बुद्धवचनं अनुस्सरणसतिया अभावेन वुत्तं, पुथुज्जनकालकिरियं पन सन्धाय वुत्तं । पुथुज्जनो हि मुट्ठस्सति कालं करोति नाम । उपपज्जतीति सुट्ठसीले पतिट्ठितो देवलोके निब्बत्तति । धम्मपदा प्लवन्तीति अन्तराभवे निब्बत्तमुट्ठस्सतिनो, येपि पुब्बे सज्झायमूलिका वाचापरिचितबुद्धवचनधम्मा, ते सब्बे पसन्ने आदासे छाया विय प्लवन्ति, पाकटा हुत्वा पञ्चायन्ति । दन्धो, भिक्खवे, सत्तुप्पादोति बुद्धवचनानुस्सरणसतिया उप्पादो दन्धो गरु । अथ सो सत्तो खिप्पंयेव विसेसगामी होति, निब्बानगामी होतीति अत्थो ।

इद्धिमा चेतोवसिप्पत्तोति इद्धिसम्पन्नो चित्तस्स वसिभावपत्तो खीणासवो । अयं वा सो धम्मविनयोति एत्थ विभावनत्थो वा-सद्दो । यत्थाति यस्मिं धम्मविनये । ब्रह्मचरियं अचरिन्ति ब्रह्मचरियवासं वसिं । इदम्पि बुद्धवचनं मया पुब्बे वळज्जितन्ति बुद्धवचनानुस्सरणवसेनेतं वुत्तं । देवपुत्तोति पञ्चालचण्डो विय हत्थकमहाब्रह्मा विय सनङ्कुमारब्रह्मा विय च एको धम्मकथिकदेवपुत्तो । ओपपातिको ओपपातिकं सारेतीति पठमं उप्पन्नो देवपुत्तो पच्छा उप्पन्नं सारेति । सहपंसुकीळिकाति एतेन नेसं दीघरत्तं कतपरिचयभावं दस्सेति । समागच्छेय्युन्ति सालाय वा रुक्खमूले वा सम्मुखीभावं गच्छेय्युं । एवं वदेय्याति सालाय वा रुक्खमूले वा पठमतरं निसिन्नो पच्छा आगतं एवं वदेय्य । सेसमेत्थ पाळिनयेनेव वेदितब्बं ।

२. ठानसुत्तवण्णना

१९२. दुतिये ठानानीति कारणानि । ठानेहीति कारणेहि । सोचेय्यन्ति सुचिभावो । संवसमानोति एकतो वसमानो । न सन्ततकारीति न सततकारी । न सन्ततवुत्ति सीलेसूति सततं सब्बकालं सीलजीवितं न जीवतीति अत्थो । संवोहारमानोति कथेन्तो । एकेन एको वोहरतीति एकेन सद्धिं एको हुत्वा कथेति । वोक्कमतीति ओक्कमति । पुरिमवोहारा पच्छिमवोहारन्ति पुरिमकथाय पच्छिमकथं, पुरिमकथाय च पच्छिमकथा, पच्छिमकथाय च पुरिमकथा न समेतीति अत्थो ।

जातिव्यसनेनातिआदीसु जातीनं व्यसनं जातिव्यसनं, जातिविनासोति अत्थो । दुतियपदेपि एसेव नयो । रोगव्यसने

पन रोगोयेव आरोग्यविनासनतो ब्यसनं रोगब्यसनं । अनुपरिवत्तन्तीति अनुबन्धन्ति । **लाभो** चातिआदीसु एकं अत्तभावं लाभो अनुपरिवत्तति, एकं अलाभोति एवं नयो नेतब्बो । **साकच्छायमानो**ति पञ्चपुच्छनविस्सज्जनवसेन साकच्छं करोन्तो । **यथा**ति येनाकारेन । **उम्मग्गो**ति पञ्हुम्मग्गो । **अभिनीहारो**ति पञ्हाभिसङ्खरणवसेन चित्तस्स अभिनीहारो । **समुदाहारो**ति पञ्हुपुच्छनं । **सन्तन्ति** पच्चनीकसन्तताय सन्तं कत्वा न कथेतीति अत्थो । **पणीतन्ति** अतप्पकं । **अतक्कावचरन्ति** यथा तक्केन नयग्गाहेन गहेतुं सक्का होति, एवं न कथेतीति अत्थो । **निपुणन्ति** सण्हं । **पण्डितवेदनीयन्ति** पण्डितेहि जानितब्बकं । सेसं सब्बत्थ वुत्तानुसारेनेव वेदितब्बं ।

३. भद्वियसुत्तवण्णना

१९३. ततिये **उपसङ्कमी**ति भुत्तपातरासो हुत्वा मालागन्धविलेपनं गहेत्वा भगवन्तं वन्दिस्सामीति उपसङ्कमि । **मा अनुस्सवेना**तिआदीसु अनुस्सववचनेन मम कथं मा गणहथाति इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । **सारम्भो**ति करणुत्तरियलक्खणो सारम्भो । **अलोभादयो** लोभादिपटिपक्खवसेन वेदितब्बा । **कुसलधम्मपसम्पदाया**ति कुसलधम्मपानं सम्पादनत्थाय, पटिलाभत्थायाति वुत्तं होति । **इमे चेपि, भद्विय, महासाला**ति पुरतो ठिते सालरुक्खे दस्सेन्तो एवमाह । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयत्ता उत्तानत्थत्ता च सुविज्जेय्यमेव । सत्थरि पन देसनं विनिवट्टेन्ते भद्वियो सोतापन्नो जातोति ।

४. सामुगियासुत्तवण्णना

१९४. चतुत्थे **सामुगिया**ति सामुगनिगमवासिनो । **ब्यग्घपज्जा**ति ते आलपन्तो एवमाह । कोलनगरस्स हि कोलरुक्खे हारेत्वा कतत्ता कोलनगरन्ति च ब्यग्घपथे मापितत्ता ब्यग्घपज्जन्ति च द्वे नामानि । एतेसञ्च पुब्बपुरिसा तत्थ वसिंसूति ब्यग्घपज्जवासिताय ब्यग्घपज्जवासिनो ब्यग्घपज्जाति वुच्चन्ति । ते आलपन्तो एवमाह । **पारिसुद्धिपधानियङ्गानी**ति पारिसुद्धिअत्थाय पधानियङ्गानि पदहितब्बवीरियस्स अङ्गानि, कोट्ठासाति अत्थो । **सीलपारिसुद्धिपधानियङ्गन्ति** सीलपरिसोधनवीरियस्सेतं नामं । तज्जि सीलपारिसुद्धिपरिपूरणत्थाय पधानियङ्गन्ति सीलपारिसुद्धिपधानियङ्गं । सेसेसुपि एसेव नयो । **तत्थ तत्थ पज्जाय अनुग्गहेस्सामी**ति तस्मिं तस्मिं ठाने विपस्सनापज्जाय अनुग्गहेस्सामि । **यो तत्थ छन्दो**तिआदीसु यो तस्मिं अनुग्गणहने कत्तुकामताछन्दोति इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । सतिसम्पज्जं पनेत्थ सतिं उपट्ठपेत्वा जाणेन परिच्छिन्दित्वा वीरियपग्गहनत्थं वुत्तं । **रजनीयेसु धम्मेषु चित्तं विराजेती**ति रागपच्चयेसु इट्ठारम्मणेषु यथा चित्तं विरज्जति, एवं करोति । **विमोचनीयेसु धम्मेषु चित्तं विमोचेती**ति येहि आरम्मणेहि चित्तं विमोचेतब्बं, तेसु यथा विमुच्चति, एवं करोति । **विराजेत्वा**ति एत्थ मग्गक्खणे विराजेति नाम, फलक्खणे विरत्तं नाम होति । दुतियपदेपि एसेव नयो । **सम्माविमुत्तिं फुसती**ति हेतुना नयेन अरहत्तफलविमुत्तिं जाणफस्सेन फुसतीति ।

५. वप्पसुत्तवण्णना

१९५. पञ्चमे **वप्पो**ति दसबलस्स चूळपिता सक्कराजा । **निगण्ठसावको**ति वेसालियं सीहसेनापति विय नाळन्दायं उपालिगहपति विय च निगण्ठस्स नाटपुत्तस्स उपट्ठाको । **कायेन संवुतो**ति कायद्वारस्स संवुत्तत्ता पिहितत्ता कायेन संवुतो नाम । सेसद्वयेपि एसेव नयो । **अविज्जाविरागा**ति अविज्जाय खयविरागेन । **विज्जुप्पादा**ति मग्गविज्जाय उप्पादेन । तं ठानन्ति तं कारणं । **अविपक्कविपाकन्ति** अलब्धविपाकवारं । **ततोनिदानन्ति** तंहेतु तप्पच्चया । **दुक्खवेदनिया आसवा अस्सवेय्युन्ति** दुक्खवेदनाय पच्चयभूता किलेसा अस्सवेय्युं, तस्स पुरिसस्स उप्पज्जेय्युन्ति अत्थो । **अभिसम्परायन्ति**

दुतिये अत्तभावे । कायसमारम्भपच्चयाति कायकम्मपच्चयेन । आसवाति किलेसा । विघातपरिळाहाति एत्थ विघातोति दुक्खं । परिळाहोति कायिकचेतसिको परिळाहो । फुस्स फुस्स व्यन्तीकरोतीति जाणवज्झं कम्मं जाणफस्सेन फुसित्वा फुसित्वा खयं गमेति, विपाकवज्झं कम्मं विपाकफस्सेन फुसित्वा फुसित्वा खयं गमेति । निज्जराति किलेसजीरणकपटिपदा । सेसवारेसुपि एसेव नयो । इध ठत्वा अयं भिक्खु खीणासवो कातब्बो, चत्तारि महाभूतानि नीहरित्वा चतुसच्चववत्थानं दस्सेत्वा याव अरहत्तफलं कम्मट्ठानं कथेतब्बं ।

इदानीं पन तस्स खीणासवस्स सततविहारे दस्सेतुं एवं सम्मा विमुत्तचित्तस्सातिआदिमाह । तत्थ सम्मा विमुत्तचित्तस्साति हेतुना कारणेन सम्मा विमुत्तस्स । सततविहाराति निच्चविहारा निबद्धविहारा । नेव सुमनो होतीति इट्ठारम्मणे रागवसेन न सोमनस्सजातो होति । न दुम्मनोति अनिट्ठारम्मणे पटिघवसेन न दोमनस्सजातो होति । उपेक्खको विहरति सतो सम्पजानोति सतिसम्पजज्जपरिग्गहिताय मज्झत्ताकारलक्खणाय उपेक्खाय तेसु आरम्मणेषु उपेक्खको मज्झत्तो हुत्वा विहरति ।

कायपरियन्तिकन्ति कायन्तिकं कायपरिच्छिन्नं, याव पञ्चद्वारकायो पवत्तति, ताव पवत्तं पञ्चद्वारिकवेदनन्ति अत्थो । जीवितपरियन्तिकन्ति जीवितन्तिकं जीवितपरिच्छिन्नं, याव जीवितं पवत्तति, ताव पवत्तं मनोद्वारिकवेदनन्ति अत्थो । तत्थ पञ्चद्वारिकवेदना पच्छा उप्पज्जित्वा पठमं निरुज्झति, मनोद्वारिकवेदना पठमं उप्पज्जित्वा पच्छा निरुज्झति । सा हि पटिसन्धिकखणे वत्थुरूपस्मियेव पतिट्ठाति । पञ्चद्वारिका पवत्ते पञ्चद्वारवसेन पवत्तमाना पठमवये वीसतिवस्सकाले रज्जनदुस्सनमुह्नवसेन अधिमत्ता बलवती होति, पण्णासवस्सकाले ठिता होति, सट्ठिवस्सकालतो पट्टाय परिहायमाना, असीतिनवुतिवस्सकाले मन्दा होति । तदा हि सत्ता “चिररत्तं एकतो निसीदिम्हा निपज्जिम्हा”ति वदन्तेपि न जानामाति वदन्ति । अधिमत्तानिपि रूपादिआरम्मणानि न पस्साम, सुगन्धदुग्गन्धं वा सादुअसादुं वा थद्धमुदुकं वाति न जानामातिपि वदन्ति । इति नेसं पञ्चद्वारिकवेदना भग्गा होति, मनोद्वारिका पवत्तति । सापि अनुपुब्बेन परिहायमाना मरणसमये हृदयकोटियेव निस्साय पवत्तति । याव पनेसा पवत्तति, ताव सत्तो जीवतीति वुच्चति । यदा नप्पवत्तति, तदा “मतो निरुद्धो”ति वुच्चति ।

स्वायमत्थो वापिया दीपेतब्बो — यथा हि पुरिसो पञ्चउदकमग्गसम्पन्नं वापिं करेय्य । पठमं देवे वुट्ठे पञ्चहि उदकमग्गेहि उदकं पविसित्वा अन्तोवापियं आवाटे पूरेय्य । पुनप्पुनं देवे वस्सन्ते उदकमग्गे पूरेत्वा गावुतट्ठयोजनमत्तं ओत्थरित्वा उदकं तिट्ठेय्य ततो ततो विस्सन्दमानं । अथ निद्धमनतुम्बे विवरित्वा खेत्तेसु कम्मे कयिरमाने उदकं निक्खमन्तं, सस्सपाककाले उदकं निक्खन्तं उदकं परिहीनं, “मच्छे गण्हामा”ति वत्तब्बतं आपज्जेय्य । ततो कतिपाहेन आवाटेसुयेव उदकं सण्ठहेय । याव पन तं आवाटेसु होति, ताव महावापियं उदकं अत्थीति सङ्गं गच्छति । यदा पन तत्थ छिज्जति, तदा “वापियं उदकं नत्थी”ति वुच्चति । एवं सम्पदमिदं वेदितब्बं ।

पठमं देवे वस्सन्ते पञ्चहि मग्गेहि उदके पविसन्ते आवाटानं पूरणकालो विय हि पठममेव पटिसन्धिकखणे मनोद्वारिकवेदनाय वत्थुरूपे पतिट्ठितकालो, पुनप्पुनं देवे वस्सन्ते पञ्चमग्गानं पूरणकालो विय पवत्ते पञ्चद्वारिकवेदनाय पवत्ति, गावुतट्ठयोजनमत्तं अज्झोत्थरणं विय पठमवये वीसतिवस्सकाले रज्जनादिवसेन तस्स अधिमत्तबलवभावो, याव वापितो उदकं न निग्गच्छति, ताव पूराय वापिया ठितकालो विय पज्जासवस्सकाले तस्स ठितकालो, निद्धमनतुम्बेसु विवटेसु कम्मे कयिरमाने उदकस्स निक्खमनकालो विय सट्ठिवस्सकालतो पट्टाय तस्स परिहानि, उदके भट्ठे उदकमग्गेसु परित्तउदकस्स ठितकालो विय असीतिनवुतिकाले पञ्चद्वारिकवेदनाय मन्दकालो, आवाटेसुयेव उदकस्स पतिट्ठितकालो

विय हृदयवत्थुकोटिं निस्साय मनोद्वारे वेदनाय पवत्तिकालो, आवाटेसु परित्तेपि उदके सति “वापियं उदकं अत्थी”ति वत्तब्बकालो विय याव सा पवत्ति, ताव “सत्तो जीवती”ति वुच्चति । यथा पन आवाटेसु उदके छिन्ने “नत्थि वापियं उदक”न्ति वुच्चति, एवं मनोद्वारिकवेदनाय अप्पवत्तमानाय सत्तो मतोति वुच्चति । इमं वेदनं सन्धाय वुत्तं — “जीवितपरियन्तिकं वेदनं वेदियमानो”ति ।

कायस्स भेदाति कायस्स भेदेन । उद्धं जीवितपरियादानाति जीवितक्खयतो उद्धं । इधेवाति पटिसन्धिवसेन परतो अगन्त्वा इधेव । सीती भविस्सन्तीति पवत्तिविप्फन्दनदरथरहितानि सीतानि अप्पवत्तनधम्मनि भविस्सन्ति ।

थूणं पटिच्चाति रुक्खं पटिच्च । कुद्दालपिटकं आदायाति कुद्दालञ्च खणित्तिञ्च पच्छिञ्च गहेत्वाति अत्थो । देसना पन कुद्दालवसेनेव कता । मूले छिन्देय्याति मूलम्हि कुद्दालेन छिन्देय्य । पलिखणेय्याति खणित्तिया समन्ता खणेय्य ।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — रुक्खो विय हि अत्तभावो दट्ठब्बो, रुक्खं पटिच्च छाया विय कुसलाकुसलं कम्मं, छायां अप्पवत्तं कातुकामो पुरिसो विय योगावचरो, कुद्दालो विय पज्जा, पिटकं विय समाधि, खणित्ति विय विपस्सना, खणित्तिया मूलानं पलिखणनकालो विय अरहत्तमग्गेन अविज्जाय छेदनकालो, खण्डाखण्डं करणकालो विय खन्धवसेन दिट्ठकालो, फालनकालो विय आयतनवसेन दिट्ठकालो, सकलीकरणकालो विय धातुवसेन दिट्ठकालो, वातातपेन विसोसनकालो विय कायिकचेतसिकस्स वीरियस्स करणकालो, अग्गिना डहनकालो विय जाणेन किलेसानं डहनकालो, मसिकरणकालो विय वत्तमानक-पञ्चक्खन्धकालो, महावाते ओफुननकालो विय नदीसोते पवाहनकालो विय च छिन्नमूलकानं पञ्चन्नं खन्धानं अप्पटिसन्धिकनिरोधो, ओफुननप्पवाहनेहि अपञ्जत्तिकभावूपगमो विय पुनब्भवे विपाकक्खन्धानं अनुप्पादेन अपण्णत्तिकभावो वेदितब्बो ।

भगवन्तं एतदवोचाति सत्थरि देसनं विनिवट्टेन्ते सोतापत्तिफलं पत्त्वा एतं “सेय्यथापि, भन्ते”ति आदिवचनं अवोच । तत्थ **उदयत्थिकोति** वड्ढिअत्थिको । **अस्सपणियं पोसेय्याति** पञ्च अस्सपोतसतानि किणित्त्वा पच्छा विक्किणिस्सामीति पोसेय्य । सहस्सग्घनकस्स अस्सस्स पञ्चसतमत्तं उपकरणं गन्धमालादिवसेन पोसावनिकंयेव अगमासि । अथस्स ते अस्सा एकदिवसेनेव रोगं फुसित्वा सब्बे जीवितक्खयं पापुण्येय्युन्ति इमिना अधिप्पायेन एवमाह । **उदयञ्चेव नाधिगच्छेय्याति** वड्ढिञ्च गेहतो नीहरित्वा दिन्नमूलञ्च किञ्चि न लभेय्य । **पयिरुपासिन्ति** चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहिं । **स्वाहं उदयञ्चेव नाधिगच्छिन्ति** सो अहं नेव उदयं न गेहतो दिन्नधनं अधिगच्छिं, पणियअस्सजग्गनको नाम जातोस्मीति दस्सेति । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

६. साळहसुत्तवण्णना

१९६. छट्ठे द्वयेनाति द्वीहि कोट्टासेहि । **ओघस्स नित्थरणन्ति** चतुरोघनित्थरणं । **तपोजिगुच्छाहेतूति** दुक्करकारिकसङ्घातेन तपेन पापजिगुच्छनहेतु । **अज्जतरं सामज्जङ्गन्ति** एकं समणधम्मकोट्टासं । **अपरिसुद्धकायसमाचाराति** आदीसु पुरिमेहि तीहि पदेहि कायिकवाचसिकचेतसिकसीलानं अपरिसुद्धं दस्सेत्वा पच्छिमेन पदेन अपरिसुद्धाजीवतं दस्सेति । **जाणदस्सनायाति** मग्गजाणसङ्घाताय दस्सनाय । **अनुत्तराय सम्बोधायाति** अरहत्ताय, अरहत्तजाणफस्सेन फुसितुं अभब्बाति वुत्तं होति । **साललट्ठिन्ति** सालरुक्खं । **नवन्ति** तरुणं । **अकुक्कुच्चकजातन्ति** “भवेय्य नु खो, न भवेय्या”ति अजनेतब्बकुक्कुच्चं । **लेखणिया लिखेय्याति** अवलेखनमत्तकेन अवलिखेय्य । **धोवेय्याति** घंसेय्य । **अन्तो अविमुद्धाति** अब्भन्तरे असुद्धा अपनीतसारा ।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — साललट्ठि विय हि अत्तभावो दट्ठब्बो, नदीसोतं विय संसारसोतं, पारं गन्तुकामपुरिसो विय द्वासट्ठि दिट्ठियो गहेत्वा ठितपुरिसो, साललट्ठिया बहिद्वा सुपरिकम्मकतकालो विय बहिद्वा तपचरणं गाळ्हं कत्वा गहितकालो, अन्तो असुद्धकालो विय अब्भन्तरे सीलानं अपरिसुद्धकालो, साललट्ठिया संसीदित्वा अधोगमनं विय दिट्ठिगतिकस्स संसारसोते संसीदनं वेदितब्बं ।

फियारित्तं बन्धेय्याति फियञ्च अरित्तञ्च योजेय्य । **एवमेवाति** एत्थापि इदं ओपम्मसंसन्दनं — साललट्ठि विय अत्तभावो, नदीसोतं विय संसारसोतं, पारं गन्तुकामपुरिसो विय योगावचरो, बहिद्वा सुपरिकम्मकतकालो विय छसु द्वारेसु संवरस्स पच्चुपट्ठितकालो, अन्तो सुविसोधितभावो विय अब्भन्तरे परिसुद्धसीलभावो, फियारित्तबन्धनं विय कायिकचेतसिकवीरियकरणं, सोत्थिना पारिमतीरगमनं विय अनुपुब्बेन सीलं पूरेत्वा समाधिं पूरेत्वा पञ्जं पूरेत्वा निब्बानगमनं दट्ठब्बं ।

कण्डचित्रकानीति सरलट्ठिसररज्जुसरपासादसरसाणिसरपोक्खरणिसरपदुमानीति अनेकानि कण्डेहि कत्तब्बचित्रानि । **अथ खो सो तीहि ठानेहीति** सो एवं बहूनि कण्डचित्रकानि जानन्तोपि न राजारहो होति, तीहियेव पन ठानेहि होतीति अत्थो । **सम्मासमाधि होतीति** मग्गसमाधिना च फलसमाधिना च समाहितो होतीति अयमेत्थ अत्थो । **सम्मादिट्ठीति** मग्गसम्मादिट्ठिया समन्नागतो । **इदं दुक्खन्ति** आदीहि चतूहि सच्चेहि चत्तारो मग्गा तीणि च फलानि कथितानि । अयं पन मग्गेनेव अविराधितं विज्झति नामाति वेदितब्बो । **सम्माविमुत्तीति** अरहत्तफलविमुत्तिया समन्नागतो । **अविज्जाक्खन्धं पदालेतीति** अरहत्तमग्गेन पदालेति नामाति वुच्चति । इमिना हि हेट्ठा अरहत्तमग्गेन अविज्जाक्खन्धो पदालितो, इध पन पदालितं उपादाय पदालेतीति वत्तुं वट्ठतीति ।

७. मल्लिकादेवीसुत्तवण्णना

१९७. सत्तमे मल्लिका देवीति पसेनदिरज्जो देवी । **येन मिधेकच्चो मातुगामोति** येन इधेकच्चा इत्थी । **दुब्बण्णाति** बीभच्छवण्णा । **दुरूपाति** दुस्सण्ठिता । **सुपापिकाति** सुट्ठु पापिका सुट्ठु लामिका । **दस्सनायाति** पस्सितुं । **दलिहाति** धनदलिहा । **अप्पस्सकाति** सकेन धनेन रहिता । **अप्पभोगाति** उपभोगपरिभोगभण्डकरहिता । **अप्पेसक्खाति** अप्पपरिवारा । **अट्ठाति** इस्सरा । **महद्धनाति** वळज्जनकधनेन महद्धना । **महाभोगाति** उपभोगपरिभोगभण्डभोगेन महाभोगा । **महेसक्खाति** महापरिवारा । **अभिरूपाति** उत्तमरूपा । **दस्सनीयाति** दस्सनयुत्ता । **पासादिकाति** दस्सनेन पासादिका । **वण्णपोक्खरतायाति** वण्णेन चैव सरीरसण्ठानेन च ।

अभिसज्जतीति लग्गति । **ब्यापज्जतीति** पकतिं पजहति । **पत्तिथीयतीति** कोधवसेन थिनभावं थद्धभावं आपज्जति । **न दाता होतीति** न दायिका होति । **सेय्यावसथपदीपेय्यन्ति** एत्थ **सेय्याति** मञ्चपल्लङ्कादिसयनं । **आवसथोति** आवसथागारं । **पदीपेय्यं** वुच्चति वट्ठितेलादिपदीपूपकरणं । इस्सामनिकाति इस्साय सम्पयुत्तचित्ता । इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । **कोधना अहोसिन्ति** कोधमना अहोसिं । **अनिस्सामनिका अहोसिन्ति** इस्साविरहितचित्ता अहोसिं । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

८. अत्तन्तपसुत्तवण्णना

१९८. अट्ठमे अत्तन्तपादीसु अत्तानं तपति दुक्खापेतीति **अत्तन्तपो** । अत्तनो परितापनानुयोगं **अत्तपरितापनानुयोगं** ।

परं तपतीति **परन्तपो** । परेसं परितापनानुयोगं **परपरितापनानुयोगं** । दिद्वेव धम्मेति इमस्मिंयेव अत्तभावे ।
निच्छातोति छातं वुच्चति तण्हा, सा अस्स नत्थीति निच्छातो । सब्बकिलेसानं निब्बुतत्ता **निब्बुतो** । अन्तो तापनकिलेसानं
 अभावा सीतलो जातोति **सीतीभूतो** । ज्ञानमग्गफलनिब्बानसुखानि पटिसंवेदेतीति **सुखप्पटिसंवेदी** । ब्रह्मभूतेन अत्तनाति
 सेट्टभूतेन अत्तना ।

अचेलकोति आदीनि वुत्तत्थानेव । **ओरब्भिका**दीसु उरब्भा वुच्चन्ति एळका, उरब्भे हनतीति **ओरब्भिको** ।
सूकरिकादीसुपि एसेव नयो । **लुद्धो**ति दारुणो कक्खळो । **मच्छघातको**ति मच्छबन्धो केवट्टो । **बन्धनागारिको**ति
 बन्धनागारगोपको । **कुरुरकम्मन्ता**ति दारुणकम्मन्ता ।

मुद्धावसित्तोति खत्तियाभिसेकेन मुद्धनि अभिसित्तो । **पुरत्थिमेन नगरस्सा**ति नगरतो पुरत्थिमाय दिसाय ।
सन्थागारन्ति यज्जसालं । **खराजिनं निवासेत्वा**ति सखुरं अजिनचम्मं निवासेत्वा । **सप्पितेलेना**ति सप्पिना चैव तेलेन च ।
 ठपेत्वा हि सप्पिं अवसेसो यो कोचि स्नेहो तेलन्ति वुच्चति । **कण्डुवमानो**ति नखानं छिन्नत्ता कण्डुवितब्बकाले तेन
 कण्डुवमानो । **अनन्तरहिताया**ति असन्थताय । **सरूपवच्छाया**ति सदिसवच्छाय । सचे गावी सेता होति, वच्छोपि
 सेतकोव । सचे कपिला वा रत्ता वा, वच्छकोपि तादिसोवाति एवं सरूपवच्छाय । **सो एवमाहा**ति सो राजा एवं वदेति ।
वच्छतराति तरुणवच्छकभावं अतिक्कन्ता बलववच्छा । **वच्छतरीसुपि** एसेव नयो । **बरिहिसत्थाया**ति
 परिक्खेपकरणत्थाय चैव यज्जभूमियं अत्थरणत्थाय च ।

चतुत्थपुगलं बुद्धुप्पादतो पट्टाय दस्सेतुं **इध, भिक्खवे, तथागतो**ति आदिमाह । तत्थ **तथागतो**ति आदीनि
 वुत्तत्थानेव । **तं धम्मन्ति** तं वुत्तप्पकारसम्पदं धम्मं । **सुणाति, गहपति, वाति** कस्मा पठमं गहपतिं निद्विसति? निहतमानत्ता
 उस्सन्नत्ता च । येभ्य्येन हि खत्तियकुलतो पब्बजिता जातिं निस्साय मानं करोन्ति । ब्राह्मणकुला पब्बजिता मन्ते निस्साय
 मानं करोन्ति, हीनजच्चकुला पब्बजिता अत्तनो विजातिताय पतिट्ठातुं न सक्कोन्ति । गहपतिदारका पन कच्छेहि सेदं
 मुच्चन्तेहि पिड्डिया लोणं पुप्फमानाय भूमिं कसित्वा तादिसस्स मानस्स अभावतो निहतमानदप्पा होन्ति । ते पब्बजित्वा मानं
 वा दप्पं वा अकत्वा यथाबलं बुद्धवचनं उग्गहेत्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्ता सक्कोन्ति अरहत्ते पतिट्ठातुं । इतरेहि च
 कुलेहि निक्खमित्वा पब्बजिता न बहुका, गहपतिकाव बहुका । इति निहतमानत्ता उस्सन्नत्ता च पठमं गहपतिं निद्विसतीति ।

अज्जतरस्मिं वाति इतरेसं वा कुलानं अज्जतरस्मिं । **पच्चाजातो**ति पतिजातो । **तथागते सद्धं पटिलभतीति**
 परिसुद्धं धम्मं सुत्वा धम्मसामिहि तथागते “सम्मासम्बुद्धो वत भगवा”ति सद्धं पटिलभति । **इति पटिसज्जिक्खतीति** एवं
 पच्चवेक्खति । **सम्बाधो घरावासो**ति सचेपि सद्विहत्थे घरे योजनसतन्तरेपि वा द्वे जायम्पतिका वसन्ति, तथापि नेसं
 सकिञ्चनसपलिबोधेन घरावासो सम्बाधोव । **रजापथो**ति रागरजादीनं उट्टानट्टानन्ति महाअट्टकथायं वुत्तं ।
 आगमनपथोतिपि वट्टति । अलग्गनट्टेन अब्भोकासो वियाति **अब्भोकासो** । पब्बजितो हि
 कूटागाररतनपासाददेवविमानादीसु पिहितद्वारवातपानेसु पटिच्छन्नेसु वसन्तोपि नेव लग्गति न सज्जति न बज्जति । तेन
 वुत्तं — “अब्भोकासो पब्बज्जा”ति । अपिच **सम्बाधो घरावासो** कुसलकिरियाय यथासुखं ओकासाभावतो, **रजापथो**
 असंवृतसङ्कारट्टानं विय रजानं, किलेसरजानं सन्निपातट्टानतो । **अब्भोकासो पब्बज्जा** कुसलकिरियाय यथासुखं
 ओकाससम्भावतो ।

नयिदं सुकरं... पे०... पब्बजेय्यन्ति एत्थ अयं सङ्खेपकथा — यदेतं सिक्खत्तयब्रह्मचरियं एकम्पि दिवसं अखण्डं कत्वा
 चरिमकचित्तं पापेतब्बताय **एकन्तपरिपुण्णं**, एकदिवसम्पि च किलेसमलेन अमलिनं कत्वा चरिमकचित्तं पापेतब्बताय

एकन्तपरिसुद्धं, सङ्खलिखितं लिखितसङ्खसदिसं धोतसङ्खसप्पटिभागं चरितब्बं । इदं न सुकरं अगारं अज्झावसता अगारमज्जे वसन्तेन एकन्तपरिपुण्णं...पे०... चरितुं । यन्नूनाहं केसे च मस्सुच्च ओहारेत्वा कसायरसपीतताय कासायानि ब्रह्मचरियं चरन्तानं अनुच्छविकानि वत्थानि अच्छादेत्वा परिदहित्वा अगारस्मा निक्खमित्वा अनगारियं पब्बजेय्यन्ति । एत्थ च यस्मा अगारस्स हितं कसिवणिज्जादिकम्मं अगारियन्ति वुच्चति, तच्च पब्बज्जाय नत्थि, तस्मा पब्बज्जा अनगारियाति जातब्बा, तं अनगारियं । **पब्बजेय्यन्ति** पटिपज्जेय्यं ।

अप्पं वाति सहस्सतो हेट्ठा भोगक्खन्धो अप्पो नाम होति, सहस्सतो पट्टाय महा । आबन्धनट्टेन जातियेव **जातिपरिवट्ठो** । सो वीसतिया हेट्ठा अप्पो नाम होति, वीसतिया पट्टाय महा । **भिक्षूनां सिक्खासाजीवसमापन्नोति** या भिक्षूनां अधिसीलसङ्घाता सिक्खा, तच्च, यत्थ चेते सह जीवन्ति, एकजीविका सभागवुत्तिनो होन्ति, तं भगवता पज्जत्तसिक्खापदसङ्घातं साजीवच्च तत्थ सिक्खनभावेन समापन्नोति भिक्षूनां सिक्खासाजीवसमापन्नो । **समापन्नोति** सिक्खं परिपूरेन्तो साजीवच्च अवीतिक्कमन्तो हुत्वा तदुभयं उपगतोति अत्थो ।

पाणातिपातं पहायाति आदीनि वुत्तत्थानेव । **इमेसं भेदायाति** येसं इतोति वुत्तानं सन्तिके सुतं, तेसं भेदाय । **भिन्नानं वा सन्धाताति** द्विन्नं मित्तानं वा समानुपज्झायकादीनं वा केनचिदेव कारणेन भिन्नानं एकमेकं उपसङ्गमित्वा “तुम्हाकं ईदिसे कुले जातानं एवं बहुस्सुतानं इदं न युत्त”न्ति आदीनि वत्त्वा सन्धानं कत्ता । **अनुष्पदाताति** सन्धानानुष्पदाता, द्वे जने समग्गे दिस्वा “तुम्हाकं एवरूपे कुले जातानं एवरूपेहि गुणेहि समन्नागतानं अनुच्छविकमेत”न्ति आदीनि वत्त्वा दळ्हीकम्मं कत्ताति अत्थो । समग्गो आरामो अस्साति **समग्गारामो** । यत्थ समग्गा नत्थि, तत्थ वसितुम्पि न इच्छतीति अत्थो । समग्गरामोतिपि पाळि, अयमेव अत्थो । **समग्गरतोति** समग्गेसु रतो, ते पहाय अज्जत्थ गन्तुं न इच्छतीति अत्थो । समग्गे दिस्वापि सुत्वापि नन्दतीति **समग्गनन्दी** । **समग्गकरणिं वाचं भासिताति** या वाचा सत्ते समग्गेयेव करोति, तं सामग्गिगुणपरिदीपिकमेव वाचं भासति, न इतरन्ति ।

नेलाति एलं वुच्चति दोसो, नास्सा एलन्ति नेला, निद्वोसाति अत्थो “नेलङ्गो सेतपच्छादो”ति (उदा० ६५) एत्थ वुत्तनेलं विय । **कण्णसुखाति** ब्यज्जनमधुरताय कण्णानं सुखा, सूचिविज्जनं विय कण्णसूलं न जनेति । अत्थमधुरताय सकलसरीरे कोपं अजनेत्वा पेमं जनेतीति **पेमनीया** । हृदयं गच्छति अप्पटिहज्जमाना सुखेन चित्तं पविसतीति **हृदयङ्गमा** । गुणपरिपुण्णताय पुरे भवाति **पोरी** । पुरे संवट्ठनारी विय सुकुमारातिपि **पोरी** । पुरस्स एसातिपि **पोरी**, नगरवासीनं कथाति अत्थो । नगरवासिनो हि युत्तकथा होन्ति, पितिमत्तं पिताति, भातिमत्तं भाताति वदन्ति । एवरूपी कथा बहुनो जनस्स कन्ता होतीति **बहुजनकन्ता** । कन्तभावेनेव बहुजनस्स मनापा चित्तवुट्ठिकराति **बहुजनमनापा** ।

काले वदतीति **कालवादी**, वत्तब्बयुत्तकालं सल्लक्खेत्वा वदतीति अत्थो । भूतं तच्छं सभावमेव वदतीति **भूतवादी** । दिट्ठधम्मिकसम्परायिकअत्थसन्निस्सितमेव कत्वा वदतीति **अत्थवादी** । नवलोकुत्तरधम्मसन्निस्सितं कत्वा वदतीति **धम्मवादी** । संवरविनयपहानविनयसन्निस्सितं कत्वा वदतीति **विनयवादी** । निधानं वुच्चति ठपनोकासो, निधानमस्सा अत्थीति **निधानवती** । हृदये निधेतब्बयुत्तकं वाचं भासिताति अत्थो । **कालेनाति** एवरूपिं भासमानोपि च “अहं निधानवतिं वाचं भासिस्सामी”ति न अकालेन भासति, युत्तकालं पन अवेक्खित्वाव भासतीति अत्थो । **सापदेसन्ति** सउपमं, सकारणन्ति अत्थो । **परियन्तवतिन्ति** परिच्छेदं दस्सेत्वा, यथास्सा परिच्छेदो पज्जायति, एवं भासतीति अत्थो । **अत्थसंहितन्ति** अनेकेहिपि नयेहि विभजन्तेन परियादातुं असक्कुण्येय्यताय अत्थसम्पन्नं भासति । यं वा सो अत्थवादी अत्थं वदति, तेन अत्थेन संहितत्ता अत्थसंहितं वाचं भासति, न अज्जं निक्खपित्वा अज्जं भासतीति वुत्तं होति ।

बीजगामभूतगामसमारम्भाति मूलबीजं खन्धबीजं फळुबीजं अगगबीजं बीजबीजन्ति पञ्चविधस्स बीजगामस्स चेव यस्स कस्सचि नीलतिणरुक्खादिकस्स भूतगामस्स च समारम्भा, छेदनभेदनपचनादिभावेन विकोपना पटिविरतोति अत्थो ।

एकभक्तिकोति पातरासभत्तं सायमासभत्तन्ति द्वे भत्तानि । तेसु पातरासभत्तं अन्तोमज्झन्हिकेन परिच्छिन्नं, इतरं मज्झन्हिकतो उद्धं अन्तोअरुणेन । तस्मा अन्तोमज्झन्हिके दसक्खत्तुं भुज्जमानोपि एकभक्तिकोव होति । तं सन्धाय वुत्तं “एकभक्तिको”ति । रत्तिया भोजनं रत्ति, ततो उपरतोति रत्तूपरतो । अतिक्कन्ते मज्झन्हिके याव सूरियत्थङ्गमना भोजनं विकालभोजनं नाम, ततो विरतत्ता विरतो विकालभोजना ।

जातरूपन्ति सुवण्णं । रजतन्ति कहापणो लोहमासको जतुमासको दारुमासकोति ये वोहारं गच्छन्ति । तस्स उभयस्सापि पटिग्गहणा पटिविरतो, नेव तं उग्गणहाति, न उग्गणहापेति, न उपनिक्खित्तं सादियतीति अत्थो ।

आमकधज्जपटिग्गहणाति सालिवीहियवगोधूमकङ्कुवरककुद्रूसकसङ्घातस्स सत्तविधस्सपि आमकधज्जस्स पटिग्गहणा । न केवलज्ज एतेसं पटिग्गहणमेव, आमसनम्पि भिक्खून् न वट्टितियेव । आमकमंसपटिग्गहणाति एत्थ अज्जत्र ओदिस्स अनुज्जाता आमकमंसमच्छानं पटिग्गहणमेव भिक्खून् न वट्टति, नो आमसनन्ति ।

इत्थिकुमारिकपटिग्गहणाति एत्थ इत्थीति पुरिसन्तरगता, इतरा कुमारिका नाम, तासं पटिग्गहणम्पि आमसनम्पि अकप्पियमेव । दासिदासपटिग्गहणाति एत्थ दासिदासवसेनेव तेसं पटिग्गहणं न वट्टति, “कप्पियकारकं दम्मि, आरामिकं दम्मी”ति एवं वुत्ते पन वट्टति । अजेळकादीसुपि खेत्तवत्थुपरियोसानेसु कप्पियाकप्पियनयो विनयवसेन उपपरिक्खित्तब्बो । तत्थ खेत्तं नाम यस्मिं पुब्बण्णं रुहति । वत्थु नाम यस्मिं अपरण्णं रुहति । यत्थ वा उभयम्पि रुहति, तं खेत्तं । तदत्थाय अकतभूमिभागो वत्थु । खेत्तवत्थुसीसेन चेत्य वापि-तळाकादीनिपि सङ्गहितानेव ।

दूतेय्यं वुच्चति दूतकम्मं गिहीनं पण्णं वा सासनं वा गहेत्वा तत्थ तत्थ गमनं । पहिणगमनं वुच्चति घरा घरं पेसितस्स खुद्दकगमनं । अनुयोगो नाम तदुभयकरणं । तस्मा दुतेय्यपहिणगमनानं अनुयोगोति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । कयविककयाति कया च विककया च । तुलाकूटादीसु कूटन्ति वज्जनं । तत्थ तुलाकूटं ताव रूपकूटं, अङ्गकूटं, गहणकूटं, पटिच्छन्नकूटन्ति चतुब्बिधं होति । तत्थ रूपकूटं नाम द्वे तुला समरूपा कत्वा गणहन्तो महतिया गणहाति, ददन्तो खुद्दिकाय देति । अङ्गकूटं नाम गणहन्तो पच्छाभागे हत्थेन तुलं अक्कमति, ददन्तो पुब्बभागे । गहणकूटं नाम गणहन्तो मूले रज्जुं गणहाति, ददन्तो अग्गे । पटिच्छन्नकूटं नाम तुलं सुसिरं कत्वा अन्तो अयचुण्णं पक्खिपित्वा गणहन्तो तं पच्छाभागे करोति, ददन्तो अगगभागे ।

कंसो वुच्चति सुवण्णपाति, ताव वज्जनं कंसकूटं । कथं? एकं सुवण्णपातिं कत्वा अज्जा द्वे तिस्सो लोहपातियो सुवण्णवण्णा करोति । ततो जनपदं गन्त्वा किज्जिदेव अङ्कुलं पविसित्वा “सुवण्णभाजनानि किण्ठा”ति वत्वा अग्घे पुच्छिते समग्घतरं दातुकामा होन्ति । ततो तेहि “कथं इमेसं सुवण्णभावो जानितब्बो”ति वुत्ते “वीमंसित्वा गणहत्था”ति सुवण्णपातिं पासाणे घंसित्वा सब्बपातियो दत्वा गच्छति ।

मानकूटं नाम हृदयभेद-सिखाभेद-रज्जुभेदवसेन तिविधं होति । तत्थ हृदयभेदो सप्पितेलादिमिननकाले लब्धति । तानि हि गणहन्तो हेट्ठाछिद्देन मानेन “सणिकं आसिज्जा”ति वत्वा अत्तनो भाजने बहुं पग्घरापेत्वा गणहाति, ददन्तो छिद्दं पिधाय सीधं पूरेत्वा देति । सिखाभेदो तिलतण्डुलादिमिननकाले लब्धति । तानि हि गणहन्तो सणिकं सिखं उस्सापेत्वा

गणहाति, ददन्तो वेगेन पूरेत्वा सिखं छिन्दन्तो देति । **रज्जुभेदो** खेतवत्थुमिननकाले लब्धति । लज्जं अलभन्ता हि खेतं अमहन्तमि महन्तं कत्वा मिनन्ति ।

उक्कोटनादीसु उक्कोटनन्ति सामिके अस्सामिके कातुं लज्जगगहणं । **वज्जनन्ति** तेहि तेहि उपायेहि परेसं वज्जनं । तत्रिदमेकं वत्थु — एको किर लुद्धको मिगज्ज मिगपोतकज्ज गहेत्वा आगच्छति । तमेको धुत्तो “किं भो मिगो अग्घति, किं मिगपोतको”ति आह । “मिगो द्वे कहापणे, मिगपोतको एक”न्ति च वुत्ते एकं कहापणं दत्वा मिगपोतकं गहेत्वा थोकं गन्त्वा निवत्तो “न मे भो मिगपोतकेनत्थो, मिगं मे देही”ति आह । तेन हि द्वे कहापणे देहीति । सो आह — “ननु ते भो मया पठमं एको कहापणो दिन्नो”ति? आम दिन्नोति । इममि मिगपोतकं गण्ह, एवं सो च कहापणो अयज्ज कहापणग्घनको मिगपोतको”ति द्वे कहापणा भविस्सन्तीति । सो “कारणं वदती”ति सल्लक्खेत्वा मिगपोतकं गहेत्वा मिगं अदासीति । **निकतीति** योगवसेन वा मायावसेन वा अपामङ्गं पामङ्गन्ति, अमणिं मणन्ति, असुवण्णं सुवण्णन्ति कत्वा पतिरूपकेन वज्जनं । **साचियोगोति** कुटिलयोगो । एतेसंयेव उक्कोटनादीनमेतं नामं । तस्मा उक्कोटनसाचियोगो वज्जनसाचियोगो निकतिसाचियोगोति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । केचि अज्जं दस्सेत्वा अज्जस्स परिवत्तनं साचियोगोति वदन्ति, तं पन वज्जनेनेव सङ्गहितं ।

छेदनादीसु **छेदनन्ति** हत्थच्छेदनादि । **वधोति** मारणं । **बन्धोति** रज्जुबन्धनादीहि बन्धनं । **विपरामोसोति** हिमविपरामोसो, गुम्बविपरामोसोति दुविधो । यं हिमपातसमये हिमेन पटिच्छन्ना हुत्वा मग्गप्पटिपन्नं जनं मुसन्ति, अयं हिमविपरामोसो । यं गुम्बादीहि पटिच्छन्ना मुसन्ति, अयं गुम्बविपरामोसो । **आलोपो** वुच्चति गामनिगमादीनं विलोपकरणं । **सहसाकारोति** साहसिककिरिया, गेहं पविसित्वा मनुस्सानं उरे सत्थं ठपेत्वा इच्छितभण्डगगहणं । एवमेतस्मा छेदन...पे०... सहसाकारा पटिविरतो होति ।

सो सन्तुट्ठो होतीति स्वायं भिक्खु हेट्ठा वुत्तेन चतूसु पच्चयेसु द्वादसविधेन इतरीतरपच्चयसन्तोसेन समन्नागतो होति । इमिना पन द्वादसविधेन इतरीतरपच्चयसन्तोसेन समन्नागतस्स भिक्खुनो अट्ठ परिक्रारा वट्टन्ति — तीणि चीवरानि, पत्तो, दन्तकट्टुच्छेदनवासि, एका सूचि, कायबन्धनं परिस्सावनन्ति । वुत्तमि चेतं —

“तिचीवरज्ज पत्तो च, वासि सूचि च बन्धनं ।

परिस्सावनेन अट्टेते, युत्तयोगस्स भिक्खुनो”ति ॥

ते सब्बे कायपरिहारिकापि होन्ति, कुच्छिपरिहारिकापि । कथं? तिचीवरं ताव निवासेत्वा पारुपित्वा च विचरणकाले कायं परिहरति पोसेतीति कायपरिहारिकं होति । चीवरकण्णेन उदकं परिस्सावेत्वा पिवनकाले, खादितब्बफलाफलं गहणकाले च कुच्छिं परिहरति पोसेतीति कुच्छिपरिहारिकं होति । पत्तोपि तेन उदकं उद्धरित्वा न्हाणकाले कुटिपरिभण्डकरणकाले च कायपरिहारिको होति, आहारं गहेत्वा भुज्जनकाले कुच्छिपरिहारिको । वासिपि ताव दन्तकट्टुच्छेदनकाले मज्जपीठानं अङ्गपादचीवरकुटिदण्डकसज्जनकाले च कायपरिहारिका होति, उच्छुच्छेदननाळिकेरादितच्छनकाले कुच्छिपरिहारिका । सूचिपि चीवरसिब्बनकाले कायपरिहारिका होति, पूर्वं वा फलं वा विज्झित्वा खादनकाले कुच्छिपरिहारिका । कायबन्धनं बन्धित्वा विचरणकाले कायपरिहारिकं, उच्छुआदीनि बन्धित्वा गहणकाले कुच्छिपरिहारिकं । परिस्सावनं तेन उदकं परिस्सावेत्वा न्हाणकाले सेनासनपरिभण्डकरणकाले च कायपरिहारिकं, पानीयपानपरिस्सावनकाले तेनेव तिलतण्डुलपुथुकादीनि गहेत्वा खादनकाले च कुच्छिपरिहारिकं । अयं ताव अट्ठपरिक्रारिकस्स परिक्रारमत्ता ।

नवपरिक्खारिकस्स पन सेय्यं पविसन्तस्स तत्रट्ठकपच्चत्थरणं वा कुञ्चिका वा वट्ठति । दसपरिक्खारिकस्स निसीदनं वा चम्मखण्डं वा वट्ठति । एकादसपरिक्खारिकस्स कत्तरयट्ठि वा तेलनाळिका वा वट्ठति । द्वादसपरिक्खारिकस्स छत्तं वा उपाहनं वा वट्ठति । एतेसु च अट्ठपरिक्खारिकोव सन्तुट्ठो, इतरे असन्तुट्ठा महिच्छा महाभाराति न वत्तब्बा । एतेपि अप्पिच्छाव सन्तुट्ठाव सुभराव सल्लहुकवुत्तिनोव । भगवा पन न इमं सुत्तं तेसं वसेन कथेसि, अट्ठपरिक्खारिकस्स वसेन कथेसि । सो हि खुद्दकवासिञ्च सूचिञ्च परिस्सावने पक्खिपित्वा पत्तस्स अन्तो ठपेत्वा पत्तं अंसकूटे लग्गेत्वा तिचीवरं कायप्पटिबद्धं कत्वा येनिच्छकं सुखं पक्कमति, पटिनिवत्तित्वा गहेतब्बं नामस्स न होति । इति इमस्स भिक्खुनो सल्लहुकवुत्तितं दस्सेन्तो भगवा सन्तुट्ठो होति कायपरिहारिकेन चीवरेनातिआदिमाह ।

तत्थ कायपरिहारिकेनाति कायपरिहरणमत्तकेन । कुच्छिपरिहारिकेनाति कुच्छिपरिहरणमत्तकेन । समादायेव पक्कमतीति तं अट्ठपरिक्खारमत्तकं सब्बं गहेत्वाव कायप्पटिबद्धं कत्वाव गच्छति, “मम विहारो परिवेणं उपट्ठाको”तिस्स सङ्गो वा बन्धो वा न होति । सो जिया मुत्तो सरो विय, यूथा अपक्कन्तो मत्तहत्थी विय इच्छित्तिच्छितं सेनासनं, वनसण्डं, रुक्खमूलं, नवं पम्भारं परिभुञ्जन्तो एको तिट्ठति, एको निसीदति, सब्भिरियापथेसु एको अदुतियो ।

“चातुदिसो अप्पटिघो च होति,
सन्तुस्समानो इतरीतरेन ।
परिस्सयानं सहिता अछम्भी,
एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥ (सु० नि० ४२; चूळनि० खग्गविसाणसुत्तनिद्देशो १२८) —

एवं वणिगतं खग्गविसाणकप्पतं आपज्जति ।

इदानीं तमत्थं उपमाय साधेन्तो सेय्यथापीतिआदिमाह । तत्थ पक्खी सकुणोति पक्खयुत्तो सकुणो । डेतीति उप्पतति । अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो — सकुणा नाम “असुकस्मिं पदेसे रुक्खो परिपक्कफलो”ति जत्वा नानादिसाहि आगन्त्वा नखपक्खतुण्डादीहि तस्स फलानि विज्झन्ता विधुनन्ता खादन्ति, “इदं अज्जतनाय, इदं स्वातनाय भविस्सती”ति नेसं न होति । फले पन खीणे नेव रुक्खस्स आरक्खं ठपेन्ति, न तत्थ पक्खं वा पत्तं वा नखं वा तुण्डं वा ठपेन्ति, अथ खो तस्मिं रुक्खे अनपेक्खा हुत्वा यो यं दिसाभागं इच्छति, सो तेन सपत्तभारोव उप्पतित्वा गच्छति । एवमेव अयं भिक्खु निस्सङ्गो निरपेक्खोयेव पक्कमति, समादायेव पक्कमति । अरियेनाति निद्दोसेन । अज्झत्तन्ति सके अत्तभावे । अनवज्जसुखन्ति निद्दोससुखं ।

सो चक्खुना रूपं दिस्वाति सो इमिना अरियेन सीलक्खन्धेन समन्नागतो भिक्खु चक्खुविज्जाणेन रूपं पस्सित्वाति अत्थो । सेसपदेसुपि यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१५) वुत्तं । अब्बासेकसुखन्ति किलेसेहि अनासित्तसुखं, अविकिण्णसुखन्तिपि वुत्तं । इन्द्रियसंवरसुखं हि दिट्ठादीसु दिट्ठमत्तादिवसेन पवत्तताय अविकिण्णं होति ।

सो अभिक्कन्ते पटिक्कन्तेति सो मनच्छट्ठानं इन्द्रियानं संवरेन समन्नागतो भिक्खु इमेसु अभिक्कन्तपटिक्कन्तादीसु सत्तसु ठानेसु सतिसम्पज्जवसेन सम्पजानकारी होति । तत्थ अभिक्कन्तन्ति पुरतो गमनं । पटिक्कन्तन्ति पच्छागमनं ।

सम्पजानकारी होतीति सात्थकसम्पज्जं, सप्पायसम्पज्जं, गोचरसम्पज्जं, असम्मोहसम्पज्जन्ति इमेसं

चतुन्नं सतिसम्पयुत्तानं सम्पज्जानं वसेन सति उपट्टपेत्वा जाणेन परिच्छिन्दित्वायेव तानि अभिक्कन्तपटिक्कन्तानि करोति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन इच्छन्तेन दीघनिकाये सामञ्जफलवण्णनातो वा मज्झिमनिकाये सतिपट्टानवण्णनातो वा गहेतब्बो ।

सो इमिना चातिआदिना किं दस्सेति? अरञ्जवासस्स पच्चयसम्पत्तिं दस्सेति । यस्स हि इमे चत्तारो पच्चया नत्थि, तस्स अरञ्जवासो न इज्झति, तिरच्छानगतेहि वा वनचरकेहि वा सद्धिं वत्थब्बतं आपज्जति । अरञ्जे अधिवत्था देवता “किं एवरूपस्स पापभिक्षुनो अरञ्जवासेना”ति भेरवसद्वं सावेन्ति, हत्थेहि सीसं पहरित्वा पलायनाकारं करोन्ति । “असुको भिक्षु अरञ्जं पविसित्वा इदञ्चिदञ्च पापकम्ममकासी”ति अयसो पत्थरति । यस्स पनेते चत्तारो पच्चया अत्थि, तस्स अरञ्जवासो इज्झति । सो हि अत्तनो सीलं पच्चवेक्खन्तो किञ्चि काळकं वा तिलकं वा अपस्सन्तो पीतिं उप्पादेत्वा तं खयतो वयतो सम्मसन्तो अरियभूमिं ओक्कमति । अरञ्जे अधिवत्था देवता अत्तमना वण्णं भासन्ति । इतिस्स उदके पक्खित्ततेलबिन्दु विय यसो वित्थारिको होति ।

तत्थ **विवित्तन्ति** सुज्जं, अप्सद्वं, अप्पनिग्घोसन्ति अत्थो । एतदेव हि सन्धाय विभङ्गे “विवित्तन्ति सन्तिके चेपि सेनासनं होति, तञ्च अनाकिण्णं गहट्टेहि पब्बजितेहि, तेन तं विवित्त”न्ति (विभ० ५२६) वुत्तं । सेति चेव आसति च एत्थाति **सेनासनं** । मञ्चपीठानमेतं अधिवचनं । तेनाह — “सेनासनन्ति मञ्चोपि सेनासनं, पीठम्पि, भिसिपि, बिम्बोहनम्पि, विहारोपि, अट्टयोगोपि, पासादोपि, हम्मियम्पि, गुहापि, अट्टोपि, माळोपि, लेणम्पि, वेळुगुम्बोपि, रुक्खमूलम्पि, मण्डपोपि सेनासनं, यत्थ वा पन भिक्षू पटिक्कमन्ति, सब्बमेतं सेनासन”न्ति (विभ० ५२७) । अपिच विहारो, अट्टयोगो, पासादो, हम्मियं, गुहाति इदं विहारसेनासनं नाम । मञ्चो, पीठं, भिसि, बिम्बोहनन्ति इदं मञ्चपीठसेनासनं नाम । चिमिलिका, चम्मखण्डो, तिणसन्थारो, पण्णसन्थारोति इदं सन्थतसेनासनं नाम । यत्थ वा पन भिक्षू पटिक्कमन्तीति एतं ओकाससेनासनं नामाति एवं चतुब्बिधं सेनासनं होति । तं सब्बम्पि सेनासनगगहणेन गहितमेव ।

इमस्स पन सकुणसदिसस्स चातुदिसस्स भिक्षुनो अनुच्छविकं दस्सेन्तो **अरञ्जं रुक्खमूलन्ति** आदिमाह । तत्थ अरञ्जन्ति “निक्खमित्वा बहि इन्दखीला सब्बमेतं अरञ्ज”न्ति (विभ० ५२९) “इदं भिक्षुनीनं वसेन आगतं अरञ्जं । “आरञ्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं पच्छिम”न्ति (पारा० ६५४) इदं पन इमस्स भिक्षुनो अनुरूपं । तस्स लक्खणं विसुद्धिमग्गे धुतङ्गनिद्वेसे वुत्तं । **रुक्खमूलन्ति** यंकिञ्चि सीतच्छायं विवित्तं रुक्खमूलं । **पब्बतन्ति** सेलं । तत्थ हि उदकसोण्डीसु उदककिच्चं कत्वा सीताय रुक्खच्छायाय निसिन्नस्स नानादिसासु खायमानासु सीतेन वातेन बीजियमानस्स चित्तं एकगं होति । **कन्दरन्ति** कं वुच्चति उदकं, तेन दारितं उदकभिन्नं पब्बतपदेसं, यं नितम्बन्तिपि नदीनिकुञ्जन्तिपि वदन्ति । तत्थ हि रजतपट्टसदिसा वालिका होति, मत्थके मणिवित्तानं विय वनगहनं, मणिक्खन्धसदिसं उदकं सन्दति । एवरूपं कन्दरं ओरुह पानीयं पिवित्वा गत्तानि सीतानि कत्वा वालिकं उस्सापेत्वा पंसुकूलचीवरं पञ्जापेत्वा निसिन्नस्स समणधम्मं करोतो चित्तं एकगं होति । **गिरिगुहन्ति** द्विन्नं पब्बतानं अन्तरं, एकस्मिंयेव वा उमङ्गसदिसं महाविवरं । **सुसानलक्खणं** विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.३४) वुत्तं । **वनपत्थन्ति** गामन्तं अतिक्कमित्वा मनुस्सानं अनुपचारट्टानं, यत्थ न कसन्ति न वपन्ति । तेनेवाह — “वनपत्थन्ति दूरानमेतं सेनासनानं अधिवचन”न्ति आदि । **अब्भोकासन्ति** अच्छन्तं । आकङ्खमानो पनेत्थ चीवरकुटिं कत्वा वसति । **पलालपुज्जन्ति** पलालरासिं । महापलालपुज्जतो हि पलालं निक्कड्ढित्वा पब्भारलेणसदिसे आलये करोन्ति, गच्छगुम्बादीनम्पि उपरि पलालं पक्खिपित्वा हेट्ठा निसिन्ना समणधम्मं करोन्ति । तं सन्धायेतं वुत्तं ।

पच्छाभत्तन्ति भत्तस्स पच्छतो । **पिण्डपातपटिक्कन्तो**ति पिण्डपातपरियेसनतो पटिक्कन्तो । **पल्लङ्कन्ति** समन्ततो ऊरुबद्धासनं । **आभुजित्वा**ति बन्धित्वा । **उजुं कायं पणिधायाति** उपरिमसरीरं उजुकं ठपेत्वा अट्टारस पिड्डिकण्टके कोटिया कोटिं पटिपादेत्वा । एवञ्हि निसिन्नस्स चम्ममंसन्हारूनि न पणमन्ति । अथस्स या तेसं पणमनपच्चया खणे खणे वेदना उप्पज्जेय्युं, ता न उप्पज्जन्ति । तासु न उप्पज्जमानासु चित्तं एकगं होति, कम्मट्ठानं न परिपतति, बुद्धिं फातिं उपगच्छति । **परिमुखं सति उपट्टपेत्वा**ति कम्मट्ठानाभिमुखं सति ठपयित्वा, मुखसमीपे वा कत्वाति अत्थो । तेनेव विभङ्गे वुत्तं — “अयं सति उपट्टिता होति सूपट्टिता नासिकगगे वा मुखनिमित्ते वा । तेन वुच्चति परिमुखं सति उपट्टपेत्वा”ति (विभ० ५३७) । अथ वा “**परीति** परिगहट्ठो । **मुखन्ति** निय्यानट्ठो । **सतीति** उपट्टानट्ठो । तेन वुच्चति — ‘परिमुखं सति’”न्ति एवं पटिसम्भिदायं (पटि० म० १.१६४) वुत्तनयेन पनेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । तत्रायं सङ्खेपो “परिगहितनिय्यानं सति कत्वा”ति ।

अभिज्झं लोकेति एत्थ लुज्जन-पलुज्जनट्ठेन पञ्चुपादानकखन्धा लोको । तस्मा पञ्चसु उपादानकखन्धेसु रागं पहाय कामच्छन्दं विक्खम्भेत्वाति अयमेत्थ अत्थो । **विगताभिज्झेना**ति विक्खम्भनवसेन पहीनत्ता विगताभिज्जेन, न चक्खुविज्जाणसदिसेनाति अत्थो । **अभिज्झाय चित्तं परिसोधेतीति** अभिज्झातो चित्तं परिमोचेति, यथा नं सा मुञ्चति चेव मुञ्चित्वा च न पुन गण्हाति, एवं करोतीति अत्थो । **व्यापादपदोसं पहायाति** आदीसुपि एसेव नयो । व्यापज्जति इमिना चित्तं पूतिकुम्मासादयो विय पुरिमपकतिं पजहतीति **व्यापादो** । विकारप्पत्तिया पदुस्सति, परं वा पदूसेति विनासेतीति **पदोसो** । उभयम्पेतं कोधस्सेव अधिवचनं । थिनं चित्तगेलज्जं, मिद्धं चेतसिकगेलज्जं । थिनञ्च मिद्धञ्च **थिनमिद्धं** । **आलोकसज्जी**ति रत्तिम्पि दिवापि दिट्ठआलोकसज्जाननसमत्थाय विगतनीवरणाय परिसुद्धाय सज्जाय समन्नागतो । **सतो सम्पजानो**ति सतिया च जाणेन च समन्नागतो । इदं उभयं आलोकसज्जाय उपकारकत्ता वुत्तं । उद्धच्चञ्च कुक्कुच्चञ्च **उद्धच्चकुक्कुच्चं** । **तिण्णविचिकिच्छो**ति विचिकिच्छं तरित्वा अतिक्कमित्वा ठितो । “कथमिदं कथमिदं”न्ति एवं नप्पवत्ततीति **अकथंकथी** । **कुसलेसु धम्मेषू**ति अनवज्जेसु धम्मेषु । “इमे नु खो कुसला, कथमिमे कुसला”ति एवं न विचिकिच्छति न कङ्कतीति अत्थो । अयमेत्थ सङ्खेपो । इमेसु पन नीवरणेषु वचनत्थलक्खणादिभेदतो यं वत्तब्बं सिया, तं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.७१-७२) वुत्तं । **पज्जाय दुब्बलीकरणे**ति यस्मा इमे पञ्च नीवरणा उप्पज्जमाना अनुप्पन्नाय लोकियलोकुत्तराय पज्जाय उप्पज्जितुं न देन्ति, उप्पन्नापि अट्ठ समापत्तियो पञ्च वा अभिज्जा उच्छिन्दित्वा पातेन्ति । तस्मा पज्जाय दुब्बलीकरणाति वुच्चन्ति । **विविच्चेव कामेही**ति आदीनि विसुद्धिमग्गे वित्थारितानि ।

इमे आसवाति आदि अपरेनापि परियायेन चतुसच्चप्पकासनत्थं वुत्तं । **नापरं इत्थत्तायाति पजानातीति** एत्तावता हेट्ठा तीहि अङ्गेहि बाहिरसमयस्स निप्फलभावं दस्सेत्वा चतुत्थेन अङ्गेन अत्तनो सासनस्स गम्भीरभावं पकासेत्वा देसनाय अरहत्तेन कूटं गण्हि । इदानि देसनं अप्पेन्तो **एवं खो, भिक्खवे**ति आदिमाह ।

९. तण्हासुत्तवण्णना

१९९. नवमे **जालिनि**न्ति जालसदिसं । यथा हि जालं समन्ततो संसिब्बितं आकुलब्याकुलं, एवं तण्हापीति जालसदिसत्ता जालिनीति वुत्ता । तयो वा भवे अज्झोत्थरित्वा ठिताय एतिस्सा तत्थ तत्थ अत्तनो कोट्टासभूतं जालं अत्थीतिपि जालिनी । **सरितन्ति** तत्थ तत्थ सरित्वा संसरित्वा ठितं । **विसटन्ति** पत्थटं विक्खित्तं । **विसत्तिकन्ति** तत्थ तत्थ विसत्तं लग्गं लगितं । अपिच “**विसमूला**ति विसत्तिका । **विसफला**ति विसत्तिका”ति आदिनापि (महानि० ३; चूळनि० मेत्तगूमाणवपुच्छानिद्वेसो २२) नयेनेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । **उद्धस्तो**ति उपरि धंसितो । **परियोनद्धो**ति समन्ता वेठितो । **तन्ताकुलकजातो**ति तन्तं विय आकुलजातो । यथा नाम दुन्निक्खित्तं मूसिकच्छिन्नं पेसकारानं तन्तं तहिं तहिं आकुलं

होति, “इदं अगं इदं मूलं”न्ति अग्गेन वा अगं, मूलेन वा मूलं समानेतुं दुक्करं होति, एवं सत्ता इमाय तण्हाय परियोनद्धा आकुलब्बाकुला न सक्कोन्ति अत्तनो निस्सरणमगं उजुं कातुं। **गुलागुण्ठकजातो**ति गुलागुण्ठकं वुच्चति पेसकारकज्जियसुत्तं। गुला नाम सकुणिका, तस्सा कुलावकोतिपि एके। यथा तदुभयम्पि आकुलं अग्गेन वा अगं, मूलेन वा मूलं समानेतुं दुक्करन्ति पुरिमनयेनेव योजेतब्बं। **मुज्जपब्बजभूतो**ति मुज्जतिणं विय पब्बजतिणं विय च भूतो, तादिसो जातो। यथा तानि तिणानि कोट्टेत्वा कतरज्जुं जिण्णकाले कत्थचि पतितं गहेत्वा तेसं तिणानं “इदं अगं इदं मूलं”न्ति अग्गेन वा अगं, मूलेन वा मूलं समानेतुं दुक्करं। तम्पि च पच्चत्तपुरिसकारे ठत्वा सक्का भवेय्य उजुं कातुं, ठपेत्वा पन बोधिसत्ते अज्जो सत्तो अत्तनो धम्मताय तण्हाजालं पदालेत्वा अत्तनो निस्सरणमगं उजुं कातुं समत्थो नाम नत्थि। एवमयं लोको तण्हाजालेन परियोनद्धो अपायं दुग्गतिं विनिपातं संसारं नातिवत्तति। तत्थ **अपायो**ति निरय-तिरच्छानयोनि-पेत्तिविसय-असुरकाया। सब्बेपि हि ते वड्डिसङ्घातस्स आयस्स अभावतो अपायाति वुच्चन्ति। तथा दुक्खस्स गतिभावतो **दुग्गति**। सुखसमुस्सयतो विनिपतितत्ता **विनिपातो**। इतरो पन —

“खन्धानज्ज पटिपाटि, धातुआयतनान च।

अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, संसारोति पवुच्चति॥

तं सब्बं नातिवत्तति नातिक्कमति, अथ खो चुतितो पटिसन्धिं पटिसन्धितो चुतिन्ति एवं पुनप्पुनं चुतिपटिसन्धियो गण्हमानो तीसु भवेसु चतूसु योनीसु पच्चसु गतीसु सत्तसु विज्जाणद्वितीसु नवसु सत्तावासेसु महासमुद्धे वातक्खित्तनावा विय यन्ते युत्तगोणो विय च परिब्भमतियेव।

अज्झत्तिकस्स उपादायाति अज्झत्तिकं खन्धपच्चकं उपादाय। इदज्झि उपयोगत्थे सामिवचनं। **बाहिरस्स उपादाया**ति बाहिरं खन्धपच्चकं उपादाय, इदम्पि उपयोगत्थे सामिवचनं। **अस्मीति, भिक्खवे, सतीति**, भिक्खवे, यदेतं अज्झत्तं खन्धपच्चकं उपादाय तण्हामानदिट्ठिवसेन समूहगाहतो अस्मीति होति, तस्मिं सतीति अत्थो। **इत्थस्मीति** **होतीति**आदीसु पन एवं समूहतो अहन्ति गहणे सति ततो अनुपनिधाय च उपनिधाय चाति द्विधा गहणं होति। तत्थ **अनुपनिधाया**ति अज्जं आकारं अनुपगम्म सकभावमेव आरम्मणं कत्वा इत्थस्मीति होति, खत्तियादीसु इदंपकारो अहन्ति एवं तण्हामानदिट्ठिवसेन होतीति अत्थो। इदं ताव अनुपनिधाय गहणं। **उपनिधाय गहणं** पन दुविधं होति समतो च असमतो च। तं दस्सेतुं **एवंस्मीति अज्जथास्मीति** च वुत्तं। तत्थ **एवंस्मीति** इदं समतो उपनिधाय गहणं, यथायं खत्तियो यथायं ब्राह्मणो, एवमहम्पीति अत्थो। **अज्जथास्मीति** इदं पन असमतो गहणं, यथायं खत्तियो यथायं ब्राह्मणो, ततो अज्जथा अहं, हीनो वा अधिको वाति अत्थो। इमानि ताव पच्चुप्पन्नवसेन चत्तारि तण्हाविचरितानि।

असस्मीति सतस्मीति इमानि पन द्वे यस्मा अत्थीति असं, निच्चस्सेतं अधिवचनं। सीदतीति सतं, अनिच्चस्सेतं अधिवचनं। तस्मा सस्सतुच्छेदवसेन वुत्तानीति वेदितब्बानि। इतो परानि **सन्ति** एवमादीनि चत्तारि संसयपरिवितक्कवसेन वुत्तानि। **सन्ति** **होतीति** एवमादीसु अहं सियन्ति होतीति एवमत्थो वेदितब्बो। अधिप्पायो पनेत्थ पुरिमचतुक्के वुत्तनयेनेव गहेतब्बो। **अपिहं सन्ति**आदीनि पन चत्तारि अपि नाम अहं भवेय्यन्ति एवं पत्थनाकप्पनवसेन वुत्तानि। तानिपि पुरिमचतुक्के वुत्तनयेनेव वेदितब्बानि। **भविस्सन्ति**आदीनि पन चत्तारि अनागतवसेन वुत्तानि। तेसम्पि पुरिमचतुक्के वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो। एवमेते —

“द्वे दिट्ठिसीसा सीसज्जे, चत्तारो सीसमूलका।

तयो तयोति एतानि, अट्टारस विभावये॥

एतेसु हि असस्मि, सतस्मीति एते द्वे दिट्ठिसीसा नाम । अस्मि, सन्ति, अपिहं सन्ति, भविस्सन्ति एते चत्तारो सुद्धसीसा एव । इत्थस्मीतिआदयो तयो तयोति द्वादस सीसमूलका नामाति एवमेते द्वे दिट्ठिसीसा चत्तारो सुद्धसीसा द्वादस सीसमूलकाति अट्टारस तण्हाविचरितधम्मा वेदितब्बा । इमानि ताव अज्झत्तिकस्स उपादाय अट्टारस तण्हाविचरितानि । बाहिरस्स उपादाय तण्हाविचरितेसुपि एसेव नयो । **इमिनाति** इमिना रूपेण वा...पे०... विज्जाणेन वाति एस विसेसो वेदितब्बो । सेसं तादिसमेव ।

इति एवरूपानि अतीतानि छत्तिंसाति एकमेकस्स पुगलस्स अतीते अद्धनि छत्तिंस । **अनागतानि छत्तिंसाति** एकमेकस्सेव पुगलस्स च अनागते अद्धनि छत्तिंस । **पच्चुप्पन्नानि छत्तिंसाति** एकस्स वा पुगलस्स यथासम्भवतो बहूनं वा पच्चुप्पन्ने अद्धनि छत्तिंसाव । सब्बसत्तानं पन नियमेनेव अतीते अद्धनि छत्तिंस, अनागते छत्तिंस, पच्चुप्पन्ने छत्तिंस । अनन्ता हि असदिसतण्हामानदिट्ठिभेदा सत्ता । **अट्टसतं तण्हाविचरितं होन्तीति** एत्थ पन अट्टसतसङ्घातं तण्हाविचरितं होतीति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

१०. पेमसुत्तवण्णना

२००. दसमे **न उस्सेनेतीति** दिट्ठिवसेन न उक्खिपति । **न पटिसेनेतीति** पटिविरुद्धो हुत्वा कलहभण्डनवसेन न उक्खिपति । **न धूपायतीति** अज्झत्तिकस्स उपादाय तण्हाविचरितवसेन न धूपायति । **न पज्जलतीति** बाहिरस्स उपादाय तण्हाविचरितवसेन न पज्जलति । **न सम्पज्झायतीति** अस्मिमानवसेन न सम्पज्झायति । सेसं पाळिनयेनेव वेदितब्बं । इमस्मिं सुत्ते वट्ठविवट्ठं कथितन्ति ।

महावग्गो पञ्चमो ।

चतुत्थपण्णासकं निट्ठितं ।

५. पञ्चमपण्णासकं

(२१) १. सप्पुरिसवग्गो

१-६. सिक्खापदसुत्तवण्णना

२०१. पञ्चमस्स पठमे **असप्पुरिसन्ति** लामकपुरिसं तुच्छपुरिसं मूळहपुरिसं अविज्जाय अन्धीकतं बालं । **असप्पुरिसतरन्ति** अतिरेकेण असप्पुरिसं । इतरे द्वे वुत्तपटिपक्खवसेन वेदितब्बा । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव । यथा चेत्थ, एवं इतो परेसु पञ्चसु । एतेसु हि पठमं पञ्चवेरवसेन देसितं, दुतियं अस्सद्धम्मवसेन, ततियं कायवचीद्वारवसेन, चतुत्थं मनोद्वारवसेन, पञ्चमं अट्ठमिच्छत्तवसेन, छट्ठं दसमिच्छत्तवसेन ।

७-१०. पापधम्मसुत्तचतुक्कवण्णना

२०७-२१०. सत्तमे **पापन्ति** लामकं संकिलिडुपुगलं । **कल्याणन्ति** भदकं अनवज्जपुगलं । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव । अट्ठमेपि एसेव नयो । नवमे **पापधम्मन्ति** लामकधम्मं । **कल्याणधम्मन्ति** अनवज्जधम्मं । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव । दसमेपि

एसेव नयो । इमस्मिं वग्गे दससुपि सुत्तेसु अगारियप्पटिपदा कथिता । सचेपि सोतापन्नसकदागामिनो होन्ति, वट्ठितियेवाति ।

सप्पुरिसवग्गो पठमो ।

(२२) २. परिसावग्गो

१. परिसासुत्तवण्णना

२११. दुतियस्स पठमे परिसं दूसेन्तीति परिसदूसना । परिसं सोभेन्तीति परिससोभना ।

२. दिट्ठिसुत्तवण्णना

२१२. दुतिये मनोदुच्चरिते परियापन्नापि मिच्छादिट्ठि महासावज्जताय विसुं वुत्ता, तस्सा च पटिपक्खवसेन सम्मादिट्ठि ।

३. अकतज्जुतासुत्तवण्णना

२१३. ततिये अकतज्जुता अकतवेदिताति अकतज्जुताय अकतवेदिताय । उभयम्पेतं अत्थतो एकमेव । सुक्कपक्खेपि एसेव नयो ।

४-७. पाणातिपातीसुत्तादिवण्णना

२१४-२१७. चतुत्थं चतुन्नं कम्मकिलेसानं तप्पटिपक्खस्स च वसेन वुत्तं, पच्चमं सुक्कपक्खानं आदितो चतुन्नं मिच्छत्तानं वसेन, छट्ठं अवसेसानं चतुन्नं, सत्तमं अनरियवोहारअरियवोहारानं । तथा अट्ठमनवमदसमानि सप्पटिपक्खानं अस्सद्धम्मानं वसेन वुत्तानि । सब्बसुत्तेसु पन सुक्कपक्खधम्मा लोकियलोकुत्तरमिस्सकाव कथिता । नवसु सुत्तेसु किञ्चापि “सग्गे”ति वुत्तं, तयो पन मग्गा तीणि च फलानि लब्धन्तियेवाति ।

परिसावग्गो दुतियो ।

(२३) ३. दुच्चरितवग्गवण्णना

२२१-२३१. ततियस्स पठमादीनि उत्तानत्थानेव । दसमे यो चिन्तेत्वा कब्बं करोति, अयं चिन्ताकवि नाम । यो सुत्त्वा करोति, अयं सुत्तकवि नाम । यो एकं अत्थं निस्साय करोति, अयं अत्थकवि नाम । यो तद्धुणज्जेव वङ्गीसत्थेरो विय अत्तनो पटिभानेन करोति, अयं पटिभानकवि नामाति ।

दुच्चरितवग्गो ततियो ।

(२४) ४. कम्मवग्गो

१. संखित्तसुत्तवण्णना

२३२. चतुत्थस्स पठमे कण्हन्ति काळकं दसअकुसलकम्मपथकम्मं । कण्हविपाकन्ति अपाये निब्बत्तनतो काळकविपाकं । सुक्कन्ति पण्डरकं कुसलकम्मपथकम्मं । सुक्कविपाकन्ति सग्गे निब्बत्तनतो पण्डरकविपाकं । कण्हसुक्कन्ति मिस्सककम्मं । कण्हसुक्कविपाकन्ति सुखदुक्खविपाकं । मिस्सककम्मज्झि कत्वा अकुसलेन तिरच्छानयोनियं मङ्गलहत्थिद्वानादीसु उप्पन्नो कुसलेन पवत्ते सुखं वेदियति । कुसलेन राजकुलेपि निब्बत्तो अकुसलेन पवत्ते दुक्खं वेदियति । अकण्हं असुक्कन्ति कम्मक्खयकरं चतुमग्गजाणं अधिप्पेतं । तज्झि यदि कण्हं भवेय्य, कण्हविपाकं ददेय्य । यदि सुक्कं भवेय्य, सुक्कविपाकं ददेय्य । उभयविपाकस्स पन अप्पदानतो अकण्हं असुक्कन्ति अयमेत्थ अत्थो ।

२. वित्थारसुत्तवण्णना

२३३. दुतिये सव्याबज्झन्ति सदोसं । कायसङ्खारन्ति कायद्वारचेतनं । अभिसङ्खरोतीति आयूहति सम्पिण्डेति । सेसद्वयेपि एसेव नयो । सव्याबज्झं लोक्कन्ति सदुक्खं लोकं । सव्याबज्झा फस्साति सदुक्खा विपाकफस्सा । सव्याबज्झं वेदनं वेदियतीति साबाधं विपाकवेदनं वेदियति । एकन्तदुक्खन्ति एकन्तेनेव दुक्खं, न सुखसम्मिस्सं । सेय्यथापि सत्ता नेरयिकाति एत्थ सेय्यथापीति निदस्सनत्थे निपातो । तेन केवलं नेरयिकसत्ते दस्सेति, अज्जे पन तंसरिक्खका नाम नत्थि । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । सेय्यथापि मनुस्सातिआदीसु पन मनुस्सानं ताव कालेन सुखा वेदना उप्पज्जति, कालेन दुक्खा वेदना । एकच्चे च देवाति एत्थ पन कामावचरदेवा दट्ठब्बा । तेसज्झि महेसक्खतरा देवता दिस्वा निसिन्नासनतो वुट्ठानं, पारुतउत्तरासङ्गस्स ओतारणं, अज्जलिपग्गणहनन्तिआदीनं वसेन कालेन दुक्खं उप्पज्जति, दिब्बसम्पत्तिं अनुभवन्तानं कालेन सुखं । एकच्चे च विनिपातिकाति एत्थ वेमानिकपेता दट्ठब्बा । ते निरन्तरमेव एकस्मिं काले सुखं, एकस्मिं काले दुक्खं वेदियन्ति । नागसुपण्णहत्थिअस्सादयो पन मनुस्सा विय वोकिण्णसुखदुक्खाव होन्ति । पहानाय या चेतनाति एत्थ विवट्ठगामिनी मग्गचेतना वेदितब्बा । सा हि कम्मक्खयाय संवत्ततीति ।

३. सोणकायनसुत्तवण्णना

२३४. ततिये सिखामोग्गल्लानोति सीसमज्जे ठिताय महतिया सिखाय समन्नागतो मोग्गल्लानगोत्तो ब्राह्मणो । पुरिमानीति अतीतानन्तरदिवसतो पट्ठाय पुरिमानि, दुतियादितो पट्ठाय पुरिमतरानि वेदितब्बानि । सोणकायनोति तस्सेव अन्तेवासिको । कम्मसच्चायं भो लोकोति भो अयं लोको कम्मसभावो । कम्मसमारम्भट्टायीति कम्मसमारम्भेन तिट्ठति । कम्मं आयूहन्तोव तिट्ठति, अनायूहन्तो उच्छिज्जतीति दीपेति । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

४-९. सिक्खापदसुत्तादिवण्णना

२३५. चतुत्थादीनिपि उत्तानत्थानेव । मग्गङ्गेसु पन यस्मा सतिया उपट्ठपेत्वा पज्जाय परिच्छिन्दति, तस्मा उभयमेव कम्मं । सेसा अङ्गानेव होन्ति, नो कम्मन्ति वुत्तं । बोज्झङ्गेसुपि एसेव नयो । अभिधम्मे पन सब्बम्पेतं अविसेसेन चेतनासम्पयुत्तकम्मन्तेव वण्णितं ।

१०. समणसुत्तवण्णना

२४१. दसमे इधेवाति इमस्मिंयेव सासने । अयं पन नियमो सेसपदेसुपि वेदितब्बो । दुतियादयोपि हि समणा इधेव, न अज्जत्थ । सुज्जाति रिता तुच्छा । परप्पवादाति चत्तारो सस्सतवादा, चत्तारो एकच्चसस्सतिका, चत्तारो अन्तानन्तिका, चत्तारो अमराविकखेपिका, द्वे अधिच्चसमुप्पन्निका, सोळस सज्जिवादा, अट्ठ असज्जिवादा, अट्ठ नेवसज्जिनासज्जिवादा, सत्त उच्छेदवादा, पञ्च दिट्ठधम्मनिब्बानवादाति इमे सब्बेपि ब्रह्मजाले आगतद्वासट्ठिदिट्ठियो इतो बाहिरानं परेसं पवादा परप्पवादा नाम । ते सब्बेपि इमेहि चतूहि फलट्ठकसमणेहि सुज्जा । न हि ते एत्थ सन्ति । न केवलञ्च एतेहेव सुज्जा, चतूहि पन मग्गट्ठकसमणेहिपि, चतुन्नं मग्गानं अत्थाय आरद्धविपस्सकेहिपीति द्वादसहिपि समणेहि सुज्जा एव । इदमेव अत्थं सन्धाय भगवता महापरिनिब्बाने (दी० नि० २.२१४) वुत्तं —

“एकूनतिसो वयसा सुभद,
यं पब्बजिं किंकुसलानुएसी ।
वस्सानि पज्जास समाधिकानि,
यतो अहं पब्बजितो सुभद ।
जायस्स धम्मस्स पदेसवत्ती,
इतो बहिद्वा समणोपि नत्थि” ॥

“दुतियोपि समणो नत्थि, ततियोपि समणो नत्थि, चतुत्थोपि समणो नत्थि, सुज्जा परप्पवादा समणेहि अज्जेही”ति । एत्थ हि पदेसवत्तीति आरद्धविपस्सको अधिप्पेतो । तस्मा सोतापत्तिमग्गस्स आरद्धविपस्सकं मग्गट्ठं फलट्ठन्ति तयोपि एकतो कत्वा “समणोपि नत्थी”ति आह, सकदागामिमग्गस्स आरद्धविपस्सकं मग्गट्ठं फलट्ठन्ति तयोपि एकतो कत्वा “दुतियोपि समणो नत्थी”ति आह । इतरेसुपि द्वीसु एसेव नयो । एकादसमं उत्तानत्थमेवाति ।

कम्मवग्गो चतुत्थो ।

(२५) ५. आपत्तिभयवग्गो

१. सङ्गभेदकसुत्तवण्णना

२४३. पञ्चमस्स पठमे अपि नु तं, आनन्द, अधिकरणन्ति विवादाधिकरणादीसु अज्जतरं अधिकरणं भिक्खुसङ्घस्स उप्पज्जि, सत्था तस्स वूपसन्तभावं पुच्छन्तो एवमाह । कुतो तं, भन्तेति, भन्ते, कुतो किन्ति केन कारणेन तं अधिकरणं वूपसमिस्सतीति वदति । केवलकप्पन्ति सकलं समन्ततो । सङ्गभेदाय ठितोति सङ्गेन सद्धिं वादत्थाय कथितं पटिकथेन्तोव ठितो । तत्रायस्माति तस्मिं एवं ठिते आयस्मा अनुरुद्धो । न एकवाचिकम्पि भणितब्बं मज्जतीति “मा, आवुसो, सङ्गेन सद्धिं एवं अवचा”ति एकवचनम्पि वत्तब्बं न मज्जति । वोयुज्जतीति अनुयुज्जति अनुयोगं आपज्जति । अत्थवसेति कारणवसे । नासेस्सन्तीति उपोसथप्पवारणं उपगन्तुं अदत्त्वा निक्कट्ठिस्सन्ति । सेसं पाळिवसेनेव वेदितब्बं ।

२. आपत्तिभयसुत्तवण्णना

२४४. दुतिये खुरमुण्डं करित्वाति पञ्च सिखण्डके ठपेत्वा खुरेन मुण्डं करित्वा । खरस्सरेनाति कक्खळसद्देन ।

पणवेनाति वज्झभेरिया । थलट्टस्साति एकमन्ते ठितस्स । सीसच्छेज्जन्ति सीसच्छेदारहं । यत्र हि नामाति यं नाम । सो वतस्साहन्ति सो वत अहं अस्सं, यं एवरूपं पापं न करेय्यन्ति अत्थो । यथाधम्मं पटिकरिस्सतीति धम्मानुरूपं पटिकरिस्सति, सामणेरभूमियं ठस्सतीति अत्थो । काळवत्थं परिधायति काळपिलोतिकं निवासेत्वा । मोसल्लन्ति मुसलाभिपातारहं । यथाधम्मन्ति इध आपत्तितो वुड्ढाय सुद्धन्ते पतिट्टहन्तो यथाधम्मं करोति नाम । भस्मपुटन्ति छारिकाभण्डिकं । गारहं भस्मपुटन्ति गरहितब्बछारिकापुटेन मत्थके अभिघातारहं । यथाधम्मन्ति इध आपत्तिं देसेन्तो यथाधम्मं पटिकरोति नाम । उपवज्जन्ति उपवादारहं । पाटिदेसनीयेसूति पटिदेसेतब्बेसु । इमिना सब्बापि सेसापत्तियो सङ्गहिता । इमानि खो, भिक्खवे, चत्तारि आपत्तिभयानीति, भिक्खवे, इमानि चत्तारि आपत्तिं निस्साय उप्वज्जनकभयानि नामाति ।

३. सिक्खानिसंससुत्तवण्णना

२४५. ततिये सिक्खा आनिसंसा एत्थाति सिक्खानिसंसं । पज्जा उत्तरा एत्थाति पज्जुत्तरं । विमुत्ति सारो एत्थाति विमुत्तिसारं । सति आधिपतेय्या एत्थाति सताधिपतेय्यं । एतेसं हि सिक्खादिसङ्घातानं आनिसंसादीनं अत्थाय वुस्सतीति वुत्तं होति । आभिसमाचारिकाति उत्तमसमाचारिका । वत्तवसेन पज्जत्तसीलस्सेतं अधिवचनं । तथा तथा सो तस्सा सिक्खायाति तथा तथा सो सिक्खाकामो भिक्खु तस्मिं सिक्खापदे ।

आदिब्रह्मचरियिकाति मग्गब्रह्मचरियस्स आदिभूतानं चतुन्नं महासीलानमेतं अधिवचनं । सब्बसोति सब्बाकारेन । धम्माति चतुसच्चधम्मा । पज्जाय समवेक्खिता होन्तीति सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय सुदिट्ठा होन्ति । विमुत्तिया फुसिता होन्तीति अरहत्तफलविमुत्तिया जाणफस्सेन फुट्ठा होन्ति । अज्झत्तयेव सति सूपट्ठिता होतीति नियकज्झत्तेयेव सति सुट्ठ उपट्ठिता होति । पज्जाय अनुग्गहेस्सामीति विपस्सनापज्जाय अनुग्गहेस्सामि । पज्जाय समवेक्खिस्सामीति इधापि विपस्सनापज्जा अधिप्पेता । फुसितं वा धम्मं तत्थ तत्थ पज्जाय अनुग्गहेस्सामीति एत्थ पन मग्गपज्जाव अधिप्पेता ।

४. सेय्यासुत्तवण्णना

२४६. चतुत्थे पेताति कालकता वुच्चन्ति । उत्ताना सेन्तीति ते येभुय्येन उत्तानकाव सयन्ति । अथ वा पेत्तिविसये निब्बत्ता पेता नाम, ते अप्पमंसलोहितत्ता अट्टिसङ्घातजटिता एकेन पस्सेन सयितुं न सक्कोन्ति, उत्तानाव सेन्ति । अनत्तमनो होतीति तेजुस्सदत्ता सीहो मिगराजा द्वे पुरिमपादे एकस्मिं, पच्छिमपादे एकस्मिं ठाने ठपेत्वा नङ्कुट्टं अन्तरसत्थिम्हि पक्खिपित्वा पुरिमपादपच्छिमपादनङ्कुट्टानं ठितोकासं सल्लक्खेत्वा द्विन्नं पुरिमपादानं मत्थके सीसं ठपेत्वा सयति । दिवसम्पि सयित्वा पबुज्झमानो न उत्तसन्तो पबुज्झति, सीसं पन उक्खिपित्वा पुरिमपादादीनं ठितोकासं सल्लक्खेत्वा सचे किञ्चि ठानं विजहित्वा ठितं होति, “नयिदं तुय्हं जातिया, न सूरभावस्स अनुरूप”न्ति अनत्तमनो हुत्वा तत्थेव सयति, न गोचराय पक्कमति । इदं सन्धाय वुत्तं — “अनत्तमनो होती”ति । अविजहित्वा ठिते पन “तुय्हं जातिया च सूरभावस्स च अनुरूपमिद”न्ति हट्टतुट्ठो उड्ढाय सीहविजम्भनं विजम्भित्वा केसरभारं विधुनित्वा तिक्खत्तुं सीहनादं नदित्वा गोचराय पक्कमति । तेन वुत्तं — “अत्तमनो होती”ति ।

५. थूपारहसुत्तवण्णना

२४७. पज्चमे राजा चक्कवत्तीति एत्थ कस्मा भगवा अगारमज्जे वसित्वा कालकतस्स रज्जो थूपकरणं

अनुजानाति, न सीलवतो पुथुज्जनभिक्षुस्साति? अनच्छरियत्ता। पुथुज्जनभिक्षूनज्झि थूपे अनुज्जायमाने तम्बपण्णिदीपे ताव थूपानं ओकासो न भवेय्य, तथा अज्जेसु ठानेसु। तस्मा “अनच्छरिया ते भविस्सन्ती”ति नानुजानाति। चक्कवत्ती राजा एकोव निब्बत्तति, तेनस्स थूपो अच्छरियो होति। पुथुज्जनसीलवतो पन परिनिब्बुतभिक्षुनो विय महन्तम्पि सक्कारं कातुं वट्टतियेव। छट्ठसत्तमानि उत्तानत्थानेव।

८. पठमवोहारसुत्तवण्णना

२५०. अट्टमे अनरियवोहाराति अनरियानं कथा। सेसेसुपि एसेव नयो।

आपत्तिभयवगो पञ्चमो।

पञ्चमपण्णासकं निडितं।

(२६) ६. अभिज्जावग्गो

१-३. अभिज्जासुत्तादिवण्णना

२५४-२५६. छट्ठस्स पठमे अभिज्जायाति जानित्वा। समथो च विपस्सना चाति चित्तेकगता च सङ्खारपरिग्गहविपस्सनाजाणञ्च। विज्जा च विमुत्ति चाति मग्गजाणविज्जा च सेसा सम्पयुत्तकधम्मा च। दितिये अनरियपरियेसनाति अनरियानं एसना गवेसना। जराधम्मन्ति जरासभावं। सेसेसुपि एसेव नयो। ततियं उत्तानमेव।

४. मालुक्यपुत्तसुत्तवण्णना

२५७. चतुत्थे मालुक्यपुत्तोति मालुक्यब्राह्मणिना पुत्तो। एत्थाति एतस्मिं तव ओवादयाचने। इमिना थेरं अपसादेतिपि उस्सादेतिपि। कथं? अयं किर दहरकाले पच्चयेसु लग्गो हुत्वा पच्छा महल्लककाले अरज्जवासं पत्थेन्तो कम्मट्ठानं याचति। अथ भगवा “एत्थ दहरे किं वक्खाम, मालुक्यपुत्तो विय तुम्हेपि तरुणकाले पच्चयेसु लग्गित्वा महल्लककाले अरज्जं पविसित्वा समणधम्मं करेय्याथा”ति इमिना अधिप्पायेन भणन्तो थेरं अपसादेति नाम। यस्मा पन थेरो महल्लककालेव अरज्जं पविसित्वा समणधम्मं कातुकामो, तस्मा भगवा “एत्थ दहरे किं वक्खाम, अयं अम्हाकं मालुक्यपुत्तो महल्लककालेपि अरज्जं पविसित्वा समणधम्मं कातुकामो कम्मट्ठानं याचति। तुम्हे ताव तरुणकालेपि वीरियं न करोथा”ति इमिना अधिप्पायेन भणन्तो थेरं उस्सादेति नामाति योजना।

५-१०. कुलसुत्तादिवण्णना

२५८-२६३. पञ्चमे आधिपच्चे ठपेन्तीति भण्डागारिकट्ठाने ठपेन्ति। छट्ठे वण्णसम्पन्नोति सरीरवण्णेन समन्नागतो। बलसम्पन्नोति कायबलेन समन्नागतो। भिक्षुवारे वण्णसम्पन्नोति गुणवण्णेन समन्नागतो। बलसम्पन्नोति वीरियबलेन समन्नागतो। जवसम्पन्नोति जाणजवेन समन्नागतो। सत्तमेपि एसेव नयो। सेसमेत्थ उत्तानमेवाति।

अभिज्जावगो छट्ठो ।

(२७) ७. कम्मपथवग्गवण्णना

२६४-२७३. कम्मपथवग्गेपि दसपि कम्मपथा लोकियलोकुत्तरमिस्सकाव कथिता ।

(२८) ८. रागपेय्यालवण्णना

२७४-७८३. रागपेय्यालं अरहत्तं पापेत्वा कथितं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

चतुक्कनिपातस्स संवण्णना निट्ठिता ।